Into the Twilight

Out-worn heart, in a time out-worn,
Come clear of the nets of wrong and right;
Laugh, heart, again in the gray twilight;
Sigh, heart, again in the dew of the morn.
Thy mother Eire is always young,
Dew ever shining and twilight gray,
Though hope fall from thee or love decay
Burning in the fires of a slanderous tounge.
Come, heart, where hill is heaped upon hill,
For there the mystical brotherhood
Of hollow wood and the hilly wood
And the changing moon work out their will.
And God stands winding his lonely horn;
And Time and World are ever in flight,
And love is less kind than the gray twilight,
And hope is less dear than the dew of the morn.

William Butler Yeats (1865–1939)

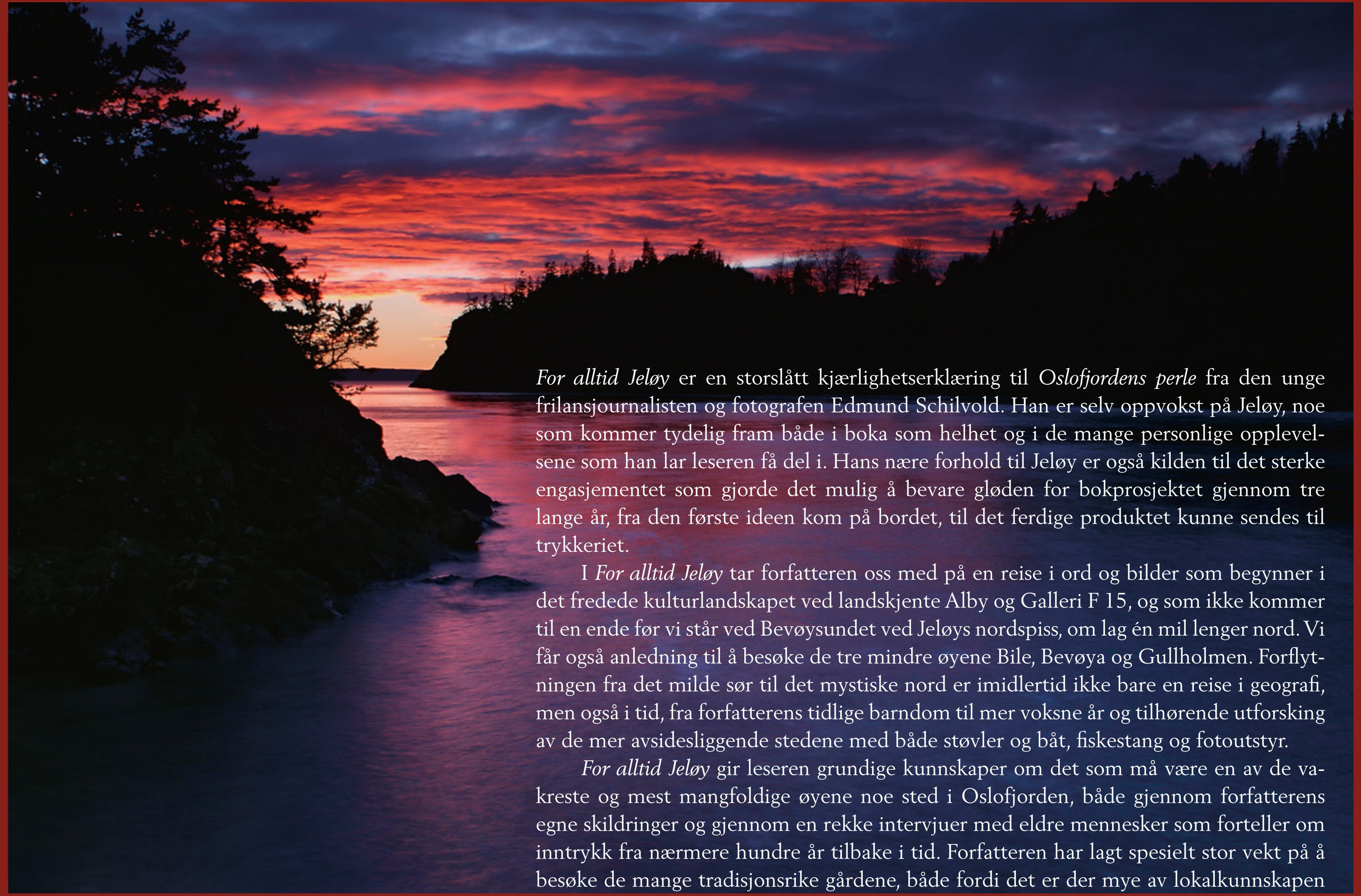

For alltid Jeløy er en storslått kjærlighetserklæring til *Oslofjordens perle* fra den unge frilansjournalisten og fotografen Edmund Schilvold. Han er selv oppvokst på Jeløy, noe som kommer tydelig fram både i boka som helhet og i de mange personlige opplevelsene som han lar leseren få del i. Hans nære forhold til Jeløy er også kilden til det sterke engasjementet som gjorde det mulig å bevare gløden for bokprosjektet gjennom tre lange år, fra den første ideen kom på bordet, til det ferdige produktet kunne sendes til trykkeriet.

I *For alltid Jeløy* tar forfatteren oss med på en reise i ord og bilder som begynner i det fredede kulturlandskapet ved landskjente Alby og Galleri F 15, og som ikke kommer til en ende før vi står ved Bevøysundet ved Jeløys nordspiss, om lag én mil lenger nord. Vi får også anledning til å besøke de tre mindre øyene Bile, Bevøya og Gullholmen. Forflytningen fra det milde sør til det mystiske nord er imidlertid ikke bare en reise i geografi, men også i tid, fra forfatterens tidlige barndom til mer voksne år og tilhørende utforsking av de mer avsidesliggende stedene med både støvler og båt, fiskestang og fotoutstyr.

For alltid Jeløy gir leseren grundige kunnskaper om det som må være en av de vakreste og mest mangfoldige øyene noe sted i Oslofjorden, både gjennom forfatterens egne skildringer og gjennom en rekke intervjuer med eldre mennesker som forteller om inntrykk fra nærmere hundre år tilbake i tid. Forfatteren har lagt spesielt stor vekt på å besøke de mange tradisjonsrike gårdene, både fordi det er der mye av lokalkunnskapen befinner seg, og fordi det i stor grad er gårdene og kulturlandskapet som representerer de verdiene som har gjort Jeløy så kjent.

Vel så sentralt som fakta står imidlertid det poetiske og filosofiske. Med *For alltid Jeløy* forsøker forfatteren å si noe vesentlig om Jeløys sjel. Hva er egentlig Jeløy, hva har stedet betydd for menneskene som har opplevd det, og hvordan bør det forvaltes i framtiden? Dette er spørsmål forfatteren prøver å besvare.

De poetiske skildringene, de filosofiske betraktningene og ikke minst de stemningsfulle bildene gjør For alltid Jeløy til noe mer enn en bok om en øy i Oslofjorden. Med Jeløy som et utgangspunkt og et eksempel, setter forfatteren ord på tanker og problemstillinger som har gyldighet i en betydelig videre kontekst enn det geografiske området navnet Jeløy er forbundet med. *For alltid Jeløy* er en bok som bør interessere alle som verdsetter natur, kultur, friluftsliv og den frie tanke.

www.schilvold.com

ISBN Ebok: 978-82-997398-2-5
ISBN Papirbok: 978-82-997398-0-1

Edmund Schilvold

For alltid Jeløy

For alltid
Jeløy

En hyllest til Oslofjordens perle

Natur Kultur Folklore

Edmund Schilvold

Du har nå en bok i hånden som er mer enn en vanlig bygdebok. En bok full av intens og brennende kjærlighet til en liten del av Mor Norge, men med et budskap som på mange måter er stedsuavhengig fordi det formidler hvor viktig det er å ta vare på kulturen, og kanskje spesielt kombinasjonen av kultur og natur.

Jeløy utgjør ikke mer enn en tjuendedels promille av Norges areal (når Svalbard medregnes), men har likevel alle de store utfordringene et moderne Norge og en supereffektiv verden må forholde seg til. Kampen mellom natur, kultur og såkalt utvikling er en kjempeutfordring mange, ja, kanskje de fleste lokalsamfunn står overfor, og forfatterens stemme formidler et sterkt og viktig budskap.

Vi som ikke har vært mye på Jeløy får lyst til å reise dit, og dere som kjenner Jeløy fylles av stolthet, og litt dårlig samvittighet over ting som kunne ha vært gjort annerledes, men først og fremst en intens lyst til å bevare det enestående kulturlandskapet som fortsatt er igjen.

Dette er ikke hovedsakelig en dokumentarbok, men en kjærlighetserklæring til et lite stykke Norge. Sjelden har kjærligheten til stedet, til naturen og ikke minst til kulturen fått så vakker tolkning. Kritikken mot det moderne og overfladiske er lett å være enig i, og den er så velformulert at en blir lykkelig over at en slik stemme finnes i vårt moderne Norge. Det moderne menneske tåler ikke stillhet, sier forfatteren, det må hele tiden skje noe, for livet de fører ville ikke tåle ettertanke, og evnen til iakttakelse overskygges av suget etter billig underholdning.

Følsomheten som kreves for å komme i kontakt med et steds identitet, sier forfatteren videre, for å sette pris på det som ikke prøver å underholde, for å se storhet der andre raser forbi, er en sinnstilstand som de færreste er i trygg besittelse av.

Oppgjøret med den moderne kultur, som etter min oppfatning er bokas viktigste budskap, har betydning langt, langt utenfor Jeløys grenser, og sjelden er dette budskapet blitt formulert på en sterkere måte.

Menneskers lidenskapelige forhold til et sted er dramatisk viktig i en moderne verden, og da blir ord og uttrykk det verktøy som representerer nøkkelen til en ny forståelse. Som når forfatterens opplevelse av midtsommernatten er lun og lysende som optimismen selv, ja, da blir man optimistisk, og mennesket stort og viktig.

Øystein Dahle
10. september 2006
Styreleder i Worldwatch Institute

For alltid
Jeløy

For alltid

Jeløy

En hyllest til Oslofjordens perle

For alltid

Jeløy

En hyllest til Oslofjordens perle

© Edmund Schilvold, Moss 2016
Manus og design: Edmund Schilvold
Teksttyper: Berling, Univers og Zapfino

Kartgrunnlag N50:
Statens Kartverk og Ugland IT Group AS
Tillatelsesnummer: MAD12002-519863

Kartgrunnlag FKB: Moss kommune

Digital versjon av papirboken publisert i 2006.

ISBN ebok: 978-82-997398-2-5
ISBN papirbok: 978-82-997398-0-1

Forfatteren har mottatt økonomisk støtte fra Moss kommune og Østfold fylkeskommune.

Omslag, foran: Vårkveld ved Ramberg nedre
Omslag, bak: Novemberkveld i Bevøysundet
Forsats: Nyutsprunget eikeløv, juni, Reieråsen
Ettersats: Falne lønneblader, oktober, Reierskogen

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Edmund Schilvold er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorganisasjon for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Fotografiene er produsert av Edmund Schilvold med mindre annet er nevnt i bildetekstene.

Fotografiene av oldsaker på side 241 og 253 er gjengitt med tillatelse fra Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

For bestillinger, informasjon og oppdateringer, se Internett, www.schilvold.com

Til minne om Edmund Ree

Han var så mye. Mer enn de fleste av oss kunne ane. Han var mannen med malerfrakk og alpelue. Den frie og frittalende kunstneren. Dristig syklende med bilde under armen. Den uredde skribenten med sitt klare budskap. Overbevisningen selv. Naturelskeren. Naturverneren. Den utrettelige. Som visste at det nyttet. Nakenbaderen. Isbjørnen. Barføtt til fots over viddene. Friluftsmannen. Ved Østerdalens vann og elver. Smilet som varmet. Inspiratoren. Høvdingen. Vikingen. Som aldri sluttet å se brede seil. Historikeren. Som ble ett med mennesker og hendelser. Den gravende. Arkeologen. Askeladden som alltid fant. Fortelleren som elsket mennesket. Forbindelsen til eventyrlige tider. En bunnløs hukommelse. Jeløyas egen. Den dypt troende. Den trofaste soldaten. Som helst ville kjempe med korset alene. Den milde presten. Som kunne ha blitt bonde. Utenlandsfareren. En fjellstø ektemann. Det noble hjertet. Med sine tunge slep av sorg. Den urokkelige og mystiske. Den kjærlige. Mild som sommervinden over fjorden. Jeløyas evige ridder. Vår umistelige motvekt til profittjagets forbannelser. Vår helt. Som ikke rakk å se dette verket ferdig, men som kjente til planene om utgivelse, og som jeg håper og tror har kunnet virke gjennom meg, like fram til i dag.

Edmund og Edith
Edmund Ree med sin kjære Edith i hagen på Jalund, deres hjem på Jeløen. Datoen var 5. juni 1995.
Foto: Viggo Ree

Mellom to permer

Fra tanke til verk
En søken etter stedets vesen 8

Der bølgene bryter
Skapelsen, naturen og historien 20

I min barndoms første rike
Inntrykk fra en avgjørende tid 34

Edmund Ree
Jeløyas edle ridder 52

I hjertet av kulturlandskapet
Oscar Pedersens kongsgård 84

Der visjonene slo rot
Kubberød gjennom tre århundrer 96

Fra stup til renessanse
Kultursentrum og vinslott 104

Nasjonalskatten Alby
Høvdingsetet i fjordens midte 122

Vagabond i helligdom
Lik fisken i havet 154

Gårdene mot solnedgangen
Fra teglverkstomt til tapte kilder 166

Lykken på en holme
Oslofjordens Tranøy fyr 178

Landet ved Torpedoen
Mellom krone og grønne beiter 188

To tårn over skogen rager
Folkeparken Refsnes 202

Fra de eldste tider
I Oslofjordens Hardanger 210

Det tapte Rosnes
Ødeleggelse til ettertanke 242

Langs Jeløyas eventyrvei
Fra Skysskafferen til Kjellandsvik 252

Der dragoner rider over markene
Slettelandet mellom ås og fjord 268

På Bjørnåsens aksler
Fra ulvehyl til troll i stein 282

Det mystiske nordøst
Ensomme lys ved skogkledde bredder 298

Det lovede land
Med svartspetten til Floras fristed 310

Mennesker jeg møtte 336

Kilder og videre lesning 338

Fra tanke til verk

Kapittel I: Innledning

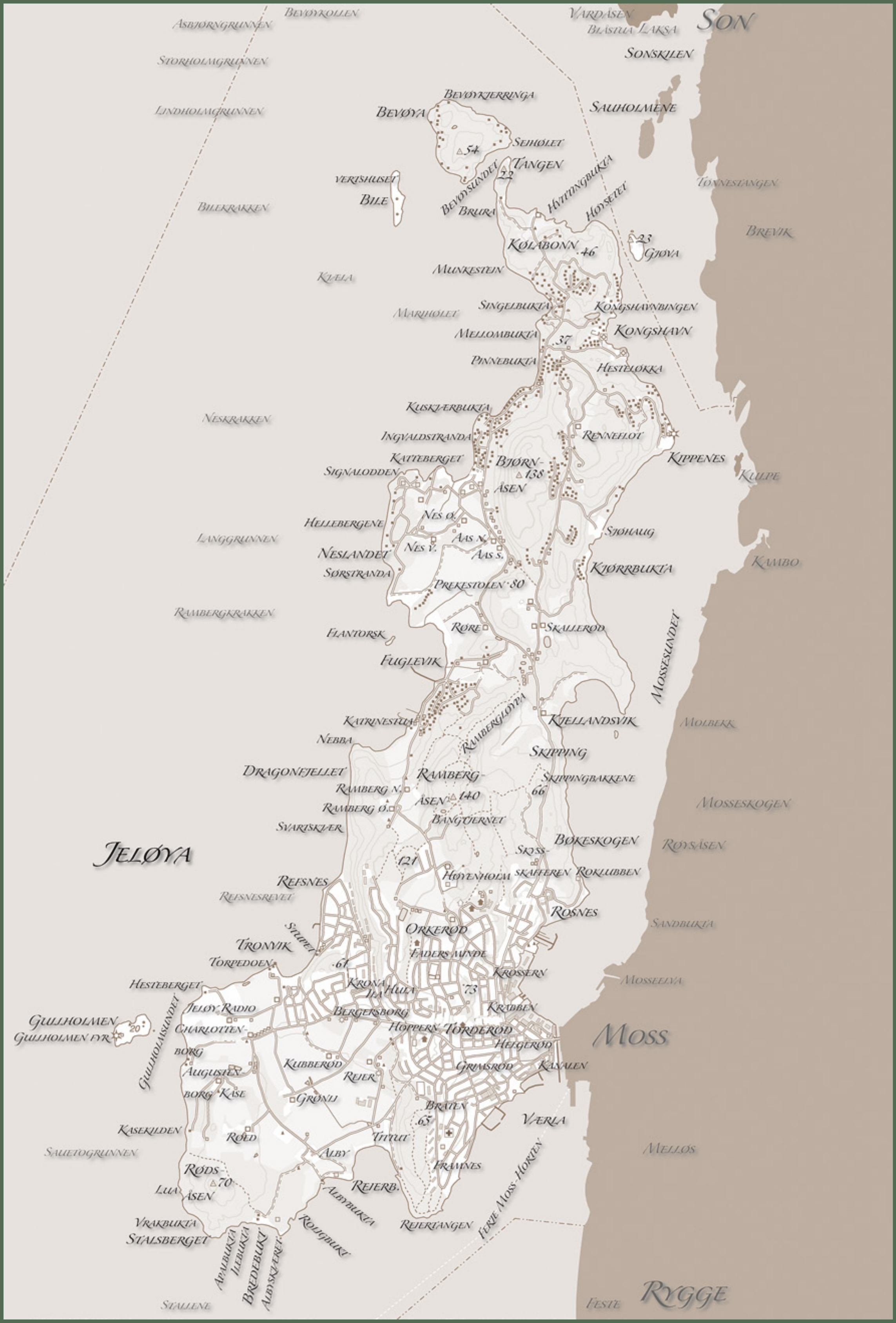
Asbjørngrunnen
Bevøykollen
Vardåsen
Blåstua
Laksa
Son
Sonskilen
Storholmgrunnen
Lindholmgrunnen
Bevøykjerringa
Bevøya
Sauholmene
54
Seiholet
Tangen
Vertshuset
Bile
22
Bevøysundet
Brura
Hyttingbukta
Høysetet
Tønnestangen
Billkrakken
Brevik
23
Gjøva
Kølabonn
46
Munkestein
Kjæla
Singelbukta
Kongshavnbingen
Marihølet
Mellombukta
37
Kongshavn
Pinnebukta
Hestelokka
Kuskjærbukta
Neskrakken
Ingvaldstranda
Rennefløt
Katteberget
Kippenes
Signalodden
Bjørn-
138
åsen
Klupe
Nes ø.
Hellebergene
Ås n.
Langgrunnen
Nes v.
Neslandet
Ås s.
Sjøhaug
Sørstranda
Kambo
Kjørrbukta
Prekestolen
80
Rambergkrakken
Røre
Skallerød
Flantorsk
Mossesundet
Fuglevik
Katrinestua
Rambergløypa
Kjellandsvik
Molbekk
Nebba
Skipping
Dragonfjellet
Ramberg
Skippingbakkene
Ramberg n.
140
66
Mosseskogen
Åsen
Ramberg ø.
Bangtjernet
Svarskjær
Bokeskogen
Røysåsen
Jeløya
Skyss-
121
Høyenholm
skafferen
Roklubben
Refsnes
Refsnesrevet
Rosnes
Sandbukta
Orkerød
Strandet
Tronvik
Faders minde
Torpedoen
61
Krossern
Hesteberget
Krona
Lille Hula
73
Mosselva
Jeløy Radio
Bergersborg
Krabben
Gullholmen
20
Charlotten-
Hoppers
Torderød
Moss
Gullholmen fyr
Gullholmsundet
borg
Helgerød
Augusten-
Kubberød
Grimsrød
Kanalen
borg
Kåse
Reier
Grønli
Bråten
Kåsekilden
65
Værla
Røed
Tittut
Sauetogrunnen
Alby
Framnes
Rods-
70
Reierb.
Lua
åsen
Albybukta
Ferje Moss–Horten
Mellos
Vrakbukta
Rolighukt
Reiertangen
Stalsberget
Apalbukta
Ulebukta
Bredebukt
Audskjæret
Stallene
Feste
Rygge

En søken etter stedets vesen

Hva er det essensielle ved et sted? I hva, om noe, ligger et steds identitet? Dette er spørsmål som jeg har forsøkt å besvare gjennom arbeidet med denne boka. Ikke i generell forstand, men sett i forhold til et sted som har vært av uhyre stor betydning for meg personlig, som har en helt spesiell plass i min bevissthet. Du vet allerede hva det heter. Jeløya er et sted jeg alltid vil være preget av, og som jeg alltid vil vende tilbake til. Om ikke i skikkelse, så i alle fall i sinn. Hva er det ved de inntrykk dette stedet har gitt meg, som har virket så sterkt på meg?

Jeg er ikke alene om å ha slike følelser for Jeløya. Mange føler noe av det samme, og Jeløya har også vekket sterke følelser opp gjennom historien. Hvilken øy var det vel som lenge før reklamekampanjenes tid fikk tilnavnet ”Oslofjordens perle”? Hvor var det de velstående borgere av Moss valgte å plassere sine vidunderlige sommersteder? Ja, hvilket stedsnavn i Oslofjorden har vel noensinne hatt den samme klang i samtidens ører som det romantiske og opphøyede ”Jeløen”?

I våre dager har også vitenskapen kommet til og på sin måte bekreftet det som så mange er blitt overbevist om gjennom sine sanser, nemlig at Jeløya virkelig er spesiell. Den har et kulturlandskap som er enestående i landet. Et artsmangfold som er langt større enn på fastlandet. Spor etter menneskelig bosetning som er blant de eldste i ytre Østfold. Selv fra vitenskapens strengt faktaorienterte ståsted framstår Jeløya som et unikt sted i Norge.

Som jeg konstaterte over, er det mange mennesker som har og har hatt en sterk følelsesmessig tilknytning til Jeløya. Denne boka handler om dette, men samtidig om noe mer. Den prøver, i videste forstand, å vise eksempler på menneskers lidenskapelige forhold til et sted, og følgene og fruktene av slike forhold. I denne sammenhengen er det nærliggende å streife ved det fenomen at en rekke av verdens urbefolkninger er sterkt knyttet til steder med en særskilt identitet. Lakotaindianerne i Nord-Amerika har Paha Sapa, aboriginene i Australia Uluru. De kaller dem hellige fordi de føler at dette er steder der de kommer sin opprinnelse nærmere. For meg er Jeløya det nærmeste jeg kommer et hellig sted. Der har jeg vandret siden jeg var barn, der kjenner jeg hvert tre og hver stein, der føler jeg tilstedeværelsen av kjente og kjære som ikke lenger er. Jeløya har formet meg og gitt meg så uendelig mye, den har gjort meg trygg på hva som egentlig betyr noe i livet, og brakt meg nærmere de evige mysterier. Men det betyr ikke at Jeløya er det eneste sted som står meg nær. Snarere tvert imot. Takket være de øyeåpnende opplevelsene på Jeløya i avgjørende unge år virker naturens og tilværelsens mirakler gripende på meg hvor enn jeg drar.

Jeg nevner to av verdens urfolk i en bok om Jeløya fordi jeg kjenner meg igjen i, ja beundrer, flere sider ved disse menneskenes livsanskuelse. Mange har noe å lære av deres respekt og ydmykhet overfor sitt land. Som gutt heiet jeg alltid på indianerne når filmer skildret slagene mellom dem og ”blåjakkene”. I disse slagene så jeg kollisjonen mellom to ytterpunkter i synet på naturen, respektfullt samliv versus erobring og utnyttelse.

Men kanskje er det slik at langt de fleste mennesker har et sted som for dem er hellig.

Kapittelinngang, venstre side:
Nordre Jeløy sett fra Vardåsen ved Son. Den markante profilen midt på bildet tilhører Bjørnåsen, som med sine 138 meter over havet er mer enn høy nok til å kunne heve seg over teppet av tåke. Noe lenger sør ser vi de snødekte jordene på Ramberg, og ved horisonten ligger Rødsåsen.

Kapittelinngang, høyre side:
Kartet er basert på N50 kartdata, men er bearbeidet av forfatteren. Det viser den om lag én mil lange Jeløya og farvannet omkring, samt litt av fastlandet i Rygge, Moss og Vestby. Navnene som er plassert ute i fjorden, henviser til grunner og gamle fiskeplasser.

Øverste bilde til høyre viser fiskere som pilker etter torsk nær ferjeleia en tidlig vintermorgen med kraftig frostrøyk. Under er en scene fra gammelskogen innerst i Kjellandsvikdalen på midtre Jeløy. Nederst ser vi et par fullmodne villkirsebær nær øyas nordspiss.

Soleihov i kveldslys
En klynge av blomstrende soleihov med røtter i den nesten alltid fuktige jorda ved Reierbekken på søndre Jeløy.

Hvor mange i Norge har ikke et fiskevann som ”bare” de vet om, en dal der slektens småbruk er blitt hytte, et fjell som hvert år lokker dem tilbake? Hvor mange mennesker, verden over, drømmer ikke om et sted de en gang besøkte, et sted som ga dem opplevelser som de vil bære i seg resten av sitt liv? Dette er en bok om ett slikt sted, om en øy i mitt hjerte som aldri helt slutter å frambringe en følelse av lengsel. For meg var det Jeløya som måtte innvilges prioritet, for en annen kunne det vært Lista eller Steigen, The Isle of Skye i Skottland eller Marin County i California.

Var det så andre grunner enn de ovennevnte til at valget falt på Jeløya? Jeg kunne ha valgt å ta for meg hele Moss kommune, mossedistriktet eller østfoldkysten. Men en øy er i besittelse av noe som intet stykke fastland kan tilegne seg, i alle fall når den betraktes av mennesket. I menneskesinnet er ordet øy knyttet til en arketyp, det vekker urgamle, nesten instinktive forestillinger om isolerte, myteomspunne verdener, bebodd av de merkeligste vesener eller velsignet med ufattelige rikdommer. Bare det tilsynelatende selvfølgelige faktum at en øy er omsluttet av vann, gir den en karakter som aldri kan tilhøre et stykke fastland. Vannet påvirker lys og lyder, ja og til og med lukter, varme og kulde, himmelrom og værforhold. Vannet danner også et fysisk og imaginært skille mellom øy og fastland, et skille som er avgjørende for dens spesielle stilling i menneskets bevissthet. En tenker seg at vannet er en barriere som beskytter øya mot det som måtte herje eller bre seg på den andre siden, en tanke som noen ganger er berettiget, andre ganger kun en illusjon. Men selv som illusjon kan barrieren være viktig for opplevelsen av stedet, den kan være dypt rotfestet i sinnet, og illusjonen kan derfor være verdt å bevare, selv om mennesket med sine maskiner lett kunne knuse den og vise med sørgelig tydelighet at et stykke vann ikke lenger er noen hindring for armeene som venter.

For Jeløya er en øy og har vært det siden navnet ble til, siden noe inspirerte mennesker til å forme det ordet som for snart tusen år siden var blitt til Jalund. I en periode på noen hundre år var den forbundet med fastlandet via et eid skapt av landhevingen, et eid som lenge var så prisgitt sjøen at det var nødvendig å følge vadesteiner for å komme tørrskodd over til den andre siden. Med byggingen av en kanal ble forbindelsen brutt og bru nødvendiggjort, og vannet kunne igjen strømme inn i Mossesundet sørfra, slik det hadde gjort før landhevingen stengte det ute.

Ut fra det som er sagt til nå, kan det kanskje virke selvsagt at denne boka bør ta for seg hele det stykke land som i geografisk forstand er Jeløya. Men jeg har valgt en annen form for avgrensning. For å forklare den er det nødvendig å gå inn på det som helt fra begynnelsen har vært min primære hensikt med å gi ut en bok som denne, nemlig å vise hvilke store verdier i form av natur og kulturhistorie som Jeløya faktisk representerer, og derved bidra til å bygge opp under og oppmuntre til en ansvarlig forvaltning og et forbedret vern av disse verdiene. Dette er presentasjon av alt det som ennå er spesielt og bevaringsverdig ved Jeløya som sted, men som hele tiden er under press, og som så altfor lett kan gå tapt.

I denne hensikten ligger svaret på hvorfor boka tar for seg det den gjør. En ikke helt uvesentlig del av Jeløya har allerede mistet sin identitet. Den er blitt oppslukt av Moss by, urbanisert til det ugjenkjennelige. En enda større del er preget av boligbebyggelse i så sterk grad at identiteten også her er tapt eller vesentlig forringet. I disse områdene er det lite eller ingenting igjen av de verdier og den atmosfære som gjør Jeløya til det den er. De er blitt redusert til bydeler og forsteder, ansamlinger av menneskelige konstruksjoner som vi kan finne overalt i byer og tettsteder. Det er først når vi forlater de bymessige og tettbebygde områdene, at vi kan oppleve det som gjorde Jeløya kjent. Bare på de landlige delene av øya finner vi de historiske og biologiske verdiene som gir Jeløya dens særpreg. Bare der er utkikkspunktene tilgjengelige for alle, og stemningen uforstyrret av trafikk. Bare på det landlige Jeløy kan vi komme i kontakt med stedets sjel.

Som nevnt utgjorde ønsket om å bidra til vern og bevaring en helt vesentlig del av den drivkraften og motivasjonen som gjorde det mulig å bringe dette bokprosjektet til ferdigstillelse. Det er mitt innstendige og oppriktige håp at denne boka kan hjelpe til å gjøre framtiden til alt det skjønne og særpregede på Jeløya i alle fall en liten tanke lysere. Men jeg ser også andre mål for denne boka, mål som jeg i flere tilfeller ikke ble fullt klar over før jeg allerede var underveis.

Ett slikt mål har vært å sikre noe av den lokalkunnskap som ennå under arbeidet med bokprosjektet kunne innhentes i muntlig form blant øyas eldste, men som om få år vil være borte fra den folkelige hukommelse. Nå var det aldri meningen at dette skulle bli en bok dominert av det tilbakeskuende, og det tror jeg heller ikke har skjedd. Dette er først og fremst en bok om det eksisterende Jeløy, det Jeløy som ennå kan oppleves og sikres. Like fullt finnes det historie som når en kjenner til den og lever seg inn i den, setter stedene den er knyttet til, i et nytt og berikende lys. Graden av kjennskap til et steds historie kan være avgjørende for hvordan det blir oppfattet av den som ser. Derfor har jeg valgt å ta med en del historie likevel. I mange tilfeller er den av en type som ikke er blitt tillagt særlig vekt i tradisjonell historieskrivning, men som likevel må sies å ha en verdi. Den består for en stor del av fortellinger og forklaringer, erindringer og skildringer, folklore, anekdoter, humor. Det er levende historie, fortalt av mennesker som opplevde den eller sto den nær. Jeg har hele tiden vært på jakt etter den gode fortellerevnen, det personlige perspektivet, den klare førstehåndsberetningen, og jeg har forsøkt å bevare kildens uttrykksmåte, slik at leseren skal kunne få den opplevelsen det er å føle at her, her er det virkelig personen selv som taler. Ikke minst har tanken gått til det oldebarn eller tippoldebarn som om femti eller hundre år vil kunne åpne denne bok og slik få et lite glimt av mennesket bak et bilde eller navn.

Et potensielt problem ved å innlemme muntlige fortellinger i en bok er selvfølgelig at langt fra alt av det som blir fortalt, lar seg etterprøve. Dersom det er nisser eller gjenferd som omtales, spiller dette liten rolle, noe annet er det dersom fortellingen beskriver konkrete personer eller hendelser. Unøyaktigheter kan snike seg inn, ingen hukommelse er ufeilbarlig. Det er forfatterens selvfølgelige plikt å forsøke å hindre at slike ender opp på trykk, å foreta en streng vurdering av kildens pålitelighet, prøve å få det som sies, bekreftet av andre som burde ha hørt eller opplevd det samme. Men når en snakker om personer som for lengst er gått bort, eller hendelser som de færreste kan huske, da sier det seg selv at dette kan være vanskelig. I noen tilfeller finnes det skriftlige kilder en kan gå til når en vil prøve å få visse av opplysningene verifisert, andre ganger er skriftlig materiale ikke-eksisterende eller til ingen nytte. En må se beretningene som det de faktisk er, nemlig uttrykk for menneskelige erindringer som ble til i en for lengst svunnen tid, og stole på at i alle fall hovedtrekkene er hentet fra virkeligheten, og om noen detaljer ikke skulle være riktige, så sier uansett beretningen som helhet noe sant om det miljøet den ble til i.

Vel, nå er i alle fall det jeg har kunnet samle inn, gått fra tale til skrevet ord. I det minste noe av det de gamle kunne fortelle, er sikret mellom to permer. Det er eksempler på minner og muntlige overleveringer fra før det moderne og omskiftelige liv svekket båndet mellom sted og menneske. Måtte denne boka bidra til at de blir med oss inn i framtiden, og at de igjen får en plass i menneskers hukommelse.

Jeg har for øvrig slett ikke vært fremmed for å benytte meg av eksisterende skriftlige framstillinger, og da særlig de som byr på levende og nærgående beskrivelser av sin samtid, men som de færreste i dag vet om. Ja, det ble et mål i seg selv å bringe noen av disse vidunderlige skildringene fram i lyset igjen. Problemet ved å lete etter skriftlig materiale om Jeløya har imidlertid vært at dette aldri har vært samlet på én hylle eller i ett helhetlig verk. Noe er å finne i bøker med et ganske annet hovedtema, noe i form av artikler eller leserbrev i avisenes arkiver. Ofte har jeg hatt følelsen av å grave i en høysåte i håp om å få øye på en gullnål. Med utgivelsen av denne boka håper jeg å ha bøtt litt på denne uheldige situasjonen, i alle fall innenfor de grenser som formen og sidetallet tillater. Her har jeg samlet et skjønnsomt utvalg av sitater og opplysninger fra alt det skriftlige materiale jeg etter hvert har gått igjennom.

Når det gjelder direkte gjengivelse av skriftlige kilder, har jeg i noen tilfeller tillatt meg å

Lerketrær ved soloppgang
To av de gigantiske lerketrærne i bøke- og lerkeskogen nord for Rosnes. Dagens første solstråler ligger gyllengule på de ennå vinternakne grenene. Men måneden er april, våren er på vei, og om bare noen dager vil kronene være fulle av nye, lysegrønne nåler.

Regnet kommer
Himmelen over søndre Jeløy blir en fest av sterke farger idet de første bølgene av etterlengtet regn forlater skyene mens sola fortsatt er oppe. Høyreiste oretrær står som svarte silhuetter mot junikveldens gull, trygt forankret i Reierbekkens fuktige bredder. Hva ville vel kulturlandskapet ved Reier og Alby ha vært uten trerekker som denne? Altfor mange steder blir vegetasjonen langs vannsig som det ved Reier skåret vekk.

foreta en forsiktig modernisering av språket. Etter min mening er forfatterens tanke, det denne ønsket å formidle, av langt større viktighet enn språkdrakten. Når språkdrakten så oppfattes som håpløst gammelmodig fordi tiden for lengst har løpt ifra den, og ikke som en følge av forfatterens intensjon, da er det på tide å vurdere å forandre den. Det er misforstått respekt overfor forfatteren å unnlate å endre en språkdrakt som er blitt åpenbart foreldet. Ingenting ville ha gledet forfatteren mer enn om hans eller hennes ytring fikk mulighet til å gjenvinne den kraft og appell som den hadde da den ble skrevet. Skal en språkdrakt få hindre forståelse og leselyst, bare fordi forfatteren skrev i henhold til den norm som var vanlig da han eller hun levde? Språket er tankens fartøy, verken mer eller mindre, og fartøyet må hele tiden holdes ved like, skal tanken ha noen mulighet til nå fram til nye lesere.

Et annet mål har vært å skape en bok med en klar egenverdi som åndsverk og kunstnerisk framstilling, en bok der tekst og bilder ikke bare fungerer som midler for å oppnå noe, men har en verdi i seg selv. Allerede da jeg begynte med prosjektet, så jeg for meg boka som et verk som skulle gjøre inntrykk visuelt. Det er en kjensgjerning at bilder kan ha en påvirkningskraft som overgår de fleste andre inntrykk. Men jeg ønsket ikke at bildene skulle stå alene. De skulle akkompagneres av tekst, helst av en klar poetisk karakter. Det jeg framfor alt ville unngå, var at boka skulle ende opp som en tørr, følelsesløs papirbunke preget av oppramsing av fakta. Derfor har jeg også brukt svært mye tid på den skriftlige delen av boka. Jeg har forsøkt å unngå lettvinte og åpenbare formuleringer, lett etter uttrykksmåter som er annerledes og mer bevingede enn de vanlige. Jeg har gjort det jeg har kunnet for å komme så nær innpå det jeg beskriver, som ord alene tillater. I denne boka har jeg lagt min sjel, og samtidig, gjennom uttrykksmåte like mye som innhold, prøvd å si noe om Jeløyas identitet.

Som du allerede vil ha skjønt, er dette langt fra noen objektiv bok, og noen vil kanskje kalle mangelen på objektivitet for en svakhet. Jeg føler imidlertid at det var riktig å gi boka et klart personlig preg. I mitt nære forhold til mange av stedene lå en anledning til å fortelle noe om dem som ingen fremmed person kunne ha gjort. Var det ikke da min selvfølgelige oppgave å gjøre bruk av den muligheten? Dersom jeg, ved å gå inn i meg selv, kanskje kunne makte å formidle noe betydningsfullt til andre om hva som ennå er godt og verdifullt ved det landlige Jeløy, og gjennom slik formidling gi framtiden et mindre dystert skjær, da var det min soleklare oppgave.

Det har dessverre aldri vært noen overflod av bøker som beskriver våre nærområder med innlevelse og engasjement. Noen gjør snarere det motsatte. Istedenfor å inspirere trekker de leseren ned i en avgrunn av iskald likegyldighet. Ikke engang Jeløya, denne langstrakte øya som besitter noe av det ypperste av natur og landskaper i oslofjordområdet, har hatt noe videre av litteratur å vise til. Nå finnes det i det minste én bok som prøver å fortelle noe om hva Jeløya egentlig betyr.

Jeg er også altfor glad i Jeløya til å kunne omtale den i ubevegede ordelag. Å skrive nøytralt om et sted jeg står så nær, ville ha vært en form for forræderi. Jeg kaller denne boka en hyllest fordi den er ment som nettopp det. Skulle den skape engasjement eller debatt, da er noe av hensikten oppnådd, og skulle den få flere til å spørre hvorfor Jeløya ikke er blitt bedre tatt vare på, da er et viktig mål nådd.

Skulle det så likevel gå slik at alt denne boka skildrer, går til grunne, da vil kanskje i det minste boka selv fortsatt eksistere som et minne om det som en gang var, men som det ikke fantes vilje nok til å bevare. Slik var Jeløya i 2006, slik kunne den fortsatt ha vært.

Av bekymring for hva framtiden vil bringe, har jeg også valgt å bringe fram i lyset noen av de betydelige verdiene som allerede er gått tapt. Ikke for å male på gamle synder, men fordi det er umulig å dra lærdom av feilgrep som blir glemt. Mange slag er blitt utkjempet om Jeløyas framtid, og mye er blitt ofret på utviklingens alter. Det er å håpe at vi nå, med dette perspektivet i bevisstheten, kan klare å forvalte det som er igjen, på en måte som er stedene verdig.

Men de færreste av oss er særlig interessert i forvaltningen av det vi ikke kjenner fra egne opplevelser. Det kan derfor være avgjørende for framtiden til et område at flest mulig oppmuntres til å gjøre seg kjent med det, selvfølgelig under forutsetning av at verneverdiene er av en slik karakter at de kan tåle økt ferdsel. Noen ganger må behovet for å gjøre området kjent veie tyngst, i andre tilfeller vil økt gjennomstrømning av mennesker skape for store negative effekter i forhold til artsmangfold og atmosfære. Balansegangen kan være vanskelig. Men bare når en betydelig del av befolkningen virkelig bryr seg om rekreasjonsområdene i sitt nærmiljø og er villig til å protestere når de blir truet, finnes det noe reelt håp om at de vil bli tatt vare på. Ikke noe sted er dette mer sant enn i Moss, der de gjenværende naturperlene er under et stadig press fra aktører som gjerne hadde delt opp hver eneste kvadratmeter av Jeløya i tomter, hadde de fått sjansen. Måtte denne boka bidra til at flere av oss begynner å se våre omgivelser på en mer følsom og grundig måte enn det som er vanlig, og slik får et nærmere forhold til dem. Ikke bare fordi det fremmer vern, men fordi kjennskap til det vi har omkring oss, skaper glede og engasjement, og dette kan i seg selv være et mål verdt å strebe etter.

Enkelte har spurt meg om det virkelig er mulig å skrive en bok om et så begrenset område som Jeløya. Den mangler selvfølgelig den arealmessige utstrekning som Nordmarka, Jotunheimen eller Børgefjell, områder som alle er blitt omtalt i egne bøker. Men betydning kan ikke måles i kvadratkilometer, og den som lar være å ta for seg et sted som Jeløya med den begrunnelse at det er for lite, har neppe den innstillingen som kreves for å skrive om større områder heller. Hvordan vi opplever våre omgivelser, er i stor grad et spørsmål om hvordan vi er blitt oppdratt til å se dem. Noen haster gjennom livet og verden og stopper bare ved det som er monumentalt i tall og fysisk størrelse, andre reiser langsomt og finner et mirakel ved hver eneste sving. De førstnevnte er nok i flertall, men det er ikke så mye deres egen skyld som samfunnets, de tenker ikke over at sinnet er gått inn i en lukket tilstand for å beskytte seg mot støyende omgivelser, at sansene har gjort seg mindre skarpe for ikke å bli overbelastet av vrimmelen av inntrykk, at reklamen har kondisjonert dem til hele tiden å hige etter gjenstander som er nyere, større og kraftigere enn dem de allerede har. Derfor tåler de heller ikke ro eller stillhet, det må hele tiden skje noe utenfor dem selv, for livet de fører, ville ikke tåle ettertanke, og evnen til iakttakelse overskygges av suget etter billig underholdning. Det er ikke lett for dem å forlate den motorveien som et heseblesende samfunn har bygd opp for dem, det kan kreve en øyeåpnende utdanning, et bytte av miljø, en personlig omveltning. Den følsomheten som kreves for å komme i kontakt med et steds identitet, for å sette pris på det som ikke prøver å underholde, for å se storhet der andre raser likegyldige forbi, er en sinnstilstand som de færreste er i trygg besittelse av, men som mange kan finne fram til gjennom øvelse og innsats. Kanskje er det slik at langt de fleste av oss har en slik følsomhet i barndommen, men at den altfor ofte går i dvale et sted på veien til voksenhet. Til slutt ser vi ikke lenger blomster, bare vegetasjon, ikke mystikk, bare mørke, ikke snø, bare frossent vann. Men muligheten til å gjenvinne vår følsomhet blir aldri helt borte, den kan tre fram igjen og utvikle seg videre, bare den får en anledning til det, og for forfatteren av en bok er det absolutt nødvendig å øve opp en slik følsomhet, skal han eller hun ha noen som helst mulighet til å beskrive noe mer enn tørre fakta. Er følsomheten bare til stede, da kan selv det minste sted gi opphav til en bok med fylde. Dessverre kan det være vanskelig å leve med slik følsomhet i en verden som ofte er brutal. Det er lettere å holde seg på motorveien. Men det er nettopp i en slik verden at følsomhet behøves mest. Det er der det er nødvendig å framelske det myke i mennesket, det respektfulle og kjærlige, det søkende og skapende, det framsynte og visjonære.

Noen mennesker har imidlertid aldri befunnet seg på motorveien. Det var noe ved deres legning som gjorde at de knapt nok ville inn i en bil. De fant seg aldri helt til rette innenfor de rammer som samfunnet ville ha dem til å akseptere. Mange av dem kalles kunstnere. En del klarer seg godt, andre har fått erfare de smertelige følgene av å være grønne vekster på betonghard grunn. Fra historien vet vi at noen av de beste døde unge. Det er som evnene hang sammen med en sårbarhet som gjorde at de ikke kunne vare i den verden de ble kastet inn i. Som krystall på en værhard strand ble de så altfor tidlig knust under tilværelsens hammer, og likevel er nettopp kunstnerne blant dem som i størst grad overlever døden. De fortsetter å tale til oss gjennom sine verk, gjennom arbeider av visuell, musikalsk eller skriftlig substans som stadig finner nye betraktere, mennesker som ikke selv er kunstnere, men som like fullt verdsetter det kunstneriske fordi de selv har en følsomhet i sitt indre, en følsomhet de ikke selv har kunnet uttrykke, men som de opplever at kunstneren har skildret for dem.

Edmund Ree var én av dem som aldri lot seg føre inn på den brede og velplanerte vei. Han ble Jeløyas kunstner framfor noen, han dokumenterte dens karakter og fremmet dens ry gjennom utallige kunstneriske arbeider. Han opplyste og gledet sine medmennesker ved å vise dem skjønnheten i deres nærområder. Men han gjorde også så mye mer. I flere tiår kjempet han utrettelig for at Jeløyas identitet skulle bli tatt vare på. Han mistet aldri troen på at det nyttet å arbeide for vern, og han var levende opptatt av sin øy like til hjertets siste slag. Ree var av den sjeldne kaliber som ikke bare er utrustet med stor følsomhet, men også en usedvanlig indre styrke. Ingen motgang kunne stoppe han når det var Jeløyas framtid som sto på spill. I denne boka har jeg forsøkt å gi litt velfortjent heder til denne enestående personligheten. Edmund

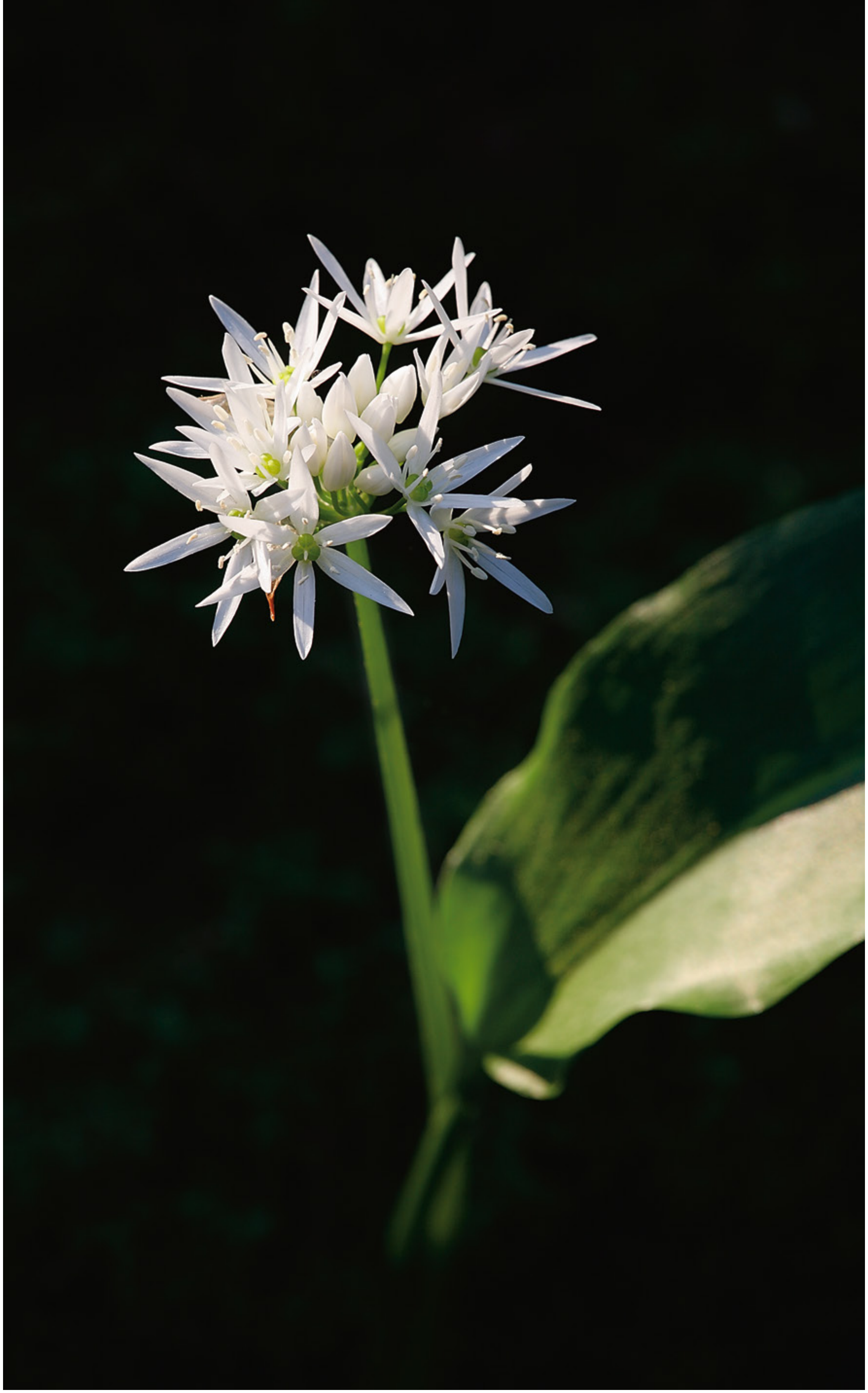

Ut av mørket
De nyutsprungne blomstene til en ramsløkplante fanger et streif av nordre Jeløys kveldssol. I noen korte sekunder står de lysende hvite mot den mørke skogbunnen, så flytter sola seg ubønnhørlig videre. Nordre Jeløy har en av Oslofjordens største bestander av den vakre, løkluktende Allium ursinum, som stortrives i gammel, fuktig og skyggefull løvskog. På forsommeren blir skogbunnen i ramsløkområder til store, sammenhengende tepper av myke, mørkegrønne blader og hvite, stjerneformede blomster.

Strandet ved Bevøysundet

En båt av ukjent opprinnelse ved sørenden av Bevøysundet. Lengter den etter gjenforening med det våte element? Den vekker i alle fall barnlige drømmer om utforsking og eventyr i fotografen. På den andre siden av det kveldblanke vannet ligger den mystiske Bevøya, skogsvart og trolsk. Det strømrike Bevøysundet byr på noen av øyas beste fiskeplasser, særlig i vinterhalvåret. I sommermånedene danner sundet en pittoresk passasje for båter på vei til eller fra Son. Like innenfor ligger Hvittingbukta, en fin naturhavn når det blåser sønnavind, og utenfor finner en idyllen Bile, der skippere har funnet ankringsplass helt siden seilskutetiden.

Ree, min navnebror, kunstneren som også ble naturverner, min ledestjerne i arbeidet med bokverket gjennom mange dunkle kvelder.

Som jeg skal komme nærmere inn på etter hvert, hadde Ree en helt egen måte å ordlegge seg på, i skrift så vel som i tale. Det var et språk som hørte det milde og løvkledde landskap til, som bar i seg noe av den varme og romantiske stemningen fra sene sommerkvelder under blomstrende lindetrær på det gamle og ærverdige Jeløen. Det fantes ingen råskap i det, ingen uhøvlede kanter eller rustne spikrer, men det var likevel fullt av kraft, og stadig foldet det seg ut i nye sammensetninger, den ene mer forunderlig og overraskende enn den andre. Det var som om hans enestående nærhet til Jeløya også hadde formet hans måte å uttrykke seg på, at selve Jeløyas vesen var blitt en del av han og talte gjennom han.

Hans stil var personlig og kunne aldri etterliknes, men minnet om den har forsterket et ønske om å etablere en sammenheng mellom bokas språklige framtoning og det som for meg er Jeløyas særegne karakter. Enkelte vil sikkert hevde at jeg burde ha skrevet på en enklere og mer lettfattelig måte, men for meg ville det å strebe etter språklig minimalisme stride mot noe grunnleggende ved det jeg forsøker å formidle. Slik det er de blomstrende engene, svermende av sommerfugler, de majestetiske trærne, bærere av hundre tusen blader og de mystiske kveldene ved fjorden som preger så mange av minnene fra Jeløya, slik har jeg forsøkt å oppsøke språkets klangfulle frodighet, dets utallige nyanser og utømmelige mangfold, under arbeidet med tekstene til boka. Skulle så leseren føle seg utfordret, skulle et avsnitt vekke mer enn vanlig tankevirksomhet, kanskje til og med grubling, så er det sannsynligvis helt i henhold til intensjonen.

I noen tilfeller vil skildringene eller bildene kanskje få noen til å tenke at jeg framstiller en forfinet, usannsynlig versjon av virkeligheten, at opplevelsene umulig kan ha vært så storslåtte som de beskrives eller vises på papir. Men sannheten er snarere den motsatte, nemlig at virkeligheten i visse øyeblikk overgår alt hva selv den dyktigste ordsmed eller fotograf kan makte å formidle, og aldri virker verden mer virkelig, aldri føles livet mer levende, enn i nettopp disse øyeblikkene som verken bilder eller ord kan fange fullt ut.

Er dette så en bok som prøver å bygge opp under formelt vern av det gjenværende Jeløy? I utgangspunktet ikke. Mer enn noe annet søker den å fremme det vern som bare kan oppstå når mennesker ønsker å bevare og utvikle de verdier i miljøet som ligger utenfor nåtidens og økonomiens snevre rammer, og som henger sammen med en tilstedeværende historie og en levende natur. Det er noe grunnleggende galt i et samfunn der sentrale myndigheter stadig må ta lovverket i bruk for å hindre at natur og miljø går til grunne som følge av et fenomen kalt utvikling. Vern skulle komme innenfra, ikke fra lover, men fra mennesker, ikke minst fra dem som sitter med et klart forvalteransvar.

Hvor vanskelig det enn er, må vi imidlertid innse at det er et mål som for en stor del befinner seg i Utopia. Lovfestet vern er den eneste løsningen når et verdifullt område som ikke må gå tapt, skal sikres for framtiden. Slike områder krever en beskyttelse som ikke svinger med eierskifter og generasjonsskifter, økonomi og politiske innfall. Nordre del av Jeløya er ett slikt område.

Det er således mitt innstendige håp at dette bokverket ikke bare vil gi bevissthet om fortiden, men også inspirere til grønnere visjoner for framtiden. Jeg har etter beste evne forsøkt å yte områdene rettferdighet i ord og bilder. Leseren får bedømme i hvilken grad jeg har lyktes.

Edmund Schilvold

Edmund Schilvold
Jeløy, 15. september 2006

Et sted for den uhindrede tanke
Forfatteren ved et av hans favorittsteder på vestsiden av nordre Jeløy. I kveldstimer som denne, i fjordens og solnedgangens nærhet, begynner tankene lett å flyte. Gode og tunge, lystige og vemodige, lyriske og filosofiske. Noen av dem er blitt en del av denne boka.

Der bølgene bryter

Kapittel II: Overblikk

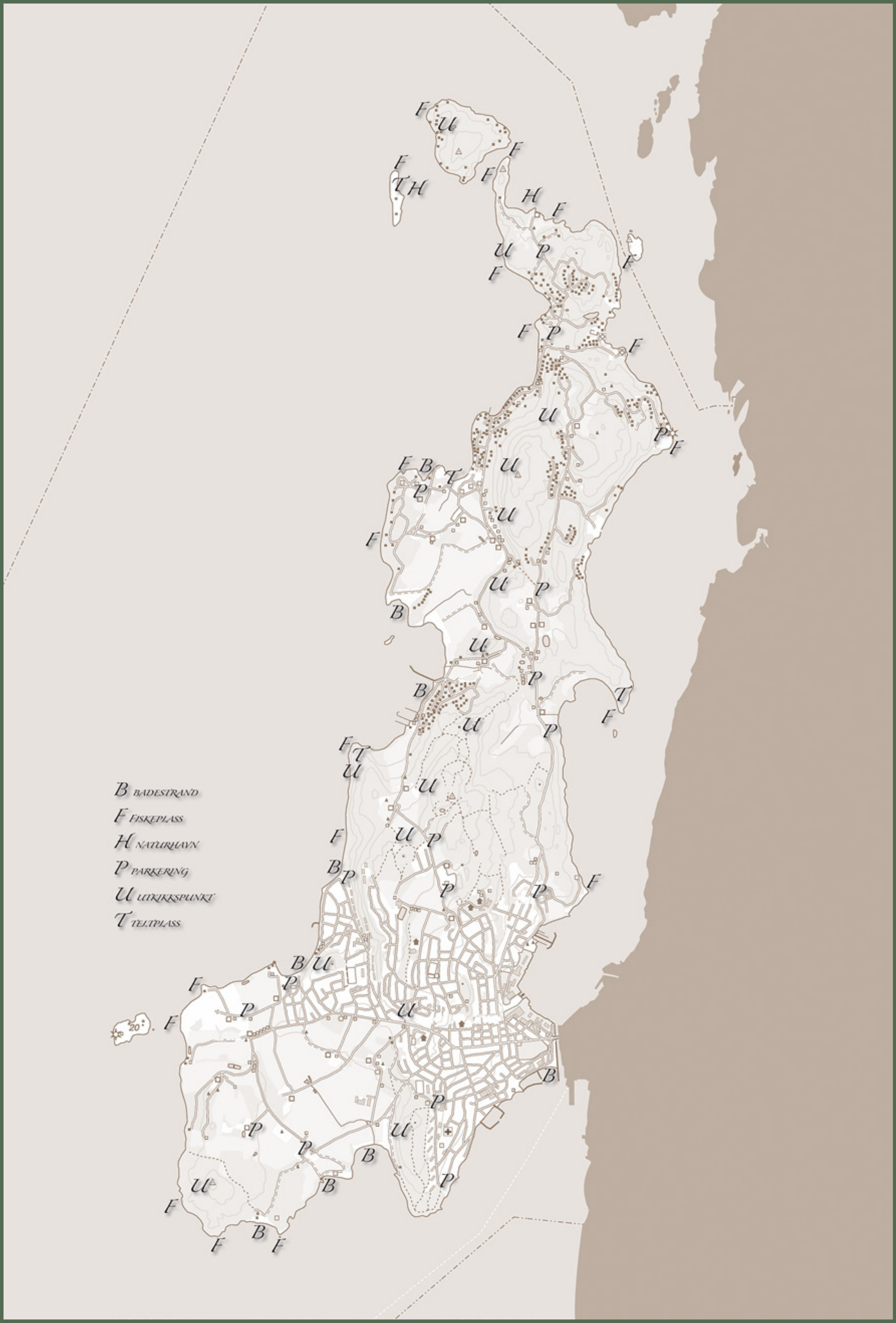
B badestrand
F fiskeplass
H naturhavn
P parkering
U utkikkspunkt
T teltplass

Skapelsen, naturen og historien

Lys av sølv. Strømmer ned gjennom skyene. Damp gjennom frost. Fra en hest hardt ridd. Kappe i vind. Flommer over rygg og sal. Han har stanset. Har blikket mot land i vest. Blått over brede aksler. Lokker krøllet av regnet. Gråten bak grønne øyne. Enda en gang ser han farsslektens øy.

Lang var ferden over Raumarike. Gjennom skogene i Vingulmork. Men nå fråder fossen ved hans side. Fossen fra hans barndomstid. Vill og voldsom går Mors mot Sundet. Rammer den stille sjøen. Blir et bånd av skum og strøm. Higer etter nytt land. Men svinner hen i saltet. Mors er sterk. Men ikke sterk nok til å vinne Jalund.

Der elva ender, begynner skyggen av en langstrakt rygg. Grønn av løv glir den ut i åpen fjord, grønn stiger den mot nord. Lik en sovende orm ligger Jalund mellom sund og himmel. Jalund i Varna. Jalund, Vikens hage.

Dråper på ull og jern. Rytteren krysser en bru. Hover hamrer mot jorda, til syne kommer et eid. Sundet blir smalt, blir en elv gjennom sand, veksler med flo og fjære. Han griper et smykke, et stykke av gull, i angsten er gudene nær. Verg meg, Tor, for jeg skal krysse Vadla, og utysker lurer i vannet. Vadesteinene, han finner dem, husker dem, lar hesten følge dem, så er han på den andre siden, han stiger av, står på barndommens hellige grunn. Tretti år, et liv, et øyeblikk, en evighet i viking, en sønn i Dublin by, nå er han her igjen. Balder, du som kjenner Hel, hvorhen går nå min tid?

Eiker. Trær av tusen år. Glir forbi. Bueganger av bøyde grener. Sal under høstens løv. Et hardtrampet far mot høyde, stier til gårder i nord. Til Krosser, der reisende møtes, til Ramberg, der ravnene flyr. Til Kyrrlætisvik, der skip ligger klare til dyst.

Ramberg. Der vokste han opp. Høyt over fjorden var langhus mot sommernatts lys. Fra frodige voller så gutten mot nord. Et gap mellom åser, langskip for seil. Tindrende stavner, gapende dyr, til havet og Alba dro håndgangne menn.

Han drar videre. Våger ikke gjensyn. Ennå. Men stopper i lunden ved Refsnes. Stor er graven som ærer hans far, i ring står steinene og minnes. Se meg nå, visere er jeg blitt siden ditt fall, din arving har tjent gudene vel. Om ikke slik du tenkte. Jeg husker dine ord, verden er hard, fram kommer bare den med sverd. Men Jalund forlot meg aldri. Apalen har blomstret i min tanke, nødig griper jeg til våpen. I Skiringssal er oppgavene nå.

Røde tunger. Slikker over himmelen. Krokete ferjemann. Venter med sin båt ved Tronvik. Vann av ild. Vasker over slitte årer. Svart blir Jalund i natten. Grønn hviler den i sønnens sinn. Viktig vil den bli i Vestfold.

Der bølgene larmer

Hvem er denne navnløse rytter fra en dunkel fortid? Skildringen over er ingen beskrivelse av noen dokumentert historisk hendelse. Men den er inspirert av viten om naturforholdene på og ved Jeløya i tidlig vikingtid. I tillegg kommer en ikke ubetydelig porsjon tanker basert på kvalifisert gjetning, krydret med litt poetisk frihet holdt innenfor rammene av det mulige. Ikke

Kapittelinngang, venstre side:
En fisker prøver lykken fra de eksponerte vulkanske bergene vest for Rødsåsen. Terrenget er ulendt, men bergartene har en karakter som gir bemerkelsesverdig godt fotfeste, selv når det er vått. Dette er et av de beste stedene på øya for stangfiske etter torsk, og skinnet har ofte en delikat rødfarge. En kunne nesten fristes til å tro at fisken tar farge av de rødfiolette klippene, men det er dietten, rik på krepsdyr, som er den egentlige årsaken til fenomenet.

Kapittelinngang, høyre side:
Kartet er basert på N50 kartdata, men er redigert av forfatteren. Det gir informasjon som kan være nyttig for turgåere, fiskere og andre som utøver friluftsliv. Betydningen av bokstavene er forklart til venstre på kartet. Det må understrekes at kartet bare gir en pekepinn om de mulighetene som finnes. Informasjonen er på ingen måte er fullstendig, og bokstavsymbolene har bare omtrentlige plasseringer.

Bildet viser den røde, vulkanske bergarten som er så vanlig i området sør for Kasekilden på søndre Jeløy.

alt som beskrives er like sannsynlig. Men i år 900 ville framstillingen neppe ha vært særlig langt fra samtidens virkelighet.

La oss først se nærmere på øyas navn, som er blitt skrevet på en lang rekke ulike måter opp gjennom historien. I kilder fra 1300-tallet opptrer formene Jalund og Jolund, men på 1200-tallet er versjonen med o enerådende, og trolig er Jolund den formen som ligger nærmest opprinnelsen, selv om det kan se ut til at Jalund og Jolund i en periode har vært brukt om hverandre (Hoel 2004, s. 343–346).

Når vi nå vet dette, kan vi spørre oss hva Jolund egentlig betyr. Svaret er at det ikke finnes noen helt sikker forklaring. Etterstavelsen -und er ikke uvanlig i gamle øynavn, gåten ligger i forstavelsen. Flere tvilsomme tolkninger er blitt lansert, deriblant den som framkommer i et lokalhistorisk verk fra 1980-årene, der det med altfor stor grad av bastanthet blir hevdet at jol- har med farge å gjøre, og at navnet Jolund henspiller på hvite sandstrender. Problemet er bare at øya rett og slett ikke har noe som kan kalles hvite strender, verken av sand eller av stein, og sannsynligvis har den aldri hatt det heller. Påstander som dette vitner bare om mangel på lokalkunnskap. Det som tydelig skiller de sjønære områdene på Jeløya fra kysten på fastlandet, er den hyppige forekomsten av vulkanske bergarter med mørkerøde, noen ganger nærmest rødsvarte eller svartfiolette, fargenyanser, et eksotisk syn i et land som Norge. I tillegg har forekomsten av disse bergartene lagt forholdene til rette for dannelsen av en kystnatur som flere steder er oppsiktsvekkende bratt og forreven, og som knapt har sin like noe annet sted på østsiden av Oslofjorden. De mest imponerende partiene er Stalsberget i sørvest, Dragonfjellet på vestsiden av midtre Jeløy og området ved Bevøysundet i nord, men også deler av Reiertangen og Kjellandsviktangen må beskrives som spennende. Vi kan i alle fall slå fast at det er noe ganske annet enn lyse og vennlige sandstrender som er karaktergivende for Jeløya, og kanskje har vi, som vi skal se, med dette også beskrevet noe som er vesentlig i forhold til tolkningen av navnet.

Den svenske navneforskeren Eva Nyman la i år 2000 fram en grundig avhandling om nordiske navn med etterleddet -und, og konklusjonene som berører navn av typen Jolund, er høyst interessante. Hun mener nemlig at alle navn i denne kategorien kan knyttes til steder der sjøen bryter og larmer, og at samtlige navn kan henge sammen med et eldgammelt ord for ”larmende”. ”Jeløya ligger öppet för Oslofjordens vågor,” bemerker hun, og foreslår altså at Jeløya er stedet der bølgene bryter og skaper leven. Ingen som har opplevd Stalsberget i sterk sønnavind, vil vel nekte for at denne tolkningen er treffende, og kanskje er gåten om Jolund endelig blitt løst på en tilfredsstillende og riktig måte.

I senmiddelalderen går både Jolund og Jalund ut av bruk, i alle fall i de skriftlige kildene, og isteden dukker det opp former som Jalland, Jellen og Jelløen. Det norrøne skriftspråket går til grunne, stedsnavn blir forsøkt oversatt til dansk. Etterstavelsen -und forsvinner, isteden kommer det intetsigende -en. Til slutt tar en like godt i bruk ø, det danske ordet for øy. På 1600-tallet er prosessen fullført. Da er det Jeløen som dominerer, og denne versjonen får et sterkt fotfeste og blir værende i skriftspråket helt til begynnelsen av 1900-tallet. Skrivemåten Gieløen forekommer også, men bare i en periode fra slutten av 1700-tallet til begynnelsen av 1800-tallet. Siden blir ø gjort om til øy, men med denne endringen kommer også spørsmålet om hvorvidt navnet skal skrives i bestemt form eller ikke. I dag lever den ubestemte formen Jeløy side om side med den bestemte formen Jeløya i både skriftspråk og talemål.

Men hvilke former var i bruk i talemålet i den lange perioden fra senmiddelalder til det tjuende århundre? Det er det vanskelig å si noe sikkert om. Medlemmer av de øvre sosiale lag adopterte nok allerede på et tidlig tidspunkt de danskpåvirkede formene. Mange av dem var jo

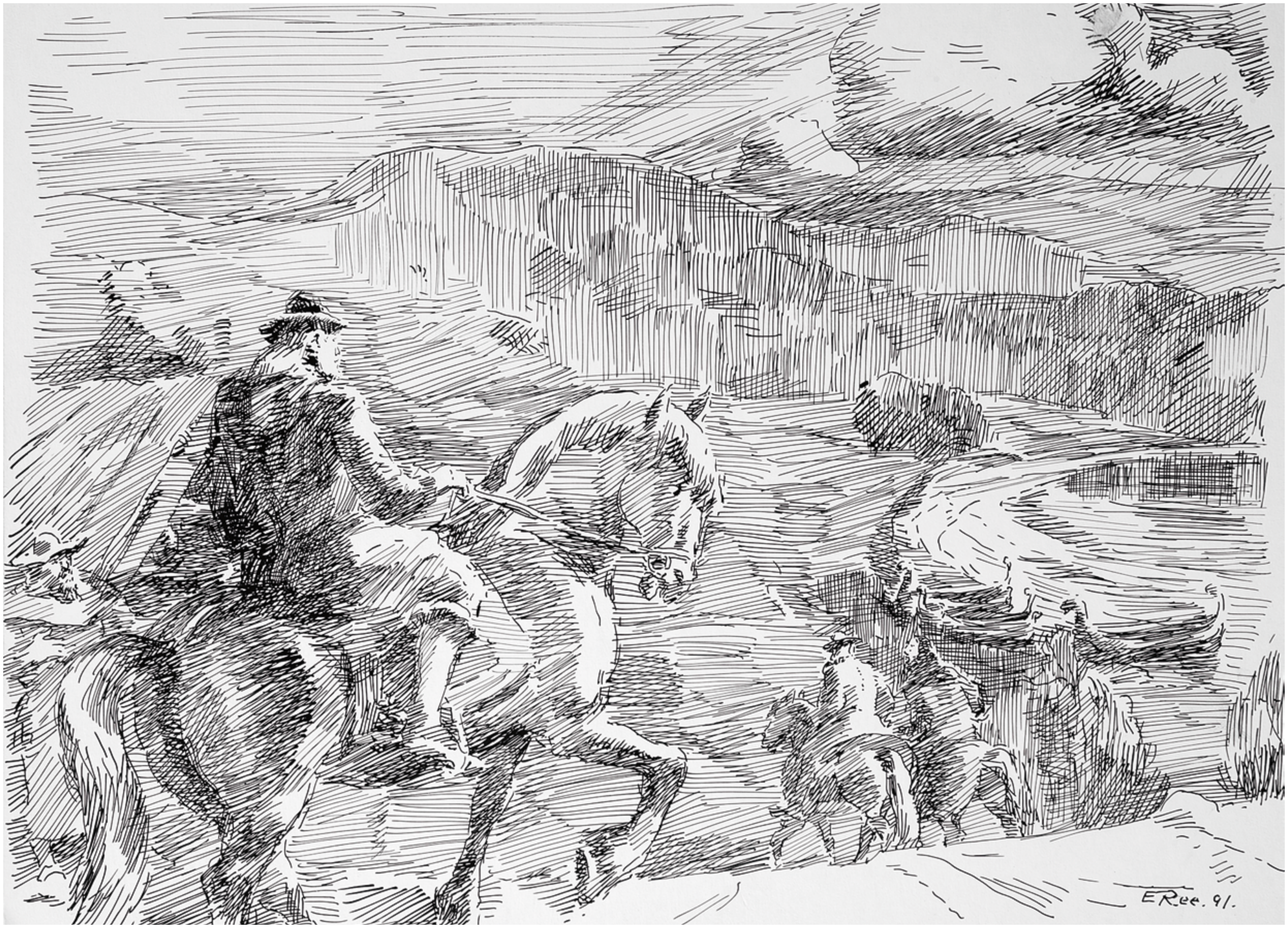

Rytter ved Kjellandsvik

Et følge av ryttere på vei ned til skip i Kjellandsvikbukta fra husene på Skipping. Hvem er mannen som har stanset? En av kongens stormenn? Nyter han bare utsikten, eller diskuterer han med karen til venstre? Edmund Ree, penn, 1991.

dessuten selv av dansk ætt, og de som ikke var det, måtte vel bare akseptere at karrieremulighetene ikke lenger lå i Norge, men i København, og at det var det danske tungemål som ville gi dem best sjanser til å komme seg fram i verden. Helt opp til våre dager har medlemmer av borgerskapet foretrukket navnet Jeløen, og det er vanskelig å kritisere noen for det. Ordet Jeløen har en myk eleganse ved seg som de andre formene mangler. Men blant bøndene var nok uttalen annerledes. Det er jo velkjent at norske former holdt stand i langt større grad i bygdene enn i de sterkt danskpåvirkede byene. Selv i vår tid er det klare forskjeller på det som regnes som fint og dannet talemål i Moss, og det som brukes av en del av de gamle slektene på Jeløya. Når det gjelder øynavnet, uttales forstavelsen jel- vanligvis med æ og tjukk l, og det er fristende å tenke seg at det kan skyldes tradisjoner som har overlevd nesten uforandret i mange hundre år. A-lyden i Jalund er blitt til æ, den tjukke l-en er blitt bevart. Kan det tenkes at denne uttalen av navnet Jeløya ikke er noen nydannelse, men en videreføring av det norrøne? Interessant er det i alle fall at en kan ane hele vår samfunnsutvikling i historien til ett eneste navn.

Tidevannsstrømmen Værla

Navnet Vadla, og rytterens kryssing av en tidevannsstrøm, er heller ikke fri fantasi. På 900-tallet, da landet lå om lag fem meter lavere i forhold til havnivået enn i dag, må det ha vært en naturlig og sammenhengende strekning av vann mellom Jeløya og den delen av fastlandet som i vår tid er området ved jernbanen i Moss. På dette stedet smalnet landet av til et sandrikt eid, i nyere tid kalt Værlesanden, og gjennom dette eidet gikk et parti med sjøvann som knyttet Mossesundet sammen med Værlebukta, og som ganske sikkert minnet om en tidevannsstrøm. Betydelige mengder vann ville ha blitt presset gjennom Værlesanden i forbindelse med flo og fjære, og det er all grunn til å tro at det var denne tidevannsstrømmen, eller snarere vadestedet i den, som ga navn til Værla. Navneforskere regner det nemlig som sikkert at ordet Værla har sammenheng med det norrøne ordet vað, i bestemt form veðillinn, og i dativ veðlinum (Hoel 2004, s. 323, 388), og hva var det som ble funnet i sanden ved Værla under kanalgravingen i 1850-årene? Jo, en rad av store steiner som neppe kan ha vært annet enn vadesteiner, lagt der for å lette atkomsten til Jeløya den gang det ennå var et naturlig parti av vann mellom øya og mossesiden (Ree 1947, s. 21).

Enda mer føde for forestillingsevnen finner vi i ynglingesagaen i Snorres Heimskringla. Der nevner den gamle islendingen en strøm kalt Vadla, og ikke nok med det, i nærheten skal en konge ved navn Øystein ha blitt hauglagt etter at han var blitt tatt av dage med seid av den trollkyndige kong Skjold (Sturluson 1997, s. 37). Slik kvad skalden Tjodolv:

> Men for seglbommen
> stupte Øystein
> og til brordotter
> åt Bytleist for.
> På kanten av raet
> kviler han no,
> den storgjæve kongen,
> under steinen gøymd.
> Uverskald,
> der kongen ligg,
> Vadla-straumen
> ut i vika renn.

Nå sier riktignok Snorre at den døde kongen ble ført inn til Borre, men det finnes ikke noen strøm eller noe vadested i Borre. Derimot passer jo beskrivelsen "Vadla-straumen ut i vika renn" perfekt på det vi nå vet om Værla. Kanskje beror plasseringen av Vadla i Borre på en misforståelse? Vi har ingen å spørre, og kan lite annet gjøre enn å leke med tanken.

Ett er i alle fall sikkert. Omflødd av vann lå sagatidens Jolund, og først en gang i middelalderen kom landhevningen så langt at eikenes øy fikk en naturgitt forbindelse til fastlandet. Barrieren ved sørenden av Mossesundet ble imidlertid en kilde til stor frustrasjon da skipstrafikken til Moss økte i intensitet. Værla var et værutsatt og farlig sted, det var i Sundet det var best å ligge. Men dit var det ofte vanskelig å komme. For besetningen på de vindavhengige seilskutene var det både tidkrevende og irriterende å måtte seile helt opp til nordspissen av Jeløya, og så ned gjennom Mossesundet, for å nå en beskyttet havn. Lokale myndigheter gjorde det flere ganger klart overfor kongen at de anså det som tvingende nødvendig å få etablert en

Ediths dikt til Edmund Ree
Framført på hans 50-årsdag, 20. april 1970

Kjæreste Nunne

Ikke fra tidenes morgen
er den.
Ikke fra den gang jorden
lå øde og tom
og Guds ånd svevde over vannene.
Men en dag lå den der
og skinte i lyset
nyskurt og ren
steget opp av havet.

En strøm av lava
frådende, glødende
spydd ut med
vulkanens veldige kraft
fra mørke fjell
under det store dyp.
Størknet med sukk og stønn
til nytt fjell.

Men enda hadde intet øye
sett den.
Fanget i isens jernhårde grep
trykket ned av dens tyngde
lå den taus
i tusener av år.

Langsomt –
langsomt
svant den iskalde natt
– en ny morgen rant.
Og like langsomt steg øya
år etter år
til den
en dag
var der den skulle være,
jomfruelig og ny.
Rød og knudret av den
hårde fødsel.
Grå og glatt av isens
uavlatelige skurring.
Etter lange tider
fikk lys og varme overtak,
og i deres kjølvann
fulgte livet
med sin uendelige rikdom.

Øya ble grønn og frodig.
Trær og busker
skjøt opp
fra en villig jord
og gav ly for storm og uvær.
Markblomstene
bredte seg ut.
Et fargerikt teppe
fylte luften
med søt ange.

Fortsetter på neste side ...

kanal gjennom Værlesanden, men lite skjedde. Det var ikke før i 1853 at arbeidene kom i gang for fullt. Den 6. november 1855, etter to og et halvt år, kunne endelig forbindelsen mellom Værla og Sundet åpnes for trafikk (Vogt 1946, s. 30–32), og Jeløya kunne nok en gang kreve status som øy.

Urgamle ferdselsveier

Men la oss spole tilbake til 900-tallet. Hvem ville ha tatt seg bryet med å anlegge et vadested mellom Jeløya og fastlandet? Det kan selvfølgelig ha vært beboerne på gårder som Alby, Ramberg og Skipping. Men kanskje finnes det også en annen årsak til at digre steiner ble transportert til Værlesanden og satt ned i strømmen. Vi vet at det ved Tronvik på vestsiden av Jeløya var et ferjested allerede i 1580-årene (Vogt 1946, s. 15). Men det å bli satt over til Vestfold fra søndre Jeløy må ha representert en fristende snarvei for reisende lenge før 1500-tallet. Det er ikke utenkelig at Tronvik var et ferjested av en viss betydning allerede i vikingtiden, og kanskje var det nettopp en inntektsgivende trafikk av ferdafolk som gjorde det innsatsen verdt å lette atkomsten til Jolund. ”þrondaviik” eksisterte i alle fall som gård alt på 1300-tallet, og Ørnulf Ree, forfatteren av *Varna skipreide*, mente at det til og med kunne ha vært ferjetrafikken som la grunnlaget for bosetningen på Tronvik (Ree 1947 s. 391–393). Kan vadestedet ha vært en del av en urgammel ferdselsrute mellom Vestfold og landet ved Mors? Svaret får vi nok aldri, men umulig er det ikke.

Edmund Ree, som hele livet var lidenskapelig interessert i Jeløyas historie, lanserte for øvrig tanken om at det i gammel tid var to klart definerte ferdselsveier over Jeløya. Den ene skulle ha vært identisk med den vi nettopp har omtalt, mens den andre, av Ree kalt ”Indrevegen”, skulle ha krysset øya lenger nord, ved Rambergåsen. Ordet ”Indrevegen” hentet han fra en oppføring i biskop Eysteins jordebok fra 1300-tallet, der en blant annet finner stedet ”Skoghen indræuæghen j Jolund” (Hoel 2004, s. 266). Ree hevdet at ”Skoghen” var mer eller mindre identisk med husmannsplassen ”Skaugen”, ført opp på et kart fra 1808 (Hoel 2004, s. 256), og at ”indræuæghen” i dette tilfellet var en av stiene over Rambergåsen. ”Indrevegen” skulle ha kommet fra Kambo gård på fastlandet, der folk fikk skyss over Sundet til Kjellandsvik, red over Rambergåsen og ned til jordene ved Ramberg gård, og videre til Svartskjær, Refsnes og ferjestedet ved Tronvik. Flere forhold synes å støtte Rees hypotese om ”Indrevegen over Jolund”, se kapitlene om Kjellandsvik og Ramberg.

En enestående naturhavn

Det er også naturlig å komme inn på tolkningsmulighetene for navnet Varna. Navneforskere er usikre på hva det egentlig betyr, og hva det først henspilte på (Hoel, s. 346–349). Det er blitt foreslått at det viser til vern i forbindelse med forsvar, og at det enten er et gammelt distriktsnavn eller den opprinnelige betegnelsen på kongsgården Huseby ved dagens Værne kloster i Rygge. Men en har også spekulert på om Varn kan ha vært det gamle navnet på Vansjø. Dersom vi antar at Varna var knyttet til innsjøen eller til et område like ved den, og at navnet virkelig hadde noe med vern i betydningen beskyttelse å gjøre, er det nærliggende å tenke seg at det ble til på bakgrunn av naturforholdene. For hva var det som for mer enn tusen år siden var karakteristisk for ytre del av det som i dag er det nordligste Østfold, før en del av Vingulmork (Pedersen ofl. 2003, s. 399–422)? Jo, det var det veldige, uoversiktlige Vansjø, dels omgitt av bratte skrenter, dels av myrlendt sletteland, dels av store, nærmest ubebodde skogsområder. Det var også et Vansjø som endte i en tordnende foss og løp ut i fjorden som en elv av strie stryk, en

Vingede skarer inntok øya.
Det ble liv
langs strendene.
Tynne pip
fra unge struper,
hese skrik fra fugler
med
tunge vingeslag.
Dyrene søkte inn
i skogene
som var mørke og svale
og gav godt ly ...

Slik lå øya der
da mennesket første gang
satte sin fot
på dens jord.
Utenfor ligger havet.
Rundt omkring ligger det.
Havet smiler,
og havet er barskt.

Fra en tykk tåkevegg
kommer det rullende
tungt, blygrått og sint.
Nærmere land
går det over i
vennligere farge.
Med større kraft
hever bølgene seg
ville og grådige.
Velter seg
med brak og drønn.
Knuses mot fjellene –
mot Stollene.
Fråde og skumsprøyt
står som hvit foss
mot blågrønt
opprørt hav.

Så klamrer de seg
til fjellet,
suges like ubarmhjertig
med samme kraft
tilbake til dypet.
Nye bølger river dem med –
samme dansen
om igjen –
om igjen.
Det durer, drønner, bruser.
Dette er havets melodi.
Fra tidenes morgen
har den lydt.

strekning som vanskelig kunne forseres i flomtiden uten tilgang til en bru. Et slikt område kan lett ha dannet et grenseområde, et område som i utrygge og krigsherjede tider ga et naturgitt vern mot inntrengere som tok seg fram over land (Ree 1947, s. 12).

I alle tilfelle ga Varna navn til et skipreide, et ord som sies å bety skipnad for utreiding, altså en enhet, et distrikt, med visse oppgaver. Varna omfattet både Jeløya og fastlandet ved Moss og i Rygge, og var ett av mange skipreider i traktene på østsiden av Oslofjorden. I det norrøne Norges velmaktsdager eksisterte skipreidene først og fremst for at landet skulle ha en kampdyktig marine som kunne mobiliseres på kort varsel, skipreidenes primære oppgave var å vedlikeholde hærskipene og sørge for at det var menn til å bemanne dem når kongen måtte ønske det. Det var i et nydannet land som fosset framover med drager i baugen og sverd mellom årene, at skipreider fikk en avgjørende betydning, en måtte regne med krig, og folket var forberedt på det, de fleste gårder hadde både våpen og menn som kunne håndtere dem, og det var ikke uvanlig å ha erfaring fra livet på sjøen. Ja, det var i et land som produserte noen av datidens beste og mest respekterte havgående fartøyer, at skipreidene hadde sin storhetstid, og det må ha vært en mektig flåte som i tidlig middelalder kunne samles i Oslofjorden. Magnus Lagabøter regner i sitt testamente fra 1277 med førtiåtte skipreider i områdene øst og vest for Viken, sør til Agder i vest og Götaälv i øst, og Gulatingslovens noe eldre utgerðarbolk sa at Viken skulle stille seksti hærskip, hvert på tjue sesser (Ree 1947, s. 81–91). Hvert skipreide må altså ha hatt ansvaret for minimum ett skip, dersom byrdene var noenlunde jevnt fordelt, og alle skipene var betydelig større enn Oseberg-skipet, som en mener var en femten-sesse. En sesse var betegnelsen på ett sett sitteplasser mellom styrbord og babord, og til hver sesse hørte to årer, én for hver side av skipet. Når vi så vet at et skip i full beredskap helst skulle ha to menn om hver åre, kommer vi til den kanskje noe overraskende konklusjonen at et tjue-sessers langskip på vei til strid kan ha hatt et mannskap på så mye som åtti, ikke medregnet utkikksmann, styrmann og befal.

Hva er det så ved dette som gjør at vi tar det opp i en bok om Jeløya? Jo, slike store og verdifulle fartøyer ble neppe plassert hvor som helst. De trengte trygge, beskyttede havner, og det var ikke så mange slike i Varna. Nord for Larkollen er det egentlig bare ett område som virkelig peker seg ut, nemlig Mossesundet. Men Sundet er stort, og det er slett ikke alle deler av det som har gode ankringsplasser. I tillegg er det rimelig å anta at en for atkomstens og sikkerhetens skyld ville ha valgt en havn som lå nær etablerte gårder, og som ikke var omgitt av for ulendt terreng. Da står vi egentlig bare igjen med ett eneste sted, nemlig Kjellandsvikbukta på østsiden av midtre Jeløy. Der var det to eldgamle gårder like ved vannet, nemlig Kjellandsvik og Skipping, der var det lunt og stille nesten uansett vindretning. Det var slike faktorer som fikk forfatteren Ørnulf Ree til å hevde at Kjellandsvikbukta måtte ha vært en av hovedhavnene for fartøy tilknyttet skipreidene (Ree 1947, s. 99–112), og for besøkende er det sjelden vanskelig å forestille seg et knippe smekre langskip i blankt og rolig vann under Jeløyas grønne høydedrag. Om gårdsnavnet Skipping har noe med skip å gjøre, er imidlertid tvilsomt. Men det utelukker ikke at hovedpoenget i Ørnulf Rees teori kan være riktig.

I alle fall forsvant etter hvert koblingen mellom skipreider og marine. Isteden ble de utelukkende knyttet til en stadig hardere skattlegging av gårdene. Ved buktene sto dragene og råtnet. Jern ble til rust, vilje til motløshet, opprør til aksept. Langskipenes tidsalder var ugjenkallelig over, og langt der nede i bakken under husene kom en gammel kvinne med sin sopelime, en kvinne som skulle feie hver en krok … Akk, så kort var avstanden mellom menneskers framgang og fall.

Så tok havet til å synge.
Mennesket lyttet til tonene –
lot dem ta bolig
i tanker og sinn.
Det har spilt
i dur og moll
mens stenaldermannen
med våkent øye
satt i stranden
og banket til
sine redskaper
i sten og flint
og kvinnen
samlet bær og røtter.

Dette er din ø, Nunne –
ditt barndoms rike,
din ungdoms paradis,
din manndoms stolthet.
Din ære
øen
som du alltid
har elsket
med en usvikelig kjærlighet.
Den er, kan hende –
det tapte paradis
sett
med et barnlig sinn.
Men for deg er den
din ø
der du sprang som gutt.
Glad vandret du
de stille stier,
og fylt med barnets glede
og forventning
løp du i forveien
til stranden
der lette bølger
lekte med
dine små føtter.
Bak deg var mor og far
i deilig trygghet.

Dette er din ø.
Du skulle få komme
tilbake
til din barndoms eventyr
og folde din manndom ut
på de kjære steder
som eier ditt hjerte.
De binder deg
med usynlige bånd.
De fyller deg
med det du lengter etter.
Ja, selv under Sydens himmel
går du med dette skjulte –
denne inderlige kraft
inni deg.
Og ubevisst
maler du Jeløens skjønnhet
inn
i Sydens fargeprakt –
fordi du er ett med den,
og den er
en del av deg selv.

Her skulle du, i dag,
få nå
middagshøydens fjell.
Du står bare ved foten
av det, ennå.

Nå vil du stige,
høyere og høyere
og vokse deg
mer inn i
naturen
til du en dag
er ett med den.

Og sammen
vil vi vandre
inn
i ditt nye femtiår.
Hånd i hånd
vil vi vandre
så lenge
Gud gir oss livet – .

Takk for alle minner, alltid.

Din Edith

En avgjørende topografi

Jalund. Der bølgene larmer. Det er allerede sagt, men tåler å sies igjen, Jeløya er karakterisert av en kystnatur som i Østfold-sammenheng er både dramatisk og uvanlig. Her finnes store områder med stein som ikler seg sterke, mettede rødfarger i kjølvannet av regnvær, bergarter som opptrer både som klipper, jettegryter og andre fantasieggende formasjoner, her finnes sandstein i tydelige lag med de mest pussige, gjennomhullede endeflater. Men minst like stedsdefinerende er de store trekkene i topografien. Jeløya har noe av det mest kuperte terrenget i fylket, med to åser som går fra havnivå til høyder på nærmere 150 meter, og i tillegg to stupbratte fjellvegger forårsaket av forkastninger, én som former vestsiden av Refsnesåsen og går over i Dragonfjellet og Rambergnebba, og én som følger vestsiden av Reieråsen. Nevnes må også Bevøysundet, en kystpassasje avgrenset av nesten loddrette heng på østsiden av Bevøya og den smale, men ganske høye nordspissen av Jeløya, og som det knapt finnes maken til noe annet sted i Oslofjorden. Tenk å stå der oppe i den blomstrende røsslyngen på øyas nordende, og skue ned på det blågrønne vannet i Bevøysundet, se seilbåter gli lydløst ut i solnedgangen, og måker som flyter på vindene. Da er du konge over fjorden, da er livet likevel godt å leve.

Topografien danner i det hele tatt en uhyre vesentlig del av grunnlaget for de store opplevelsesverdiene på Jeløya, og da særlig de som henger sammen med friluftsliv. Den som aldri kunne leve i det flate Østfold, kan likevel ånde avslappet så lenge Jeløya er innenfor rekkevidde. Få steder i Oslofjorden finner en så mange bedårende utkikkspunkter samlet på én enkelt øy. Det er bare å ramse dem opp, Tittut på Reieråsen, Rødsåsen vest for Alby, Dragonfjellet ved Rambergnebba, høyden ved Ramberg-gårdene, Rambergåsens nordside og vestside, toppen av Bjørnlabbene og vestkanten på Bjørnåsen, åskammene ved Kølabonn og Bevøysundet, vestre del av Bevøya. For femti år siden hadde dessuten Refsnesåsen vært et selvfølgelig punkt på denne listen, der kunne en se både Refsnes og Tronvik som fra et fly, men toppen av Refsnesåsen er dessverre fullstendig privatisert, ikke et eneste stykke av den beste delen av vestsiden er satt av til allmennheten. Alt er blitt villatomter, og nå koster hver av dem flerfoldige millioner. Men nok om det. Heldigvis er det mye igjen å verne om, og nettopp derfor er denne boka blitt til.

I den for Østfold helt spesielle topografien, og de vulkanske bergartene den i stor grad består av, finner vi også mye av årsaken til at Jeløya har et enestående biologisk mangfold. Undertegnede kalte den innledningsvis for Vikens hage, for hvor mange steder i oslofjordregionen, før kalt Viken, kan en på et par timer finne mer enn 300 arter bare av karplanter? Fortsatt gjøres det dessuten nye funn, og det er ikke usannsynlig at det faktiske tallet på karplantearter ligger på over 500. I tillegg har Jeløya nærmere 100 hekkende fuglearter, og et til dels lite undersøkt mangfold av insekter. Av Norges vel 2000 sommerfuglarter, har Jeløya omkring 850. På Jeløya vokser dessuten en betydelig del av oslofjordområdets gjenværende naturskog, altså skog som er lite påvirket av menneskelige inngrep, og i naturskogen på midtre Jeløy er det mulig å oppdage samtlige av landets tresorter. Jeløyas til dels svært ulendte terreng, de bortgjemte kløftene og dalsøkkene, de bratte, vestvendte skråningene, ansamlingene av vann der kilder springer fram i dagen, jordsmonnet av forvitret lava, alt dette har bidratt til å skape et slående mangfold av naturtyper, av biotoper og livsvilkår, samlet på én eneste øy.

Den varierte topografien har dessuten hatt en viktig beskyttende effekt, mye av naturen er blitt spart for menneskelige inngrep fordi det har vært vanskelig å komme til. Eksempler på dette er de vestlige delene av Reieråsen, Rødsåsen og Dragonfjellet, betydelige partier av Rambergåsen og Bjørnåsen, skogen ved sumpområdene i nordøst, samt søndre del av Bevøya. På slike steder har skogen vært vanskelig å utnytte, det er tungvint, stedvis nesten umulig, å kjøre inn hogstmaskiner eller bygge skogsbilveier. I tillegg har en rekke av grunneierne vært lite interessert i storstilt skogsdrift. I området som nå er Søndre Jeløy landskapsvernområde, samt ved Refsnes, Orkerød og Rosnes, der borgerskapet etablerte sine herregårdspregede lystgårder, var det hensynet til rekreasjonsverdiene som kom først, en hadde verken behov for eller ønske om å drive omfattende og skjemmende hogst, og lenger nord på øya, blant bøndene, er det lenge blitt utvist en ikke ubetydelig omtanke for miljøet, noe som er særlig åpenbart på Ramberg og ved Kjellandsvik. Der har eierne sagt nei til både hyttebygging og boligprosjekter, og ikke minst avstått fra virkelig omfattende flatehogst. De færreste områder på Østlandet har vært like heldige som Jeløya slik sett, bare unntaksvis viker en i dag tilbake for å barbere hele åser for skog, eller gjøre alt av stier om til traktorveier.

I dag er det imidlertid høyst usikkert hvor lenge topografi eller pietetsfulle grunneiere kan sikre bevaringen av de store og viktige delene av øya som ikke ligger innenfor landskapsvernområdet i sørvest. Etter hvert som urbaniseringen griper om seg og verdiene på nye tomter bare stiger, samtidig som de gjenværende bøndene får større og større vanskeligheter med å skaffe seg et utkomme av landbruk alene, blir det stadig mer åpenbart at de gjenværende landbruks- og naturområdene på midtre og nordre Jeløy neppe kan sikres på noen annen måte enn gjennom lovfestet vern. I dag er perler som har klart seg gjennom hundrevis av år med menneskelig aktivitet, plutselig akutt truet fordi beliggenhet og utsikt har fått prislapper på millioner av kroner. Jeløya har noen av Oslofjordens mest storslåtte og likevel ubebygde terrengformasjoner, og vi vil snart måtte velge om disse skal få ligge som allemannseide oaser av natur også i framtiden, eller om de skal stykkes opp og selges til fordel for raske penger.

Lind i Reierskogen
En flerstammet lind på mosekledde steinblokker oppe i Reieråsens frodige, vestvendte skråninger. Det kan nesten virke som om linden ofte foretrekker å ha sin vekstbase oppe på en stein eller i en kløft. Individer som dette kan være mye eldre enn de ser ut til å være. Når én stamme dør, kommer nye skudd til.

Der verden revnet

Bakgrunnen for mye av Jeløyas særpreg er å finne i et drama av ufattelige dimensjoner som ble innledet i begynnelsen av permtiden, for om lag 280 millioner år siden. Lava flommet opp fra sprekker i jordskorpen og spredte seg over store deler av det som i vår tid er mossedistriktet og oslofjordregionen. Så, i et område som grovt sett omfatter landet fra Ytre Oslofjord og Vestfold til Hurumlandet, Tyrifjorden, Randsfjorden og Mjøsa, av geologene kalt Oslo-feltet eller

Oslo-riften, sank jordskorpen ned langs enorme bruddlinjer, det vi fra nyheter om jordskjelv kjenner som forkastninger, slik at den ble liggende både to og tre kilometer under sitt opprinnelige nivå, og ved de mange mil lange bruddlinjene strømmet enda mer lava opp i dagen. En av de viktigste av disse bruddlinjene skiller Jeløya fra fastlandsdelen av Moss kommune, den begynner oppe i nord, kommer ned på yttersiden av Kjøvangen og Sauholmene ved Son, følger Mossesundet til Moss og passerer byen like øst for Kanalen, fortsetter ned langs Festelandet øst for Revlingene og videre til farvannet mellom Larkollen og øyer som Kollen, Eldøya og Sletter, løper videre sørover til sundet mellom Engelsviken og Rauer, og forsvinner til slutt ut i havet. Alt på vestsiden av denne linjen tilhører Oslo-feltet, og de siste synlige delene av det på fjordens østside, er Missingene, Struten og Søsterøyene. Men hvorfor ble berggrunnen i Oslo-feltet så totalt annerledes enn den omkring? Jo, fordi jordskorpen i denne sonen sank så langt ned i forhold til landet omkring, klarte erosjonskreftene aldri å arbeide seg helt ned til grunnfjellsnivået, slik de gjorde i områdene rundt. De nye, vulkanske bergartene som skulle gi slike utmerkede vekstforhold og fascinere så mange mennesker, ble altså i betydelig grad bevart, likeså en noe eldre type bergarter fra kambrosilurtiden, perioden fra 540 til 420 millioner år siden. Produktene fra kambrosilur var av en helt annen type enn de vulkanske, de var sedimentære, dannet av partikler avsatt i vann under relativt rolige og fredelige forhold. Fra tid til annen ble dessuten eksemplarer fra datidens fauna begravet i disse partiklene, og dette er forklaringen på at det ved Nes på vestsiden av midtre Jeløy blant annet er funnet et fossil av en ferskvannsfisk. Neslandet er nemlig et av få områder på Jeløya der sedimentære bergarter dominerer, der ligger store områder med såkalt ringerikesandstein fra silur helt oppe i dagen.

Utenfor riftområdet, på østsiden av Mossesundet og innover på fastlandet, er altså det som en gang fantes av minner fra perm og kambrosilur, for lengst blitt fjernet av geologiske prosesser, der finnes ikke noe særlig annet igjen enn omkring tusen millioner år gamle gneiser og granitter. Derfor er Jeløya også geologisk sett en form for oase, på den er det unge, fruktbare og fargesterke fortsatt til stede i fullt monn, og takket være en lang og ubebygd kystlinje er geologien også både synlig og lett tilgjengelig, noe som selvfølgelig bidrar til å forsterke de store opplevelsesverdiene. For å anskueliggjøre hva kommunen, for ikke å si landet, er i besittelse av når det gjelder bergartene på Jeløya, er det naturlig å nevne at den vakre, rødlige rombeporfyren så langt bare er funnet på tre steder i verden, Rift Valley i Øst-Afrika, Mont Erebus ved Rosshavet i Antarktis, samt Oslo-feltet, og geologer vil peke på at Oslo-feltet er en av klodens aller mest interessante lokaliteter for studier av prosessene knyttet til riftdannelser i jordskorpen. På Oslofjordens østside er dessuten Jeløya det suverent største og mest varierte stykke land som kan fortelle noe om Oslo-riftens eksepsjonelle geologiske historie, og det eneste som det er mulig å nå uten bruk av båt.

Den lille forskjellen

I Moss gir altså berggrunnen på fastlandet relativt begrensede muligheter for framvekst av biologisk mangfold, mens Jeløya faktisk kan vise til det største mangfoldet av arter noe sted i Østfold. Men det er ikke bare geologi og topografi som gjør livsbetingelsene vest for Mossesundet så annerledes. Vikens hage har også et uhyre gunstig klima, og gjennomsnittstemperaturen på Jeløya ligger om lag én grad høyere enn inne på fastlandet. Én grad er i klimasammenheng ganske mye, og nok til å påvirke floraen. Årsaken er at Jeløya er omgitt av vann på alle kanter, og vann, særlig det som er dypt og tilhører sjøen, virker som kjent dempende på temperaturvekslinger. Det avgir varme om vinteren, og kjøler ned lufta om sommeren. Senhøstes er vannet gjerne klart varmere enn lufta, noe som ofte fører til dannelse av tåke, og utpå våren kan vannet være betydelig kaldere enn lufta, noe som også fort leder til skodde. Alt til stor glede for diktere og fotografer, for lite kan måle seg med synet av soloppgangen fra et utkikkspunkt over et hav av tåkedis.

Typisk for gammelskog
En rekke arter er helt avhengige av skog der trærne får gå til grunne på naturlig vis. Når et tre blir svekket eller går overende, tar det ikke lang tid før den råtnende veden er blitt en matkilde for både små og store livsformer. Her ser vi en kjuke, en sopptype som foretrekker ved som næringskilde.

På grunn av de gunstige temperaturforholdene går dessuten nordgrensen for flere arters utbredelsesområde på eller ved Jeløya. På denne og andre øyer i Oslo-feltet finnes arter som ikke eksisterer lenger nord i landet, og som en ellers må reise til Sør-Sverige eller Danmark for å finne. Enkelte har hevdet at slike klimaavhengige lokaliteter, utposter som de er, ikke er spesielt verdifulle, det ligger jo implisitt i uttrykket nordgrense at det finnes mer av dem sørover, i andre land, men hvert distrikt og hver nasjon må gjøre sitt beste for å sikre mangfoldet av arter, alt annet er simpel ansvarsfraskrivelse. Likevel er det nettopp det siste som til stadighet finner sted, og nedover i Europa blir leveområdene for truede arter i mange tilfeller bare mindre og mindre. En rekke arter har allerede mistet betydelige deler av sitt opprinnelige utbredelsesområde, og det ennå relativt grønne Skandinavia vil nok få en stadig viktigere rolle som tilfluktssted for biologisk mangfold.

Når vekst blir en trussel

Konklusjonen må dermed bli at det er en uhyre vellykket kombinasjon av flere ulike faktorer som gjør Jeløya til det den er. På et relativt lite stykke land, noe over en mil langt og til dels svært mye smalere, eksisterer et veritabelt skattkammer av opplevelsesmuligheter for alle som setter pris på å tilbringe tid i et mangfoldig og levende naturmiljø. Få steder kommer bergartene i Oslo-riften så godt fram som på Jeløya, få steder finnes noen liknende blanding av blomstrende naturskog, storslåtte utkikkspunkter og nærhet til den åpne fjorden. Få steder i den stadig mer urbaniserte oslofjordregionen er det mulig å hente så mye glede og så mye kunnskap gjennom friluftsliv og naturbaserte studier.

Det var ikke uten grunn at Fylkesmannens miljøvernavdeling for en tid siden slo fast at det ville være helt galt av Moss kommune å regulere nye store arealer ved Rosnes til boligutbygging. Avdelingen gjorde det klart overfor kommunen at Jeløya har en betydelig rikere natur enn grunnfjellsområdene, og at eventuell utbygging i framtiden må skje øst for Jeløya, altså på fastlandet. Videre pekte avdelingen på at nesten alle truede planter og sommerfugler i kommunen finnes på Jeløya. Selv om øya bare utgjør en tredjedel av kommunens totale areal, har den to tredjedeler av alle registrerte nøkkelbiotoper.

Dersom en på lengre sikt skulle komme til den slutning at det er tvingende nødvendig å legge ut nye områder til boliger eller industri, og Moss kommune fortsatt har samme utstrek-

Et enestående landskap
Utsikten fra Ramberg en grytidlig morgen i juni. Til venstre ligger den øvre av de to Ramberg-gårdene, til høyre ser vi Neslandet, Bjørnåsen, Bevøya og Bile. Ramberg har en kombinasjon av kvaliteter som er helt unik, i alle fall i Oslofjorden. Utbygging i et område som dette kan ikke kalles annet enn miljøkriminalitet.

ning som i dag, kan det altså ikke være noen tvil, da er det områdene i nord og nordøst, ved Kambo, Mossemarka og Lødengfjorden, en må ta av. I sør støter bebyggelsen allerede mot grensen til Rygge, og i sørøst ligger det vakre elvelandskapet ved Årvolltangen. Men det kan heller ikke være særlig ønskelig at byen får spise seg innover i populære turområder på fastlandet. På et eller annet tidspunkt må noen sette foten ned og si nei til alle former for utbygging som berører kommunens gjenværende grønne områder. Så får en heller utnytte allerede utbygde områder bedre, for eksempel ved å bygge langt mer i høyden enn det som hittil har vært forsøkt. I tillegg må lokalsamfunnet innse at vekst ikke er noe livsviktig og uunngåelig, men et fenomen som det er mulig å styre og begrense gjennom politiske beslutninger, og at vekst som medfører beslaglegging av stadig større arealer, ikke vil gi kommunens innbyggere bedre livskvalitet, men snarere redusere den. Dersom vekst får fortsette å spise av grønne arealer, vil mulighetene for rekreasjon og naturopplevelser i nærmiljøet bli mer og mer begrensede, en utvikling som de mest ressurssterke, de som har råd til både store utsiktstomter og hyppige ferieturer, kanskje ikke vil bry seg særlig mye om, men som vil levne majoriteten av befolkningen, og ikke minst barn og unge, svært lite rom for friluftsliv og naturkontakt i hverdagen.

Skrekkscenarioet må være at så godt som hele kommunens areal blir bygd ut, likeså det meste av Vestby og store deler av Rygge, slik at landskapsvernområdet på søndre Jeløy blir liggende som den eneste fliken av kystnær natur i en gigantisk forlengelse av Oslo. Sørvestre Jeløy vil da bli et område som oversvømmes av besøkende i helgene, et område der stiene og strendene er fylt til trengsel, og der knapt noe dyreliv kan finne ro. En slik utvikling er ikke spesielt usannsynlig, akkurat det samme har skjedd rundt mange andre byer i verden. I de mest ekstreme tilfellene tar det opptil flere timer bare å komme seg fra sentrum til utkanten av tettbygde strøk. Det er på tide at langt flere spør seg om en framtid av denne typen virkelig er ønskelig, og, dersom svaret er nei, hva som er mulig å gjøre for å hindre at den likevel blir virkelighet.

Ingen vei går utenom

Enkelte vil henvise til reguleringsplaner, men kommunale reguleringer gir ikke noe sikkert vern, de kan skifte nesten like raskt som sammensetningen av formannskap og bystyre, og likevel har verken midtre eller nordre Jeløy noe annet områdevern enn dette. ”På vent” er nok et langt mer betegnende uttrykk. Dersom en har et genuint ønske om å sikre mer av Jeløya for framtiden, er reguleringsplaner et altfor svakt og kortsiktig virkemiddel i forhold til kreftene en vil måtte kjempe mot. Lovfestet vern, kronet med kongelig resolusjon, og overvåket av et forvaltningsnivå som ser utviklingen i større perspektiv enn det enkelte kommunestyre, er det eneste som vil være sterkt nok til å kunne motstå det stadig mer påtrengende utbyggingspresset i oslofjordområdet.

Dersom det politiske Moss virkelig mener noe med ord som ”arealøkonomisering” og ”markagrenser”, uttrykk som blant annet er blitt brukt i nye kommunale strategidokumenter som tar for seg betydningen av rekreasjonsområder, da må en snarest følge dette opp ved å gå inn for et mer omfattende lovfestet vern av naturskattene på Jeløya. Et minimumskrav i denne sammenhengen må være at området fra Skipping og Kjellandsvik til Ramberg, Fuglevik og Nes, et sammenhengende kulturlandskap fra sund til fjord som er svært lite påvirket av moderne inngrep, vedtas gjort til landskapsvernområde, og at vestre del av Bjørnåsen får status som naturreservat. Videre må en vurdere muligheten for landskapsvern i det enestående området på og ved øyas nordspiss, fra Kongshavn, Kullebund og Munkestein til Bevøysundet og Bevøya. For grunneierne vil en mild form for landskapsvern bare innebære mindre forandringer i forhold til dagens regler for LNF-områder i kommuneplanen, og de som faktisk ønsker at gården skal eksistere også om tjue eller femti år, bør støtte opp om landskapsvern mens det ennå er tid.

Et landskapsvernområde på midtre Jeløy burde også være en naturlig del av oppfølgingen av den såkalte biomangfoldplanen, en handlingsplan som ble vedtatt av Moss kommune i desember 2004, men som i liten grad har påvirket praktisk politikk. Det ville også være en logisk konsekvens av innholdet i Østfold-delen av Oslofjordverneplanen fra 2005, der en konkluderer med at vernebehovet for ”helhetlige kystlandskap uten større inngrep”, ”varmekjær edelløvskog”, ”kystnær, lite hogstpåvirket barskog” og ”eldre jordbrukslandskap” er ”meget høyt”. Samtlige av disse naturtypene finnes i rikt monn på midtre Jeløy, og landskapsvern ville bidra til å sikre dem alle.

Moss har i det hele tatt et stort ansvar for naturverdiene på Jeløya, ikke bare overfor kommunens egne og framtidige innbyggere, men overfor hele distriktet, ja, sågar landet. Så spesiell er Jeløya. Men det haster med å ta en klar beslutning, med å ta dette ansvaret på alvor. Ved neste lokalvalg, neste gang bystyret forandrer sammensetning, neste gang Selvaag legger fram en ny plan, kan det allerede være for sent.

I min barndoms første rike

Kapittel III: Bråten–Reieråsen–Reiertangen

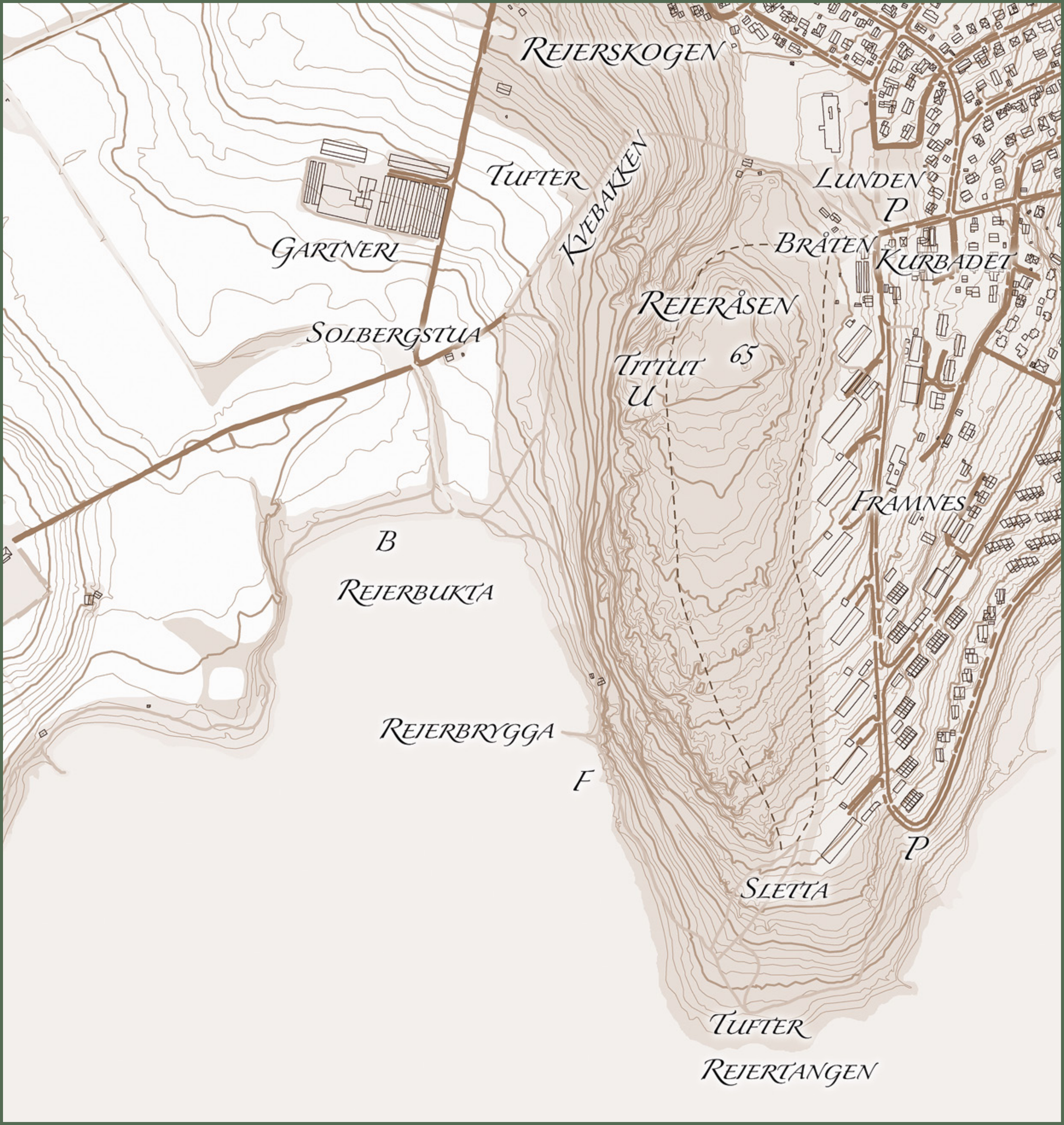
Rejerskogen
Tufter
Kvebakken
Gartneri
Lunden
P
Bråten
Kurbadet
Rejeråsen
Solbergstua
Tittut
65
U
Framnes
B
Rejerbukta
Rejerbrygga
F
P
Sletta
Tufter
Rejertangen

Inntrykk fra en avgjørende tid

En tidlig morgen i slutten av august bringer jeg bilen til stillstand på Bråten. Foran meg har jeg en park, ikke spesielt bemerkelsesverdig hva utstrekning angår, men med en helt spesiell betydning i min bevissthet. I eldre tider gikk den under navnet Lunden. De veldige eiketrærne står ennå slik de har gjort siden jeg var gutt, tause og urørlige, men fulle av livskraft. De har en urokkelig verdighet, disse kjempene. Som konger fra en svunnen tid holder de sine kroner mot himmelen. Alt for to hundre år siden må de ha vært store trær, og de kan stå i flere hundre til, bare de får den respekt de fortjener.

I noen år strør de gresset med sine sovende ynglinger, som da jeg dro omkring på min trehjulssykkel. Overalt var det nøtter, noen grønne, andre kastanjebrune og fullmodne. Enkelte hadde alt begynt å sprekke opp og sende en liten rødlig føler ut i friluft for å prøve jorda, men de fleste var som blankpolerte kokonger, lukkede og hemmelighetsfulle, med kimen til et lite mirakel i sitt indre.

Med små og ivrige never plukket jeg ut de beste, for jeg kunne ikke motstå å fylle bagasjebrettet med dem, jeg ville sikre flest mulig og plante dem på et trygt og bortgjemt sted der de kunne få spire og gro i fred. Men nysgjerrigheten krevde sitt, og noen av dem måtte jeg åpne. Undrende studerte jeg de to gulhvite halvdelene som skjulte seg under det harde skallet, og lurte på hvordan det kunne bli kjemper av noe slikt.

De små begerformede hamsene fikk heller ikke ligge i fred. Ikke sjelden satt de ennå på en liten, rett stilk, og vi lot oss fascinere av at slike små kunstverk kunne komme fra et tre. Vi plasserte dem høytidelig i munnviken og "røykte pipe", og hadde stor moro med våre enkle leketøy.

Et annet år leste jeg at indianerne en gang brukte eikenøtter til mat ved først å vanne ut det bitre garvestoffet de inneholder, og dermed måtte jeg prøve det samme. Med en pose stinn av selvplukkede nøtter erobret jeg vårt ringe kjøkken og lot fantasien og redskapene utfolde seg fritt. Resultatet måtte selvfølgelig smakes på, men selv jeg ble i tvil om det egentlig var spiselig, og siden foretrakk jeg andre typer matretter.

Slike øyeblikk er det disse kjempene har gitt meg, små stunder av lykke og undring som skinner med barndommens vemodige lys. Jeg kan ikke annet enn å føle takknemlighet for alt de har vært, for det er som om det er et bånd mellom oss på tvers av tid og vesen. Min logiske side sier meg at alt jeg står overfor, er bark og ved, men sannheten er ikke alltid det vi lettest ser. Hvem vil vel nekte for at trær har sjel, som er oppvokst under slike kroner? Det er som om de hvisker til meg på sitt stillferdige, godmodige vis: "Jaså, er du her igjen, du lille menneske, du som for et øyeblikk siden lekte ved våre føtter? Stopp nå opp litt og lytt mens du ennå er til, mens du ennå kan høre suset av våre minner. Så skal vi huske deg i våre årringer når du er borte, og gi deg nytt liv i grønne skudd."

Da lundene var hellige

Kanskje følte de noe av det samme, de som vandret gjennom andre lunder her ute i for lengst

Kapittelinngang, venstre side:
Den sjeldne blodddråpesvermeren på "humleblomster", Senecio erucifolius. De skinnende gule skjermene gir føde til et stort mangfold av innsekter, ikke minst humler og ulike sommerfuglarter. Blomstene er spesielt vanlige på enger og lysninger i området ved Reier, der de kan opptre i antall på mange hundre. Fra min barndom husker jeg hvordan hele svermer av sommerfuglen gullvinge flagret til og fra blomster som dette. Men gjengroing av engene er en alvorlig trussel mot det eventyrlige mangfoldet av liv på søndre Jeløy. I løpet av bare et par tiår synes tallet på sommerfugler å ha blitt kraftig redusert. Bare en større vekt på god skjøtsel kan reversere denne utviklingen.

Kapittelinngang, høyre side:
Kartet er basert på FKB-data fra Moss kommune, men er redigert av forfatteren. B står for badestrand, F for fiskeplass, P for parkering og U for utkikkspunkt. Kartet er kun ment å gi en pekepinn om hvordan området ser ut. En rekke turstier er ikke med, dette fordi de ikke finnes i FKB-dataene, og fordi det ville ha tatt for lang tid å tegne dem alle inn for hånd på en nøyaktig måte. Disse forbeholdene gjelder alle kartene som er gjengitt i denne boka.

glemte tider. Kan en hellig lund ha gitt opphav til Jalund, det gamle navnet på Jeløya? Denne ideen ble først lansert i skreven form av Ørnulf Ree, i boka *Varna skipreide* (1947, s. 67). Det finnes flere andre og mer sannsynlige tolkninger av navnet Jalund, men ingen av dem er så spennende som denne. I førkristen tid var ikke hellige lunder noe ukjent fenomen, og selv for et moderne menneske er det er ikke vanskelig å forstå at det var på slike steder en søkte kontakt med det guddommelige. I en tid da naturen hadde en langt større åndelig betydning enn i dag, hva kunne vel ha inngitt mer ærefrykt enn en katedral av tusenårige trær, kanskje med et alter eller en steinsirkel i sitt sentrum?

Flere forhold gjør teorien om en hellig lund på Jeløya til mer enn en tilfeldig flørt med fantasien. I uminnelige tider dro folk over søndre Jeløy når de skulle krysse fjorden. Allerede for tusen år siden gikk det antakelig en ridevei over til det som i dag er Tronvik, og området rundt var langt fra noen menneskestom villmark. Både i vikingtiden og lenger tilbake må Jeløya, med sin fine, lettdrevne jord og sitt enestående milde klima, ha vært et av de beste stedene for bosetning i hele oslofjordregionen. På Jeløya var det godt å leve. De mange sporene etter bosetninger levner liten tvil om at dette var tilfellet.

I tillegg var Jeløya lett tilgjengelig. Sjøen var det som knyttet folk sammen, for inne i de mørke skogene på fastlandet var veiene dårlige og farene mange. Skulle en først etablere et hellig sted, hvilket område kunne vel ha vært et mer naturlig valg enn dette velkjente, gjestmilde øylandet, som alle skip måtte passere på sin vei inn fjorden?

Med slik viten klinger det gamle navnet på parken ved Bråten straks litt annerledes. Nå finnes det ingen holdepunkter for å anta at denne lunden har noen forbindelse med en hellig lund fra tidligere tider. Likevel, det skader ikke å la tankene dvele litt ved denne fascinerende muligheten, hvor liten den enn måtte være.

Kirsebærblomstring ved Sletta
Et av utallige viltvoksende kirsebærtrær i og ved Reierskogen, her i sin blendende vakre vårdrakt. Det botaniske navnet er søtkirsebær, og fruktene blir virkelig gode når sommeren bringer den rette kombinasjonen av regn og varme. Noen trær kommer alltid med gule eller røde "bær", andre holder seg til svarte, og de svarte har gjerne den mest fyldige smaken.

Etter nattens regn
To kjuker inne i skogen på Reieråsen, for anledningen dekorert med en perlerand av regndråper. Hva er vel mer oppkvikkende enn en vandring gjennom frodig, morgenfrisk skog der luften er kjølig og duftende, renset og parfymert av nattens regnskyll?

Magien i et øyeblikk

Med fotoutstyret på ryggen trasker jeg rolig innover i skogen ved Bråtenstua barnehage. Stien er det gamle tråkket som fører fram til Tittut, et herlig utkikkspunkt og det første av turens mange mål, men jeg tar meg god tid på veien, gjør mange små avstikkere for å lete opp motiver. Hele natten sto himmelens sluser på vidt gap, men ved soloppgang klarnet det opp, og nå er skogen en nytelse for sansene. Fargene er dype og mettede, slik de gjerne er når alt er friskt og fuktig etter en ekte rotbløyte, og overalt på blader og vekster ligger perler av regnvann. Lufta er ennå kjølig og god, med en svak, søtlig ange av jord og løv, og inne i jungelen av rogn og hassel kvitrer meisene om besøk.

Jeg trenger ikke gå langt for å finne noe som fortjener et bilde. Ved en liten lysning står store, røde fluesopper. Hattene er ennå våte og glinsende etter regnet, og der de første strimene av sol skinner på den glatte overflaten, gløder de med en styrke som får alt omkring meg til å blekne.

Det meste av skogen ligger ennå i skygge, og sola står ikke høyere enn at stammene kaster lange skygger der lyset trenger inn. Men så treffer en stråle av sol noen blader like over meg, og det fuktige fordamper som et brennende slør av dis mot den mørke bakgrunnen. Noen sekunder, så er det over. Et øyeblikk i skogens liv, et lite stykke magi, bare synlig for den som tar seg tid til å stoppe opp og se.

Rognebærne er også et syn denne morgenen. De henger mørkerøde og fullmodne i store, tunge klaser. Hvert eneste lille bær er kledd i en dråpe av vann, og hver eneste lille dråpe speiler skogen og himmelen. Visst er det sant, det som er sagt, at jo mer en går naturen etter i sømmene, dess mer ser en av dens forunderlige perfeksjon.

Der bladene hvisker

Bare et steinkast bortenfor ligger stedet der jeg tilbrakte så mye tid som gutt. Mellom trærne skimter jeg steingjerdet som markerer grensen for landskapsvernområdet. Dette var min Hundremeterskog. Jeg stopper ved det vesle berget der jeg så ofte pleide å sitte, og undrer meg igjen over hvor mye jeg opplevde i dette lille området, og hvor stor betydning tiden her fikk for livet videre. Her var det kjærligheten til naturen for alvor vokste fram, og her var det jeg opplevde så mange av de små miraklene som jeg så andre gå forbi.

Lite har forandret seg siden den gang. Trærne er blitt litt høyere, skogen har vokst seg litt tettere. Ved siden av berget står den store, trofaste ospa akkurat som før. I den alene lå alle årets skiftninger og deres uunnværlige skjønnhet.

I april kastet tusener av knopper sine skall, og hver eneste nakne gren bar fram duftende knipper av rødlige, gjennomskinnelige skudd. Noen uker senere, mens bladene ennå hadde et drag av vårens lysegrønne fryd, begynte sommerfugllarver å lage sine boliger. Med et lim av små silketråder til hjelp rullet de hjørner av bladene sammen til tynne, sigarformede hjem.

Mot slutten av sommeren, når bladene hang mørkegrønne og aldrende, sprakk raklene opp og avslørte det silkemyke, sølvhvite dunet der et nesten uendelig antall frø lå og ventet på vind og god bør. Straks solgangsbrisen feide gjennom skogen, kastet de loss. På varme ettermiddager seilte de små håpefulle gjennom lufta i tusenvis, nesten vektløse med sine fjærlette fallskjermer, og alle lyste de opp i sola når dagen gikk over i kveld.

Med september kom høstens rimkledde morgenstunder, og snart hang bladene sitrongule og løse, forlatt av det grønne klorofyllet. På vindfulle dager slapp hele kaskader av dem sine fester, og i en siste, fargerik oppvisning flagret de mot bakken og falt til ro.

Så kom vinteren, og de klare dagene etter lange netter med stille snøfall. Selv de tynneste grener hadde fått et dryss av hvitt, og rundt lå skogen i sine nye og skinnende drakt, en liten eventyrverden av glitrende frost og røde dompaper som lekte gjemsel.

Litt bortenfor ospa ligger et lite bekkefar, også det som i mine guttedager. Stort ble det aldri, men også her lå en liten verden for den som var villig til å gi seg selv og stedet tid. Etter tunge regnværsdager samlet mosen en liten dam som lot strømmer av vann sildre nedover steinene. Her bygde jeg små demninger og lot dammen fylles til byggverket brast. Med stor fascinasjon så jeg vannet skylle nedover berget og feie med seg både kvist og løv. Det var noe ved rennende vann som jeg elsket, men ikke helt kunne forklare, en slags kraft, en form for liv.

Noen meter nedenfor passerte stien en hel liten hage av liljekonvall. I mai sto de der i hundretall med sine dypgrønne, spissede blader. Noen var bare unge skudd, andre skjulte skjøre ranker av snøhvite, velduftende blomsterklokker.

På samme tid sto ennå små grupper av blåveis med sine kronblader av indigo og sine hvite støvbærere, og overalt var hvitveisen i ferd med å springe ut. Også disse blomstene var små underverk. De første insektene søkte ivrig deres gule og lysegrønne midte, og på undersiden hadde de hvite kronbladene et forsiktig drag av rosa, som om en malende lysfe hadde oppsøkt dem mens de var lukket om natten.

Storheten i det små

Utover sommeren ble mangfoldet av insekter og andre små dyr like fantastisk som det av vekster, og hver oppdagelse av en ny og ukjent art ble ledsaget av voldsom begeistring. Noen ganger måtte de små skapningene finne seg i et ufrivillig opphold i et syltetøyglass, men som oftest studerte jeg dem bare i hendene eller på et blad. Mange var de reneste juveler av form og farge, andre var litt mer skremmende, men desto mer spennende. Gresshopper og sommerfugler, humler og blomsterfluer, marihøner og tordivler, alle ble de gjenstand for observasjon. Grundigheten ville ha imponert selv den mest hengivne entomolog, og på fine dager kunne jeg tilbringe time etter time på de beste lokalitetene.

Opplevelsene ble forsterket av en hørsel som ennå var uberørt av menneskenes overforsterkede lyder. Jeg kunne høre gaffelstjertens merkverdige larve gnage i seg blader, strømmene av røde skogsmaur gjennom tørt gress, summingen fra bier langt der oppe i tretoppene. Lyder som fortsatt er til stede, men som ikke lenger lar seg fange opp av sansene.

Én ting var jeg alltid bevisst på, til tross for min nysgjerrighet, jeg skulle ikke gjøre de små

Solbading i mikrokosmos
En hvitprikket marihøne har bevilget seg en hvilepause, sitter urørlig på den solbelyste baksiden av et hasselblad. Hasselbusker er til dels et svært vanlig syn i skogene på Jeløya, og nøttene er godbiter for både ekorn, mus og menneskebarn. Å åpne dem med tennene er imidlertid ikke å anbefale for sistnevnte ...

vesenene noe vondt, for jeg hadde en voldsom respekt for alt dette livet som fylte skogen med slike rikdommer. Jeg håndterte mine funn så forsiktig jeg klarte, og når det av og til skjedde et uhell, var den dårlig samvittigheten aldri langt unna.

Denne aktelsen for naturen var noe som hadde vokst fram gradvis, for jeg kan ennå huske et par episoder fra da jeg var fire, og lekte i blomsterbedene til mine besteforeldre på Grimsrød. Da var jeg ikke alltid like snill mot de stakkers krypene jeg kom over, men det skyldtes neppe annet enn det lille barnets gapende uvitenhet og trang til utforskning. Det tok ikke lang tid før jeg fikk følelsen av at jeg gjorde noe galt, selv om ingen kjente til mine naive eksperimenter. Siden skammet jeg meg over disse tidlige, men tåpelige påfunnene. Jeg innså at de mange små livsformene ikke var leketøy, de var på et vis mine slektninger, og kanskje kunne også de føle redsel og smerte.

Dette var også årsaken til at det aldri falt meg inn å samle insekter på tradisjonelt vis. Til det var jeg for bløthjertet. Dessuten var det skapninger i levende live jeg elsket, ikke støvete kropper med en nål gjennom brystet.

Den ærefrykten for livet som etter hvert slo rot i mitt indre, ga seg utslag i en nesten buddhistisk livsførsel. Der gresset var høyt og hemmelighetsfullt, subbet jeg forsiktig med foten før neste steg, for på den måten rakk gresshoppene å komme seg unna. Snegler som uforvarende hadde krøpet ut på stiene, ble løftet opp i sikkerhet og omtenksomt plassert på tryggere og mer skyggefulle steder, og sommerfugllarver som åpenbart hadde falt ned fra trærne, satte jeg forsiktig bort på blader jeg håpet ville falle i smak.

Av alle de små dyrene som omga meg, fanget ingen min fascinasjon på samme varige måte som humla. De andre var gode naboer og bekjente, den var min lille kamerat. Hvorfor det ble slik, vet jeg ikke. Noen åpenbar forklaring fantes ikke. Men det var noe ved de små, pelskledde kroppene som appellerte til mitt unge jeg. Humla var som en flygende Ole Brumm, godmodig av natur, og alltid på leting etter noe søtt. Fra tid til annen ble den en smule irritert over mitt påtrengende nærvær, men det forsto jeg godt, det ville jeg også ha blitt, hadde jeg hatt en familie som ventet på mat i et lite og sårbart bol.

En gang fant jeg en av mine små venner i ytterst forkommen tilstand, midt på stien, der ingen humle ved sine fulle fem ville ha gått inn for landing. Den løftet bare på bakbeinet, slik humler gjør for å markere misnøye, men jeg kunne ikke la den bli der den var, det var åpenbart at den ikke forsto sitt eget beste, så jeg lirket den opp på et blad og ga den luftambulanse bort til berget ved ospa. Fem minutter senere var jeg tilbake med litt honning på et matpapir. Den blandet jeg ut i vann med et strå og plasserte dråpevis foran munnen til min vesle pasient. Stor var min begeistring da den begynte å slikke blandingen i seg med sin ørlille tunge i enden av en lang og stiv snabel. Til slutt kviknet den til så mye at den på brummende humlevis kunne ta til vingene. Den fløy overmett og baktung innover i skogen, og jeg fulgte den med øynene til den ble borte. Skogen hadde gitt meg så mangt, nå hadde jeg gitt en aldri så liten tjeneste tilbake.

Det var en god følelse.

I dag må jeg smile litt av min nesten religiøse inderlighet. Men den gang var det fullt alvor. Med det vesle berget som base ble jeg en selvutnevnt skogens vokter, en liten indianer som skulle sikre velferden til alt av planter og dyr. Min verden var den frie naturen, og ingen steder var jeg mer hjemme, men på den andre siden av steingjerdet lå det jeg fryktet skulle komme også hit, nemlig asfalten, bebyggelsen, trafikken, alt det harde, livløse og mekaniserte. Under blokkene og parkeringsplassene og de golde plenene hadde det også vært skog og eng en gang, så mye visste jeg. Heldigvis markerte steingjerdet også grensen for landskapsvernområdet, slik så det i alle fall ut, og fredningen ble proklamert av små skilter i metall. Mer tydelig kunne det ikke bli, her var den ulmende konflikten mellom naturvern og utbyggingsinteresser illustrert på en så iøynefallende måte at selv en liten gutt ikke kunne unngå å legge merke til det. I dette tilfellet hadde imidlertid naturen vunnet en knapp, men avgjørende seier.

Senere viste det seg at slaget ikke var så avgjort som jeg hadde trodd. En viktig del av det området jeg var blitt så glad i, var ikke vernet likevel. Myndighetene hadde latt seg presse til å trekke grensen bort fra steingjerdet og langt opp i et terreng uten klare skillelinjer. Planene som lå bak dette presset, ble lykkeligvis ikke realisert, men nye vil aldri være langt unna. Alle gode krefter må nå få øynene opp for hvor unaturlig grensen faktisk ble, og hvilke skader dette kan føre til. Det er på tide å innlemme skogen ved Bråten i landskapsvernområdet før det er for sent.

Da svarttrosten sang

Bak den vesle fjellknausen finner jeg grantreet som så ofte slapp dråper av gulrød kvae fra en sprekk i barken. Frisk kvae var klissete som lim og nesten umulig å få bort fra hendene, men den gamle, grånede kvaen, den som hadde fått tørke og størkne i årevis, var hard som karamellisert sukker. Med en stein lot den seg knuse til et hvitt, florlett pulver, og dette gnidde jeg mellom nevene til begge håndflatene duftet sterkt og deilig av det fineste bar. Dette var også nyttig som et knep på kalde dager, for på denne måten ble hendene varme på et blunk, og når jeg skulle klatre i trærne, var det som om denne knuste kvaen gjorde grepene fastere og sikrere.

Like ved det gamle grantreet begynner skogen igjen, og jeg tar enda et par skritt inn i barndommens lune verden. Det er en lys og vennlig skog, en blanding av gran og selje, rogn og hyll, kirsebær og hassel. Et parti med blåbærlyng er det som fanger min oppmerksomhet, for akkurat her hadde jeg en av mine fineste

Erteblomstmorgen
Et medlem av erteblomstfamilien med voksested på Sletta sør i Reierskogen.

naturopplevelser noensinne. Det var en gang på forsommeren, på den tiden blåbærlyngen står i blomst med sine knøttsmå, rødlige klokker, og en fin, stille dag var i ferd med å gli over i kveld. Et varmt, gyllent lys strålte fra sola der den nærmet seg de høye trekronene i vest, og jeg hadde stoppet opp for å lytte, for overalt i lyngen rundt meg hørte jeg humler på jakt etter nektar. Jeg kunne bare gå etter lyden for å finne dem, og det hadde jeg da også gjort, for det var litt av et syn. I forhold til de små blåbærblomstene var humlene kjemper, og i tillegg hang blomstene med åpningen ned, så humlene måtte holde seg fast som best de kunne, mens de hentet ut det vesle som var av føde i hver enkelt klokke. Overalt var lyden av brummende vingeslag, nå og da avbrutt av et par sekunder med intens suging. Så sterk var denne lyden at jeg nesten lurte på om det gjorde vondt å stikke hodet inn i blomstene. Men jeg kom til at det heller måtte være et uttrykk for vellyst, for hvem kunne vel fly slik fra blomst til blomst uten å bli i godt humør?

Mens humlene på sitt summende vis pollinerte lyngen mot en søt belønning, og trekronene på åsryggen sto i skarp silhuett mot det svinnende lyset, begynte en fugl å spille noen nydelige fløytetoner fra et sted i den mørknende skogen. Først senere fant jeg ut at det var svarttrosten som sang den kvelden, og jeg hadde nok aldri før hørt den så klart, for sangen gjorde et slikt inntrykk at jeg ennå kan høre denne aftenen i minnet. Igjen og igjen kom de skiftende, varierte tonene, dels lyse og lette, dels dype og vemodige. Det var som om denne sangen kom som en hyllest til skogen og kvelden, og den kom med skumringens dempede lys, mystisk og magisk, inspirerende og optimistisk, fra selve kilden til sagn og eventyr.

I Seljebakken

Vel tilbake på stien mot Tittut passerer jeg en eng som skogen er i ferd med å erobre, men som før var full av det jeg kalte "humleblomster". Det var ranke, halvmeterhøye planter med en strålende krone av runde, smørgule blomster. Insektene elsket dem, og sommerfugler var ivrige gjester. De små gullvingene, med sitt lysende, oransje vingespenn, var så mange at de stadig dyttet borti hverandre i konkurransen om nektar. På fine sommerdager kunne det være så mange som ti på én enkelt humleblomst.

I bakken like bortenfor sto et stort og vakkert seljetre. Aldri var det skjønnere enn om våren, når de bare grenene fikk tusenvis av gåsunger som vokste seg gule av støvbærere. På avstand var treet som en eneste sky av gult. Men så begynte noen å klippe av hele grener for å ta med seg gåsungene hjem. Til slutt var det bare i toppen, der ingen kom til med saks og sag, at det ennå var ungskudd igjen. Det stakkars treet, en gang så lubbent og livskraftig, sto ribbet tilbake, og så begynte det å dø. Tankeløse mennesker hadde røvet med seg alle dets investeringer, og den gamle, ærverdige stammen klarte ikke mer. I dag minner bare et par råtne stokker om storheten som var. Men det spirer i de morkne restene. Kanskje vil det en gang stå nok et vakkert tre i denne bakken, bare det får lov å vokse i fred.

På fuglevinger

Apostlenes hester tar meg enda litt videre, sørover nå, inn i en tunnel av rogn og selje, skjermet av høyreiste graner. Sola har kommet høyere på himmelen, og løvet leker med strålene og kler den brede, veltrådde stien i en fredfull mosaikk av lys og skygge. I generasjoner har denne stien ledet folk til Tittut, stedet med den kanskje vakreste gjenværende utsikten på hele søndre Jeløy. Men veien er også et mål. Ingen steder er dette mer sant enn her, i denne vidunderlige, luftige skogen på selve ryggen av Reieråsen.

Theodor Kittelsen var ganske sikkert en av dem som lot seg trollbinde av skjønnheten i

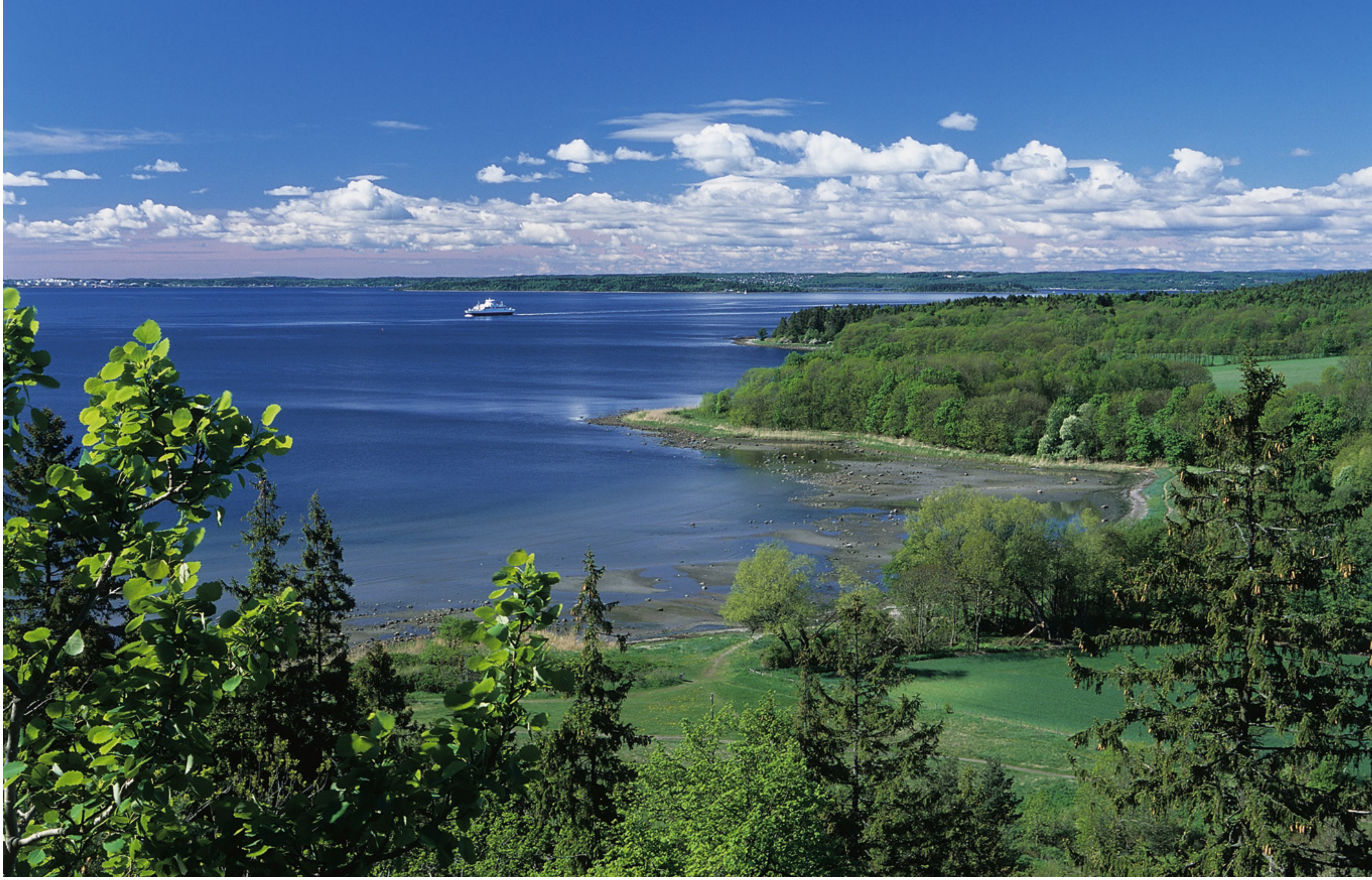

Utsikten fra Tittut
Osp og eik, pil og hegg, ask og lønn, alle hilser de solvarmen velkommen med nye, grønne skudd denne vårdagen i mai. I Reierbukta er det fjære, de blottede sandgrunnene inviterer vadefugler til matsøk, og utenfor glir en av Bastøferjene rolig gjennom det vindblå fjordvannet på sin vei mot Moss. Tittut er et av Jeløyas fineste utkikkspunkter, bildet viser bare en del av den storslåtte utsikten, og stedet er godt skjermet mot larmen fra byen av skogen på Reieråsen. Fra Tittut ser en knapt noen av det moderne samfunnets mindre heldige påfunn, bare de grønne jordene og bygningene på de eldgamle gårdene vitner om menneskets nærvær, et nærvær som nok kan sies å ha vært mer til gagn enn til skade for landskapet, i alle fall om en ser på tiden før midten av 1900-tallet. På denne fliken av Jeløya kom antakelig landskapsvernet akkurat tidsnok til å redde helheten fra utbygging og effektivitetskrav.

dette området. Han valgte å tilbringe sine siste to leveår på Bråten, og skal flere ganger ha blitt sett i denne skogen med sine malersaker og sitt staffeli. Kanskje er litt av hans ånd ennå et sted der inne mellom stammene, for hvor kunne vel en sjel som elsket skogen og det gåtefulle, komme nærmere et paradis?

For meg og min familie har utallige turer begynt med denne stien fra Bråten. Når livet ellers var vanskelig, var det alltid en lettelse å komme hit. Det var som om opplevelsen av all denne livskraften, av alle skogens lyder og lukter, og den roen som samtidig hersket, ga et perspektiv på det hele som fikk alle mørke skyer til å vike.

Tillot en seg å forlate stien for en stund, ble en ofte belønnet med blåbær, aldri i store mengder, men mer enn nok til noen saftige håndfuller. I tilknytning til dette gjorde jeg en av mine første botaniske ”oppdagelser”. Like før krysset der en må ta til høyre for å komme ned til Tittut, fant jeg et helt felt med blåbær som ikke var blå, men svarte og glinsende. Det varte ikke lenge før jeg fant en bok som forklarte dette merkverdige fenomenet. Det var skomakerblåbær jeg hadde funnet, en sjelden variant som mangler det tynne vokslaget til blåbær flest. Slik entusiasme hadde jeg for naturens finurligheter at jeg ennå husker dette funnet som noe stort og gledelig.

Heller ikke denne dagen kan jeg unnvære en avstikker til Tittut. Idet jeg forlater hovedstien, blir skogen tettere og mer skyggefull, men snart aner jeg det fraværet av trekroner som

Til skogen

Vern om meg, skog
Fra en glenne i ditt indre
I et spill av lys og skygge
Ser jeg menneskene haste forbi

Vern om meg, liv
For jeg har sett hva som gjøres der ute
Hva mennesker river i sund
Og min tanke blør av sorg

Vern om meg, fugl
Du som ser meg fra en gren i løvet
Bli hos meg for alltid
Og fyll meg med din stemme

Vern om meg, vind
For avgrunnen er nær
Svøp meg i din hvisken
og husk på meg når du drar

Ta meg tilbake, min skog
og gjem meg i din favn
For jeg har sett en verden
Som ikke er for meg

Ta meg tilbake, min jord
og vis meg dine drømmer
La meg svinne hen i deg
Og bli et av dine trær

Ta meg tilbake, min fugl
For mitt legeme er blødende og flyktig
Gi meg dødens vinger
Og la meg reise dit jeg aldri kom

Ta meg tilbake, min gud
For jeg er lei av strid og ild
Led meg til din klare kilde
Til den største lengsels mål

Et minne er den nå
Kloden i brann
Et minne er det jeg var
Fuglen alene er mitt følge
Men langt der framme
Spirer lundene på ny

ofte signaliserer et utkikkspunkt. Det begynner å gå bratt nedover, skogen lysner igjen, og grana viker for eik og hassel. Et par steinete rabber der furua klorer seg fast, markerer skogens siste utpost, så åpner utsikten seg, og landskapet faller vekk bare meter fra føttene.

Tittut. Et beskjedent navn på dette storslåtte sted. Høyt hevet over tretoppene under ser jeg utover det bølgende landskapet som representerer selve kremen av søndre Jeløy. Jeg lar blikket gli fra nord til sør, fra kulturlandskap og skog til åpen fjord. Først finner jeg den prektige hovedbygningen på Reier, så følger skogen ved Grønli, og rekkene av hundreårige linder som leder ut til Alby. På Biørnstads gamle domene står tårnsiloen ved låven med sin hvite fasade og sitt spissede tak av irret grønt, et umiskjennelig ikon i terrenget. Bak hever Albyskogen seg til en forsiktig topp, det er Rødsåsen, et annet praktfullt utkikkspunkt.

Fra Alby går vidstrakte, frodige jorder ned mot den rødmalte Solbergstua, også et kjennemerke i landskapet. Like ved ligger dammen der ender og gjess pleide å padle rundt i sivet, og mellom nok en rekke av stolte trær renner den vesle bekken der ålen sniker seg opp i mørke høstnetter.

Sør for Solbergstua begynner vidunderlige strekk av blomsterenger, et sommerens paradis av fargerikt, duftende flor og spillende gresshopper. Enger som fører like ned til de langgrunne strendene ved Reierbukta, der busker av forvillede nyperoser markerer overgangen mellom blomstrende sletter og salte sandgrunner.

I Reierbukta skyller lange rekker av bølger inn fra fjorden. De begynner der ute på den glitrende havflaten mellom to fylker, der ferjene møtes på halvveien, og vinden er en solgangsbris fra Færder fyr.

Like over meg sprer en furu sine grener mot stupet. I den satt en gang en ringdue og kurret da jeg og bestefar kom gående hit på en av våre mange turer. Den var langt fra så sky som disse skogens duer vanligvis er, og lot oss komme nærmere og nærmere, til vi kunne ane det gule i øynene og glansen i fjærene. Brystet hevet og senket seg i takt med lyden, og igjen og igjen kom de hule, men kraftfulle støtene: ”Ho-hooo hoo ho-ho”. Spiller svarttrosten fløyte, er ringdua en operasanger. Aldri tidligere hadde jeg befunnet meg så nær en av disse store fuglene som jeg så ofte hadde hørt kurre til hverandre i tretoppene. Som oftest fløy de opp med tunge, baksende vingeslag så snart de hørte mennesker nærme seg. Nå hadde jeg den bare noen meter fra meg, og den fortsatte med sitt som om ingenting var hendt, som om den var i transe, og ikke sanset sitt nye publikum. I flere minutter sto vi slik og lyttet, så dristet jeg meg enda litt nærmere, og krysset en usynlig line. På et blunk for den opp og forsvant.

Når trærne blir brysomme

En liten uendelighet senere står jeg ved den vesle lysningen i skogen som jeg ennå kaller Gresshoppestedet. Dette var et av de aller første stedene i skogen jeg ble kjent med, kanskje var jeg ikke mer enn fem år da jeg fanget mine første gresshopper akkurat her. Dermed var navnet gitt. Men det er en majestetisk hengebjørk som gir stedet identitet. Barken er som store stykker av stein, og stammen strekker seg langt, langt oppover, til grener med lange, myke ender som vaier grasiøst i vinden.

Ved den samme lysningen står også en vakker gran, et ungt og kraftfullt tre med toppen full av kongler. For tjue år siden var vi like høye, den og jeg. Nå er selv de midtre grenene utenfor rekkevidde. Det var noe ved det vesle treet som fanget min oppmerksomhet den gangen, da jeg kunne stryke det over toppen og kalle det min bror. Snart vil et kvart århundre av årringer ha passert. Kanskje står jeg her når enda femti ligger innkapslet i veden, og tenker på livet som

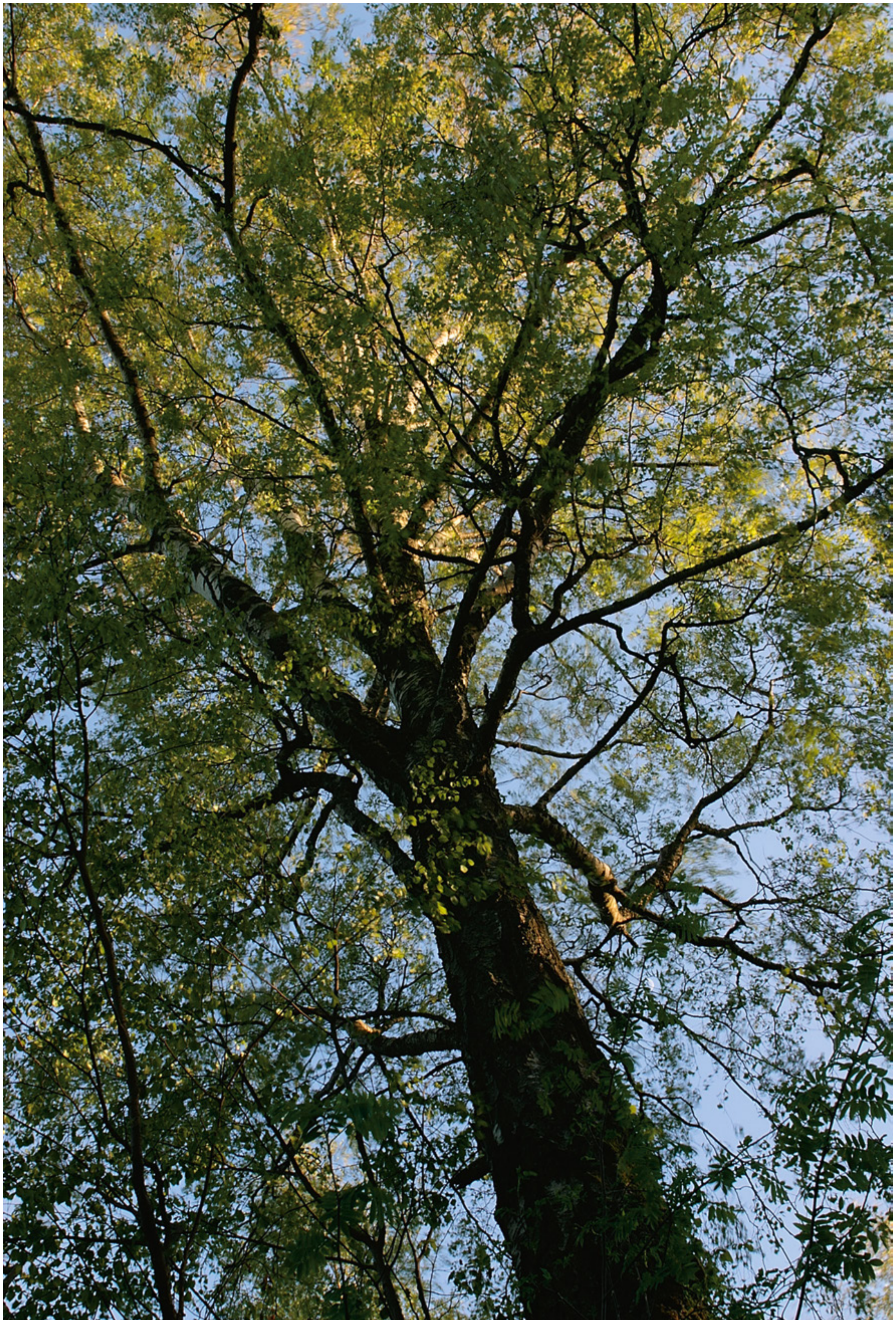

Hengebjørk i vind
Det finnes mange stolte hengebjørker på Jeløya, men storheten ved akkurat denne blir forsterket av at den står alene på en lysning midt i skogen, med få artsfrender i nærheten.

var, hvilke veier det tok, hvor det førte hen. Da vil håret hvile sølvgrått og tynt mot det grønne baret, mens treet vil stå stort nok til å gi meg ly i et skjørt av grener, og like fullt ha ungdommens kraft i sin krone.

Er det ikke sant at mennesket, i stormer av endring, trenger et rom der naturens tempo er det herskende, der de som var før oss, er levende i minnene, og der barnet følger de samme stier som sin oldefar? Det er på slike steder det merkes, at livet er et dyrebart øyeblikk, og ikke en jordisk evighet.

Men i en verden av kroneguder og reklamegloss er skogens gamle kjemper blitt brysomme og bakstreverske oldinger. De er til hinder for det innbringende og det moderne, de står i veien for millionutsikter og veiutvidelser. I en tid der rynker er et sykdomstegn og ydmykhet et fremmedord, minner de oss om vår skjørhet og forgjengelighet. Som systemfarlige dissidenter hvisker de svake sjeler i øret og får dem til å miste troen på kapitalkreftenes gullkalver. Få dem vekk, hogg dem ned for fote, før de omvender for mange. For bakom synger reguleringsplanene …

En takk til Ole Brumm

Igjen lukker skogen seg bak meg, eldre nå, høy, skyggefull og rolig. Plutselig knekker det i kvister, og jeg får et glimt av to rådyr idet de setter av gårde. De hvite putene av pels på bakenden er utspilt, det er deres måte å varsel fare på. Jeg følger dem med blikket til de stopper opp for å se hvor jeg ble av, og i et par sekunder står vi og stirrer på hverandre. Men frykten vinner over nysgjerrigheten, og de farer videre innover til de er borte.

På skogbunnen står tepper av gjøksyre, jeg husker hvordan det var å fylle neven med bladene og kjenne den friske, syrlige smaken, og jeg ser for meg de skjønne, hvite blomstene som hører mai til, og de tynne linjene i kronbladene som leder insekter til nektaren.

Litt lenger framme piler et ekorn opp en trestamme, det setter seg til å vokte engstelig på meg fra en gren høyt der oppe. Det har store, mørke øyne, rødbrun pels og buskete hale, og et overrasket uttrykk i fjeset. Jeg får lyst til å bli et ekorn selv, i alle fall for en stund, klatre ubesværet opp og ned stammene, kose meg med konglefrø, hente fram noen hasselnøtter fra vinterforrådet. På bakken ligger en mengde kongler uten skjell, spor etter mange lange måltider i tretoppene.

Ved en ny glenne i skogen står en diger gammel gran, stor nok til at bjørnen kunne hatt hiet sitt under grenene, slik en har hørt historier om fra andre landsdeler, for baret rekker like ned til bakken, og om vinteren tetter snøen åpningene, slik at det blir som i en liten hule inne ved stammen. Fra der inne under grenene spionerte jeg på turgåere gjennom åpningene, og med meg var vennene fra Hundremeterskogen, godslige Ole Brumm, med sin alltid rumlende mage, og lettskremte, men omtenksomme Nasse Nøff.

Når jeg tenker tilbake, innser jeg hvor mye jeg har å takke forfatteren av Brumm-bøkene for, og hvor sterkt de påvirket meg da jeg var liten, for da jeg var seks, kunne jeg lese bladene, og innen jeg begynte på skolen, hadde jeg lest min første bok. Hundremeterskogens univers var med på å ufarliggjøre naturen og alt i den, og skogen ble et sted av liv og vennlighet, og samtidig spenning og utforskning. Mye av det mitt barnlige sinn fornemmet og opplevde i skogen, var skildret så fint i Ole Brumm, og det som skjedde i historiene, skulle også jeg prøve meg på. Ole Brumm ga dimensjoner til skogen som oppvekst og rasjonalitet så ofte tar fra oss, fornemmelsen av en lun liten verden, fjernt fra det vonde, men omgitt av det ukjente, det uutsigelige vennskapet mellom mennesker og dyr, draget av eventyr ved hvert eneste krokete, mosegrodde tre, den intense gleden over alle de små ting i livet, over alle de miraklene i naturen som barn er så mye nærmere, og ser så mye klarere, enn de fleste voksne.

I skogens frukthage

Så åpner skogen seg igjen, og jeg kommer til et kryss, én sti fortsetter sørover, en annen går ned mot sjøen og Reierbukta. Sistnevnte kalte vi Blåveisstien, min mor og jeg, for stiens første del var alltid en opplevelse om våren. Foruten blåveis var det gullgule smørblomster og villfioler, og like etter kom kirsebærtrærne i blomst.

Kirsebærtrær, ja. Nettopp der Blåveisstien går ned, i et lunt lite dalsøkk, står et av de største holtene av villkirsebærtrær på hele Jeløya. I mai, når tusener på tusener av blomster kler grenene i hvitt og lyser mot himmelen, er det vanskelig å tenke seg et vakrere sted på denne jord.

Sammen med lind er kanskje villkirsebær det treslaget som best kan symbolisere alt det som er godt ved søndre Jeløy. Det enestående klimaet, blomsterprakten og frodigheten, atmosfæren av håp og optimisme, verdighet og historie.

Like mye som blomstene er en fryd for øyet, er fruktene en nytelse for andre sanser, særlig når sommeren har brakt med seg akkurat den rette kombinasjonen av varmende sol og velgjørende regn. I slike år, når juli glir over i august, henger villkirsebærene i store klaser innunder løvet, blanksvarte og store, og bristeferdige av god saft.

For den unge og klatrevillige kan de være en uimotståelig fristelse, og i min oppvekst var modningen av villkirsebærene et av årets store høydepunkter. Etter hvert visste jeg nøyaktig hvilke trær det gikk an å komme opp i, ikke bare ved Blåveisstien, men også ellers i skogen, og det var nyttig kunnskap, for mye av frukten hang utenfor rekkevidde. Men den kom likevel til nytte, for trosten lot ingenting gå til spille. En dag i august kunne plutselig alt av bær være borte fra trekronene, og bare nedfallsfrukten vitnet om det som hadde vært.

Et av mine tidligste minner fra skogen ved Framnes er knyttet til denne tiden av overflod. Jeg hadde klart å komme meg opp i et av de større trærne, og befant meg opptil flere meter over bakken, ingen liten bedrift for en sjuåring. Med den ene armen holdt jeg meg fast, og med den andre hentet jeg solide munnfuller av bær. Smaken var deilig og leskende, fyldig og søt, men også litt syrlig. Så fullmodne var de at kjernene kunne klemmes ut med tunga, og jeg spyttet ut de ertestore steinene så langt jeg kunne, for spyttingen var i seg selv en kunst, det visste jeg, og et godt spytt krevde både teknikk og erfaring.

Som en kunne vente, ble det et kalas uten like. Jeg sugde og spyttet og tygget til nevene var rødblå av saft, men det var ennå mye igjen, og jeg ville gjerne ta med litt av overfloden hjem. Problemet var hva jeg skulle plukke i, for noe spann hadde jeg ikke tenkt på å ta med. Løsningen ble skyggelua jeg hadde på hodet, og den fylte jeg opp så godt det lot seg gjøre. At bærene saftet seg, og fikk den til å skifte farge til blåbærblått, var ikke med i beregningen, men noe måtte jeg ofre.

Etter hvert erfarte jeg at bærene smakte best ute i skogen, rett fra treet, og i påfølgende år var jeg ofte å finne på en gren oppe i et av mine yndlingstrær. Mer enn én gang fikk turgåere nesten sjokk da de så et lite fjes titte fram fra løvverket. Siden fant jeg på å bruke bærene til koking av saft. Det var ikke vanskelig å plukke nok til å fylle selv den største av gryter til randen, og med en passelig mengde sukker ble resultatet en nydelig, fyldig drikk som bare kan sammenliknes med vin. Slik fikk jeg på enda en måte oppleve skogens gavmildhet.

Blåveisstien var også stedet der jeg og min mor så en fasanhann for aller første gang. Det

Blåveis mot kveld
Knapt noen plante er så tallrik på Jeløya som blåveisen. Tallet på blomster varierer fra år til år, men når plantene bestemmer seg for at forplantningens tid er inne, da fylles skogene med blått. Siden hjelper mauren til med frøspredningen.

var slik en staselig fugl, stor og kraftig, med rødt rundt øyene og glinsende grønt over nakken. Det var som om den ikke helt hørte hjemme blant de andre fuglene i skogen, men det gjorde den så absolutt, for ingen steder har jeg sett fasanen så tallrik som på søndre Jeløy. Jeg kan ennå se den for meg, den prektige fuglen, der den stirret på oss i stillhet fra sitt revir inne blant buskene.

Slike opplevelser var det som festet seg, for dette var store ting for en liten gutt, og særlig for en med min fascinasjon for alt som kunne krype og gå. Jeg hadde ingen stor materiell overflod, men følte meg aldri fattig, for i skogen fantes en rikdom og en storhet som var uavhengig av mennesket og dets innfall.

Den herlige Sletta

Enda et stykke sørover bærer det, til stien munner ut ved den store enga vi ennå kaller Sletta. På tre av sidene omfavnes den av skogen, en frodig miks av hyll og hassel, rogn og selje, villkirsebær og villmorell. På den fjerde flankeres den av det samme, kilometerlange steingjerdet som nesten hele veien danner grensen for landskapsvernområdet.

Vindene får aldri noe tak her, og i den rette årstiden byr Sletta på et enestående blomsterflor. Hvite skjermer av duftende hundekjeks, krydret ryllik og bukkende blåklokker, smørgul tiriltunge og rødblå knoppurt, for å nevne noe. Her står også en overflod av de høyreiste, gule ”humleblomstene”, oppført som sjeldne i håndbøkene, men da under navnet ”smalsvineblom”, og nede i gresset vokser den rosa, nesten usynlige engnelliken, også en sjelden art.

På varme sommerdager kunne jeg midt i alt dette legge meg på ryggen og lytte til lyden av utallige spillende gresshopper. Noen begrenset seg til serier av korte knirk, andre kom med en susende, svakt klikkende lyd som nesten kilte i øret. De spilte nesten alltid sammen, eller kanskje heller mot hverandre, for når én stoppet, svarte straks en annen. Målet var, som jeg snart fant ut, å lokke til seg det motsatte kjønn, og hele den merkelige konserten var altså på et vis en slags edel konkurranse om hunnenes gunst.

Når sangen fra gresshoppene stilnet, og den første nattefrosten kledde høstgult i hvitt, da var det tid for villepler. Jeg elsket alt som var syrlig, og i nordenden av Sletta sto, da som nå, den rene åpenbaring av et villepletre. En knudrete og krokete skapning, med masser av personlighet og mengder av plommestore, rødlige frukter. Kjøttet kunne være så surt at det nesten fikk munnen til å krympe, men jeg måtte alltid prøve litt likevel. Det hørte liksom med til høsten, å smake på alt av det skogen kunne by på, slik feiret jeg en ny årstid.

Et grenseland

Så glir også Sletta fra virkelighet til minne. Stien leder ut på Reiertangen, inn i det siste av skog før land møter sjø. De vemodige restene av en husmannsplass er så vidt synlige mellom trærne. Noen mosegrodde steiner, et lite kjellerrom, mer er det ikke. Her bodde en gang en familie som kjempet for livets opphold, nå er deres liv for lengst svøpt inn i evigheten av det raslende løvet. På 1800-tallet lå det minst tre husmannsplasser på Reiertangen. I dag er det murene etter to av dem som ennå synes. Begge ligger i nærheten av steingjerdet.

I denne forbindelse var det Edmund Ree fortalte historien om en original ved navn Elionora. Akkurat hvor hun bodde, er usikkert, men mange kalte henne bare ”Nora på tangen”, og ”tangen” er i dette tilfellet Reiertangen. Om denne damen ble det fortalt at hun hadde fått mannen sin, som var hjemme, til å stille i det beste han hadde av klær, for hun ventet en fornem gjest, hadde hun forklart han. Men da han så gikk ut for å hilse på denne ”gjesten”, fikk han seg en overraskelse. På tunet sto en ny melkeku som Elionora hadde kjøpt for sparepengene sine.

Blomstrende forfriskninger
I partiene med gammel granskog på Reieråsen kan en i mai se store tepper med blomstrende gjøksyre. Det er også tiden for å smake på de syreholdige bladene …

Dem hadde hun lagt seg opp ved å samle og lime sammen potteskår og selge resultatene for noen øre stykket ...

Det finnes også spredte erindringer om andre av dem som bodde på Reiertangen. På Reiersiden av steingjerdet hadde husmannen og fiskeren Christen Christofersen og hans kone, Inger Gulliksdatter, sin ringe bolig. I tillegg ga de husvære til Gabriel Olsen, et "logerende fattiglem". Dette ifølge folketellingen av 1865.

I den samme delen av skogen ligger stedet der våren hvert år tryller fram nye knipper av viltvoksende marianøkleblom. Resten av året er det ingen spor av dem, men i mai står de der igjen, de sjeldne plantene med små, gule smil og rosetter av rynkete grønt.

Noen store oretrær går lengst av alle treslagene i å utfordre saltet og sjøen. Så kommer jeg ut på de siste flekkene av gress før fjæresteinene. Dette er domenet til strandstjerna, en plante som tåler mer av sjøsprøyt enn de fleste. På sommeren er den overalt med sine prestekrageformede, blålilla blomster.

Var de fattige, de som bodde på husmannsplassene, så hadde de i alle fall utsikten. Det er like herlig hver gang, det vide utsynet fra Reiertangen. I øst strekker Rygge seg sørover fra jordene på Fuglevik til skogen på Årefjordtangen, og utenfor ligger Store Revlingen, den karakteristiske, nakne øya med et lite fyr i sitt nordvestre hjørne.

Fra Store Revlingen strekker fjorden seg åpen og glitrende hele veien til Bolærne, som så ofte svever som hildringer i horisonten i stille morgenstunder. Litt lenger mot vest møter blikket Bastøya og Horten, og så kommer turen til Jeløya. Albyskjæret, et av første stedene jeg prøvde fiskelykken, stikker langt og smalt ut i bølgene. Innenfor går lange rullesteinsstrender innover mot Alby, til de brytes opp av sand og sivgarder ved Fisket og inngangen til Reierbukta.

Nordvestover fra tangen, der Reieråsen skråner ned mot bukta, blir skogen mørkere og mer løyndomsfull. Her får sola aldri noe tak. Bare om ettermiddagen når den inn, som striper av gyllent lys mellom lange, svarte skygger.

Som et bruddstykke av en drøm er erindringen om den første gangen jeg våget meg ned hit. Noe særlig mer enn sju år var jeg neppe, men jeg lot meg lokke av det ukjente. Den gangen var det ingen bred gangsti i dette området, bare et smalt tråkk der store, krokete røtter la feller for den uoppmerksomme, og det var langt færre turgåere enn nå.

Da, mens jeg var på vei ned mot sjøen, halvt redd og halvt oppspilt, var det at et stort, mørkt dyr plutselig for over stien. Ikke så jeg hva det var, og før jeg visste ordet av det, var det borte. Men etter den opplevelsen varte det ikke lenge før jeg var tilbake i mer velkjente trakter. Jeg hadde nådd den foreløpige utkanten av min barndoms rike.

På bar kvist
Nærbilde av de vakre blomstene til et av de mange villkirsebærtrærne som nyter det milde klimaet på Jeløy.

Edmund Ree

Kapittel IV: Edmund Ree

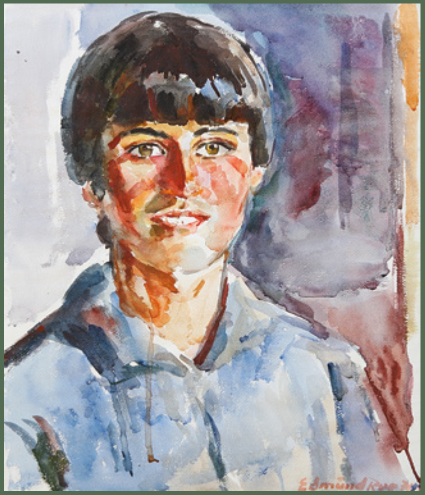

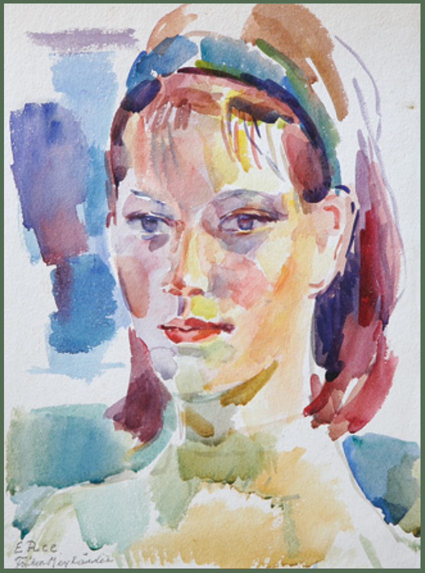

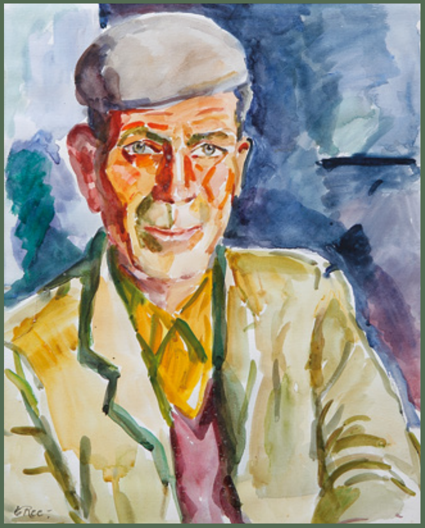

Jeløyas edle ridder

Beslutningen om å inkludere et eget kapittel om Edmund Ree var ikke en jeg tok uten videre. En rekke personer med tilknytning til Jeløya kunne ha fortjent mer grundig omtale. Når jeg nå likevel har valgt ut Ree, er det flere årsaker til det. Én er den betydningen han etter hvert fikk for meg personlig. En annen er hans helt spesielle stilling i mange menneskers bevissthet. Han ble viden kjent for sine kunnskaper, sine synspunkter og ikke minst sitt engasjement. Hans navn er blitt stående som synonymt med Jeløya og Jeløyas sak. I tillegg kommer det faktum at lite er skrevet om han i bokform fra før. En kan si seg enig eller uenig i hans synspunkter, men ikke avvise at han fortjener å bli husket og respektert for det han sto for, og det han var.

Noen lesere vil kanskje reagere på likheten mellom våre navn, derfor tar jeg det opp her. Vi har jo samme fornavn, et navn som aldri har vært særlig vanlig, og som i våre dager er heller sjeldent. Men jeg har ikke noe grunnlag for å hevde at det er noe annet enn en tilfeldighet. Selv fikk jeg mitt navn i et annet land, av foreldre som aldri noensinne hadde hørt om min navnebror på Jeløya. Likevel må jeg innrømme at jeg de siste årene har opplevd følelser som har etterlatt undring. Det var en tid da realisten i meg dominerte. I dag har jeg smeltet som et isflak i vårsola. Kall meg drømmende og virkelighetsfjern, men jeg ser det slik: En kan velge å tro at livet er en serie av terningkast, eller en kan våge å håpe at det et sted i universets vev finnes en tråd som ånden kan gripe fatt i og følge.

Jeg skal heller ikke nekte for at nettopp ønsket om å lære min navnebror å kjenne medvirket til at jeg til slutt bestemte meg for å ta kontakt. Det er også riktig å si at arbeidet med bokverket ble en kanal for den nysgjerrighet og fascinasjon som lenge hadde ligget latent.

Møtet på Ramfnabergum

Nøyaktig når jeg for første gang hørte Ree omtalt, kan jeg ikke huske. Men det var nok som liten gutt, i årene da jeg vokste opp på Framnes. Siden dukket navnet av og til opp i samtaler i forbindelse med naturvern eller lokalhistorie. Men det falt seg aldri slik at jeg traff noen som virkelig kjente han. Jeg visste ikke stort mer om den andre Edmund enn at han var kunstner og hobbyarkeolog, at han ofte var å se på sykkel, og at han var opptatt av bevaring av naturen.

Slik gikk årene. Adressene skiftet, vi bodde ikke lenger på Jeløya. Men naturen hadde gjort et uutslettelig inntrykk på meg, og jeg returnerte dit så ofte jeg kunne. Likevel kom jeg aldri i snakk med Ree. Gjennom både ungdomsskole og videregående forble min navnebror like ukjent for meg som han alltid hadde vært.

Først enda noen år senere, i 2003, etter et lengre opphold i utlandet, kom oppvåkningen som førte til det første brevet. Jeg la fram mine litterære ambisjoner, forklarte hva jeg hadde i tankene. Men før jeg mottok noe svar, kom dagen da vi traff hverandre. Han satt ved låven på Ramberg øvre og tegnet utsikten i pastell, jeg presenterte meg, slo av en prat med han og tilbød meg å kjøre han hjem. Datoen var den 4. november, det var neppe mange grader i de lange skyggene, og han var 83 år gammel, og helt uberørt. Der sto Ree, høyreist og kraftig, skarp i

Kapittelinngang, venstre side:
Edmund Ree, kona Edith og sønnen Viggo i 1971. Fra høsten 1970 til høsten 1971 arbeidet Viggo for en biologisk forskningsstasjon i Doñana nasjonalpark sørvest for Sevilla i Spania, et område som i Norge er best kjent som Las Marismas. Der hadde Viggo blant annet ansvaret for ringmerking av fugler. I mars 1971 fikk han besøk av sine foreldre, som kom til det gamle jaktslottet Palacio de Doñana. Bildet ble tatt inne på ringmerkingskontoret.
Foto: Viggo Ree

Kapittelinngang, høyre side:
Kapellet på Høyenholm kirkegård på midtre Jeløy, fotografert i silhuett mot den lyse nordhimmelen en natt i midten av juli. Her ligger graven til Edmund Ree.

Portrettene til høyre er alle akvareller, malt av Edmund Ree under ulike opphold i Spania. Det øverste er datert 1976, de to under er ikke merket med noe årstall.

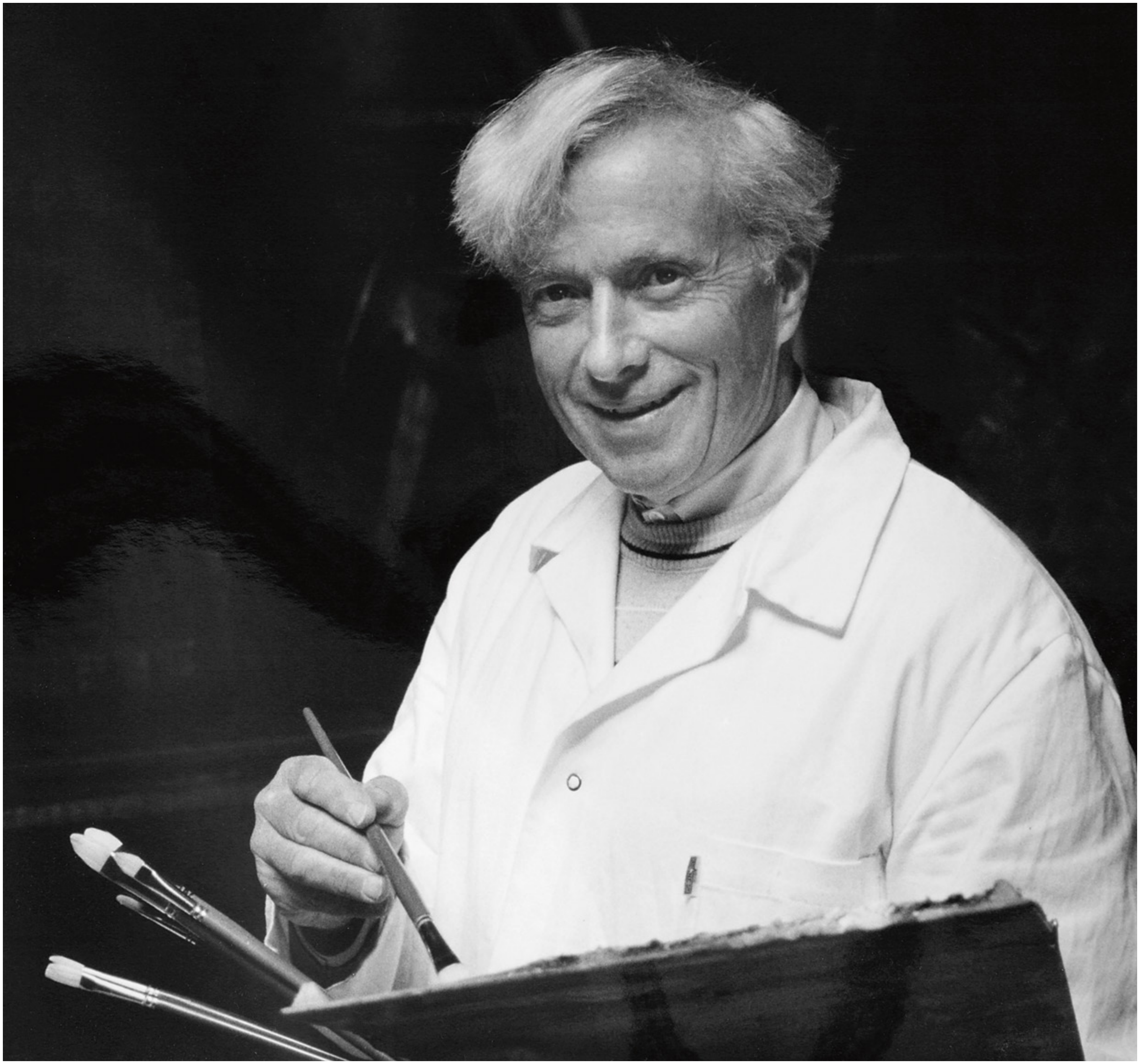

blikket, herdet som en gammel sølvfuru, og samtidig så mild og vennlig, og alt mens vi kjørte tilbake til Bassengveien fra hans "Ramfnabergum", kom fortellingene, de herlige historiene som så mange før meg hadde satt slik pris på. Fra da av visste jeg at jeg måtte prøve å redde det som reddes kunne, før det var for sent.

Edmund Ree på sin 70-årsdag i 1990
Bildet ble tatt i forbindelse med festen på Norsk Skogbruksmuseum ved Elverum.
Foto: O. Ljøstad, Norsk Skogbruksmuseum

Et menneske med mange sider

Edmund Ree. Hør ordene klinge. Ingen andre personer er blitt sett som mer uløselig knyttet til Jeløya enn han. Hans navn vekker sterke assosiasjoner i mange lokale sjeler, både øst og vest for Kanalen. De fleste forbinder noe med han. Ree var en person som skilte seg ut, og som ikke var redd for å være annerledes. Han var et menneske med mange sider. Han var kunstner. Friluftsmann. Politiker. Naturverner. En personlig kristen. Han interesserte seg for historie og arkeologi, og for den lokale folkloren. Han visste å sette pris på en god historie, og han kunne fortellerens kunst som ingen annen. Han kunne tale og trollbinde. Han hadde ordet i sin makt, og brukte det. Men jeg vil våge å påstå at kjernen i hans liv var kjærligheten. Til menneskene og naturen, livet, friheten og Skaperen.

En bok om Jeløyas vesen uten referanser til Ree burde være utenkelig for enhver bevisst forfatter. Ree sto alltid på Jeløyas side, talte alltid Jeløyas sak. Ofte innbar det at han talte utbyggingsinteressene midt imot. Han ble politiker for å redde sitt kjære Jeløy. Han organiserte underskriftskampanjer og andre former for aksjoner. Så lenge han orket, skrev han innlegg i avisene. Hans kamp for å redde Jeløya fra utbygging gjorde han kontroversiell. Han skaffet seg fiender. Ble kalt fanatiker. Bakstreversk eksentriker. Håpløs drømmer. Likevel sto han på. Han

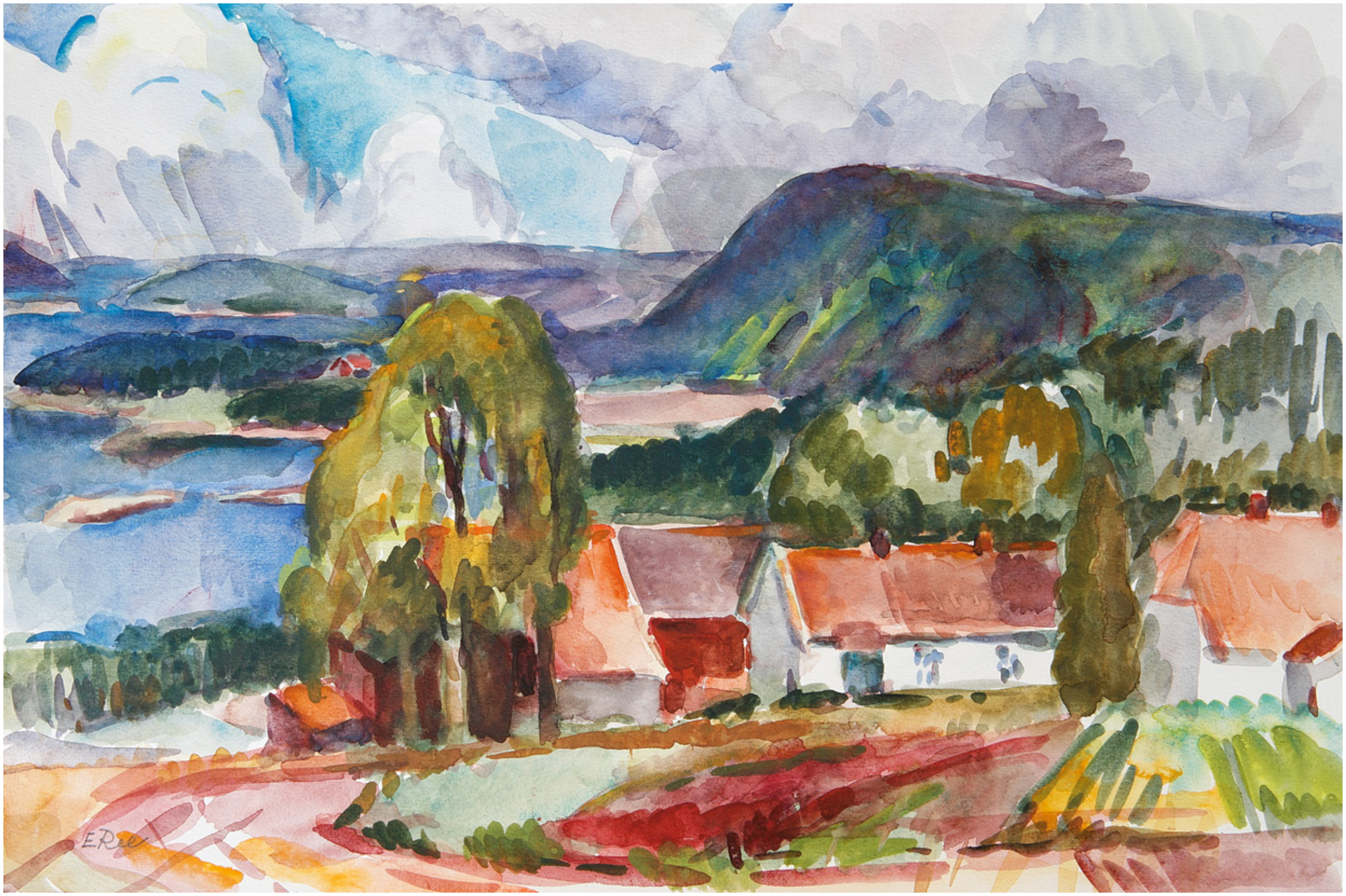

Utsikten fra Ramberg
Et av Edmund Rees mange bilder fra Ramberg. Han prøvde en rekke ulike standplasser, men kom alltid tilbake til denne, svingen ved låven på Ramberg øvre. Av alle de stedene på øya han elsket, var det kanskje Ramberg som sto han nærmest. Det er ikke noe rart, Ramberg er utvilsomt et av de mest maleriske stedene i hele oslofjordområdet. Skulle en bare sikre ett eneste område i Moss kommune mot utbygging, utenom den biten av søndre Jeløy som allerede er vernet, måtte det bli dette, Ramberg med det en ser derifra, Neslandet og Bjørnåsen. Ramberg er umistelig, ingen pengesum kan kompensere for tap eller degradering av dette enestående landskapsrommet. Akvarell, år ikke angitt.

måtte tåle det. Han kunne ikke annet. Å forholde seg passiv ville ha vært verre. Det ville ha vært utilgivelig, et svik mot alt han trodde på. Men han skaffet seg også venner. Mange lot Ree sette ord på og fronte det de selv følte, men kviet seg for å ytre i avisene. Isteden bidro de med lavmælt oppmuntring og støtte, eller rett og slett stille bifall.

Ree ble ofte møtt med usakeligheter når han tok opp behovet for vern. Et klassisk angrep på hans person, et som ikke kan forbigås i stillhet, tok utgangspunkt i at han gikk imot nye utbyggingsprosjekter på Jeløya, men allerede hadde bolig der selv. Slik forsøkte visse av hans motstandere å undergrave hans troverdighet og uskadeliggjøre han som debattant. De insinuerte at han var en egoistisk kuriositet som ivret for vern fordi han ville ha øya for seg selv. Men de som kjente Ree personlig, så det absurde i slike utspill. Ree hentet sin motivasjon fra de samme kilder som inspirerer enhver ekte naturverner, i kjærlighet til livets mangfold og omtanke for framtiden. Han var aldrende, hadde hatt mange gode år. Selv hadde han lite å vinne på å investere tid og krefter i kamp om det som skulle komme. Men han elsket sitt Jeløy for mye til å se det forsvinne i takt med han selv, til å vite at ingen mer skulle se det slik han hadde gjort. Derfor hevet han sverdet. I den grad et menneske er i stand til uselviske handlinger, var hans kamp det, edel som ridderen i hans indre.

Om de som stilte seg så uforstående til det han sa og gjorde, må det være på sin plass å spørre: Visste de hva han visste om Jeløya? Hadde de sett og opplevd den som han? I ettertid er det lett å se at slike utspill sa mer om dem som kom med dem, enn om Ree. Det lå ikke så lite misunnelse bak deres anklager. I generasjoner hadde folk på den andre siden av brua sett seg svartsyke på at overklassen boltret seg på Jeløya. Riktignok fantes det en rekke påkostede eiendommer også på fastlandssiden, men ingen av dem kunne egentlig måle seg med et landsted på den skjønne Jeløen. Da formuene forvitret og forplantningen sviktet, og ikke minst da Jeløy herred ble slått sammen med Moss kommune, da så de sin gylne sjanse. Nå skulle arbeiderne endelig erobre det gamle borgerskapets paradis og plukke det fra hverandre, bit for bit. Men i deres iver etter å rive ned alt som minnet dem om gamle og kanskje urettferdige samfunnsordninger, sopte de også med seg så altfor mye av den storhet og skjønnhet som aldri ville ha blitt til uten eksistensen av et rikt borgerskap. Tomter ble skilt ut og bebygd i en heseblesende takt, gapende grustak ble anlagt midt i det vakreste av øyas natur. De nye myndighetene utviste et hårreisende fravær av sans for helhet og historie. De hundreårige lindene fikk smake giljotinens ubarmhjertige metall, ærverdige bygninger ble meiet ned for fote. Ennå finnes et snev av denne tankegangen tilbake. Er det slik det skal ende, Jeløya erodert til det ugjenkjennelige av fordekt misunnelse og klassekamp?

Mennesker som traff på Ree som fremmede, undret seg ofte over hans særegne væremåte. Han var en person som folk festet seg ved og husket, selv etter bare et tilfeldig møte. Mange ble overrasket, noen til og med irritert, over hans manglende konformitet. Her gikk en mann rundt og trodde han kunne være akkurat så forbasket annerledes som han ville! Ikke nok med at han helt til det siste syklet istedenfor å bruke bil, han hadde alpelue på hodet, sekk på ryggen og valgte ord som om han holdt en tale. Nei, Ree passet ikke inn i folks bilde av det ordinære og normale. Men så fikk de vite at han var kunstner, og da kunne de jo unnskylde det. Da hadde de en merkelapp å sette over navnet hans. For kunstnere var jo eksentriske, det var noe alle visste. Verdensbildet var tilbake i balanse.

At Ree hadde en stil som gjorde at han pekte seg ut i mengden, er det ingen tvil om. Han ordla seg på en kompleks, frodig og lett høytidelig måte som skilte seg sterkt fra det ordinære talemålet. Kanskje gjorde han det helt bevisst, kanskje var det en protest mot den forenklende, reduksjonistiske tankegang han observerte i samfunnet rundt seg. Kanskje følte han i de edle ordene noe av det gamle Jeløy, det verdige, beherskede og opphøyede som strømmet gjennom trærne og slo rot i hjertet. Men årsaken lå nok også i hans families bakgrunn, og dypere, i selve hans sinn og legning. Der fantes mange og meandrerende elveløp, aldri lagt i rør eller rettet ut, og av dette måtte også ordene, den hørbare manifestasjonen av disse strømmene i hans indre, være påvirket. Noen hvisket nok at han var gammeldags, en levning fra en annen tid. Men er det slik at det er utdatert, alt som nekter å føye seg etter effektivitetens diktatur, alt som har mer kompleksitet enn det som kan rommes i tall og øyeblikk? Blir en et fossil av å søke å bevare framfor å rive, av å hegne om det nære og menneskelige, framfor å bøye seg i støvet for betongens definisjon av vekst og utvikling? Den som nekter å la seg blende av gullkalvens glans, kan ta skjellsord som heder og ære. For i den grad det ennå er håp for framtiden, vil det i det minste i nye generasjoners forargede tårer ligge erkjennelse og oppvåkning.

Enkelte fikk kanskje det inntrykk at Ree var en alvorlig og høytidelig person, høyt hevet over hverdagen. Men det var nettopp hverdagen han elsket. Han visste å verdsette det kjente og nære, det for andre ordinære og usynlige, for han var åpen for skjønnheten i det stillferdige og udramatiske, han så storhet der andre gikk forbi. Hver sving var en anledning til å stoppe, hver sti en ledetråd til en fortelling. Ree vandret gjennom verden som strengen i et instrument, påvirkelig av selv den minste berøring, av lysets skiftninger i landskapet, funnet av en misteltein, møtet med et nytt menneske. Han var en følsom mann, en mann med humor og godt humør, et lysstreif og en oppmuntring for mange. Han elsket den gode historien, den lune samtalen, velvalgte replikker mellom venner. Arroganse lå ikke for han, heller ikke sinne. Men han var fast i det han trodde på. Mild som en sommerbris, men full av mot til å hevde sine meninger. En drømmer, dersom det er en som våger å utfordre tidens virkelighet, som har styrke til å fronte en visjon. Som gjør seg til talerør for det som ingen stemme har, ikke for vinning, men av overbevisning. Som driver sin lanse dypt inn i relativismens og likegyldighetens jerngrep. Mer enn noensinne trenger vi drømmere som Ree. Det er så altfor mange som sover.

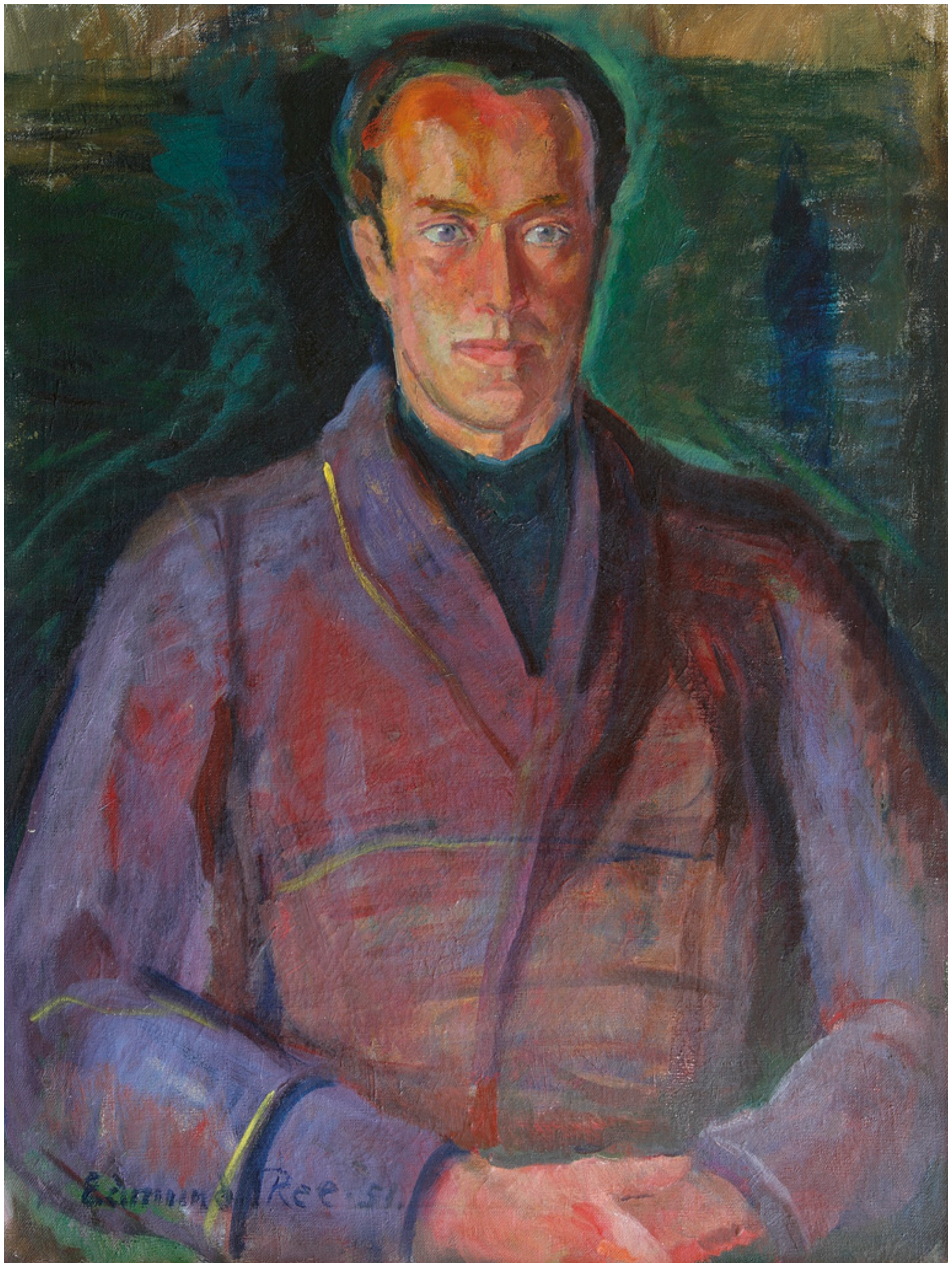
Edmund Ree -51.

Ørnulf Ree
Edmund Rees portrett av sin far. Ørnulf døde alt i 1955, men var nok på mange måter med sønnen gjennom hele hans liv, både som en skygge og en kilde til inspirasjon. Ree fikk sikkert flere av sine viktigste karaktertrekk fra faren, som ståpåvilje og stahet, fortellerglede og historieinteresse, men han var også annerledes. Ørnulf hadde trolig i seg en beundring for det harde og erobringsdyktige, en dunkel kløft i hans ellers skarpe intellekt, en svakhet som ledet han over på den tyskvennlige siden under andre verdenskrig. Olje, 1951.

Et langt og omfangsrikt liv

De som aldri lærte Ree å kjenne, og bare hørte om han gjennom mediene som Jeløens forsvarer, ville kanskje ha blitt overrasket, hadde de truffet han og fått høre han fortelle om sitt liv. Hans herkomst var fargerik, hans livsløp bredt og fascinerende, og minnene om det lå klare og gripende i hans skildringer.

Den 20. april i 1920 kom Ree til verden. Hans far het Ørnulf, hans mor Ebba. Året etter fikk de datteren Margrete, og i 1924 ble Turid født. Førstnevnte ble innenfor familien kalt ”Lillete”, dette fordi ”Margrete” ble til ”te” da hun skulle begynne å uttale navnet sitt, og Ree skrev alltid ”Lillete” i sine dagbøker.

Ree hadde mye å slekte på. Faren var forfatter, og sønn av skolelærer Nils Reed og Amalie Benedikte Benkestokk Hoff. Reed-navnet stammet fra Gloppen i Nordfjord, der familien i sin tid var kjent for å ha fostret en av distriktets beste spillemenn. Benkestokkene hadde røtter i Nordland, der de en gang var blitt adlet for sin innsats for den dansk-norske kongen. Ebba var på sin side datter av Nils Kjær og Margrete Dons, og dessuten leder for Norsk Riksmålsforening. Nils Kjær trenger neppe noen introduksjon, han regnes ennå som en forfatter av enestående format. Familien Dons var en gammel og respektert familie, og Margretes to søstre ble gift med henholdsvis Jens Thiis og sønnen av den ruvende ordkunstneren Jonas Lie.

Hvorvidt Ree arvet noen anlegg for det kunstneriske, skal være usagt. Men han fattet tidlig interesse for tegning, noe som dokumenteres av en mappe med flere av hans første, prøvende streker. Den aller første forestiller han selv på tur i skogen på jakt etter et juletre, og i bakgrunnen anes en hest. Selv syntes Ree det var uhyre morsomt å kunne vise fram noe fra et så tidlig tidspunkt i sin utvikling.

Det tok ikke lang tid før strekene ble sikrere og mer modne, og da han begynte på Søndre Jeløy skole som seksåring, hadde han begynt å lage sine egne versjoner av illustrasjonene til norske folkeeventyr. Snart hentet han også inspirasjon fra fjellet og de store viddene nær Østerdalen, spesielt i traktene ved setergrenda Tynset-Åsan, der familien hadde sitt feriested. Av firbeinte skapninger var hester det han tegnet mest. Hesten ble hans yndlingsdyr, noe som skulle påvirke mange av hans senere valg av motiver. I den forbindelse skal han for øvrig ha uttalt, dog i en spøkefull tone, at ”hesten og kvinnen er de skjønneste av alle skapninger”.

Noe av det første som slo meg da vi satt og gikk igjennom disse tidligste av hans arbeider fra guttedagene, var hvor gode tegningene var teknisk, sett i forhold til det en vanligvis forventer av barn som bare

Ebba Kjær
Moren til Edmund Ree, datter av Nils og Margrete Kjær, før hun giftet seg med Ørnulf. Kanskje det var fra henne Ree fikk sin milde og følsomme side?

så vidt har lært å lese. Jeg påpekte da også dette overfor Ree, og fikk det overraskende svar at Johan Falkberget hadde sagt akkurat det samme. Falkberget var en nær venn av faren, og var flere ganger på besøk i den vesle stua i Torderødskogen der Ree og foreldrene bodde. Dit hadde de flyttet da Ree var ett år gammel, for før den tid bodde de i "Nordheim", det gamle huset ved avkjørselen til Kubberød. Ree husket godt forfatteren fra Røros:

– Falkberget var gjest her en 17. mai en gang, og da sa han til meg: "Du Edmund, jeg tror du og jeg får gå bakom skjulveggen og rope hurra for dagen." Ja, det gjorde vi da også. Falkberget var en morsom og underholdende mann. I 1940 syklet vi opp til han på Røros, og da spurte jeg: "Hva mente du med å kalle boken din for 'Nattens Brød'?" "Å, det var nå bare for å gjøre folk nysgjerrige, det da," svarte han.

– Far hadde forresten en gang skrevet litt kritisk om Falkbergets produksjon, og så skrev Falkberget til han at "du og jeg, vi får treffes, vi ...". Men Falkberget snakket aldri noe mer om det far hadde skrevet. De ble de beste venner, og vennskapet varte i all tid etterpå, mente Ree å vite. Et sterkt vitnesbyrd om dette er nekrologen som Falkberget forfattet ved Ørnulfs død.

Hagbart Foss, lærer på Søndre Jeløy skole, var den som sørget for at så mange tegninger fra Rees første skoleår ble tatt vare på og bevart. Ree husket Foss som en meget streng mann, men ikke desto mindre var det altså Foss som med den største forsiktighet la tegning etter tegning til side i en mappe. Atskillige år etter ga han denne til Ree mot et bilde fra Kubberød.

Turen til Italia

Men la oss for et øyeblikk returnere til de første år av Rees oppvekst. Juledagene i 1923 tilbrakte han hos besteforeldrene på morssiden, som samme år hadde flyttet inn i den såkalte Pjåken nedenfor klubbhuset i Son. Der var det farget glass i gangen, og store, glatte berg som de ikke måtte ake ned på buksebaken, foruten en gutt som spyttet så mye fra et vindu at han bare ble kalt for "Spytte-Petter" ...

– Jeg kan så vidt huske min morfar. Han satt og leste aviser. Det var særlig "Det lykkelige valg" som var det store nummer da, og som ga penger til familien, erindret Ree.

Men morfaren var allerede ved juletider alvorlig syk, og julekvelden i 1923 skulle bli hans siste. Margrete Kjær (1950, s. 210–214) gir et bilde av stemningen i sin bok *Nils Kjær og hans samtidige*:

"Fimbulvinteren skred langsomt frem. [...] Julen nærmet seg, og jeg grudde for den. Jeg fikk vår lille dattersønn, 3 ½ år gammel, til å være hos oss i julen – det er godt å ha sine tanker opptatt av barn, fordi barn – kanskje især smågutter – er så virkelighetsnære. Dagens begivenhet for gutten var å se dampbåten 'Bastø' gå forbi vinduene våre kl. 3, på vei inn til Kristiania, og 'Alfa' gå den motsatte vei kl. 6 om ettermiddagen, på vei til Moss. 'Skynd deg, nå kommer båten!' ropte jeg en ettermiddag til ham. Mens han beundret 'Alfa' som gled forbi i vintermørket, med alle lys tent, holdt han et lite foredrag for meg om at jeg snakket galt når jeg kalte 'Alfa' for 'båten' – 'en båt er en robåt med årer, men 'Alfa' er en dampbåt'. Det var beroligende for nervene å høre på ham, og jeg lovte å korrigere min norsk."

To måneder senere, den 9. februar 1924, var morfarens pinsler over. Senere det året, i en alder av bare fire, ble Ree tatt med til Italia av foreldrene. Årsaken skal ha vært at faren, som for øvrig snakket flytende italiensk, var blitt tildelt et stipend som gjorde det økonomisk mulig å forlate Norge for å studere forhold i utlandet. De ble i Italia i mellom ett og to år.

En kan bare tenke seg hvilket inntrykk et slikt opphold må ha gjort på en liten gutt som Ree, ikke minst i en tid da reiser i det hele tatt var noe sjeldent og dyrebart, vanligvis forbeholdt et lite mindretall av befolkningen. Selv mer enn åtti år etter lå det en rekke detaljer fra denne turen i hans hukommelse.

– Jeg så Roald Amundsens luftskip stige opp over Rom og forsvinne mot nord, og det var jo en merkelig opplevelse. En annen gang så jeg soldater vandre gjennom gatene, og jeg så pavens gullvogn, og arbeidere som med et tau rundt livet ble firt ut av kuppelen på Sankt Peterskirken for at de skulle sette lys på taket. Helt utrolig. Så var det en gutt som sprang ut i en gate da det var kommet sne, i en skjorte som nådde ham til navlen. Resten var nakent. Han løp ut i sneen og gjemte seg i en sekkekasse, det kan jeg huske, fortalte Ree langsomt, med blikket på et sted langt borte. Fattigdommen var noe han tok til seg.

En variert oppvekst

I 1926 returnerte de til Norge, og i en periode bodde da både Ree og hans foreldre hos mormor "Maggen" i Son.

– En gang fant min far på at han ville gå til Hoppern på Jeløen, og ikke om dagen, som andre folk, men om natten. "Har du gått den lange veien fra Son og hit?" spurte tante Borgny forskrekket da vi kom frem. Nei, det syntes han ikke gjorde noe. Han var en harding til å drive oss. Da jeg hadde begynt på skolen, gikk vi på ski herifra til Kølabonn. Han var så glad i å bevege seg, min far, smilte Ree.

Ja, slik var Rees oppdragelse. Han hadde en far og en mor som elsket både kunst og friluftsliv, og dette må ha påvirket han sterkt. Det var nok stunder da han syntes faren var vel streng, men det er likevel ingen tvil om at det var i oppveksten at grunnlaget ble lagt for hans livslange entusiasme for fysisk aktivitet. Ree ble i dette henseende en noe uvanlig kunstner, for han hadde også en idrettsmann i sitt hjerte. Han brukte nødig bil, han foretrakk å sykle eller gå, og så snart snøen la seg, spente han på seg skiene. I moden alder markerte han seg som en ivrig og utholdende skiløper, og han deltok i en lang rekke konkurranser. Han var i det hele tatt glad i å mosjonere. En liten treningsøkt var for han en like naturlig del av dagen som en tannpuss, og i sommerhalvåret kunne en se han kaste spyd på slettene ved Reierbukta. I 2004 fortalte han meg nesten flau at han bare klarte tjuefire armhevninger i serie, og i januar 2005 ringte han meg for å foreslå skitur i Mossemarka. Slik var han, aktiv til det siste.

Da familien hadde fått bygd på huset i Torderødskogen, flyttet de tilbake dit, og dermed kunne Ree tilbringe de resterende år av sin barndom og ungdom i de samme traktene som der han først hadde beskuet verden. Når en så vet hvilket paradis av skjønnhet og fred Jeløya var i 1930-årene, kan ingen påstå at det var besynderlig at Jeløya ble Ree så inderlig kjær. Jeg vil heller snu på det, og spørre: Måtte en ikke ha et hjerte av stein for å kunne unngå å bli glad i et slikt sted? De som ikke så skjønnhet på Jeløya den gang, så det neppe andre steder heller. Men som Ree selv bemerket: Enkelte har overhodet ingen naturfølelse.

Alt da Ree var ti eller tolv år, ble han spurt av faren om han ville lage illustrasjoner til bøker og andre utgivelser. Forholdet til Ørnulf var imidlertid ikke alltid det beste, og etter tiden på Kirkeparken hadde han et meget vanskelig år. Det er rimelig å anta at denne konflikten mellom han og faren hadde sammenheng med utviklingen i Europa. Faren hadde en positiv holdning til Tyskland, mens Ree stilte seg negativ til alt som hadde med våpen å gjøre. Til slutt snakket de imidlertid ut med hverandre og ble forsonet. De må vel ha bestemt seg for å akseptere at de ikke kom til å bli enige, og at det var viktigere å holde sammen som familie.

De sene ungdomsårene var ikke noe mindre preget av livet utendørs enn de første, og den velbrukte dagboka fra slutten av 1930-årene gir et godt bilde av hans aktive livsstil. Men den er også verdifull på andre måter, for den er langt fra noen tørr oppramsning av begivenheter. Foruten velvalgte ord avslører nesten hver eneste side nye og uhøytidelige illustrasjoner, og det er lett å ane den humoren, følsomheten og naturgleden som gjorde Ree til den han var. Den 29. januar 1939 skriver han for eksempel det følgende:

”Jeg tror ikke jeg overdriver når jeg sier at make til vintervær og føre har vi ikke hatt ennå i vinter. Turen som Ørnulf og vi tre hadde var finfin. Det gled strykende over de slakke, rimfrosne Kasejordene, og inne i Skippingskauen for småhaugene og trærne forbi.”

Noen dager senere, den 6. februar, opplyser han at ”I dag har jeg fri fra skolen for å nyte det fine været. Føret er ikke så godt som det var for et par dager siden, men slikt kan jo ikke rektor vite.”

Akademitiden

Den 15. september samme år markerte et avgjørende veivalg. Da begynte han på Tegneskolen i Oslo, institusjonen som i dag er bedre kjent som Statens håndverks- og kunstindustriskole. Hans første lærer het Carl von Hanno, men allerede før jul stiftet han bekjentskap med den langt mer velkjente Per Krohg. Planen var da at han skulle fortsette på Tegneskolen til den 15. mai året etter, og vintermånedene ble både krevende og lærerike. Den 9. april 1940 skjedde imidlertid det mange hadde fryktet, og noen dager senere sier Ree det følgende om stemningen:

”Krigen er kommet til oss også. Krigen alle har trodd og håpet på at vi skulle slippe. [...] Om England nu blir knust, var det altså slutten på vår 35-årige frihet. Slik går det når ikke hårdt settes mot hårdt. Finland måtte vike litt, men har fremdeles friheten fordi de ville og kunne forsvare den.”

Det neste store skritt i Rees liv kom i oktober 1940. Etter en nervepirrende opptaksprøve kom han inn på ”det provisoriske akademi”, krigens illegale utgave av Statens kunstakademi. Selv kalte han det bare ”akademiet”. Da han så fikk innpass i aktklassen, var det den velrenommerte Axel Revold som sto for undervisningen. Senere traff han også Jean Heiberg, den andre av de to professorene som nektet å bøye seg for nazistenes krav til kunst og kunstutdanning.

Siden akademiet ikke var akseptert av myndighetene, ble det flere ganger nødvendig å skifte møtested. Det første året kom studentene sammen på akademiet, men året etter måtte de flytte til en korsettfabrikk i Pilestredet 15. Det tredje året benyttet de seg først av et rom ved Lovisenbergveien og senere av Per Krohgs atelier i Halvdan Svartes gate. I 1944 holdt de til på Holmenkollen, og i 1945 i et motemagasin ved Bislett. Studentene måtte tåle en omflakkende og usikker tilværelse, men lærerne var de beste.

– De fleste hadde vært elever av Matisse, og hadde med seg siste nytt fra den store arena Paris. De var glimrende lærere, alle sammen, uttalte Ree.

I alt gikk Ree på akademiet i fem år. Vintrene 1944 og 1945 bodde han hos kunstmaler Henrik Sørensen, og i dagboka noterte han senere at månedene der var ”en god tid, rik på inntrykk. Sørensen var jo så enestående mot meg, unnet meg av fullt hjerte alt godt”. Men originalen fra Holmsbu fikk flere ganger tyskerne på nakken, og ved én anledning var Ree vitne til at ble han arrestert.

– Tidlig om morgenen lå jeg i sengen og hørte noen banke på døren. Det var en slik hard, metallisk lyd, så jeg tenkte at det var best å lukke opp. Da jeg åpnet, sto Håland og to tyskere der og ville inn. De tenkte nok å knipe Sørensen med ”Englandsnytt”. Men da han kom for å se hva som sto på, og skjønte hvem det var, klarte han å skubbe et papir ned på gulvet og ut av syne, og det var godt beregnet, for de fant ingenting. Så hilste han på dem og spurte: ”Kommer

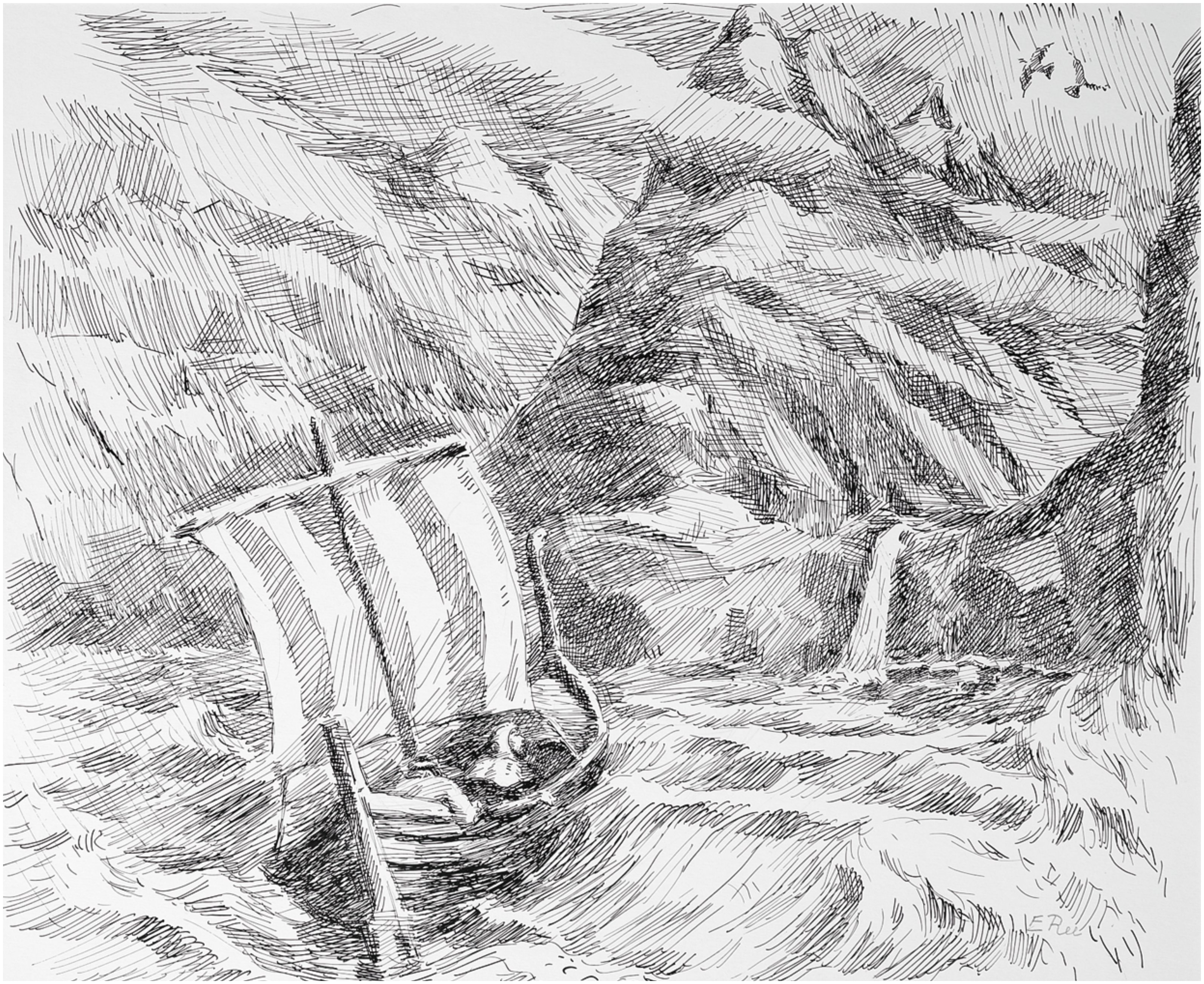

Hus i sikte
En båt med råseil og dragehode, på vei til det som kanskje er de to karenes hjembygd. Som kunstner og forteller var Ree uhyre fascinert av vikingtiden, og det sies at han nærmest kunne kongesagaene utenat. Men han lot aldri sin interesse for historiske hendelser gli over i overdreven romantisering og voldsforherligelse, slik andre dessverre har gjort. Penn, år ikke angitt.

dere for å arrestere meg, jeg som holder på med verdens største oljemaleri?" De tok han med seg, men han kom snart tilbake igjen, for som han sa: "Jeg har så mange venner overalt, så det er ikke så lett å få meg inn!" humret Ree.

– Sørensen var en energisk og morsom mann. I en forretning gikk han en gang bort til en krukke som var full av de fineste pensler, og så la han et beløp på disken, tok krukken mellom armene og gikk. Men han hadde jo fått en del post, så det ble mye å bære på, og da han kom ut, tok han like godt og rev all posten i stykker og puttet den i en kum i gaten, sa Ree. Til dette måtte vi le godt begge to.

– Akademitiden ble en god start på det som ble min kunstnerbane. Jeg hadde for øvrig mye glede av Halvdan Holbø fra Vågå. Hver eneste vår bilte vi opp dit, og da bodde vi på forskjellige steder, blant annet på Kvarberg, en fin gård med lange tradisjoner. Det var en deilig og nyttig tid. Jeg husker også tiden hos Edvar Valberg i Vefsn, en hyggelig, men eiendommelig kar. Vi dro på båttur rundt Vega en hel dag, og senere bodde vi på en gård med nydelig utsikt mot hullet i Torghatten, sa han med stjerner i øynene.

– I 1946 dro vi for første gang til København, jeg og ni andre studenter. Da var vi midt i vår beste alder. Jeg husker hvordan jeg kjente duften av wienerbrød i de danske gater. Så hadde vi lyst til å se Skagen, og det var slik jeg ble kjent med min gode venn Jörgen Glud. Han er jeg nødt til å nevne. Da vi kom til Skagen, var det noen som hadde stilt ut bilder og krukker med pensler i en av gatene, og da sa vi at her, her må det bo en maler. En frue kom ut med en stor sigar i munnstykket, og da hun fikk vite hvem vi var, sa hun at ”Nei, nå må vi kalle på vår Jörgen”. Hun sendte da bud på sønnen, som bodde litt ut i Klittene. Da vi traff hverandre, kom vi straks godt overens, og han var en trofast venn i alle år. Vi gjorde noen fantastiske reiser sammen sist i 1940-årene, vi slo lag og dro til Paris, og siden tok vi tog over den kastiljanske høyslette til Granada. Vi hadde det til felles at vi var ivrige malere, og jeg husker Jörgen sa at ”Det går så godt mellom oss to, for den ene blander seg ikke i hva den andre gjør”.

– Han bodde senere i Rye i Jylland, og der det var veldig mye oldsaker å finne. Det var medvirkende til min interesse for arkeologi. Det var også der jeg ble oppmerksom på tidsskriftet som heter ”Skalk”. Vet du hva ”skalk” betyr? Det betyr gutt. Marskalk er hestegutt, merraskalk. Felles nordiske ord, morsomt for oss å vite om.

– Så var det en gang vi var i Skagen hos hans foreldre. Vi ble med hans mor til en kjøttforretning, og ved disken ropte hun høyt: ”Ja, jeg skal ha et stort stykke kød, for jeg har fått en nordmann på besøk, og han spiser så meget,” lo Ree, mens han imiterte dansk aksent.

Fra Senja til Osensjøen

1946 var imidlertid ikke noe problemfritt år for Ree. Som ungdom hadde han planlagt å nekte militærtjeneste av overbevisningsgrunner, men dagboknotatene fra våren 1940 kan tyde på at krigsutbruddet fikk han til å fjerne seg fra sin pasifistiske grunnholdning. I forbindelse med tyskernes inntog i Norge ble imidlertid mange av Forsvarets mannskapsruller tilintetgjort, og det førte til at Ree aldri mottok noen innkalling til førstegangstjeneste. Under krigen slet han med samvittighetskvaler fordi han ikke gjorde noen innsats for forsvaret av fedrelandet, og etter frigjøringen var han så plaget av det som hadde skjedd, at han bestemte seg for å forsøke å gjøre bot. Det varte ikke lenge før anledningen bød seg. Faren hadde en venn fra sine teologistudier som var blitt prost i Lenvik på Senja, og en gang i 1946 spurte denne prosten om Ree kunne tenke seg å ta en lærerpost i bygda Lysbotn. For Ree var dette en mulighet til å gjøre noe verdifullt for et hardt prøvet lokalsamfunn, og slik begynte hans selvpålagte botsøvelse.

På grunn av en utrolig kjede av hendelser ble altså Ree stasjonert som skolelærer på Senja, og året etter traff han sin kjære Edith nettopp der. Hun og en venninne hadde valgt å reise til Nord-Norge for å prøve seg som lærervikarer da de var ferdige med artium, og Edith hadde dermed havnet i Gibostad på Senja, mens venninnen hadde fortsatt til Havøysund nord i Finnmark. Slik var det gått til at en jente fra Østerdalen i 1947 befant seg på samme øy som en ungkar fra Jeløya. Edith husket godt hvordan hun først fikk høre om mannen som skulle bli hennes ektefelle.

– ”Det e’ en søring som bor i Lysbotn,” fikk jeg vite av fru Müller, hun som jeg bodde hos, smilte Edith.

– ”Ja, hainn skull’ dokker treff’. Hainn e’ lærar, og hainn e’ målar, og hainn e’ kristen,” sa hun. ”Å, gid, han høres jo spennende ut,” sa jeg. På nyttårsaften møttes vi for første gang. Slik ble vi etter hvert kjent, erindret Edith.

De giftet seg den 10. september i 1949, og dermed var grunnlaget lagt for et ekteskap som skulle vare livet ut. Etter et år hos Rees svigerforeldre flyttet de til gården Skavern, malerisk beliggende ved Osensjøens østre bredder. Vann måtte de hente på dypet av en brønn, og det var enkle forhold og iskalde vintrer. Men, som Ree bemerket, de ble vant til det, tålte det, og likte det. Tre måneder etter flyttingen, den 19. juni 1950, kom sønnen Viggo til verden, og to år senere, den 1. juni 1952, fikk de datteren Elisabeth.

– Jeg glemmer aldri de vinterkveldene på Skavern – vi hadde en slik dobbeltsofa som en slår ut om natten, og i den satt vi og så ut av vinduet og bort på Osensjøen. Det var måneskinn

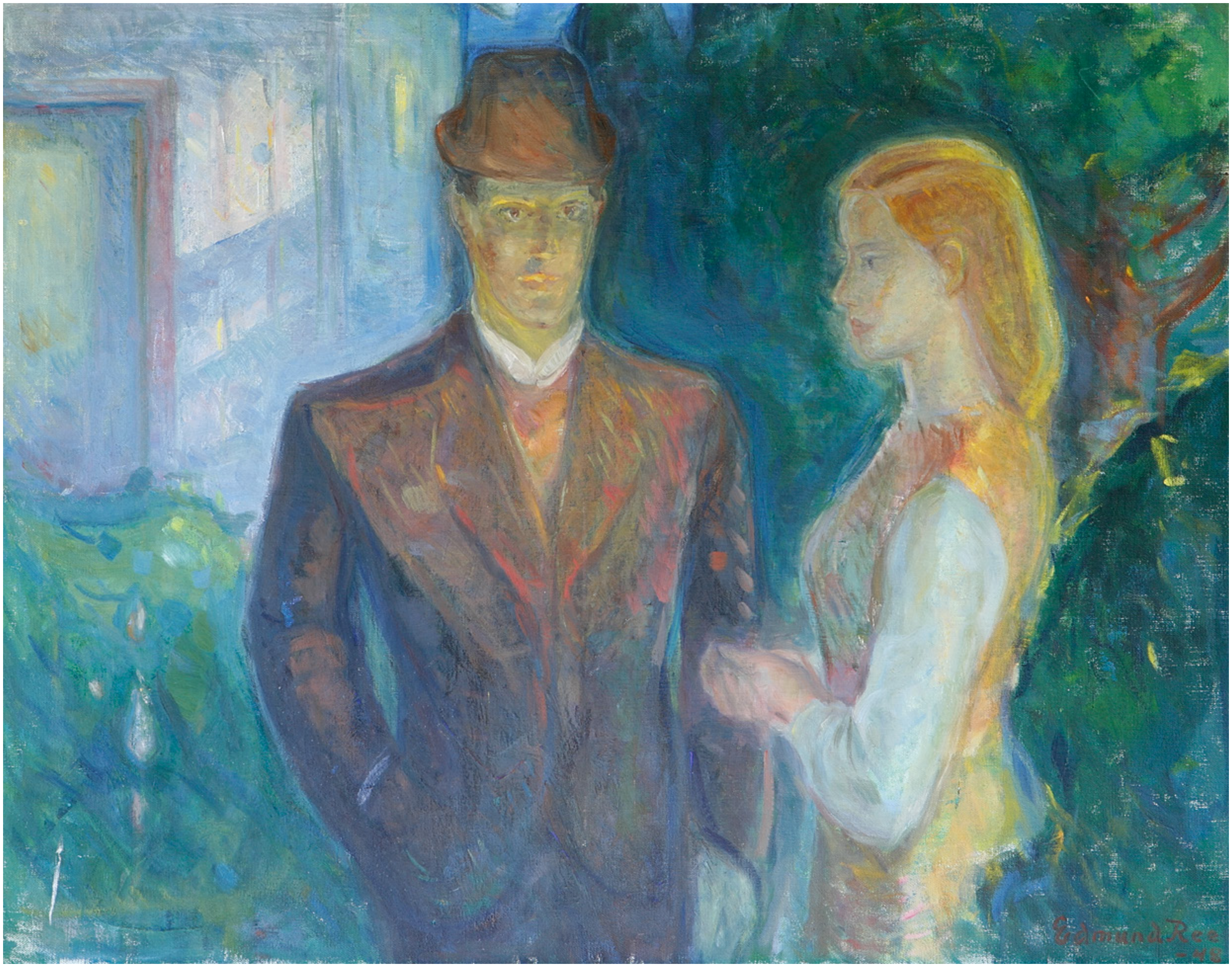

”Drømmeren”
Ree satte sjelden titler på sine bilder, men dette fikk han inn på Høstutstillingen. Inspirasjonskilden skal ha vært hans møte med Edith på Senja. Mannen på bildet er altså Edmund Ree selv. Som ung var han sjenert og usikker når det gjaldt kontakt med det annet kjønn, noe han selv har beskrevet i en av sine dagbøker. Kan det være årsaken til selvportrettets stive, nærmest stoiske uttrykk? Olje, 1948.

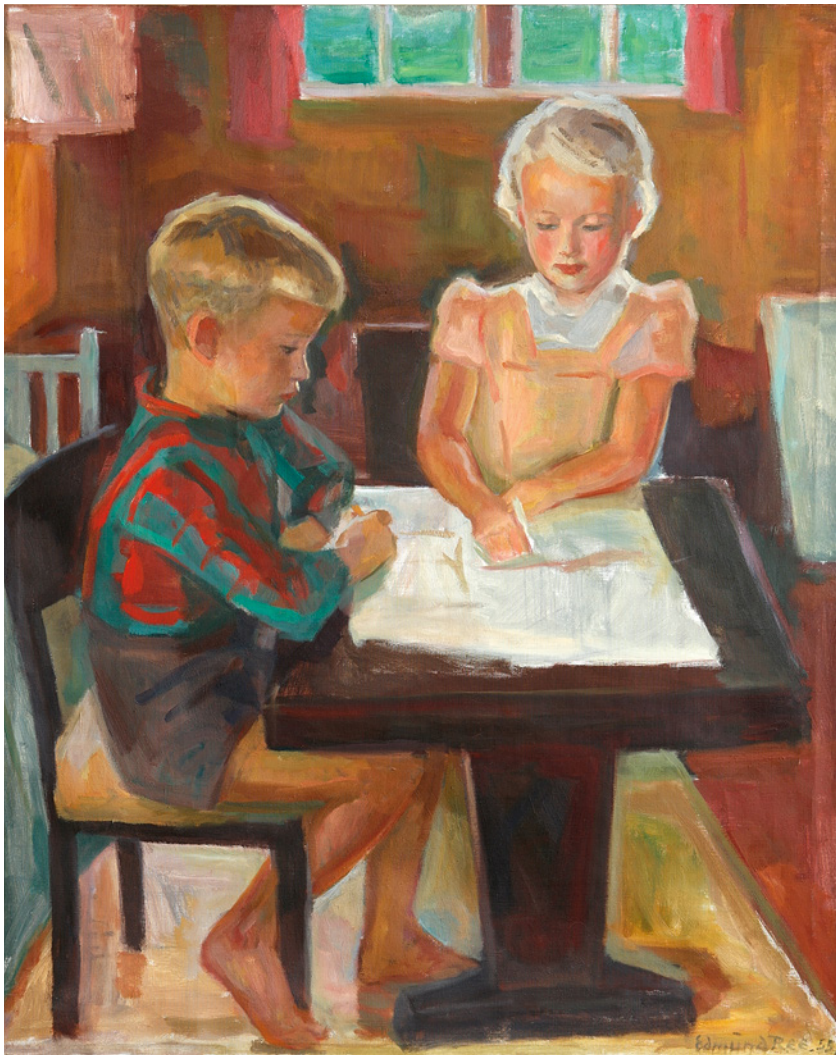

Den skal tidlig krøkes ...
Sønnen Viggo og datteren Elisabeth i stua hjemme på Skavern, der de ble født i henholdsvis 1950 og 1952. Olje, 1955.

og stjerner – det var altså så vakkert, og der var vi ved siden av hverandre og visste at her, inni meg, her var et lite barn. Å, vi var så lykkelige. Vi hadde ett rom og kjøkken, og vi hadde det så fint, smilte Edith.

Farens bortgang

1955 ble et tragediens år for Ree. Faren, som alltid hadde vært sunnheten selv, døde av beinmargskreft etter lengre tids sykdom. Kanskje begynte den allerede under hans opphold på en hvalfangststasjon ved Antarktis, der han skrev på sin nyeste bok, Harpuner og mannfolk. I alle fall ble den ikke oppdaget før i 1953, da faren skulle ha behandling for det alle trodde var et ufarlig kink i ryggen. Ebba fortalte senere Edith om det nådeløse sykdomsforløpet.

– Den sterke, staute karen som nesten aldri hadde vært syk, han ble helt brutt ned. Legen sa til han at ”Hadde du ikke hatt det hjertet du har, hadde du gått på to måneder”. Isteden levde han i to år. Men selv om han var så syk, og selv om han hadde forferdelige smerter, så skulle han opp hver eneste dag, poengterte Edith.

Det er en voldsom kløft mellom dette sørgelige bildet av et menneske i håpløs kamp mot døden og Ediths skildring av sitt første møte med Ørnulf da han besøkte Senja i 1948. Først skjønte hun ikke at det var faren hun sto overfor:

– Ørnulf skulle komme opp og vikariere for Edmund, og så var det en dag at pedellen på skolen der jeg jobbet, vinket på meg: ”Frøken Brandsnes, det står en mann her ute, en sååå vakker mann, og han vil snakke med dokker!” Så kommer jeg ut, og der står det en mann med det flotte håret, sa Edith og viste med hendene.

– Han hadde et rosa silketørkle i halsen, en beige frakk med brunt lærbelte rundt livet, og en bunt rabarbra under armen, og så sa han at han het Ree, og at han skulle hilse fra Edmund. ”Men i all verden,” tenkte jeg, ”Edmund har jo sagt at han ikke har noen bror, men denne karen likner jo på han. Kan det være en fetter?” Men så var det altså faren, smilte Edith.

– Det var min fars død som bevirket at vi ikke bygget på Hamar. Det var det vi hadde tenkt, men vi lot det være, fant ut at det var mest av oppgaver her, fortalte Ree.

– På dagen for bisettelsen sa Ebba at vi kunne få tomt av henne, og da ble det så tydelig og klart for oss begge at det var hit vi skulle. Han skulle få komme tilbake til sin ”ø”, og jeg skulle endelig få bo nær sjøen, den som jeg hadde lengtet etter helt siden jeg var liten jente, sa Edith med inderlighet.

Det nye huset bygde de med tømmer fra skogene ved Osensjøen og bord fra Albyskogen, like ved siden av Rees barndomshjem. Senere ble bygningsmassen supplert med et atelier, et hus som Ree også kalte ”Kjærstuen”. Merkelig nok skulle Ree ha en utstilling i Holmestrand akkurat da hjemmet til Nils Kjær var i ferd med å bli revet. Da han spurte hvorfor i all verden et slikt kulturminne skulle kjøres på dynga, fikk han beskjed om at veien skulle gå der. Om han kunne få kjøpe det? Ja, det måtte vel gå an, fikk han til svar. Dermed gikk det ikke mange dagene før morfarens gamle bolig ble fraktet over fjorden i demontert tilstand og bygd opp igjen i Torderødskogen. Der ble den satt opp vegg i vegg med "Lilletorp", Ørnulfs gamle skrivestue.

I ettertid kan en tenke at det var en slags mening i farens tidlige bortgang. Den brakte Ree tilbake til Jeløya, og hvordan ville Jeløya ha sett ut i dag om så ikke hadde skjedd? Med Rees tilbakekomst fikk hans barndoms rike en unik talsmann og beskytter, og i løpet av de kommende decenniene skulle Ree bidra til å sette bom for mang en gullkantet utbyggingsplan. Så sterkt skulle hans engasjement komme til å flamme at den egentlig så milde og stillferdige mannen med penselen ble vel så kjent for sine aktuelle og kontroversielle uttalelser som for sin kunst. Ree ble en overbevist naturverner, en Jeløyas kriger med ord som piler og penn til sverd.

Ibiza og Madrid

Men ingen kan hevde at Ree grodde fast på Jeløya, eller at hans blikk stoppet ved Kanalbrua. Virkeligheten var snarere den motsatte. I årene etter byggingen av huset reiste han like mye som han hadde gjort siden akademitiden, for ikke å si mer. Noen ganger alene, andre ganger med malervenner eller familie, i både innland og utland. Selv likte han å framheve turen til Spania i 1960. Da tok han og Edith barna ut av skolen og ble borte i to måneder. Først var de noen dager på Mallorca, så dro de videre til Ibiza.

– Den må jeg nevne, den var så spesiell, turen jeg og Edith hadde med barna i 1960. Foranledningen var at vi fikk noen penger fra "Det lykkelige valg", mors far var jo Nils Kjær. Det var et stykke som pleide å gå med stort hell i valgperioder, og det året fikk vi fire tusen kroner, en stor sum den gangen. Så kjøpte vi billetter, og reiste til Ibiza. Vi bodde billig, betalte kanskje førti kroner i måneden, men hadde en fabelaktig fin tur, smilte Ree, og slo enda en gang inn på en fortelling.

– Vi leste gjerne litt historie på reisene, og i dette tilfellet festet jeg meg ved en beretning om Karl den femte. Han bodde på Ibiza, det var jo Karl den femtes by. Da han lå på det siste, røpet han at han hadde et barn utenfor ekteskap. Han hadde jo en sønn, Philip den andre, som var bestemt for tronen i Spania. Men så hadde han altså forelsket seg i en tysk kjøpmannsdatter. Henne fikk han en sønn med, og det var Don Juan. Da han vokste til, ble han snart betraktet som Europas vakreste mann. Men så hatet Philip sin halvbror, han kunne ikke fordra ham. Det var jo misunnelse, selvfølgelig. Så var det en strid som tørnet seg opp mellom den kristne flåte og arabernes flåte, og den unge og vakre Juan ble valgt til leder for de kristne, det vil si den såkalte kristne side, og det var selvfølgelig med vilje, i håp om at han skulle falle. Men det gjorde han ikke, han vant hele slaget, en fryktelig trefning, sa Ree engasjert.

– Så er det et slott i Madrid, et stort kunstslott, som vi bestandig besøkte når vi var der. El Prado, "Sletten", var navnet. Der var det bilder av Goya. Det er ingenting som har gjort så sterkt inntrykk på meg som nettopp hans bilder, sa Ree, og begynte å beskrive et av maleriene som om han hadde det foran seg.

– Goya var en fremstormende og hyppig forelsket maler, og ikke alltid så god å hanskes med. Men han fikk jo en enestående plass i kunstgalleriene. Han kunne gjøre narr av den kongelige forfengelighet, malte dem med litt selvgjorte, tåpelige fjes. Så har han laget et av sin egen kone, og hun ser ikke noe lykkelig ut. Hvorfor er kanskje ikke så vanskelig å skjønne, sa Ree antydende.

– Han hadde en periode som kalles "den sorte periode". Man kan mene hva man vil, men jeg tror den kom da han begynte å tenke igjennom sine eskapader. Den var en erkjennelse av

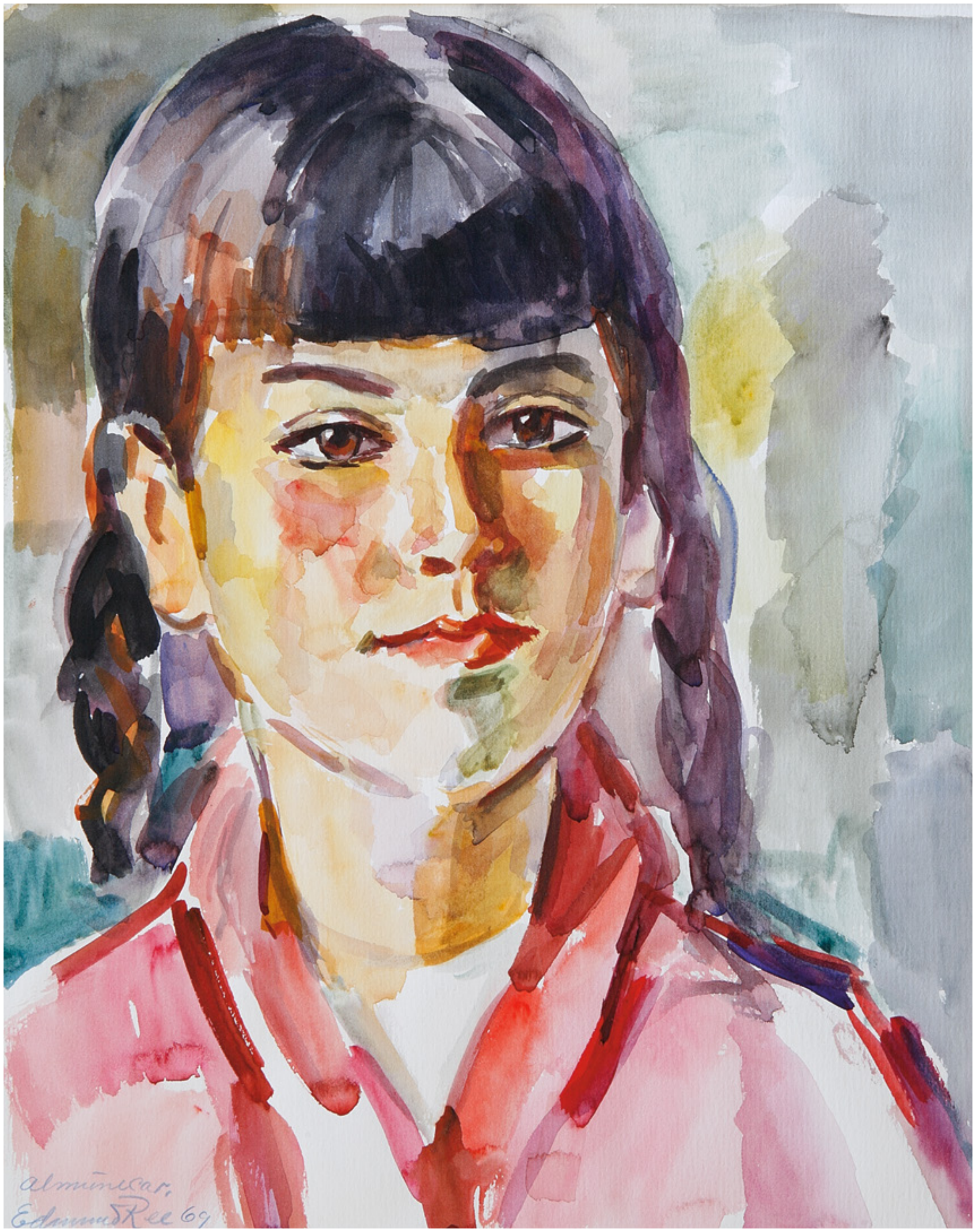

Jente i rødt
Portrett av en jente bosatt i byen Almuñécar i Spania. Dette var et sted Ree stadig vendte tilbake til. En betydelig del av hans Spania-bilder stammer fra Almuñécar og traktene omkring. Akvarell, 1969.

at han hadde vært nokså utsvevende i sitt liv. Men bildene, hans livsverk, blir jo likevel for alltid stående, påpekte Ree.

Alltid aktiv

Fra 1960 av ble turer til Spania en nesten årlig foreteelse, likeså turer til Østerdalen og til fjellet. Ree brukte å si at han på denne måten opplevde våren tre ganger, først i Syden, så i fjellbygder som Lom og Vågå, og til sist på Jeløya. Han elsket årstidenes skiftninger, og hadde evnen til å verdsette alle typer landskap. Den spanske kyst, Jeløyas lyse lunder, østerdalsskoger og åpne vidder, overalt så han skjønnhet og storhet, og er ikke nettopp det et uttrykk for den sanne kjærlighet til naturen, at en røres og inspireres av alle dens former?

I et reisebrev fra disse årene får vi et innblikk i hvorfor han av alle steder utenfor Norges grenser lot seg fascinere slik av nettopp Spania:

”Det er en stor opplevelse å se dette fremmede lands store kunst og særpregede natur, men sterkest inntrykk gjør befolkningens strålende humør og elskelige sinn. En måtte bare ønske at solen fikk gløde og varme her i det kjølige Norden.”

Mange ville nok på slike turer ha benyttet anledningen til å la humla suse, i alle fall for en stund, men Ree bevilget seg så godt som aldri ferie, dersom det er et ord som antyder inaktivitet. Han likte ikke det gjespende og stillesittende, for i han var den skapende kraften en flamme som alltid luet, en kilde som måtte ha utløp, og hver dag var en mulighet til å fange nye inntrykk med pensel og papir.

Etter en aktiv reise var målet å ha bilder som kunne kvalifisere til framvisning på Høstutstillingen. Når det gikk i orden, regnet han turen som vellykket. Høstutstillingen var alltid en viktig målestokk. Et av hans første bilder på den var for øvrig inspirert av hans møte med Edith på Senja, det har tittelen ”Drømmeren”, og ble malt i 1948.

Las Marismas

1971 ble et merkeår, nesten på linje med 1960. Først besøkte Ree England og London for å se forskjellige historiske steder, og senere møttes han og Edith i Spania på en dag de hadde avtalt.

– Den dagen glemte du aldri, husker jeg du sa. Jeg kom med toget, kledd i en ny, lys dress, og da det stoppet, fikk jeg se deg komme løpende. Vi var så glade for at det klaffet, for det var ikke alltid så lett med tider i Spania. Så dro vi til Las Marismas for å besøke Viggo, som skulle være der som fuglemerker i et helt år, og der bodde vi på et slott som naturvernforeningen disponerte den ene halvparten av. Der var det så bitende kaldt, vi lå nesten fullkledde når vi skulle sove, men områdene var helt fantastiske, smilte Edith til sin kjære "Nunne". Det var kjælenavnet som ble brukt av familien.

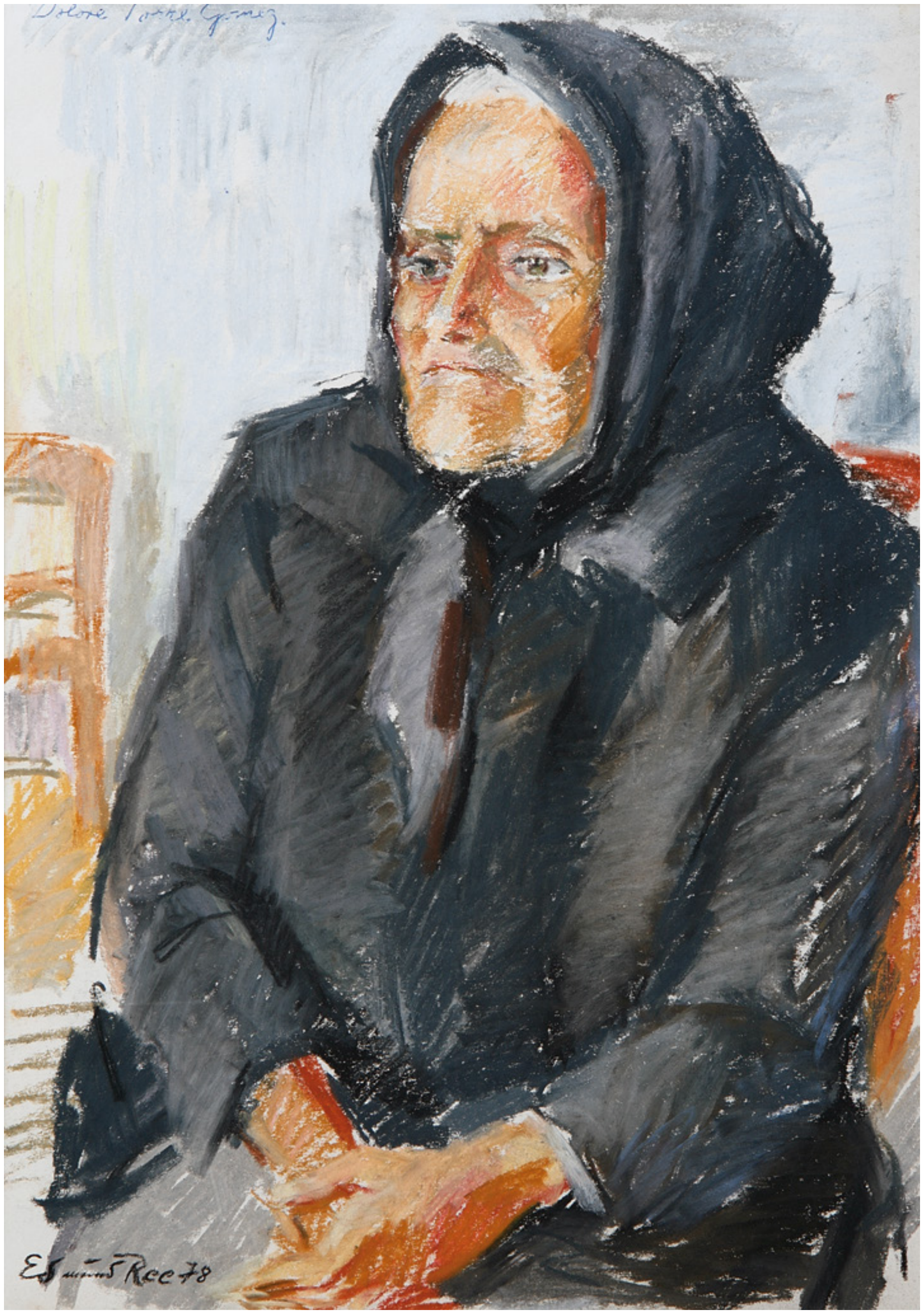

Alderdom
Et slående portrett av en gammel dame. Den sammenbitte munnen, det nedslåtte blikket, hendene lagt sammen, nesten som i bønn, den tynne kroppen, drapert i grått og svart, skautet stramt rundt det lille ansiktet. Stemningen er en av sorg og resignasjon. Hva er det hun sitter og tenker på? Bildet er merket "Dolore Torre Gomez". Pastell, 1978.

Ekteskap og tilgivelse

- Edith har jo vært en god rådgiver og en god støtte når det gjelder meninger og holdninger, en sunn dømmekraft. Det har vel ikke alltid vært så lett å være gift med en kunstner, kan jeg tenke meg. Holdningene er så forskjellige. Men vi har hatt det kristne livssyn til felles, og det har vært viktig, jeg synes det. Det er lettere å be om tilgivelse for noe enn mange tror, og det er det som ofte står som det bærende i et ekteskap, at man har evnen til å tilgi hverandre, understreket Ree.

I politikken

– Så spurte du meg om mitt politiske liv. Jeg prøvde virkelig å stoppe forskjellige prosjekter. Det lyktes ikke alltid, men vi vant for eksempel en viktig seier den gang området ved Bangtjernet ble presset. Per Herføll Bang ville legge ut en masse tomter, men det gikk ikke igjennom, for jeg fikk medhold fra Tore Moe Olsen, lederen i Høyre på den tiden, i at det ikke var nødvendig å røre det arealet. Bang-familien var usedvanlig elskverdig, og Per Bangs kone var en søt og kjekk pike, men så begynte han å bruke munn på meg, sa at jeg hadde blandet meg bort i hans planer, og siden hadde vi ikke noe med hverandre å gjøre. Men jeg var nødt til å si det som det var, at han hadde vært ute etter å gjøre gevinst på et vakkert og viktig område, sa han bestemt.

Han regnet aldri på hvor mange timer han hadde ofret på tilstedeværelse i kommunale avlukker, men få var det ikke. I fire perioder, fra 1968 til 1983, sto han som fullverdig medlem av Moss bystyre, formelt sett som representant for KrF, men i realiteten som en uavhengig og utrettelig talsmann for vern av landskap og natur. For et kunstnervesen som hans må det ha vært en lidelse å bruke time etter time på å lytte til verbale dragkamper som angikk alt annet enn det han følte var viktig, men han gjorde det likevel. Han kunne ikke tillate seg å være fraværende under behandlingen av de få, men avgjørende sakene der natur og kulturhistorie sto på spill. "Dette gjør jeg ene og alene for å redde Jeløen," hendte det at han erklærte, og sannere kunne det ikke sies. Når diskusjonene og timene ble altfor lange, søkte han tilflukt i drømmeland eller dro fram en skisseblokk, men når Jeløyas navn ble nevnt, var han våken som ingen andre. Hadde det bare vært flere som Ree i det politiske systemet, flere som ikke stiller til valg for maktens eller karrierens skyld, men fordi deres overbevisning ikke tillater dem å forholde seg likegyldige.

De arkiverte, delvis gulnede bystyredokumentene sier lite om den opphetede stemning som mang en gang må ha preget salen når Ree sto på talerstolen, men innholdsfortegnelser og sakslister forteller på sitt følelsesløse vis om ideer og prosjekter som selv de mest moderate naturvenner må ha beskrevet som forskrekkelige. Terminal for Bastøferjene på vestsiden av søndre Jeløy, et nytt veianlegg på tvers av Jeløya med kobling til E6, søppelfylling på Kjellandsvik, boligfelt i kulturlandskapet ved Ramberg-gårdene. En grundig gjennomgang av de gamle papirene avslører at det knapt er noen del av det landlige Jeløy som ikke har vært truet av ødeleggelse eller betydelig forringelse. De som fortsatt måtte stille seg uforstående til Rees engasjement, bør tenke over at hver eneste én av Jeløyas gjenværende perler på et eller annet tidspunkt har vært utsatt for angrep. Ingen må leve i den villfarelse at det alltid har vært enighet om å sikre dem for framtiden. De kunne alle ha vært borte, og de må aldri tas for gitt.

By ved havet
En smal vei og bratte dalsider leder blikket ned til hvite bygninger ved blågrønne bølger. Byen er trolig Almuñécar, kombinasjonen av farger forlokkende. Ikke vanskelig å forstå at Ree ofte returnerte hit ...
Akvarell, 1974.

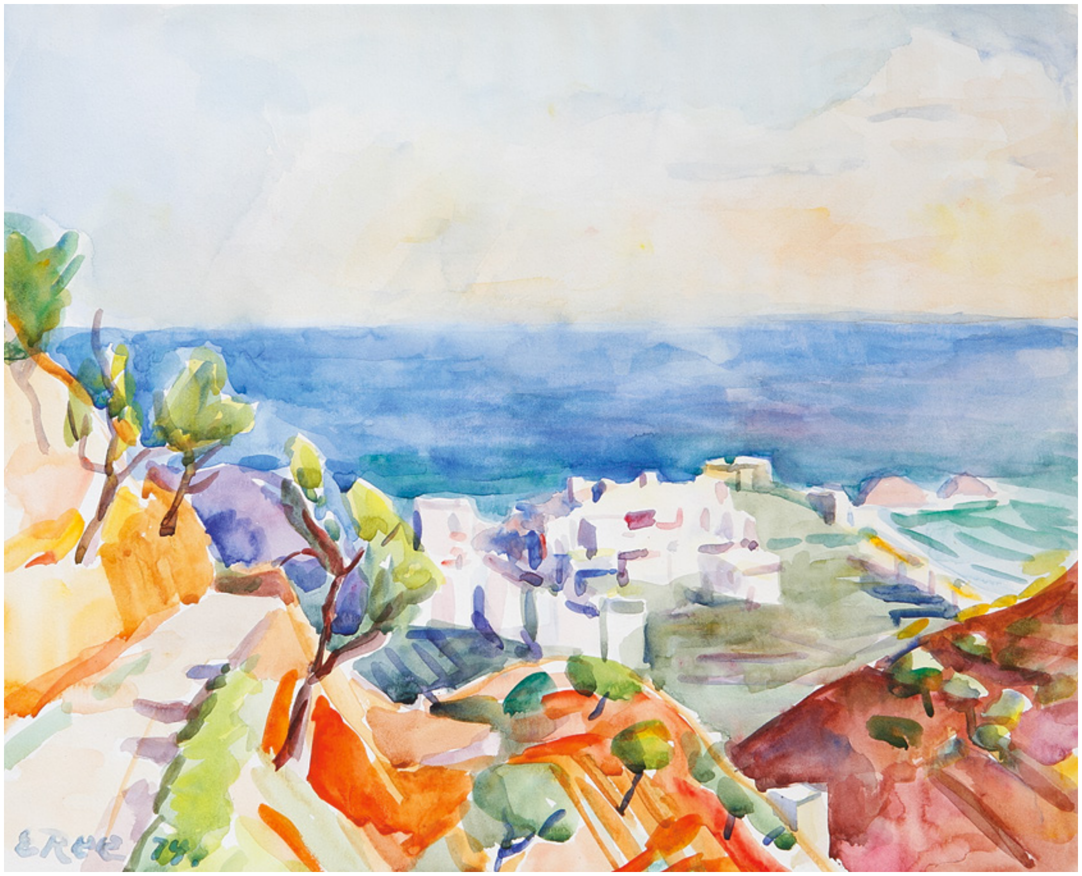

Men, som Ree innrømmet, det var ikke alltid motstanden bar frukter, og et av slagene han tapte, sto om utbygging av nordre del av Refsnesåsen. I 1956 var det blitt vedtatt at det skulle bygges 18 eneboliger i området, men i slutten av 1960-årene ble det fremmet forslag om omregulering til fordel for blokkbebyggelse. Kampen hardnet til i begynnelsen av 1970-årene, da Ree synliggjorde sin motstand både som politiker og som leder for Østfold Landskapsvern. Han fikk støtte av Refsnesskogens Vel, der 153 personer fordelt på 78 eiendommer stilte seg bak et protestskriv datert 11. oktober 1971. Der skriver styret blant annet det følgende:

"Den utbygging av Refsnesåsen som hittil har funnet sted i form av eneboliger, har med den største pietet søkt å bevare den naturlige vegetasjon, slik at Refsnesåsen har kunnet bevare sin markante profil [...] Ved å plassere disse tre terrasseblokkene på dette sted,

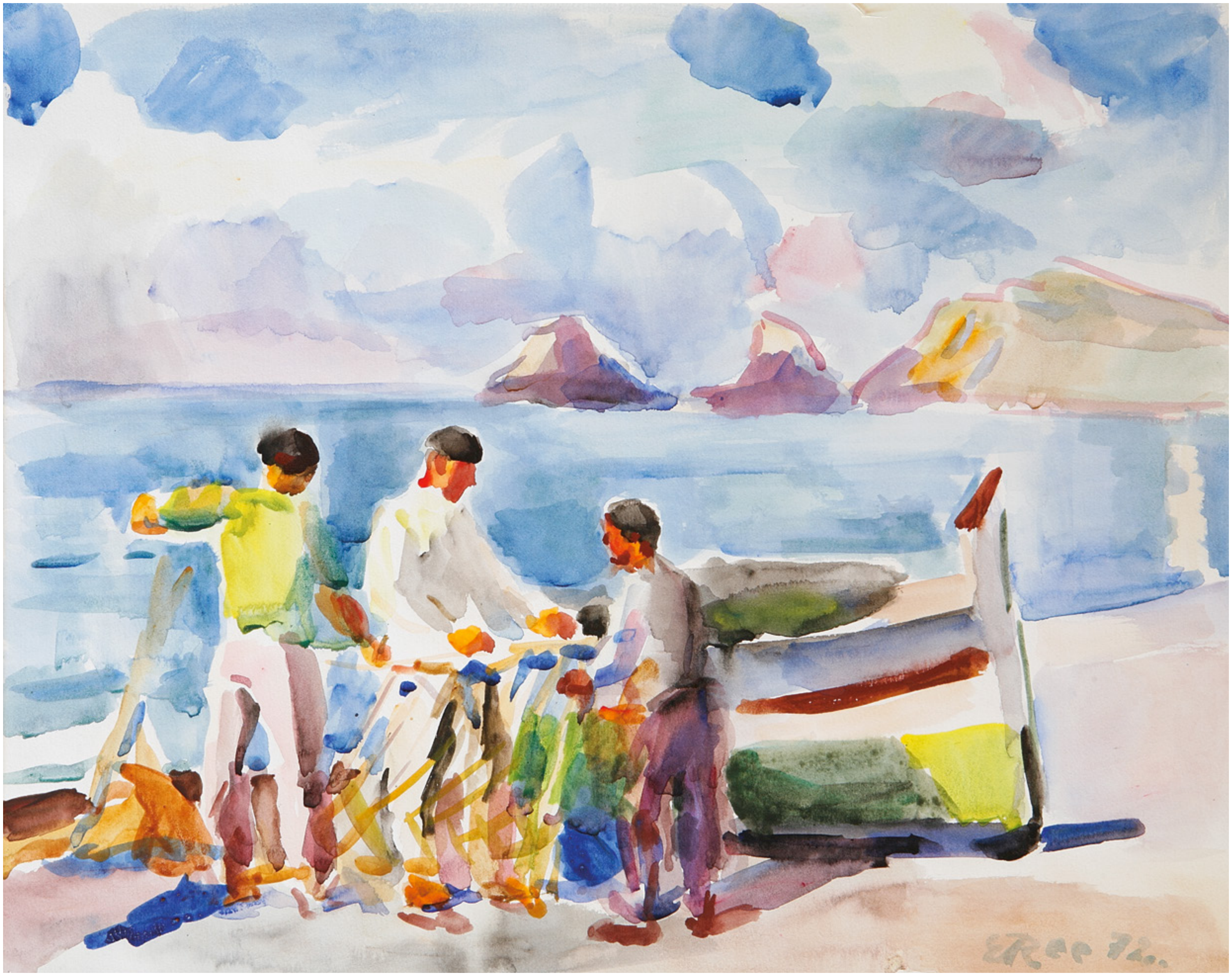

Fiskere sorterer fangsten
Tre fiskere på stranda ved Almuñécar, åpenbart opptatt med å ta fisk ut av garnet. Den lysegrønne fargen på båten og den ene av fiskerne er helt avgjørende for bildets uttrykk. Akvarell, 1972.

vil man bryte denne profil for all fremtid, og lage et skjemmende og åpent sår på et av Jeløyas mest naturskjønne områder. Det vil virke som åpen vold mot naturen […] å plassere disse tre blokkene slik at de vil ruve som tre betongklosser med vindusrekker i opptil fem etasjer på en snauhugget rydning midt på en skogbevokst ås som utgjør en av Jeløyas særegne profiler."

Likevel, i oktober 1973, etter flere runder i bygningsråd, formannskap og bystyre, gikk planene til slutt igjennom. Motstanderne anket saken til Miljøverndepartementet, men i november 1974 kom avgjørelsen de hadde fryktet: Departementet satte et endelig punktum for den årelange konflikten ved å stadfeste kommunestyrets vedtak fra året før.

Men heldigvis for Jeløya vant vernesiden fram med sine synspunkter mer enn bare én gang. Ree bemerket for eksempel at han hadde bidratt til å hindre utbygging av den skogkledde åsen mellom Tronvik og Refsnes.

– Ser du den høyden? Den har jeg vært med på å redde, sa han da vi besøkte Tronvikstranda i desember 2004, og pekte samtidig ut huset med ”tårnet”, det gamle ”Ekely”, som i en periode var boligen til morfaren, Nils Kjær.

Da jeg senere konsulterte Rees dagbok fra våren 1989, ble det klart for meg hvor sterkt han faktisk hadde kjempet for å sikre dette friluftsområdet for allmennheten. Det var ett begrep som pekte seg ut i den sirlige håndskriften: ”Tronvik Vest-saken”. Skjebnen til dette lille, men landskapsmessig viktige området hadde ligget han på hjertet i den grad at han avbrøt sitt årlige utenlandsopphold i Spania da han fikk høre at en avgjørende fase i striden nærmet seg:

”Det var deilig å være der, men jeg kunne ikke slappe av fordi naturvernsaker hjemme, Tronvik-saken for eksempel, presset på. Det er vanskelig å slappe av i en slik situasjon,” skrev han på tilbakeveien. Den 31. mars var han igjen på Jeløya, bare to uker etter avreise. Det kan ikke ha vært noen bagatell for en kunstner med heller svak økonomi å returnere på den måten, for ikke fikk han produsert noe særlig av bilder, og togbilletten ble dyrere fordi bestillingen måtte endres. Men han gjorde det likevel, og etter mye om og men vant naturvernsiden fram. Senere samme år fikk han blomster fra Tronvik Vel som takk for innsatsen.

”Tronvik Vest-saken” var på ingen måte enestående, men den var typisk for Rees engasjement. Når vitale deler av Jeløya sto på spill, da lot han ingenting annet komme foran. Han pepret lokalavisene med leserinnlegg, holdt taler i bystyret, organiserte underskriftskampanjer som ville ha tatt pusten fra de fleste. Som i 1988, da Selvaag la fram planer om bygging av rundt 500 boliger ved Rosnes. Moss og Omegn Naturvern, ikke uventet med Ree i spissen, samlet inn hele 2163 underskrifter mot utbygging, og disse overleverte han til daværende ordfører Bjørn Barang. Samtidig ga han Barang klar beskjed om at kommunen ikke måtte ofre sine naturskatter for å løse økonomiske problemer, et utsagn som dessverre er like aktuelt i dag som den gang.

Men da Ree og jeg snakket sammen, ville han heller benytte tiden til å hente fram historier fra sitt tilsynelatende utømmelige lager av anekdoter, og brakte samtalen over på atskillig mer lystelige emner.

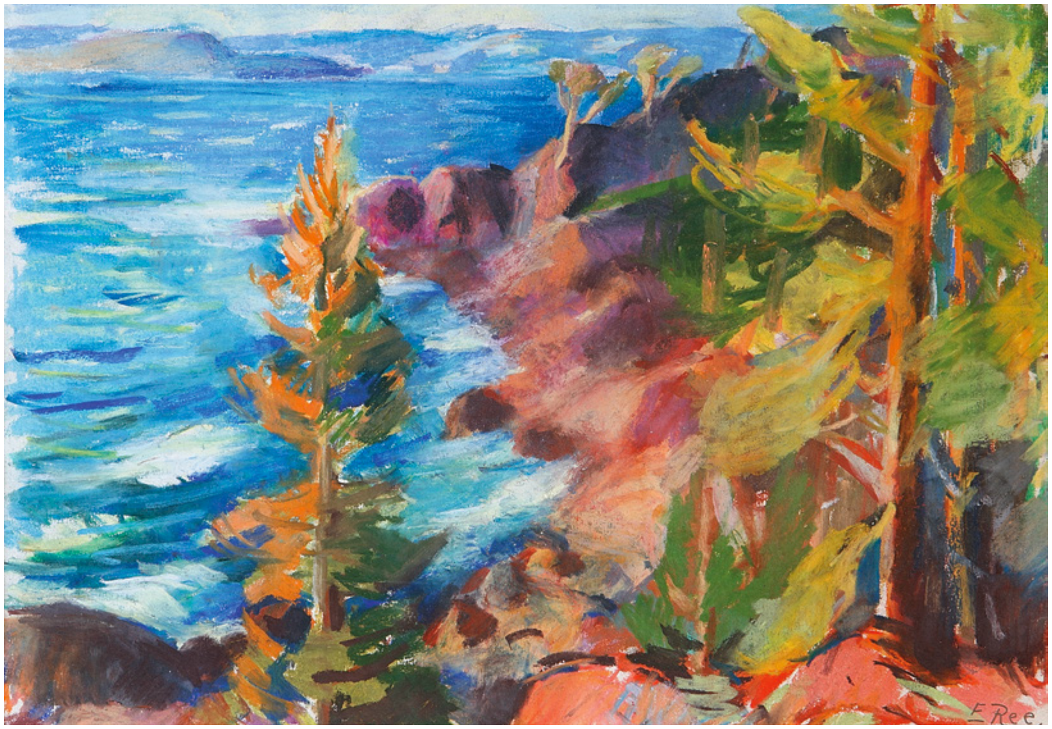

Vindfull dag ved Vrakbukta
Et kraftfullt bilde fra sørvestre Jeløy, en kan nesten høre vinden ruske i de gamle furuene. Legg merke til hvordan Ree helt bevisst har overdrevet fargene på lavaklippene for å skape et spennende bilde og fortelle noe om sine følelser, sin opplevelse. Dette er stedets farger sett med øynene til en som kjenner det og elsker det. I bakgrunnen ser vi den lett gjenkjennelige fjellformasjonen på Løvøya, nok et eksempel på bevisst overdrivelse, men i dette tilfellet av proporsjoner. Pastell, år ikke angitt.

Da Munch fikk panikk

– Falkberget var som sagt en god venn av far, og han kom og besøkte meg en gang jeg hadde utstilling på Røros. ”Selger du bilder med mye rødt på?” spurte han meg. Ja, det trodde jeg nok at jeg gjorde. ”Jeg får kjøpe det bildet der borte. Det er så lidelig mye rødt på det. Jeg er så lidelig glad i rødt,” sa han. Falkberget var en morsom mann, rettferdig og sannferdig, sa Ree. Så fanget et avisutklipp (Ree, 1970) vår oppmerksomhet. Et av hans utallige innlegg i lokalavisene, i dette tilfellet omhandlende Jeløyas kunstnerliv.

– Munch bodde jo på Grimsrød i en periode, og en gang var han forelsket i en italiensk sangerinne. Det var hun som var modell for "Kvinnen med brosjen". Så sa hun på toget da de reiste sørover fra Oslo for å dra til utlandet, at de burde jo gifte seg. Da fikk Munch panikk. Han tok sin hatt og sin frakk og sin stokk, sprang av i Moss, og lot henne sitte igjen. Senere kom han gående opp til Grimsrød, da var det store jorder like over til Bråten, det var ikke hus der den gangen. Der kom han gående og traff en datter av Kittelsen. Han bodde jo her en stund, det er derfor det heter Kittelsens gate. Hjemmet hans i Kunstnerdalen var jo blitt solgt på tvangsauksjon. Munch stoppet opp, så på henne, og spurte: "Hvordan står det til hos dere, da?" "Jo, takk, vi har det bra. Vi er jo mange da, vi er jo ni stykker." "Hvordan klarer han å skaffe sko til så mange?" lurte Munch på da. Det var det som opptok Munch, lo Ree.

– Han hadde selvfølgelig vært inne hos Kristiansen, skomakeren, med de lange, rare beina sine, og så tenkte han på sko. Det måtte være fryktelig å skaffe sko til så mange. Munch var en rar mann, smilte den gamle fortelleren, og til dette lo vi godt, begge to. Da jeg ga Ree litt velfortjent ros for hans underholdende historier, svarte han med å nevne faren.

– Min far hadde en veldig god fortellerevne. Han kunne fortelle historier så bøndene fra bygdene her mistet gebisset i kaffekoppen, som jeg pleier å si, og han var bestandig interessert i oss barn og hva vi foretok oss, og tok oss med på lange fisketurer, sa Ree, og ga sitt usagte samtykke til at han nok hadde arvet noe i så måte.

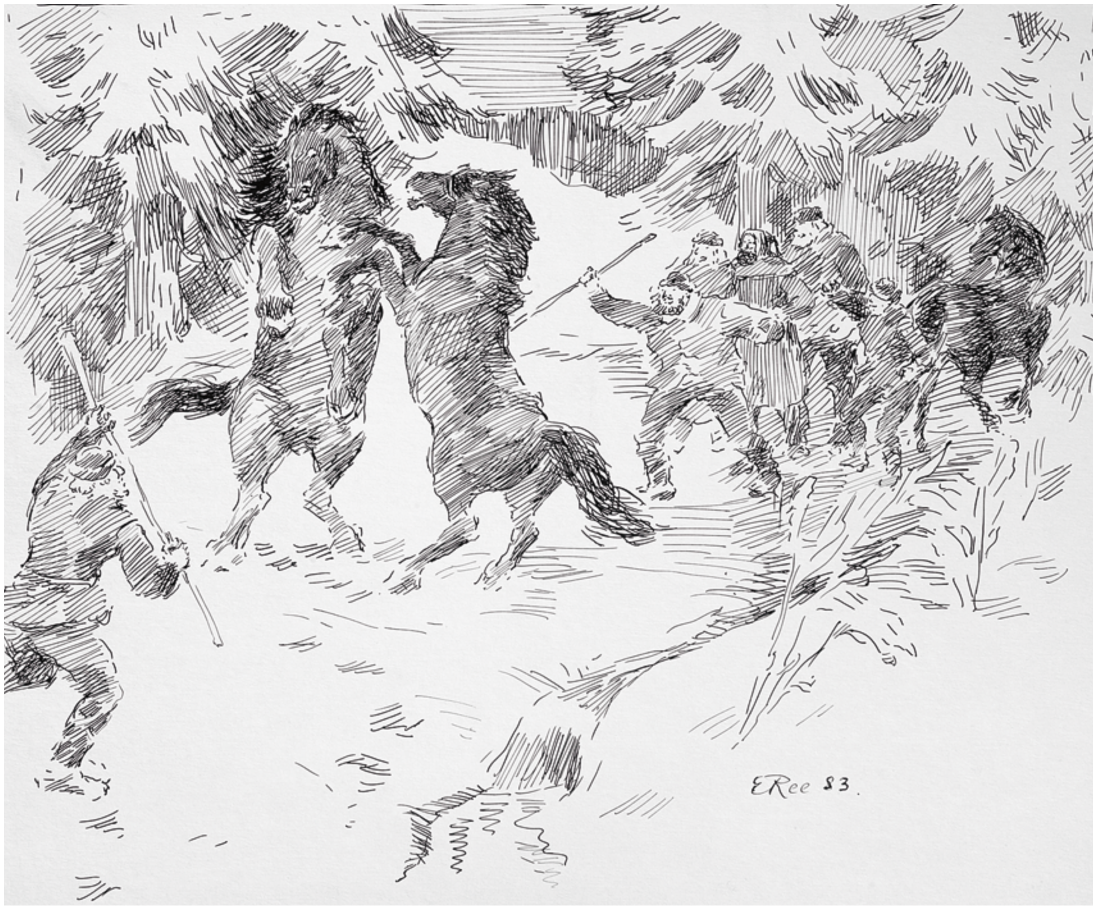

Hestefallet i vikingtid
To hingster drives til å angripe hverandre av ivrige bønder. Ree mente at stedsnavnet Hestefallet, i dag knyttet til en lysning i skogen nordvest for gården Skallerød, kunne ha sammenheng med de førkristne skikkene som involverte hestekamper. Penn, 1983.

En minneverdig morgen

Like før jul i 2004, da vi var ute på en lengre biltur til nordre Jeløy, nevnte Ree at han gjerne ville forære meg et bilde. Da jeg så fikk anledning til å besøke han og Edith på nyåret, var han i full gang med å sortere en del av sine samlinger. Jeg var på forhånd blitt orientert av Edith om at disse aktivitetene preget betydelige deler av huset, og at jeg ikke måtte bli overrasket over hvordan det så ut. Men det var like fullt et uforglemmelig syn som møtte meg da vi entret stua. Der måtte vi trå varsomt, for store deler av gulvet var tatt opp av akvareller og pennetegninger, og langbordet ved vinduet var fullstendig dekket av alt fra danske steinalderobjekter til norske gjenstander fra middelalder.

Da vi hadde sett på oldsakene, sa Ree nok en gang at han gjerne ville at jeg skulle ha noe han hadde laget, så vi manøvrerte oss bort til sofaen og begynte å kikke på forskjellige arbeider.

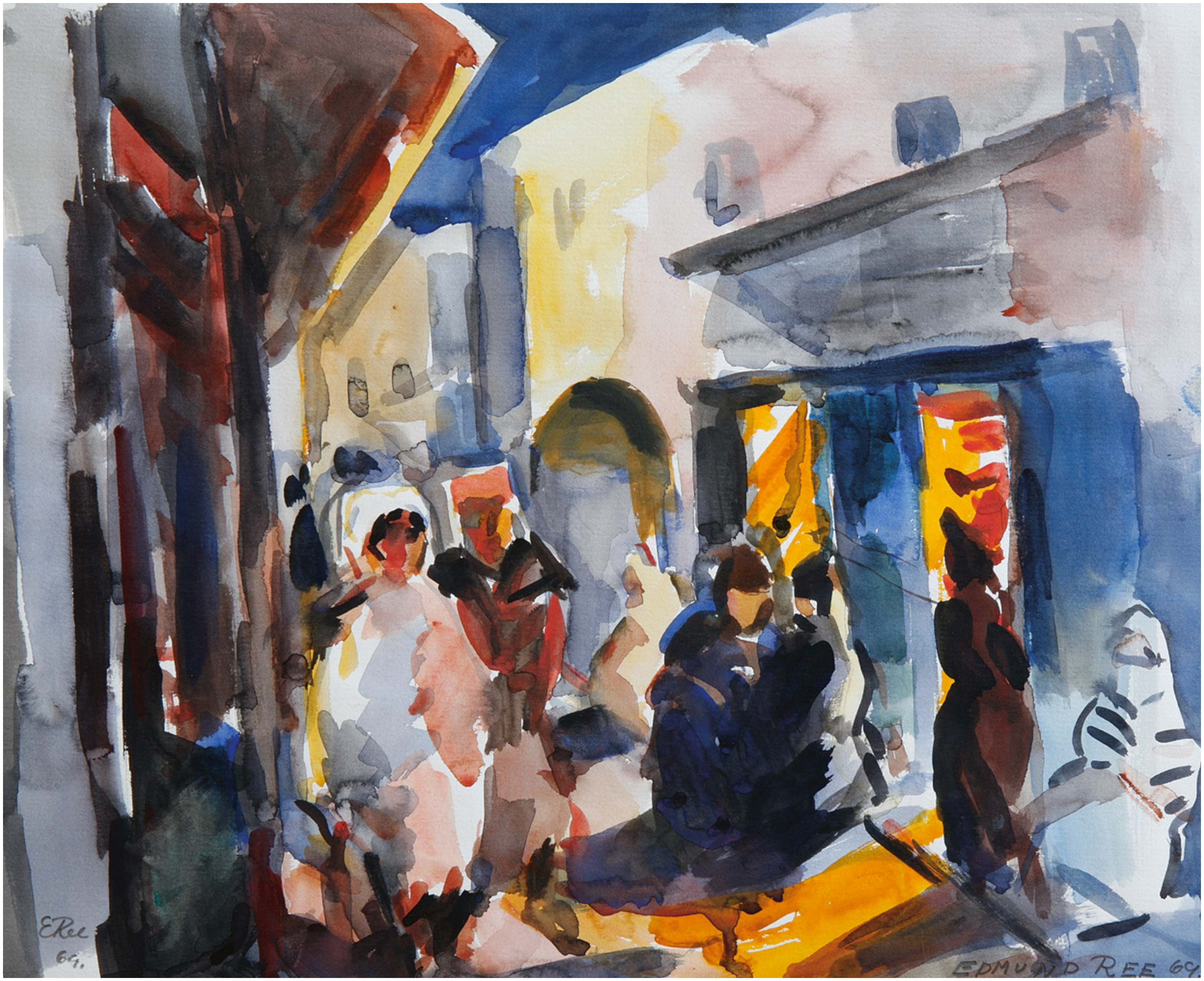

Natteliv i Almuñécar
Et av Rees relativt få bilder fra den mørke delen av døgnet. De mørke skyggene, det varme lyset fra åpne dører, mystiske, nærmest middelalderske skikkelser, det kveldblå i himmelen, til sammen et fascinerende bilde. Akvarell, 1969.

Jeg satte meg på gulvet og begynte å bla, han inntok en stol og satte hvert eneste bilde inn i en sammenheng. Jeg kunne ta akkurat det jeg syntes mest om, det var ikke farlig, han hadde så mange, understreket han.

I løpet av denne minneverdige morgenen fikk jeg min første innføring av noen dybde i Rees valg av stil og motiver. Ute var det en nydelig vinterdag, og sola skinte inn på bildene og gjorde fargene så kraftfulle og levende. Nå var jeg ingen objektiv kunstkritiker, men at han hadde et særegent penselstrøk, og et øye for velfungerende fargesammensetninger, var ikke vanskelig å se. I landskapsbildene var det mange stemninger han hadde maktet å formidle. De var ikke nødvendigvis fotografiske gjengivelser av virkeligheten, men forsøk på å fange det han følte var et steds essens. Blant portrettene av mennesker var det også en rekke gode. Jeg festet meg særlig ved de av noen barn, for i dem ante jeg en rørende varme og medmenneskelighet.

Den geografiske spennvidden gjorde også inntrykk, enda det vi hadde foran oss, bare representerte en liten brøkdel av hans produksjon. Gullholmsundet og Paris, Kjellandsvik og Portugal, Bjørnåsen og Tynset. En liste over stedene kunne fort ha fylt flerfoldige sider, for ikke å snakke om alt det Ree kunne relatere til dem.

– Dette er fra tunet på Aas, sa Ree, og begynte å le. Han tenkte på den gamle ”Aas-gubben”, som han flere ganger hadde portrettert. En dag ville han ikke mer.

– ”Nei, nå har jæ sitti modell for deg så mange ganger, nå orker jæ ’nte no’ mer, jæ er for gammal, nå får du se å finne dæ en annen!” imiterte Ree, som nå var kommet over i det skøyeraktige hjørnet.

– Det er av en jeg kjente i akademitiden, en gutt som het Edvar Valberg. Han var veldig snill, og så flink til å tegne, men en stor original. Jeg husker han gikk med nordlandsladder på beina og en svær frakk som hele tiden sopte i gulvet. Dette bildet laget jeg da jeg bodde oppe hos dem. Moren hans sa da jeg kom inn om morningen: ”Han ’Susill’ (Churchill), han er nå en merkelig kropp.” Jeg måtte le da jeg tenkte på det etterpå, fortalte han lystig.

– Så har vi det fra da hadde jeg vært ute og gått, og traff en dame som bød meg på mat. Hun satte bort et digert fat med smørbrød, og jeg var en forsluken slamp, skjønner du. ”Nå har jeg vært grådig,” sa jeg etterpå, ”nå har jeg spist alle smørbrødene dine, og drukket opp all melken.” ”Det var nett det dokker skulle gjer’,” svarte hun. Det var så unnet av et helt hjerte at det smakte godt bare av den grunn, smilte Ree.

Til slutt valgte jeg ut et bilde fra Vrakbukta ved Stalsberget, et av yndlingsstedene til Ree på søndre Jeløy. Fra dette egenartede området kunne han vise meg en såkalt jomfru, en gjenstand av treverk med tre huller i. Den hadde han funnet i et hulrom under en av de store steinene i området, og den måtte stamme fra en gammel seilskute, mente han. Selv tenkte jeg straks på barken ”Pallas”, som forliste ved Stalsberget den 18. november 1919. Kunne noe av tre ha overlevd så lenge?

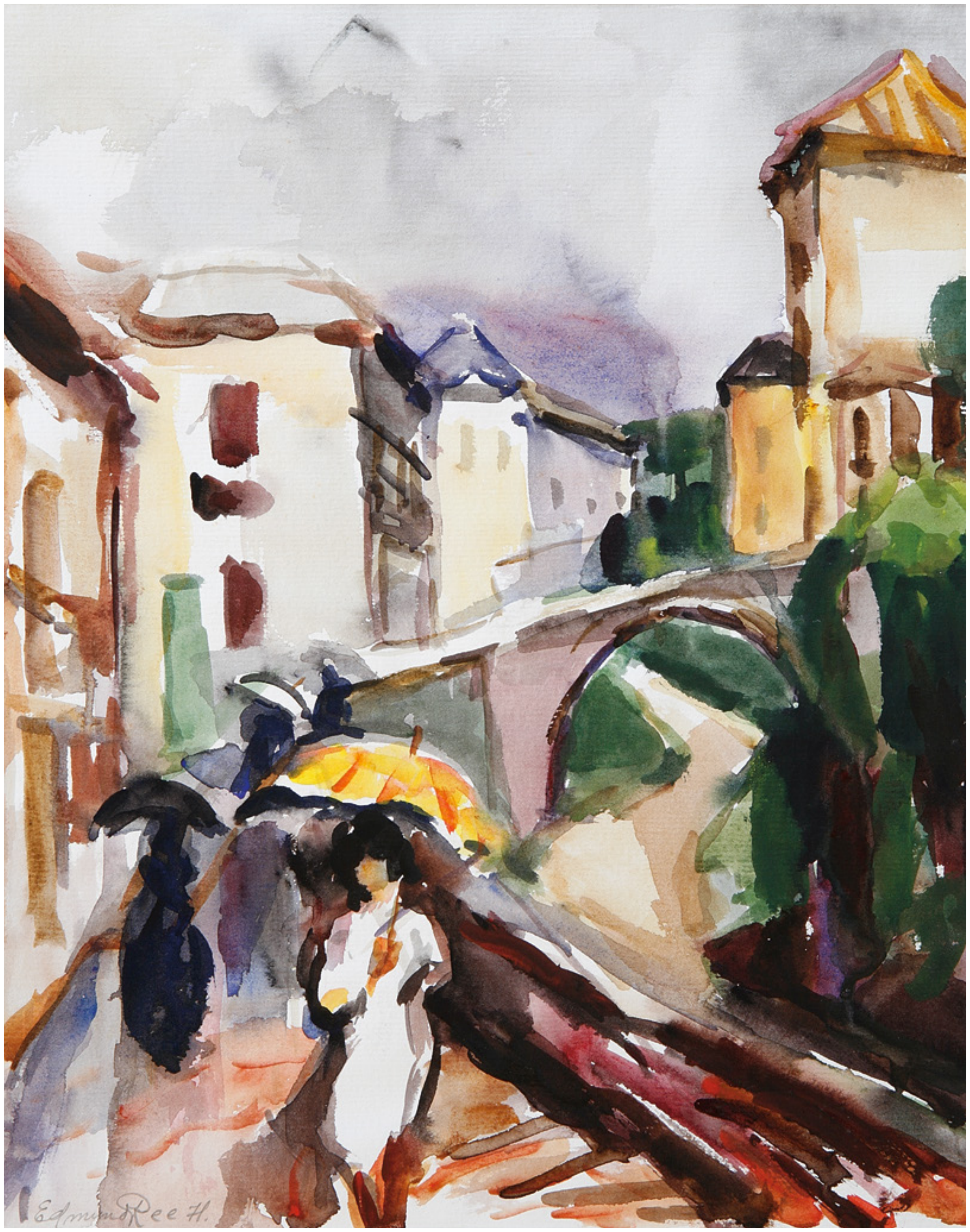

Spansk regnvær
Noe av det første en legger merke til i dette bildet, er kontrasten mellom den hvite damen med en paraply i gult og rødt, og de tre andre skikkelsene, som alle er mørkkledde. Damen har snudd på hodet, er hun overrasket over det hun har sett? En turist, kanskje? I alle fall en kostelig scene. Her aner vi Rees sans for det merkverdige og humoristiske. Regnværsstemningen kommer også godt fram. Akvarell, 1971.

Minneord i Jeløy kirke 18. februar 2005

Kjære Edith
Kjære familie av Ree
Kjære alle dere som har kommet hit i dag

Kjære Edmund
Min navnebror min venn

Vi er samlet her i dag for å sørge over din bortgang
men også for å hedre deg og alt du var
Jeg skal huske den første gangen jeg traff deg
en klar novemberdag ved søndre Ramberg
Blikket ditt hvilte på fjerne horisonter
På utsikten som var deg så kjær
Den dagen traff jeg en navnebror for første gang
Men mer enn det
Jeg traff en sjelefrende

Og jeg skal huske hver eneste tur vi hadde sammen
Ikke minst den siste
En glitrende, solfylt vinterdag
Der Reierskogen danner en tunnel som åpner seg mot engene
Hadde jeg for et øyeblikk stoppet
Da så jeg deg vandre videre
inn i motlyset
Den scenen skal jeg aldri glemme

Mange år lå mellom oss
Men de var ikke til noe hinder
Det var noe ved deg
Ditt milde vesen
Dine veloverveide ord
Ditt brennende engasjement
Din evne til å se
Skaperkraften som aldri sloknet

Du så storhet der andre gikk forbi
Du så skjønnhet der andre så kapital
Du visste hva som er verdifullt og ekte
Du kjempet til det siste for det du trodde på
Og det beundrer jeg deg for
Det skal jeg huske deg for i all min tid

Du var en ridder i ritt til siste dag
Da snøen falt
Ringte du meg
Og spurte om vi skulle spenne på oss skiene
Det er bare fire uker siden

Jeg skulle ønske vi hadde fått mer tid sammen
Men jeg er takknemlig for det vi rakk

Nå skal ditt legeme få hvile
i den samme jord som du kjempet så sterkt for å verne om

Du er gått ut av tiden og inn i evigheten
Og likevel er du til stede
Takk for alt du gjorde
Takk for alle minner
Fred være med deg, min venn

Den siste turen

Morgen ble til formiddag, og etter hvert lyste himmelen så blått og snøen så tindrende hvitt at vi ikke lenger kunne sitte inne ved peisen med god samvittighet. Vi dro på oss luene, sa farvel til Edith og satte kursen for porten. Da hadde jeg egentlig tenkt at vi skulle ta bilen til et av turområdene, for jeg var fullt klar over at Ree ikke var så fysisk robust som han hadde vært. Men før jeg fikk sukk for meg, la han i vei nedover mot Varden. "La oss gå, jeg har sittet så altfor mye stille i det siste," oppfordret han. Dermed bar det ned trappetrinnene ved gamle Fürst og inn i Reieralleen på den andre siden av veien i en marsjtakt som ikke lå noe tilbake for den jeg selv pleide å holde. Jeg kunne nesten ikke tro at mannen jeg gikk ved siden av, snart ville nå en alder av 85 år.

Da vi kom inn i de siste stykkene av skog før slettene ved Reierbukta, måtte jeg stoppe for å gjøre unna et lite ærend, og da jeg kom tilbake til stien, så jeg Ree i rolig gange et stykke foran meg, akkurat der en skyggefull tunnel av trær liksom åpner seg mot lyset og engene. Der vandret han videre i silhuett mot sola, den gamle kunstneren og friluftsmannen som hadde lindenes årringer i sitt hjerte, og likevel var ung som en vårdag i april. Det var et vakkert bilde, men også noe mer, for det var noe gripende ved hele scenen, kanskje fordi jeg ante symbolikken, og ble minnet på at framtiden var uviss.

Nede ved bukta tok jeg han i armen og støttet han, for han ville så gjerne ta litt saltvann i ansiktet, og steinene var snødekte og glatte. Der ble vi stående mens han dyppet hendene i dønningene og nøt følelsen av friskhet og frihet. Det skulle bli vår siste tur sammen.

Men det visste jeg ikke da. Hjemme hos Edith ventet en deilig middag, aspargespai og bjørnebærkrem, så vidt jeg husker, og jeg håpet så inderlig at det skulle vare, at jeg i alle fall skulle få oppleve noen dager av våren i hans selskap, og at jeg skulle rekke å sikre noen flere av hans kunnskaper for ettertiden.

Imponerende meritter

Noe mer om Rees kunstnerliv fikk vi ikke tid til den dagen. Først senere fikk jeg studert hans curriculum vitae. Da gikk det opp for meg hvor mange utstillinger på ulike steder han faktisk hadde hatt. Her skal jeg nøye meg med å nevne at bare tallet på separatutstillinger langt overstiger femti, og at nesten alle deler av landet er representert. Verdt å merke seg er også hans gave til Åmot kommune, Hedmark. Den 12. april 1995 overrakte han nemlig femtini av sine beste bilder fra oppholdene i Østerdalen til Osen Pensjonistheim. Videre kan en nevne at han fikk Moss kommunes kunstnerstipend i 1959, og Moss bys kulturpris i 1985 og 1986.

En god død

Søndag 6. februar ble dagen som siden skulle bli stående som en avskjed. Jeg husker vår lange samtale, Ediths fårikål, følelsen av varme og gjestfrihet. Vi tok hverandre i hånda og takket for hyggelig samvær, og da jeg dro, sov han som et barn på sofaen. Det er mitt siste minne, det milde ansiktet og det faste håndtrykket.

Så kom dagen jeg hadde fryktet. Datoen var 11. februar, budskapet var kort og nådeløst. Edmund Ree var død. Et stort hjerte hadde slått sitt siste slag. Jeg gråter ennå når jeg minnes denne fredagen og dagene før gravferden, men tårene stilner når jeg tenker på hans fredfulle avreise. Han kastet loss da stillheten og søvnen ennå rådet, la ut på sin endelige reise da det lysnet av dag i øst.

Ved gravferden en uke etter var kapellet på Høyenholm fullsatt, likeså hallen i Jeløy kirke, der minnesamværet fant sted. Mange ønsket å ta farvel, og mange sto fram for å tale. Det var en avslutning som var en majestet verdig. Her skal jeg gjengi noen av mine egne ord fra disse timene, i håp om at i alle fall noe blir stående for ettertiden. For så lenge ordet lever, har livet seiret. Se spalten til venstre på forrige side.

Avslutningsvis kan det passe å nyansere bildet av Ree med ordene fra noen av dem som opplevde hans personlighet på nært hold over mange år. Disse intervjuene er i stor grad holdt i direkte tale, slik at de faktiske uttalelsene får komme klarest mulig fram.

Fra Knut og Ruth Mamen

Mamen var kanskje den av familiene på gårdene som Ree hadde aller mest kontakt med, og da især Knut og Ruth Mamen, ekteparet som i 1970-årene reddet Røed fra den visse undergang. Dem treffer jeg en dag i oktober 2005. I hagen er kronbladene fra rosene drysset ned på hellene, løvet er gult og fallende, lufta disig og mild. Åtte måneder er passert siden Ree gikk bort. På trappa ved hovedhuset er Mamen senior i ferd med å ta farvel med noen slektninger, så kommer en skribent og hilser på, vi går inn og setter oss i "Storstua". Ruth varter som alltid

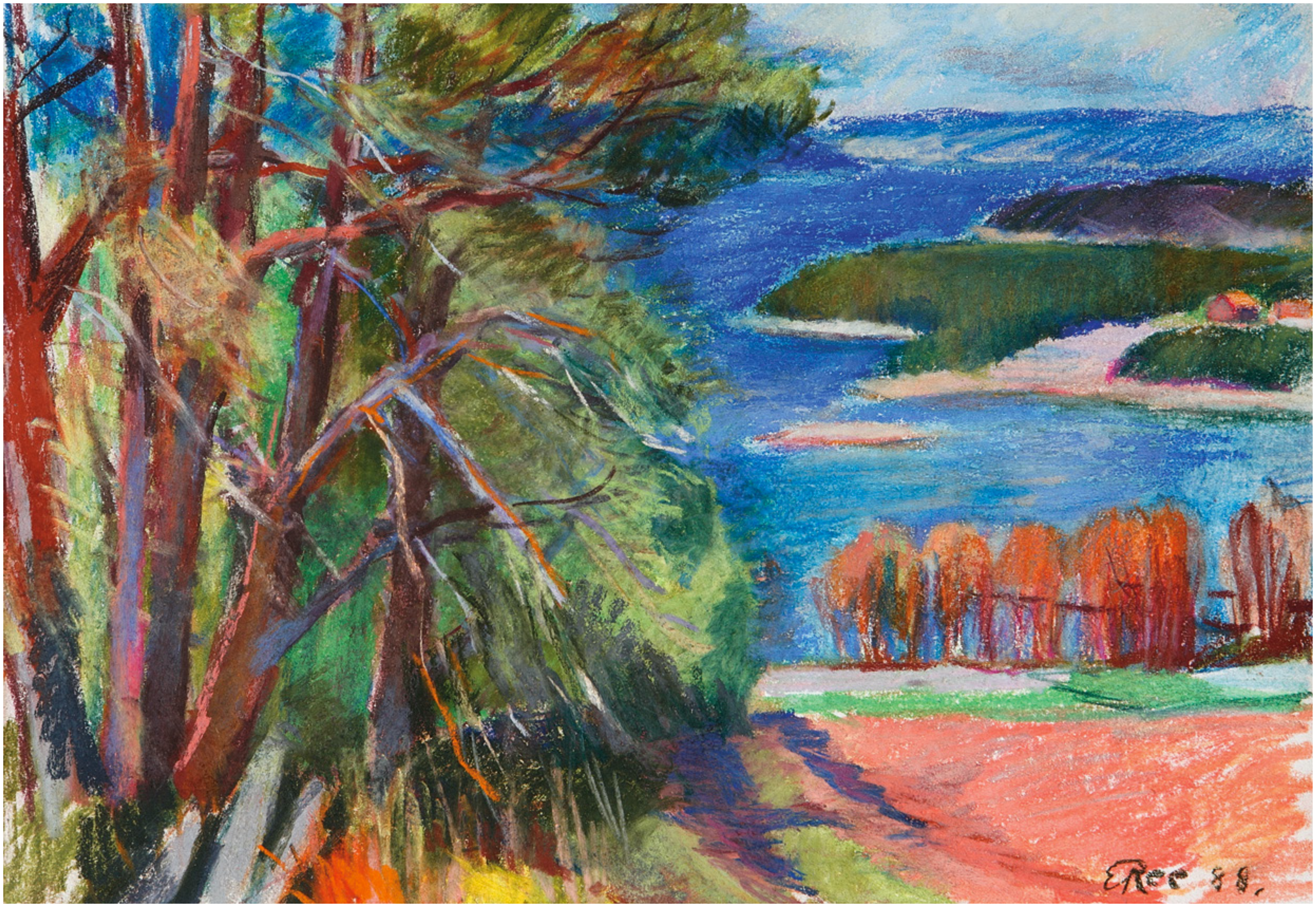

Ved hulveien til Nebba
Et annerledes bilde fra Ramberg. Skogen til venstre er løvskogen nedenfor den nedre Ramberg-gården, der det blant annet finnes en godt bevart hulvei. Til høyre ser vi Neslandet og gården Nes vestre. Pastell, 1988.

opp med smørbrød og kaffe, bruker du fløte eller sukker? Jeg setter temaet for samtalen, ber dem hente fram det de måtte huske om Ree, forsøker å ikke lede dem i noen særskilt retning, bare la minnene få komme i upåvirket tilstand. Det blir mange og lange digresjoner, slik det ofte blir i løpet av en god konversasjon, men vi finner likevel en rød tråd, Ree slik Knut og Ruth opplevde og kjente han.

– Han gikk alltid igjennom gården her på vei til eller fra sin maling i strandsonen. Som regel traff jeg han, og da slo vi alltid av en prat. Ofte stakk han også innom og fortalte morsomme og interessante historier fra gammelt av, og det satte vi jo veldig pris på, begynner Knut. Så tar Ruth ordet.

– Ja, det var artig med en såpass original fyr. Vi skulle hatt flere slike mennesker som virkelig er annerledes, og som tør å vise det og har tid og mulighet til å være det.

– Han var alltid så ivrig etter å berette, og god til å imitere var han også. I selskaper elsket han å tale. Han var egentlig et stort skuespillertalent, fortsetter Knut.

– Å ja, jeg husker for eksempel at han var her i et selskap og etterliknet noen typer som satt i bystyret. Du kunne jo le deg skakk, vet du. Kaffe drakk han forresten aldri, men bare han fikk et glass brus, var han så fornøyd, minnes Ruth med en hjertelig latter.

– En gang ringte han klokka seks på morgenen og sa at vi måtte skynde oss ut og se på månen. Senere spøkte Ruth og jeg med at vi kanskje skulle ringe og vekke han neste gang månen kom opp, humrer Knut.

– Men han var skeptisk da han fikk høre at det var noen i Asker som ville overta Røed. Da reiste han inn og besøkte oss for å se hva slags folk vi var. Vi ble heldigvis godkjent, ler Ruth.

– Det er nok riktig å si at vi til å begynne med ikke hadde andre venner her i distriktet enn familien Ree, kommenterer Knut.

– Nei, vi kjente jo ingen andre, og i de første årene hadde vi veldig mye kontakt. Da drev vi ikke med noe turisme, men de gikk stadig turer her, og vi stakk ofte oppom dem når vi regnet med at det passet, fortsetter Ruth..

– Du vet, det var slik en gjorde før, en gikk innom hverandre uten å gjøre avtaler på forhånd, og alltid hadde Ree noe å fortelle, legger Knut til.

– De var alltid så ærlige og hyggelige, Edmund og Edith. Vi fikk historier fra Jeløya, fra bygdene og fra utlandet. Edmund fortalte hvordan han ble tatt imot når han kom til Spania, og hvordan han greide seg på reisene sine nesten uten penger, og jeg husker han kritiserte måten de behandlet naturen på der nede da turismen begynte for fullt, erindrer Ruth.

– Likevel, det var nå særlig Jeløya han var opptatt av. Jeg kalte han ”Jeløen himself”, jeg, sier Knut med glimt i øyet.

– Han sa alltid ”Spanien” og ”Jeløen”, vet du. Det var vi som begynte å kalle han for ”Sir Edmund”, og det var en hedersbetegnelse, smiler Ruth.

– Det var det med han at han alltid sa det han mente. Han var aldri redd for å si sannheten, og gjerne direkte til den det angikk, understreker Knut.

– Jeg husker han fortalte oss en historie fra da han satt på toget til Fredrikstad. Han kom i snakk med en dame som satt ved siden av, og kom inn på forholdene i Moss, forteller Ruth.

– ”Er det rart det blir som det blir,” sa han, ”vi har jo en kultursjef som ikke kan noe, som ikke vet noe, og som ikke gjør noe!” ”Vel, jeg er tilfeldigvis gift med han,” svarte hun da. ”Hva i all verden gjorde du da,” spurte vi Edmund. ”Ja, jeg kunne jo ikke gå fra det, for det var jo det jeg mente,” svarte han da. Ruth rister på hodet og ler.

– Det var vel nesten den eneste gangen jeg fikk inntykk av at Edmund angret på noe han

Et kunstnerliv fra begynnelse til slutt

1919: Den 6. oktober blir Ørnulf Ree og Ebba Kjær gift.

1920: Edmund Ree kommer til verden den 20. april. Sitt første leveår tilbringer han på eiendommen Nordheim ved gården Kubberød.

1922: Familien flytter til det nye ”Skoghuset” i Torderødskogen, ved den nåværende Bassengveien

1923: Ree tilbringer jula hos sine besteforeldre på morssiden, Nils og Margrete Kjær i Son.

1924: Den 9. februar går bestefaren bort. Foreldrene tar for første gang Ree med til Italia. De blir værende i Sør-Europa i mellom ett og to år.

1926: Familien bor noen måneder hos mormoren i Son.

1927: Ree begynner på Søndre Jeløy skole ved Torderød. Læreren Hagbart Foss får stor betydning for hans utvikling.

1932: På oppfordring fra Ørnulf tegner Ree sine første illustrasjoner til farens noveller. Slike oppdrag blir det flere av i årene som kommer.

1933: Ree begynner på middelskolen.

1936: Ree tar eksamen på middelskolen og begynner på Moss Høiere Almenskole, institusjonen som siden blir Kirkeparken videregående skole.

1938: Smith Hald gir Ree leksjoner i billedkunst.

1939: Ree fullfører skolegangen med artium og blir med det en av elevene i Moss Høiere Almenskoles aller første russekull. Den 15. september begynner han på Tegneskolen i Oslo. Hans viktigste lærere der blir Carl von Hanno og Per Krohg.

1940: Tyskernes innmarsj den 9. april fører til avbrudd i studiene ved Tegneskolen. På forsommeren tar Ree jobb som gårdsarbeider på Baumanns Kase. I oktober kommer han inn på den illegale utgaven av Statens Kunstakademi. Som lærere får han Axel Revold og Jean Heiberg.

1942: Ree blir med kameraten Edvar Valberg til hans hjemsted i Grane i Vefsn. Sammen foretar de en minneverdig utforskning av brønnøysundområdet og Helgelandskysten. I desember åpner Ree en utstilling med 40 nordlandsbilder hjemme i Moss. Den høyt respekterte Juel Sundsvik gir den unge kunstneren en meget rosende omtale.

1944: Ree får husvære for vinteren hos kunstmaleren Henrik Sørensen i Oslo. Dermed slipper han å pendle mellom hovedstaden and Jeløya. Det oppstår et nært vennskap mellom de to originale kunstnersjelene.

hadde sagt. Det var han, han sa det som det var, rett ut, kommenterer Knut.

Han kom fra en familie med sterke personligheter, vet du. Vi kjente en kusine av Edmund, og jeg husker hun fortalte at hun hadde klart å holde igjen trafikken hele veien fra Oslo til Moss. Ikke én bil kom forbi henne, ler Ruth.

– Han kunne være veldig sta, vet du, skyter Knut inn.

– Ja, og det var ikke alltid så lett for Edith. Men hun var veldig glad i han, og da er det mye som går, sier Ruth med et smil til ektemannen.

– Jeg er så glad for at jeg fikk gitt Edith litt velfortjent honnør i andres påhør for at hun alltid var der for Edmund. Det er ikke godt å si hvordan det hadde vært med vår "Sir Edmund" dersom han ikke hadde hatt Edith som sin støtte, understreker Knut.

– Likeledes må jeg si at jeg er veldig glad for at jeg fikk anledning til å gi Edmund offisiell honnør for alt han hadde gjort. Som da vi hadde Jeløy menighet her på besøk, og jeg kunne fortelle at det var Edmund som hadde sørget for at Jeløy kirke ble utsmykket av Victor Sparre. De gikk jo sammen på akademiet, Edmund og Sparre, og det var Edmund som fikk Sparre til å komme, absolutt. Det er uvanlig at kunstnere anbefaler hverandre og formidler oppdrag til hverandre på den måten, så det var et fabelaktig flott trekk av "Sir Edmund", sier Knut alvorlig.

– Ellers var det jo fryktelig morsomt å komme og se på alle oldsakene han hadde samlet. Han hadde samlet rundt 3500 objekter bare fra mossedistriktet, og det var ikke mye rot der i gården, nei. Alt var samvittighetsfullt rengjort, sortert og merket, forteller Ruth.

– Etter hva jeg kan skjønne, var det en periode da han var helt tussete etter disse oldsakene, og hver gang det var pløying, dro han ut for å lete. Jeg husker Hans Torer hadde litt moro av denne samlemanien da vi hadde et selskap her. "Vet du hva," sa han til Edmund, "jeg holdt på å grave oppe i skogen her om dagen, og så støtte jeg plutselig borti noe!" "Ja, hva fant du," spurte Edmund. "Jo, jeg holdt nå på å grave, og så fant jeg altså noe merkelig." "Ja, men hva," ville Edmund vite. "Jo, du kan tro jeg ble overrasket." Han holdt på lenge, vet du, den skurken, men til slutt kom det: "Nei, det var et gammelt kloakkrør." Da tenkte vi at Edmund sikkert ville bli ergerlig, men han tok det med humør, ler Knut.

– Men det var ikke noe morsomt ved måten mediene tok opp dette med oldsakene på. Visse personer brukte så harde ord om Edmund at en nesten kunne bli ledet til å tro at han var en kriminell. De buste rett på han og truet han med både det ene og det andre dersom han ikke leverte fra seg hvert eneste objekt til Oldsakssamlingen. Men Edmund ville så gjerne ha samlingen i et museum her i Moss slik at folk skulle kunne se den og lære av den. Det var unødvendig å sette det i en kjeller inne i Oslo, mente han, og det må jeg si at jeg synes han hadde helt rett i. Men det brydde de seg ikke om. Det hele smakte av misunnelse og hevngjerrighet. De var rett og slett slemme mot han. Som fylkeskonservator Sivesind ved Borgarsyssel museum uttalte: "Jobb sammen med Ree, ikke imot han. Da kan dere få til så mye mer." Det er jo det som er måten å behandle folk på. En hamrer ikke bare løs på dem og sier at "dette skal vi ha, for dette har du ikke rett til å sitte med", sier Ruth medfølende.

– Vi fikk også en rekke eksempler på den slappe holdningen til myndighetene i forhold til kulturminner. Flere ganger kontaktet Ree Kulturhistorisk museum og fortalte at han hadde gjort funn som burde undersøkes nærmere før de forsvant eller ble ødelagt. "Dessverre, det har vi ikke tid til," var svaret han fikk. "Men kommer du over noe, kan du jo ta vare på det." Slike svar var det han ble møtt med, hevder hun.

– Han var forresten alltid så oppmuntrende mot oss, selv da vi begynte med turisme, og

1945: Nok en gang får Ree tilbringe vinteren hos Henrik Sørensen.

1946: De fem turbulente årene på Det illegale akademi avsluttes med en studenttur til København. Ree kommer til Skagen, der han blir kjent med Jörgen Glud. På høsten drar Ree opp til Senja, der han begynner som lærer i bygda Lysbotn. Ved nyttår møter han Edith Brandsnes, østerdalsjenta som skal bli hans hustru.

Senere samme år får han inn sine første to bilder på den prestisjetunge Høstutstillingen, oljebildene "Stranden ved Skagen" og "Badeliv".

1948: På Høstutstillingen med bildet "Drømmeren", olje.

1949: Den 10. september gifter han seg med Edith i Osen kirke i Åmot kommune.

1950: Det nygifte ekteparet finner husvære på gården Skavern på østsiden av Osensjøen. Den 19. juni får de sønnen Viggo.

Første separatutstilling i Moss Kunstforening.

1951: På Høstutstillingen med bildet "Gate i Nimes".

1952: Den 1. juni kommer datteren Elisabeth til verden.

Separatutstillinger i kunstforeningene på Elverum, Hamar og Lillehammer.

1953: Faren får diagnosen beinmargskreft.

1954: Ree lager en utsmykning til Osen kirke i form av maleriet "Jesus i bønn i Getsemane".

Separatutstillinger i kunstforeningene i Sandefjord og Skien.

Kollektivutstilling i Sarpsborg Kunstforening.

1955: Ree maler altertavlen i Bjorelvnes kirke på Senja.

Separatutstillinger i Fredrikstad og Rena.

På Høstutstillingen med tegningen "Pikehode".

Den 19. desember krever kreften livet til faren.

Moren tilbyr Ree tomt for et nytt hus ved siden av barndomshjemmet. Planene om å bygge hus på Hamar blir skrinlagt.

1956: Edith får jobb som lærervikar på Deset nord for Rena. Ree tar på seg ansvaret som byggherre i forbindelse med oppføringen av familiens framtidige bolig på Jeløya.

Margrete Kjær går bort den 17. februar.

det forbauset meg i grunnen litt. Det kom til og med folk hjem til han og ville ha Edmund til å gjøre noe. Men så fikk de høre at han var hundre prosent på vår side, sier Ruth.

– Vi må understreke at vi hadde veldig mye glede av vennskapet med Edmund og familien. La det for all del stå et positivt fortegn ved hans minne, avslutter Knut.

Fra partifeller i bystyret

En annen dag i oktober 2005 er jeg på vei til et uformelt møte med noen av hans partifeller. Ree var medlem av Kristelig Folkeparti livet ut, og ble flere ganger valgt inn i bystyret. Ved Rosnes kjører jeg opp til huset til Bjørn Angell, mangeårig leder av Moss KrF. Takket være han skal jeg endelig få snakket med noen av dem som kjente Ree som politiker. Jeg hilser på Angell selv, Ragnar Henriksen og Bjarne Roksvåg. Henriksen sto som medlem av bystyret i to perioder, fra 1972 til 1979, Roksvåg i tre, altså fra 1972 til 1983. Da de ble valgt inn i 1971, hadde Ree allerede vært aktiv i kommunalpolitikken i lengre tid, og i de påfølgende årene satt både han, Henriksen og Roksvåg i bystyret som representanter for KrF. Men selv om de var partifeller, hadde de slett ikke alltid sammenfallende synspunkter. Det vanlige i partipolitikken var imidlertid at slike interne uenigheter ble løst bak lukkede dører. Derfor vakte det både oppsikt og irritasjon at Ree ikke sjelden kunne finne på å gå imot sitt eget parti både i taler og ved avstemninger.

– Ree aksepterte aldri vedtak i partiet som kom i konflikt med hans særinteresser. I slike tilfeller fikk han lov til å stå fritt, og da kunne han gå sammen med et hvilket som helst annet parti som delte hans oppfatning av saken. Eller han kunne velge å stå alene. Når avstemningene berørte hans hjertesaker, viste det seg ofte at han i realiteten ikke brydde seg om de vanlige partigrensene. Slik var det helt fra han begynte i politikken. Han var alltid en solospiller, understreker Roksvåg. Henriksen sier seg enig:

– I KrF var det mulig å gå fram på den måten, for vi hadde aldri noen ordning med bundethet, og det hadde heller ikke så stor betydning at Ree gikk imot partiet. Venstresiden hadde hele tiden flertall, og KrF hadde ikke noen vippeposisjon. Men dersom våre stemmer hadde vært de avgjørende, og Edmund også da hadde stått på sitt i saker han følte var viktige, da ville vi ha kommet i en veldig vanskelig situasjon. I praksis ville det ha blitt umulig å inngå samarbeidsavtaler med andre partier, påpeker Henriksen.

– Men han fikk altså lov til å gjøre som han ville, og vi kunne ikke bare gi slipp på han heller, for han samlet veldig mange stemmer til partiet. Han var ærlig og rettskaffen, et flott menneske, og voldsomt entusiastisk når det sto om saker han var opptatt av. Nøkkelordene var natur, kirke og kristenliv, og dette med ikke å bygge ut. I utbyggingssaker som gjaldt "Jeløen", tror jeg aldri han vek en tomme, fortsetter Roksvåg.

– Han var på mange måter en frilanser, også i politikken. Men stemmer fikk han. Han kunne stå nesten sist på lista, og likevel fyke rett til topps. Det er nok riktig å si at han representerte velgerne, ikke partiet. Han var egentlig ingen politiker i ordets vanlige betydning, og det sa han også ifra om flere ganger. Han var alltid saksorientert, og tviholdt på sin idealisme. Det han mente, det mente han av hjertet, og det sto han for, smiler Henriksen. Så tar Roksvåg ordet igjen:

– Ree var konservativ, men samtidig radikal. Han var ikke så glad i dette med partipolitikk, og at alt skulle avgjøres på forhånd. Hadde det vært opp til han, skulle diskusjonene ha foregått i bystyret, og hovedgrunnen til at han var med i KrF, var at han fikk mulighet til å hevde sine synspunkter.

Verken Henriksen eller Roksvåg kan komme på noen enkeltstående saker der Ree bidro til

På høsten blir Ree tatt opp som medlem i Unge Kunstneres Samfund.

1957: Første separatutstilling i Unge Kunstneres Samfund.

Separatutstilling i Aalesunds Kunstforening.

Innvilges støtte fra Schäffers legat i København.

Deltar på kollektivutstillingen Norsk Konst i Värmland.

1958: Det nye huset i Torderødskogen blir ferdig. Familien flytter til Jeløya og døper eiendommen "Jalund". Den nåværende adressen er Bassengveien 18 A.

1959: Ree tildeles Moss kommunes kunstnerstipend.

Separatutstilling i Drammen Kunstforening.

Kollektivutstilling i Horten og Borre Kunstforening.

1960: Familien foretar en minneverdig reise til Spania og Ibiza for penger fra oppsetninger av Nils Kjærs skuespill "Det lykkelige valg". Edith sørger for at barna får undervisning. Senere tar Ree maleturer til Spania nesten årlig.

Ree innvilges nok en gang støtte fra Schäffers legat, København.

På Høstutstillingen med "Landskap, Mallorca", akvarell.

1961: Separatutstilling i Unge Kunstneres Samfund og i Brønnøysund.

1962: På Høstutstillingen med bildet "Aften ved Sevilla", akvarell og pastell.

1963: Tilbringer flere uker på Ibiza, der han igjen lar seg fascinere av det tradisjonsrike og maleriske folkelivet. Han beskriver det som et møte med et av Europas siste middelaldersamfunn.

1965: Ree finner ut at det antakelig har vært et båtdrag på tvers av Jeløya, mellom Kjellandsvik ved Mossesundet og Fuglevik ved Rambergbukta.

Ree melder seg inn i Heimevernet, og tar det militære skarpskyttermerke i sølv.

Familien besøker for første gang fiskeværet søndre Bjørnsund nordvest for Molde. Dette blir et av Rees favorittsteder.

Får antatt sitt femte bilde på Høstutstillingen, og blir dermed stemmeberettiget.

I september stiller han ut i Permanenten i Kunstnernes Hus i Oslo.

å snu eller endre utfallet. De husker imidlertid at han var godt kjent med regler og lovverk, og at han ved flere anledninger kom med spørsmål som flertallet ikke kunne svare på, og som førte til at avgjørelsen måtte utsettes til Fylkesmannen eller departementet kom med en uttalelse.

– Det var perioder da flertallet var så bastant at de ikke tok formalitetene så nøye, og da var Edmund verdifull å ha. Han bidro til at saker ble prøvd, og til at alt gikk ordentlig for seg, påpeker Henriksen.

– Jeg husker ordfører Barang sa til meg at selv om han Edmund ikke alltid fikk rett, så syntes han at det var flott å ha med slike folk også, mennesker som ikke var så politiske, men som ville stå fram og hevde sitt syn, og var det noe han ikke var redd for, så var det å ta ordet, sier Roksvåg.

– Jeg husker også hvordan han kom hjem til meg for å diskutere når det var noe han var opptatt av. Han hadde et helt utrolig engasjement, og det hadde han i seg til det siste, sier Angell.

– Vi får også legge til at han alltid var en mild og hyggelig mann. Bare du ikke var uenig i prinsippsakene hans, da kunne du risikere at han kjørte hardt. Men det var aldri snakk om noe personlig uvennskap, understreker Henriksen.

– Ree var idealisten som ikke var redd for å framføre sitt syn selv om hele salen var imot han. Han kjente ingen klasse, han hørte folket til, og han torde å stå alene. Han var sterk. Han hadde en stemme med utenfra, han sto for sine meninger, og han lot seg aldri kjøpe, oppsummerer Roksvåg.

Fra Tor Holmsen

Noe senere samme høst får jeg snakket med to av Rees gjenlevende idrettskamerater. Hans livslange entusiasme for fysisk utfoldelse skaffet han et stort antall venner og bekjente, men altfor mange av dem måtte kaste loss i god tid før han. Tor Holmsen og Jan Sommerseth er imidlertid blant dem som fortsatt kan kontaktes. Jeg begynner med den gamle jeløygutten Holmsen. Han bekrefter at Ree hadde et aktivitetsnivå som kunne gi den makelig innstilte bakoversveis, spesielt når det ble sett i lys av hvor mye tid og energi han brukte på de andre av sine interessefelt.

– Fra 1950-årene til midten av 1980-årene var vi veldig mye sammen. Vi trente to ganger i uka, og vi trente hardt. Vi kunne løpe herifra, vi kunne løpe ifra han Edmund, eller vi kunne løpe ifra idrettslagets hytte på Fuglevik i Rygge. Vi badet også badstu' sammen. Du verden hvor mye moro vi hadde, erindrer Holmsen.

– I idrettslaget hadde vi dessuten en klubb som hvert eneste år arrangerte tikampkonkurranser, og det var veldig artig. Tikampene hadde vi særlig på Melløs stadion, men også på Fuglevik. På sistnevnte sted lå forholdene mest til rette for kule, men til gjengjeld var det ikke lange veien ned til vannet, og vinterstid hendte det at vi badet mellom isflakene. Vi skulle være litt spreke, vet du, smiler han.

– Ellers løp vi jo også forbi Fuglevik her på Jeløya, og jeg husker at han Edmund hadde en egen evne til å fortelle. Det kunne være om alt fra misteltein og svære eiketrær til dragoner og steinalderboplasser. Bestandig veldig morsomt, understreker han.

– Vi løp dessuten uhyggelig mange terrengløp. Vi var i det hele tatt mye sammen, og reiste både hit og dit. Tjue ganger var vi med i Holmenkollstafetten. Hvilken etappe han hadde, kan jeg ikke huske, men det var nok en av de lange. Vi drev noe voldsomt en stund, og for å være med på alt hadde vi en masse trening, ellers nyttet det ikke, vet du.

De gikk også en del på ski sammen, men på dette punktet var Ree atskillig mer aktiv enn

1967: Engasjerer seg som lokalpolitiker for første gang. Blir valgt til vararepresentant for Moss KrF i bystyret for årene 1968–1971.

Tildeles Romsdalsstipendiet.

1968: Ree blir valgt inn i kommunens friluftsnemnd.

Deltar i Vidarløpet i Nordmarka.

Første utstilling på Hoppern skole.

1971: Ree reiser igjen til Spania via Paris. Sammen med Edith besøker han Viggo på den biologiske forskningsstasjonen i Las Marismas.

Ree står som leder for Østfold Landskapsvern, forløperen til Naturvernforbundet i Østfold. Kamp mot blokkbebyggelse på Refsnesåsen.

Han blir valgt til fullverdig medlem av bystyret for årene 1972 til 1975.

Fullfører for tiende gang Elverhøyløpet sammen med sin kamerat Odd Per Ottesen.

1972: Den 27. februar mister Ree sin yngste søster, Turid, og den 19. november mister han sin mor, Ebba.

1973: Ree får høre at familien Mamen i Asker er interessert i å overta gården Røed. Besøker dem for å avdekke om gården står i fare for å falle i hendene på spekulanter. Støtter etter det Mamen.

1974: Får Birkebeinermerket for sitt gode resultat i Birkebeinerrennet. En av Rees mer betydelige idrettsprestasjoner.

1975: Får igjen plass i bystyret som representant for Moss KrF, denne gangen for årene 1976–1979.

1976: Blir igjen valgt inn i kommunens friluftsnemnd. Den 4. juni mister han sin eldste søster, Margrete.

1979: Velges for tredje gang til representant for Moss KrF i bystyret, nå for perioden 1980 til 1983. Hans siste som fullverdig medlem.

1981: Utfører registrering av krigsminnesmerker i området til Moss heimevern.

1982: Bidrar til at gården Grønli kommer på ansvarlige hender.

1983: Velges til varamedlem for årene 1984 til 1987.

Deltar i veteranmesterskap i friidrett på Lillehammer. Vinner i sin klasse med et spydkast på 37,62 meter.

Separatutstilling i Modum Kunstforening.

1985: Ree hjelper til med å registrere forekomster av den fredede planten misteltein.

Holmsen, og lange distanser gjorde han ingenting. Holmsen smiler og rister på hodet.

– Han var fæl til å gå på ski, og tok ikke så rent få premier heller. Det var som om ikke noe løp var for langt for han, og han var med på så mange at det nesten ikke nytter å nevne dem. Han gikk for eksempel Holmenkollmarsjen, Birkebeiner'n og Vidarløpet, og han gjorde Grenaderløpet fra Stryken til Bærum, et løp på ti mil som den gang var verdens lengste.

På skirennene var det særlig fire kamerater Ree ofte gikk i lag med: Aasmund Erøy, Arne Sorknes, Knut Lyby og Rolf Andreassen. Med Erøy gjennomførte han også mange sykkelløp. Holmsen nevner Østfold-runden, Vestfold-runden og Trondheim–Oslo som eksempler. Innen friidrett var det kulestøting og spydkasting som lå Ree nærmest, og han var med på flere veteranmesterskap.

– Jeg har ennå et av spydene hans stående nede. Jeg har veldig mange gode minner fra årene med han Edmund, jeg har det. Han var en fin mann. Det var aldri noe tull med han, og han var alltid i godt humør. Han var sterkt religiøs, men om vi hadde noen festeligheter, så brydde ikke han seg noe om det. Han kunne ta seg en dram òg, han. Jeg har et veldig godt inntrykk av han. Han tålte andres meninger, og han lyttet like mye som han pratet. Jeg har i grunnen bare godt å si om den mannen, sier Holmsen ærbødig.

Fra Jan Sommerseth

Nordlendingen Jan Sommerseth treffer jeg i hjemmet hans ved Nesveien i Krossern. Han flyttet til Moss i 1959, og det varte ikke lenge før han ble kjent med Ree gjennom idretten. Da var Ree innehaveren av klubbrekorden i Moss Idrettslag. Det ble et vennskap som skulle vare i mer enn 40 år.

– Siste gang jeg møtte han, var i fjor vår omkring påsketider. Da skulle jeg og en kamerat løpe en runde fra parkeringen på Alby. Men vi hadde ikke kommet mer enn kanskje 150 meter da jeg fikk øye på en som kom på sykkel og vinket til meg. Jeg skjønte straks hvem det var, men jeg syntes det var helt utrolig at han kunne kjenne meg igjen på så langt hold. Det var i alle fall over 200 meter imellom oss. Da hadde han sittet og malt nede ved stranda, og vi ble stående og prate ganske lenge, forteller Sommerseth, og tenker tilbake på hvordan Ree var.

– Nei, det var en fin kar. Jeg likte han godt, og det gjorde kona òg. Han kom ofte innom oss på veien hjem, og da kunne vi sitte og prate i timevis. Vi syntes nesten det var leit når han hev seg på sykkelen og tråkket videre, smiler Sommerseth.

– Han var interessert i så mye, vet du, og han hadde en ordentlig fortellerglede. Han likte å snuse opp alt som var utenom det vanlige, og han hadde en husk uten like. Han hadde dessuten satt seg veldig godt inn i det han var opptatt av, så det var ikke bare fantasier eller mimring, det han fortalte, det var slik det var, fortsetter han.

– Det var også slik han hadde vært gjennom hele livet, for en av hans gamle elever fra tiden på Senja, Halvor Sivertsen, fortalte meg hvordan det var å ha han Edmund som lærer. Han var visst veldig godt likt, og han kunne uhyggelig mye, enda så ung som han var. Fordi han var så interessert i alt rundt seg, var han også kunnskapsrik, forteller Sommerseth.

– Ellers husker jeg at han var helt forelsket i sjøen. Vi var mye nede ved Reierstranda, badet, kastet spyd eller hoppet stille lengde, sier han ivrig, og leter fram opptegnelser fra veteranmesterskapene i friidrett.

– Han var god i spyd og kule, og i 1980- og 90-årene var han med meg og broder'n på flere stevner rundt om i landet. I 1983 på Lillehammer gjorde han det godt, da vant han i sin klasse med et spydkast på 37,62 meter. Likeså i Mo i Rana i 1985, da vant han også i sin klasse med

I november åpner han sin første utstilling sammen med sønnen, som er blitt en kjent wildlife-kunstner. Stedet er Moss Kunstgalleri.

Ordfører Bjørn Barang overrekker han Moss bys hedersbevisning for kulturell virksomhet.

Separatutstilling i Landsforeningen Norske Malere (LMN).

1986: Ree får nok en gang Moss bys hedersbevisning for kulturell virksomhet.

1987: Styremedlem i Moss og Omegn Naturvern, lokallag av Naturvernforbundet.

1988: Ree samler inn 2 163 underskrifter mot Selvaags planer om storstilt boligbygging nord for Rosnes.

1989: Kamp mot utbygging av vestre del av Tronvikskogen. Avbryter opphold i Spania for å dra tilbake til Jeløya.

1990: Familie og venner arrangerer 70-årslag for Ree på Norsk Skogbruksmuseum ved Elverum. Odd Per Ottesen overrekker han en medalje for 25 års tjeneste i Heimevernet. Stor utstilling.

1992: På Høstutstillingen med bildet "Våronn i Vågå", olje.

1993: Jeløy Rotary overrekker han "Paul Harris"-medaljen, den høyeste utmerkelsen til Rotary-nettverket.

På Høstutstillingen med bildet "Våronn ved Vågåvatnet", olje.

1996: Separatutstilling i Oslo Kunstforening.

1998: Utstilling i Moss Kunstforening med både Ree, Viggo og Elisabeth.

1999: Blir styremedlem i Landskapsvernets Venner, forening for bevaring av Søndre Jeløy landskapsvernområde.

2004: Legen konstaterer at Ree har en alvorlig utposning på halspulsåren. Ree velger imidlertid å si nei til operasjon.

I juni stiller han ut bilder sammen med Viggo og Elisabeth på Galleri 3xRee i Grue på Finnskogen.

På sensommeren blir det tydelig at Ree er rammet av en form for demens. Han blir lagt inn til behandling på Veum, og senere forflyttet til Sørtun på Orkerød. Utover høsten opplever han imidlertid en nesten mirakuløs tilfriskning som overrasker og forundrer legene. Ved juletider framstår han som klarere enn på lenge.

2005: Ree får fem gode uker hjemme på Jalund sammen med Edith. På morgenen den 11. februar sovner han inn i stillhet.

et kast på 35,58, opplyser Sommerseth.

– Vi hadde forresten en helt skjønn tur opp til Mo i Rana det året. Den glemmer jeg aldri. Han satt på med meg og Kåre oppover, og så skulle vi overnatte på en seter de hadde ved Tynset. Det første han gjorde da vi var framme, var å hoppe over skigarden til en annen seter, og der traff han en dame som han bommet et par liter melk av. Jeg vet ikke om han kjente henne fra før, for han hadde jo så lett for å prate med folk, og om du så hadde sluppet han ut i jungelen, så hadde han vært kjent med én gang. Melka tømte han over i en mugge, og så sprang han tilbake over skigarden med spannet. Senere fyrte vi på peisen og koste oss, og dagen etter dro vi opp til Mo i Rana. Der var vi på stevnet i to dager, og da vi så dro videre nordover, hadde han avtalt med en malervenn i Mosjøen at han skulle være der i et par uker, så der satte vi han av. Det var ofte slik at han kombinerte turene til idrettsstevner med litt kunstnerisk virksomhet.

Eller omvendt, for ifølge Sommerseth hadde Ree en kule liggende gjemt i en bergsprekk nede i Almuñécar i Spania. Den hadde han tatt med seg fra Norge, og i ledige stunder hentet han den fram og trente med den på strendene. Kanskje ligger den der ennå, den gamle kula til kunstneren som også var kulestøter.

– Videre var han jo en usedvanlig ivrig skigåer, og det var nok mye fordi han var helt vill etter naturen. Han var et naturmenneske helt fra han var født. Det skulle ikke mange snøkornene til før han var ute med skiene, og da så du sporene etter han i Rambergløypa.

– Men jeg husker han også som artisten på sykkelen, med snippsekk på ryggen, bilde under armen og én hånd på styret, smiler Sommerseth.

– Nei, jeg har egentlig aldri hørt noen si noe vondt om han Edmund, enda så mange mennesker jeg har vært i kontakt med opp gjennom årene. Det var en snill mann, og jeg har ikke et eneste negativt ord om han. Alle var glad i han, og jeg skulle ønske han fortsatt var iblant oss, avslutter Sommerseth.

Ved alteret
"Husalteret" til Ree og Edith, slik det har stått nesten uforandret i mange, mange år. Mellom lysestakene ligger Bibelen. Her har nok mange bønner, blant dem sikkert noen for Jeløya, gått ut i mørket. Et vemodig sted å være nå når Ree ikke lenger er til stede med sitt fysiske jeg.

Kan det gode seire?

Endelig skal jeg la Ree selv avslutte med et tankevekkende spørsmål hentet fra hans dagbok fra 1939: "Tror du at det gode kan seire, i livet og i historien?" Det sier ikke så lite om Ree som person at han allerede i slutten av tenårene brukte tid på slike tanker. Kan det gode seire? Kan vi hindre at urbaniseringen oppsluker våre omgivelser? Kan vi bevare det nære og menneskelige i en tid der menneskene blir stadig mer fremmede overfor sine naboer og sitt lokalmiljø? Kan vi klare å framelske skjønnheten selv om sterke krefter velger å ignorere den til fordel for økonomisk vinning og overflatiske trender? Kan det gode seire? I dette spørsmålet ligger oppgave og mening for en ny generasjon av riddere.

I hjertet av kulturlandskapet

Kapittel V: Reier–Reierbukta

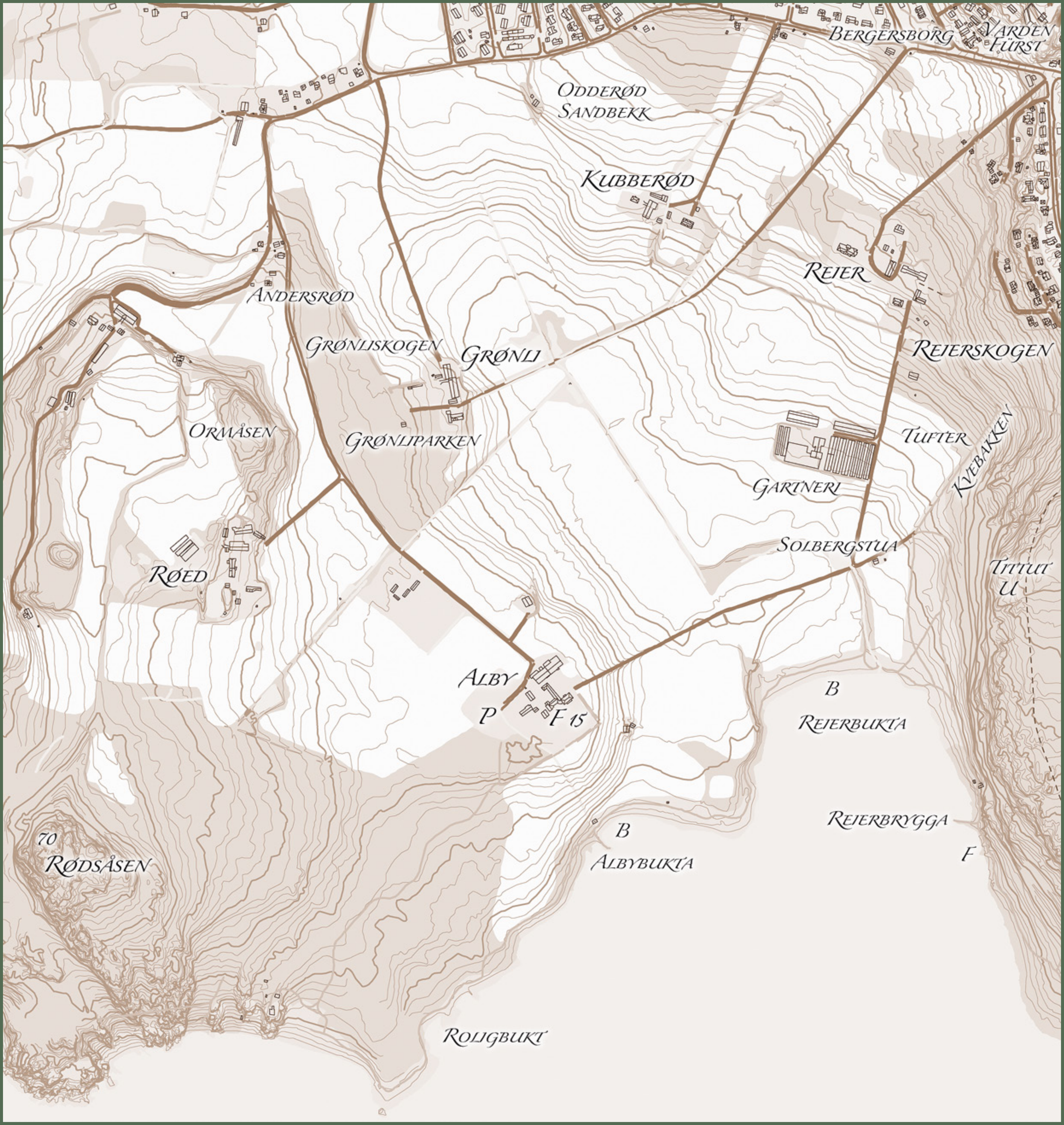
Bergersborg
Varden
Fürst
Odderød
Sandbekk
Kubberød
Rejer
Andersrød
Grønliskogen
Grønli
Rejerskogen
Ormåsen
Grønliparken
Tufter
Kvebakken
Gartneri
Solbergstua
Tittut
U
Røed
Alby
P
F 15
B
Rejerbukta
Rejerbrygga
F
70
Rødsåsen
B
Albybukta
Roligbukt

Oscar Pedersens kongsgård

Når en står på Albys nordside en solgul aften og skuer utover selve hjertet av Søndre Jeløy landskapsvernområde, er det særlig én bygning som fanger øyet, en hovedbygning større enn noen annen i området, en hovedbygning i stilren empire med skinnende hvit fasade og svart, glinsende tak, rammet inn av et mektig flor av grønne trekroner som sprer seg østover, klatrer opp på åskanten og følger den slake ryggen sørover like til strendene ved fjorden. Det er det storslagne Reier vi ser der i det fjerne, Oscar Pedersens kongsgård, landstedet til skipsredere og admiraler, konsuler og direktører gjennom mer enn hundre år. Reier, en av de edle stener i Jeløyas hemmelighetsfulle lunder, en majestetisk lystgård fra dette blomstrende landskapets storhetstid, en gård der overgangen til moderne tid har skjedd på en rolig og behersket måte, der romantikkens vare stemme og det drømmende menneskes skaperkraft og vågemot fortsatt er levende for sansene.

Opplevelsen blir ikke mindre fortryllende, men kanskje mer overraskende, om vi intetanende nærmer oss fra eiendommens nordside. Ved Hoppern ser vi en lang og prektig allé forsvinne nedover i skogens dunkelhet, en allé av ask og lind, av grasiøse stammer som suger tanken med seg og løfter den som sevje mot grønne hvelvinger, flere hundre meter lang, midtveis voktet av to hvitmalte portnerboliger, som til slutt munner ut ved målet, og se, foran oss troner plutselig en bygning av overraskende tyngde, en vi aldri ventet å komme over her, men der står den like fullt, høyreist, spennende, respektinngytende.

Plenen ved oppkjørselen kryper inn under en mektig blodbøk, bak står en hekk av hassel, og bortenfor, i vest, reiser skogen seg, en hundremeterverden av eik og lind, en av de siste rester av de urgamle, varmekjære skoger som kledde landet rundt fjorden i en mytisk fortid. En tvillingeik, et veldig tre med to jevnstore stammer, det er det første treet som peker seg ut i denne lunden av levende monumenter. Noe lenger borte står trillingutgaven, en trestammet kjempe som like tydelig har trosset tidens gang. Begge falt de som små blankbrune nøtter til jorda lenge før det fantes noen by ved Værlas strender, nå står de slik opphavet en gang gjorde, mektige, tilsynelatende forsteinede, men ennå med sevje i årene, og med spirer til etterkommere ved sine krokete røtter.

De er ikke de eneste av sitt slag i området, ved steingjerdet øst for gården står en av de aller største eikene på øya, lett synlig fra stien som fører sørover til bunnen av Kvebakken og de overgrodde murene som vitner om gårdens opprinnelige plassering.

Kanskje lå det her ved åsen en gård allerede i jernalderen, og kanskje var det en høvding fra dette opprinnelige Reier som ble hedret med en nærmere tjue meter lang gravhaug, den som ennå er synlig i skogen øst for alleen. Den er påfallende flat på toppen, noe som skyldes at den en gang i parkanleggenes gullalder ble valgt til fundamentet for et lysthus. Tidligere trodde en at også selve haugen stammet fra denne perioden. Nå regnes den imidlertid som et bekreftet fornminne.

Men den nære historien er ikke mindre spennende å studere, og intet sted er den mer håndgripelig enn inne i selve hovedbygningen. En høflig forespørsel har sørget for at dørene al-

Kapittelinngang, venstre side:
Den veldige hovedbygningen på Reier, et av de største historiske husene i distriktet, sett fra låven på Alby. Den eldste delen stammer fra tiden omkring år 1800, men det var på begynnelsen av 1900-tallet, under Oscar Pedersen, at bygningen fikk sitt nåværende omfang og utseende.

lerede står åpne, og i åpningen står Egil Reier for å ta imot. Han og broren Odd og deres respektive familier delte bygningen mellom seg i en mannsalder, og selv med koner og barn til stede var det aldri noen plassmangel. Vi følger med han inn, passerer den gamle garderoben med servant av marmor og kommer inn i hallen, et av rommene som virkelig fester seg i bevisstheten. Takhøyden er det lite å si på, den er på vel tre meter, og fra andre etasje kommer en bred og staselig trapp med gelendre som finner sine avslutninger i det utskårne hodet til en vær. Kortveggen mot øst domineres av en mektig peis i lys kleberstein, og ellers er både denne veggen og de andre prydet med kunstferdig dekorerte trepaneler med en egen, rødbrun glød. Men ikke nok med det. I ståhøyde, like før panelene ender og tapetet begynner, er det hele veien rundt innfelt små malerier med motiver fra landbruket. Riktignok ikke de opprinnelige maleriene, de ble solgt av den forrige eieren før Reier-familien overtok i 1931. Dette i likhet med de fleste av møblene. Hovedtrekkene er imidlertid bevart, og slik er det også i de fleste av de andre rommene. Lite eller ingenting er forandret siden begynnelsen av forrige århundre, de største forandringene er de som har funnet sted utenfor. Gjennom vinduene ser vi riktignok den veldige terrassen, den ligger der som før, rammet inn av en hvitmalt balustrade, men det store parkanlegget nedenfor er borte, blomsterbedene og stiene er for lengst blitt en del av åkeren, bare en rekke av spredte trær ute i kornet minner om den opprinnelige grensen mellom park og jorder. Den betagende utsikten til sjøen og Alby kan imidlertid umulig ha endret seg så mye. Skogen ved Reieråsen har tatt tilbake noe av det som før var eng, enkelte av trerekkene som skapte linjer og variasjon mellom jordene, er borte, men i det store og hele er landskapet det samme milde, vennlige og inspirerende. Her har himmelen mer kraft enn jorda, himmelen er den dominerende og alltid skiftende, kilden til liv og dramatikk. Som denne dagen, da det veldige rommet over horisonten er fylt av drivende skyer med blåmørk tyngde, skyer som sender tanken hen til vemod og undring. Men mellom disse massene er sprekker der kantene gløder hvitt og lyset bryter igjennom, og fra tid til annen faller solstråler ned på bølgene i fjorden og legger skimrende bånd av sølv på de skummende, grågrønne viddene.

Vi kunne fortsette inn i spisestua gjennom dører av massiv mahogni, men den delen kan vente. Isteden lar vi trappa føre oss opp til hallen i etasjen over, også kalt gobelinsalen på grunn

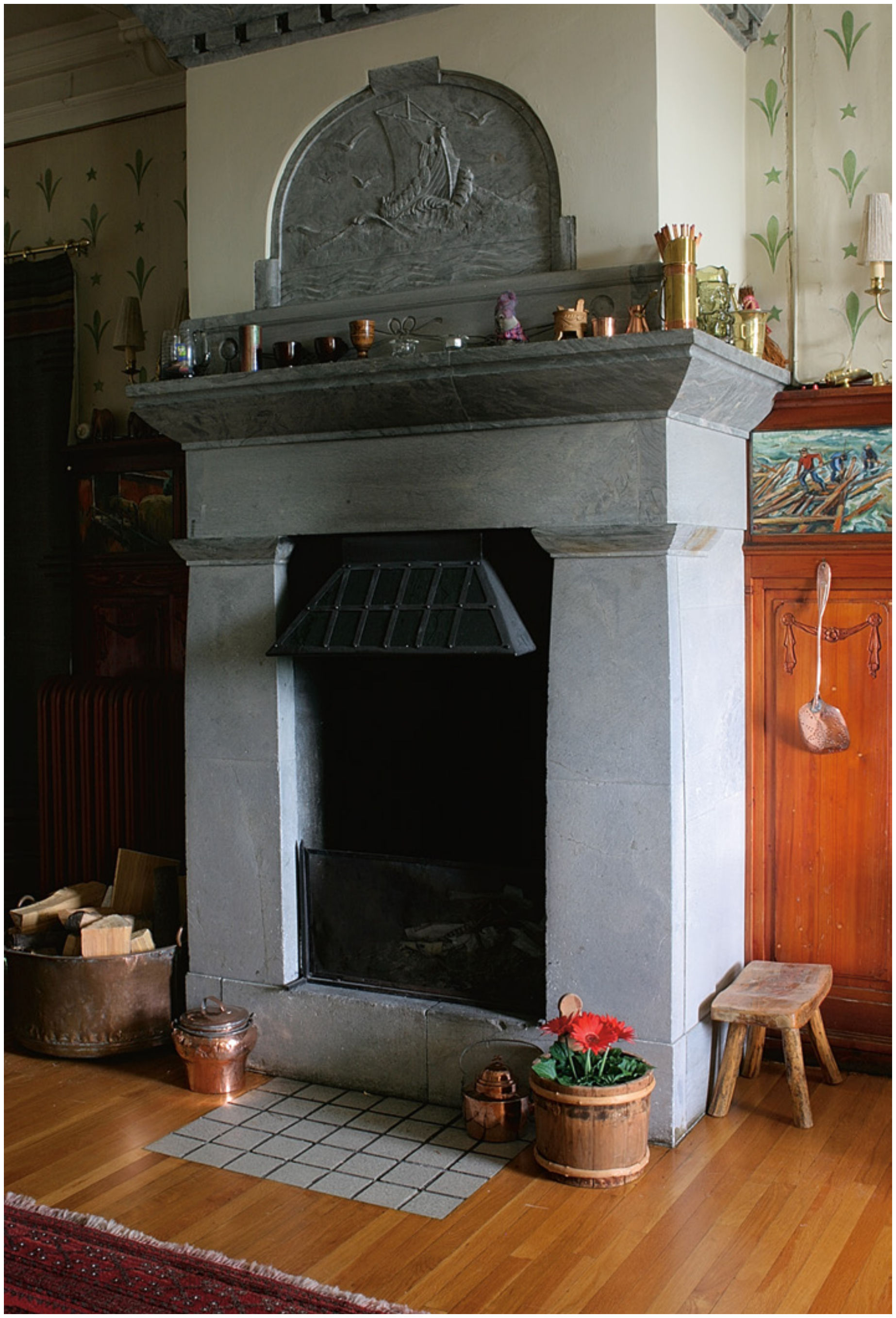

Klebersteinspeis med vikingskip
Hovedbygningen på Reier inneholder noen prektige ovner og ildsteder. Dette er en av peisene.

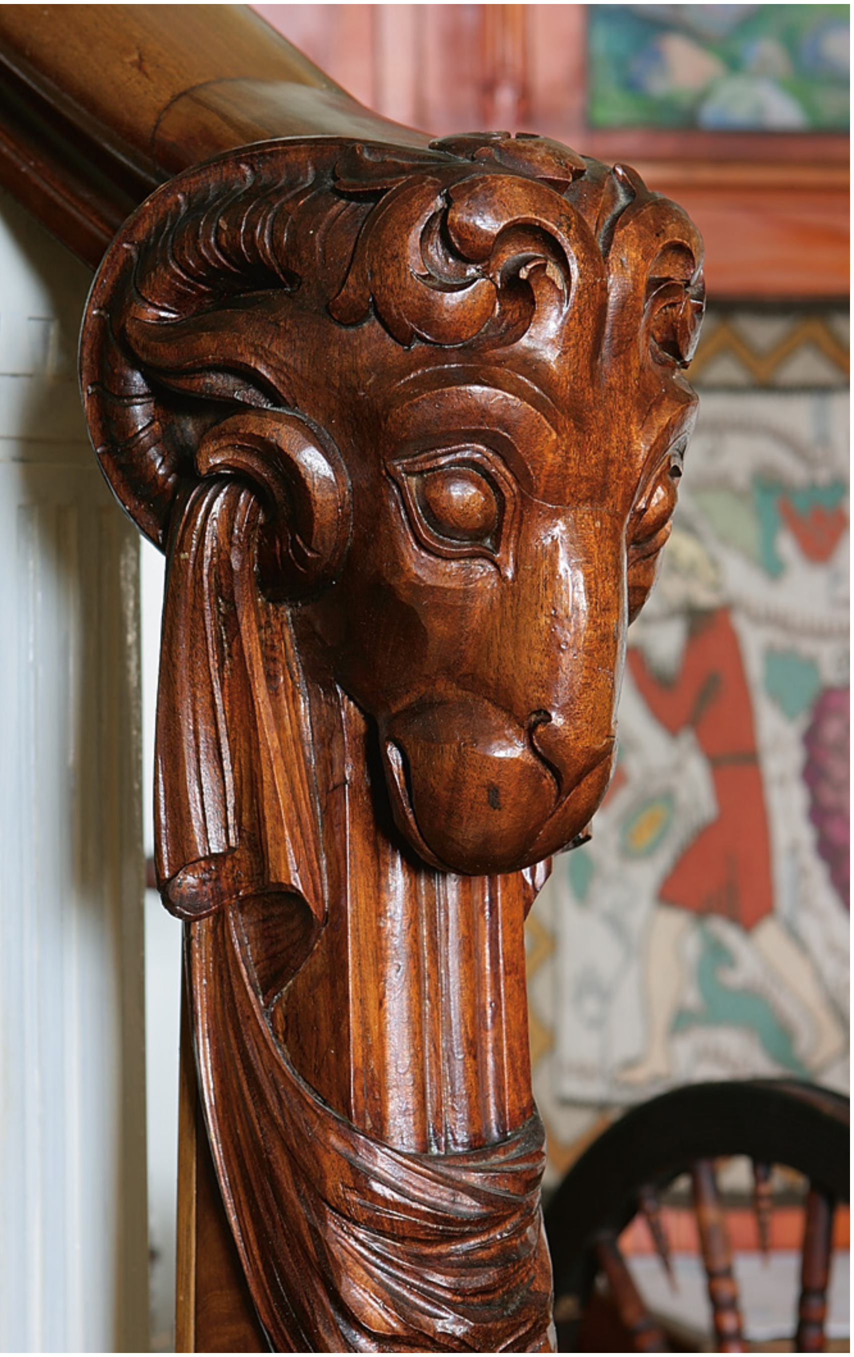

Originalt rekkverk
Gelenderet langs trappa opp til andre etasje begynner staselig, med en vær skåret ut i tre.

av de malte gobelinene som pryder veggene. Takhøyden er kommet opp i tre og en halv meter, det er lett å føle seg hensatt til et slott. Noen skritt til venstre, og vi kommer inn i det brundunkle røykerommet, noen steg til høyre, og vi står i det lyse og luftige musikkrommet. Taket er dekorert med stiliserte lyrer, peisen belagt med marmor. Innenfor dette rommet lå ballsalen, den er gjort om til soverom. Men hvor sov egentlig tjenerskapet, en nødvendighet for å kunne holde en bygning som dette i ulastelig orden til sammenkomster og selskaper? De var henvist til loftetasjen, en del av bygningen som senere har stått ubenyttet. Tanken på hva som kunne skjule seg på loftet i en bygning som denne, sender ilinger av skrekkblandet fryd gjennom ryggraden, men vi besøker det ikke. Noen ganger er det best slik, fantasien trenger rom som ikke er undersøkt og kartlagt, rom der en aldri helt får vite hva som ligger bak de låste dørene.

Den første Reier

Med dette kunne vi forlate hovedbygningen og Reier, men hittil har vi bare skrapt litt på overflaten av den spennende og intrikate historien til gården og familien Reier. Hovedgrenen av slekten besto lenge av de fem brødrene Odd, Bjarne, Egil, Kjell og Conrad og deres familier, i dag er nye generasjoner i ferd med å ta over. Det var faren til dette femspannet, Conrad Andresen Reier (1889–1974), sønn av handelsmann og byggmester I.B.M. Andresen Reier (Iørgen Bernhard Marinius, 1848–1932) og sønnesønn av Andreas Christophersen Reier (1811–1906), som i 1924 kjøpte Reier og dermed ble gårdens første eiende bonde siden 1700-tallet. Samtidig ble han eier av den samme gården som hans oldefar, Christopher Jonsen (1765–1849), hadde slått seg ned på som "husmann med jord" allerede i slutten av det attende århundre. Christopher Jonsen er for øvrig undertegnedes tipp-tipp-tipp-tipp-oldefar, så det så …

Conrad Andresen Reier interesserte seg naturlig nok sterkt for slektens historie, og i 1930-årene ga han skribenten, forfatteren og lokalhistorikeren Ørnulf Ree i oppdrag å kartlegge familiens røtter. Siden har de fem brødrene, i samarbeid med blant andre M.B. Landstad og undertegnedes mormor, Astrid A. Schilvold, ført slektstreet tilbake til 1700-tallet og brødrene Gasmand. Deres forfedre kom opprinnelig fra Tyskland, men bodde i flere generasjoner i Sverige, før de til slutt fortsatte til Norge for å arbeide i den voksende jernverksindustrien. Dette har Knut Thorvaldsen nylig forsket på med stor grad av grundighet. Her skal vi nøye oss med å slå fast at den ene av de nevnte Gasmand-brødrene, Jon Gasmand (1728–1804), ble far til Christopher Jonsen (1765–1849), den samme Christopher som skulle bli den første i slekten med etternavnet Reier.

Da Christopher bosatte seg på Reier, var gården ennå i Scharre-familiens eie, slik den hadde vært i flere tiår, men i 1787 ble den kjøpt av Andreas Chrystie, en av de første virkelig betydningsfulle representantene for denne etter hvert så innflytelsesrike slekten av skotsk

I gobelinsalen
Parti fra det store rommet en kommer inn i når en går opp i andre etasje. Scenen på gobelinet til venstre er trolig inspirert av balustraden på framsiden av hovedbygningen.

herkomst. Chrystie-familiens overtakelse førte til store endringer. Omkring år 1800 ble det bestemt at gården skulle flyttes vekk fra bunnen av Kvebakken, der den hadde ligget i uminnelige tider, og bygges opp på nytt flere hundre meter lenger mot nordvest, i det som da må ha vært et område med tett skog. Årsaken var sannsynligvis at Chrystiene ønsket en plassering som var skjermet for ferdselen til og fra Alby, og bedre egnet for utvikling av hager og parkanlegg. Reier skulle da også med tiden få et av de mest storslagne parkanleggene på hele søndre Jeløy. Dette nådde sitt høydepunkt ved inngangen til 1900-tallet, og ble påbegynt i nettopp Andreas Chrysties tid.

En røverhistorie

I 1840, da Christopher og flere av hans etterkommere ennå var bosatt på Reier, gikk Andreas Chrystie bort, og sønnen Hans overtok eierskapet. Dersom det er sannhet i gamle rykter, må det ha vært i Hans Chrysties tid at det en dag kom et mystisk brev med dokumenter fra Storbritannia til Christoffers familie (Ree 1954). De kjente nok igjen navnet på en slektning som i ung alder hadde dratt til sjøs og siden bosatt seg i Storbritannia, og de skjønte nok at det dreide seg om en arv, men utover det forsto de nok heller lite av teksten. På den tiden var det få som kunne noe særlig engelsk, og dette gjaldt også medlemmene av familien Reier, så de fant det naturlig å gi brevet videre til Hans Chrystie, som de visste var engelsk konsul. Han lovet å undersøke saken nærmere på sin neste tur til utlandet, men det kom aldri noe ut av det. Familien fikk bare høre at det ikke var noen arv å hente likevel, og slo seg til ro med det. Om Hans Chrystie faktisk snakket sant i denne saken, eller om han ble fristet til å ta hånd om arven selv, skal være usagt. Sikkert er det imidlertid at ryktene begynte å svirre, og det hersket ingen tvil om hva som ble insinuert. Hans Chrystie hadde utnyttet familiens troskyldighet, og lurt dem for betydelige summer.

Bakgrunnen for at det eksisterte en slik arv, var angivelig at denne slektningen som hadde dratt til sjøs, muligens en bror av Christopher, hadde utført en heltemodig dåd og blitt rikelig belønnet av de engelske myndighetene. En av skutene han hadde hyre på, ble angrepet av sjørøvere, og det meste av mannskapet ble drept. Bare Reier og en til ble spart, for de var gode sjøfolk, og det var det bruk for. Men piratene skulle komme til å angre bittert på sin beslutning. Reier og kameraten hans var fast bestemt på å ta hevn, og ventet bare på den rette anledningen. De overbeviste kaprerne om at de ikke utgjorde noen fare, og at de til og med kunne tenke seg å bli pirater selv, og da røverne begynte å føle seg trygge på dem og ble uforsiktige, klarte de å stenge de fleste inne i et av rommene. Resten ble overmannet, og dermed kunne de sette kurs for London. Vel framme i hovedstaden tok myndighetene hånd om piratene, som snart dinglet i galgen, og de to heltene fikk beskjed om at de kunne selge skute og last. Staten skulle ha halvparten, men resten kunne de dele imellom seg, dermed ble de rike menn begge to. I tillegg ble de hedret av de kongelige. Reier ble værende i England, der han giftet seg, men noen år etter døde han uten å ha fått barn, og de nærmeste arvingene var familien hjemme i Norge. Det var altså grunnen til at arvedokumenter som skal ha omhandlet både penger og fast eiendom, dukket opp i posten til familien Reier.

Om dette er noe mer enn en god historie, er vanskelig å si noe endelig om, det ville kreve omfattende undersøkelser av det som måtte finnes av dokumenter både her til lands og i England fra denne tiden. Men at den i alle fall inneholder visse elementer av sannhet, er vel neppe usannsynlig. Historien er altfor spesiell til å være ren fantasi.

En gartner av format

Et annet medlem av familien Reier som har sikret seg en plass i folks hukommelse, er Hans Christophersen (1804–1880), en av sønnene til Christopher Jonsen. Mange kalte han bare Hans "Gartner", for det var det han var, og en meget dyktig sådan. Det faktum at han arbeidet for de pertentlige og påpasselige Chrystiene, forteller i seg selv mye om kvaliteten på arbeidet han utførte, og hans håndverk fikk stor betydning for landskapet på søndre Jeløy. Med lind importert fra Schleswig-Holstein plantet han den ennå prektige alleen som leder ned til Reier fra Hoppern, og angivelig også hele eller deler av de en gang så lange og majestetiske rekkene av trær ved Refsnes, Grimsrød, Torderød og Orkerød. Han var dessuten den første i landet som fikk innført pyntegresskar, dette fordi plantene egnet seg så godt som ranker rundt de mange lysthusene. Chrystiene satte nok pris på han, og på sine eldre dager fikk han en pensjon av dem på en og en halv daler i uka. Han bodde på Hopperstua, som da tilhørte Torderød, helt til det siste, og gikk bort ved et besøk hos familie på Bergershytta øst for Refsnesalleen. Ifølge barnebarnet Konstanse Thorstensen etterlot han seg en bok med grundige opplysninger om både plantingen av alleene og jordmonnet i området, men denne er trolig gått tapt.

Fra skipsreder til skipsreder

I 1855 ble Reier solgt til den 22 år gamle skipsrederen Richard Momme Peterson, barnebarn av den berømte grunnleggeren av firmaet M. Peterson & Søn. I hans tid nådde parkanlegget nye grader av skjønnhet og raffinement, samtidig som alleen fra Andreas Chrysties tid etter hvert begynte å anta de proporsjonene en hadde drømt om.

Men heller ikke slekten Peterson holdt på Reier i mer enn noen tiår. I 1893 overdro Peterson Reier til premierløytnant Christian Herman Sparre, som da var blitt gift med datteren Constance. Sparre fortsatte å klatre på karrierestigen, og i 1901 ble han forfremmet til viseadmiral. Han slet imidlertid økonomisk, til tross for støtte fra sin svigerfar, og til slutt var problemene blitt så prekære at han så seg nødt å be svigerfaren om enda mer sjenerøs assistanse, skulle gården kunne forbli i familien. Men han kviet seg for å diskutere vanskelighetene med svigerfaren i egen person, og satte isteden sin lit til et brev. Skjebnen ville imidlertid at dette brevet om hjelp ble forlagt, og Sparre ventet forgjeves på svar. Da intet svar kom, tolket han den øredøvende stillheten dit hen at svigerfaren ikke var interessert i å hjelpe han mer. Senere viste det seg at dette slett ikke var tilfellet, men da var det for sent. I 1902 var Reier allerede solgt til ingeniør Oscar Pedersen, medeier i firmaet Kellner Partington, som snart ble bedre kjent som A/S Borregaard. Sparre forbeholdt seg imidlertid retten til å benytte seg av Kubberød.

Under Oscar Pedersen nådde Reier det absolutte høydepunkt hva angikk stil og ekstravaganse. Parkanlegget ble finpusset til minste detalj, og den lave, nesten beskjedne hovedbygningen fra Chrystienes tid ble utvidet til det ugjenkjennelige. Da de viktigste arbeidene var ferdige omkring 1904, hadde Reier fått den største hovedbygningen av alle gårdene på søndre Jeløy, et treslott i lysegrått og hvitt med søyleganger utvendig og mahogni og veggmalerier innvendig. Det er denne hovedbygningen som er bevart til denne dag takket være Reier-familiens pietetsfulle forvaltning, og som Pedersen og hans familie benyttet seg av i sommerhalvåret, når de sjønære omgivelsene på søndre Jeløy fristet mer enn luksusen på Borregaard Hovedgaard ved Sarpsborg.

Nettopp nærheten til sjøen skal ha vært en avgjørende faktor da Pedersen valgte å gå til innkjøp av Reier. Han elsket livet på sjøen og var på jakt etter et sted der han raskt og enkelt kunne legge til med sine to damp- og seilbåter, ”Norna” og ”Orient”, det var for tungvint å ha dem liggende i Glomma. Noe av det første han gjorde etter overtakelsen, var å bygge en solid brygge av granitt i Reierbukta, og et av familiens fotografier fra 1905 viser den hvitmalte ”Orient” i smul sjø ved Reiertangen. Året etter lå ”Norna” der, en enda større båt med vel så elegante linjer. Med henne dro Pedersen og familie helt til Lofoten. Fundamentet for brygga i Reierbukta var imidlertid ikke solid nok, og i 1929 ble den delvis ødelagt under en storm.

Pedersens eldste sønn, Einar, overtok Reier i 1913, men hans astma gikk dårlig sammen med det fuktige kystklimaet, og i 1918 fikk stedet enda en ny eier, skipsrederen Sigurd Herlof-

Lupin ved Reierbukta
På slettene ved Reierbukta vokser det store mengder lupiner, og i juni kommer de med sine meterhøye stengler med rosa eller blålilla blomster. De ellers beskjedne engene blir som et hav av fargeprakt og frodighet, og i denne forsommerens overflod finner alle slags smådyr et sted å utfolde sine korte og forunderlige liv.

sen. Om han skal vi skyte inn en liten erindring fra jeløydamen Frida Bråthen, født samme år og oppvokst på Hoppern. Hun husker spesielt hvordan han kom kjørende en dag hun og venninnene drev og hoppet paradis.

– Herlofsen, ja. Han tutet ”Hallo, unger!” og var veldig hyggelig. Bilen var en kabriolet med dobbelt horn på siden, og han hadde en lys lærfrakk og skinnhansker med store, svarte mansjetter. På hodet hadde han en gammeldags flygerlue, forteller Bråthen ivrig.

Men også Herlofsen viklet seg inn i økonomiske problemer, og i 1924 tilbød han Conrad Andresen Reier, gårdens bestyrer siden 1922 og sønn av handelsmann og byggmester I.B.M. Andresen Reier, å kjøpe alt unntatt hovedbygningen. Andresen klarte å skaffe de nødvendige midler ved hjelp av banklån, og i 1931 kjøpte han også boligen til Sparre. Dermed var hele Reier på familien Reiers hender.

Blodstorkenebb ved Reierbrygga
Planten disse blomstene tilhører, har navnet blodstorkenebb, den finnes en rekke steder på Jeløya, og ser ut til å trives spesielt godt i de solvarme sprekkene og grytene i områdene med lavastein. Navnet viser til den kraftige rødfargen på blomstene, i kveldssola blir de nesten som glødende, et oppkvikkende syn for strandvandrere og fiskere.

Et enestående syn

Conrad Andresen Reiers overtakelse medførte store endringer. For første gang på mer enn hundre år skulle eieren av Reier livnære seg av gårdsdrift alene. Men han klarte det. I løpet av en periode på bare ti år, fra 1928 til 1938, bygde han tretten store drivhus. De ble først og fremst benyttet til tomatproduksjon. I tillegg utvidet han grønnsakproduksjonen utendørs til å omfatte blant annet frilandstomater.

Bare vedlikeholdet av den veldige hovedbygningen krevde imidlertid betydelige ressurser, og det ble for kostbart å opprettholde det store parkanlegget. Men ved fruktblomstringen i mai var det fortsatt få steder som kunne overgå området ved Reier i skjønnhet. Fra gårdstunet og helt ned til dammen ved Solbergstua, en strekning på mer enn fire hundre meter, gikk nemlig en allé av kirsebærtrær.

– Kirsebæralleen var et syn, det var den virkelig, bekrefter Egil Reier, som også husker at foreldrene laget mange, mange tønner med kirsebærvin. Smaken var så utsøkt at de mottok flere priser. Men i dag er alle spor av kirsebæralleen borte.

– Vi var nok altfor harde med pløyingen. Vi pløyde for nær, slik at en del av røttene ble revet opp, slår han fast. Heldigvis finnes det mange ville kirsebærtrær som i alle fall kan gi en anelse om hvor fantastisk det må ha vært å vandre gjennom denne forsvunne alleen da den var på sitt mest praktfulle.

Blomsterprakten i mai ble ikke noe mindre da Andresen anla en veldig eplehage som flere ganger ble utvidet. I 1950-årene omfattet den intet mindre enn 5000 trær, og var dermed en av de største frukthagene i oslofjordområdet.

Conrad Andresen Reier var i det hele tatt en oppsiktsvekkende dyktig gårdbruker, og under han ble Reier utviklet til noe nær et mønsterbruk. Det var ikke uten grunn at professorer og studenter ved landbrukshøyskolen på Ås i mange år brukte Reier som et studieobjekt.

Der kirsebæralleen munnet ut, ligger Solbergstua, den lille røde stua som passeres av så mange turgåere på vei til Alby, og som kanskje er det eldste gjenværende huset på hele Reiers eiendom. Innenfor panelene ligger de gamle tømmerveggene, og Egil Reier kan fortelle at det før var en grue og en diger bakerovn i dette knøttlille huset. Opprinnelig fantes det bare et kjøkken, en stue og et lite kammers innenfor de fire veggene, siden er huset blitt utvidet en tanke.

Fra eng til sjø

Øst for den vesle Solbergstua begynner de herlige blomsterengene som så ofte bringer fram et av mine tidligste minner fra barndommen på Jeløya. De er som duften av noe en for lengst har glemt hva heter, disse erindringene, som essensen av en opplevelse som ikke lenger kan knyttes til tidens faste markører, men bare er til stede, i dette øyeblikk og for alltid, bak et slør i sinnet, lik konturene av et landskap bak gardiner som blafrer i brisen fra et åpent vindu.

Det var en sommerkveld der inne i de første kapitler av livet. Vi var ute og gikk i det siste, gylne lysskjæret, min mor og jeg, og det lå liksom noe i lufta, en fred, en forventning, en fløyelsmyk anelse som bare kunne stige fram i denne siste av dagens timer. I de lange skyggene var et drag av kjølig natt, og gresshopper konverserte hviskende i et hav av blå lupiner.

Noe nærmere åssidene former et belte av slåpetornbusker overgangen mellom åpen eng og skog. De har også fått en plass i hukommelsen, der står de i sin fineste, snøhvite skrud av utallige små blomster på bare kvister, og jeg er nok en gang en liten gutt med mor ved min side, vi beundrer denne åpenbaringen, en ettermiddag i mai, uten å tenke på at det skal bli en av disse stundene som selv mange år etter kan hentes fram for det indre øyet. Jeg tar et bær i munnen og fornemmer den snerpende smaken, nøyaktig som før, da jeg visste, var blitt fortalt, men måtte prøve likevel.

Så krysser jeg enga og kommer ned til den vesle bekken der den forlater sin skyggefulle tunnel av løvfylte kroner og krokete røtter, og tømmer seg stille og beskjeden ut i sanden inne i det innerste av bukta. Der begynner de store flatene som hver gang det er fjære, legges nakne og inspiseres av vadefugler, et fascinerende sted også for tobeinte som bare kan drømme om flygeevne. Små hull i sanden forteller om skjulte beboere med skall og lukkemuskler, likeså gruppene av små kruseduller på overflaten, et resultat av fjæremarkens ustoppelige appetitt. Som tolvåring kom jeg hit med spade i hånda og letelyst i bøtter og spann, og gjorde mitt beste for å bringe disse underlige markene opp i dagen i ett stykke. De skulle være overlegne som fiskeagn, i det lå mye av motivasjonen, og selv om jeg syntes litt synd på dem når de kom lysegule og hjelpeløse fram av sanden, endte det med at hver enkelt ble møysommelig rullet inn i fuktig avispapir og plassert på dertil egnet sted i bestemors kjøleskap for oppbevaring ...

Minner fra Reierbrygga

På østsiden av Reierbukta dukker enda et gammelt, rødmalt hus fram mellom trærne, men dette er atskillig større, med to etasjer og store lemmer for vinduene. Det ligger så nydelig til, helt inntil foten av åsen, med bukta like bak storvokste oretrær. Noen meter bortenfor, like før stranda går over i rabber av rødbrun lava, stikker en brygge av digre kampesteiner ut i sjøen. Både den og huset har en historie å fortelle. I 1920-årene kom det laster med sinder hit, for

Ved dragens hule
Ved foten av Reieråsen finnes flere huler, ikke særlig store, men likevel spennende å besøke, ikke minst fordi de er omgitt av mystiske, nærmest urskogsliknende omgivelser. Dette bildet ble til etter kraftig sommerregn, da hele skogen dampet av fuktighet, og et solstreif plutselig fant veien inn mellom trærne og gled som flammer over berget ved inngangen til hula. Det finnes et sagn om en drage på Jeløya, kanskje er det her den har søkt tilflukt? I en annen av hulene kan en trampe på gulvet og høre den mørke lyden av et skjult rom et sted under bakken. Når kveldsmørket senker seg over steder som dette, blir den moderne verdens grenser mellom fantasi og virkelighet mindre og mindre selvfølgelige, til de helt forsvinner, og det er som om en står et sted i New Zealands regnskoger, og slett ikke et par korte kilometer fra Moss ...

Reier gård trengte brensel til oppvarmingen av drivhusene. Huset var bopel for fiskeren Harald Pettersen og hans familie, bestående av kone og fem barn. Men i 1929 kom en storm av forferdelig styrke. Mye av skogen på Reiertangen ble jevnet med jorda, og brygga ble sterkt ødelagt, så det var voldsomme krefter som var i sving. Etter dette kom det aldri mer koks til brygga i Reierbukta, og Pettersen flyttet til fastlandet. Først i 1990-årene ble brygga utbedret og gitt sin nåværende form.

Ute på tuppen av brygga, der bølgene leker seg med knipper av sjøsalat, kan jeg så vidt ane sandbunnen gjennom det klare, grønnlige vannet. Så blir den borte i dypet, men den strekker seg langt, langt utover, fyller hele den vide bukta med sitt jevne, finkornede teppe. Dette undersjøiske slettelandet frekventeres av et av de mest merkverdige befinnede vesener i våre farvann, som jeg fikk merke da jeg en gang kom hit for å fiske sammen med bestefar. Jeg hadde ved en tidligere anledning vært på befaring og konkludert med at stedet måtte være ideelt for flyndre, så i bagasjen hadde vi både kroker, søkker og kokte reker. Det hele ble montert etter alle kunstens regler, komplett med blodknuter, svivler og aberdeenkroker, slik jeg hadde sett det gjort i en bok av sjøfiskelegenden Jens Ploug Hansen, og med en noe uøvet bevegelse kastet jeg takkelet så langt ut i bukta en kar av min på den tiden beskjedne størrelse kunne makte.

Det varte ikke lenge før nappene kom, og kort tid etter kunne jeg løfte den første fisken opp på steinene. Men noen flyndre var det så avgjort ikke. Den underlige skapningen var kanskje tjue centimeter lang, med et altfor stort hode som gikk over i gjellelokk med pigger og en tynn, grønngrå kropp dandert med små beinplater. Det var mye å stikke seg på og lite å spise, men kroken måtte ut. Overraskelsen ble ikke mindre da den begynte å gi lyd fra seg. Vi kunne nesten ikke tro det. Men da jeg kilte den på magen, gryntet den bekreftende tilbake. Jeg måtte le av forundring. Først da turen var over, kunne fangsten, som da inkluderte flere av søsknene, identifiseres. Det var knurr vi hadde fått, og navnet var naturligvis en henvisning til fiskens noe uvanlige egenskaper. Vi prøvde oss på det faste, hvite kjøttet til middag, i og for seg en interessant opplevelse, men ikke av en slik art at det fristet til snarlig gjentakelse. Siden har jeg aldri stått på Reierbrygga med fiskestang. Men det kan snart komme til å forandre seg. En fangstrapport med stikkordet sjøørret har bidratt til at Reierbukta igjen er med på listen over interessante fiskeplasser …

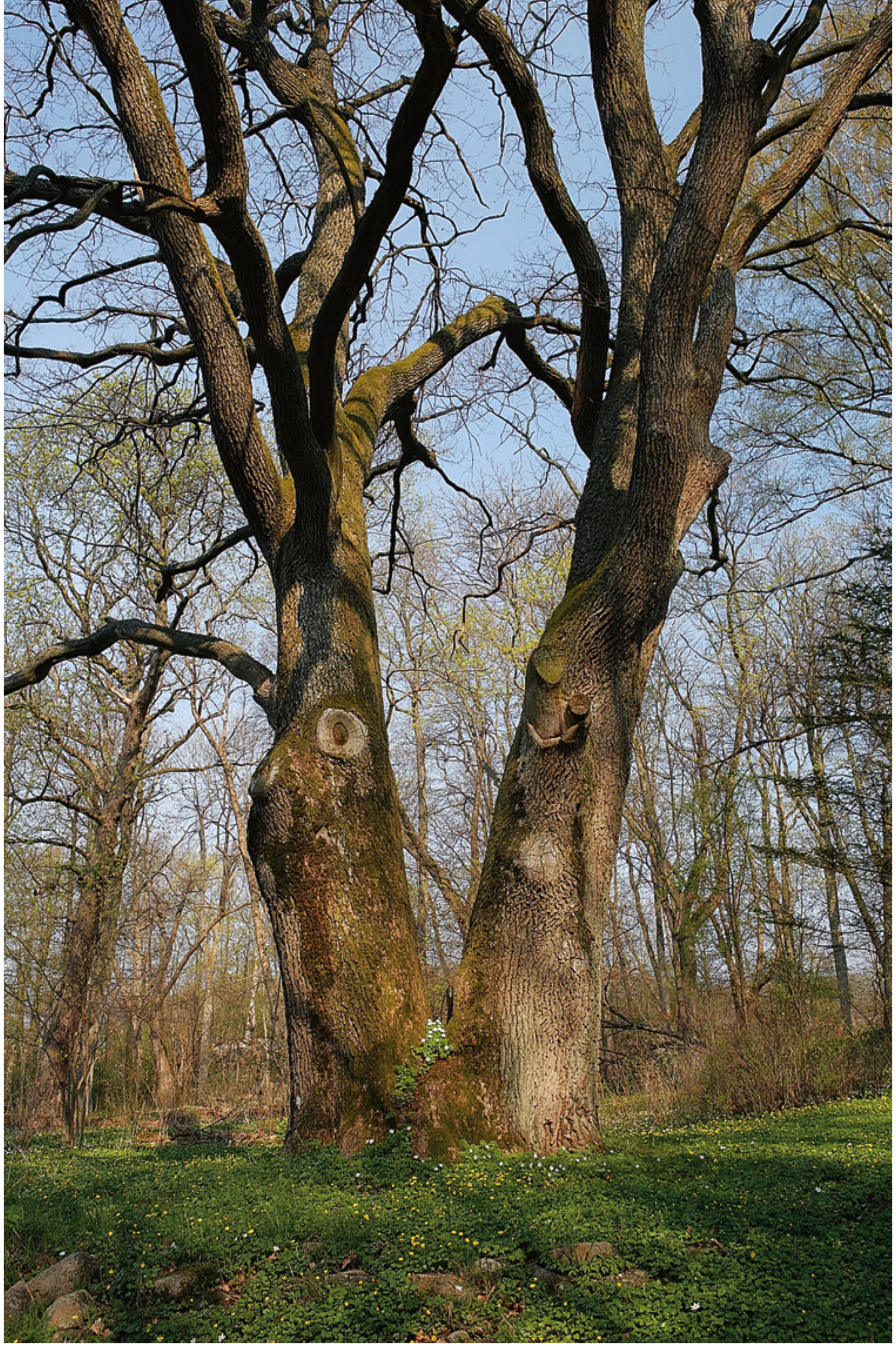

Tvillingeik ved Reier gård
Monumentalt tre i parken mellom Reier og Kubberød. Det er neppe mennesker som har forårsaket den todelte stammen, for dette treet er nok atskillige århundrer gammelt, og må ha hatt solide proporsjoner allerede før parkanleggenes storhetstid på 1800-tallet. På bakken omkring blomstrer hvitveis og vårkål. Det er april, trekronene er ennå nakne, og sola slipper nesten uhindret ned til bakken.

Mellom dag og natt

Ved et av bergene bortenfor setter jeg meg for å vente. Sola henger i nordvest og skinner sørover, slik den gjør på klare kvelder rundt sommerens midte. Jeg hviler mot et underlag av rødlig lava og gyllengul messinglav, av knudrete rombeporfyr som ennå avgir varme fra dagens velmaktstimer, og over meg skyer gjennom havet av dypblå himmel, strimer av indigo som snart vil gå over i flammende rødt. Øyeblikket mellom dag og skumring nærmer seg. En av Bastøferjene kommer akkurat i tide til å fange lyset fra nord, den glir fram fra skogen ved Alby som en flytende barre av gull. Så, i det siste minuttet av sol, forsvinner den bak tangen med et skrog av rosenrød glød. Det forsiktige sommermørket kommer krypende, himmelen over fjorden finner stadig mørkere toner. En fullmåne går fra blek anonymitet til skinnende herredømme, brer sin skimrende gate på det rolige vannet, først med et hint av gult, siden med en blendende glans av sølvhvit stillhet. Nattebrisen låner sjøen en stemme av utallige hviskende krusninger, svarttrosten synger om trolske skygger over stiene. En sommernatt er kommet til Jeløya, en natt av dem som aldri helt forlater et følsomt sinn, som blir værende i hukommelsen fordi tanken får sitt stevnemøte med evigheten og overveldes av troen på det mulige, av kraften og håpet i sanseinntrykkenes forunderlige makt.

Der visjonene slo rot

Kapittel VI: Kubberød

Kubberød gjennom tre århundrer

Et kjempemessig lindetre som en gang bar et lysthus i sin krone. Duften av syriner. Skjulte vegger som forskrekket den besøkende med Chat Noirs svarte katter. Restene av øyas eldste hageanlegg. Minnet om konsul Sandbergs gjestfrihet og dikterkongen Drachmanns bevingede ord. Det er Kubberøds sjel for den innvidde, mangesidig, mystisk og romantisk.

På Kubberød begynte den utviklingen som i løpet av en periode på vel hundre år omvandlet nesten hele søndre Jeløy til et hagenes og alleenes Elysium. 1750 ble året som innledet en ny tid. Da lovet lagmann og kanselliråd Andreas Hansen å elske og ære sin Anne Thaulow til siste åndedrag, og slik fikk han innpass i den opprinnelig danske Thaulow-familien, som hadde hatt hånd om Kubberød helt siden de første år av det attende århundre. Kubberød var neppe noe stusselig sted å oppholde seg da Andreas Hansen fant sin livsledsager, for Thaulow var for lengst blitt et navn som påkalte respekt i de fornemme rom. Men med giftermålet kom en morgen som bar bud om storhet slik den aldri før var sett, for Hansens planer tilhørte en verden som ennå ikke var unnfanget.

I kjølvannet av lagmannens inntog på Kubberød fulgte endringer i en målestokk som må ha utløst både skepsis og begeistring i det ganske distrikt. Den relativt ordinære eiendommen ble åsted for et eksperiment som på bare få år brakte fram et ærverdig, nærmest herregårdspreget hjem, satt i omgivelser som selv ikke de mest kresne av besøkende kan ha unnlatt å legge merke til. Mellom den gamle Tronvikveien og selve Kubberød formet nyplantet lind en fire hundre meter lang allé, sannsynligvis Jeløyas første. To mer frittstående og kanskje eldre lindetrær dannet avslutningen mot hovedbygningen, som var blitt oppført i rokokkoens stilfulle form, med tak à la Mansarde. På sørsiden av denne lå hageanlegget, et stort, rektangulært område med en sentral midtgang mellom flere mindre kvadrater av plen og blomster. Inspirasjonen kom direkte fra utlandet, der symmetri var et viktig element i tidens beplantningsstil.

Men ikke nok med det. Langs den lune solveggen viste det seg mulig å føre ferskener og aprikoser fram til modning, og en eplehage på to hundre trær, et enestående høyt tall på Hansens tid, ble snart en kilde til både skjønnhet og føde. I tillegg kom lin og humle, samt alle de fire kornsortene (Ree 1976). Kubberød ble mer enn blomstrende skjønnhet, som gård ble stedet et mønsterbruk og et eksempel på hva som var mulig.

For Hansen og hans hustru fikk nok Kubberøds skjermede løvganger også den utilsiktede rolle som havn og tilfluktssted i de ubarmhjertige stormer som så hardt og uventet slo inn over deres liv. I 1753 ble familien rammet av en fryktelig tragedie. Johan Hansen, lagmannens bror, tok livet av sin kompanjong Niels Thaulow på åpen gate i Moss, og for det måtte han bøte med livet på Idd året etter (Ree 1987). Kontrasten er enorm mellom dette dramaet av sorg og sinne og Kubberøds grønne ynde. Tankevekkende er det også at disse hjerteskjærende hendelsene til en viss grad faller sammen med, og i alle fall bryter inn i, Kubberøds store vekstperiode. Men kanskje var det slik at møtet med opprørt hav også ga lagmannen vind i seilene. Han lot seg ikke knekke, og vendte suget fra fortvilelsen til en drivkraft for det skapende.

Kapittelinngang, venstre side:
Hovedbygningen på Kubberød, sett fra sørenden av den praktfulle alleen. Den solbelyste stammen nærmest gårdsplassen tilhører et enormt lindetre, et av øyas største. Det er sannsynligvis mellom to og tre hundre år gammelt. Opprinnelig hadde det en "tvilling" på motsatt side av veien, men den gikk trolig til grunne en gang på 1900-tallet. Dermed gikk noe av symmetrien tapt. Hovedbygningen er imidlertid blitt restaurert, og bra er det, men både den og hageanlegget har en historie som fortjener å bli brakt mer til live. Kubberød burde ha potensial til å bli en av søndre Jeløys mest kjente og elskede destinasjoner, men realisering krever eiere av et kaliber som neppe er lett å finne.

Kapittelinngang, høyre side:
Øverst er et bilde fra nordre del av Kubberødalleen, tatt under relativt spesielle omstendigheter, det vil si på natten, i vind og snøføyke. Snøen i lufta skapte svært interessante lysforhold. Det samme gjelder bildet under, av et tre ute på jordene mellom Kubberød og Tronvik. Til høyre et bilde av hovedbygningens inngangsparti.

En forløsende kraft

Andreas Hansens Kubberød ble på kort tid noe av et forbilde for Jeløyas velhavende jordeiere, og av dem blant borgerskapets høyt plasserte som ikke allerede hadde et gårdsbruk eller to, sørget flere for å skaffe seg det. Det nye Kubberød utløste en ridderlig kappestrid som på bare noen tiår gjorde søndre Jeløy til et område som selv i nasjonal sammenheng var enestående.

Først ut var Torderød, som hadde tilhørt kjøpmannsslekten Chrystie siden 1739 (Ringdal 1989, s. 123–125). Da David Chrystie og hans kone, en søster av Anne Thaulow, så hva lagmann Hansen hadde fore, kunne de ikke bli sittende og se på, og i 1760 var Torderød blitt en eiendom som overstrålte det meste. Men det var bare begynnelsen. Navnene på steder som ble løftet opp og utviklet, ligger ennå som skinnende perler i det gamle Jeløys krone. Orkerød, Reier, Refsnes, Alby, Grønli og Rosnes er eksempler. Ett for ett ble ordinære bruk transformert til de rene eventyrland av blomsterflor og landskapskunst. Borgerskapet hadde visjonene og de økonomiske midlene, Jeløya hadde naturforholdene som gjorde det hele mulig. Familier av rang og rikdom realiserte sine storslagne drømmer på jord som bare ventet på at mennesker med sans for skjønnhet skulle oppdage dens potensial. Der eikeskoger hadde falt for menneskets hånd, fikk nye treslag liv. Ikke minst linden, dronningen av dem alle, som med sin føyelige eleganse ble mottatt med respekt i selv de mest forfinede kretser. I tillegg de mange fruktbærende arter, som kledde våren i hvitt og fylte høsten med markens grøde. I le av disse nye skogene av edle og gavmilde kroner kom hekkene av hasler og roser, de velfriserte blomsterbedene, de skulpterte fontenene og de fiskefylte dammene, og midt i dette, de strålende, herskapelige hjem som vokste fram av frodigheten lik steinen i et smykke.

Hvert sted var en skatt for seg, men det var helheten som gjorde området til noe ekstraordinært. Aldri før hadde Norge sett en tilsvarende ansamling av pryd og prakt, bundet sammen av alleene og omfavnet av fjorden. I dag er det vanskelig fullt ut å forstå hvor fantastisk det faktisk var. Vi har bare spredte skildringer og gamle tegninger og fotografier til hjelp. Visst er det ennå mange perler å oppleve, og mye som er verdt å kjempe for, men en rekke av eiendommene er bare skygger av hva de var, og noen er ugjenkallelig ødelagt eller sterkt forringet av utbygging. Er det virkelig for mye forlangt å be staten ta et ansvar for restaurering og bevaring av det som ennå står til å redde? Midler øremerket vedlikehold av bygningsmasse, parkanlegg og alleer ville bety et stort skritt i riktig retning. Arvesølv av nasjonal verdi står på spill.

Bohemenes gode havn

Men vi kan ikke forlate vidunderlige Kubberød uten å omtale bohemenes liv under lindene ved det tjuende århundres begynnelse. For den kunst- og kulturinteresserte former tiden omkring 1900 et særlig henrivende kapittel i stedets historie. I 1890-årene finner vi nemlig i Kubberød selve midtpunktet for Jeløyas kunstnerliv (Schulerud 1960, s. 478–488). Der vanket slike størrelser som Christian Krohg, Edvard Munch, Gunnar Heiberg, Nils Kjær, Vilhelm Krag og mange, mange andre. Men den som kanskje i aller størst grad lot seg forføre av Kubberød, var den danske dikterkongen Holger Drachmann. Han ble en nær venn av vertskapet, og skrev sågar en dypfølt og vemodig hyllest til både dem og stedet i form av diktet ”Under de historiske Lindetrær paa Kubberød”.

De kom dit av en årsak, alle disse pennens og penselens mestrer som søkte seg sammen på Kubberød som humler rundt honning, og den lå ikke bare i lindene. En av grunnpilarene i den forlokkende og fortryllende atmosfæren var konsul Christen Sandberg, som sammen med sin vevre Mathilde hadde Kubberød som hjem i en årrekke. Sandberg, en tidligere sjøoffiser og en djerv forretningsmann, var et menneske med et enestående stort hjerte, og han evnet å bringe latter og lystighet til selv den mest krevende forsamling, en egenskap Vilhelm Krag ikke nølte med å berømme han for.

”Gigantisk, og strålende av gigantisk livsfryd; hans latter rullet som et skred mellom veggene, denne homeriske latter, som lød som en hån mot all valen og forsiktig surhet, og som måtte tvinge selv den mest gretne kanin til å le med,” skrev Krag om Sandberg ved hans død i 1918.

”Slik, tenkte jeg med meg selv, slik har du gått gjennom livet, Christen Sandberg, strødd munterhet omkring deg til alle sider, øst ut av ditt sinns uuttømmelige rikdom. Gud velsigne deg, praktmenneske som du er, så lenge vi har deg, behøver i alle fall ikke latteren å settes på rasjon, og så lenge er det da levelig i dette gravalvorlige land.”

Til og med den etter hvert så solitære Edvard Munch lot seg friste til å takke ja når konsul Sandberg inviterte han til Kubberød, noe Mentz Schulerud vet å fortelle om i praktverket *Norsk kunstnerliv*:

”[…] denne festlige skikkelse med solide røtter halvt i renessansen, halvt i barokken, dette livsglade og vidtfavnende jeløske tuntre, like frodig som selveste Rambergeken, denne vennesæle konsul kunne selv ikke eneboeren Munch si nei til når det kom til innbydelse til Kubberød.”

Når en ny weekend nærmet seg, reiste Sandberg ofte inn til Kristiania, der han uten tilbakeholdenhet proklamerte på Theatercafeen og på Karl Johan at det bare var å komme så snart kalenderen viste lørdag. Dermed strømmet de til, malere, poeter og forfattere, til ikke et eneste gjesterom var ubesatt. Verre var det å få dem til å dra mandagen derpå, og det oppdraget overlot Sandberg klokelig til sin frue: ”Få dem ut, Mathilde!”

Helgene på Kubberød gjorde inntrykk på både den ene og den andre. Kveldene gikk over i netter fylt av mat og vin og festligheter, lange samtaler og de rene turneringer i vågale vittigheter og kruttfylte karakteristikker, men alltid var Sandberg der som et hyggens og trygghetens anker.

”Disse sene middager i hans hjem på Jeløen var av dem man ikke glemmer. Hvor man følte seg trygg, når han satt der og presiderte ved bordenden, bred og blid, og spredte omkring seg sin ubeskrivelige hygge,” sier Krag om Kubberøds legendariske selskapsliv.

Sommerstid utspilte festene seg gjerne ved et langbord ute i hagen, og da som ellers var det ofte at Drachmann utmerket seg med sin poesi og sine sanger. Drachmann satte umåtelig stor pris på stedet og vertskapet, og i diktet ”Under de historiske Lindetræer”, skrevet i juli 1900, gir han uttrykk for sin takknemlighet. Se de siste to sidene i dette kapittelet.

Ved sin side hadde han ingen ringere enn Caroline ”Bokken” Lasson, som i 1912 skulle bli kjent som grunnleggeren av kabaretteateret Chat Noir. Hun lot seg også bedåre av Kubberød:

”Når solens aftengull la seg over midtsommerhimmelen, plantet den brede Christen seg der, omgitt av sine to barn og sine mange gjester mot en bakgrunn av flasker og glass. Mathilde, som så vidt hadde kreket seg opp etter en pinefull isjias, ble båret ut og satt i en stol godt dyttet til med puter og sjal. Med sin lutt i armen fylte hun den bløte luften med musikk og lystighet og muntre omkved. Sangen steg til kor, de unge pikene danset over gressvollen, den lyse danske Eva i en kjole med hvite, flagrende silkeermer så ut som en alvepike i sommernattens halvlys.”

Sannsynligvis finner vi i Bokken Lasson forklaringen på at en hel vegg i hovedhuset på Kubberød inntil ganske nylig var prydet med en vrimmel av svarte katter. I sin bok *Livet og lykken* forteller nemlig Lasson (1940, s. 122–194) at hun ga Per Krohg i oppdrag å dekorere veggene på Chat Noir:

”Per Krohg var mannen. Han kastet seg med begeistring og yrende fantasi inn i arbeidet. Solgule flater i uendelige rekker bredte seg utover gulvene, og over dem sto Per med en lanse av en malerpensel og hekset. Svarte katter sprang frem under hans sikre hånd i alle de grasiøse og groteske stillinger katter kan innta i sitt ubevisste koketteri.”

Men i 1912 hadde Sandberg allerede flyttet til sin nye villa ”Blåmyra” ved Tronvik. Festene på Kubberød var gått over i historien. Kan det tenkes at Lasson drømte fram etableringen av Chat Noir, som jo er fransk for ”Den svarte katten”, på Kubberød, og at Per Krohg malte de mystiske dyrene der opptil flere år før han malte dem i liknende stil på Chat Noir i Oslo?

I dag er mer enn hundre år passert siden Drachmann unnfanget sine dikt på vandringer i Kubberødalleen, men det er likevel lett å forstå hva som fengslet han så sterkt. Menneskene har kommet og gått, men trærne er der ennå, i alle fall en del av dem, og noen kan virke like gamle som verden selv. Da de ble plantet, var det uavhengige Amerika en drøm, og Australia et ukjent kontinent. Nå er de som monumenter over tiden, klipper av bark og årringer, og samtidig levende, blomstrende, sårbare. Ved foten av dem blir mennesket et barn, en liten skolegutt som møter rektor for første gang. Hvem, hvem med sans for det gode og ekte, kan unnlate å føle aktelse i deres nærvær? Hva kan vel være sunnere for det hjerte som ikke lenger har håp eller mening, for det hode som svever i ufeilbarlighetens og selvdyrkelsens skyer, enn en stille stund i skyggen av slike kroner?

”Det grønne Haab”, som Drachmann kalte det, er ennå til, det strømmer som en usett kraft gjennom stammene, sprenger knoppene åpne og lyser mot vandreren i løvet. Trærne er menneskets håp, under dem kommer tanken og selvransakelsen, under dem løftes sjelen fra sitt fengsel. Hva går ikke det menneske glipp av som aldri får oppleve katedralen under kronene? Hva skal rive ånden ut av vanens og vinningens klør når kjempenes visdom er borte? Når trærne dømmes til døden, går også noe i mennesket til grunne. Det er noe fordervet ved det hjerte som sager selv de eldste trær ned for fote, noe sørgelig, fraværende, manglende.

På Kubberød er ennå sommeren en duft av lind, romantikken leker i brisen, en kjærlighet flyter inn i sinnet. Det er lindens vesen, kjærlighet, omfavnende og omsluttende, til mennesket og verden, svarttrostens klare sang og solas gang over himmelen. I romantikken, sannhet, nå svermeri, sier noen. Men hva svermer mennesket for i dag? Seg selv? Sin teknologi? Eller kanskje helst, intet.

Det mest imponerende treet, det nærmest hovedbygningen, hadde en gang en tvilling ved sin side, som beskrevet av Carl W. Schnitler i andre bind av Norske haver (1916, s. 90):

”Ingen steder i Norge lærer man å elske linden som på Jeløen. De mest praktfulle eksemplarer er vel de to kuppelformede kjempetrær utenfor hovedinngangen til Kubberød [...]. De er minst jevnaldrende med den hage som ble anlagt på gården ca. 1750.”

Det ene er borte, men det andre står der fortsatt, treet som er selve symbolet på Kubberøds 250 år lange historie. En historie som i henhold til vanlig praksis ble overlatt til tilfeldighetenes spill, men som ble reddet, i alle fall delvis, av Armand Bjørn Kristiansen. Egenhendig satte han i stand lagmann Hansens ærverdige bolig, en bygning ingen myndighet ville løfte en finger for å ta vare på. Tenk om noen også ville påta seg å restaurere litt av det gamle hageanlegget, Jeløyas første, og legge til rette for besøk. På Kubberød er fremdeles helheten, landskapet, bygningene og rekkene av trær, intakt. Der er det fortsatt mulig å oppleve en autentisk atmosfære, der står ennå fortidens prakt til å redde.

Her under Lindenes Skygge
ved Kubberøds gæstfri Bord:
her har Mennesker hjemme,
som endnu paa Mennesker tror.

Og derfor kommer der Store
og Små til det gæstmilde Sted:
Alle faar Velkomst ved Bordet –
og det faar nok Dyrene med.

Og derfor vugger sig Løvet
med Blomster i tusindevis,
og Fuglene synger en Lovsang
til Vært og Værtindes Pris:

Her er der drysset med Taler
og Indfald om Skæmtens Bord,
her er der faldet ret djærve,
men aldri et giftigt Ord.

Her sto Hjærterne aabne
for Hjærter i Livets Nød,
og her har man drukket og sunget
i Vaarnattens dejlige Glød

Og under det skyggende Løvtag
det er som en Jubel der gik:
hør Christens homeriske latter
og Mathildes muntre musik! –

Hil være det skærmende Løvtag
i Livets Jubel og Nød:
hil være de varme Hjærter,
der huser paa Kubberød!

Juli 1900
Holger Drachmann

Fra stup til renessanse

Kapittel VII: Røed–Grønli

Kultursentrum og vinslott

Septemberkveldens tåkedis ligger som et klede av det fineste lin over hestenes skumringsmørke beite. En romslig og gresskledd slette, skjermet av storvokst skog på alle sine fire sider. Fra den vestre kommer to vandrere, den fremste med en lysende lommelykt. Vi har sett himmelrødmen komme og gå fra sytti høye meter over fjorden, nå er vi på hjemvei. Ikke et vindpust rører trærne, lufta er så stille som den bare er på de få og dyrebare kveldene når sjøen stråler som et speil og livet skulle være evig. Ja, så fri for all bevegelse er lufta at tåkedisen henger urørlig over gressmarken i flortynne lag av gjennomsiktig hvitt, i elegante slør som en lett kunne tro var til å ta og føle på. Det er som om vi ved en tilfeldighet har oppdaget det forførende verket til en mytologisk utgave av edderkoppen mattevever, og at den nå sitter og venter på sitt bytte der borte ved det mørkeste mørke av skogbrynet. Men det er lufta selv som har spunnet et nett av silkeaktig dis, den varme sommeren stiger ennå opp av bakken, og i møtet med den kjølige natten mister fuktigheten sin drakt av usynlighet.

Ja, tåkedisen henger over Travbanen, sletta der kunstneren Herman Fries Schwenzen red med sine hester når han trengte litt luft etter selskapeligheter på hans kjære Røed, og hester er det også her i kveld. En flokk av hopper, noen lyse og noen mørke, skumringsskikkelser i disen, uanfektet av vårt nærvær.

Midt der ute på sletta, gjort utydelig av slørene i lufta, skimter vi den merkelige klyngen av høye einerbusker som så lenge har vokst i ensomhet. Lenge ante vi at det var noe spesielt med det stedet, det lå store steiner der, heller, men vi visste ikke sikkert hva det var. Et papir fra Kulturhistorisk museum fjernet all tvil, einerne gror på en gravrøys, påvist av Edmund Ree. Opprinnelig var den større, stein skal ha blitt fjernet fra den for flere tiår siden. Et glemt monument over et menneske fra jernalderen, nå en åkerholme på hestenes beitemark.

Over oss dukker de første stjernene fram på den klare himmelen. Den er så inderlig blå, den utsikten mot universet som åpner seg når dagslyset svinner, men over Rødsåsen er den ennå preget av den siste gule gløden fra solnedgangen. Der oppe var vi, der så vi sjøen som et speil mellom øyene, der skuet vi den svarte silhuetten av en fiskeskøyte med et halehang av svermende måker, en liten skygge som langsomt gled nordover over de store viddene av appelsingul stillhet.

Ved nordenden av Travbanen krysser vi skogen og finner et steingjerde, det åpner seg og blir til to parallelle gjerder med en sti klemt mellom seg. Vi befinner oss på Kongestien, et minne om tiden da svenskekongen gjestet Røed, vi lar den lede oss over jordene til en gård dukker fram mellom busker og trær. En hage, en plen, et stabbur med tårn, et langt tak av rødlig teglstein. Varmt lys fra høye vinduer. Foran oss ligger en av de eldste bevarte hovedbygningene på Jeløya, hjemmet til familien Mamen. En familie som overtok Røed på et kritisk tidspunkt i gårdens historie. Historien om Mamens kjøp av Røed gård er en om utrolige tilfeldigheter, forelskelse og dramatikk. Deres overtakelse av Røed, og senere av nabogården Grønli, sikret disse uunnværlige delene av søndre Jeløy et eierskap preget av bevaringsvilje og utbyggingsmotstand.

Kapittelinngang, venstre side:
Hovedbygningen på Røed, oppført av Just Treskow i 1720-årene. Her kunne det isteden ha ligget industri eller boligfelt. Røed er et eksempel på hvor mye positivt det er mulig å få ut av et steds forfalne bygninger og falmede historie når bare de rette menneskene får lov å slippe til.

Kapittelinngang, høyre side:
Hovedbildet viser den gigantiske "unionsbjørka" i Grønliparken, en hengebjørk med to stammer som etter sigende skal ha blitt plantet i 1814, på samme tid som Grønli ble omgjort til lystgård.

På de to bildene øverst til høyre ser vi litt av interiøret i hovedbygningen på Grønli. Mannsfiguren er den øvre delen av en sjelden skulpturovn med navnet "Kjærligheten til fedrelandet" som ble laget på Næs Jernverk i 1824. Selve figuren er en kopi av en statue laget av C.F. Stanley, og Stanley var uten tvil inspirert av liknende verk fra antikken. I den andre enden av rommet står en skulpturovn med en kvinnelig figur som en antar forestiller gudinnen Fortuna, eventuelt Ceres. Ovnen har da også navnet "Fortuna", og stammer i likhet med "Kjærligheten til fedrelandet" fra Næs Jernverk. "Fortuna" ble produsert i 1822.

Den glade musikeren og instrumentmakeren er Røeds Harald Hougaard, en sann trubadur, humørspreder og kunsthåndverker som har spesialisert seg på irske trommer og ulike typer strengeinstrumenter.

I begynnelsen av 1970-årene var det ikke gitt at Røed skulle overleve som gård i det hele tatt. Tvert imot kunne det virke som om det siste korn av sand hadde nådd bunnen av timeglasset. Hans Jegstad, den tidligere eieren, var gått bort, og Røed var blitt et dødsbo som ingen ville overta.

Alt mens Jegstad, levde var bygningene i forfall. Jegstad hadde fått en dårlig start på sitt eierskap, med sykdom på besetningen av melkekyr, og i tiden før sin død slet han med dårlig helse. Kanskje gremmet han seg over hvordan det var gått med gården han hadde overtatt, men det var lite han kunne gjøre. Historien om Røed var i ferd med å utvikle seg til en tragedie.

I 1973 hadde gården stått som dødsbo i sju år. Tom var den imidlertid ikke. En rekke forunderlige og vanskeligstilte eksistenser hadde funnet seg en form for husvære i de skrantende bygningene, og selv det beste teater ville neppe ha kunne framskaffe et mer utrolig persongalleri. Forholdene oppmuntret ikke akkurat til langvarige visitter etter mørkets frambrudd, og blant turgåere ble Røed kalt for ”spøkelsesgården”. Mange tok det nok for gitt at tiden hadde løpt fra også denne delen av Jeløys vakre landskap. Ryktene sa at industrigiganten Kværner var interessert i kjøp, men ikke for å bevare gården. Politikerne diskuterte kommuneøkonomi. Utbyggingsplanene lurte i kulissene.

Så kom nyheten om at en familie i Asker var villig til å overta. Dette vakte glede blant dem som ønsket bevaring. Men alle undret seg over at noen kunne tenke på å flytte til et slikt sted. Hovedbygningen var jo bare en rønne! De som i det hele tatt vurderte kjøp, måtte være fra vettet. Likevel, dersom de rev alt det gamle, kunne de kanskje likevel få noe ut av eiendommen, ble det sagt.

For ekteparet Knut og Ruth Mamen og deres fire barn begynte det hele med at datteren Borghild skaffet seg en hund. Den hadde hun jobbet på Freia for å kunne kjøpe. Så, 1. april 1973, skulle Borghild på ”unghundutstilling” i Moss. Da bodde familien ennå på den idylliske gården Vogellund, og søndre Jeløy hadde de knapt hørt om. Men skjebnen ville at Ruth festet seg ved en ørliten, énlinjes annonse i Aftenposten: ”Gårdsbruk på Jeløy til salgs”. Vogellund var nemlig truet av ekspropriasjon, og etter lang tids kamp mot utbygging hadde familien innsett at slaget sannsynligvis var tapt. Så da Knut klokka seks om morgenen den dagen satte av datteren i Moss,

Vinter ved stabburet
Stabburet på Røed en tidlig morgen i februar. Lokalene i stabburet leies for tiden av antikvitetshandleren ”Skogsolsen”. Like bortenfor ligger hytta til glassblåserne Vibece og David Ree.

dro han med det samme ut til Røed for å ta en titt.

Førsteinntrykket var ikke det beste. Da han kom tilbake til Asker, fortalte han kona at stedet var ”absolutt ubrukelig”, og at det ikke var mulig å bo der. Likevel, utfordringen lokket, og noen måneder senere fikk Røed en ny sjanse til å overbevise.

– Vi reiste hit ned sankthansaften samme år, og da var det kommet løv på de praktfulle trærne. Da var det vi bestemte oss, erindrer Knut.

I tiden som fulgte, måtte de kjempe for å få overta Røed. Det var nok av dem som helst hadde sett at Mamen aldri hadde kommet inn i bildet.

– Det skjedde så absolutt en dragkamp i det skjulte. Kværner truet med å trekke hele bedriften ut av Moss dersom de ikke fikk gjennomslag for sine planer, påpeker Knut.

– Vi var et hår i suppa for Kværner ja, det er ingen tvil om det. Kværner Engineering skulle etablere ”know-how”-industri, og en masse eneboliger for sine ansatte. De lokket med at de ville gjøre alle grunninvesteringer i vann og avløp, og kommunen ville dermed kunne gå til dekket bord ved videre utbygging, forteller Ruth.

– Heldigvis kom politikken inn i en ”grønn bølge”, og fylkeslandbrukssjefen gikk inn for oss fordi han mente vi var jordbrukere, og ikke spekulanter, fortsetter Knut.

I august 1974 ble kontrakten skrevet, og den 9. september 1975 fikk de konsesjon. Samme dag skjedde noe nær et under. Hunden ”Jiri”, som på en måte var årsaken til hele denne omveltningen i deres liv, fikk et kull på tretten valper.

– Fødselen varte i 28 timer, og de to siste måtte dyrlegen ta ut. Men alle levde opp, mye takket være en usedvanlig hengiven datter, forteller Knut.

Et livsverk

I 1976 begynte de på den enorme oppgaven det var å føre gården tilbake til fordums storhet. Bare det å gjøre den beboelig krevde en mengde arbeid. Hovedbygningen var full av søppel og skrot, og stedet hadde forfalt i en slik grad at det manglet både vann, kloakk og strøm.

Løsningen ble et lite tilbygg i hovedbygningens nordlige ende. Der innredet de kjøkken og bad, slik at de i alle fall hadde dette i orden mens restaureringen pågikk.

– Og godt var det, at vi valgte å gjøre det på den måten, for dermed slapp vi å ødelegge noen av de opprinnelige rommene. I dag vet jeg så inderlig godt at det var riktig, sier Knut.

Like før jul i 1976 begynte de å flytte inn. Ruth må smile ved tanken. Julaften var de så trøtte at de sovnet ved middagsbordet.

Hovedbygningen på Røed stammet fra så langt tilbake som 1723. Like fullt hadde myndighetene rådet familien til å rive. Men etter hvert som restaureringen kom i gang, viste det seg at huset var i bedre stand enn ventet.

– Vi fikk den gledelige overraskelsen, at det ikke var så råttent som vi hadde trodd. Just Treskow, den opprinnelige eieren, som for øvrig hadde et sagbruk i Mossefossen, valgte åpenbart materialer av høy kvalitet, forteller Knut.

Det største rommet var det som krevde minst arbeid. Oppe i taket, under et lag av strie og malt maskinpapir, skjulte det seg imidlertid en unik hemmelighet.

– Det var fryktelig spennende da vi avdekket det opprinnelige taket fra 1723, og fant det som viste seg å være det eneste gamle dekorasjonsmaleri i Østfold fylke, sier Knut entusiastisk.

Etter mange års arbeid er huset nå ført tilbake til barokken, eller i alle fall nesten. Originale tak- og veggmalerier er hentet fram. Nesten alt av møbler og andre gjenstander er antikviteter.

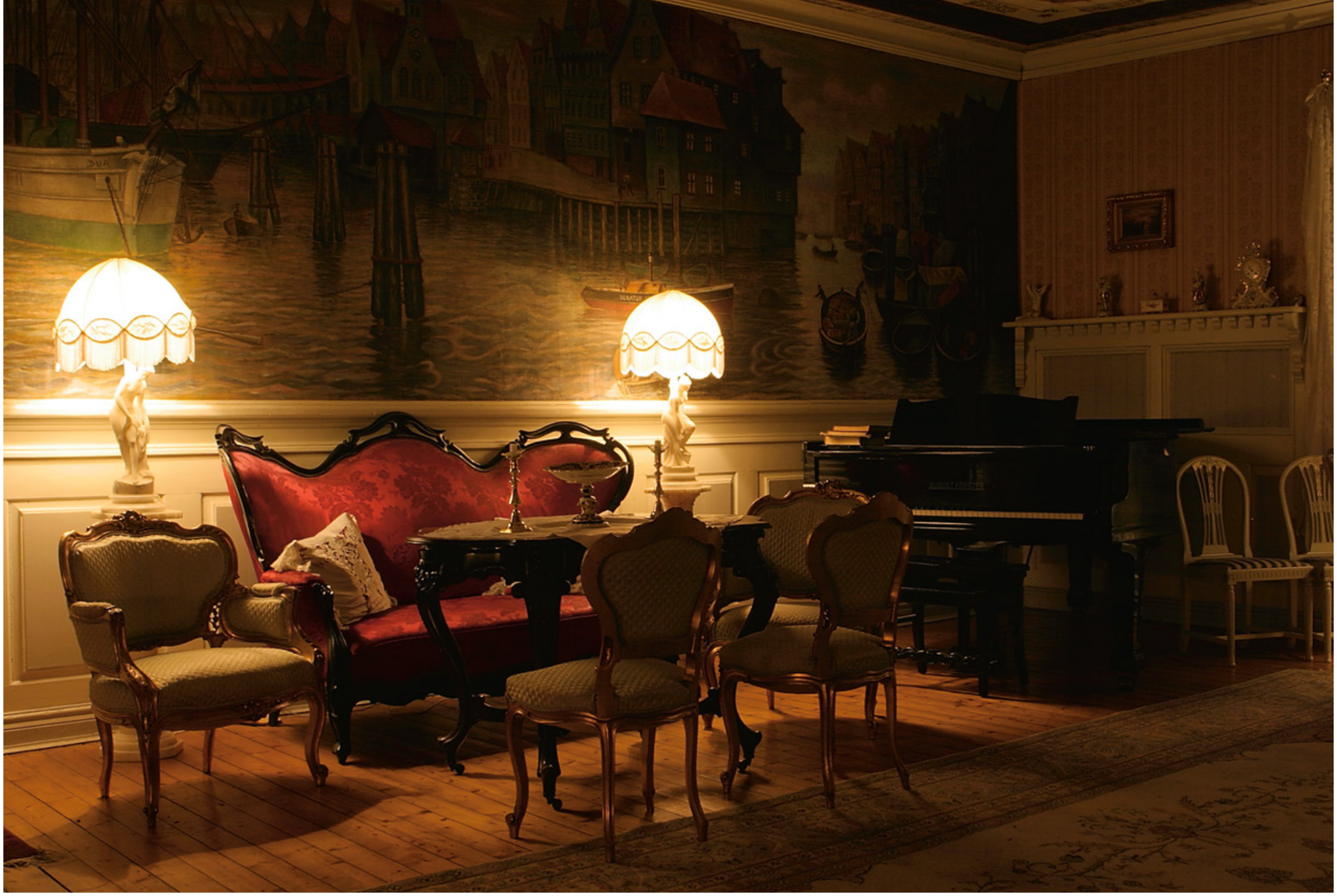

Parti fra "Storstua"
Litt av interiøret i "Storstua" på Røed. Her ser vi blant annet en sofa og diverse stoler fra 1860-årene i "pseudo-rokokko"-stil, samt lamper med føtter av skulptert marmor. Veggmaleriet ble laget av Herman Fries Schwenzen.

Noe stammer fra Asker, noe er arvegods, noe har de funnet på auksjoner i inn- og utland.

– Vi har tatt det etter magefølelsen, smiler Ruth. Hun og Knut hadde besøkt en rekke steder i Danmark før kjøpet av Røed, og på den måten dannet seg et godt inntrykk av hvordan rommene på en slik gård må ha vært innredet.

Lang historie til tross, spøkelser hører de lite til. Men det har sin forklaring, opplyser Knut.

– Det ble sagt at noen gikk i trappa. Men der har vi lagt et teppe, så vi hører ikke noe likevel, smiler han.

I dag føler både Knut og Ruth en dyp tilfredsstillelse ved synet av hva de har oppnådd. Det faktum at de valgte å gå løs på et slikt prosjekt i en alder av over femti år, sier ikke så lite om deres eksepsjonelle pågangsmot og innsatsvilje.

– Det er ingen spøk å overta noe slikt, og det krever god økonomi. Det heter seg at den som kjøper en gård som har forfalt, må kjøpe den to ganger. Jeg kunne mange ganger si til bikkja at dette, ja, dette er det du som har fått oss opp i. Men nå minnes jeg ofte "Jiri" i takknemlighet, for uten den hadde vi ikke kjøpt Røed. Et menneske trenger utfordringer. Jeg hadde et livsverk bak meg i Asker, og nå har vi fullført et livsverk her, et som sønnen viderefører, og det siste momentet er meget viktig. Jeg og Ruth har fått altfor mye ros allerede. Nå er det Hans Torer som utvikler gården videre. Men vi kan spøke med at vi bor i "kårboligen", smiler Knut. En bolig på rundt 650 kvadratmeter, med sju stuer og like mange soverom.

Et hjem med varme
Nok et parti fra "Storstua" på Røed. Her ser vi noen av de vakkert opphengte gardiene fra 1800-tallet.

En levende historie

Etter hvert har de også gravd seg så langt ned i gårdens historie som det har vært mulig å komme, en historie de mer enn gjerne henter ut smakebiter av når de får besøk. Ofte er det da Knut som tar på seg rollen som forteller, og ingen som har opplevd slike stunder, kan vel være uenig i at han evner å skildre de forskjellige episodene og personlighetene på en måte som er både levende og underholdende. Noen ganger lar han seg rive med av historien så det er en fryd å se, og er det en eller annen detalj hukommelsen ikke straks finner fram til, har han Ruth som sufflør og støtte.

Ja, Røeds historie kunne i seg selv gi stoff nok til en bok, men nøyer vi oss med å hente ut noen høydepunkter, er det naturlig å begynne med at Røed var adressen til det som kan sies å være landets eldste beskrevne bolighus. En gang Knut og Ruth var på besøk hos en venn i Drammen, ble de spurt om de visste hvor "Rød i Jalund" var. "Visst vet vi det, vi bor jo der," smilte Ruth. Så fikk de høre at det var gården biskop Eystein i år 1389 bygslet til en mann ved navn Arna Nikilosson mot at han blant annet satte opp nye hus. Kanskje hadde gården blitt liggende øde og forfalt som en følge av svartedauden, og så måtte kirken, altså eieren, finne noen til å sette den i stand igjen. Nikilosson kunne imidlertid ikke bygge hva som helst, for biskopen hadde meget bestemte meninger om hvordan husene skulle være. Hovedbygningen skulle for eksempel være så og så lang, og ha et forsvarstårn i to etasjers høyde. Allerede på 1300-tallet var altså Røed en viktig gård (Ree 1947, s. 195–196).

– Det ga oss en veldig god følelse å få vite at gården hadde en historie som gikk så langt tilbake. Vi visste ikke noe om det da vi overtok, men så viste det seg altså at vi hadde fått en slik kulturarv på med på kjøpet, sier Knut.

Forflytter vi oss til 1700-tallet, støter vi på den tidligere nevnte Just Treskow, mannen som gjerne får æren av å ha bygd den nåværende hovedbygningen. I 1728 nektet han å gjøre tavletjeneste fordi han mente det var "under hans honnør", og for det fikk han en mulkt. Men hva var tavletjeneste?

– Vi spurte om det en gang en gruppe kom hit for å bli guidet. De fleste mente at de visste det, men egentlig var det ingen som visste noe, forteller Knut, og forklarer at tavletjeneste gikk ut på at en møtte opp til gudstjeneste og gikk rundt med en slags skuffe for å samle inn penger fra menigheten. Siden folk flest ikke kunne lese, var det på denne skuffen et bilde av hva de innsamlede midlene ville bli brukt til. Treskow mente altså at en slik arbeidsoppgave var under hans verdighet.

– Denne Treskow var i det hele tatt en original mann. Ikke for det, absolutt alle som har bodd på Røed, har vært originaler, ler Knut, og Ruth ler med.

Var Treskow en mann utenom det vanlige, så er nok det utsagnet i enda større grad sant når det gjelder Herman Fries Schwenzen, født i 1857. Den beste til å fortelle om han er kanskje Henning Fries Børke, født i 1946 som Schwenzens oldebarn. Hans bestefar var Hjalmar, den ene av tre gutter i en søskenflokk på fire. Han hadde to yngre brødre, Harald og Per, samt en lillesøster døpt Dua.

– Jeg husker bestefar fortalte om sin oppvekst, sier Børke, og nevner blant annet Smuglerstien og de mystiske trappetrinnene ved Ilebukta. Trappa sa bestefaren at det var han og Harald som hadde laget, men navnet Smuglerstien hadde visstnok sin bakgrunn i virkeligheten.

Vår i alleen
Lønnetrærne i alleen mellom Røed og Grønliskogen står fulle av lysegrønne blomster denne doggfriske morgenen i mai. Snart vil solvarmen lokke fram den søte duften av nektar, et signal til utallige vårhungrige bier og humler om hvor maten er å finne, og lyden av fornøyd, forplantningsassisterende summing vil strømme ned fra de ennå bladløse kronene ...

Deres far var hadde startet sin karriere i Forsvaret, der han etter hvert ble premierløytnant, men etter noen år brøt han fullstendig med det militære liv, og satset isteden på å livnære seg som kunstner. Han utdannet seg til maler og litograf ved Knud Bergsliens skole i Oslo, og var representert på Høstutstillingen i 1881. Sammen med sin kone Julie, som egentlig var av meget fornem tysk herkomst, flyttet han i 1897 eller 1898 til sin nyanskaffede bolig på Jeløen. De forlot Lysaker og hovedstaden med båt, og gikk i land på det gamle ferjestedet Tronvik. Ankomsten er følsomt skildret av Julie i hennes dagbok:

”13. september var den store dagen for flytting. Kl. 17:00 dro vi med det gamle dampskipet ’Basker’ som lå ved badehusbryggen på Fjeldstrand. Det var lastet med alt vi eide, og alt levende; Mamma, Pappa, Hjalmar, Harald, Dua, to tanter, en barnepike, en husholderske, tre hunder, tolv høner og tre katter. I nydelig solskinn la ’Basker’ fra kai, og kom frem til Tronvik kl. 20:30 i nydelig måneskinn. Vi reiste så fort som mulig til Rød, og sov der i gjesteværelsene, da det meste var uferdig. Heldigvis kunne barna være mye ute i det flotte høstværet.

Hjalmar gledet seg enormt over landlivet, og nøt alt. Dyr, stall, fjøs og arbeid på jordene. Han er ofte hos sin nye venninne, budeien Marie i fjøset, og han rir mye med Pappa. Hjalmar på sin Ponni, og Pappa på sin store hest ’Favoritt’.

Vinteren var så mild at all form for vintersport som ski, skøyter og aking ikke var mulig.

Hver onsdag og lørdag ble Hjalmar kjørt til skolen av husmannsgutten Rikard med melkevogna, og gikk over Kubberød og Reier tilbake.”

– En av grunnene til at de valgte Jeløy, var nok at det var blitt et kunstnermiljø der. Men det skyldtes også at de ønsket å bo i mer landlige omgivelser, og da særlig på grunn av den frihet og de opplevelsesmuligheter det ville gi for barna, sier Børke.

Begynnelsen av 1900-tallet var preget av store fester, herskapelighet og ikke så rent lite romantikk. Blant annet skal det ha vært flere kjærlighetsforbindelser mellom guttene på Røed og jentene på Alby.

For Schwenzens del endte tiden på Røed dessverre på en heller ulykkelig måte. Julie døde i barsel, og mot slutten av sitt liv så Schwenzen seg nødt til å oppgi gården av økonomiske hensyn. Men han hadde nok i alle fall mange gode minner å høste glede av. Han flyttet inn i det røde huset på Snippen, det som nå benyttes av speidere. Det hadde lenge rykte på seg for å være hjemsøkt, noe gamle Frida Bråthen vet å fortelle om:

– Der var det så urolig, det har jeg alltid hørt. Det var ikke alle som orket å bo der, sier Bråthen alvorlig. Var det kanskje Schwenzen som ikke helt fant ro etter flyttingen?

Sønnene Hjalmar og Harald hadde han i alle fall liten grunn til å sørge over. De ble begge framtredende skuespillere. I 1920-årene satte Harald opp ”Pan” på Nationaltheatret med sin bror i hovedrollen, og under krigen saboterte han en tysk propagandaforestilling ved å sette fyr på snorloftet. Han ble også formann i Norsk Skuespillerforbund.

Grønli og ”Sir Edmund”

Ikke før var Røed i Mamens trygge hender, før det ble klart at Grønli gikk en usikker framtid i møte. Eieren, Astrid Munch Rosenberg, var enslig og aldrende, og følte at ansvaret for gården var i ferd med å bli en byrde. I dette var det Edmund Ree fikk en viktig rolle.

– Det var Edmund Ree, eller ”Sir Edmund”, som vi kalte han, som anbefalte oss som kjøpere av Grønli. Den gamle damen kunne ikke sitte med eiendommen lenger, men hun var veldig redd for at den skulle falle i gale hender, og frykten var berettiget, for vi hørte flere ganger snakk om at det var de som ville slå kloa i Grønli bare for å sette bulldoseren på bygningene, parsellere ut tomter og utnytte den verdifulle veden i de veldige trærne, forteller Ruth.

– Rosenberg tilhørte ”aristokratiet”, men hun var en flott dame likevel. Hun visste at mange ville bli fristet til å finansiere kjøpet av gården ved å høste trærne, og det var noe av årsaken til at hun ikke ville selge til noen som ikke hadde røtter i kunst og kultur. Hun ville sikre at gården ble bevart, legger Knut til.

Selv om det var nok av mossinger som satt med betydelige eiendommer, var deler av bystyret skeptisk til at Mamen skulle overta Grønli.

– De var redde for ”eiendomsopphoping”. Det var latterlig, sier Ruth. Nå kan de smile av det hele, for i 1982, etter seks år på Røed, fikk Mamen endelig konsesjon til å overta Grønli. Dermed fikk også sønnen Knut Christen noe å henge fingrene i.

– Alt var ryddig og ordentlig, men det var et iskaldt hus. I motsetning til her på Røed, hvor huset er av tre, er huset på Grønli av mur, påpeker Knut. Selv i dag er flere av rommene så kalde at det vil kreves betydelige investeringer for å gjøre dem komfortable å oppholde seg i om vinteren.

Familien Mamen har lagt mye arbeid i å sette bygningsmassen på Grønli i stand. Stuene er unike, og den restaurerte vinkjelleren er et spesielt sted.

– Murene er over en meter tjukke. En får nesten fornemmelsen av å befinne seg i et slott, smiler Knut.

Et besøk på Grønli bekrefter at Knut Mamen har sine ord i behold. Der bor nå Knut Christen med sin kone Mariann, døtrene Linda Marlen, Ruth Mirjan og Oda Margrethe, sønnen Knut Magnus og fosterdatteren Celine.

Knut Christen viser fram en lang, smal kjeller med kritthvite vegger, svarte smijernsbur til flasker og mange morsomme effekter fra den gang foreldrene til Astrid Rosenberg drev vinproduksjon. Både tønner, flasker, glass og ballonger er bevart, likeså en vedfyrt varmtvannstank og en dampkoker til sterilisering av flaskene, samt flere gamle etiketter og korkemaskiner. Vinen

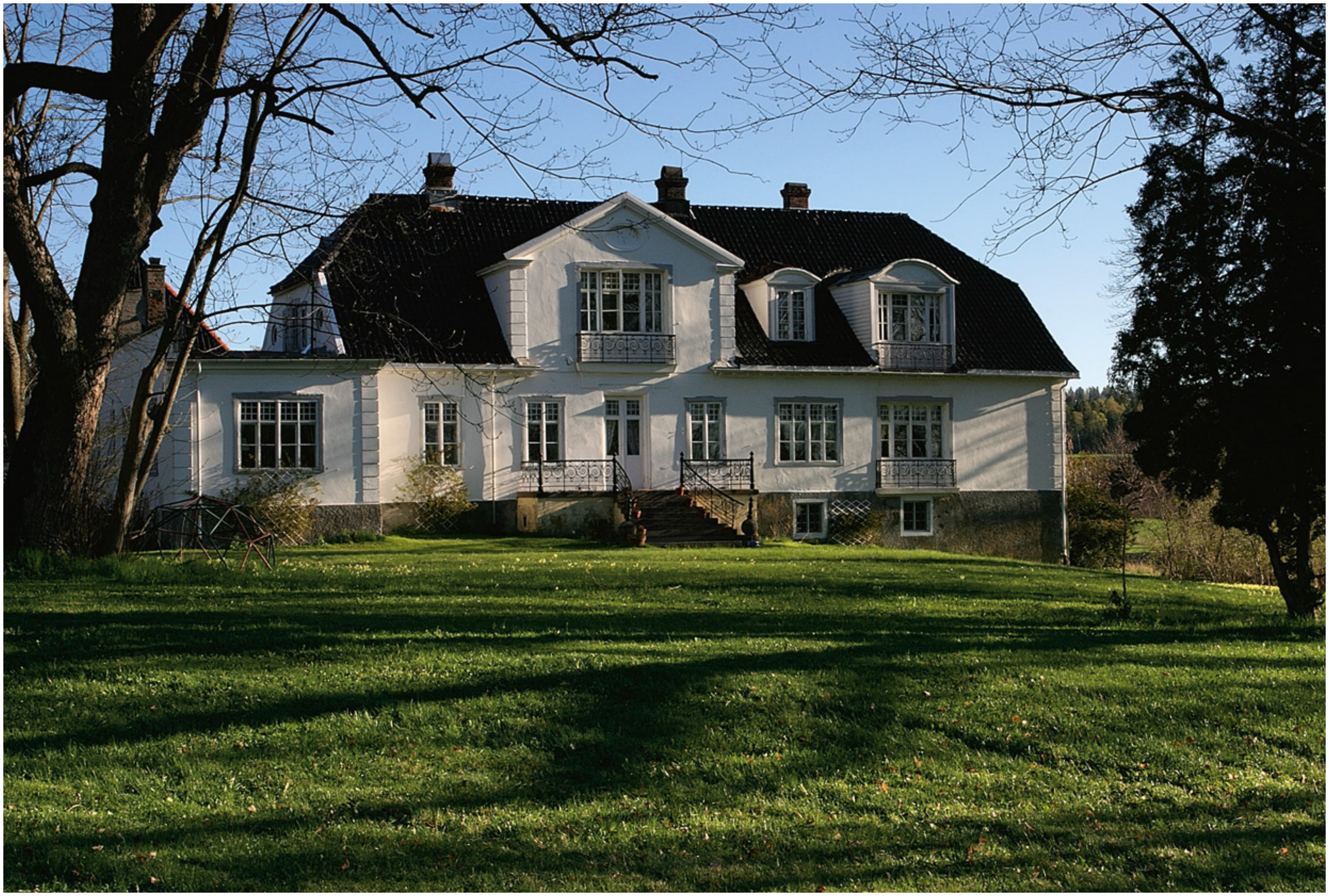

Hovedbygningen på Grønli
Den nærmere to hundre år gamle murbygningen, slik den framstår i dag. Det tårnformede tilbygget på vestsiden er en nyere konstruksjon.

ble i stor grad laget av gårdens egen grøde, som omfattet både rips, solbær, kirsebær og til og med druer. Da Mamen overtok Grønli, var det ennå liv i noen av vinstokkene. Men Rosenberg importerte også hele tønner av de beste vinene fra utlandet. "Det lønner seg, det," skal han ha uttalt …

Det var derfor en solid tradisjon Knut Christen tok utgangspunkt i da han i 2003 bestemte seg for å starte en egen vinklubb, Cave de Grønli, som den ble hetende. Den skulle vise seg å bli en suksess.

– Det har gått over all forventning. Vi har passert førti medlemmer, og møtes fire ganger i året. I slutten av juni har vi en stor vinfest ute i hagen, forteller han.

I tillegg kjører han vinkurs med jevne mellomrom, og de som måtte ønske det, kan leie seg et vinskap og dermed få lagret verdifulle flasker i standsmessige omgivelser.

Vår i Grønliskogen

Grønliparken, eller Grønliskogen, som noen foretrekker å kalle den, er et kapittel for seg. Som en mellomting mellom parkland og skog skjermer den gården mot innsyn fra veien til Røed og

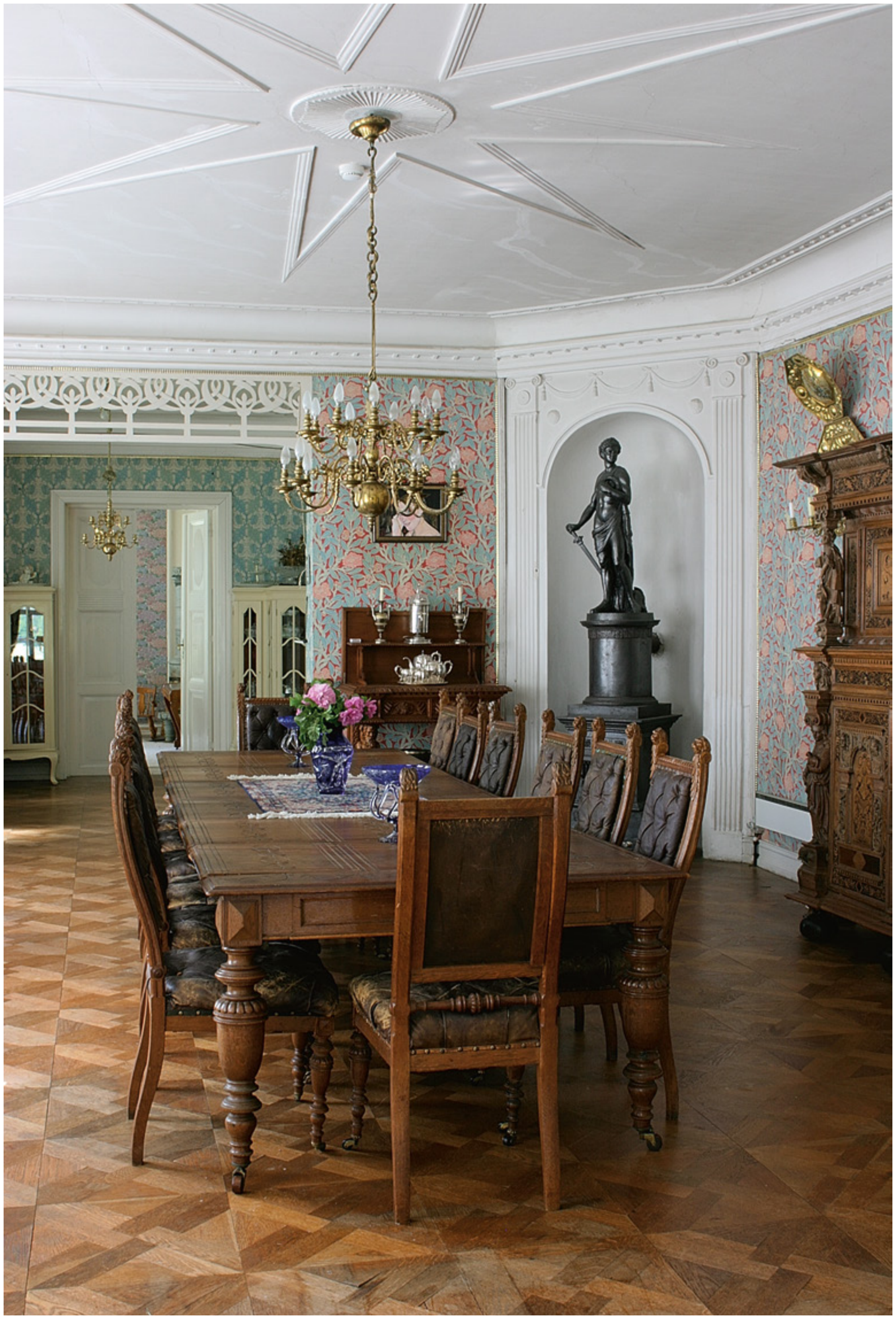

I Grønlis spisestue
Fra et av rommene i første etasje, der en blant annet finner de to praktfulle skulpturovnene fra Næs Jernverk. Den ene, synlig på bildet, er toppet med en statue av en mannsfigur, den andre med en gudinne.

Alby. Men Grønliskogen er mer enn et tilfeldig belte skog. Likevel var den lenge et sted jeg aldri hadde besøkt. Hver gang jeg kom forbi den, hadde jeg et annet mål for turen. Det falt aldri naturlig å stoppe bilen eller sykkelen og entre det skyggefulle ukjente bak steingjerdet.

Desto sterkere ble opplevelsen da jeg i april 2004 besluttet å stoppe ved alleen opp til Røed gård, og avlegge denne hvite flekken på mitt mentale kart en første visitt. Fra bilvinduet hadde jeg fått et glimt av blomsterprakten som ventet, nå åpnet jeg den hvite porten i gjerdet og tok mine første skritt på ny mark. Det var en lun, mild aften, og sola sto like over tretoppene på Ormåsen ved Røed. Det vidunderlige, varme lyset strålte inn mellom trestammene og skapte en stemning så langt fra det banale grå som det er mulig å komme. Langs stien var tusener av blomstrende hvitveis, titusener av snøhvite kronblader, alle gjennomlyst av den lave sola. Hvitveis var i seg selv ikke noe nytt for mine øyne, men aldri hadde jeg sett slike tepper av vårlig prakt i slik drømmeaktig stråleglans. Det var som om verden for et øyeblikk var blitt løftet opp og skjenket en hellig glorie, og livets under fylte hjertet med den gleden som liksom brer seg som en frysning gjennom vevet, og som siden krystalliseres til en rubin og forblir i sjelens folder til tidens ende.

Allerede morgenen etter vendte jeg tilbake. Det jeg hadde sett kvelden før, var borte, lukket i doggvåte skygger, men i den østvendte delen var noe nytt skapt av natten og soloppgangen. Hver eneste blomst hadde lukket seg mot de små timenes kulde, og ventet på dagens varme med kronbladenes lett rosa underside vendt opp og eksponert. Heggen, som om en måned skulle fylle skogen med sin velduft, hadde så vidt fått et slør av lysegrønt løv, og gjennom dette, og mellom de store trærnes monumentale stammer, sendte sola sine første livgivende stråler, så skogen ble en katedral av glorie og skygge, og tusener av usynlige dråper glitret som små prismer og skapte lyset om til spredte glimt av alle regnbuens farger.

I skogbrynet ved gården ventet enda et funn, der hilste nøkleblom og gullstjerne morgenen med sine små, men velformede blomster, små smørgule underverk i et hav av nyskutt grønt, og i bakgrunnen spilte en hakkespett sine trolske trommevirvler med slik kraft at ekkoet for som gjennom en Pan gjennom skogens rom. Det var som om jeg hadde vandret ut av søvnen og inn i et skattkammer like flyktig og fantastisk som drømmenes uhåndgripelige verden, en opplevelse som ikke kunne vare, og som likevel skulle vare i år etter år som en visjon og en stemning for det indre øyet.

En time av april, et år av tid. Så vidunderlig kan øyeblikket være at det blir stående som en flammende uendelighet, og alt omkring senkes ned i tåkelagt uvesentlighet. Det er slike stunder som gjør et menneske sterkere, som lyser opp som fyr i horisonten når stormen river opp havet og draugen dukker fram mellom bølgene.

Men hva gjør vi med skjønnheten i verden, med det som løfter mennesket og tenner lys i eksistensen? Det gode kan vokse og gro og strekke seg mot himmelen, folde ut sitt løv og fylle oss med kraft, men de andre kreftene er sterke, de eter seg inn gjennom barken og lar treet råtne i stillhet, til ingen husker hva det var, eller kaster fram sine blindende analyser, og feller et århundre med et øksehogg. Det er lettere å rive ned enn å bygge opp, lettere å skade enn å lege, lettere å skape glansbilder enn gull. Hvorfor bruke tid på noe ekte, når perversjonene lokker, hvorfor vente på årringer, når det finnes olje, hvorfor holde tilbake, når en kan slippe løs? Hvorfor være annerledes, når en kan være lik? La matematikken diktere, kall det vekst og utvikling. Mennesket har ingen fiende som mennesket selv.

Begynnelsen på gelenderet
Trappen fra hallen til andre etasje begynner med to store, praktfullt dekorerte søyler. Det godt bevarte interiøret på Grønli er unikt, i alle fall i østfoldsammenheng.

En beskjeden begynnelse

Som selvstendig gård er Grønli en av de yngste på søndre Jeløy. På 1700-tallet var Grønli bare en beskjeden og bortgjemt husmannsplass. Men i 1813 begynte tiden som skulle gi navnet et drag av storhet og verdighet. På selveste lille julaften ble Grønli skilt ut fra Alby og kjøpt av rikmannen Momme Peterson (Kittilsen 1935, s. 222–227). Året etter, i 1814, ble det plantet en dobbel bjørk som ennå står, og samtidig begynte arbeidene som forvandlet Grønli til en lystgård verdig en adelig. Det ble oppført en herskapelig hovedbygning i mur, det ble plantet alleer og anlagt park. I søndre del av Grønliskogen kom en fiskedam med karusser og en liten, hvit lekestue, komplett med møbler, kjøkkenkrok og skorstein.

I boka *Gamle minder fra Christiania og Jeløen* (Lindbæk 1929, s. 36–38) finner vi det som i dag kanskje er den eneste grundige førstehåndsskildring av dette stedet. Den beskriver blant annet lekestua, slik Sofie Vold, barnebarn av Jonas Anton Hielm på Alby, opplevde den da hun besøkte den som ung jente på sommeren i 1847. Hun og søsteren Jone hadde mange ganger sett lekestua fra Alby:

Hyllest fra en gartner

Im rank’ Naturgewande schlief,
Hat jetzt ein bes’res Glück erfaren.
Zu dem Patronens Geist es rief.
Beschrankte Gärten sind erweitert,
Floras Reich’ ist ausgedehnt.
Ein Wasserspring hat es erheitert,
Ein Treibhaus hat es neu beseelt.
Ein Wasserteich liegt nah’ am Garten
Karutzen leben frölich drein
die Ihre frohen Spiele warten
Die klar die liebe Sonne bescheint,
Und aus dem Wasserspiegel raget
Ein Blumen-Inselchen hervor.

Das jeden freundchaftlich einladet.
Der steht vor Brücke Eingangstor.
Zu diesem Ganzem fährt ein Weg
in stolzer Schwingung über Felder,
Kastanien stehen links und rekts,
Beleben beides Feld und Wälder,
Den höchsten Wünsch den ich jetzt hege,
Ist dass der Herr von Grönlien nun,
Die reinsten Freuden mag erleben
An seinem schönen Eigentum,
Ja in dem Kreise Ihrer Lieben,
Das ist das wahre Glück fürwahr,
Dann ist der Lohn für ihrem Streben
Gewiss der Süsseste von Allem,
Ihr Name wird noch nach Menschen Leben
In Enkels Mund mit Liebe wallen.

C. Reissmann, 1843

Reissmann, en tysk gartner, skrev dette diktet noen uker før P. C. Petersons bortgang.

”Fra den nordre altan på Alby kunne vi glimtvis skue en del av Grønlis herligheter. Det som især tiltrakk seg Jones og min oppmerksomhet, var et lite, hvitt hus som lå i parken, aller nærmest Alby, kun en steinmur skilte denne delen av Grønliparken fra Albyalleen. Det var ikke stort mer enn taket vi kunne se fra Alby, men når vi bemerket at det steg røyk opp av pipen på det lille huset, ble vi som elektriserte, og kunne lenge stå på altanen og stirre på denne røyken. Hvordan kunne dette ha en så spesiell interesse for oss? Jo, om dette huset hadde vi hørt forunderlige ting. Tenk, det var et barnehus! Lekestuen ble det kalt. Tjenerne på Alby hadde fortalt at det skulle være en stue der så stor at den kunne romme tjue barn, og et mindre sideværelse og et kjøkken med ordentlig kjøkkenbenk og mange gryter og panner! Foran vinduene var det sikkerhetslemmer, siden huset lå så avsides, men i lemmene var det skåret ut et lite kikkhull, som et hjerte, og da Jone en gang hadde vært ute med sin venn forvalter Halvorsen på den marken som grenset opp mot Grønliparken, hadde han hjulpet henne over muren og inn i den fremmede parken, og løftet henne opp til hjertet i vindusskodden, så hun kunne titte inn, og i det dempede lyset hadde hun skimtet en sofa med grønt trekk og kommoder, bord og stoler. [...]

En vakker ettermiddag satt vi begge oppe hos mor og bestemor da Alette kom farende opp og sa at det var to småpiker nede, som spurte etter oss. To småpiker? [...] Jo, ganske riktig, fru Peterson på Grønli hadde sendt to av sine småpiker over til Alby for å spørre om ikke Bergs småpiker kunne følge med dem til Grønli og leke i lekestuen! Det var en overraskelse! De fremmede måtte spasere i hagen mens vi ble pyntet, og så fulgte vi med. Det var en minneverdig dag.”

Fra enkefru til storviltjeger

I 1893 kom Grønli på andre og kanskje enda mer fornemme hender. Da ble Grønli solgt til en svært velhavende enke ved navn Ingeborg Rosenberg. Den tidligere nevnte Astrid Munch Rosenberg er det siste gjenlevende av denne enkefruens tre barnebarn, og den eneste av Rosenberg-slekten som fortsatt er bosatt i Norge. Hennes fulle navn inkluderer mellomnavnet Emerentze, som i likhet med Munch er en arv fra morssiden.

– Naturligvis husker jeg Grønli. Det var jo vårt hjem, og om sommeren var det vidunderlig, sier hun over telefonen.

Hennes farmor kjøpte stedet i 1893, noen år etter at hun var blitt enke som en følge av at ektemannen døde av blindtarmbetennelse i Paris. At en enke gikk til anskaffelse av en gård som Grønli, må vel ha vakt en viss oppsikt, men ”enkefru Rosenberg” manglet åpenbart verken midler eller ambisjoner. Av folketellingen for 1900 ser vi at hun hadde inntekt av kapitaler og eiendommer, og at hun holdt seg med både stuepike og kokkepike, to gårdsgutter og to gartnere. Ifølge Astrid var hun en meget bestemt og spesiell dame. En dag ga hun beskjed til sønnen Franz, som da var blitt jurist i Kristiania, om at det var på tide at han overtok Grønli, ellers ville hun selge både huset og alt av inventar. Enkefruen flyttet så til en nyopprustet villa på Tronvik som hadde kallenavnet Stupet. Der tok hun imot sine barnebarn, de to guttene Nils Jacob og Stener, og selvfølgelig Astrid. Men det var Nils som fikk det meste av oppmerksomheten. Astrid måtte finne seg i å bli oversett fordi hun var jente.

– Men hun hadde en fantastisk kokke som het Anne. Hun forsto hvordan det var, og tok seg litt ekstra av meg, forteller Astrid.

Faren beskriver hun som en flott mann, høy og kraftig og meget pen. Han gikk gjerne sportslig kledd, med nickers og tweedjakke og den slags, og storviltjakt var hans store lidenskap. Han skrev flere bøker om reisene sine, og atmosfæren i rommene på Grønli ble krydret med de utroligste trofeer. I dagligstua hang det antilopehoder på veggene, i porselensværelset sto det støttenner fra elefanter foran skapet, og inne i storstua lå skinnet av en løve. Bjørneskinn hadde han også.

– Det var vel ting som brakte hans tanker tilbake på reisene. Han hadde mange trofeer, han hadde det, men det ble aldri påtrengende mange av dem i rommene, mener Astrid.

Om Nils ble bortskjemt av bestemoren, så var snarere det motsatte tilfellet på skolen, den daværende Søndre Jeløy skole. Der ble han stadig trakassert av gutter fra arbeiderstrøkene ned mot Moss. De hadde sett det store huset han bodde i, når de jobbet på jordene ved Grønli om sommeren, og var svært misunnelige. Nesten hver dag måtte han ta nevene i bruk for å forsvare seg. Men han var flink til å slåss, og klarte seg bra.

– Jeg husker en gang fruen til Sømme ringte min mor og spurte om Nils hadde fortalt noe om hvordan han hadde det. Nei, han hadde da ikke sagt noe spesielt, fikk hun til svar. ”Vel, jeg så han i slåsskamp med en svær gutt i dag. Men han kom godt fra det,” opplyste fru Sømme på telefon fra Bergersborg.

Senere, mens Astrid ennå var barn, flyttet familien til Lillehammer. Grønli ble igjen et sommersted, bare bebodd av en forpakter.

Foreldrene var for øvrig gode venner av Peterson-familien, og både Rosenbergs, Petersons og andre høytstående familier kom hvert år sammen til en stor sommerfest på Refsnes. Den ble avholdt 5. juli, på fødselsdagen til godseier Boecks hustru.

– Boeck-familien var visstnok fjerne slektninger av pappa, men akkurat hva slektskapet besto i, vet jeg ikke. Vi barna fikk uansett aldri være med til Refsnes. Boeck hadde ingen barn, og festlighetene var forbeholdt de voksne. Men jeg husker at mamma og pappa måtte passe på å ha med seg finstasen når vi dro til Grønli for sommeren, erindrer Astrid.

Her, i dette minnet om 5. juli på Refsnes, aner vi en flik av det eventyrlige og romantiske Jeløy, en verden for seg, bygd opp av de bemidlede og dannede, der gjester fra fjern og nær kom kjørende med hest og vogn gjennom fabelaktige alleer, og selskapslivet kunne utfolde seg under skinnende prismer og i sommernattens duftende hager.

Skal en snakke om originalitet blant Grønlis eiere, står vel Franz Rosenberg nesten uten konkurranse. I parken drev han skytetrening, og om dette fortelles det en historie som neppe er sann, men som sier litt om hvilket rykte han hadde: En gang da Rosenberg hadde venner på besøk, ble det reist tvil om hvor treffsikker han var. Rosenberg bestemte seg da for å bringe den vennskapelige skepsisen til taushet med en praktisk demonstrasjon. Han grep en av sine beste

Glasskunst
Et av vinduene ved hovedinngangen på Grønli, åpenbart påvirket av art nouveau …

rifler og geleidet kameratene ned til et utkikkspunkt. ”Dere tror altså ikke at jeg kan felle det dyret der borte med ett eneste skudd? Var det slik å forstå?” spurte den dyktige skytteren. Med den største selvfølgelighet ladet han våpenet og la an mot skulderen. Vennene så forundret på hverandre, myste mot sola og prøvde å forstå hva han mente. De kunne jo slett ikke få øye på noe dyr. Eller jo, langt der borte sto noe som liknet på en fredelig Dagros og beitet for seg selv i utkanten av en eng. Akkurat da smalt det. Kreaturet gikk over ende og ble liggende urørlig. Rosenberg ba de vantro kameratene om å følge han, og dermed marsjerte de av gårde i retning valplassen med selvsikre Franz i spissen. Da de endelig kom fram, var det ingen tvil lenger: ”Rett i hjertet,” konstaterte Rosenberg, og gikk så opp til eieren av kua for å gi han en ”passende” erstatning. Det hører med til historien at eieren aldri protesterte.

Senere ble det Astrid som arvet Grønli, og med hennes eierskap nærmer vi oss Mamens overtakelse i 1982.

En mann og en kvinne

Kan det så tenkes at noen av disse Grønlis tidligere beboere ennå preger stemningen med sitt uhåndgripelige nærvær? Er det en dvelende kraft fra deres for lengst hensvunne liv, en kraft så varig i sin natur at den er blitt ett med deres eiendeler, med veggene som omga så mange av deres dager og netter, som de nålevende ikke kan unngå å merke? Eller er det en tilstedeværelse, en eksistens bortenfor det målbare, som familien ikke kan fornekte? For samtlige i Knut Christens gren av slekten har sett noe, det sier i alle fall datteren Marlene, og antyder med et smil at ikke alle har like stor lyst til å fortelle om sine opplevelser. Hun vil ikke innrømme at hun tror på gjengangere, men at det finnes fenomener der vitenskapen kommer til kort i sin forklaringsevne, fenomener som gir seg utslag i opplevelser som dem hun selv og andre har hatt på Grønli, det er hun ikke i tvil om.

Mest beryktet er Kontoret, et heller lite og dunkelt rom på husets nordside der knapt noe er rørt siden eieren av den antikvariske skrivemaskinen forlot sin plass for flere tiår siden. Eller ble noe værende? Der, gjennom glasset i dørene mellom Kontoret og hallen så Marlene en skikkelse, en mann, kanskje, i stolen ved skrivebordet.

Mer skremmende er de halvfortalte historiene om Speilet, også det en del av møblementet på Kontoret. Bak stolen ved skrivebordet, midt på den ene langveggen, henger det, en stor, skinnende flate som ingen må se inn i ved midnatt. Det ærverdige Speilet gir assosiasjoner til fortellingene om speil som med ett ikke er av glass, men noe annet, speil som likner flaten til et stille tjern, der en skygge, en berøring, er nok til å bryte refleksjonene og avsløre en verden der vannliljenes røtter forsvinner ned i uutgrunnelige dyp.

Men Speilet tas ikke mer alvorlig enn at gjester av og til utfordres til å ta Speilet i nærmere øyesyn når selskapelighetene i stuene like ved beveger seg over slaget tolv. De modigste entrer da Kontoret når noen minutter er passert. Ingen er imidlertid så dristige at de oppholder seg der på døgnets ene forbudte tidspunkt.

Marlene kan også berette at en av hennes søstre en gang forklarte at hun hadde sett en mann og en kvinne hun ikke kjente. Kvinnen gikk i kjole, og hadde en blomst i håret. Da var søsteren bare tre år gammel. Men ikke nok med det. Nylig opplevde ektemannen til en annen av søstrene det samme. Til tross for at han ikke kjente til historien på forhånd, kom han med en beskrivelse av de to personene som stemte nøyaktig overens med det Marlenes søster fortalte for mer enn ti år siden. Ifølge Marlene er dette bare ett eksempel på hva som er blitt observert i Grønlis mystiske avkroker.

– Opptil fire personer har sett det samme, og på én gang. Du føler at det er noe her, sier Marlene.

De henførende nykkene til et gammelt hus? Knirkende treverk, trekk gjennom rommene, blafrende gardiner i nattens månelys? Eller kortlivede flenger i virkelighetens kulisser, glimt av noe annet? Det er vel bare noen netter i rommene på Grønli som kan gi grunnlag for et standpunkt.

Det blir ikke mindre spennende å besøke Grønli når en vet at en del av interiøret, deriblant en gammel altertavle med utrolige utskjæringer, antakelig stammer fra et slott på Jylland i Danmark som ble revet på 1800-tallet. Dette fortalte i alle fall Rosenberg til Mamen.

Røed som kultursentrum

Mens Knut Christen og Mariann Mamen har valgt et relativt rolig og tilbaketrukket liv, har familien på Røed åpnet sitt hjem på en måte som ingen kunne ha forventet av dem, og som bare vekker beundring og respekt blant dem som besøker stedet og ser hva familien faktisk har oppnådd. De får det til å virke som en selvfølgelighet at gården skal være åpen for gjester nær sagt hver dag, året rundt, og nevner aldri noe om privatlivet de nødvendigvis har ofret. Den

April i Grønliparken
Blomstene til hagenøkleblom springer ut omtrent samtidig med hvitveisen, og danner hver vår et fantastisk flor av gjennomskinnelig lysegult mellom de gamle bøkene og lindene. En vandring fra Røed til Grønli om våren er en vandring fra det ene underet til det andre, fra veldige tepper av hvitveis til syn som det på bildet.

som finner seg omgitt av slik vennlighet og jovialitet som den de to generasjonene Mamen på Røed representerer, kan bare takke skjebnen for at det ble slike mennesker som fikk hånd om denne perlen av en eiendom, en perle som så lett kunne falt ned i avgrunnen, men som nå har funnet hvile i de mest kjærlige av hender, og som bare skinner sterkere for hvert år som går.

Knut og Ruth Mamen la grunnlaget for det hele. Som engler fra oven kom de gården til unnsetning på et av de mest kritiske tidspunkter i søndre Jeløys historie. Betydningen av deres modige overtakelse kan vanskelig overdrives. Siden fulgte den forsiktige restaureringen som har pågått like til i dag, den årelange jakten på tidsriktig interiør, etableringen av rosehagen og rehabiliteringen av parken.

Inne i stuene i hovedhuset finnes det knapt en eneste gjenstand fra moderne liv som bryter følelsen av å ha blitt transportert tilbake til en svunnen tid. Det er ”Storstua”, med sofa og stoler fra 1860-årene i ”pseudo-rokokko”-stil, lamper med føtter av skulptert marmor, og et mer enn tre hundre år gammelt klavikord. Et gigantisk maleri av Herman Fries Schwenzen, tilsynelatende av båter ved bryggene i Hamburg, men egentlig en symbolsk framstilling av hans egen familie, fyller hele den søndre veggen, og taket er prydet med originale dekorasjoner i fransk regencestil. Så kommer ”Empirestua”, med interiør i dansk empirestil, ”Rødstua”, med rød tapet og biedermeier-møbler, og ”Bokrommet”, med håndlagede grønne gardiner og en stor, engelsk klokke fra 1700-tallet. Mye mer kunne nevnes, som den sengotiske kisten i trappa opp til andre etasje, eller den fullt spillbare modellen av en cembalo fra 1700-tallet, en forløper til klaveret.

– Et nydelig instrument. En blir så snill av å spille cembalo, smiler Knut. Ja, det har i alle fall ikke hatt noen negativ effekt på familien Mamen …

En kveld like før jul får jeg en time for meg selv i disse stemningsfulle stuene. Knut er nede i kjelleren og maler på sine malerier, Ruth har et ærend hos ”Skogsolsen” i stabburet, jeg har bare fotoutstyret som selskap. Ute har det mørknet, men inne er lampene tent, lunheten og stillheten råder, jeg hører bare mitt eget åndedrag og klikkene fra kameraet. Med ett begynner en av de gamle klokkene å slå, det er en sprø, vemodig klang som liksom forplanter seg gjennom rommene og like inn i sjelen. En evighet passerer, så kommer stillheten tilbake, men denne gangen med den dempede lyden av pianospill, det er Knut som har kommet opp for å øve seg på en gammel julemelodi jeg ikke husker navnet på, men straks kjenner igjen. Musikken bare forsterker følelsene, jeg ser meg rundt og prøver å fange dette øyeblikket i minnet, og kjenner en gledens smerte i brystet over å få oppleve i det virkelige liv dette fragmentet av en roman gjort levende.

Knut og Ruth Mamen har i mange år nå hatt omvisninger i hovedhuset og i hagen, og lenge var det på denne måten de fleste hadde opplevd Røed. Men i slutten av 1990-årene begynte en ny epoke i gårdens utvikling. Sønnen Hans Torer var ikke tilfreds med bare å overta, han hadde storslåtte visjoner for gårdens framtid, og viljen til å gjøre noe med dem. Sammen med sin daværende samboer Ingrid begynte han det møysommelige arbeidet med å skape et miljø for det kunstneriske og kreative. Én for én ble de gamle driftsbygningene som landbrukspolitikken hadde gjort verdiløse, pusset opp og gjort om til potensielle verksteder og atelierer, og i den gamle drengestua åpnet de kafé.

Det varte ikke lenge før mulige leietakerne meldte sin interesse. Men Hans Torer hadde ingen planer om å dele ut lokaler ukritisk. De som etter hvert slapp til, var mennesker som hadde vist at de kunne sitt fag, mennesker med originalitet og idealisme, som kunne bidra til å berike miljøet på gården både som personer og som kunstnere og håndverkere. Fotografen Helge Eek og tapetmakeren Victoria Brand Grønbeck var blant de første som fikk ta i bruk Røed som adresse. Snart hadde nye og skapende krefter flyttet inn i både stabbur, fjøs og hønsehus, og slik fortsatte det til nesten hvert eneste kott og hver eneste krok var fylt, og gården var blitt den reneste bikube av aktivitet. I dag har en hel ”familie” av kreative og annerledes tenkende fått tak over hodet i de idylliske omgivelsene. Eksempler er instrumentmakeren Harald Hougaard, spesialist på gitarer og irske trommer, Olav Bergflødt, som konstruerer de mest utsøkte trekkspill, Bente Rosenvinge, ”tusenkunstneren” som lager både smykker, speil og vesker, Torunn Ogden, som vever og koker såpe, Tore ”Skogsolsen” Olsen, ekspert på restaurering av antikviteter, Vibece og David Ree, paret som blåser glass i gårdens ”glasshytte”, og Rolf Thomas Thommessen, mannen bak Galleri Kvinnelist. Alle er de mennesker som skaper noe, ikke for å tjene seg rike eller gjøre karriere, men for å leve.

– Vi begynte helt i det små. Så har de kommet til oss etter hvert, folk som har skapertrang, og som har lyst til å være en del av et miljø, forklarer Hans Torer, som nå er i ferd med å realisere det han har drømt om i årevis.

– Vi har dessuten hatt et sterkt ønske om å skape oss en arbeidsplass her på gården. I det moderne landbruket har ingen av bygningene her noen verdi, men for et kunst- og håndverksmiljø har de vist seg å være en velsignelse, fortsetter han, og understreker at hensynet til kroner og øre hele tiden har kommet i annen rekke. Med tiden har inntektene kommet opp i et akseptabelt nivå, men rike blir de ikke.

– Folk tror lommeboka er like tjukk som hovedhuset er langt, men sannheten er en ganske annen. Vi gjør dette for å skape noe. Både jeg og andre i familien har investert vanvittig mye tid i å gjøre det hyggelig for leietakere og besøkende, men det har ikke vært tungt, det har bare vært en glede, konstaterer Hans Torer.

Han framhever at de forskjellige kunstnerne og kunsthåndverkerne nesten er som medlemmer av en familie, og at mange finner støtte i hverandre og hjelper hverandre. Det betyr mye å være på et sted der en kan treffe likesinnede, og ikke bare blir sittende alene på verkstedet. Den felles lunsjen klokka tolv er nærmest blitt en institusjon.

– I lunsjen prater en sammen og utveksler ideer og erfaringer. Der finner en alle typer mennesker. Noen har mye å snakke om, andre sitter helst og lytter, og begge deler er helt i orden. Det dreier seg om å vise litt omsorg for hverandre, og det er noe som er mangelvare ellers i samfunnet, legger Hans Torer til. Han angrer ikke det minste på at familien har gjort Røed til ”allemannseie”.

– Vi ser det slik at dette er et sted vi har til låns, og vi deler gjerne dette flotte området med andre. Det er det vi håper å oppnå med vår drift, å gjøre noe som gleder andre mennesker, sier han oppriktig.

Hans Torer har utvilsomt mye av æren for at alt det som i dag er Røed, er blitt virkelighet, og han har ingen planer om å hvile på sine laurbær. Tvert imot. I hjernevindingene har han flere spennende, litt småville prosjekter som bare venter på å bli realisert. Dem er det imidlertid litt tidlig å beskrive nærmere. Bare spåmenn kan si noe sikkert om hvilke nye attraksjoner som vil trekke folk til Røed i framtiden. Men også da vil nok kultur være det sentrale stikkordet.

Nasjonalskatten Alby

Kapittel VIII: Alby–Paradisbukta

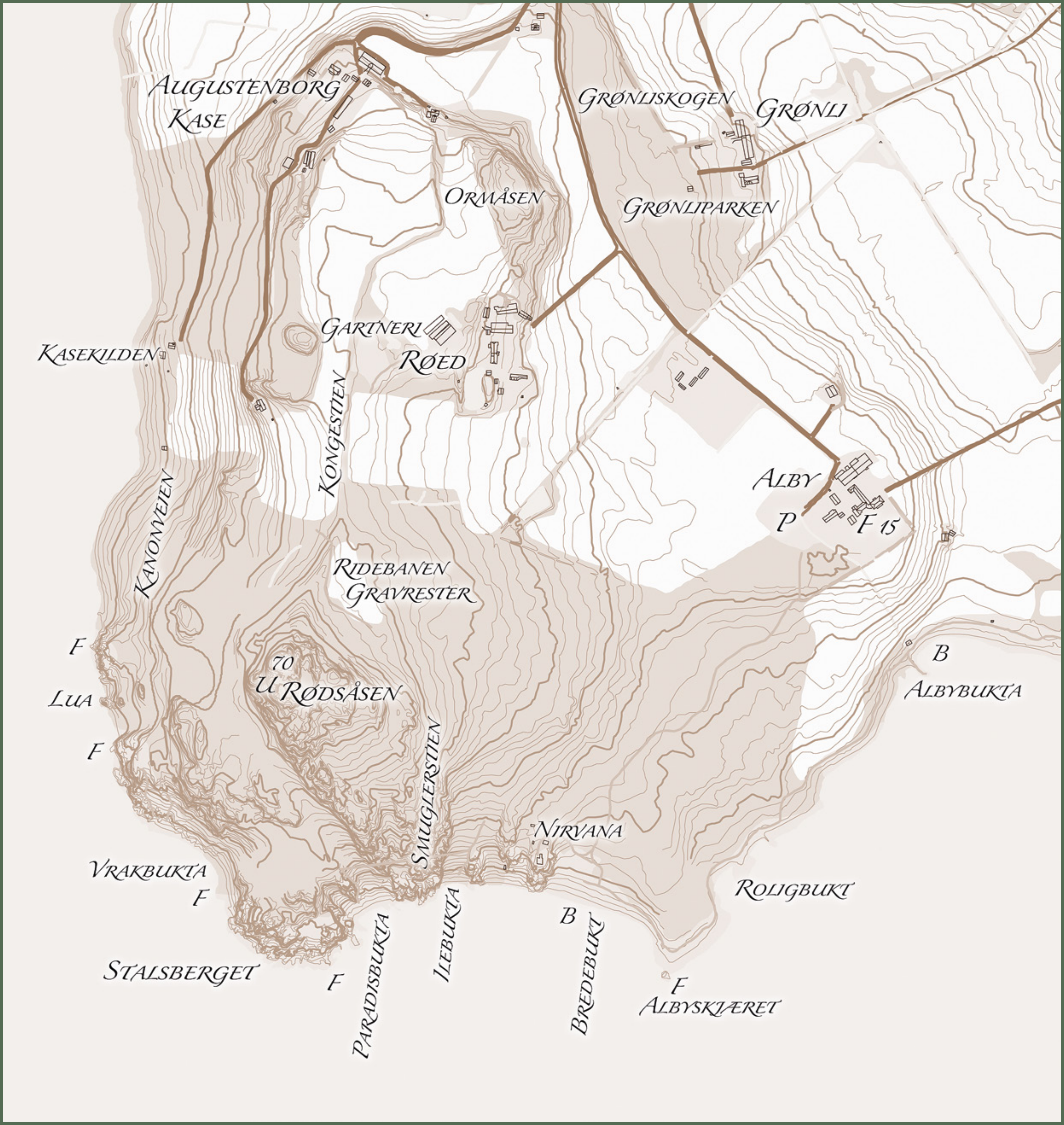
Augustenborg
Kase
Grønliskogen
Grønli
Ormåsen
Grønliparken
Gartneri
Røed
Kasekilden
Kongestien
Kanonveien
Alby
P
F 15
Ridebanen
Gravrester
F
70
U
Rødsåsen
Lua
F
B
Albybukta
Smuglerstien
Nirvana
Vrakbukta
F
Roligbukt
B
Ilebukta
Paradisbukta
Stalsberget
F
Bredebukt
F
Albyskjæret

Høvdingsetet i fjordens midte

Juninatten ebber ut, månesigden blekner, fuglesangen stiger i styrke, alene i stillheten. Det er dagens stjerne som melder sitt komme, livet flør som vannet i fjorden, lyset maler landskapet i morgentimens varme farger. Jeg er endelig på vei, to portstolper venter i hvitt, et besøk, et kjærlig gjensyn.

Så blir den til, alleen, den kommer meg i møte med sitt grønne velde, fanger tiden mellom rekkene av stammer som søker å konvergere i det fjerne, så destinasjonen bare anes gjennom en åpning langt der borte.

Utenfor, i øst, er sola en kule av ild over Reieråsen, strålene får den aldrende barken til å gløde, og i løvverket lyser hjerteformede blader i tusentall, grønne og gjennomskinnelige som optimismen selv. De skjelver forsiktig i det første draget av sommerlig bris, unge, men akk så fulle av elde, trekker et sukk som bruser gjennom lufta og langsomt dør hen.

På den andre siden strekker skyggene seg lange og forgrenede mot vest, ut på jordet der en flokk fasaner inntar et tidlig måltid. Men oppmerksomheten glir fort tilbake til alleen, det er som om tanken vil bli ett med denne skjønnheten, føres med kohesjonen ut i grenene og løses ut ved himmelen.

En portgang tar over der alleen åpner seg, jeg husker spenningen da jeg gikk her som gutt, den knasende grusen, ekkoet av skrittene i muren. Så kommer jeg ut på den åpne plassen bak den stolte hovedbygningen, den med en bjørn av bronse i sin midte. Jeg lar hånden stryke over de stivnede hårene, erindringen er sterk, kanskje var jeg fem eller seks da jeg klatret opp på denne veldige, glatte ryggen og akte meg fram til ørene. Med fingrene kjente jeg på tennene i gapet, varlig, for nysgjerrighet og redsel lekte gjemsel under krøllene, det var som om dette sterke og kraftige når som helst kunne bli levende og sette seg i bevegelse.

Men bjørnen ligger i dvale et sted der i metallet, og det finnes ingen til å vekke den. Jeg krysser plassen, går opp trappa og prøver å åpne de store, staselige dørene, men vet at det ikke nytter, de har vært låst i mange år nå, kommer de noensinne til å åpne seg igjen? Innenfor er ingenting tilbake av det som en gang var, jeg kan høre lyden av selskap og musikk, men det er bare veggene som drømmer, tomhet som lengter. Årene er borte, og alt er forandret, veien til fortiden stengt.

Da jeg var stor nok til å legge armene på bordet, var det ennå et rom igjen som ga et hint om fordums storhet, eller det syntes jeg i alle fall, for det var der jeg ville sitte, i en stue med tapet i grønt og gull, og møbler av mørkebrunt tre. Det var levende lys på bordet og varm sjokolade i koppen, og på skålen lå et stykke Albykringle, den beste kaken i verden. Jeg husker sukkeret som drysset ned i fanget, de tynne flakene av ristede mandler, fyllet som ennå var varmt.

Noen ganger tok vi turen innom utstillingene av ren nysgjerrighet, andre ganger var det umulig å unngå dem. Sykkelhjul i tretoppene, høyballer på gresset, vaskebøtter på rekke og rad, og folk som sto og nikket og var alvorlige og lette etter ord. Da var det at en liten gutt brøt stillheten og ropte uforskammet, ja nesten sint: ”Dette er ikke kunst!”, så alle snudde bestyrtet på hodet. Han hadde bannet i selveste modernitetens høyborg, og visste det godt, men angret

Kapittelinngang, venstre side:
Midtvinter på Alby. Ved juletider kommer sola opp så langt sør at selv den sørvendte fronten på hovedbygningen kan fange lyset fra de første gylne strålene. Treet til høyre er én av flere veldige linder.

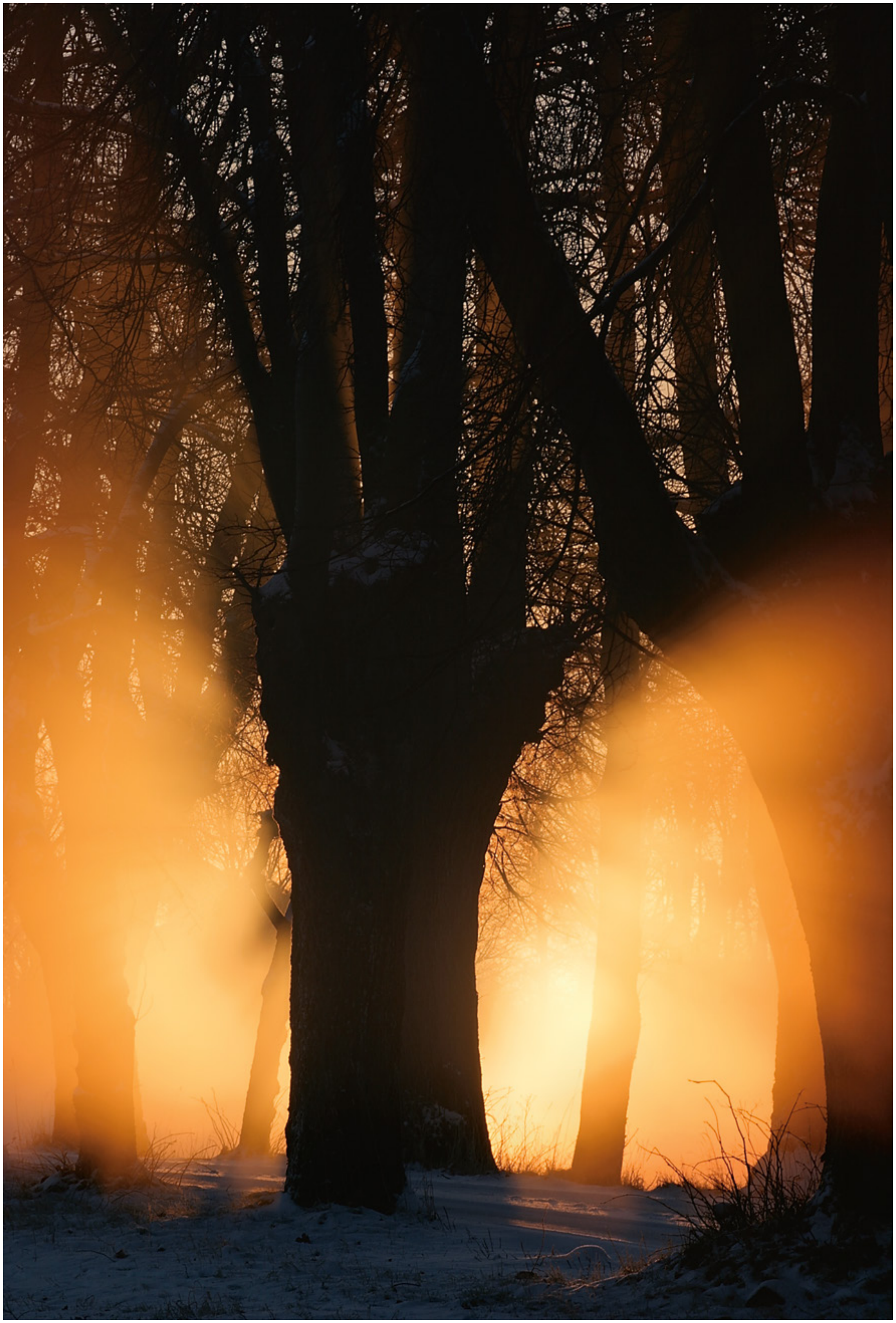

Desembermorgen ved Albyalleen
Når en dag med mildvær og snøsmelting blir etterfulgt av nattefrost og fravær av vind, dannes det ofte en tåkedis som kan gi helt utrolige lysforhold den påfølgende morgenen. Jeg hadde stoppet for å ta et bilde av låven da jeg oppdaget hvilken stråleeffekt som var i ferd med å oppstå mellom trærne i alleen. Med stativ og kamera i hendene løp jeg bort til et egnet sted, fyrte løs og rakk akkurat å fange inn scenen før den bleknet og forsvant.

ikke det minste, nei, han smilte, var stolt av seg selv. Det er jo som kjent av barn og fulle folk en skal ha det …

Jeg kan ikke unngå å lure på hva de ville ha sagt, Jonas Anton Hielm, Biørn Biørnstad og de andre eierne som bygde Alby opp til den perlen kommunen fikk servert på et sølvfat. At et galleri som Fossen 15 skulle bli transplantert inn i det aller helligste av deres gamle rike, det kunne de neppe ha forestilt seg. Heller ikke parkeringsplassen der det før var frukthage, fraværet av husdyr, malingen som flasser av, alleen som forfaller. Visst var det en lykke at området ble lettere tilgjengelig for allmennheten, men det kunne også private ha lagt til rette for.

Men den florlette morgenstunden er ikke tiden for slike tanker. Jeg skritter videre, kommer over på gresset, nærmer meg vollen som skiller parken fra jordene. Like bak forhøyningen ligger fjorden, slik ser det ut, den gamle landskapskunstens bedrag er ennå intakt. Bak meg lyser hovedbygningen gulhvitt i det tidlige solskinnet, den er ennå et prektig syn, med søyler og høye vinduer, rammet inn av de mektige kronene til hundreårig lind og alm. Det er noe inderlig beroligende ved det hele, noe vennlig og inviterende, som duften av syriner i en sval sommerkveld. Mye har endret seg, og likevel intet. Årene blir dager, og dagene øyeblikk, hva er det vel klokker og kalendere har målt? Streker, tall, rutiner, men ikke det vesentlige, ikke morgener som dette, ikke stundene som utgjør livet. I går eller i dag, nå eller for lenge siden, det spiller ingen rolle, det finnes ingen tid, bare rekkefølge, og heller ikke det, bare bilder som svever gjennom rommet, samles i evigheten.

Kanskje var det et sekund av ubevisst innsikt i verdensvevens uransakelige skiftninger som en gang i begynnelsen av 1980-årene, på en tilsynelatende ordinær søndag formiddag, tillot min bestemor å observere noe uforklarlig. Hun sto sammen med meg og bestefar ved hovedbygningens østvegg da hun fikk se en ung og vakker dame komme gående oppover alleen fra Solbergstua. I seg selv ikke noe oppsiktsvekkende, dagen var solfylt og skyfri, og mange var ute og spaserte. Men det var noe underlig ved hele hennes framtoning. Den unge damen var tydelig smal om midjen og gikk i et lyst, fotsidt skjørt, og håret var dandert på gammeldags vis, først flettet, og deretter viklet sammen og satt opp. Så, like plutselig som hun hadde dukket opp, ble hun borte. Synet gjorde nok inntrykk på bestemor, for hun husket det klart selv mer enn tjue år senere, men hun fortalte ikke om det før flere dager etter selve opplevelsen, for det lot ikke til at noen andre hadde sett noe spesielt, og jeg var så liten, og hun var redd for å skremme meg, sa hun.

Disse ordene kommer til meg, denne historien om et glimt av fortiden, og jeg tenker, funderer, på om en fornemmelse av et nærvær noen ganger tolkes om og formes til et bilde av hjernevindingene, at det vi ser, er et symbol fra vår egen erfaring, frambrakt av en kilde vi aner kontakt med, men ikke kan forstå. Hva om det var verden, en melodi i vårt sinn, en tolkning av klanger fra usynlige strenger?

Fra vollen er utsikten like vidunderlig som alltid. Ikke så rart at dette var stedet Jonas Anton Hielm valgte å plassere kanoner for å kunne saluttere ved spesielle begivenheter. Det er lett å forestille seg hvordan rekkene av dumpe drønn rullet utover jordene og fjorden når reisende kom og gikk. Fra vollen fortoner Alby seg som selve midtpunktet i Oslofjorden, det første store stykket av fruktbart, innbydende land som seilende nesten ikke kan unngå å passere på vei sørfra. Jeg lar blikket gli fra det grønne kornet til den lyseblå havflaten, den begynner ved rekkene av trær i Albybukta, passerer den nakne ryggen til Store Revlingen i sørøst, og stopper ikke før den møter himmelen og horisonten, der båtene forsvinner bak jordas krumning. Langt der ute speiler Bolærne seg i vannet og svever som hildringer mellom elementene, ikke som værbitt

Forsommer ved "Tårnet"
Morgensola kaster sitt gylne lys på den prektige tårnsiloen ved låvens østvegg. Siloen er kanskje den mest særpregede av alle bygningene på Alby, et ikon som er synlig over store deler av landskapsvernområdet.

skjærgård, men som noe glassaktig og skjørt som vinden snart vil føre vekk.

I bakkene ned mot sjøen er det en duft som stiger fram i minnet, den glemte duften av dypblå kornblomster mellom gylne kornaks. Det var i kantene av disse åkrene jeg fant dem for aller første gang, de akk så sjeldne blomstene som det moderne landbruket nesten fullstendig har utradert. "Ugress", det er ordet som brukes. Med hvilken rett definerer vi en art som noe uønsket som fritt kan ryddes vekk? Er det når den ikke er økonomisk lønnsom? Når den ikke følger menneskets vilje?

Så kommer jeg ned til Fiskerhytta, den gylne sandstranda og den vesle brygga. Utenfor denne bukta skal det på Biørn Biørnstads tid ha vært et laksefiske så rikt at gården fikk opptil en tredjedel av sine inntekter fra de sølvblanke fangstene som ble brakt på land i løpet av noen hektiske sommeruker. Dette fisket pågår også i dag, om enn i sterkt redusert utgave. Mer om dette senere i dette kapittelet.

Selv var jeg kanskje ti år da jeg tok min første fisk noensinne på dette stedet, en stor begivenhet for en med mine sportsfiskerambisjoner. Det var langt fra noen edel fisk, nei, det var en stakkars flyndre som fortjente beundring for å ha våget seg på noe så gigantisk som en kokt grønlandsreke. Men mer skulle ikke til for å begeistre. Den merkelige lille flatfisken ble ført hjem til kjøkkenet og på høytidelig vis stekt lysebrun og knasende i smeltet smør.

En skjerm av skyggefullt løvverk siler lyset fra sol og sjø der stien fører videre mellom bugnende åker og glattslipt rullestein. De skjøre små lydene av strå mot strå og aks mot aks kommer til øret som usynlige sommerfugler, flyr ut mot vannet og blir borte. Det er en korridor av trær som leder inn i skogen, inn mellom gran og barlind og store, nakne stammer som høyt der oppe hilser fuglene med grener og grønne skudd. På bakken gir falne kongler en pekepinn om livet i de usette toppene. Noen er strippet for skjell av ekornet, andre er åpnet og renset for frø av grankorsnebb, den eiendommelige, rødlige finken som klipper opp hvert enkelt skjell for å komme til føden.

Krabbene i Roligbukt

Det varer ikke lenge før skogen igjen åpner seg mot sjøen, det er den herlige vekslingen mellom det lune og det vidstrakte, det frodige og det salte som årene på Jeløya har ført til at jeg nesten tar for gitt. Foran meg ligger Roligbukt, men jeg og bestefar kalte den alltid Krabbebukta, for i årene før jeg ble fortrolig med stang og snelle, var det langt enklere former for fiske som fascinerte. Jeg husker godt hva som gjorde inntrykk på meg da vi oppdaget denne bortgjemte lille kroken av kystlinje, vi kom da det var fjære, og fant de store, innelukkende dammene som tidevannet hadde etterlatt. Da jeg vasset uti med støvlene, ble det plutselig liv i den stille overflaten. Utallige små reker pilte av gårde i full panikk, men de kom ikke langt, forbindelsen til friheten var borte. Aldri før hadde jeg sett så mange av de nesten gjennomsiktige vesenene samlet på ett sted. Å, hvor jeg ønsket meg en håv den dagen. Uten redskap var det nesten håpløst å få tak i dem, de var gode svømmere og kunne fare baklengs gjennom vannet i stor fart, men jeg prøvde likevel, og til slutt lå et fint eksemplar i håndflaten, komplett med følehorn og det hele. Skulle jeg ta den med hjem, koke den og se om den ble rød? Jeg hadde litt lyst, reker var noe jeg likte, men den var så liten og hjelpeløs der den vrikket seg fra side til side og lurte på hva som hadde skjedd. Med blandede følelser lot jeg den få slutte seg til sine artsfrender, prøvesmakingen fikk vente til en annen gang.

Jeg måtte naturligvis tilbake, og etter hvert ble turene til Roligbukt en nesten ukentlig

Novemberlønn
Lønnetrær ved turveien til Roligbukt. Når en er oppvokst på en øy med trær som dette, er det da så rart at en ved gjensyn tar seg i å tenke at "jo, visst burde trær være hellige ..."?

foreteelse. Det ble krabbene som fikk mest oppmerksomhet, de opererte i det skjulte, og var mer spennende å fange. En meter hyssing og et knust blåskjell, det var alt som skulle til for å lokke dem fram fra gjemmestedene. Jeg la meg godt til rette på en solvarm stein, lot åtet synke til bunns, og ventet i stillhet på at noe skulle skje. På de beste plassene tok det aldri mer enn et par minutter før de første krabbene kom ut av sprekker og hulrom. Det var aldri noen tvil om at det var lukten de lot seg lokke av, for de kunne umulig se særlig langt der nede mellom stein og tang og strandsnegler, og likevel kunne de komme løpende på sitt åttebeinte, sidelengse vis fra flere meter unna.

Når de så nådde fram, prøvde de gjerne å få maten med seg til et skjulested for å kunne spise den i ro og mak. Men ofte var det flere på banen samtidig, og da kunne det gå riktig så vilt for seg. De mindre trakk seg gjerne klokelig tilbake når en større entret arenaen, men når to jevnbyrdige ankom samtidig, gikk de ofte på hverandre med klørne hevet til kamp. Da hendte det at en tredje så sitt snitt til å stikke av med agnet mens de andre sloss, men det kunne jeg jo ikke tillate. Slikt ble det fort underholdning av. Men målet var selvfølgelig å få de største og fineste til å klype seg så fast i skjellet at jeg kunne dra dem opp av vannet etter hyssingen. Et fast grep om ryggskjoldet gjorde dem forsvarsløse, og så var det bare å springe inn på stranda og legge dem i bøtta som sto og ventet.

Slik kunne jeg holde på i time etter time uten å bli lei, og bestefar var tålmodigheten selv. Han satt og tok livet med ro borte ved skogbrynet, mens jeg ble som ett med den vesle undervannsverdenen jeg lå og studerte. Selv på så grunt vann var det et yrende liv. Ikke bare krabber, men rur som vinket med små vifter fra sine hvite festninger, gule ravsnegler som slepte seg i langsom film over blæretangen, tanglopper som spratt til alle kanter når de ble forstyrret. Jeg hadde alltid vært fascinert av vann, og med krabbefisket begynte jeg å ane litt av mangfoldet i sjøen. Snart begynte jeg å spekulere på hva som rørte seg av liv lenger ute, på de store dypene som bare kunne nås med stang og snelle. Få år senere skulle slikt fiske bli en nesten altoppslukende lidenskap.

Krabbene ble for øvrig alltid sluppet ut når fisket var over, med ett unntak. På en av turene fant jeg på at jeg skulle lage et akvarium hjemme på kjøkkenet, og dermed returnerte vi med to bøtter sjøvann, flere klaser tang og en håndfull fortumlede krepsdyr. Manglende surstofftilførsel gjorde at prosjektet var dømt til å mislykkes, men det tenkte ikke jeg på. Jeg danderte tang og stein i bøtta etter beste evne, og slapp krabbene ut i deres nye verden. Mat skulle jeg alltids ordne. Stort var sjokket da vi dagen etter oppdaget at alle krabbene hadde rømt. Bare noen vanndråper på gulvet avslørte fluktruta, som gikk over en terskel og stoppet brått der balkongen sluttet. Under lå naboens blomsterbed, så de hadde i det minste fått en myk landing. De ble aldri funnet, men heller aldri glemt.

Lengselens kilde

Gjennom slik lek var det naturen strømmet som en utømmelig kilde til glede og overraskelse, undring og inspirasjon. Jeg følte ikke noe behov for det kunstige og konstruerte tidsfordriv, jeg ville bare være i og dykke ned i alt det som var til. Kanskje bodde det en lengsel i meg lenge før jeg lærte å beskrive den med ord, en lengsel etter å være omgitt av det livets mirakel som på Jeløya liksom sprang ut i dagen som en allestedsnærværende kilde. Hvert utforskende steg, hvert øyeblikk av sitrende, berusende herlighet var som brensel på et bål av nyoppdaget forelskelse. Sødmen i ville roser, den pirrende lukten av glinsende tang, det skummende møtet mellom grønnblå brenninger og røde klipper, himmelen og løvet og friheten, alt det skjønne og under-

Soloppgang i parken
I vinterhalvåret er den sørvendte vollen i parken et av de beste stedene på øya for å nyte soloppgangen. De mange løvtrærne står som mystiske silhuetter mot de rødmende skyene.

fulle vokste sammen med mitt indre og vekket en tørste som bare gjensyn kunne slokke.

Slik kjennes det også i gløden av denne morgenen som snart ebber ut og blir til solgangsbris og avkledd dag. Jeg stopper ved det raslende takrøret, den klatrende strandvindelen, krattet av høyvokst mjødurt som om en uke vil blomstre gulhvit og duftende og lokke til seg brummende, blankgrønne gullbasser, og kjenner lettelsen ved gjensynet fare som bølger av velvære gjennom ryggraden. For bare timer siden så jeg metropolens urbaniserte skyggedal, effektivitetens deformerte landskap, flommen av navnløse grå mellom kuber av klinisk intet. Nå er jeg tilbake i det ekte og virkelige, marerittet er maktesløst i lyset, hjemkomstens glede fyller øynene, dette er min verden, det menneskelige, levende og verdige.

På kanten av dypet

Der Bredebukt begynner, stopper rullesteinen ved et berg av opprevet porfyr, det er Albyskjæret, en langsmal, rødbrun odde som utfordrer bølgene i ensomhet. Sjøen har trukket seg tilbake, og lar meg komme tørrskodd ut på tuppen, der vannet i dønningene strømmer brusende og surklende gjennom sprekker og kanaler i klippene nedenfor. Dypet lokker meg med sine halvsette drømmebilder av duvende tangskog og stimer av svevende fisk over grønnblå uendelighet, jeg lengter etter å se hva det skjuler, og kjenner samtidig en frykt for det der nede, for det mørke og bunnløse og uendelige og alt det kanskje skjuler, som om en skygge av noe gigantisk og fryktinngytende når som helst kan komme glidende inn i synsfeltet, men det skremmende har også et sug i seg, som når kanten av et stup får galskap og fornuft til å kjempe om kontrollen over sinnet.

På dette skjæret gjorde jeg noen av mine første kast med stang og snelle, og det varte ikke lenge før den forræderske bunnen krevde sitt første offer. En smekker, grønnblank sild med røde øyne og tre blanke kroker, en nesten ubrukt Stingsild fra bestefars lager av sluker, satte seg fast og kom aldri løs. Men før snøret røk, benyttet han sjansen til å ta det første bildet av en smilende liten fisker med stanga i bue, som om det var fisk og ikke geologi i den andre enden.

En morgen i september

Mange år senere, i første uke av september 2005, opplever jeg på Albyskjæret en fiskemorgen av uvanlig spenningsfylt format. Stedet er fjernt fra mine tanker da jeg våkner, siste fisketur dit minnet meg bare om tilstedeværelsen av store og slukfarlige grunner, og det er ganske andre fiskeplasser som flyter gjennom søvndrukne hjernevindinger idet jeg åpner vinduet og ser soloppgangen skjule seg bak skyene. Lufta suser av vind ifra nord, ospeløvet skjelver, men i høyden er himmelen klar, det er for galt å sove videre, jeg ringer. Kjetil, en av mine fiskekamerater, svarer, han er allerede ute, prøvde å hente meg fra drømmeland da det lysnet, nå har han ved en ren innskytelse gått bort til Albyskjæret for første gang på flere år. Han sier ertende at jeg får gå og legge meg igjen, han kan ta seg av fisken. Jeg stiller meg skeptisk til valget av standplass, men bestemmer meg for å dra etter likevel, sekken er allerede pakket, bilen lukter olje og råkald natteluft.

Ved Alby er kornet tresket, vinden river i de aldrende bladene, det er lenge siden bokfinkens sang i deres lysegrønne ungdom, nå nærmer høsten seg, befrielsen, det første ledd i årviss fornyelse. Sensommeren med sin trygge varmedis og selvtilfredse dovenhet er brutt, en ny tid venter, en oppvåkning, en forfriskende magi skal fylle skogene med farger og nettene med rimfrost, nye lag av regnvått løv skal spre en søtlig ange av forgangen vekst og blivende jord, risker og kremler og røde fluesopper skal presse seg opp av bakken og folde seg ut som forførende gaver fra de underjordiske. Ja, en ny verden er i emning, et sceneskifte, teppet trekkes til side, og et annet univers ligger bak, et av nyspunnet alveull i morgensol og skarpe vinder fra vinterkledde fjell.

På skjæret står Kjetil i ensom majestet, men det varer ikke lenge, jeg hilser han med fiskestanga og klatrer opp på berget, får høre at fisken er i bettet, en sølvhvit havabbor ligger stille på det tørre, og flere har vaket, og i tillegg har han mistet en ørret. Det er bare å få ut snøret, jeg henter opp utstyret med bankende hjerte, og utenfor skjæret vaker det igjen, kanskje jeg kom tidsnok likevel, kanskje får jeg oppleve havabbor på kroken, en sportsfisk av ypperste klasse, en elegant og strømlinjeformet versjon av sin ferskvannslevende lillebror.

Plutselig hører jeg en fisk i overflaten, sildesluken til Kjetil har fristet nok en havabbor til hogg. Han buksererer den inn idet en bølge fra passerende skip kaster seg innover den nedre og mest utsatte halvdelen av skjæret. Sekunder senere ligger fisken og spreller i en vanndam, det er ingen tvil om hvem som har ledelsen. Men så er også jeg klar til å kaste. Jeg har vinden i ryggen og lar sluken fly utover med den, det blir et godt kast, jeg bremser spolen med tommelen og begynner en febrilsk oppstramming av snøret for å få sluken i bevegelse før den synker ned i tangen. Da sluken er på vei innover, kan jeg roe ned tempoet litt, jeg prøver sågar noen lokkende sveivestopp, men bare av den korteste varighet, den minste glipp gir bunnapp og gress på kroken, konsentrasjon og årvåkenhet settes tydelig på prøve. Stanga holder jeg hevet for å hindre at snøret setter seg fast i den forræderske overgangen mellom land og sjø, den der skjæret glir langsomt ut i vannet og tangskogen kjemper mot frådende brenninger. Vi føler oss ikke så altfor trygge der vi står, vannet skyller over gummistøvlene, skummer innover og trekker seg tilbake igjen, og utenfor går ferjene til Moss og Horten som utømmelige kilder til skjulte farer, kraftige dønninger som sniker seg mot land og venter med å vise seg til ferjene er glemt. Sjøen er sjelden helt i ro, det er som om den venter på et ubevoktet øyeblikk, en herlig mulighet til å kaste seg over oss og væte oss til skinnet. Men vi flytter oss ikke, det gir en egen tilfredsstillelse å vinne denne leken med havet, og utsikten til fangst av abbor eller ørret er verdt det ekstra stresset.

Sluken er en halv kastelengde ute da jeg brått blir oppmerksom på en tyngde i snøret som ikke er tang, og tyngden blir levende og raser gjennom vannet med slik kraft at både jeg og Kjetil gjør store øyne ved synet av det flere meter lange kjølvannet. Jeg kjører fisken så hardt jeg tør, frykter at den skal gå seg fast, det ville være ergerlig å miste årets kanskje eneste havabbor. Men da fisken kommer til syne i brenningene, ser jeg at det slett ikke er abbor, men noe minst like gjevt, nemlig en stor, glinsende sjøørret på minst en kilo. Håven ligger hjemme, kleppen er på tur, jeg blir nødt til å gripe den med hendene, men ørreten spreller og spretter som besatt, er mer i lufta enn i vannet. Akkurat da ser jeg bølgene komme, tiden er snart ute, jeg satser alt på ett kort og klorer tak i den sleipe kroppen med én lynrask bevegelse. I samme sekund kommer vannet skyllende og drukner hele jakkeermet, men hva gjør vel det, ørreten er min, jeg vasser dryppende og lykkelig mot tørt land, mot rykende kaffe og mørk sjokolade.

Da vi igjen reiser oss til dyst, er det horngjel som biter på, en dansende, sølvblank skapning med kropp som en slange og hode som en fugl. Vi bruker den aldri til mat, den får svømme rundt i en dam mens jeg springer opp til sekken, jeg må ha verktøy for å få kroken ut av nebbet. Da ser jeg Kjetil har fått fisk på igjen, og denne gangen er det alt annet enn horngjel, kan det være ørret? Mistanken bekreftes av et meterhøyt hopp, en diger ørret som lander med et plask i vannet og fortsetter sin ville ferd uten å ha kommet seg løs. Ikke lenge etter er den nesten inne ved skjæret, jeg ser den sprelle så vannspruten står, idet Kjetil drar den opp og gjør seg klar til å ta den med nevene. Men plutselig kommer en bølge, han mister fisken av syne, hvor ble den av? Vi leter i dammene uten hell, det er bare å akseptere det, nok en ørret har gjenvunnet friheten. Jeg forstår Kjetils frustrasjon, men begge vet vi at også slike stunder hører sportsfisket til. Fisken skal ha sin sjanse, utstyret skal ikke være ufeilbarlig, risikoen for tap er avgjørende for spenningen. Denne gangen skulle den få vende tilbake til fjorden, men tomhendte er vi ikke, synet av hoppet er allerede blitt en del av de seiglivede bildene i hukommelsen som gir glød til beretninger rundt vinterens leirbål, og med sin oppvisning og sitt forsvinningsnummer rakk den å gi ny kraft til den lengselen i fiskerens hjerte som aldri slutter å anspore til nye turer. Den svømmer et sted der ute, mesker seg med reker og er fri, rømme og sitron kan vente.

Så inntar jeg min standplass der ute mellom land og hav, på kanten av skjæret, på grensen til dypet. Jeg kjenner den kjølige brisen, skuer den vide horisonten, aner høstens komme som et stikk i hjertet. En smerte, og likevel en fred, den gode roen etter vårens ungdom og en sommer levd til fulle. Bølger i tangen, et skip på vei ut fjorden. Dette er mitt liv, dette er øyeblikket, fiskets uutsigelige essens, en våknende verden under stjernene, svinnende og snart usynlige, men likevel aldri borte, en illusjon av lys er i ferd med å tennes, virkelig, men ikke mer enn våre sanser, en hellig morgenstund i forventningens lykke.

Brede seil over Nordsjø går

I klippenes skjermede favn ligger så den herlige Bredebukt, åpen mot sommerbrisen, lun og stille på nordavindens hutrende vinterdager. Et belte av forvillede roser er tidlig ute med å utfordre saltet, de innbyr alltid til et stopp, først med overdådige, rødfiolette blomster, siden med kjøttfulle, lett syrlige nyper som frister både fuglenebb og barnemunner.

Men det er furuskogen innenfor som er ikonisk for dette stedet, en skog av høye, lett vindskeive stammer som gløder gulrødt mot det mørke når sola tar farvel, og i sanden mellom røttene bor mystiske små bier i hvert sitt lille hull, underlige vesener som ennå flyr summende gjennom sommervarme barndomsminner.

Kanskje var det i langgrunne Bredebukt at opprørsflokken ribbungene en gang på sommeren i 1221 forlot skipene sine og la på flukt innover i skogen (Tordsson 1963, s. 73–75). De hadde tenkt seg i kamp mot lendmennene og birkebeinerne i Tønsberg, men da de fikk øye på gilde storskip bak rekkene av mindre skip, skjønte de at kongen, Håkon Håkonsson, var kommet nordfra med flåten sin og ventet på dem. Da mistet de motet og fossrodde inn til land med halen mellom beina. Det var i siste liten, for akkurat da rundet Skule jarl Stalsberget med enda flere skip, og han var jo kongens allierte. Ribbungene måtte løpe for livet med kongens menn like i hælene, først forbi Alby og siden tvers over Jeløya, til de kom over på fastlandet og fant ei bru, sagaen sier ikke hvor, men det må vel ha vært et sted ved Mosseelva. Det ble brua som reddet dem, straks de var over, rev de den vekk, og dermed måtte birkebeinerne gi opp forfølgelsen.

I sagaen nevnes stedsnavnet "Stallinn" i forbindelse med flukten fra skipene, og det regnes som hevet over tvil at dette er det gammelnorske navnet på Stalsberget (Indrebø 1929, s. 171). "Stall" brukes ennå om forhøyning eller høydedrag i enkelte dialekter, og den tolkningen passer jo godt på Stalsberget, som har noen av de høyeste og bratteste klippeformasjonene langs hele kysten av Jeløya.

Et stykke sør for Stalsberget, på tjue meters dyp, ligger dessuten noen grunner som ennå kalles Stallene, og det er vel rimelig å tro at fiskerne ga plassen navn etter det som er et av de mest særpregede landskap i hele fjorden. Båteiere som ikke lar seg skremme av ferjene, kan selv i dag ta anselige mengder torsk og sei ved Stallene når forholdene er de rette. Andre prøver seg fra land. Ikke sjelden balanserer en enslig skikkelse på en av de kantete, såpeglatte steinene som stikker opp av sjøen der Stalsberget står som de veldige restene av en eldgammel festning. Angrepet fra sjøen har vart i uminnelige tider, og flere av murene har kollapset, men ennå holder noen av dem stand. Av og til kommer det et glimt av lys fra den ensomme fiskeren, han kaster et lyn ut i evigheten idet stanga fanger sola og sender en sølvblank pilespiss mot usynlige armeer.

Ravsnegler ved Ilebukta
Livet i fjæra kan være vel så spektakulært som det på land, om enn ofte svært mye mindre. Her beiter ravsnegler på blæretangen i en tidevannsdam.

Stien fra Bredebukt til Stalsberget passerer først Nirvana, den gamle, brunbeisede hytta til Mosse Biørnstad, og kommer så ned i den idylliske lille Ilebukta, der det som navnet antyder, befinner seg en ile som aldri tørker ut og alltid byr den vandrende på klart og kjølig vann.

Heller ikke Ilebukta er uten hemmeligheter, for i skogen ovenfor kilden vil den observante få øye på de mystiske restene av en grunnmur, og like ved gror noen forkrøplede syrinbusker. "Røed søndre" kalte Edmund Ree dette stedet, og ifølge han hadde det en gang vært et lite bruk nettopp her. Ja, han visste etter sigende også hvem de siste beboerne hadde vært.

Fra ila går så Klippestien bratt opp i berget og vestover gjennom et forrevent og mystisk eventyrland av krokete, forvridde furuer, blomsterfylte jettegryter og kløfter fulle av ask og nyperoser. I tørre skråninger gror villøkens hule, gressløksmakende strå, og på litt mer bortgjemte steder vill oregano.

På sporet av Smuglerstien

Men med støvler går det også an å følge sjøen, og ved fjære er det ofte lettere å gjøre det enn å holde seg til stien. Fra stranda i Ilebukta kommer en over i et landskap av til dels unike formasjoner, en liten forsmak på hva Stalsberget har å by på. Kløfter og koller, blokker og sprekker, til og med små tårn av frittstående stein. Få steder er øyas dramatiske geologiske historie mer åpenbar. Her bryter bølgene mot en hel kystlinje av vulkanske bergarter, en gang glødende lava som flommet opp fra jordas indre. Det er som om heten i magmaen ikke riktig har forlatt de rødfiolette steinene, der stivnede bobler gir fantasier om en fjern fortid da temperaturen fikk selv det mest solide til å koke.

Mange fiskere velger denne ruta, men andre burde også ha interesse av å gjøre det, ikke minst fordi det mellom disse bergene skjuler seg en høyst merkverdig konstruksjon. De som har øynene med seg, vil oppdage noe så usannsynlig som menneskeskapte trappetrinn, og det midt i dette virvaret av geologisk krongel. De fleste reagerer med skepsis, for ikke å si vantro, for de virker fullstendig malplassert på et slikt sted, de tydelig kunstige trappetrinnene som tilsynelatende både begynner og ender i ingenting.

Ikke nok med det. I berget nedenfor står noe som ikke kan være annet enn en fortøyningsbolt. Gammel og rusten, men likevel urokkelig. Det underlige, også ved den, er plasseringen. Den befinner seg atskillige meter fra vannet, ved en ubeskyttet, ofte værhard kyst der ingen vanlig båteier ville finne på å legge til. Den er ikke engang synlig for dem som måtte ha ambisjoner om å prøve. Hvem kan ha hatt interesse av å feste en fortøyningsbolt i slike forlatte og ugjestmilde omgivelser?

Den siste ledetråden er av naturlig art, men er like fullt spennende når den ses i sammenheng med de to foregående. Bare noen skritt fra bolten, ved en diger kampestein, ligger inngangen til en hule. Ikke spesielt stor, men med rom til kanskje to eller tre voksne, dersom de huker seg ned og pakker seg sammen.

Et mysterium, eller kanskje ikke? For dem som har lest en viss bok av Arthur Omre, skulle tampen for lengst ha begynt å brenne. I den såkalte forbudstiden fra 1916 til 1927, var spritsmugling en risikabel, men lukrativ geskjeft. Alkohol ble godt betalt, men tollerne var ofte på patrulje, og de som ble knepet, risikerte lange fengselsstraffer. Så kan det legges til at et av tråkkene gjennom Albyskogen lenge gikk under navnet Smuglerstien, og at det ennå heter seg på folkemunne at flere gårdeiere på søndre Jeløy fikk bemerkelsesverdig god råd i årene rundt 1920. I en av låvene i området skal det sågar ha stått en båt med kulehull i skroget …

Med dette i bakhodet er det fristende, og kanskje også korrekt, å konkludere med at trappa vest for Ilebukta representerer den håndfaste begynnelsen på den sagnomsuste Smuglerstien. Trappa gir bare mening dersom en antar at den ble laget i forbindelse med spritsmuglingen.

Noen hevder riktignok at den ble laget som en spøk av de viltre skuespillersønnene til Herman Fries Schwenzen på Røed, men dette vil vi aldri kunne få bekreftet. De som kunne ha fortalt noe, er borte. Desto mer spillerom for diktningen. Området er allerede fra naturens side både malerisk og mystisk. Med den hasardiøse spritsmuglingen, som alltid har vært omgitt av en viss hardbarket romantikk, er det nesten ikke til å unngå at historier tar form.

Natten er uten måne, fjorden som fløyel under stjernene. Langt mot sør glir et lys gjennom disen, forsvinner og kommer tilbake igjen. Fyret på Færder, skjult av horisonten. Stillheten råder, lydene er få og dempede. Et og annet fartøy der ute i det usette, sjøen som surkler i tangen. De fleste sover, men ikke alle. Noe rører på seg i det dunkle grå, en fyrstikk flammer opp, tenner en pipe og forsvinner. To, nei, tre staute karer sitter vaglet mellom bergene. De veksler ikke et ord, stirrer bare ut i intet, håper, venter. Noe bål har de ikke, tollerne kunne få øye på det, bli mistenksomme. Men pulsen er høy, svetten pipler fram under tøyet. Nervene holder dem varme.

Plutselig skjer det. Konturene av en båt trer fram fra mørket. De tenner en lykt, svinger på den og slokker den igjen. Signalet er gitt, båten glir umerkelig inn mot land, vannet risler mot baugen. De to mennene om bord er like spente som dem på land, de har vært ute i havgapet og handlet med en tysker, nå er rommet under styrhuset breddfullt av svarte dunker. Flere tusen kroner i verdier, forbudet har sendt prisene til værs. Risikoen er høy, sist ble de beskutt av tollbåten, slapp bare så vidt unna. Men de lot seg ikke skremme, pengene lokket for mye, og de har begynt å like de farefulle ferdene.

Guttene på land fester tauet og hjelper til med lossingen. På en halvtime er det gjort, båten forsvinner i natten, det gikk bra denne gangen også. Men det er ikke over ennå. Noen av dunkene gjemmer de i hula, resten bærer de opp trappa i flere vendinger. Den er av enkleste sort, men letter arbeidet betraktelig. Like ovenfor ligger stien, og der står hestene klare.

De lesser på de tre gampene alt de tør, og så bærer det av sted, oppover og innover i skogen. Kvistene skraper mot klærne, det vesle tråkket er nesten gjengrodd, men også et av de tryggeste. Få vet om det, og enda færre bruker det. Biørnstad på Alby skulle bare visst hva de drev med. Men ikke engang han forviller seg inn i slikt ulendt terreng. Det er som skapt for lyssky aktiviteter. Ingen steder kunne det være lettere å stikke seg bort og gjemme seg for forfølgere. Talløse krattfylte kløfter, og så den tette gammelskogen ved Rødsåsen.

En kattugle begynner å plystre sine hule, langtrukne toner, de grøsser, tenker på tollere og fengsel, men fortsetter likevel. Første etappe nærmer seg slutten, skogen åpner seg, de kommer ut på Ridebanen. Bare noen hundre meter til, bilen venter ved møtestedet. Enda en tur ser ut til å gå etter planen.

Paradisbukta er neste stopp, der fikk jeg min første sjøørret en solvarm påskemorgen i 1996. Samme dag traff jeg John Caspersen for første gang. Ingen var vel mer ute med fiskestang enn han, ingen var vel mer jeløygutt enn gamle Caspersen. Mer om han i kapittelet om Ramberg. Jeg drar videre, opp i eventyrskogen ved Stalsberget, og lar leserens fantasi fortsette vandringen på egen hånd. Dette i troen på at ikke alt skal brettes ut og avsløres, i håpet om at flere vil oppleve gleden ved å oppdage dette området litt etter litt, ved å forlate de kjente tråkkene og utforske naturens rikdom på barnets helhjertede, impulsive vis, og i vissheten om at det er de personlige opplevelser som vekker det sterkeste ønsket om vern og bevaring.

Albys storhetstid

En av Albys mest fargerike eiere gjennom tidene var Jonas Anton Hielm. Det kan nok ha vært mange før han som hadde fortjent en plass i folks hukommelse, for Albys historie går i alle fall tilbake til jernalderen. Kanskje var gården et høvdingsete. Men århundrenes gang har bare etterlatt spredte navn og årstall. Detaljene fra menneskenes liv er for lengst borte. Dette ville også ha vært gyldig for mye av 1800-tallet, hadde det ikke vært for de nedskrevne erindringene til Sofie Vold, bevart mellom to permer i *Gamle minder fra Christiania og Jeløen* (Lindbæk 1929, s. 1–49). De levende beskrivelsene gjør denne boka nesten enestående. Hadde bare flere gjort som henne, og tatt pennen fatt før det var for sent. Men det finnes knapt noen tilsvarende skildringer av denne epoken på søndre Jeløy.

Sofie Vold var datter av Børgine Nilsine Hielm, og Jonas Anton Hielm var hennes morfar. Sammen med den to år yngre søsteren, Jone Antonie, født i 1840, besøkte hun besteforeldrene på Alby en rekke ganger som liten jente. Erindringene levner ingen tvil om hennes høye aktelse for bestefaren. Hun forteller at han var kjent som en varmhjertet og velgjørende mann, som aldri holdt fast på pengene når han hadde dem. Men i dette lå også hans store svakhet. Han hadde i flere år tjent overordentlig godt som en av landets mest etterspurte advokater, og han spilte også en framtredende rolle på Stortinget. Han gikk i spissen for venstresidens opposisjon mot svenskekongen, og bidro blant annet til at unionsmerket, den såkalte sildesalaten, ble fjernet fra flagget. Noen finansmann var han imidlertid aldri, slår Vold fast. På det meste skulle han ha tjent så mye som 40 000 kroner i året, en veldig sum den gangen. Likevel måtte han ofte låne penger når arbeidsfolkene skulle lønnes. Han hadde flere kostbare ”liebhaberier”, deriblant ”bokkjøpermani” og ”byggemani”, som Vold kaller det, og han likte å eksperimentere med jordbruket. Utviklingen og vedlikeholdet av parkanlegget krevde vel også sitt, for ikke å snakke om de mange storslåtte festene.

Under Jonas Anton Hielm nådde Albys utvikling et høydepunkt. Han kjøpte stedet av kjøpmann Joh. Chr. Bøckmann i 1824 for 5000 sølvspeciedaler, og flyttet da til Jeløya med sin danskfødte hustru, Sofie Magdalene Bøeg. Hielm manglet ikke økonomiske midler, og utviklet parkanlegget til noe av en annen verden. I 1850-årene var det ennå i imponerende stand, som Vold forteller. Alt var smakfullt innrettet, og alleene gikk like ned til sjøen. Anlegget inkluderte en fiskepark med karusser, en sprudlende fontene, en kjølig, hemmelighetsfull grotte, et kanonbatteri, et kinesisk parti med et kinesisk lysthus, en kaninøy atskilt fra resten av parken med vollgrav og vindebru, et indisk biehus, og en bugnende overflod av nennsomt arrangerte blomsterpartier. Hun beskriver også et ”svevende lysthus”, høyt oppe mellom lønnetrærnes kroner. Opp til dette førte en trapp med tjuefire trinn, delvis skjult av løvet, og inne i dette enestående lysthuset var det en oppmurt kamin der en kunne varme kaffe eller sjokolade. Da kunne en forestille seg at en var på skogtur, langt fra menneskelige boliger, som hun skriver.

Vold nevner også Albybrygga, der gårdens seilbåter og fiskebåter lå fortøyd. På kveldene var de av og til med Lars ”Fisker” og hans medhjelpere når laksegarnet ble trukket. Garnene ble for øvrig dratt to ganger om dagen, og det var særlig laks og makrell som ble tatt på denne måten.

Som høyesterettsadvokat var Hielm ofte i Kristiania, men når han kunne være fraværende fra byen, reiste han til Alby, og da gjerne fulgt av en hel del gjester. Hele sommeren var Volds bestemor og tante opptatt med sine plikter som vertinner. Det faktum at Moss var en badeby, bidro også til strømmen av gjester, for alle som fikk sjansen, takket selvfølgelig ja til et besøk på Alby.

På en slik livlig sommerdag i 1845 var det bestefaren mottok og fikk heist det første norske flagg uten unionsmerke. Det var en historisk begivenhet, og frigjøringen av flagget ble selvfølgelig behørig feiret med en stor fest og salutt fra kanonbatteriet.

Ingen hadde da noen anelse om hvilke tragedier som ventet. Vold forteller om en minneverdig jul på Alby sammen med søsteren, og 30. desember ble som vanlig feiret med ”glans og lystighet”, for det var datoen både for besteforeldrenes bryllupsdag og bestefarens fødselsdag.

Like etter nyttår fikk Hielm et alvorlig anfall av apopleksi. Han hadde flere ganger hatt mindre anfall, men dette markerte begynnelsen på en kraftig svekkelse av hans mentale evner. Hielm, den respekterte politikeren og elskelige ektemannen som alltid hadde vært klartenkt og intelligent, begynte etter hvert å gå i barndommen.

Våren og sommeren 1846 ble likevel en tid fylt av glede og optimisme. I november 1845 hadde Vold fått en lillebror, ”lille Hielm”, som han ble kalt, men han var ikke frisk, øynene var som to byller, og foreldrene fryktet at han var blind. Heldigvis gikk betennelsen gradvis tilbake, og etter et halvt år åpnet han endelig sine klare, mørkeblå øyne. Midtsommers det året ble det gjort stor stas på lille Hans Jonas Anton Hielm Berg. Familien tok han med på det store postdampskipet som vanligvis passerte Jeløya og la til inne ved Moss, men som denne dagen avvek fra den faste ruta og styrte inn i Albybukta. Kanonene i batteriet på Alby ga fra seg en dundrende salutt, og dampskipet svarte. Så ble ”odelsmannen til Alby” ført inn til land i en stor jolle sammen med foreldrene og søstrene. Flaggene vaiet, vognene ventet, og alt var jubel, erindrer Vold. Det ble avfyrt nok en salutt fra kanonbatteriet, dampskipet svarte også da, og med det gjorde lille Hielm sin første inntredelse hos besteforeldrene. Albys framtid hvilte på han, for han var familiens eneste mannlige arving.

Senere den sommeren, den 8. august, ble det som tidligere på denne datoen arrangert et meget stort selskap, for dette var bestemorens fødselsdag. Det skulle bli den siste festen i ekteparet Hielms tid, den siste før en serie hjerteskjærende ulykker rev idyllen i stykker, men det visste ingen da. Jone sprang lykkelig omkring i hagen som en liten lysalv i sin hvite kjole, og det var levende musikk og kulørte lamper i trærne, fyrverkeri og forskjellig underholdning. Sju yskledde damer som skulle forestille de sju militære piker, avfyrte hver sin kanon, og fra ”Grotten” lyste bokstavene i Sofie Magdalene Hielms navnetrekk. Det var en deilig, rolig sommeraften, og familien var ennå lykkelig uvitende om hva de hadde i vente.

Vintermåne over Reieråsen
Fullmånen sett fra parken på Alby idet den stiger opp over Reieråsen en kveld i februar.

Kontrasten til det som skjer videre, kunne ikke ha vært større. Den 26. september samme år, på Volds fødselsdag, dør faren av hjerneslag, og bare noen uker etter, da moren og døtrene nettopp har flyttet inn på Alby, får familien et nytt sjokk. Sakførere fra en bank i Kristiania banker på, det viser seg at et lån er blitt misligholdt, og at økonomien slett ikke er så god som de trodde. Så, i januar 1847, kommer enda en fryktelig sorg. Lille Hielm dør av hjernebetennelse, bare litt over et år gammel.

Bestefarens bortgang den 30. mars 1848 kommer mindre uventet på, men markerer slutten på en epoke. Hans kjære Alby blir solgt til en lensmann Arvesen for 48 000 kroner, og det meste av innboet blir spredt for alle vinder på diverse auksjoner. I 1866 går hovedbygningen opp i flammer, det er som om Alby er rammet av en forbannelse, som om universet selv har konspirert for å rive ned alt et stakkars menneske bygde opp. I 1870-årene reiser imidlertid et nytt bygg seg fra asken takket være Michael Sundt, men vi kan bare spekulere på hvordan stedet ville ha sett ut i dag, hadde det forblitt i familien Hielms eie. Slik ville det kanskje ha gått, hadde det ikke vært for de tragiske dødsfallene. Og likevel er det ikke døden og sorgen, men skjønnheten og romantikken, Hielms gode hjerte, hans gjestfrihet og hans visjoner som sterkest binder seg til minnet, og som ennå brenner, om enn med et skinn av blått, i lind og lønn, bøk og kastanje, i alle de stolte trærne som nekter å gå til grunne. Kanskje er det ennå tid til å gi Alby en framtid som er stedet verdig.

Et nytt dynasti

I 1901 ble Alby kjøpt av Albert Biørnstad for 117 500 kroner. Hans overtakelse markerte begynnelsen på en ny blomstringstid for gården, den første stabile perioden av noen lengde siden Hielms bortgang mer enn et halvt århundre tidligere. Alby skulle forbli i Biørnstad-slektens eie i intet mindre enn 62 år.

Albert Biørnstads hustru, Maren, finnes det fremdeles førstehånds erindringer om. Hun ble den som overtok driften av gården ved ektemannens altfor tidlige død. Odd Eriksen, født på Alby i 1925, det samme året som Albert Biørnstad døde, er en av få gjenlevende som ennå har et klart bilde av denne uvanlige kvinnen.

Odd Eriksen kom til verden som sønn av Richard Eriksen, som noen år tidligere var blitt utnevnt til gårdsbestyrer. Richards far hadde kommet til Jeløya omkring århundreskiftet for å arbeide på teglverket ved Charlottenborg, men da det gikk konkurs i 1907, måtte han se seg om etter annet å gjøre. Slik gikk det til at Eriksen-familien ble gårdarbeidere på Alby, og gradvis etablerte de et enestående tett forhold til både gården og eierne.

I 1912 ble Richard ansatt på Alby, og i 1919 giftet han seg med sin Gertrud, som inntil da hadde arbeidet som tjenestepike hos Herman Fries Schwenzen på Røed. Sammen fikk de sønnene Kåre, Gert og Odd. Bjørn Eriksen, som i våre dager er blitt kjent som en forkjemper for bedre vern av søndre Jeløy, er sønn av Kåre, likeså hans bror Bengt, som inntil nylig bodde i Eriksen-familiens gamle, gulmalte ”Lindely” ved avkjørselen til Kase.

Tragisk nok ble Odd Eriksen påkjørt av en bil i et forgjengerfelt i 2002, og hukommelsen hans er derfor, ifølge han selv, ikke riktig hva den var. Men han har ennå mye å fortelle, og med støtte fra sin kone Mary henter han mange minner fram fra fortiden. Han understreker at han ikke vet annet om Albert Biørnstad enn det han er blitt fortalt og har lest, men Maren var der gjennom hele hans oppvekst.

– En gang lurte jeg meg til å kikke i en dagbok som Albert hadde ført i 1902 eller 1903. Der gikk det fram at han hadde økonomiske vanskeligheter. Men noe mer husker jeg ikke, og jeg vet ikke hvor det ble av den, sier han ettertenksomt, og stryker seg om haken med de digre nevene.

– Albert gikk jo bort det året jeg ble født. Men det er på det rene at han og Maren hadde hvert sitt soverom, og det sier vel sitt om hvordan forholdene var, smiler han.

– Han likte selskapslivet, og han var nok litt for glad i flaska. Min far måtte rett som det var hjelpe han opp i sleden etter en kveld på Moss Hotel, humrer Eriksen.

Her må det skytes inn at en annen kilde, en jeløydame som vi her skal kalle Karoline Isaksen, hadde en mormor som var Maren Biørnstads fortrolige. Ifølge Karoline var ekteskapet mellom Albert og Maren arrangert, og egentlig burde de aldri ha giftet seg med hverandre. Maren utførte sine grunnleggende ekteskapelige plikter, men det var også alt, og det var årsaken til at de aldri fikk barn, ble det sagt. Karoline hevder med tyngde at ”Albert var like snill som kjerringa hans var et troll” ...

Odd Eriksen tegner imidlertid et ganske annet og atskillig mer positivt bilde av Maren Biørnstad.

– Vi var jo bare guttunger den gangen, men vi syntes Maren var snill. Hun var riktignok streng, og hun hadde sine spesielle meninger om alt. Vi kunne ikke gjøre hva vi ville, på gården, og vi sto omtrent i giv akt når hun var ute og gikk. Vi hadde en voldsom respekt for henne. Men vi likte henne likevel, og rett som det var kom hun med en neve femøringer til oss, smiler Eriksen.

– Om sommeren hadde hun sine faste turer til Bredebukt hver morgen, alltid kledd i hvitt. Men først var hun med og målte opp melka i fjøset og så til at kuene hadde det godt. Hun var helt gjennomsyret av ønsket om at dyrene skulle ha det bra, understreker Eriksen.

– Når hun var ferdig på fjøset, var klokka blitt fire eller fem, og da hentet hun de seks hundene sine, blant dem en schæfer som het Rex, og en buhund som het Sara, og gikk ned til Bredebukt for å bade. Det fortelles at de som var tidlig på ’n, så henne bade i nettoen, men det vet ikke jeg noe om, og de færreste ville finne på å gå ned til et gammelt menneske som bader med seks hunder rundt seg, smiler han.

– Hun var voldsomt glad i dyr, gamle fru Biørnstad. Det grenset nesten til vanvidd. Hun var nok mer opptatt av dyrenes ve og vel enn av om arbeidsfolkene hadde det bra. Men hun hadde det nok ikke så lett heller. Et enslig kvinnemenneske i hennes situasjon måtte være litt striks og sterk, det forstår en når en tenker på det i ettertid.

Maren testamenterte for øvrig store summer til dyrevernformål, blant annet 100 000 kroner til Norsk forening mot viviseksjon (forsøk på levende dyr). Hun sørget også for opprettelsen av et legat som skulle støtte trengende gårdbrukere og småbrukere i Jeløy herred (Schulstad 1968, s. 27).

– Så kom krigen, og hun fikk rotet seg bort i tyskerne. Hun hadde nok vært fascinert av Tyskland lenge før hun meldte seg inn i Nasjonal Samling. Men jeg har aldri hørt noe menneske si at hun gjorde noe vondt mot noen, og det var ingen etter krigen som mente at hun burde ha blitt ilagt noen særskilt straff, sier Eriksen, som til Marens forsvar indikerer at hun ikke helt forsto rekkevidden av det hun gjorde.

Her bør det kanskje også legges til at Biørn Biørnstad, nevøen av Maren og Albert som overtok gården i 1943, etter alle utsagn var tvers igjennom jøssing.

Gjennom hele Odd Eriksens oppvekst bodde familien i ”Kjelleren”, det vesle huset like til venstre for alleen. Alby var kjernen i et barndommens paradis som strakte seg til Reier i øst og Stalsberget i vest.

– Jeg sitter ofte her og tenker på det. Vi opererte jo helt fritt. Det var mer enn et paradis, det fantes jo nesten ikke andre mennesker der ute. Ikke at det nødvendigvis var så bra, men vi hadde jo alt sammen for oss selv, og naturen var mer uforstyrret. På tidlige vårmorgener hørte vi orrhanen buldre i skogen, og tiuren satt på hesjene og solte seg. Du store min, det var en herlig tid, det må jeg bare innrømme, sier han med lengsel i blikket.

– Etter mitt skjønn var Alby et meget pent sted. Hver eneste lørdag formiddag gikk to eller tre karer og rakte og stelte i hagen og i alleen. Alleen har jeg vært med på å stikke opp med snor. Da brukte vi hyssing for å markere kantene, og så gikk vi på med spade og saks for å få den rett. Den gangen var det forbudt å kjøre i alleen. En måtte holde seg på yttersiden, der det nå er sykkelsti. Så nøye var hun, gamle fru Biørnstad.

– Ja, det var uhyre velstelt. Når korn og høy var kjørt inn, og det ble bøssete på bakken, fikk alle hver sin rive, og så måtte de rake bort hvert eneste strå. Et strå på bakken var rene dødsdommen, smiler Eriksen.

Den såkalte parken var også et syn. Gjennom bøkeskogen rant det en stilleflytende bekk som nesten dannet en dam, og der var det ender og svaner, og en hvitmalt bru over til den andre siden. Ved stabburet var det to små jordbærhager, om sommeren rammet inn av utallige erteblomster, og foran hovedbygningen blomstret rosene. Midtpunktet på plenen, i alle fall for guttene, var et digert valnøttre. Det kunne de ikke dy seg for å prøve å riste litt i av og til.

Hovedhuset var heller ikke noe fattigslig sted å oppholde seg, der var herskapelig på alle måter. Men Eriksen husker godt hva som gjorde mest inntrykk på han og de andre guttene.

– Når en kom inn hoveddøra, var det dører både til høyre og til venstre. I andre etasje var det et stort og flott bibliotek med massevis av bøker, og det hendte vi fikk lov å gå inn der av gamle Maren. Der oppe var det også soverom. Nede i første etasje hadde Maren sitt dagligværelse, og ved siden av var "bikkjerommet", som vi kalte det. Der sto seks store kurver som hundene sov i. Spisestua var også i første etasje, like til høyre for hovedinngangen. Jeg husker så tydelig hvordan det på to steder over det store bordet, fra taket og ned, hang en flott, grønn drueklase av et slags stoff. Den var det bare å røske litt i, så ringte det inne hos pikene på kjøkkenet. Det var vi så fascinert av, smiler den gamle skøyeren.

Røtter i Albyskogen
De mosedekte røttene til en diger ask brer seg utover fra stammen inne i skogen nord for Bredebukt.

– I spisestua var det ikke så sjelden storslåtte selskaper med byens betydningsfulle menn og kvinner. Da sto ofte stekt kylling på menyen. Nå er jo kylling hverdagskost, men den gang var det noe av det beste en kunne få. Slik var det også med laks. Når den første laksen ble fanget på forsommeren, da var det duket for fest.

Den siste Biørnstad

Skipsreder Biørn Biørnstad. Foreløpig den siste private eier av Alby. Årene er mange siden han dro til det hinsidige. Men han er ennå levende i minnet til dem som lærte han å kjenne. En skal ikke snakke med så mange av disse før en forstår at han var en person som gjorde inntrykk på sine omgivelser. Olav Berge, i dag en gammel mann, bosatt på Refsnes, var ansatt som gartner på Alby i over ti år, fra 1952 til Biørnstads død i 1963. Han vet mer enn de fleste om livet på Alby i denne perioden.

– Jeg skal fortelle en historie som illustrerer hvordan han var. Det var tidlig i desember, og han var kommet hjem til Alby for å feire jul. Vi jobbet nå i gartneriet, og der besøkte han oss hver dag. Så falt det seg slik at han satt ved siden av meg da telefonen ringte. Det var en dame på Grimsrød som lurte på om hun kunne få kjøpt litt frukt til jul. ”Nei, dessverre,” sa jeg til henne, ”vi er helt utsolgt, det er ikke mer igjen. Men vi har en venteliste, det er noen navn på den fra før, men jeg kan godt sette deg opp.” Ja, så forklarte hun at hun ventet sønnen sin hjem til jul, han var ti år, og innlagt på sykehuset, og legene hadde sagt at han skulle spise mye frukt når han kom ut. Men hun hadde ikke noe frukt. Det var vanskelig å få tak i frisk frukt den gangen. Jeg kunne ikke gjøre annet enn å beklage, avsluttet samtalen og la på røret. Da spurte Biørnstad hvem som hadde ringt, han hadde jo hørt det meste, og jeg sa det som det var, at det var en dame som ventet sønnen sin hjem fra sykehuset, og at han helst skulle hatt rikelig med frukt. ”Men vi har jo som sagt solgt ut det vi hadde,” sa jeg til Biørnstad. ”Ja, men dette skal vi ordne,” sa han. ”Bare ring henne og si at vi skal skaffe likevel.” Han fortalte at han ventet en båt inn da og da, han hadde jo skip som fraktet frukt hit fra Stillehavet. Damen ble selvfølgelig glad da hun fikk høre at det skulle ordne seg, og slo seg nå til ro med det. Så, noen dager før julaften, kom Biørnstad og ba meg hente bilen så vi kunne laste inn frukten og få den levert. Men det var ikke slik frukt som vi hadde på Alby, vi hadde jo bare epler og pærer. Det var bananer, og ikke bare noen få, men en diger klase, og appelsiner og klementiner, flere kasser av dem, og andre frukter også. Det var kasser av alt. Da vi kom hjem til damen med alt det, trodde hun ikke sine egne øyne. Det var mangfoldige kilo med frukt. Hun begynte å gråte, så overveldet ble hun, sier Berge, og smiler ettertenksomt.

– Ja, slik var han. Det var typisk for Biørnstad. Vi ansatte fikk jo også så mye, vet du. Han var snill, det var han, sier Berge alvorlig.

– Jo da, Biørnstad var en uvanlig mann. En som møtte han tilfeldig uten å kjenne han, ville aldri trodd at han var skipsreder. Den første gangen jeg traff han, lurte jeg på hvem i alle dager dette var for en lasaron. Jeg hadde jo ventet meg dress og slips, og han gikk i en gammel, gråslitt jakke og en helt vanlig bukse. Men etter hvert skjønte jeg at det var hans stil.

En annen side ved Biørnstad var hans kjærlighet til naturen. Albyskogen var hans hjertebarn, der plantet han ut en lang rekke eksotiske arter, og når han var hjemme, gikk han på tur der nær sagt hver dag. Derfor gikk det alltid innpå han når han oppdaget at noen hadde brukket av kvister eller stjålet sjeldne planter, noe som dessverre ikke var uvanlig. De mest skamløse vandalene kunne finne på å grave opp og ta med seg både trær og busker i løpet av noen korte nattetimer, og den økende graden av hærverk var årsaken til at Biørnstad til slutt så seg nødt til å stenge atkomsten til Alby ved å låse porten ved inngangen til alleen.

– Biørnstad hadde med seg en masse frø av forskjellige slag fra reisene sine. Noe sådde vi i gartneriet, noe ble dyrket fram på landbrukshøyskolen på Ås. Vi fikk mange forsyninger av planter fra høyskolen, og det kom ofte studenter derfra på besøk, forteller Berge.

– Så var han veldig glad i barn. Søtsaker var sjelden vare den gangen, så han gikk og gjemte tyggegummi til ungene i sprekker og hulrom i trærne i alleen. "Nei, ennå er det to dere ikke har funnet," kunne han si når de hadde vært ute og lett. Ja, han var litt av en skøyer, ler Berge.

– En annen gang kjøpte han islandsponnier til alle ungene på gården, og det var ikke få. Men da ponniene ble levert, var det ikke seletøy med, slik han hadde bedt om. Da ringte han sporenstreks til Island og forlangte at seletøyet skulle være han i hende innen to dager var omme, og slik gikk det.

Sett i denne sammenhengen må en spørre seg om ikke kommunen overreagerte en smule da den vesle dammen ved orelunden ble fylt igjen. "En fare for barns sikkerhet," ble det sagt. Det har i det hele tatt skjedd mange forandringer på Alby siden kommunen overtok.

– Stedet er ikke til å kjenne igjen. Der det nå er parkeringsplasser, var det rosehage og store eplehager, og mellom bøketrærne rant en bekk med bru over. Om våren hadde vi fullt av tulipaner og påskeliljer, og på forsommeren plantet vi ut en mengde blomster. Bygningsmassen var i beste stand. Det fantes ikke forfall i Biørnstads tid, understreker Berge.

– Dyr var det også mye av. Hester og kyr, selvfølgelig, og i bøkeskogen var det svære innhegninger med fasaner, rapphøner og påfugler. På stabburet var det eggklekkeri, og innenfor søylene på verandaen hadde han undulater og papegøyer. På høsten fikk han en snekker til å lage glassrammer som ble satt mellom søylene, slik at terrassen ble bygd inn, og så ble den varmet opp. Slik klarte fuglene seg over vinteren.

Berges skildringer levner ingen tvil om at en del av atmosfæren fra Jonas Antons Hielms tid ennå var intakt da Biørnstad levde. På vollen, over hula, sto en kanon, og den ble det saluttert med hver gang Biørnstad var hjemme og et av skipene hans kom inn fjorden, for da måtte kapteinen alltid ta turen innom Albybukta.

– Ja, da ble flagget heist, og det ble saluttert, og båtene svarte. Men det var jo ikke alltid han var hjemme. Han var mye ute og reiste, og mye av vinteren tilbrakte han i Nice i Sør-Frankrike, forteller Berge.

Det manglet ikke på selskapsliv i Biørnstads tid. Juleselskap, "sankthansmoro" og mange andre arrangementer. Til "sankthansmoro" ble hele akasielunden pyntet med kulørte lamper og figurer som kunne tennes når det begynte å skumre, og det ble avfyrt salutter med kanonen og sendt opp fyrverkeri. På slike kvelder var det god stemning til langt ut i de små timer. Noen uhell var det aldri, bortsett fra da en rakett på avveie forvandlet den gamle fiskerhytta til et gedigent sankthansbål ...

– Vi ansatte holdt oss helst i bakgrunnen ved slike anledninger, men vi kom jo ofte i snakk med gjestene, og fikk gjerne noen drinker av dem. Det var jo litt moro for oss òg, smiler han.

Ved Biørnstads bortgang fantes det ingen i slekten som kunne eller ville overta Alby. Dermed ble Alby solgt. Bare et lite område ved Bredebukt ble holdt av, der lå sommerboligen "Nirvana", som Biørnstad hadde gitt i gave til datteren Mosse.

– Det var ikke Biørnstads vilje at Alby skulle selges til kommunen. Han ville at rederiet, Biørnstad & Co., skulle ta over Alby. Det sa han i alle fall til oss. Men slik gikk det ikke, sier han stille. De siste årene har han knapt besøkt Alby i det hele tatt.

– Det er bra at området blir brukt. Men det er trist at det skal føre til slik kolossal slitasje, påpeker Berge.

Ett kan det ikke være tvil om. Alby var et av Biørnstads kjæreste steder i denne verden.

Hvordan kan en ellers tolke hans ønske om å få sitt siste hvilested på nettopp Alby? Et viktig, men lite kjent ønske som kan leses ut av innholdet i for lengst glemte bystyredokumenter fra tiden etter hans død. Representantene for dødsboet skulle søke Kirkedepartementet om vigsling av et mindre areal til urnelund, og ikke i noe tilfelle hadde vel et gravsted på Alby vært mer berettiget. Men ønsket ble aldri en realitet. Kanskje fordi tiden var annerledes og strengere. Kan det likevel en dag bli oppfylt?

Intime detaljer

Vår Karoline, født i 1918 og oppvokst på Jeløya, hadde adgang til Alby helt fra hun var liten jente, fordi visse familiemedlemmer hadde en tilknytning til stedet og eierne. Hennes mormor var som tidligere nevnt Maren Biørnstads fortrolige, og hennes bror hadde en ungdomskamerat, Johan Stenersen, som ble sjef for gartneriet da Biørn Biørnstad overtok. Hennes nå avdøde ektemann tok i en periode hånd om båtene til sistnevnte, og hun var også selv gårdsarbeider på Alby i en årrekke. I dag er Karoline sannsynligvis den jeløyboeren som vet mest om forholdet mellom de ulike medlemmene av familien Biørnstad, og hun ruger etter eget utsagn på flere "statshemmeligheter" som hun aldri kommer til å avsløre. Hun er kanskje også den eneste nålevende som har sett Albert Biørnstad i levende live.

Karoline er en sprudlende, vennlig og gjestfri dame, og i skrivende stund er hun, til tross for sin høye alder, også i enestående god form. Hun har ingenting av alderdommens treghet ved seg, og hun er ennå en kvinne med temperament. Vår samtale begynner med en kraftsalve, som jeg på grunn av dens høye sannhetsgehalt ikke syntes jeg kunne hoppe over …

– Kommunen har latt hele stedet forfalle. Jeg synes det er ille. De skulle aldri ha fått overta, sier Karoline ergerlig.

– La en ansvarsbevisst, privat familie overta. Du ser hva Mamen har gjort med Røed. Den gården var så langt nede som den kunne komme, påpeker hun.

Da Karoline arbeidet på Alby, var stedet nesten for et familieforetak å regne. Stenersen, som Karoline kjente fra barndommen, var sjefen, og både hans kone og svigerinne arbeidet på gartneriet når det var behov. Men det var ikke bare fred og fordragelighet av den grunn.

– Han Johan kunne få noen sjefsnykker, som vi sa. Men jeg var ikke det grann redd for han. Når han yppet seg, gikk jeg bort til han og ba han skjerpe seg. "Du vet jeg kjenner deg," sa jeg. "Du kan da tie stille, du satt på fanget mitt og tisset på meg mer enn én gang," hendte det at han svarte, og da ble det leven og spetakkel. Men da var han avvæpnet, ler Karoline.

– Gårdsbestyrer Stærnes var det verre med. Unnskyld uttrykket, men jeg tålte ikke trynet på han, som de sier nå, og det visste han. Han var så oppblåst og bråkjekk. Litt av en kjekkas, sier Karoline, og setter nesa i været for å imitere.

– Men Bjørnstad selv var så snill, og jeg vet at mange skodde seg på det. Ja, selv flere av hans venner benyttet seg av det, sier hun sint.

To hester hadde de til disposisjon på gartneriet. Blakken, en snill, veloppdragen fjording, samt en stor, baus brande kalt Rauen.

– Dem kjørte jeg i spann, for ho Karoline ble satt til alt, skjønner du. Så var det en gang vi skulle kokle en svær gulrotåker på den andre siden av alleen, og så skapte den forgjorte Rauen problemer igjen. Jeg likte ikke den hesten, for den var alltid etter snille Blakken. Kunne den komme til, så kløp den Blakken i mulen, og da skrek Blakken. Rauen var tyskerhest, og han var pen og skikkelig rødbrun, med gul man og hale. Men den svære tosken ville at Blakken skulle dra alt, han. Slik holdt han på også den dagen, og da ble jeg så arg på han. Midt ute på jordet stanset jeg dem. Jeg skjønner ikke at jeg turte, men jeg gikk fram og tok tak i mulen på Rauen med tommel og pekefinger, og så kløp jeg til så hardt at han skrek. ”Nå lar du Blakken være,” sa jeg, og stirret han inn i øynene. Jeg tror dyr skjønner mer enn mange vil ha det til, og Rauen kløp ikke Blakken mer i min nærhet, nei. Så kom han Johan ut. ”Hva er det du driver med nå, Karoline?” ropte han. ”Gå inn med deg, det er jeg som kjører hestene nå,” ropte jeg tilbake. Det var mye moro der ute, kan du tro, ler Karoline.

Hun henter uoppfordret fram flere eksempler på hvordan Biørn Biørnstad var som person, og omtaler han ellers i rosende ordelag.

– Mannen min og jeg kunne komme og gå på Alby akkurat når vi ville, og en gang da datteren vår, Kari, var der ute, så Biørnstad at hun og hans yngste søster gikk så godt sammen. ”Kari, hvis du vil komme på sommerferie til oss, så kan du godt det,” sa han til henne. Hun var der ute i åtte dager, og satt til bords med dem til alle måltider. Biørnstad var absolutt ikke stiv eller jålete. Han spurte ikke hva du var, men hvem du var, understreker Karoline.

– Biørnstad var like gavmild og snill som moren var gjerrig. Men han var snill mot henne også, lot henne bo på Alby, og hadde privat sykepleier til henne.

– En annen gang holdt vi på å glasse drivhuset, og så kom Biørnstad forbi, han skulle opp til dammen for å mate karpene sine. ”Hvordan går det, fru Isaksen,” spurte han. ”Bare jeg slapp å bli så sår på fingrene,” sa jeg, og viste dem til han. Da gikk han rett tilbake til gården og fikk Richard til å kjøre til byen og kjøpe arbeidshansker til meg. Det fikk ikke jeg vite før etterpå, jeg så bare at Biørnstad strøk av gårde, og at lastebilen kjørte av sted. Da Richard kom tilbake, fikk jeg en hel pakke med hansker. Jeg skulle ikke bli sår i hendene mer. Biørnstad var makeløs. Han gikk liksom i kulissene og passet på, og han elsket Alby og levde seg inn i hele stedet, sier Karoline vemodig. Men hadde han virkelig ingen arvtaker?

– Kona sto i med tyske offiserer, derfor var han blitt skilt, og sønnen døde ved fronten som nazist. Når det gjelder datteren, så hadde ikke hun noen forutsetninger for å drive Alby. Hun var nokså bøs, og varm som en vårlig natt, kan du tro. Men hun prøvde å innynde seg hos faren, og til slutt fikk hun jo den hytta på fjellet ved Bredebukt. Jeg og mannen min så hvordan hun holdt på, og hadde vondt av det. Biørnstad fortjente ikke slikt, sier Karoline alvorlig.

– Likevel, helt fra begynnelsen av var det en kar som skulle arve Alby. Jeg så han også, en kjekk kar var det å se på. Han var i slekt med Biørnstad, og jeg mener jeg hørte at han var en nevø. Men det som hadde med familien å gjøre, ble jo holdt innomhus, og det ble kanskje en slags uoverensstemmelse mellom dem, for han ble plutselig borte, og han hadde vært mye på Alby. Jeg fikk aldri tak i hva som skjedde, jeg vet bare at han forsvant, forteller Karoline.

Hovedbygningen gjorde et uutslettelig inntrykk på henne, og med sitt indre øye ser hun ennå alt det elegante interiøret i tindrende klarhet. Samtidig tenker hun med gru på hvor lite som nå er tilbake.

Den såkalte havestuen var kanskje det lekreste av alle værelsene i første etasje. Den lå innenfor søylene, ut mot parken, og hadde hvite vegger og lister i gull. Over alle dører og vinduer var det fresker, og romantiske malerier prydet veggene imellom. Møblene var i rokokkostil, med silketrekk og forgylte detaljer, og i hver ende av rommet sto praktfulle ovner som holdt temperaturen på et behagelig nivå.

Gikk en fra terrassen og gjennom havestuen, kom en ut i hallen, en storslått forstue med både malerier og våpen på veggene. Innenfor den igjen lå entreen, og dørene som kunne slås åpne ut mot gårdsplassen.

Ved siden av forstuen, mellom den og vestveggen, lå spisestuen, tapetsert med gyllenlær i grønt og gull. En kopi av dette tapetet finnes ennå i Karolines familie.

I det sørvestre hjørnet hadde Biørn Biørnstad sitt kontor, og ved østveggen lå det såkalte røkeværelset, et rom i maskulin stil, med skinnmøbler og alt som hørte til. På denne siden av bygningen lå det også gjesteværelser.

Trappa fra forstuen førte opp til en etasje med en rominndeling ganske lik den i første. Ut mot parken, over havestuen, fant en biljardværelset, og ved vestveggen lå soverommene til Biørnstad og hans tidligere ektefelle, "fruen", som hun ble kalt. Ved østveggen lå flere gjesterom, samt rommet til avdøde Maren Biørnstad, og der hadde ingen flyttet på så mye som en vase siden hennes bortgang. Ved siden av dette, over forstuen, lå biblioteket, det eneste rommet Karoline aldri var inne i.

Karoline grøsser når hun tenker på sin mormor, Lovise Janson. Hun tegner et bilde av et rivjern av en kvinne som til slutt fikk ektemannen til å rømme huset. Da Janson møtte Maren Biørnstad, fant de hverandre nesten umiddelbart.

– Hun ble fort fortrolig med Maren. De var to alen av samme stykke. Mormor var kjent for å være et kvast kvinnfolk, og det var også Maren, og når det gjaldt synet på mannfolk, var de helt på bølgelengde, sier Karoline, og stopper seg selv. Hun er redd for å avsløre for mye.

Nøyaktig hvorfor Albert Biørnstad ble gift med Maren, er ukjent. Men Karoline er klar på at ekteskapet var arrangert, og hun antyder at Albert var en snill og vennlig kar som ikke helt skjønte hva han bega seg ut på, og at han trodde Maren ville tø opp etter hvert. Han kunne ikke ha tatt mer feil.

– Albert var et fint menneske. Men jeg tror han var ulykkelig. Vi traff han ofte når vi hentet melk der ute, og på en liten jentunge som meg virket han som en veldig mild og blid mann. "Hei, er det dere?" sa han. Jeg synes jeg ser han med skyggelue og nikkers, slik kledde han seg når han skulle ut i skogen. Ella, søsteren min, var veldig sjenert, men Albert fikk henne gjerne i tale. Jeg fikk inntrykk av at han interesserte seg for unger. Hadde han ikke gjort det, hadde han aldri brydd seg om å stoppe og snakke med oss på den måten han gjorde, sier Karoline.

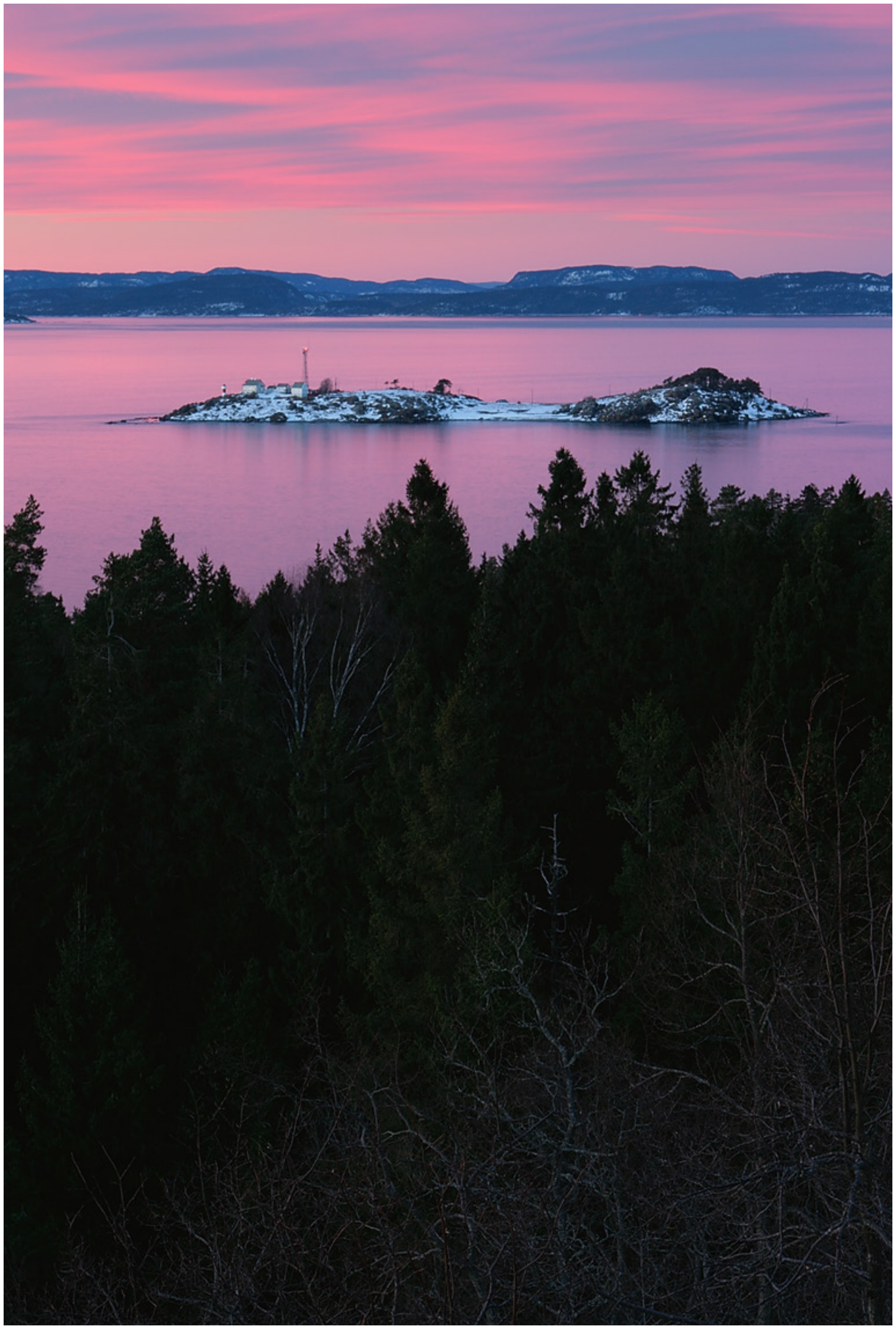

Gullholmen sett fra Rødsåsen
Rødsåsen befinner seg under en halvtimes gange fra Alby. Dette var utsikten mot nordvest en stille kveld i januar. Gullholmen ligger snødekt og alene under solnedgangens rosa slør.

Albert skal også ha vært godt likt blant arbeidsfolkene på gården. Selv satte han særlig pris på Ludvig, en slektning av Karoline. De likte hverandre godt, og Ludvig ble den siste som så Albert i levende live. En dag da Ludvig hadde vært inne og pratet med Albert på kontoret en stund, sa Ludvig litt urolig at det var på tide å fortsette med arbeidet. Men da han kom til døra, var det noe Albert ville, og han måtte komme og sette seg igjen. Dette gjentok seg to ganger, og da han så skulle til å gå, og hadde lukket døra etter seg, ropte Albert på han igjen. Men han hadde tilsynelatende ikke noe spesielt på hjertet, og Ludvig skjønte ikke helt hva han egentlig ville. Før etterpå. Ikke før var Ludvig kommet i gang med arbeidet igjen, så fikk han høre at Albert var død. Da forsto han at Albert hadde forsøkt å si farvel.

Eikeplanker og fasanutsetting

En fjerde kilde, Odd Olavsen, bosatte seg på Alby som gårdsarbeider i april 1946, tre år etter at Biørn Biørnstad hadde overtatt Alby. I seks år bodde Odd med kone og barn i en av de fire leilighetene i et stort toetasjes hus like øst for Albystranda. Dette huset brant ned etter kommunens overtakelse.

Noe av det første Odd la merke til, var den enorme stammen som hadde tilhørt Albyeika. Den var blitt saget ned av tyske soldater til fordel for luftvernartilleri, til tross for at Biørnstad hadde bønnfalt dem om å spare den.

Odd ble en av dem som fikk i oppgave å få den gamle kjempen skåret opp i planker. For å få gjort det måtte de reise inn til Oslo. Bare der fantes det en sag som var stor nok.

– Den var svær, det var den. Da plankene var renskåret, hadde de største en bredde på 1,35 meter, og en tykkelse på fem tommer. Tilbake på Alby ble de lagret oppe på stabburet. Senere fikk Biørnstad laget møbler og parkett av dem, forteller han.

Biørnstad har han bare positive ord om. Odd ser for seg Biørnstad på trappa, klar til å dra ut i skogen, slik han alltid pleide å gjøre på søndager.

– Da stilte han i nesten fillete klær, med huller som han bare hadde dratt igjen med nål og tråd. I den ene hånda hadde han redskaper til å stelle plantene med, og med den andre fisket han en bit skråtobakk ut av lomma. Så tok han seg en god bit, tygde litt og la i vei. Det var noe ekstra, det med skråtobakken, han brukte aldri det ellers i uka, og skogen var veldig viktig for han. Han ville aldri at noe skulle hogges. Nei, han kunne se ut som en buskmann, men han var en alle tiders kar, snill og gavmild mot alle. En treffer ikke mange som han i løpet av et liv, sier Odd.

Det var også mens Odd var på Alby, at de første fasanene ble satt ut. Odd hadde skaffet seg en rugemaskin, og en dag bestilte Biørnstad syttifem fasanegg fra Wales i Storbritannia. Vel femti av dem ble til kyllinger, og da de vokste til, ble de sluppet ut i et inngjerdet område i parken. Da de så hadde lagt egg, fikk de fly ut i friheten. Slik begynte det som sannsynligvis var de første målrettede utsettingene av fasaner på søndre Jeløy.

Men det var ikke bare fasaner som fikk lov å spankulere omkring i fullkommen frihet. Odd må le ved tanken. Også kalkuner gikk omkring i Albyskogen. De la til og med egg der. Men når de la seg ned for å ruge, ble de sårbare. Én etter én ble de mat for reven.

Odd husker også ”Petter”, en hest som var født og oppvokst på Alby, og som ble nesten tretti år gammel. ”Petter” kjente rutinene på gården like godt som noe menneske. Den visste for eksempel at den daglige klokkeklangen fra stabburet var synonymt med middagspause, noe som av og til kunne føre til problemer. Odd husker hvordan en av jentene på gården lurte på om hun kunne få ta en tur med ”Petter” til stasjonen for å hente noe utstyr hun hadde hatt med seg på påskeferie. Men hun kom ikke lenger enn til Hoppern. Da ringte nemlig stabbursklokka på Alby. Dermed gjorde "Petter" øyeblikkelig helomvending og for tilbake til Alby. Turen til stasjonen fikk bare vente.

Til slutt måtte imidlertid også "Petter" avlives, den endte sine dager på slakteriet. Da brast den ellers så sindige Richard Eriksen i gråt. Han hadde vært på Alby siden lenge før "Petter" ble født, og hadde i 1945 fått en medalje av Selskapet for Norges Vel for lang og tro tjeneste.

Siste gang Odd traff Bjørnstad, i 1963, var etter at han var blitt syk og lå til sengs. "Nå er vi alle like," sa Biørnstad med et smil. Elleve dager senere var han borte.

Et eventyrlig fiske

Som Sofie Vold antyder i sine erindringer, var det et rikt laksefiske ved Alby på Hielms tid, og slik var det ennå da Biørn Biørnstad levde. Det ble riktignok ikke fisket noe særlig i de tre årene av hans "regjeringstid" som falt sammen med krigen, men i 1946 bestemte Biørnstad at laksefisket skulle tas opp igjen. Odd Olavsen var én av dem som var med og hjalp til. Men først måtte de gjøre i stand pæler til bunngarn.

– Stokkene fikk vi fra Røre, for der var det sånne slanke, fine trær. Så kom det en fiskeskøyte fra Vestfold og slo stokkene ned i bunnen med en rambukk, og sommeren 1947 var fisket i full gang. Det året ble det tatt mer enn 340 lakser. På ett garn. Bjørnstad førte nøye regnskap over fangstene. Fisken var stor også. Den største tror jeg var på tjueén kilo, sier Odd.

– Senere ble fisket utvidet med ett garn til, og da ble fangstene enda større. Men det var ikke bare laks vi fikk mye av. På sensommeren var garna smekk fulle av makrell. En natt kjørte vi 2000 kilo inn til Moss. Da fylte vi opp bunngarnprammen til ripa bare så vidt gikk klar av vannet. Så dro vi inn til Kanalen. Da var det godt at sjøen lå stille, ler han.

Gartner Olav Berge opplevde også det legendariske laksefisket på Alby. Da han var på Alby, hadde gården for øvrig en fast ansatt fisker som bodde i Fiskerhytta hele året.

– Laksefisket den gangen var en heldagsjobb. Redskapen skulle sjekkes både morgen og kveld, og hver fjortende dag måtte den tas på land og impregneres. Vi kjørte ut og kikket ned i vannet. Så vi bobler som steg opp til overflaten, visste vi at det var laks der nede. Da var det å stramme inn garnet til vi kunne ta opp fisken med håv. Vi brukte jo bunngarn som sto slik at fisken gikk fritt i et stort rom som var åpent opp mot overflaten, forklarer Berge, og tegner med hendene.

– Fangstene var store. Det kunne være både sju og åtte lakser i hvert garn, og vekta begynte på tre til fire kilo. Den største jeg var med på å trekke, var på tjuefire kilo. Det er en stor rusk, det! Makrell var det også mengder av. Opptil ett tonn på en dag!

– Når vi så kom tilbake, måtte vi alltid ta med laksen opp til Alby og vise den til Biørnstad. Han plukket ut dem han ville ha, resten ble solgt til steder som Refsnes Gods og Moss Hotel, og alle inntektene gikk til gården, forteller han.

Piggvaren i isvannet

Som ivrig hobbyfisker har Berge også mange andre fiskeopplevelser å fortelle om. Historien om piggvaren i Albybukta er en av de mer dramatiske.

– Piggvaren må jeg fortelle om da, vet du. Det var mens jeg hadde båt på Alby, det. Jeg og svogeren min, Knut Johansen, skulle ut tidlig på våren en gang og trekke noen trollgarn som vi hadde satt. Da vi kom ned på brygga, lå det et tynt lag med is på vannet, men vi gikk nå opp i båten likevel, og ble enige om at jeg fikk gå bak for å skyve unna isen, slik at han fikk skåtet

Til minne om Biørnstad
Statuen av bjørnen står i dag som et minne om en forgangen tid. I bakgrunnen ser vi bysten av Biørn Biørnstad.

seg bortover. Vi hadde ikke skåtet lange stunda, ja, vi hadde nesten ikke kommet ut fra brygga, da jeg sa til han: ”Hold opp! Stå helt stille! Helt stille! Det ligger en kjempesvær flyndre nedi her!” Berge blir lav og opphisset i stemmen og gestikulerer ivrig med hendene.

– Det var vel litt i underkant av en meter med vann der. ”En kjempesvær flyndre! Hva skal vi gjøre?” Nei, han visste ikke, vi hadde jo ikke noe redskap med oss, vi som bare skulle trekke noen garn. Da kom jeg på at jeg hadde kniven. ”Jeg hopper uti,” sa jeg til han. ”Jeg stuper uti og prøver å stikke.” Knut så forskrekket på meg. ”Nei, er du gæærn,” sa han, ”du kan ikke gjøre det, hoppe ut i det isvannet?” Men jeg kastet meg uti og traff flyndra, midt på, og hun sprellet og begynte å blø. Problemet var bare at det ikke er noen mothaker på en kniv, så jeg måtte stå og presse flyndra ned og samtidig prøve å holde hodet over vannet, helt til livet gikk ut av henne. Da fikk jeg på en eller annen måte lempet henne over i båten, og da så vi at det var piggvar, og vekta var på mellom fem og seks kilo. Det er stor fisk, det, og piggvar er jo rene delikatessen, vet du. Jeg så ikke ut da, blaut, og med blod overalt, og måtte komme meg hjem og få vasket meg og skiftet. Men moro var det, virkelig moro. Berge ler med seg selv.

– Jeg fikk jo badet en annen gang om vinteren òg, vet du. Da lå ikke isen, og vi var ute og lystret. Så skulle jeg stikke, da, og så røk lysterstanga, og jeg ut i vannet. For sikkerhets skyld fikk jeg dratt med meg lampa, vi brukte jo lampe når vi var ute og lystret, vet du, og dermed ble det svart overalt. Nå var jeg ikke alene, Knut Johansen var med, vi var mye ute og fisket sammen, vi, og den gangen holdt han òg på å le seg i hjel. Det var ved Stalsberget, det, den gangen det var lov å lystre med kunstig lys. Vi var jo alltid ute på kvelden og natten, det var da fisken var ute. Mye fin torsk, litt ørret innimellom, smiler den gamle fiskeren.

Ikke slutt ennå

De færreste vet at det også i dag tas anselige mengder laks i Albybukta. Siden det nå er kommunen som eier Alby, leies lakseretten ut til privatpersoner. De siste i rekken av slike fiskere er duoen Lars Norman og Petter Schulseth. Begge er lidenskapelige hobbyfiskere, og fiskeinteressen kommer godt med, for fangstene er ikke lenger så store at det blir noe økonomisk overskudd å snakke om. Det er først og fremst fiskegleden som driver dem. De gjør det for å oppleve de glitrende øyeblikk av spenning når nøtene trekkes og digre, sølvblanke kropper velter seg i vannet, for å kjenne tilfredsstillelsen det gir å kunne sette selvfisket Salmo salar på middagsbordet, for å videreføre en tradisjon.

– Vi begynner ved sankthans, og driver på ut juli, forteller Norman en dyvåt høstkveld hjemme i stua på Tronvik. Han tegner opp redskapen på et ark, og forklarer hvordan det hele fungerer. En kilenot festes til bøyer og dregger et stykke ut fra land, og to garnlenker leder fisken inn mot den traktformede åpningen. Når fisken først har svømt inn i det innerste rommet i nota, finner den ikke veien ut igjen.

Lakseretten som hører til Alby, har to "stikk", begge på strekningen mellom Albybukta og Albyskjæret. I sesongen er Norman og partneren ute nesten hver dag. Men det er mye som skal klaffe, og ofte er nøtene tomme.

– Værforholdene har mye å si. Her ved Alby er det pålandsvind og fint vær som gjelder. Jo mer vind, dess bedre, opplyser Norman, og blar gjennom fangstdagboka.

– 2003 var et enestående godt år. Da fikk vi femtisju stykker, og bare tre av dem var under fem kilo. Vi var like ved å slå rekorden til dem som hadde fisket før oss. Men fisket varierte veldig fra dag til dag. En dag fikk vi ti lakser i samme not, andre dager ingenting, smiler han.

– I alt ble det rundt 300 kilo rund fisk, men det var et uvanlig bra resultat. I de dårligste årene har fangstene vært nede i under ti kilo. Det er ikke bare gloria, dette her. I år ble fisket nesten ødelagt av alle brennmanetene, men vi fikk da vel tjue. Er vi heldige, får vi dekket utgiftene. Det var noe annet på Biørn Biørnstads tid. Da fikk gården opptil en tredjedel av sine inntekter fra laksefisket, og de hadde fiskere ansatt på heltid, sier Norman lengselsfullt.

Det har forekommet at folk har fått laks på sportsfiskeutstyr ved en tilfeldighet, men det er en ytterst sjelden foreteelse. Skal en ha noe realistisk håp om å få laks på stang utenfor Alby, må en bruke båt og såkalt downrigger, slik at en får agnet ned på akkurat riktig dyp. Den magiske temperaturen sies å være omtrent åtte grader.

Norman og Schulseth har flere ganger hatt venner og bekjente med seg på fiske. I 2004 var det Ingrid og Hans Torer Mamen fra Røed, samt Bjørn Ivar Kase fra Charlottenborg, som var med.

– "Det blir ikke noe fisk i dag, med kvinnfolk i båten," sa vi spøkefullt til Ingrid. "Å jo, jeg er en av gutta," svarte hun, og det var tydelig. Den dagen dro vi mer laks enn på lenge, ler Norman.

Det skjønneste sted i landet

Etter Biørnstads bortgang meldte et avgjørende spørsmål seg med full tyngde: Hvem skulle få eie Alby videre? Framtiden til den kanskje aller mest praktfulle av alle Jeløyas gjenværende gårder sto på spill. Flere private var interessert i å overta, blant dem Edvin og Eva Thorson, ekteparet som siden bygde opp den landskjente naturparken Langedrag i nordre Buskerud. Men daværende ordfører, den respekterte Emil Andersen, mente det beste ville være at kommunen overtok Alby, og etter forhandlinger med representanten for dødsboet, høyesterettsadvokat Jens Fr. Galtung, ble Alby offentlig eiendom for den nette sum av vel tre millioner kroner. Et betydelig beløp den gang, men kanskje ikke så høyt likevel når en tar i betraktning at det som ble gitt en verdi i kroner og øre, var av uvurderlig viktighet, det var kjerneområdet i et enestående kulturlandskap, selve kremen av det ubebygde søndre Jeløy. Kommunens overtakelse markerte begynnelsen på en ny og mildt sagt annerledes epoke i gårdens historie, en epoke preget av fri tilgang for allmennheten, men også av et forfall som til dags dato ennå ikke er blitt brakt til stillstand. Så langt har situasjonen fått gå at det utvilsomt vil kreve atskillige millioner 2006-kroner bare å bringe Alby tilbake til den tilstanden det var i da kommunen kjøpte det. Men på lengre sikt vil det utvilsomt betale seg. Alby representerer fortsatt noe av det mest spesielle og verdifulle Moss har, og burde, i kraft av sin historie og sin beliggenhet, ha potensial til å bli en enda viktigere arena for kultur og opplevelser enn det har vært.

Leser en litt mellom linjene, synes det klart at kommunen tok seg vann over hodet allerede da kjøpekontrakten ble signert. Det fantes ingen klar visjon for hva den historiske bygningsmassen og det omfattende parkanlegget skulle benyttes til, bortsett fra at en hadde drøftet muligheten for etablering av et galleri der, og, som det skulle vise seg, økonomien, eller kanskje heller de økonomiske prioriteringene, ga ikke engang rom for nødvendig vedlikehold.

Emil Andersen skal imidlertid på spørsmålet om kommunen virkelig hadde råd til å kjøpe Alby, ha svart det følgende: "Vi har ikke råd til å la være." Han mente kommunen hadde fått en sjanse som den ikke kunne unnlate å gripe, en sjanse til å sikre Moss' befolkning fri adgang til en perle av et område som i generasjoner hadde vært mer eller mindre lukket for andre enn spesielt inviterte. Kanskje var han også klar over hvilken sjanse kommunen hadde latt være å benytte seg av den gang førkrigstidens folkekjære og fritt tilgjengelige Refsnes kom på markedet, og hvordan det isteden hadde havnet i hendene på en spekulant. Det toget var gått, Refsnes var ugjenkallelig tapt som rekreasjonsområde, men en ny mulighet var dukket opp, kanskje den siste, Alby måtte kjøpes før det var for sent.

Hovedbygningen ble den skadelidende part, den ble stående tom i flere år, men en tidlig vårdag i april 1967 meldte løsningen seg med storm, bokstavelig talt, det måtte værguder til for å få noe til å skje, og de grep inn med et forrykende uvær som blant annet rev taket av en bygning i Moss sentrum. Denne i utgangspunktet lite hyggelige hendelsen ble foranledningen til noe positivt som dagens ansvarlige for Alby fortsatt nyter godt av, den brakte inn i bildet en familie som hadde både store drømmer og usedvanlige evner. Navnet var Brandstrup, et navn som ennå klinger med ære og verdighet i mangt et lokalt øre, og som i forbindelse med Alby først og fremst assosieres med de to brødrene Lars og Niels, danskættede, men født i Horten, samt deres respektive ektefeller, Ellen og Agnete, begge født i Danmark, i henholdsvis Grenaa og København. Lars og Ellen hadde to sønner, Kim og Niels, mens Niels og Agnete hadde en sønn og en datter, Per og Anne. Disse to ekteparene brakte en ny glanstid til Alby, om enn i en annen form enn noen kunne ha forutsett, de hadde både ideer og iherdighet, og ikke minst en oppsiktsvekkende treffsikker teft for hva som kunne gjøre stedet kjent. Fastboende på Alby ble de aldri, men de gjorde gården til et utstillingssted med både nasjonalt og internasjonalt ry.

Inngangspenger var bannlyst, gjennom hele den brandstrupske æra kunne alle komme og gå slik de ville, og derfor finnes det heller ingen nøyaktige besøkstall fra perioden, men de mange erindringene om hordene av gjester taler for seg selv, det er liten tvil om at tallet på besøkende nådde sitt klimaks nettopp da Brandstrup hadde sine beste og mest framgangsrike dager, og i helgene hendte det at køen av biler begynte allerede ved Tronvik eller Bergersborg. Tilstrømningen ble aldri helt den samme etter Brandstrups avreise.

Det som ble en galleridrift kjent over hele Skandinavia, sprang utrolig nok ut av en liten og nokså anonym virksomhet nede i byen, "LaNi AS", dannet av navnene til eierne, Lars og Niels, en forretning som solgte alt fra støpte plastprodukter til antikviteter og julepynt, og som hadde den heller prosaiske adressen Fossen 15. Så, i april 1966, ble forretningen utvidet med et lite galleri, men da bygningen omtrent ett år senere mistet taket, ble det naturlig nok nødvendig å forlate den, i alle fall for en periode. Kommunen lot da Brandstrup i all hast flytte virksomheten til hovedbygningen på Alby, som på det tidspunktet var i ferd med å bli et spøkelseshus med få andre levende beboere enn dem med fire eller seks bein. Familien måtte gjøre en betydelig innsats for å sette lokalene i presentabel stand etter de fem årene med menneskelig fravær, men allerede i påsken samme år åpnet de den første utstillingen.

Egentlig var det meningen at Brandstrup bare skulle være på Alby midlertidig, men familien ante hvilke muligheter stedet kunne gi dem, og dermed ble gateadressen Fossen 15, i kortversjon F 15, til navnet på et kunstgalleri på Jeløya. Plasten, antikvitetene og julepynten ble stuet vekk for godt og erstattet med noe av det nyeste og mest grensesprengende som var å oppdrive av samtidskunst, og slik ble Galleri F 15 til en institusjon som gjorde Alby kjent i kretser langt utenfor kommunegrensene. I enkelte tilfeller gikk nok letingen etter det nye vel langt, med den følge at F 15 framsto mer som et fristed for eksentrikere som ville demonstrere og provosere, enn som et galleri for kunst i form av noe som krever en skaperevne og en arbeidsinnsats, og et par ganger kvalifiserte såkalte kunstneres innfall nesten til vandalisme, som da noen temmelig banale påfunn ble festet til store og verdifulle trær med spiker, et fremmedelement som, slått gjennom barken, kan berede grunnen for ødeleggende infeksjoner. Men mange utstillinger holdt også høy kvalitet.

– Vi satset hundre prosent på å bli værende på Alby. Vi innså at det var kunstutstillinger vi hadde sann lyst til å drive med i denne verden, forteller Ellen Brandstrup på lavmælt, men engasjert dansk. Hun er født i 1918, og den eneste gjenlevende av de fire grunnleggerne.

I august 1967 kom dessuten serveringen til Alby, og da især den som baserte seg på en kringle, en som snart ble kjent over det ganske Moss under det enkle, men velklingende navnet ”Albykringla”. Den var en enestående komposisjon, forfattet av Ellen, et ferskt og duftende bakverk med varmt, epleliknende fyll, omgitt av en lun, saftig deig, nøttebrun på toppen, og garnert med knasende sukker, halvsmeltet, slik at det falt av i flak, samt, ikke å forglemme, skivede, ristede mandler, gjerne i så rikt monn at en del av dem drysset utover asjetten. Jo, Albykringla var en nytelse, og fikk noe av den samme berømmelse som galleriet. Kringle og galleri hørte på en måte sammen, et besøk på Alby ga ikke bare næring til øynene, det ga også opplevelser til ganen. Galleribesøk, og så en plass i sola utenfor, ved de skinnende hvite søylene, med sjøen glitrende der bortenfor det grønne gresset og de store lindene, og på bordet, en kringle i en hvit serviett, og kanskje også en kopp med sjokolade, toppet med en dott av krem. Det var ikke rart at folk valfartet til Alby, og det var slett ikke bare turister eller kunstinteresserte som strømmet til, kafeen og det solvarme uteområdet ble en samlingsplass og et møtested for jeløyboere og mossinger i alle varianter.

– Folk krevde servering, og kafédriften ble en utrolig suksess. Kanskje fordi vi holdt oss til det enkle og gode, kringle, boller og rundstykker, det vi kunne makte å bake selv og servere helt ferskt, erindrer Ellen. Matlaging og servering hadde hun fått grundig opplæring i mange år tidligere, faktisk på en dansk herregård, for da hun vokste opp, var det fortsatt skikk at unge borgerlige piker skulle gå i lære på et sted utenfor hjemmet, og helst nettopp på en herregård, for på den måten å tilegne seg alt det samfunnet etter hvert ville kreve at de skulle vite om driften av en større husholdning.

Ellen ble for øvrig svært glad i Alby, noe hun ikke nøler med å uttrykke overfor dem hun snakker med.

– Alby var det deiligste sted jeg kan tenke meg. Men det er det flere som har sagt. Jeg husker Thorbjørn Egner, som uttalte at Alby var det skjønneste sted i hele Norge, smiler Ellen. Hun er ikke spesielt glad for tilstanden på Alby i dag, men uttaler seg forsiktig.

– Tidene forandrer seg, det kan en ikke forhindre. Noen ganger til det bedre, noen ganger til det verre, konstaterer hun. Forfallet kaller hun imidlertid en skam.

En av de få som har sett endringene på Alby med beboerens øyne helt fra Biørn Biørnstads tid og fram til i dag, er den nylig pensjonerte forpakteren Åsmund Karlsen. Han kom til Alby i april 1957, og i 1961 overtok han rollen som gårdsbestyrer etter Gunnar Stærnes. Da kommunen kom inn i bildet seks år senere, fikk han fortsette å bo på Alby som selvstendig forpakter. Først i 2002, etter mer enn fire tiår, valgte han å gi seg og forlate leiligheten i den lave fløyen vest for hovedbygningen til fordel for en leilighet på Framnes. De seks årene under Biørnstad beskriver han som fantastisk fin tid, miljøet ble aldri helt det samme siden. Men han har også gode minner fra Brandstrup-epoken.

– Det var Brandstrup som skapte det Alby vi kjenner i dag. Det skal de ha æren for. De begynte på bar bakke, og gjorde virkelig en innsats. Ja, de slet virkelig, det så vi. Lars var sjefen, Nils håndverkeren, forteller Karlsen.

Samtlige av de fire snakket forresten dansk, selv om Niels kunne slå om til norsk når han ville, og Knut Mamen på Røed forteller mer enn gjerne en liten anekdote om hva danskens dominans kunne føre til:

– Steinar Skjeseth hadde hvert år med seg studenter fra høyskolen på Ås, han var jo geologiprofessor, og uttrykte flere ganger at det var mer geologi å finne her på to timer enn det var å finne i andre bygder på to uker. Han fortalte en gang at en av studentene, som aldri hadde vært på Jeløya før, var blitt så begeistret over landskapet her ute. ”Det er jo nesten som i Danmark!” hadde studenten sagt. Så gikk de omkring i strandsonen en stund for å gjøre sine undersøkelser, før de dro innom Galleri F 15 for å drikke kaffe og spise kringle. Studenten, som ikke visste noe om Brandstrup, fikk dermed sin andre overraskelse den dagen. Da han ble spurt hva han ville ha, utbrøt han vantro: ”De snakker jo dansk her også!” ...

Men heller ikke Brandstrup-familiens regjeringstid ble varig. Agnete og Niels gikk begge bort relativt tidlig, i henholdsvis 1980 og 1982, og Lars, som var født i 1913, trakk seg tilbake i 1985. Han grunnla da Galleri Brandstrup i byen sammen med sønnen Kim, mens Tore Flesjø overtok som sjef for galleriet på Alby. Ellen fortsatte imidlertid å arbeide i kafeen som en av flere ansatte, men etter hvert som årene gikk, ble helgene på Alby litt for anstrengende selv for en energisk dame som henne. I 1988, da fylte hun sytti, trakk også Ellen seg frivillig ut av driften. Slik mistet Alby det siste bånd til den familien som med nesten tomme hender hadde ført stedet fra et kommunalt limbo til nordisk stjernestatus, og som siden hadde sørget for retning og stabilitet i to lange tiår. Dermed falt Alby ut i noe av den samme ulykksaligheten som etter Jonas Anton Hielms tid, denne gangen karakterisert av et akselererende forfall og et merkbart fravær av ledere som var på høyde med utfordringene. F 15 besto riktignok som galleri, men profilen begynte etter hvert å falme. Det viste seg å være vanskelig å følge i fotsporene til Brandstrup-familien. Albykringla levde også videre, skjønt kanskje også den mer i navn enn i legeme. Kafedriften ble satt bort til firmaer, og Alby-gjengere som hadde opplevd Brandstrup-epoken, begynte snart å hevde at heller ikke kringla var den samme som før. Den var fortsatt nammelig, men ikke i samme grad som da Ellen styrte kjøkkenet og alt skulle være ferskt og varmt.

I dag er det direktør Tor Gitlesen, og et aksjeselskap eid av kommunen, fylkeskommunen og galleriets venneforening, som står ved roret i F 15. Gitlesen er en sympatisk og intelligent mann som ganske sikkert har gjort sitt beste, men Alby er likevel som en skute uten styring sammenliknet med på Brandstrups tid, for ikke å snakke om da Biørnstad var i live. Mangelen på penger til utbedringer, vedlikehold og skjøtsel gjør at det skammelige forfallet bare fortsetter. Både bygningsmassen og parkanlegget er i en sørgelig forfatning, likeså betydelige deler av skogen, der en type edelgran sprer seg som ugress. Selv om det i skrivende stund er kommet visse løfter om bevilgninger til viktige tiltak, er det grunn til å frykte at dette bare vil bli for klattemaling å regne, sett i forhold til de summene som faktisk er påkrevet dersom Alby skal kunne bringes tilbake til en tilstand som Moss og Jeløy virkelig kan være bekjent av. Hielm gjorde Alby til historisk grunn, Biørnstad-slekten skjøttet det med største tenkelige omtanke, Brandstrup gjorde stedet viden kjent. Men ingenting av dette vil komme framtiden til gode dersom forfallet får fortsette. Nå må stat og kommune ta skjeen i en annen hånd før generasjoners strev blir skuslet bort på verste måte. Ellers skal historiens lærdom bli denne, at det var i landets rikeste periode vi mistet mest av vårt arvesølv?

En oppdatering: Noen måneder etter at dette kapittelet var skrevet, i juli 2006, ble Galleri F 15 gjort til en del av et nytt fylkesgalleri for Østfold med navnet Punkt Ø. Styret for galleriet på Alby ble avviklet, og det ble etablert et nytt styre for Punkt Ø. Den nye institusjonen skal etter planen ha hele fylket som arbeidsområde, og driftskostnadene er tenkt dekket ved hjelp av et spleiselag der staten bidrar med seksti prosent av midlene og Moss kommune og fylkeskommunen med tjue prosent hver. Hvilke konsekvenser etableringen av Punkt Ø vil få for profilen til Galleri F 15 og tilstanden til bygningsmassen og omgivelsene på Alby, gjenstår å se.

Ferje på vei mot Horten
Bastøferje sett fra Rødsåsen. Midtvinters går sola ned så langt mot sør at det er mulig å fange ferje og farger i ett enkelt bilde. Det er dessuten et faktum at ingen tid på året gir større muligheter for storslåtte visuelle opplevelser ved fjorden enn vinteren.

Vagabond i helligdom

Kapittel IX: Rødsåsen–Stalsberget

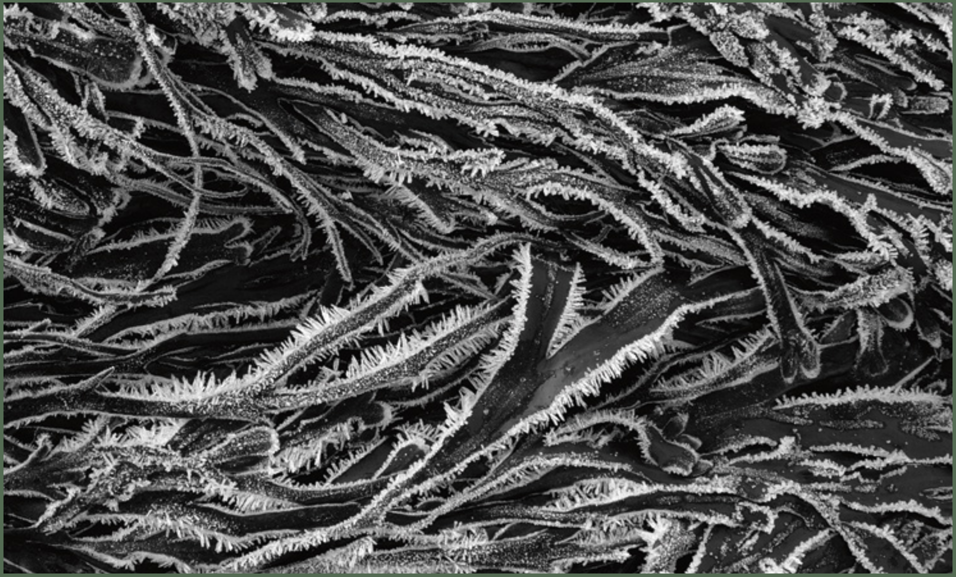

Lik fisken i havet

Løftet om lyse kvelder og duftende liv ligger i lufta da jeg en ettermiddag i april styrer fire hjul til Alby og planter føttene i dype gummistøvler. Med fiskestang under armen lar jeg vante ruter lede meg inn i skogens dunkle antydninger. Stier deler seg og blir borte mellom høyreiste granlegger, gamle steingjerder markerer grenser som en gang var. Noen hester beiter på jordet innunder Rødsåsen, jeg hilser dem og får dem til å spisse ørene. Men jeg skal videre. Snart er jeg inne i krokskogen på Rødsåsens nordre aksel. Et lite tråkk smyger seg i buer rundt splintret ved og morkne vindfall, stille minner fra stormfulle vinternetter. Digre kjuker, sopper harde som ved, finner føde i stivnede kjemper, to spettmeiser leker på en sprukken stamme. Under roter en svarttrost i løvet fra i fjor. Et drag av sitrende magi kryper opp ryggraden. Ennå finnes steder som dette, der skogens eldgamle hjerte banker med tidløs verdighet, og det usette lurer i skyggene.

Ned en bratt li, og nye stier fører videre. Nok en gang befinner jeg meg vest for Rødsåsen, like nedenfor denne naturens festning av knudrete fjell og forrevne klipper. Trygg og urokkelig hever den seg over trekronene og verner mot omverdenen. Lenge ga den ulendte geografien denne sørvestre fliken av Jeløya et naturlig vern mot inngrep. Med opprettelsen av Rødsåsen naturreservat har området fått sin velfortjente anerkjennelse.

For meg hadde imidlertid skogen vest for Rødsåsen en helt spesiell betydning lenge før Fylkesmannen la fram forslag om vern. I min barndoms fantasi var Rødsåsen en barriere mellom eventyr og virkelighet, mellom hundremeterskog og hogstmaskiner, og de samme følelsene og anelsene flyter gjennom sinnet nå, mens den smale, gressdekte stien fører meg videre mot sjøen. En strøm av minner finner igjen veien til bevissthetens overflate, en streng av vage bilder, lyder og lukter, sterke øyeblikk som har overlevd tidens tæring. Noen erindringer er kjente og kjære, andre siver fram fra hukommelsens ukjente dyp. Hver stubbe og hver stein er som nøkler til skuffene i livets falmende arkiv. De stolte stammene jeg prøvde å favne, berget der bittersøt sisselrot fant veien inn i munnen, grenen der bokfinken sang så klart en morgen i april. Betydninger som en fremmed ikke kjenner til, men som for alltid gir en skog en aura av ro og vemod for den som har sett den vokse og gro over måneder og år.

Ofte har jeg skuet utover denne skogen, og den store fjorden bortenfor, fra åsen bak trekronene, hørt barn i lek der nede under bar og blader, og sett den synkende sola gi landskapet kontrast og fylde. Nå vandrer jeg selv gjennom dette bildet fra lune kvelder i mitt indre, usynlig for alle unntatt fuglene omkring meg. Tunge, flaprende vingeslag, en ringdue letter usett mot skyene. En artsfrende ytrer sine dype, inderlige kurr, den hule, lengselsfulle sangen som er skogens stemme som ingen annen. I noen sekunder lar jeg lyden trollbinde sinn og sanser, så river jeg meg løs og fortsetter.

Femten år, tjue år, en betydelig del av vår tilmålte tid, et lite øyeblikk for denne skogen. Inne i skyggene står digre hengebjørker med bark som av stein, furuer som ikke engang Olav Tryggvason kunne ha favnet, graner med et grånet, lavspettet ytre, ærverdige som søyler i et tempel. De kjempet seg opp fra gress og mose lenge før vi var påtenkt, og med tilstrekkelig

Kapittelinngang, venstre side:
Klippeformasjoner på Stalsberget, så langt mot sørvest som det er mulig å komme på Jeløya. Vulkanske berg som langsomt forvitrer i møtet med bølgene. Ur og jettegryter. Eldgamle, vindskeive trær. Spennende fiskeplasser som har vært i bruk i generasjoner. En uhyre rik flora og fauna. Ikke en meter privatisert strandlinje. Stalsberget har en natur det knapt finnes maken til noe sted i landet, og den er fortsatt nesten urørt.

Kapittelinngang, høyre side:
Øverste bilde viser klipper nær Vrakbukta ved solnedgang. Under til venstre er blæretang dekket av rim en tidlig vårdag. Til høyre er lønneblomster. De mange lune kløftene gir gode vekstvilkår for varmekjære løvtrær.

vern vil de fortsette å vokse og gro lenge etter at vi er svunnet hen. Fra kimen i et lite frø ble de til, nå er de kjemper som kappes om vinduer mot himmelen. I forhold til dem er jeg en flyktig skikkelse, en skygge som snart vil forsvinne, en lurvete vagabond som har trampet inn i en helligdom, og bare kan la seg forundre over storheten.

Men ufarlig er jeg ikke. På sekunder kan jeg flerre opp og ødelegge det som bare århundrene kan skape. Min slekt er den som har sørget for at de stolte, moseduftende gammelskogene snart er lite mer enn støvete skildringer på lerret og papir. Vi henter ikke bare ut litt tømmer her og der, vi skreller hele åssider nakne. Myke stier blir brede, forherdede skogsbilveier, skjærende, gnagende motordur raserer stillheten. Ingenting er hellig når prisene er gode, ikke engang de avsidesliggende øyene av intakt natur som er mangfoldets og eventyrets siste tilfluktssteder. Hver dag bruker ildsjeler med kjærlighet til livets mangfold sin knappe tid på utmattende kamp i motbakke for å få myndigheter til å redde de restene som for lengst ville ha vært sikret hadde menneskene tatt sitt ansvar alvorlig. Men det ligger åpenbart i menneskets natur å mele sin egen kake, å tenke stykkevis og delt, å være mer opptatt av status enn av livets mirakel og dets gradvise utryddelse.

Tankene går til de andre stedene på Jeløya der det ennå vokser skog med rom for smale stier, glede og opplevelser, naturens rikdom. Som vestsiden av Reieråsen, kysten ved Mossesundet nord for Rosnes, Dragonfjellet og Svartskjær nord for Refsnes, kløftene på Rambergåsen og toppen av Bjørnåsen, traktene ved Munkestein og Hvittingbukta, Tangen på øyas nordspiss. Bare noen av disse oasene er sikret gjennom vern. Men vel så viktig som vern i form av naturreservater er det å ta vare på landskapet de er en del av. Å lovfeste bevaring av noen grønne flekker hjelper lite, dersom de på lengre sikt blir liggende som forlorne rariteter i et av hav av forsteder. Det er heller ikke noen regel at begrenset skogsdrift fører til uopprettelige skader. Den store trusselen er utbygging, for boliger og infrastruktur er irreversible inngrep. Et lite hogstfelt kan gro igjen og leges, hus og asfalt kommer for å bli.

På søndre Jeløy gir landskapsvernet en antydning til trygghet. Men midtre og nordre deler av Jeløya står ennå uten annet helhetlig vern enn det som ligger i ustabile kommunale reguleringsplaner. Bare en foreløpig og kanskje kortlivet politisk enighet om ”markagrenser” har så langt sikret disse andre delene av øya mot utbygging. Fra Ramberg i vest til Kjellandsvik i øst, fra Orkerød i sør til Nes i nord har vi et sammenhengende område av historiske kulturlandskap og kystnær skog som uten tvil er unikt i Oslofjorden, for ikke å si i landet. Her kan en vandre uhindret og uforstyrret langs strender og svaberg, på stier og gamle gårdsveier i timevis. Om femti eller hundre år, når fastlandet i enda større grad enn nå er blitt et lappeteppe av boligfelt og næringsvirksomhet, motorveier og bensinstasjoner, vil verdien av Jeløyas fredfulle landskaper ha blitt enda mer åpenbar. Dersom de da fortsatt eksisterer. Alt avhenger av våre kommende beslutningstakere i stat og rådhus. Vil de la langsiktige hensyn veie tyngst, eller vil klingende mynt igjen få ta kontrollen over vektskålen?

Bak fryden over livet som omgir meg, ligger likeledes tanken på alle de områder som en gang var som dette her ved Rødsåsen, men som nå er redusert til menneskeskapt planteskog, plantasjer der alle trær er av samme art og samme generasjon. Alt som gutt var jeg rask til å peke ut resultatene av slik skogsdrift. Vegger av granbar, trestammer på geledd, en skogbunn av døde nåler. Hver tur gjennom slike mørke, menneskeskapte skogholt var en tur med et gufs av tap og monotoni. Der inne var det ingen tepper av mose, ingen klynger av blåveis, ingen syrlig gjøksyre eller fargerike sopper, det visste jeg. Jeg erfarte fort at planteskogen var den vonde stillhetens skog, en skog uten larver til flaggspetten eller reirhull til sangerne. Å komme inn i

fri vegetasjon igjen var som å våkne fra en vond drøm, som å legge et dystert smug bak seg, og komme ut på et blomstrende torg.

Enda en stund ligger Jeløyas usikre framtid som buldrende uværsskyer i bevisstheten. Likevel, stemningen denne ettermiddagen er slik at ingen kan unngå å bli lysere til sinns. Stråler av lys skyter inn mellom grener og granbar. I juli vil høyreiste blåklokker gløde av indigo mellom skyggene. Nå er det blåveisens tid. Små klynger av fyldig blått i et teppe av fuktig mose. Overalt er skogbunnen grønn og levende, for rundt meg står trær i alle aldrer, et herlig mangfold av størrelser, høyder og arter.

Det varer ikke lenge før jeg aner lyden av fjordens åndedrag, av dovne dønninger mot glattslipte fjæresteiner. Igjen fristes jeg til å reflektere over den kombinasjonen av naturelementer som gjør Jeløya så spesiell. Få andre steder kan en vandre gjennom slik variert og artsrik skog, og samtidig ane sjøen mellom trestammene.

Men det er ikke for ingenting at jeg har en fiskestang under armen. Jeg forlater den nedre stien gjennom skogen, den som fører vandreren nordover til Kasekilen eller sørover til Stalsberget, og svinger inn på et nesten usynlig tråkk som kommer ut ved Lua, et stort og avrundet berg som med litt fantasi kan minne om nettopp en lue eller en hatt. Når himmelen er klar og kveldssola lav, gløder steinen rødlig mot kaldblå bølger, som om den størknede lavaen igjen skal våkne til live, mens spredte flekker av gullgul messinglav klamrer seg fast til de knudrete flatene.

Denne gangen har jeg imidlertid ikke tenkt å fiske fra den vesle avsatsen på yttersiden av Lua, det er for lite vann over den steinete, tangflekkete sjøbunnen til at jeg har noe tro på den plassen i dag, så jeg følger tråkket videre, inn i et kratt av viltvoksende kaprifol. For øyeblikket er den bare et virvar av brune, forvridde og sammenfiltrede stengler, men om et par måneder vil gulhvite blomster skjenke en liflig duft til lune midtsommerkvelder.

Så kravler jeg opp på berget foran meg, og får det etterlengtede, nesten berusende åpne utsynet til fjorden. I det fjerne vest ser jeg Horten og Løvøya, og i sør, like utenfor Stalsberget og Vrakbukta, passerer ferjene til Bastø Fosen. Rundt meg danner berget tallrike kløfter og fordypninger, noen som beskyttede små hager, der august vil bringe fram den duftende bergmynten og den lysende rødfiolette blodstorkenebben, men lenge før den tid vil villøk skyte opp av bakken og by på tynne, hule strå med skarp og kraftig gressløksmak, og nede ved sjøkanten vil strandnelliken utfordre saltet og blåsten med sine ør-

Høstdag ved Lua
Stranda ved Lua en vindfull dag i oktober. I dette området har bergene en påfallende rød farge. De danner også mange pussige formasjoner. I nord, gjennom tåkedisen, aner vi fyrstasjonen på Gullholmen.

små buketter av skjelvende rosa.

En fjæredam stopper meg, en liten verden som venter på neste flo. Gule ravsnegler, vesener med en annen tidsregning, beiter med sine mikroskopiske tunger på fliker av grønnsvart, duvende blæretang. Kolonier av rur åpner lukene i hvite, platekledde festninger og strekker ut rekker av hårfine vifter i håp om å bringe inn et måltid fra sjøvannet. Under møtes to kamuflasjefargede strandkrabber, men det er ikke tilfeldig, ikke med vilje, de skygger banen i hver sin retning med raske, sidelengse skritt, hele tiden med klørne tett foran øynene, som boksere klare til kamp. En stim av lettskremte reker, skjøre og gjennomsiktige som glass, lar seg uroe, de blir plutselig synlige idet de lager tydelige, stripende kjølvann med sine flyktende kropper.

Jeg lar det vesle universet i dammen være i fred for nå, og fortsetter ned mot odden der en ensom, krokete furu har klatret opp på klippene for å strekke seg mot himmelen. Der monterer jeg utstyret. Så går jeg ut på steinene der de skarpe strukturene til ruren sikrer fotfeste, og spenner opp stanga til kast. I neste sekund farer sluken utover fjorden. Det blir en fin bue, spolen gir ut meter etter meter med snøre, og sluken lander med et fjernt, nesten uhørlig dunk langt der ute, i bølgene som solgangsbrisen jager sørover.

Lenge lar jeg sinnet gli inn i den uendeligheten som ofte føles så sterkt der hvor Jeløya møter det åpne vest. Tankene kommer og forsvinner som skiftende vinder, gode tanker, tanker om framtid og muligheter. Jeg kjenner det friske i lufta, friheten og freden, og må smile til meg selv av fornøyelse. Her, under den høye himmelen, finnes det jeg ikke kan leve uten, den opplevelsen av noe mer som bare naturen makter å lokke fram til fulle. Uten i alle fall et par turer ut til dette hver uke kommer en følelse av at brystet snører seg sammen, at lufta mangler oksygen, at hodet er i ferd med å kveles. Ja, slik kan frustrasjonen og sorgen over ikke å få være nær det en elsker, påvirke hele ens fysikk. En blir utålmodig, irritabel, ille til mote, de store tankestrømmene forsvinner. Men enda verre er følelsen av tomhet, av meningsløshet, som begynner å spøke på sjelens skyggeside. Meningsløsheten som kan bli et svart hull, et sluk som ingen materielle goder kan mette, bare midlertidig dekke over. Bare én kur finnes, å sette seg i bevegelse, å reise ut, å komme hjem. For hva ville vel livet være uten øyeblikkene her ved fjorden, og inspirasjonen som ledsager dem, uten det stadig skiftende lyset, lyden av måkeskrik og ærfugler i samtale, gløden fra et flammende leirbål i den blå timen?

Av menneskets verk er det bare kunsten, og da i særdeleshet musikken, som kan komme i nærheten av å vekke slike følelser. Ikke den lettvinte og latterlige, men den som løfter mennesket vekk fra dets mørke og primitive tendenser, og stimulerer det tenkende, det lengtende og det skjønnhetselskende. Fysikken har avslørt atomer og molekyler, biologien har fortalt oss om enzymer og arvestoff, og visst er denne kunnskapen til stor nytte. Men i hvilken grad kan den egentlig hjelpe oss til å forstå og leve med virkeligheten? Vi kan bare undersøke det vårt sanseapparat og våre måleinstrumenter kan oppfatte, vi kan bare filosofere over det vi har forutsetninger for å forestille oss. Kunnskap bare om vitenskap, som ikke er akkompagnert av respekt for livets mirakel, av ydmykhet overfor det ukjente, av vilje til å gjøre det gode, er både ufullstendig og farlig. Av slikt kan det aldri bli visdom, bare bensin på det bålet som sluker stadig mer av vår naturarv. Slik kunnskap uten visdom er som næring til dragen Nidhogg, der den lå ved røttene til verdenstreet Yggdrasil, den er saltet som kan få hele fundamentet for vår eksistens til å ruste i sund. Å søke en forståelse av naturen uten å ha opplevd helheten gir like lite mening som et studium av noter for den døvfødte. Naturen er ikke et regnestykke. Vi kan gjøre rede for fysiske lover, men ikke hvorfor de har oppstått. Vi kan observere universet, men ikke gi en tilfredsstillende forklaring på dets opprinnelse. Kunnskap om lysets spektrum gir ingen forståelse av skjønnhet, slik som det å åpne en klokke ikke gir noen forståelse av tid. Hva mer kan vel vi vite om det som måtte ligge bakenfor, enn fisken i havet vet om landjord og luft? Av og til, når vannflaten er stille og klar, aner den kanskje at det er mer i verden enn den noensinne vil kunne fatte. Men så kommer nok en gang vinden med sine krusninger og bølger, og alt der bortenfor er igjen skjult og glemt.

Ja, som en fisk i havet ser jeg mot horisonten i vest, en blånende stripe av fjerne åser, og over glir regntunge skyer, gjester fra det kalde nord. De fyller det tomme blå med svulmende formasjoner av indigo, alt unntatt en flik i sørvest. Der brenner sola ennå uhindret, og mens skogene på Hurumlandet forsvinner i skyggene, ligger landskapet omkring meg badet i et gyllent kveldslys. Fjorden farges mørk av skymassene men bølgene som skyller innover berget glitrer skarpt i strålene fra sola, og bak meg gløder klippene røde mot dramaet på himmelen.

Hadde Edmund Ree vært med meg nå, ville han ha sitert fra diktet til Bjørnstjerne Bjørnson, ”Brede seil over Nordsjø går”, det passet til slike stunder, og derfor husket han hvert eneste ord utenat. Slik går første strofe:

> Brede Seil over Nordsjø gaar,
> Høit paa Skansen i Morgnen staar
> Erling Skjalgson fra Sole,
> Speider over Hav mod Danmark:
> Kommer ikke Olaf Trygvason?

Tid går, tid kommer, og fliken i sørvest blir erobret av skyene, men stråler av lys trenger ned gjennom sprekker, skyter ned i dunkelheten og sprer seg i vifteform på fjorden. En yacht med seilet oppe tegnes med ett i lysende hvitt, et stykke sjø blir skimrende sølv, fugler flyr forbi i silhuett.

Det er som om noe kaller på meg der bortenfra, noe som ikke er dissekert og avslørt, tilrettelagt og forklart, kalkulert og avfotografert. Ser jeg bare fotoner som treffer molekyler, tilfeldigheters spill, eller ser jeg også noe mer? Er det ønsketenkning jeg bedriver, når jeg lar meg lede til å tro at det kanskje likevel finnes noe der bortenfor, noe mer enn det kjente og åpenbare? Allerede er jeg en flyktning fra det banale og gjennomsiktige, og hvem blir ikke det, som erfarer massekulturens diktatur, vitenskapens steriliserte tomrom, eksistensens ultimatum? Hva annet kan det arme mennesket gjøre, enn nå og da å søke tilflukt i de svarene vi ikke har, i de skjellsettende og uransakelige glimt av storhet og ubeskrivelighet?

Nok et kast, nok en rykkvis innsveiving, og plutselig blir det tungt i den andre enden. Jeg rives ut av tankene, og blir som ett med stang og snelle. Løft for løft tvinges fisken nærmere land, det er en pen fisk, en torsk på kanskje to kilo. Et plask i det grunne vannet, stram sene for å styre fisken unna tangen, vil krokfestet holde? Så kaner jeg fisken over i en fjæredam, den gisper etter oksygen med gjellelokkene, jeg setter i et jubelrop, beruset av kampen. Jegeren har våknet, og jeg griper etter kniven, men ikke uten respekt og medfølelse for dette vesenet som nå må dø fordi jeg vil servere fisk til middag. Noen kjøper ferdige fileter i butikken, og ser aldri livene som kveles i garn og not, jeg har livets drama foran meg, og et øyeblikk stirrer vi hverandre i øynene, jeger og bytte, og samtidig brødre, ført inn i denne situasjonen av naturens urgamle orden. Den har hatt gode dager, er kledd i et skinn av bronse og rødt, nå ender den sitt liv med den minste mulige lidelse, ved fjorden der den vokste opp og fant sin make. Mer enn jeg kanskje kan håpe på, streifer det meg, menneske som jeg er. Blodet, rødt som mitt eget, flyter bort med bølgene, måkene kommer for å hente det jeg ikke skal ha, ingenting går til spille. Livets hjul spinner videre.

Idet mine flaksende venner forsvinner ut av syne igjen, blir jeg oppmerksom på en liten motorbåt som er i ferd med å runde berget jeg kom ifra. Menneskene om bord stirrer inn mot land i retning av meg, lurer vel på hvem det er som sitter på kne inne mellom steinene. Se, en underlig grønnkledd en, hva er det han holder på med? Jeg lar dem undre seg, lager litt ekstra vesen av mine bevegelser, trekker de ikke på smilebåndet nå, har de ikke humor, men det er nok en stund siden de sist så fiskere med stang og snelle på disse kanter. Igjen blir jeg minnet på det merkelige ved at bare et fåtall personer virkelig benytter seg av de spennende fiskemulighetene som Jeløya faktisk har å by på. Ser en året under ett, er det svært sjelden jeg ser andre sportsfiskere når jeg er ute, og når jeg først treffer på noen, da er det gjerne de samme veteranene som gangen før. Det er alltid hyggelig å slå av en prat med dem, aldersforskjeller spiller liten rolle, få andre aktiviteter virker forbrødrende i samme grad som fiske. Men en kunne likevel ønske at flere tok sjansen på å dra ut med fiskeutstyret istedenfor å tilbringe morgenen under dyna eller kvelden foran en skjerm. Det er lett å mistenke at mange rett og slett ikke er klar over hvilke opplevelser sportsfiske kan gi, både som en direkte konsekvens av kontakten det bringer med en verden vi vanskelig kan oppsøke uten å anskaffe dykkerutstyr, og som en følge av at en blir motivert til å dra ut i det fri til nær sagt alle døgnets tider. Den som en gang har erfart sportsfiskets magiske øyeblikk, er svært ofte hektet for resten av livet.

Situasjonen nå er slik at det bare er i juni, når makrellfisket fra land er på sitt beste, at det er vesentlig mer folk å se. I vinterhalvåret er det gjerne helt tomt på strender og svaberg, og en kan vandre flere kilometer uten å treffe på et eneste snøreslengende menneske. Dette til tross for at det kan være vel så mye liv i sjøen i de kjølige månedene som på sommeren. November er kanskje torskemåneden framfor noen her i Oslofjorden, og i mars og april lurer den ettertraktede sjøørreten i de grunne buktene og vikene. På den ene siden kan denne enkle adgangen til steder med fravær av støy og trengsel betraktes som en stor luksus, spesielt når en tenker på den korte avstanden til både østfoldbyene og hovedstaden. I dagens stadig mer overbefolkede verden må det å kunne oppsøke ro og ensomhet anses som en viktig verdi i seg selv, og for dyrelivet er ingenting bedre enn lite ferdsel og minimale forstyrrelser. Men forholdet gir også grunn til bekymring. De mer iherdige turgåerne er heller ikke spesielt mange, og selv i helgene er det sjelden nødvendig å bevege seg særlig langt fra de mest populære utfartsstedene for å få naturen for seg selv. Dersom kun et lite fåtall virkelig kjenner og bryr seg om den naturperlen som Jeløya er, hvordan kan en da håpe at noen vil tale dens sak når den kommer i fare? Et vern som skal ha mulighet til å ligge fast i generasjoner, kan ikke baseres på lover og regler alene.

Gullholmen i kveldslys
Fyret på Gullholmen sett fra bergene ved Lua en kveld i juni. Etter en dag med jevnt gråvær sprakk skylaget plutselig opp i vest bare noen minutter før solnedgang. Det ferskenrøde lyset fra de siste solstrålene flommet inn i den disige lufta og skapte stor kontrast mellom Gullholmen og Hurumlandet. Jeg rakk akkurat å posisjonere meg og ta et par bilder før sola forsvant.

Juledag på Stalsberget
Det ulendte, eksotiske terrenget som er Stalsberget, her i vinterdrakt. Undertegnede og en fiskekamerat var på vei ned til sjøen tidlig 2. juledag da den gylne morgensola brøt fram gjennom det tunge skydekket. Det ville ha tatt for lang tid å posisjonere stativet, så jeg tok bildet med kameraet håndholdt. Den mørke himmelen ga scenen et drag av mystikk.

Det er bare når brede lag av befolkningen verdsetter og er villige til å kjempe for sitt naturmiljø, med ord så vel som med handling, at det kan beskyttes mot de mange inngrepene som alltid vil ligge på lur bak neste politiske sving.

Da det synes klart at jeg antakelig har fått det som var å få ved odden denne dagen, bryter jeg opp og forflytter meg enda et hakk sørover, denne gangen like ned til Stalsberget, denne framskutte, sørvestre fliken av et milelangt øyland. Jeg stopper ved et stort, flatt berg som gir utmerket tilgang til brådypt vann. Videre sørover dominerer lumske kløfter, løse steiner og forrevne klippeformasjoner, et utfordrende terreng selv for en fjellvant, men akkurat her er berget som skapt for avslappet fiske, det er akkurat passe knudrete, og gir et uovertruffent feste for gummien i fottøyet. Denne uvanlig ru geologien gjør mange av fiskeplassene på Jeløya atskillig sikrere enn dem på for eksempel Hvaler og Tjøme, der såpeglatte svaberg glir ned i dønningene helt uten ujevnheter. Her på Jeløyas vestside har ingen fortidskrefter rukket å slipe bort alt det skarpe og oppstikkende, og den rødlige, vulkanske berggrunnen, som få andre steder er så vanlig og så lett å få øye på, viser seg i all sin utemmede og sjøpåvirkede prakt.

På akkurat dette stedet har jeg aldri fått mer enn en og annen fisk, så jeg begynner å kaste mest for kastingens egen skyld, for å nyte den velgjennomførte, presise bevegelsen som sender sluken langt utover fjorden. Men det går ikke mange minuttene før en fin torsk biter på sildeimitasjonen allerede før jeg rekker å begynne innsveivingen. En kort kamp følger, så må også den finne seg i å bli kanet opp på land. Den er rød i skinnet, den også, en fjordboende taretorsk av beste merke.

Etter denne uventede bonusen begynner det å bite på nesten hvert eneste kast. Flere små, men også noen større på vel halvkiloen. Alle hektes raskt og forsiktig av kroken, og slippes rolig ut i vannet igjen. For noen år siden, etter den første, ungdommelige rusen, satte jeg én kilo som personlig minstevekt, og siden har de aller fleste torskene som ikke har fylt dette kravet, fått friheten tilbake. Det er mitt lille bidrag til bestandens bevaring og foryngelse, og dermed også til framtiden for den hobbyen jeg er så lidenskapelig opptatt av.

Jo, denne kvelden er torsken så avgjort i bettet. Snøret, min link til det ukjente, raser av spolen og skjærer stramt og hardt ned i dypet. Det er napp igjen. Lyset svinner mot vest, snart vil bare et mørkeblått løfte om morgen skille himmelen over Vestfold fra den svarte horisonten. Men først blusser dagen opp i et siste farvel, som når nattebrisen begynner å blåse gjennom et bål du trodde var utbrent. På få sekunder blir skyene ulmende røde, langt inn i det kommende mørket. Da, som på signal, flyr store flokker av måker nordover mot Gullholmen i nesten total stillhet. Selv de trenger vel å hvile seg etter en lang dag på sjøen.

Så hører jeg den. For første gang på flere år fløyter en kattugle i skogen bak meg. Igjen og igjen kommer den hule, skjøre lyden, en lyd som bærer langt ut i natten, blander seg med dønningene og forsvinner. I dette livets øyeblikk, dette sekundet av evighet, stemmer plutselig alt. Det er som om noe har åpnet seg, at jeg skuer inn i en verden som er noe mye mer enn det vante og hverdagslige. Helt fra barndommens tidlige år har stunder av denne typen festet seg i hukommelsen, stunder som har ført til at jeg aldri kan være tilfreds med å leve mellom fire vegger, stunder som gjør at jeg alltid lengter tilbake, og aldri kan slutte å dra ut.

Med ett kjenner jeg igjen en fin tyngde i de værbitte stangfibrene. Enda en gang i denne skumringstimen har noe grepet sluken, men denne gangen er det en skikkelig fisk, kanskje månedens største. Like innunder land tok den, nå har jeg den bare noen meter fra støvlene, men den siste strekningen er ofte den verste, for i tangskogen er torsken på hjemmebane, og lite skal til før sluk eller snøre hekter seg fast.

Ofte kan det virke som om fisken vet dette, at den må ned i tang og tare skal den ha noen sjanse, og flere ganger er det like før den vinner. Til slutt kommer likevel buken til syne, det eneste hvite i den stadig mørkere sjøen, og jeg griper torsken under gjellelokkene og hiver den opp på land. En flott fisk på minst tre kilo, og en fantastisk avslutning på en dag da alt klaffet. Jeg skynder meg å sløye den før det blir så svart at jeg må hente lommelykt, så pakker jeg sammen utstyret og lar den dunkle stien lede meg tilbake. Mellom trekronene lyser de første stjernene, og oppunder Rødsåsen hører jeg igjen de dype, skjelvende plystrelydene til kattugla. Å, den som bare kunne ha blitt værende der ute mellom skogen og sjøen, som kunne ha levd seg inn i natten og ilden, og våknet til en klar morgen over fuktige, duftende skygger. Neste gang må soveposen få være med på lasset, ingen tvil om det.

Det går som jeg håper, noen dager senere er jeg tilbake igjen, denne gangen med alt av nødvendig overnattingsutstyr. Vanskelig å få med seg var det ikke, for det er ikke mye en trenger til en overnatting på Oslofjordens perle i april. Telting i landskapsvernområdet er forbudt, og skaper uansett unødig mye styr, så jeg finner et område med fin og tørr grus, ikke så langt fra fiskeplassene, og bretter ut liggeunderlaget der. Dermed er det gjort, leiren er klar. Det blir årets første natt under åpen himmel, men lufta er klar og værvarselet godt, så det er liten fare for å våkne til regnvær. Under noen gamle graner i skogbrynet samler jeg litt tørrkvist, nede på stranda finner jeg drivved, og dette brekker jeg opp i passende porsjoner og legger klart til bruk ved en steinsatt bålplass. Dermed slipper jeg å lete etter brensel når mørket faller på. I en pose har jeg dessuten litt tørr never, noe av det beste opptenningsmaterialet som finnes. Kombinert med et fange tynn, knasende kvist skulle bålvarme være sikret. Det er ingen kunst å tenne opp ild uten bruk av papir eller rødsprit når en først har lært seg hvordan et godt bål skal bygges opp. En fri plassering der vinden tar litt, en ring av steiner som holder glørne sammen og reflekterer varme, et godt underlag av knasende tørre kvister, helst fra gran eller furu, en liten remse never til den første flammen, gradvis grovere materialer etter hvert som flammene får tak.

Men hold deg til dødved som du kan plukke opp med hendene. Det er usigelig trist å oppdage at mennesker er i ferd med å ødelegge friske trær eller sølvblanke furugadder bare for å skaffe ved til en leirild. I tillegg er det viktig å plassere ildstedet der det gjør minst mulig skade, det vil si på god avstand fra gress og lyng, busker og trær, og absolutt ikke på store steinflater eller innunder bergvegger, der det vil lage stygge sotflekker som blir værende i årevis. Helst bør bålet plasseres på sand eller grus nesten nede ved bølgene, slik at det lett kan skyves ut i vannet når turen er over. En skal oppføre seg som en gjest, noe annet er bare egoisme.

Det er en lun og fin kveld, og fjorden ligger blank og stille hele veien til Horten. Etter

Torskefiske på Lua
Kjetil i sitt rette element. Den lave, varme kveldssola framhever de flotte fargene og teksturene i de vulkanske bergartene. Fra Lua og nordover er vannet svært grunt, men noen ganger byr området på uhyre godt torskefiske.

en del kast blir det tydelig at torsken ikke er helt i humør, men det gjør ikke så mye. Forholdene ser lovende ut med tanke på solnedgangen, så jeg legger fra meg fiskeutstyret og henter kameraet isteden. Noen minutter senere kommer øyeblikket jeg håpet på. Idet sola synker ned mot Løvøyas karakteristiske profil, forsvinner den i noen sekunder bak skyene. Dermed blir lyset dempet, og jeg unngår de refleksjonene i linsen som så ofte oppstår når selve sola inkluderes i bildet. Men speilbildet er der, som en gate av flytende gull på den rolige vannflaten. Jeg rekker så vidt å fange det dyrebare øyeblikket på film før sola glir fram igjen.

En time etter har de siste varme fargene i solnedgangen forlatt himmelen, og bare en anelse gult over horisonten forteller om dagen som var. Men hele himmelen i vest har fått en lysende, mørkeblå glød, slik den kan ha selv ved midnatt i korte sommernetter, og Venus skinner sterkt og klart oppe i dette løfterike blå. Det er et løfte om ny dag som langsomt glir nordover der i vest, men nettene er ennå lange, og litt etter litt visker mørket ut konturene. Silhuetten av en flaggermus på vimsende insektjakt synes så vidt mot det siste lyse, så kommer natten også dit. Bare lampene i Horten og på Slagentangen minner om den menneskeskapte verden, men her virker den like fjern som stjernene i Orions belte, og menneskets innretninger er lite mer enn ørsmå øyer av lys i et hav av mørke. Det kan være uvant for et moderne menneske, ikke å kunne trykke på en bryter, men i denne natten er mørket trygt og uten skremsler, som en myk pute for alt det omfavner. Sjøen hvisker forsiktig i fjæresteinene, og en svak brumming forteller om en båt langt der ute. Det er en stemning av sitrende forventning over det hele, slik det bare er når fjorden ligger rolig og ventende, og våren er ung og ny.

Jeg tenner en fyrstikk, fører den inn under neveren og lar den første spede varmen ete seg oppover i kvisthaugen. Det varer ikke lenge før store, rødgule tunger slikker etter luft. Ilden får noen flere kvister og et par grovere stokker å arbeide med, så setter jeg meg tilbake og nyter gløden fra det flammende bålet. Det har vokst seg stort og livskraftig nå, og lyser så sterkt at skyggene danser over trestammene bak meg. Jeg venter til det har roet seg litt, så henter jeg fram en pakke grillpølser fra sekken og steker dem på spidd der flammene er gått over til glør. Av og til smeller det dempet i den brennende veden, ellers bryter få andre lyder ut av helheten. En og annen gnist flyr med ustø kurs mot stjernene, jeg lar blikket følge dem på deres optimistiske måneferd til de oppslukes av mørket og er borte. I uminnelige tider har mennesker betraktet leirilden slik jeg gjør nå, latt tankene flyte sammen med spillet i flammene. Ilden var et samlingspunkt, et redskap, en venn i nøden, en forbindelse til verden bortenfor. I dag er denne urgamle alliansen langt på vei glemt. Med det moderne menneskets miljø er ilden blitt noe overflødig og farlig. Bare i friluftslivet har ilden noe av den posisjonen den en gang hadde. Hvert leirbål er en forbindelse til fortiden, til det mirakelet som la grunnlaget for hele vår utvikling.

Solnedgang over Løvøya
En lav aprilsol titter fram mellom skyene og kaster et fantastisk lys på sjøen og landskapet. Bildet ble tatt fra Vrakbukta.

Idet jeg kryper ned i soveposen, får jeg igjen høre kattugla. Så nær sitter den at lyden holder meg våken i over en halvtime, men til slutt glir jeg umerkelig over i søvnen.

Fem timer senere, like før klokka blir fem, kommer jeg til meg selv igjen. En ny dag er i emning. For å få med meg soloppgangen må jeg komme meg over på østsiden av Stalsberget i god tid før seks, og vissheten om dette brenner i bevisstheten. På et blunk er jeg ute av soveposen. Lufta er frisk og fuktig, fjorden stille, himmelen klar og lovende. Varm, gråhvit aske er alt som er igjen av bålet. Etter en rask frokost bryter jeg leir, glad for å slippe å demontere et telt. Snart er jeg inne på stien til Paradisbukta, et barndommens navn på den bortgjemte, idylliske bukta like øst for Stalsberget. I skråninger og fordypninger blomstrer allerede vårkålen som tepper av gult, og gresset er alle steder nytt og grønt. Jeg klatrer opp på et utkikkspunkt og skuer østover mot Albyskjæret, en lang, svart tunge badet i stille vann, i en sjø farget rosenrød av dagens komme. Så bærer det videre mot Ilebukta, Bredebukt og Alby. Skrittene blir raske, for morgenstunden vil fort passere, og i Grønliskogen venter tusener av hvitveis på å bli fanget inn av kameraet i det første, sakrale sollyset. Slik blir dette døgnet, et uforglemmelig eksempel på hva Jeløya kan by på, en reise fra den mosekledde skogen ved Rødsåsen til Stalsbergets glødende kystlinje, og videre til en av de skjønneste av vårens oppvisninger som det noe sted er mulig å beskue.

Gårdene mot solnedgangen

Kapittel X: Charlottenborg–Augustenborg–Kasekilden

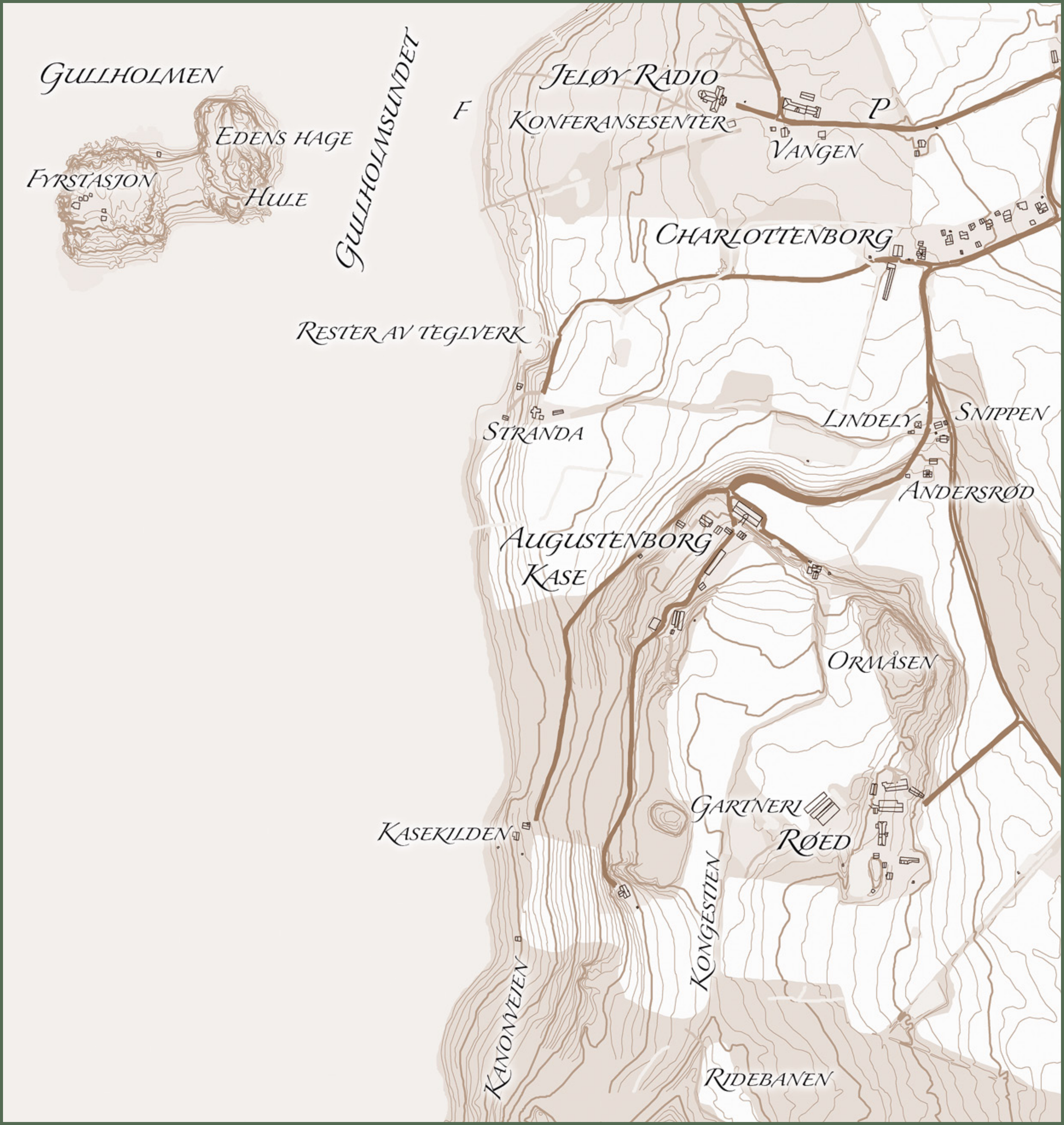
Gullholmen
Edens hage
Fyrstasjon
Hule
Gullholmsundet
F
Jeløy Radio
Konferansesenter
P
Vangen
Charlottenborg
Rester av teglverk
Stranda
Lindely
Snippen
Andersrød
Augustenborg
Kase
Ormåsen
Gartneri
Røed
Kasekilden
Kongestien
Kanonveien
Ridebanen

Fra teglverkstomt til tapte kilder

Stjernene er i ferd med å vike. Det er morgenrødens time. Himmelen lysner, men menneskene sover, roen hviler over landskapet. Et pinnsvin tar sjansen på å krysse, rådyr vandrer over jordene. Ved Tronvik ruger steingjerder på fortiden, en port lyser hvitt i det dunkle blå. Kroner av lønn leder ned mot Tronvik gård, under ligger veien, strødd med løv av høstens budbringer. Flikete, sitrongule blader, bleke nå i gryningens skygger, våte og duftende etter natten. Lufta er nyvasket og kjølig, frisk som en nyåpnet leskedrikk, den løfter sinnet og lar seg trekke ned i selv de dypeste av lungenes kamre.

Veien går videre mellom brunpløyde jorder, Torpedostasjonen våker over den stille fjorden, en mast løfter sin lanterne over tretoppene. Ved den gule hovedbygningen til gamle Jeløy Radio lokker en kjerrevei, i enden venter sjøen. Men først kommer slettene og engene, og over, i ull og hvitt, svever alvenes rike, en verden av det fjærlette og flyktige, bare til stede for øyet i denne siste av nattens timer. Snart vil det forsvinne med brisen, for i øst gløder dagen mellom skogholtene, rød over åsene, gul i høyden, blå der den møter mørket.

Nede ved sjøen ryker det av vannet. Det siste av sommer er i oppbrudd, varmen stiger opp og driver vekk. Gullholmen er det første av land som reiser seg fra disen, en karrig isse med hårstrå av krokete furuer. På vestsiden står Oslofjordens Tranøy fyr, også det automatisert. De hvitmalte bygningene, majestetiske i sin ensomhet, lengter etter fortiden, etter lek og latter og lys i vinduene.

Bak henger tåka som lange remser av bomull over fjorden, mens skyer av mørkeblå fylde skjermer den nyfødte himmelen. I noen sekunder rødmer de i underkantene, så bryter sola fram i øst og bader Gullholmen i lys, som om det var det lovede land som fløt i disen i der ute, og intet annet var av viktighet. Husveggene gløder gulhvitt mot kulissene av blått, og det glimter i vinduene, i et øyeblikk får de liv, og det er som om året igjen er 1894, som om ingen tid har passert siden denne morgen og den første.

Ved øyas søndre ende letter en sky av måker, også de opplyst av sola, de er som kritthvite snøfnugg som virvles rundt og stiger mot stadig nye høyder. Hva var vel fjorden uten dem, uten deres lystige leven, deres sirklende glideflukt og frie, uforskammede vesen? Men en flokk skarver er også ute denne morgenen. De suser forbi i taushet, tre av dem sammen, som i sagnet, med glinsende, svarte fjær, utstrakt hals og gule nebb. Fra Utrøst eller ikke, de er trollfuglene framfor noen, og her ligger eventyret, ikke i ord og bokstaver, men virkelig som livet selv, like praktfullt, og like flyktig, et morgenstundens maleri som stadig får nye strøk. Mange ganger vil det males på nytt, men aldri helt som dette, aldri noensinne akkurat slik igjen.

Kapittelinngang, venstre side:
Kveldssol skinner inn gjennom et holt av sumpskog på slettene mellom Jeløy Radio og Charlottenborg. Omkring beiter hestene. Vanligvis står oretrærne med røttene nedsenket i vann, men sommervarmen har fått det meste til å fordampe. Det er noe poetisk ved en sumpskog, selv en i miniatyr, fordømt, unyttig, og samtidig elsket, av fantasien og av dyrelivet, noe bunnløst, utenfor kontroll, og likevel så sårbart.

Over hestebeiter til fasanenger

Like ut mot dette, der vennlige, vestvendte lier glir over i langgrunne strender av grus og glattslipt rullestein, ligger Augustenborg og Charlottenborg, to gårder med navn som begge stammer fra begynnelsen av 1800-tallet, og som etter alt å dømme henger sammen med oppkalling etter steder i utlandet (Hoel 2004, s. 245–249). Det virker ikke usannsynlig at navnet Charlottenborg kan ha blitt hentet fra det danske 1700-tallsslottet Charlottenborg i København, eller eventuelt fra det store svenske jernbruket Charlottenberg, som ble opprettet i 1827. Hvor navnet Augustenborg er hentet fra, er atskillig mer usikkert. Det som synes klart, er at eieren ikke var spesielt begeistret for det mer tradisjonsrike navnet Kase. I 1839 ble omdøpingen til Augustenborg tinglyst.

Charlottenborg grenser i dag mot området til gamle Jeløy Radio, der forfalne tremaster ennå står tallrike på de flate jordene ned mot Hesteberget. De likner til forveksling telefonstolper, de morkne mastene som moderne teknologi for lengst har redusert til minner fra en svunnen tid. Ofte beiter flokker av hester på det saftige gresset mellom stolpene. Stolte dyr som landskapet straks blir fattigere uten.

Radiostasjonens område ligger på grunn som før tilhørte gården Vangen. Nå eies radiostasjonens gamle hovedbygning av Telenor, som bruker stedet til kurs og konferanser. Stressede ansatte tar nok mer enn gjerne turen ned fra Oslo til balkongen på Jeløy Radio, der de kan nyte utsikten mot Gullholmen fyr og solnedgangen når gresshoppene spiller opp til dans på sene sommerkvelder.

Sjefene i konsernet har til og med klart å få seg en egen hytte med sjøutsikt i området. Nedenfor radiostasjonen, i skogholtet bak Hesteberget, ligger nemlig et gammelt, rødmalt hus, Fjellvang, som ble restaurert og påbygd for bare få år siden. For det meste kan turgåere ta snarveien gjennom grinda, over plenen og ned til stranda i Gullholmsundet, men av og til lyser det hemmelighetsfullt i vinduene.

I den doggvåte, disige morgenen lister jeg meg opp fra sjøen, klatrer over gjerdet og går sørover, inn på engene som hører inn under Charlottenborg. Noen dorske kviger skuler skeptiske på den grønnkledde fremmedkaren, og hese, underlige skrik skjærer gjennom freden fra et sted i krattskogen. Hvor uendelig mye vinner ikke en gård i atmosfære når dyrene blir brakt tilbake? Charlottenborg er et av få steder på øya der tradisjonene med beitedyr er gjenopptatt, og når det en gang er slått fast at nettopp beitedyr spiller en avgjørende rolle i biologisk rike kulturlandskap, kan det ikke være tvil om at Charlottenborg bør tjene som et lysende eksempel til etterfølgelse.

I tillegg er disse engene et område der villfasanene er både tallrike og lette å få øye på. Siden de er etterkommere av fugler som ble brakt hit av mennesker, vil noen hevde at fasaner ikke hører hjemme i landskapet på Jeløya. Men er det ikke et faktum at vesentlige deler av søndre Jeløys særpreg er skapt av mennesker og menneskelig kultur? Visst er det betenkelig å innføre nye arter, og i dag ville tillatelse til utsetting neppe ha blitt gitt, men fasanene har vært en del av faunaen på søndre Jeløy i mer enn et halvt århundre. De er harmløse, om enn i enkeltes ører noe støyende, og de utgjør et for Norge eksotisk innslag i naturen som mange legger merke til og gleder seg over. Synet av en stolt fasanhann som patruljerer sitt revir i soloppgangen, eller en kamuflasjefarget hunn med sitt kobbel av vimsete kyllinger, burde være nok til å tine isen i selv en puritansk biolog, og det er få funn som vekker mer begeistring i et lite barn med interesse for natur enn funnet av en skinnende, halvmeterlang halefjær som gløder av kobber i sollyset og passer perfekt inn i hodepryden når Crazy Horse skal lede sitt folk til de hellige fjell som troner over prærien …

Reddet fra forfallet

Et hus med sjel dukker fram mellom trærne, et hvitmalt våningshus med himmelblå vinduskarmer, skjermet mot vinden av høyreiste popler, hundreårige frukttrær forteller om historie, og se, en liten park med springvann, en grusgang gjennom gresset, syriner mot stakittet, knudrete lind i allé ut mot veien, de mange små spor av kjærlighet og omtanke, klesvask til tørk på altanen.

Huset på Charlottenborg, hjemmet til Bjørn Ivar og Sonja Kase, datteren Marie og sønnene Jørgen og Martin. De sistnevnte er femte generasjon av familien Kase siden den kom til søndre Jeløy og kjøpte gården Kase i 1858, tok navn etter den og bygde på Charlottenborg i 1865. Bjørn Ivar og Sonja Kase representerer dermed den familien sør for Tronvikveien som har bodd lengst på samme gårdsbruk uten opphold. Charlottenborg kan dermed vise til en kontinuitet i eierskapet som vi ellers må nordover på øya for å finne.

Kontinuitet er også et nøkkelord når selve huset skal gis omtale. Tømmerkonstruksjonen er identisk med den som ble flyttet til Charlottenborg fra Ulfsrud i Svinndal da huset først ble bygd, og da Sonja og Bjørn Ivar overtok i 1994, var de fast bestemt på å restaurere istedenfor å rive. Mange ristet på hodet da de fikk høre hva de to hadde begitt seg ut på, for huset var i dårlig forfatning, og det var ingen tvil om at det ville bli kostbart å sette det i stand. Men med bistand fra familien gikk det, og i 1998 kunne de endelig flytte inn i en bolig der selv detaljene i fasaden var rekonstruert på grunnlag av bilder fra århundreskiftet. Inntil da hadde de bodd på Stranda, barndomshjemmet til Bjørn Ivar, et hus med lokkende, men værhard beliggenhet på en voll ved sørenden av Gullholmsundet.

Senere har Sonja og Bjørn Ivar fortsatt sitt prosjekt med å bringe Charlottenborg tilbake fra et langvarig og sørgelig forfall. De setter i stand og bygger opp etter hvert som de får råd, og selv jordveien har fått merke det nye eierskapet. Store investeringer i drenering og dryppvanning er i ferd med å gi resultater, og takket være et særdeles gunstig klima og rikelig med sol er Charlottenborg en av de første gårdene i landet som får modne jordbær. Allerede i begynnelsen av juni kan de røde delikatessene plukkes, og Bjørn Ivar regner med at jordbær vil bli gårdens hovednæring. Sammen med korn og grønnsaker og utleie av stallplasser håper de at gården vil kunne gi et utkomme som er til å leve av.

Politijakt og potetfengsel

Håkon Kase, onkel av Bjørn Ivar og født i 1932, er i dag familiens eldste, og ingenting var mer naturlig enn å konsultere han når historien om Charlottenborg skulle fortelles. Håkon vokste opp på gården som den yngste av flere brødre, og et av hans første minner fra barndommen stammer fra 1936 eller 1938. Da var det utstilling av blomster på Kase gård, og Håkon kan ennå se for seg alle de fargesterke tulipanene.

Ellers var han ofte på besøk på Grønli, for skolekameraten Arne var sønn av forpakteren, Jørgen Rosnes. Da tyskerne kom i 1940, var han med og hjalp eieren, storviltjegeren Franz Rosenberg, med å gjemme unna den store våpensamlingen og alle jakttrofeene. På Grønli lå dessuten et ishus som også Charlottenborg benyttet seg av. Is fra Vansjø ble transportert dit i blokker og dekket til med flis, og på den måten kunne isen oppbevares i både uker og måneder. Huset på Snippen kom han ofte forbi, det var en arbeiderbolig som hørte inn under Grønli, og på Andersrød like ved bodde ekteparet Steffensen. Herren var frisør, fruen var "fin dame" ...

En annen episode som gjorde inntrykk, var da Marinens Hovedverft i Horten ble bombet mot slutten av krigen, nærmere bestemt natt til 23. februar 1945, og brødrene Christian og Ivar, født i henholdsvis 1926 og 1928, sprang ut på jordene for å se nærmere på noen av de mange fallskjermene med lys som kom drivende over til Jeløya med vinden (Lindman og Ree-Pedersen 1999, s. 321–322). Tyskerne hadde tilhold på radiostasjonen like ved, og ble livredde da de fikk øye på det de fryktet var fallskjermjegere. Da de så fikk se nesten voksne Christian med en fallskjerm i hendene, var veien kort til arrestasjon og forhør. Ivar så hva som skjedde, og greide å komme seg hjem uten å bli oppdaget ved å krype opp gjennom et av bekkeleiene. Deretter fulgte flere dager med møter og samtaler før tyskerne til slutt gikk med på å løslate den stakkars "fallskjermjegeren".

Av den mer uhøytidelige sorten er historien om hvordan Håkon og broren Ivar nesten klarte å lure seg unna politiet da de ble forfulgt fordi de kjørte uten skilter.

– I 1945 hadde vi to T-Forder fra før krigen stående på gården, og den ene var i brukbar stand, så den begynte vi å kjøre med. Den manglet riktignok skilter, men vi tok den likevel i bruk på strekningen mellom gården og Bergersborg, for der hadde vi et område der vi blant annet høstet høy. Så, en dag vi skulle hjem igjen, oppdaget jeg at vi hadde noen etter oss. "Det kommer en svart bil bak oss," sa jeg til Ivar, det var han som kjørte. "Da koster vi litt på," svarte han, og dermed feide vi ned til gården i en rasende fart. Så var det slik at vi på den tiden hadde en redskapsbygning med store dører som var til å slå opp og igjen, og dermed smatt vi inn der, stengte dørene og lot som ingenting. Men politiet luktet lunta, de kom omtrent på to hjul inn på tunet og ville vite hvor den bilen var blitt av. Enden på visa ble at Ivar fikk en bot på femten kroner for kjøring uten skilter, humrer Håkon.

Den første traktoren kom til Charlottenborg i forbindelse med Marshall-hjelpen fra USA i 1946. Den hadde en motor på seksten hestekrefter, lite etter dagens mål, men til stor hjelp for familien den gangen. Før de fikk traktoren, hadde de utelukkende brukt hester til tyngre arbeid. Hestene fortsatte imidlertid å spille en viktig rolle i driften av gården til lenge etter 1946, for eksempel under høyonna.

– Når vi snakker om hester, må jeg fortelle om en hest vi hadde, som het Åse. Hun var blind på det ene øyet, men hun var en snill hest og en god hest, en som kunne ta i et tak, og hun dro mange lass opp låvebrua. Men en gang ble hun skremt av et eller annet der opp på låven, og dermed skvatt hun ut til siden og ramlet på ryggen ned i det vi kalte hestelåven. Heldigvis var det nok av høy der, ellers hadde hun vel brukket nakken, og der hun ble liggende helt i ro en lang stund, slik at de fikk tatt av henne selen. Så ble hun leid ut gjennom forrommet og ut i stallen, og var like sprek som før. Den hesten brukte jeg veldig mye som guttunge fordi den var så rolig, forteller Håkon.

"Oppe hos 'n Arnt" var et begrep da Håkon vokste opp. Det var betegnelsen på en hytte der en mann ved navn Arnt hadde sitt beskjedne krypinn. Denne Arnt var kjent for å være tørst, og kunne kunsten å lage godt hjemmebrent. Av den grunn kunne det til tider bli rent folksomt "oppe hos 'n Arnt", det var mange som tok turen dit for å skaffe seg en flaske eller tre.

Men den kanskje mest merkverdige historien av alle er knyttet til den gamle potetkjelleren som nå er borte. Den hadde en dør med et lite vindu som var dekket av et jerngitter, og på hver side av denne døra var det en glugge i veggen som også var stengt med gitter. Årsaken til disse uvanlige bygningsmessige detaljene skal ha vært at potetkjelleren hadde gjort tjeneste som fengsel. De andre tre veggene lå inn mot bakken, så dersom historien er sann, var det neppe noe hyggelig sted å oppholde seg, mørkt og kaldt, som det må ha vært. En gartner Johansen som arbeidet på Charlottenborg i 1950-årene, fortalte for øvrig Håkon at han hadde oppdaget en tegning av en seilskute på en av veggene inne i kjelleren, og mente at den kanskje kunne ha vært laget av en fange. Men gartner Johansen var kjent for sin livlige fantasi, og ingen tok bryet med å undersøke saken nærmere.

Vinter på Augustenborg
Låven sett fra oppkjørselen til hovedbygningen. Det er februar, skyggene er lange og lindetrærne nakne, og utenfor flyter Gullholmen hvit og frossen på nordavindens polarblå bølger.

Baumanns gamle høyborg

Videre sørover kommer vi inn i alleen som leder bort til gården Kase, eller Augustenborg, som eieren Erik Næsje foretrekker å kalle den. Fjorden lokker, lyseblå og stille, mellom høyreiste stammer av hundreårig lind. Gården ligger nesten overraskende høyt i terrenget, med vid utsikt vestover. Ikke så underlig at det her skal ha vært bosetning både i vikingtid og tidligere. Mye har forsvunnet i historiens berømte tåke, men det middelalderske "Koshaug" har overlevd. Navnet har nok lite med kos å gjøre, men de koste seg sikkert litt likevel, de av våre forfedre som la beslag på Kase. Utsikten var neppe mindre fager for tusen år siden, og kanskje hadde den betydning også for handel og sikkerhet. Den gang drev vindene smekre langskip inn fjorden der ute ved Bastøya. I dag har ferjer og lasteskip overtatt trafikken. Langt ute i bølgene passerer de, dag og natt, noen med dunkende motorer, andre bare med et fjernt sus. Noen er bare et par lanterner i mørket, andre glir forbi som øyer av flytende lys.

I motsetning til mange av de andre gårdene på søndre Jeløy ble Augustenborg og Charlottenborg aldri helt gjort om til lystgårder for velbeslåtte medlemmer av overklassen. Med enkelte unntak var de preget av allsidig og seriøs gårdsdrift. Men mange ulike eiere var inne i bildet. I 1900 var Augustenborg eid av den samme Kase-slekten som nå eier Balke i Rygge. Senere fungerte gården i en kort periode som sommersted for musikerfamilien Grøndahl i Oslo, men hustruens høysnue satte fort en stopper for de visittene.

Tidlig i 1930-årene kom bestefaren til Erik, Thorvald Baumann, inn i bildet. Selv om han var bygutt, hadde han alt som tenåring bestemt seg for at det var gårdbruker han ville bli. Jaktinteressert var han òg.

Familien var en velstående slekt som bodde på Borgen utenfor Oslo, og da faren gikk bort, arvet han hele 300 000 kroner, en stor sum på den tiden. Da var han utdannet forstkandidat, og vurderte først å emigrere til USA eller Canada. Men ved en tilfeldighet fikk han se at Kase var til salgs. I 1934 var gården hans.

Ifølge Erik ble det en tøff start for bestefaren. Men han var en mann med friske ideer og mye pågangsmot. Som den første i Norge begynte han å dyrke sukkermais importert fra Canada. Alle hevdet at sommeren i Norge var for kort for dyrking av mais. Bestefaren lot det stå til, og fikk rett. Den nye plantearten trivdes helt utmerket med sommeren på Kase.

– Men det var ikke bare bare å få solgt maisen. Folk visste ikke hva det var, og var skeptiske, smiler Inger-Lise Næsje, mor til Erik.

Likevel, i årene før krigen solgte bestefaren mer og mer mais takket være en avtale med en butikk i hovedstaden. Der ble besøkende fra utlandet positivt overrasket over å finne en handel med mais i vareutvalget.

– Da krigen begynte, ble det problemer. De utenlandske gjestene forsvant selvfølgelig, og tyskerne ville slett ikke ha mais. Det var ”angelsaksisk føde”, sa de. Men da begynte nordmenn å oppdage mais, forteller Inger-Lise.

På Thorvald Baumanns tid var de færreste gårder i distriktet mer mangfoldige enn Kase. Det ble dyrket klasetomater som fikk modne i sola, og Inger-Lise husker ennå den nydelige aromaen. Agurker, squash og paprika hadde de også, og det var ingen mangel på frukt.

– Bestefar dyrket både epler, pærer og plommer, ja til og med druer. I veksthusene hadde han fersken og fiken. Du verden hvor godt det var. De vokste sakte og fikk veldig god smak, erindrer Erik fra sin barndom.

Utrolig nok dukket det nylig opp tomater i potetåkeren, selv om det ikke har vært dyrket slikt på Kase på flere tiår.

– Det må være av frø fra bestefars tid. Spiretreghet, kanskje, men rart likevel, sier Erik ettertenksomt.

Få steder var det mer fjærkre enn på Kase. Både høner, gjess, ender, kalkuner, påfugler og fasaner spankulerte omkring på gården, noen i innhegninger, andre i det fri og ute i skogen. Alt lå til rette for etablering av høyst uvanlige relasjoner fuglene imellom. Inger-Lise husker godt ”den løyelige familie”, oppkalt etter et populært kortspill.

– En av påfuglhanene hadde funnet seg en kalkunhøne, og hun hadde adoptert noen forlatte andunger. Hanen gikk alltid først, stolt av familien sin, vet du, og så kom resten av følget. Andungene likte naturligvis å plaske rundt i dammene, men den slags oppførsel ville ikke kalkunmor ha noe av. Da sto hun og skjelte og smelte og ville ha dem opp på tørt land, ler Inger-Lise.

Det ville dyrelivet var også rikt. Flere arter har forsvunnet etter hvert som trafikk og bebyggelse har trengt seg på.

– Da vi var barn, var det faktisk orrfugl her. Vi kunne ofte høre dem spille. Nå er de helt borte, påpeker Inger-Lise.

Oppdrett av undulater og pelsdyr var også en side ved gården. På beitemarkene gikk det kveg og galopphester.

– Bestefar klarte å sikre seg platinarev, en mutant av sølvrev, fra Canada. Etter hvert hadde han halvparten av begge, og oppdrett av platinarev var veldig lukrativt i en periode. Han la seg opp mye penger i den tiden. Én enkelt paring ga nok til at han kunne kjøpe seg en ny bil, smiler Erik.

God økonomi var sikkert en av årsakene til at bestefaren bestemte seg for å grave ut et nytt rom under hovedhuset. Den nye kjelleren ble peisestue, og kunstneren Nordtvedt ble leid inn for å lage veggmalerier. Hele rommet ble dekorert på mesterlig vis med motiver fra sjøen og havbunnen, og selv om noe siden ble ødelagt av vannskader, er mye synlig den dag i dag.

På bestefarens tid var Kase, i likhet med mange andre bruk, et helt lite samfunn. Det var mange utenom familien som hadde sitt daglige virke på gården. Som en av hønserøkterne, som av alle ting het Verpestad.

– Den gang hadde vi både sveiser og reverøkter, hønserøkter og gartner, gårdsbestyrer og andre arbeidsfolk. Noen hadde familie, men de fleste var ugifte. Her bodde og jobbet de tett sammen, og gården ble det rene ekteskapsbyrå, smiler Berit Baumann, søster til Inger-Lise. Hun besøker Kase hver sommer, ofte sammen med broren Knut. Da bor de i ”Kilden”, som det kalles, den eldste av to rødmalte stuer nede ved den langgrunne bukta Kasekilen.

Kilden som ble kil

Navnene ”Kilden” og ”Kasekilen” har sin opprinnelse i en kilde som i tidligere tider var kjent over hele fjorden for sitt friske og gode drikkevann. Den gjorde et sterkt inntrykk på Inger-Lise, som husker hvordan båter kom til Kasekilen for å hente vann til langt inn i 1960-årene.

– Utløpet var et hull i bakken så stort som en mannsarm, og vannet var kaldt og klart og godt å drikke. Fiskerne kom helt fra Horten for å hente vann her. En gang vi traff dem, fortalte de at Kasekilden var kjent over hele Vestfold, og at det var det beste vannet en kunne få, forteller hun.

I bestefarens tid ble det gjort flere forsøk på å temme løpet til Kasekilden, men gravingen førte bare til at utløpet flyttet seg ut i fjæra. Der forsøkte de å holde sjøen unna med sementringer, men vindutsatt som stedet er, skulle det lite til før saltsprøyt fant veien ned i ferskvannet. I dag er kilden forsvunnet, selv om enkelte hevder å ha sett noe ved ekstremt lavvann. Sannsynligvis ligger utløpet et eller annet sted ute i bukta, godt skjult av sjøgress og bølger.

Konger og kanoner

Skogen mellom Kase og Røed har også sitt å by på. I dette området sto Kasekongen, en diger gammel furu med en stamme som målte flere meter i omkrets. Den måtte for noen år siden gi tapt for en storm, men den har mange mulige arvtakere i yngre trær.

Veien fra Kase slutter egentlig ikke ved Kasekilen. ”Kanonveien”, som den ble kalt av Edmund Ree, passerer steingjerdet, skjærer inn i skogen og fortsetter nesten bort til de første forrevne klippene ved Stalsberget. I dag har den frodige skogen gjenerobret mye av terrenget, men her og der er det ennå mulig å ane de gamle, oppbygde veikantene. Kanskje var det en gang planer om å sette opp kanonstillinger på det utmerkede utkikkspunktet der veien ender. Sikkert er det i alle fall at det i 1920-årene var planer om et luksushotell midt i denne særpregede kystnaturen. I dag er vel de fleste med en snev av sans for urørt natur glade for at dårlig økonomi og siden landskapsvern satte en stopper for slike prosjekter.

Ved Kasekilden
Vulkanske klippeformasjoner skuer ut på fjorden og opp på den flammende himmelen. I mørket minner de om kropper, dyrehoder, troll, det er som om steinen med ett har forandret form for å kunne se opp på skyene og minnes sin rødglødende begynnelse.

Midt på vinteren i 1942 var tyskerne ute og lette etter ”Kanonveien”. Det husker Inger-Lise så klart som dagen.

– Det var veldig mye snø den vinteren, og tyskerne vasset rundt uten å finne noe. Til slutt kom de til Kase og ville vite hvor veien var. Far ville ikke gi dem noe hjelp, så han sa at noen slik vei kjente han ikke til. Da ble de ergerlige og brettet ut et kart de hadde hatt med seg fra Tyskland. ”Se her,” sa de, og pekte på kartet, ”der går det en vei.” Så detaljert kunnskap hadde de. Men far holdt på sitt. ”Hvor gammelt er det kartet,” spurte han dem. Da måtte de innrømme at det var langt fra nytt. ”På alle de årene har nok den veien grodd helt igjen,” sa far oppriktig. Da ga de opp, smiler hun.

– Men andre tyskere kom tilbake senere på vinteren for å grave skyttergraver. Det var iskaldt, og én meter tele i bakken. ”Grave skyttergraver nå på vinteren?” spurte far vantro da tyskerne inntok området. ”Vi tiner opp,” forklarte de. Da trodde vi de kanskje hadde flammekastere med seg. Men hva gjorde de? De kuttet granbar, helte på bensin og tente på. Så gravde de det de kunne, og tente på mer granbar, sier Inger-Lise og rister på hodet.

Da Thorvald Baumann overtok Kase, foregikk det ennå spritsmugling i området. Det avsidesliggende området ved Stalsberget var perfekt for slike aktiviteter, fullt av gjemmesteder. Om nettene kjørte ukjente biler forbi gården og utover ”Kanonveien” med lysene avslått. Da

Baumann spurte de ansatte på gården hva som foregikk, bare flirte de. Men han sa klart ifra at han ikke ville ha slik trafikk der, og da ble det fort stille. Da Inger-Lise og søsknene vokste opp, var gamle, rustne spritkanner de eneste sporene fra smuglertiden.

En annen kjent vei i området er den såkalte Kongestien eller Konggata fra Røed til foten av Rødsåsen. Der skal kong Oscar II ofte ha ridd omkring år 1900, da han brukte Røed som feriested og av og til tok turen opp på åsen med hest.

En mulig skysstasjon

"Kilden" og bryggerhuset oppe på selve gården skal for øvrig være to av de eldste byggene på hele øya. Mens "Kilden" er godt tatt vare på, er bryggerhuset overlatt til tidens tann. Men på bestefarens tid var det et sted med hektisk aktivitet. I bakerovnen ble det stekt brød, og i en diger bryggerpanne ble klesvasken tatt hånd om.

Mye tyder på at historien til bryggerhuset er mer innviklet enn som så. Den gangen ferjetrafikken fra Østfold til Vestfold gikk over Jeløya, kan bryggerhuset til tider ha fungert som skysstasjon for de reisende. Beliggenheten til Kase ville gjort bukta nedenfor til et naturlig sted for et ferjeleie ved nordavær. For noen år tilbake fant Erik en mynt fra 1775 nettopp i bryggerhuset, noe som i alle fall viser at det på et eller annet vis var i bruk allerede på slutten av 1700-tallet.

Der pålene peker mot fyret

I sørenden av Gullholmsundet, nedenfor Charlottenborg, går det ennå mystiske rader av værbitte, halvråtne påler ut i vannet fra det høye sivet. Nede i tangen ligger rester av gamle skinner og ruster. Eneste nøkkel til hva som en gang foregikk i denne fredelige, forlatte lille bukta, er små fragmenter av rød teglstein, for lengst slipt ned til det ugjenkjennelige av grus og bølgeslag. Utrolig nok lå det for vel hundre år siden et betydelig teglverk i dette området. Det er ikke umulig at pålene er restene av brygger der vogner med fersk teglstein ble trillet ut på skinner til ventende båter. Leiruttaket skal ha vært like ved, og flere av de eldre husene på Jeløya er visstnok bygd med teglstein fra verket i Gullholmsundet.

– Da vi var barn, kunne vi ennå ane at det hadde vært et større byggverk der. Men bølgene fra skipstrafikken bryter ned alt som står langs strendene, påpeker Inger-Lise.

Fra Charlottenborg kommer beretninger om hvordan barna i området lekte seg ved å kjøre med en tralle ned til restene av teglverket og rundt og rundt den gigantiske forbrenningsovnen.

Like i nærheten ble det i mars 1926 oppdaget rester av et skip som viste seg å være flere hundre år gammelt (Stylegar 1994). Jeløygutten Meinich Christiansen oppdaget ved en tilfeldighet akterstavnen da han var ute og gikk tur langs strendene, og noen uker senere returnerte han til funnstedet sammen med sin gode venn Alfred Gustafsen. Enda litt mer av fartøyet ble avdekket, og kanskje håpet de at det var et vikingskip de hadde funnet, for like etter sendte de et brev til Oldsakssamlingen for å orientere myndighetene om oppdagelsen.

Den 18. mai begynte en offisiell utgravning ledet av arkeolog Sigurd Grieg, som dessverre måtte konstatere at det ikke var noe vikingskip som lå konservert i blåleiren. Men det var heller ikke en båt av nyere dato. Til slutt konkluderte arkeologene med at det var en klinkbygd skute fra 1500- eller 1600-tallet som hadde ligget skjult i leiren ved Gullholmsundet. Om bord ble det funnet flere interessante gjenstander, deriblant et stykke skinn, et dyrebein og et flatt messingfat med rettvinklede sider. Hadde Meinich Christiansen snublet over et av skipene som ble brukt i den tidlige ferjetrafikken mellom søndre Jeløy og Horten?

Men til manges forbauselse ble skipet aldri gravd fullstendig ut. Nei, utgravningen ble stoppet, arkeologene reiste hjem, og funnstedet ble grundig kamuflert. I dag er det bare noen ytterst få av de mange turgåerne som aner noe om at det ligger et 400–500 år gammelt skip begravet under sanden nedenfor radiomastene. Hvorfor det ikke ble tatt opp og sikret for ettertiden, kom det aldri noe godt svar på. Kanskje ble en full utgravning vurdert som for kostbar i forhold til skipets historiske verdi. Men i en lokalhistorisk sammenheng ville det ha vært av stor interesse, og på én måte er det kritikkverdig at det ikke er blitt hentet opp og stilt ut. Likevel, nå ligger det altså der ved brenningene i sin mørke og umerkede grav, fortsatt uforklart og mystisk, og kanskje er det like bra, i en tid der alt skal analyseres og avsløres, at noen hemmeligheter får lov til å ligge i fred, at ikke alle kilder til fantasifull undring blottlegges, og at også nye generasjoner levnes muligheten til å kunne fryde seg over historien om det skjulte skip ved Gullholmsundet.

Lykken på en holme

Kapittel XI: Gullholmen

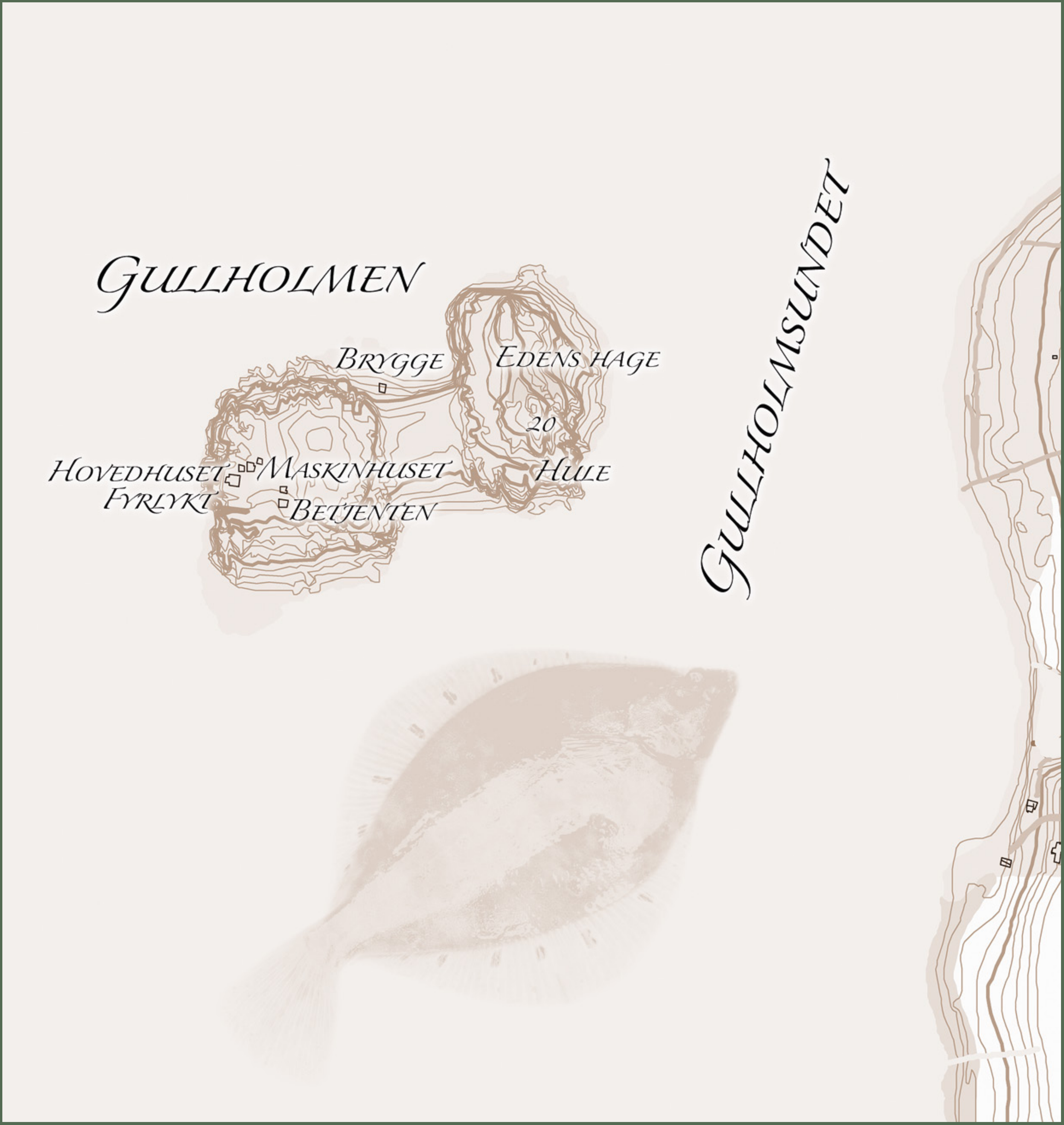
Gullholmen
Brygge
Edens hage
20
Hovedhuset
Maskinhuset
Hule
Fyrlykt
Betjenten
Gullholmsundet

Oslofjordens Tranøy fyr

Mange år har passert siden sunnmøringen Karl Dybvik forelsket seg i Gullholmen. Lenge er det også siden han ble tvunget til å avslutte sin tilværelse som fyrbetjent på Guldholmen fyr. Men fortsatt trekkes han hver eneste sommer tilbake til den vesle øya som fanget hans hjerte i ungdomsårene. For av de tusener av øyer som stiger fram av havet på Nordvestlandet, er ingen akkurat som Gullholmen, og av de hundrevis av fyr som gir liv til kysten, har intet riktig samme karakter som dette.

Jeg treffer han en dag i de modne bringebærenes måned. Ved moloen på Refsnes venter han med båten, en slank og solbrun kar med godt humør i blikket og et drag av moden alder i det korte skjegget. Da sønnen Kim Erik også melder seg, er vi klare til å kaste loss. Sjøen er fri for bølger, kjølvannet glitrer i sola, overfarten blir en etterlengtet bris. Langt er det ikke, snart ser vi øya med de to kollene komme mot oss, og knappe ti minutter etter avreise lirker vi oss inn i bukta på Gullholmens nordside.

På det ene høydedraget leter en liten furuskog etter utkomme, på det andre kommer husene til syne idet vi beveger oss opp mot øyas åpne midte. Dypblå tordenskyer tårner seg opp i vest, et slør av regn henger over Hurumlandet, men på Gullholmen skinner sola, gule ”humleblomster” priser sommeren, og fjorden ligger stille, nesten påfallende så, som om den venter på noe, kanskje med et drag av fiolett i de lyseblå flatene.

Slik var også forholdene den 10. september 1974, dagen da Dybvik fikk sitt første inntrykk av Gullholmen. Septemberdagen var like varm og avslappet som en formiddag i juli, og den stormvante sunnmøringen forundret seg storlig over hvor sommerlig høsten var i Oslofjorden. Fra da av var han frelst, og slik begynte det første av ti mangfoldige år på fyrstasjonen ved søndre Jeløy. Men hva var det egentlig som brakte en sunnmøring til Gullholmen?

– Det er et godt spørsmål. Min far, Olav Dybvik, var fyrmester, og jeg hadde jobbet en del sammen med han og vært kjent med fyrlivet helt fra jeg var liten guttunge. Så var det slik at jeg arbeidet som meteorologassistent i Bergen og levde en veldig stressende tilværelse med stadige skift og nattevakter, og bylivet var et mas og et kav uten like. Da var det en dag jeg tenkte at nei, nå skal jeg ta meg et sabbatsår. Så ringte jeg til fader'n og spurte om han visste om det var noen ledige fyrstasjoner å oppdrive, for det var noe jeg hadde lyst til å prøve. Ja, så var det en i Oslofjorden som kunne passe. Oi, tenkte jeg, Oslofjorden, det høres jo spennende ut, så det måtte jeg prøve. Den gang var det ikke noe krav om formell utdanning innenfor fyrtjenesten, det var nok at du hadde litt erfaring, og det hadde jo jeg, og i tillegg fikk jeg en god attest fra min far, og den hjalp selvfølgelig. Så jeg slengte inn en søknad og fikk jobben, forteller Dybvik.

– Jeg hadde bestemt meg for å være her i ett år for å slappe godt av og lade batteriene skikkelig, men da det gikk mot slutten, tenkte jeg at nei, dette må jeg prøve i et år til, og slik fortsatte det. Det begynte med sabbatsåret, og endte med ti. Jeg hadde nok vært her fortsatt hvis stasjonen hadde vært i drift. Ja, ja, nå får vi ta oss en kaffe, smiler han.

Gullholmen, et lite innseilingsfyr, var et av de første fyrene som ble avfolket. En dag kom Kystverket for å orientere om planene. Dybvik og de andre prøvde så godt de kunne å argu-

Kapittelinngang, venstre side:
Oktobermorgen ved Gullholmsundet. Tåkedisen er i ferd med å samle seg i lave skyer, sola skinner gyllengul på fyrstasjonen. Ja, der ligger den, nær, men likevel en verden unna, tilsynelatende alene, men omgitt av fjordens og himmelens stadig skiftende storhet. En fyrstasjon, et kloster, likhetene er mange. Var fyrvokterne egentlig munker? Var munkene fyrvoktere? Hvor skal fyrvokterne dra nå, når lysene er overtatt av roboter?

mentere imot, men følte fort at de ikke hadde så mye de skulle ha sagt.

– Vi fikk varsel om at nedleggelsen var nær forestående, så det var ikke noen kjære mor på det punktet, nei. Men det var ikke slik at vi ble oppsagt, vi ble overført til andre stasjoner, og året etter, i 1985, prøvde jeg en tørn, altså en periode på to uker, på Svenner. Da jeg kom dit, tenkte jeg nesten med én gang at nei, her kan jeg ikke bli. Jeg var vant til å kunne ta båten inn til butikken. Der var du helt for deg selv, forlatt ute på en liten holme langt til havs. Hadde jeg fått en slik stasjon i 1974, hadde det nok blitt med det sabbatsåret. Dette, derimot, dette er jo et paradis, påpeker han.

Dybvik stiller seg tvilende til at innsparingene skulle være verdt konsekvensene av den massive avfolkingen av fyrstasjonene, og bruker Gullholmen som eksempel.

– Når et sted blir lagt ned, er det fritt fram for alle slags folk. Her på Gullholmen var det mye pøbel i overgangen mellom nedleggelsen og stiftelsen (Stiftelsen Guldholmen fyr). Vi kom hit året etter avfolkingen for å ta en mimretur, men det ble en trist opplevelse. Vi fant knuste ruter og en mengde andre spor etter hærverk og innbrudd, forteller han.

– Hadde du kommet på besøk den gang det var betjening her, ville du ha sett noe helt annet enn det du ser nå. Området mellom husene var rene parkanlegget. Her var blomsterbed, her var plen som ble slått med gressklipper, og der hadde vi grønnsaker. Folk som kom i land skrøt av hvor fint det var her oppe. Nå er alt det vekk, fortsetter han.

– Det betyr noe for både miljø og trygghet å ha folk stasjonert på utposter som dette. Med avfolkingen er en del av kystkulturen forsvunnet, det er det ikke tvil om, mener Dybvik.

I elementenes vold

Men livet på Gullholmen var slett ikke bare romantikk, og selv i den beskyttede Oslofjorden kunne været og årstidene by på utfordringer.

– På den tiden hadde vi også en tåkelur her, en nautofon, som det het på fagspråket. Nå har jo skipene fått så gode instrumenter at det ikke er behov for slike signaler lenger, men den gang var det noe annet. Vi gikk her og passet på, og oppdaget vi en tåkebanke, var det å springe bort til maskinhuset og sette i gang. Nå var det også en nautofon på Bastøy, og fyrstasjonen der

Sommerkveld ved fyret
Kveld og solgangsbris på vestre del av Gullholmen. Den røde, halvkuleformede konstruksjonen der taket ender, er stedet der fyrlykta sto før automatiseringen. Fyrlykta til høyre på bildet ble løftet på plass i 1984.

Far og sønn
Karl Dybvik og sønnen Kim Erik ved fyrlykta som gjorde bemanning overflødig. Begge føler seg sterkt knyttet til Gullholmen, og besøker den opptil flere ganger i året. Dybvik senior tilbringer gjerne noen dager der i august, men Kim Erik liker seg minst like godt der når det er vinter og uvær.

hadde nattevakta, så det hendte vi ble ringt opp av Bastøy midt på natta. Jeg skal fortelle deg om en gang jeg husker, da kom det regntjukke med en storm, slik at sikten ble borte akkurat som i tåke. Bastøy ringer på natta, og jeg hører at det uler noe skikkelig ute i mørket, og jeg skal da bort til maskinhuset der borte og sette i gang tåkesignalet. Døra flyr omtrent ut av hånda på meg, og vinden er så sterk at jeg nærmest må krype på bakken bare for komme over tunet, erindrer han.

– Når vi snakker om vind, må vi også ta med den orkanen vi hadde her i januar 1976. I Moss falt svære trær ned over Helgerødgata, og vi hadde soverom på loftet her, og jeg husker det blåste så kraftig at vi kjente det svaiet i huset. Vi ble rett og slett redde for at taket skulle fyke av, så vi gikk ned i stua for å være der. Det var før vi fikk skiftet vinduer, og selv om de var igjen, var det så trekkfullt og fælt at gardinene sto og blafret, sier han med en latter av skrekkblandet fryd.

– Vinden tok med seg hele dette stakittet og smadret det til pinneved, og en jolle vi hadde nede i bukta, havnet langt oppe på land. Det var voldsomt hvordan den herjet. Men den roet seg i løpet av natta, og på morgenen fikk vi fint, klart vintervær, forteller han.

Vanligvis benyttet de seg av brygga i Gullholmsundet, for fra den kunne de gå opp til radiostasjonen og videre bort til butikken på Tronvik. Men når det blåste sterk nordavind, kunne det være umulig å få lagt til i sundet, og da hendte det at de måtte dra rundt Stalsberget og ned til Albybukta, og gå til butikken derifra.

Foranderlig vær, kombinert med Gullholmens utsatte plassering og mangelen på en beskyttet havn har dessuten gjort Gullholmen til et risikabelt sted å fortøye for dem som ikke kjenner forholdene. Mange småbåter har fått større og mindre skader, og noen har også gått ned. Dybvik lar historien om en kameratgjeng som var på tur i en fiskeskøyte, tjene som eksempel.

– De ante vel ikke hvor fort det kan skifte her. Været var nesten like fint som i dag, og de gikk inn i nordbukta og fortøyde inntil brygga. Men plutselig svartner det i nordvest, og samtidig begynner det å blåse kraftig, og nordvesten kan bli temmelig tøff her ute. De løp ned og prøvde å få båten ut, men det var for sent, og den ble liggende og hogge mot fjæresteinene til det ble hull i baugen. Så tok den inn vann og gikk ned ved kai, forteller Dybvik.

– Den ble i alle fall et fint sankthansbål, konstaterer Kim Erik.

– Ja, den ble faktisk det til slutt, ler faren.

– Men det som skjedde videre, var ikke mindre dramatisk. To av guttene var nødt til å komme seg i land, og da vinden løyet litt utpå kvelden, tenkte jeg at jeg fikk prøve å få dem over sundet. Men det eneste vi hadde, var en aluminiumspram, og det er noe av det verste som finnes når det gjelder sjødyktighet. Vi kom oss riktignok over, men da jeg skulle tilbake, blåste det opp på nytt, og det viste seg å være håpløst å få båten til å gå i riktig retning. Isteden ble jeg drevet sørover. Kona mi, Else, sto og så på med kikkert, og hun fortalte senere at båten hadde forsvunnet i bølgedalene. ”Ja, ja, Danmark neste,” tenkte jeg da båten for utover. Jeg har vært mye på sjøen, men da var jeg redd, det skal jeg innrømme. Men på en eller annen måte fikk jeg karet meg i land ved Stalsberget. Hadde jeg bommet der, vet jeg ikke hvor jeg hadde havnet.

Isen kunne også skape vanskeligheter. I 1970-årene hendte det fortsatt at deler av fjorden frøs til, og på ettervinteren kom drivis rekende fra Østersjøen.

– Drivisen hadde en tendens til å pakke seg rundt holmen her, og når vi skulle i land, måtte vi holde utkikk og håpe på litt åpent vann. Fikk vi det, var det å skynde seg over og håpe at det ikke tetnet til igjen før vi kom oss tilbake, ler han.

– Én gang ble vi sittende her ute i to uker uten å komme noe sted. Isen var for tjukk til at du kunne bruke båt, og for tynn til at du kunne gå over. Da tok jeg båten, gikk fram i baugen og hakket meg en råk inn til land. Jo da, fyrlivet kunne være ganske strabasiøst noen ganger, men det var slikt du bare måtte leve med, skulle du bo her ute hele året, påpeker han.

– Dessuten hadde vi gratis tilgang til ved, for da var det fortsatt vanlig at båtene kom med store tømmersleper, og når de av og til slet seg, ble enorme mengder tømmer skylt opp på land. Så satt vi her ved ilden og gledet oss til sommeren, og den var verdt alle strabasene om vinteren.

I fyrmesterens selskap

Dybvik hadde for øvrig sjelden eneansvaret for fyrstasjonen. Han understreker at fyrvokter brukes som en fellesbetegnelse på stillinger som fyrbetjent og fyrmester, og Dybviks offisielle tittel var det førstnevnte. Som fyrbetjent var han underordnet fyrmesteren, og denne kom i tre utgaver i løpet av de ti årene Dybvik bodde på Gullholmen. Først Bjørn Remen, så Peder Misje fra Røvær utenfor Haugesund, og til slutt Alf Nilsen fra Vega. Da Dybvik giftet seg med Else i 1976, ble det altså to ektepar som hadde Gullholmen som adresse. Men i periodene mellom de tre fyrmestrene hadde Dybvik eneansvaret for fyret, og Dybvik var også den siste til å forlate det.

– Alf Nilsen er kanskje den av fyrmestrene vi husker best. Da han kom hit, skulle han restaurere alt som var, og Kim Erik kalte han rett og slett for ”Banke”. Han kom fra Vega, og flyttet senere tilbake dit, og kona hadde lefsebakeri her ute. Hun laget noen fantastisk gode lefser, og Kim Erik sto og så på henne gjennom nøkkelhullet og håpet på smaksprøver, flirer Dybvik.

I nyere tid har for øvrig samtlige av bygningene på fyrstasjonen fått navn. Huset der Dybvik bodde, kalles naturlig nok ”Betjenten”. Fyrmesterboligen er identisk med ”Hovedhuset”, og nedenfor dette ligger ”Fjøset”, ”Hønsehuset” og ”Maskinhuset”.

– Skal vi ikke fortelle om han som går igjen, skyter sønnen inn, og dreier samtalen inn på de mer uhyggelige sidene ved Gullholmens historie. Faren drar på det.

– Det er vel påstått at det er noe her ute. Vi har jo hatt gjester som har opplevd ting, særlig oppe i vaktrommet i fyrmesterboligen. Én gang måtte de som skulle sove der, flytte ut fordi de stadig hørte lyden av skritt i rommet. Først slo de på lyset, og da holdt det opp. Men straks de slo av lyset igjen, kom lyden tilbake. Da ble de så redde at de kom springende ned trappa, ler han.

Fullmånenatt
Like etter solnedgang i midten av oktober, mens det ennå var et drag av blått igjen på østhimmelen, kom fullmånen opp over Jeløya. I slike øyeblikk har fotografen bare minutter på seg til å ta bilder før kontrasten mellom den svartnende himmelen og den raskt stigende månen blir for stor. Jeg hentet fram en 400 millimeter telelinse og småløp inn i furuskogen på Gullholmens østside.

– Det var også en gang jeg og en kompis hadde bestemt oss for å overnatte i vaktrommet. Vi hadde hørt at han viste seg når han ble utfordret, og derfor sa vi da vi kom, at "hvis du finnes, må du vise deg i kveld". Men tiden gikk, og ingenting skjedde. Til slutt skulle vi legge oss, og jeg la fra meg lighteren og slokket lyset. Da kjente jeg plutselig noe som dro til bak i nakken min, og da vi fikk slått på lyset, lå lighteren på hodeputa mi, og jeg hadde fått et tydelig merke i huden. Da tenkte vi jo vårt, smiler Kim Erik.

Barndom i "Edens hage"

Dybvik junior ble ikke født på Gullholmen, men det var ikke mye om å gjøre. Foreldrene var naturlig nok spente på hvordan værgudene ville oppføre seg da fødselen skulle skje, men de kom seg trygt over sundet da veene begynte, og barnet åpnet øynene under ordnede forhold på sykehuset. Seks dager etter var imidlertid Kim Erik tilbake på Gullholmen, denne gangen i friluft, og det ble begynnelsen på en heller uvanlig barndom. Gullholmen var hans lekestue, og blant de fastboende var katten det nærmeste han kunne komme en jevnaldrende. Men han ville ikke ha vært tiden på Gullholmen foruten. Et særlig frodig område på øyas østside ga han navnet "Edens hage".

– Kim Erik hadde de beste barndomsårene sine her ute. Han har et helt spesielt forhold til dette stedet, påpeker senior, som også kan fortelle at det var takket være Kim Erik at Gullholmen fikk ”innlagt vann”. Før han kom til verden, hadde de ansatte på fyrstasjonen alltid måtte klare seg med oppsamlet regnvann fra en cisterne, og de måtte hele tiden passe på å ikke bruke for mye av den akk så knappe ressursen. Men med en liten unge på øya var det ikke til å unngå at vannforbruket gikk opp. Dybvik tok kontakt med Kystverket og forklarte at situasjonen var uholdbar, og etter en del om og men ble det endelig strukket en vannledning over til Gullholmen fra Jeløya. For første gang i fyrets historie hadde beboerne en sikker vannkilde.

Firbente var det heller få av på Gullholmen da Kim Erik vokste opp. Kaniner var ennå ikke innført, og jordrottene hadde heller ikke gjort sitt inntog. Fjøset hadde allerede vært tomt for kyr i en årrekke, og det var lenge siden en mannevond vær hadde gjort livet utrygt for ilandstigende. Men fuglelivet var rikt, og sunnmøringen vet som kjent å høste av naturressursene. Måkeegg ble brukt til både pålegg og baking, og ved å sanke dem på tradisjonell måte, unngikk familien å gjøre skade på koloniene.

Sommernatt
Klokka er 03.00, datoen er 9. juli, og det lyser i vinduene i den gamle fyrmesterboligen. Spøkelser? Neppe, det er nok heller noen som har leid bygningen av stiftelsen, og har valgt å begynne dagen tidlig. I sør, helt til høyre på bildet, ser vi den skogkledde Bastøya og fyret der. Ved horisonten aner vi Bolærne og anlegget på Slagentangen.

– Måsen legger tre egg, og så lenge du lar ett få ligge igjen, legger den nye. Dessuten er det enkelt å sjekke om et egg er nylagt eller ikke. Du tar et glass vann og slipper egget oppi. Nylagte egg synker til bunns og blir liggende helt plant. Der fosteret har begynt å utvikle seg, legger ikke egget seg på bunnen på samme måte, forklarer Dybvik.

Det mest berømte resultatet av eggsankingen var ”Gullholmkaken”, et velsmakende bakverk av måkeegg, sukker, mel og smør, og med skivede mandler som garnityr. Den slo gjerne godt an blant besøkende, men det var ikke alle mossinger som smilte like bredt når de fikk kjennskap til ingrediensene …

Den mest utrolige historien knyttet til dyrelivet er fortalt av Alf ”Banke” Nilsen. Da han tidlig en morgen åpnet døra for å begynne sine gjøremål, stirret han rett inn i øynene på en elg. Vi må vel regne med at både han og elgen skvatt til heller kraftig ved dette uventede møtet, hvoretter elgen la på sprang ned til sjøen og ”Banke” ble stående og lure på om han egentlig var våken.

Av andre merkverdigheter kan nevnes en mystisk liten hule i berget sør for furuskogen. Formen gjør det nærliggende å tro at den ikke er oppstått på naturlig vis, men opprinnelsen er ukjent. Kan noen ha hakket seg innover i berget for å lete etter edelt metall?

Et varig inntrykk

Hva sitter de så igjen med etter alle årene på Gullholmen, Dybvik og sønnen? Hva har gjort sterkest inntrykk? Kim Erik nevner lyden av løvgresshoppa i varme sensommerkvelder, de stadige værforandringene og dagene med uvær. Faren peker på den imponerende horisonten.

– Du føler en egen frihet her ute. Det gir en helt fantastisk følelse å ha 360 graders utsyn, særlig når en kommer fra Vestlandet, der det er fjell nesten samme hvor en snur seg. Værskiftene oppleves på en helt annen måte, og ofte ser vi ulike typer vær på samme tid. Jeg kunne godt tenke meg å komme tilbake til jeløydistriktet med tid og stunder. Her kjenner jeg at jeg har røtter. Av alle de stedene jeg har bodd, er det Gullholmen som har gjort sterkest inntrykk, avslutter han.

Så er tiden inne for avskjed med den vesle øya og dens gylne sommerenger, de lune kløftene, bugnende av natt og dag, de sjelfulle bygningene, vinduene der så mange mennesker har skuet inn i evigheten. Men noe varig farvel blir det ikke. Framtiden til stedet ligger i stiftelsens trygge hender, og da vi stevner inn mot Refsnes, er vi alt på vei tilbake.

Idealisme i praksis

I dag, mer enn to tiår etter automatiseringen, er bygningene trolig i like god stand som da Dybvik bodde på Gullhomen, mye takket være det kontinuerlige vedlikeholdsarbeidet som utføres av medlemmene i Stiftelsen Gamle Guldholmen Fyr. Den har helt siden opprettelsen i 1989 hatt en leieavtale med Direktoratet for naturforvaltning, som samme år ble den formelle eieren av fyrstasjonen etter en eiendomsoverdragelse fra Kystverket til direktoratet. Stiftelsen leier i sin tur ut lokaler til både skoleklasser, foreninger og private grupper, og skaffer på den måten penger til bevaring og opprusting.

Tor Schmedling er kanskje den som har best kjennskap til begivenhetene i årene etter automatiseringen. Han arbeidet da som frilanser for blant annet Fylkesmannens miljøvernavdeling, og hadde sitt kontor på det nylig etablerte Jeløy Naturhus. Forholdene like etter avfolkingen illustrerer han gjennom følgende tragikomiske anekdote, som sier mye om hva som kunne ha blitt fyrstasjonens skjebne, hadde ingen tatt ansvar i tide:

– En stund etter fraflyttingen ble det slått plater for alle vinduer og dører der ute, og foranledningen til det var at noen hadde knust alle rutene. I den forbindelse kan jeg nevne at jeg traff en kar som var medlem av en dykkerforening i Oslo, og han fortalte at han hadde gått i land der og oppdaget at alle vinduene var uten glass. Han gikk da inn i "Hovedhuset" og fant telefonen, og den hadde fortsatt summetone. Dette var før mobiltelefonenes tid.

Høstmorgen
Klar morgensol, røde nyper, tak over hodet, fullkommen frihet. Kan en ønske seg noe mer? Fyrmesterboligen og driftsbygningene sett fra stien opp fra brygga.

Så ringte han til Kystverket og prøvde å forklare at han var på fyrstasjonen på Gullholmen. ”Nei, De kan ikke være det, den er automatisert, den er stengt,” kom det avvisende. ”Jeg står inne i huset nå,” svarte han. ”Ja, men De kan ikke det, stedet er stengt,” sa stemmen i den andre enden. ”Jeg står og vasser i glass, rutene er knust,” forklarte dykkeren. En stund etter sørget Kystverket for at vinduene ble reparert og plater slått for, men så sto bygningene der, og hva skulle en gjøre med dem? Det var da vi kom til at de kunne brukes i forbindelse med Fylkesmannens informasjonsvirksomhet, som et supplement til Jeløy Naturhus, sier Schmedling.

At Direktoratet for naturforvaltning gikk til det usedvanlige skritt å overta en fyrstasjon, skal ha vært Bjørn Strandlis fortjeneste. Strandli var en mann som kjente maktens irrganger, sies det. Men Schmedling spilte også en avgjørende rolle ved at han fikk startet den viktige stiftelsen. Noe av det første medlemmene gjorde, var å lage vinduslemmer som lett kunne åpnes og lukkes. Senere er det blitt mange, mange dugnadstimer ute på Gullholmen. Problemer og overraskelser har det vært få av, kanskje bortsett fra et innbrudd. Schmedling tok imidlertid de skyldige på fersk, eller kanskje vi heller skal si snorkende, gjerning:

– En morgen jeg kom gående opp til fyrstasjonen, la jeg merke til at det dogget på innsiden av vinduene i ”Betjenten”. Jeg låste meg inn, og der lå det to karer og sov. De ble naturlig nok paff da jeg vekket dem, men de gjorde ingen forsøk på å stikke av, og vi ordnet opp i saken der og da. Det viste seg at de var håndverkskyndige, så jeg lot dem utføre noen timers snekkerarbeid for stiftelsen, humrer Schmedling.

For at stiftelsen skal kunne fungere mest mulig effektivt, er tallet på medlemmer begrenset oppad til tolv. Disse rekrutteres fra foreningen Gamle Guldholmen Fyrs Venner, som er åpen for alle som måtte ønske å støtte bevaringen av fyrstasjonen som kulturminne.

I disse dager ser det ut til at også de mange hekkende fuglene vil kunne bekymre seg litt mindre for hva de kommende årene måtte bringe. Opprettelsen av et sjøfuglreservat er like rundt hjørnet, noe som ingen burde være motstandere av når en vet at tallet på fritidsbåter i Oslofjorden har passert tallet på sjøfugler, at forstyrrelser er et økende problem, og at Gullholmen er en av de viktigste gjenværende hekkeplassene for våre hardt prøvede skarer av saltelskende, bevingede vesener.

Samtidig tyder alt på at fyrstasjonen vil kunne fortsette i sin nyvunne rolle som et av fjordens mest særpregede og sjelfulle overnattingssteder. Det eneste som kreves, er at de besøkende utviser respekt for det de møter når de går i land. For en gangs skyld synes det å være håp om at ny og gammel tid vil kunne leve sammen i noenlunde fred. Radarmasten kunne stedet godt ha vært foruten, men den var etter sigende avleggs allerede da den ble satt opp, og må vel på et eller annet tidspunkt bli tatt ned igjen, eller i det minste brakt til stillstand.

Så ligger den der, Gullholmen, en sjelden oase i en urolig verden, med de enkle husene i svart silhuett mot vårens friske, rødstenkte solnedganger, og kanskje lyser det fra et vindu der inne i det krypende tussmørket, et vindu til et lite kjøkken der en besøkende steker sei som krøller seg i fresende smør, og fiskemåkene konverserer med spede stemmer til bare stjernene hører dem, og månen stiger gul og fullmoden opp over den milde Jeløya, og sprer sitt skimmer på den sovende fjorden.

Glimt fra fyrets historie

I 1891 blir det utarbeidet et forslag til plassering av nye fyr og tåkesignalstasjoner i Oslofjorden. Dette forslaget inkluderer et fyr med tåkesignal av klokketypen på Gullholmen. De nødvendige midlene til konstruksjon blir lagt inn i budsjettet i 1893.

Den 15. september 1894 blir lykta på Gullholmen tent for første gang.

I 1930 blir fyret elektrifisert.

Fram til 1948 bor det kun en fyrvokter med familie på fyrstasjonen. Det året blir personellet utvidet med en fyrbetjent, som bosetter seg i en nyreist familiebolig (”Betjenten”).

I 1984 blir underbygningen til dagens fyrlykt løftet på plass av et helikopter fra fartøyet ”Ryvingen”, og fyret blir automatisert og avfolket.

I 1989 blir bygningene formelt overdratt fra Kystverket til Direktoratet for naturforvaltning. Samme år blir Stiftelsen Gamle Guldholmen Fyr etablert. Formålet er å ta vare på fyranlegget og legge forholdene til rette for utleie, slik at vedlikeholdet kan finansieres av leieinntekter. Stiftelsen skriver kontrakt med direktoratet om leie av bygningene.

I 1994 arrangeres det en stor sammenkomst i regi av stiftelsen for alle med tilknytning til Gullhomen.

I 2006 brukes bygningene flittig av både skoleklasser, private grupper, lag og foreninger. Det finnes en venneforening for fyret som er åpen for alle.

Landet ved Torpedoen

Kapittel XII: Gullholmsundet–Tronvik

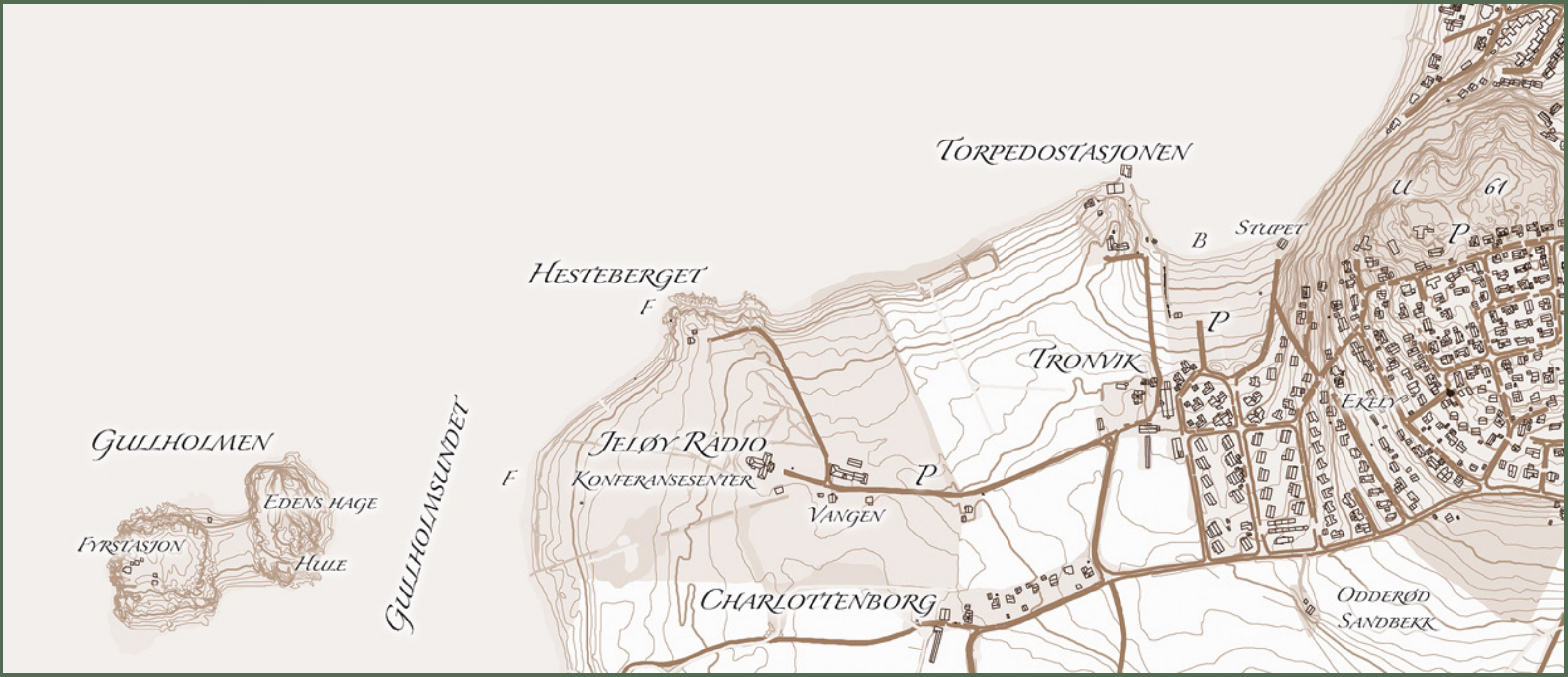
Torpedostasjonen
Hesteberget
F
B
Stupet
U
61
P
P
Tronvik
Ekely
Jeløy Radio
Konferansesenter
Vangen
P
F
Gullholmen
Edens hage
Fyrstasjon
Hule
Gullholmsundet
Charlottenborg
Odderød
Sandbekk

Mellom krone og grønne beiter

På påler over bølgene står det hvite utkikkstårnet med sine vinduer i tre etasjer, det skuer utover Oslofjordens skiftende vidder, ser Karljohansvern i vest og Hurumlandet i nord. Ved siden av og bak er mindre bygninger i eldre stil, blant dem et hus med et merkverdig trekk, et tak som begynner med en vanlig vinkel, men som så går over i en spiss. Den er et landemerke, Torpedoen, kanskje ikke av de vakreste i form, men utvilsomt egenartet, og gjenkjennelig på flere kilometers hold. Men den er mer enn det, den er et minne fra en forgangen tid med spennende og til tider nesten komisk innhold, et ikon for Tronvik som fortjener bevaring.

Som gutt prøvde jeg fisket fra den smale bryggekanten foran tårnet, for inne i bukta var det langgrunt, men på Torpedoen lå marbakken for mine føtter, og det var om å gjøre å få agnet så langt ut på dypet som mulig. Det var jo der en kunne treffe på de store fiskene, mente jeg å vite, og følelsen av å være på et sted der i alle fall muligheten for dette var til stede, ga i seg selv en egen tilfredsstillelse.

Men det var også noe fascinerende mystisk ved hele det ubebodde stedet, og især de forlatte bygningene som jeg ikke riktig visste hva var. Jeg kikket inn gjennom de delvis knuste vinduene og frøs på ryggen av skrekkblandet fryd, prøvde å tenke meg hva som en gang hadde foregått der inne i de halvmørke rommene, der gammelt skrot og rot sendte drømmer og fantasi ut i uviss glideflukt over fremmede farvann.

En avgjørende overtakelse

Siden kom Salbuvik inn i bildet, og reddet dette kulturminnet fra pøbelangrep og forråtnelse. Etter hvert ble området stengt av med et gjerde, og jeg våget meg ikke lenger bort til tårnet. Men da jeg så at stedet ble satt i stand, var jeg ikke sen om å tilgi Salbuvik for utestengelsen, og jeg gledet meg over at Torpedoen til slutt hadde fått en ansvarlig eier. For allerede da visste jeg hva som så mange ganger har skjedd når noe av historisk verdi blir overtatt av kommunen. Altfor ofte får bygningene stå til forfallet kommer så langt at forfatningen i seg selv blir et argument for riving. Bevisst, kan en nesten mistenke, lar beslutningstakerne stedene råtne til det er for sent eller for kostbart å gjøre noe. Da kommer noen og beklager at bygningene må rives, og så er tomten frigjort. ”Dessverre, det var ingenting vi kunne gjøre,” sier de når restene kjøres bort. Slik er så altfor mange av de fysiske minnene om vår historie blitt tilintetgjort.

Når det er slik, slipp da heller til private eiere med vilje og midler til å ta vare på et sted. Tilgang til strandlinjen kan ikke brukes som noe motargument, for heldigvis er vi i den situasjon at hele Tronvikbukta, og ellers kilometer på kilometer med kyst i landskapsvernområdet, er lett tilgjengelig for allmennheten. I en slik situasjon må det være best å akseptere privat eie, og ikke forsøke å tvinge igjennom noe annet, når historien viser så klart at kommunal overtakelse ikke sjelden er selve oppskriften på bygningers vanskjøtsel og endelikt.

Når det er sagt, er det fristende å legge fram en idé, sikkert påtenkt før, men herved framsatt i skriftlig form, nemlig at tårnet kunne gjøres om til et museum, kanskje med en kafé

Kapittelinngang, venstre side:
På høsten og våren er Gullholmsundet et av de fineste stedene på øya for den som vil nyte solnedgangen. Brygga i forgrunnen ble brukt av folk på fyrstasjonen når de skulle til og fra Gullholmen. Sundet er en god og populær fiskeplass, her kan en få både torsk, sjøørret og ulike flatfisker, for å nevne noe. De store, langgrunne strendene egner seg utmerket for armslagkrevende aktiviteter som fluefiske og surfcasting.

Kapittelinngang, høyre side:
Torpedostasjonen slik den framstår i dag, etter Widar Salbuviks overtakelse og rehabilitering. En pussig bygning med en enda mer pussig historie.

i toppetasjen, der utsikten mot solnedgangen må være intet mindre enn fantastisk på sene sommerkvelder. Et slikt tilbud ville være en berikelse for hele området, og kunne også bli et morsomt stoppested for besøkende på vei til Alby eller Røed.

En medhjelpers erindringer

Berget der Torpedoen ble bygd, skal ha blitt skilt ut fra Tronvik gård og solgt til Forsvaret i 1919. Siden fulgte flere decennier med militær aktivitet. Det nåværende tårnet stammer fra etterkrigstiden, og i 1970-årene var stasjonen fortsatt i drift. Men i dag er det ytterst få som vet noe mer om det som foregikk der, enn det de kunne gjette seg til ved å observere aktivitetene på avstand. Slik sett er Søren Walle i en unik posisjon, for i dag er han kanskje den eneste som husker driften fra innsiden slik den var i 1930-årene. Han ble født i 1923, og var den som drev Tronvik gård i årene før den ble solgt til Hjelseth. Alt som guttunge ble han kjent med dem som jobbet på Torpedoen, og i årene før krigen kunne han komme og gå nesten som han ville. For en teknisk interessert liten kar var stasjonen et umåtelig spennende sted, og som hjelpegutt fikk han prøvd seg på nesten alt av arbeidsoppgaver, fra pussing av torpedoer til dykking i fjorden.

– Jeg fløy omkring der nede akkurat som om jeg skulle ha vært ansatt. Når det ikke var noe annet å gjøre, stakk jeg ned dit for moro skyld. Jeg kjente jo alle, både offiserer og menige, og ofte fikk jeg undervisning i hvordan jeg kunne utføre forskjellige arbeidsoppgaver, så jeg ble en slags medhjelper. Jeg ble jo veldig godt kjent med ting, og syntes det var spennende å få være med på det de gjorde, sier Walle, og ler ved tanken. Han husker godt hva som var stasjonens eksistensberettigelse.

– Torpedoene som de brukte den gangen, måtte skytes inn hver femte år, og derfor fikk Torpedostasjonen med jevne mellomrom torpedoer fra kystbatterier over hele landet. De ble først fraktet til Horten, og så hit til Tronvik, forklarer han.

– Det var lange "fisker", som vi kalte dem, med hoder som ble skrudd inn i kroppen, og hodene ble fylt med en bestemt mengde vann som i tyngde tilsvarte det sprengstoffet som hørte til. De var jo alltid uladde når de skulle skytes inn, noe annet ville vært altfor risikabelt, smiler Walle.

I selve kroppen lå trykkluftsmaskineriet, for det var trykkluft som sørget for framdriften, og der lå også gyroskopet. Gyroen, som den ble kalt, var en lang, flaskeliknende sak som kontrollerte styrefinnene, og den måtte være helt nøyaktig innstilt, ellers ville torpedoen kunne komme ut av kurs og bomme på målet. Men datidens gyroskoper var ikke stabile, og etter noen år måtte de stilles inn på nytt. Derfor måtte torpedoene stadig sendes tilbake til Tronvik, og ofte måtte samme torpedo skytes ut flere ganger før teknikerne fant fram til den optimale innstillingen.

Ved utskytning kunne de følge torpedoen med blikket når sjøen var rolig, for trykklufta boblet opp og ga torpedoen et lett synlig kjølvann idet den for utover fjorden. Fire eller fem kilometer var den vanlige distansen, og for hver tusenmeter var det lagt ut bøyer. Der lå båter med personell klare for tidtaking, og når torpedoen passerte, ble dette signalisert med et rødt flagg.

Når så trykklufta var oppbrukt, kom torpedoen opp til overflaten og ble liggende og flyte med den øverste meteren over vannet, og da kom mannskapet og huket tak i den og slepte den ved siden av båten tilbake til stasjonen.

Men det var slett ikke alltid utskytningene gikk som planlagt, og noen ganger måtte torpedoene hentes opp av dykkere. Derfor lå det alltid dykkerflåter klare i Tronvikbukta.

– Det hendte også at de gikk opp på land et eller annet sted, ler Walle, og forteller den klassiske historien om damen som satt og solte seg og slappet av på Refsnesstranda, og plutselig fikk selskap av en torpedo som kom feiende opp på land så sandspruten sto.

– Jeg så masse av det. Ikke minst under krigen, for da sto jo stasjonen i tyskernes tjeneste, og det norske mannskapet prøvde å sabotere driften så godt de kunne. Det var bare én tysker der til vanlig, og han ble lurt trill rundt. Jeg har aldri sett maken. Noen torpedoer gikk rett i fjellet og ble ødelagt, andre snudde og kom tilbake. Så skulle det være sprit i blandingene, og den drakk de opp eller helte ut, og påsto at de hadde fylt på så og så mye. Det var jo heltemodig gjort av dem, alt de gjorde da, for de kunne selvfølgelig ha blitt arrestert, sier Walle.

– Men under krigen kom vi sjelden inn der, da måtte tyskerne være borte. Det var først og fremst i årene før krigen at jeg oppholdt meg der. Jeg hadde det så utrolig artig den gangen. Noen ganger fikk jeg sitte på med racerbåter som skulle til Horten, og andre ganger kom det ubåter som jeg fikk være med i, og jeg var med på dykking med dykkerdrakt og det hele. Jeg fikk prøve alt. ”Du må gå og spørre faren din om du får lov,” pleide de å si. Ja da, jeg fikk lov, smiler han.

– Det var ikke noe dårlig sted å jobbe for de ansatte heller. Bare de fikk sendt av gårde noen torpedoer i ny og ne, kunne de gjøre nesten akkurat som de ville, humrer Walle.

– Ellers husker jeg spesielt pumperommet. Der var det maskiner som pumpet luft inn i svære flasker som sto oppetter veggene, og den lufta brukte de til å fylle torpedoene med. ”Her er det farlig å gå,” sa de, ”Her må du være forsiktig, ikke røyke eller noen ting, for hvis dette sprenger, så går hele Tronvik og alt sammen omkring her til helvete.” Så det var jo også litt spennende, erindrer han.

Siden skjedde det store forandringer. I 1960-årene ble hele stasjonen modernisert, men senere ble den fullstendig overflødiggjort av teknologiske framskritt. Dermed var det ikke bruk for den lenger, og ikke hadde den noen åpenbar økonomisk verdi. Hva falt vel da våre samfunnstopper mer naturlig enn å overgi den til forfall og vandalisme? Stasjonen som ganske sikkert sørget for at Oscarsborg hadde fungerende torpedoer da Blücher stevnet inn fjorden i 1940, kunne fort ha endt som vrakgods selv. Det er vel ikke usannsynlig at bare Salbuviks interesse reddet den fra et sikkert endelikt.

Pensjonat og båtbyggeri

Ved jordene bak Torpedoen ligger Tronvik gård, det gamle hovedsetet til familien Walle. Tettbebyggelsen ligger bare et steinkast unna, men landskapsvernet vil forhåpentlig sikre området mot videre utbygging, og selve gården framstår som mer velholdt enn noensinne. Den nye eieren, Hjelseth, har ikke forsøkt å skjule det faktum at han har råd til opprusting og vedlikehold.

Familien Walle satt i en periode ikke bare på Tronvik, men også på Vangen, gården som siden ble oppslukt av Jeløy radio. Dette fordi Ole Walle, oldefaren til Søren Walle, i 1872 flyttet til Jeløy og kjøpte begge gårdene under ett. Han bosatte seg på Tronvik og fikk senere fire barn, sønnene Søren, Nils og Nicolai, og datteren Grethe Sophie. Søren var odelsgutt og skulle arve Tronvik, mens Nils sto friere, og helst ville han drive med noe annet enn gårdsdrift. Nicolai fikk dermed Vangen som sin gård.

Grethe Sophie ble aldri gift, og da familien bestemte seg for å åpne sommerpensjonat på Tronvik, fikk hun en rolle som bestyrer. Hovedbygningen på gården ble bygd om og utvidet, og i 1892 begynte driften. Den landlige beliggenheten, nærheten til sjøen og den fine badestranda i Tronvikbukta gjorde det snart til et meget ettertraktet feirested, og på det meste skal det ha

Sankthansmorgen ved Tronvik gård
Familien Walles gamle hovedsete sett fra Torpedostasjonen. Kornåkeren strutter av kraft, og leder blikket opp til Hjelseths velholdte domene.

hatt mellom åtti og hundre og tjue gjester hver sommer, mange av dem prominente borgere fra Moss og Oslo. Selv for folk i Moss var det ikke noe unaturlig ved det å dra på ferie til Tronvik, og den gang var så godt som hele søndre Jeløy ennå en ubebygd og lindeduftende idyll.

I 1919 overtok Søren gården og driften av pensjonatet, men han hadde ingen ambisjoner om å bli bonde, og han solgte derfor Tronvik til sønnen av Nicolai, som het Ole Walle etter sin bestefar. Da ble pensjonatet lagt ned, og etter en omfattende auksjon flyttet Søren med sin kone opp til et hus i Eikelia kalt Roa, og der ble han boende til sin død i 1922. Da Ole Walle så fikk en sønn året etter, ble han oppkalt etter farens onkel, og dermed ble også han hetende Søren.

– Jeg var odelsgutt, og det forpliktet den gangen. Nå var ikke jeg noe interessert i gårdsdrift, men Tronvik var jo et fint sted å bo. Sjøen var aldri langt unna, og vi hadde bestandig båt, forteller Walle om sin barndom.

Så ble det da også bygd båter bare noen hundre meter fra gården. Like ved Tronvikbukta, mellom Tronvik gård og Refsnes, lå det såkalte Stupet, et prektig sommerhus som hadde tilhørt familien Rosenberg på Grønli, og på denne eiendommen hadde Nils Walle, som da bodde like ved i et hus kalt Granbakken, startet Stupet båtbyggeri. Der arbeidet Torgeir Oma fra det velrenommerte båtbyggeriet på Oma i Hardanger, og han ble værende på Stupet i fire eller fem år, visstnok fordi han ville studere østfoldingens båtvaner. Da han flyttet tilbake til hjemstedet, bestilte Sørens far en sjekte fra Omastrand til sønnen sin.

– Den fikk jeg på min åtteårsdag. Nitti kroner tror jeg den kostet. Det var min første båt fra Hardanger, og den var utrolig fint laget, med de flotteste årene jeg noen gang har sett. Den laget jeg mast og seil til, og så dro jeg rundt på fjorden, smiler Walle.

– Huset på Stupet hadde jo for øvrig sin egen historie. Det var et sommersted for Rosenberg-familien, de som også eide Grønli, og bak var det bratt fjell, derav navnet. Tannlege Werring kjøpte det før krigen, og han og kona var gode, elskelige mennesker, jeg kjente dem godt. Men så ble han medlem i Nasjonal Samling, og det ble deres ulykke. Kommunen tok Stupet fra han etter krigen, og trettifem år senere ble det revet, forteller han.

Nils Walle fikk for øvrig sønnen Oscar og døtrene Signe og Marie, som alle tre ble kortvokste, men meget begavede mennesker. Oscar skal ha vært et språkgeni, Signe ble en anerkjent malerinne, og Marie en etterspurt illustratør. De brukte senere Granbakken som sommersted.

Da Walle vokste opp, var det ennå full gårdsdrift på de store flatene mellom Tronvik og Gullholmsundet. Der lå Vangen, gården som hadde tilhørt Walles bestefar. Men alt i begynnelsen av 1920-årene hadde staten bedt om å få kjøpe en del av eiendommen. Jeløy Radio ble etablert, og med behovet for utvidelser kom kravet om ekspropriasjon. Til slutt opphørte Vangen å eksistere som gårdsbruk. Men hovedbygningen, det hvite huset på venstre side før selve radiostasjonen, står ennå som før, og er i dag en vanlig enebolig. Låven er også bevart, og hører nå til Telenors konferansesenter.

Kontakten med Gullholmen

Automatiseringen av fyret på Gullholmen lå den gang flere tiår fram i tid, og Walle ble godt kjent med både fyrvokteren og assistenten. Begge bodde fast på Gullholmen med sine familier, men av og til hadde de ærend i byen, og da trakk de båten opp på stranda i Gullholmsundet og gikk bort til Tronvik.

– Vi var deres faste holdepunkt på land, og når det var dårlig vær eller vinter, overnattet de ofte hos oss. Særlig under krigen var det mye snø og sterk kulde, og jeg husker vi kunne gå ut til båter som lå fastfrosset midt ute på fjorden, sier Walle, som også var mye ute på Gullholmen.

– Fyrvokteren og assistenten byttet på å ha vakt, for det måtte de ha både dag og natt, og uansett vær, og jeg husker det var en maskin som drev hele fyrsystemet, og den måtte stadig sveives opp. Jeg husker også at fyrvokteren hadde en ku og en revefarm, men revefarmen var nok ikke så vellykket, smiler han.

En levende fjord

I Walles ungdomstid var fisket utenfor Tronvik og ved Gullholmen av en helt annen og langt rikere karakter enn i dag. Så eventyrlig var fisket da at beretningene om det framstår som de reneste fabler for dem av oss som er for unge til å ha sett eller opplevd det selv.

Nettopp derfor er det så viktig å ta vare på minnene om det som var. Den muntlige fortellertradisjonen er sterkt svekket, tilværelsen mer omskiftelig, og det tidsrom som omfattes av den levende, allmenne hukommelse, blir bare kortere. I hver generasjon tar flertallet den tilstanden de vokser opp med, for gitt, og dermed blir det som en gang var normalen, redusert til vage, nesten uvirkelige historier som til slutt viskes ut. Slik ledes vi til å tro at dagens tilstand er den naturgitte, og slår oss til ro med det. Mangel på kunnskap er oppskriften på aksept.

I dette ligger den snikende sykdommen som er forfallet og glemselens seier, for dagens situasjon har ingenting med naturlighet å gjøre. Den er et resultat av de kommersielle fiskeflåtenes mangeårige rovdrift på fiskebestandene.

Men målet med å ta vare på minnene om det som var, må ikke være å dvele ved fortvilelsen over de forbrytelser som for lengst er begått. Det må være å tenne et håp for framtiden. For i bevaringen av historien ligger spiren til kommende lærdommer og visjoner, og incitamentet til handling. Noen vil se, og tenke: Slik har det en gang vært, slik kan det en gang bli igjen.

Det mest overraskende ved historiene om fisket i 1930-årene og under krigen vil nok for mange være at store stimer av makrellstørje, også kjent som tunfisk, fylte fjorden med aktivitet hver eneste sommer. I dag er makrellstørje så godt som utryddet fra Nord-Atlanteren.

– Før, under og like etter krigen var fjorden stinn av størje. De gikk i svære stimer som var synlige i overflaten på lang avstand. Vi var mange ganger ute for å prøve å fange dem. Selv fikk jeg aldri noen, men bare det å se på dem var utrolig moro. Det var kjempefisker, mange av dem var nok på over hundre kilo, og de var helt ville, de plasket og slo med sporden og kastet seg opp i lufta, sier Walle entusiastisk.

– De ble ofte fanget ved at en rodde helt bort til stimen og prøvde å treffe dem med et spyd. Spissen løsnet når den fikk feste, og da måtte en bare hive uti alt som hørte til av tau. I enden av tauet var det en blåse, en stor ballong som fisken ikke klarte å dra under, og så fikk den gå med blåsa til den ble sliten. Først da kunne en begynne å hale inn, forklarer Walle, og legger til at Verven hyret en gammel hvalfanger til å fange størje til de ansatte under krigen. I en tid med stor knapphet på mat kunne fersk fisk utgjøre et uhyre verdifullt tilskudd til kosten.

Andre fiskeslag var det heller ingen mangel på. I likhet med Alby satt Tronvik med retten til laksefiske, og i en periode hadde gården sågar en egen fisker som tok seg av dette. Den Walle husker best, er Johannes Nipen fra fiskeværet Telavåg sør for Bergen. I årene før krigen kom Nipen til Tronvik hver eneste vår, og Walle var ofte med han ut når nøtene skulle settes eller dras opp.

– Laksenota hadde vi ved Hesteberget, og den ble tatt opp hver fredagskveld. Da måtte den barkes, altså kokes i en slags impregneringsvæske for ullgarn, og mandag morgen ble den satt ut igjen. Det vil si, vi hadde gjerne to sett nøter, slik at vi kunne bruke ett den ene uka, og det andre den neste. Jeg glemmer ikke hvordan han ropte på meg og sa: ”Nå må du komme og hjelpe meg, nota er full av laks!” Vi fikk ofte mellom tjue og tretti stykker på én gang, og de største kunne være på så mye som femten kilo.

– Jeg husker også han kunne si til meg: ”Jeg skal en tur til Horten, vil du være med?” Så rodde han tvers over fjorden i full fart. Det var ingenting for han, det, smiler Walle.

Den store halvsirkelen i sement på nordre del av Hesteberget er for øvrig et minne fra militærøvelser under første verdenskrig. Der var det i sin tid en kanonstilling, opplyser Walle. Senere var halvsirkelen det faste stedet for barkekjelen.

De to kameratene dro også mye annen fisk sammen. Ved nordøstsiden av Gullholmen var det bestandig lyr å få når det begynte å skumre, og der beit også seien. Sommerstid kokte fjorden av makrell.

– Det var aldri noe spørsmål om en fikk fisk eller ikke. En dro ut og fylte opp noen kasser, ferdig med det, sier Walle nostalgisk.

Torpedoer på kroken

Men heldigvis er det også i dag gode muligheter for fiskeopplevelser ved Tronvik. Ikke minst på Hesteberget, som på fine morgener i mai og juni kan være så tett befolket at det er vanskelig å finne en komfortabel standplass. På høsten er imidlertid situasjonen en annen. Da er det sjelden noen trengsel, og det til tross for at fisket kan være vel så godt som på forsommeren. Følgende historie er hentet fra september 2003, festet til papiret etter en kveld med overraskende godt fiske etter sprek høstmakrell …

Viseren på vekkerklokka hadde nettopp listet seg forbi femtallet da jeg våknet og trykte ned knappen for alarmen. Ennå var det noen minutter til urverket ville ha begynt å kime, og jeg var glad jeg hadde sluppet å høre den ubarmhjertige ringelyden for andre gang samme dag. Bare lyden av den klokka var nok til å sende frysninger gjennom ryggmargen på selv den mest søvndrukne fisker. Det var en lyd jeg assosierte med et ukjent antall grytidlige oppvåkninger i det gode fiskets navn, en lyd som framkalte dunkle minner om øyeblikk mellom drømmeland og virkelighet, øyeblikk når dyna hadde vært varm og fristende, og verden utenfor tilsvarende guffen og fargeløs. Noen ganger hadde dyna vunnet dragkampen, andre ganger hadde tanken på fast fisk vært nok til å sende meg småløpende ned til garasjen under svarte vinduer og fortsatt brennende gatelykter.

Men nå var klokka fem på ettermiddagen, ikke på morgenen, og min sedvanlige lur hadde gjort meg enda mer fortumlet enn jeg pleide å være i timene før soloppgang. Jeg stavret ut på badet, trakk pusten dypt og prøvde å jage de siste restene av flimrende drømmer ut av hjernen. I noen sekunder ble jeg stående ved vasken for å studere trollet i speilet, en skapning med strittende hår, glippende øyne og et småfortvilt uttrykk i fjeset. Ingen tvil, det var ikke en skjønnhetssøvn jeg hadde hatt, snarere et opphold i tørketrommelen. Jeg dro kammen gjennom håret i et fåfengt forsøk på å tvinge krøllene til lydighet, trakk pusten igjen og slo meg prøvende på brystet. Jeg begynte å kjenne mitt våkne jeg returnere fra bevisstløsheten. Hva var det egentlig jeg sto og somlet med? Skulle jeg ikke ut med fiskestanga, kanskje?

Utenfor kjøkkenvinduet hang vimpelen slapp på flaggstanga, og fra den vestvendte verandaen kunne jeg studere den hvite røyken som vellet opp fra pipene ved Moss sentrum. Dampen fra papirproduksjonen på cellulosen steg rett til værs som to søyler av bomull, bare svakt bøyd i nordlig retning av et umerkelig sønnadrag i den klare lufta. Lenger vest, mot horisonten, lå mitt kjære Jeløy, de skogkledde åsene og de idylliske fiskeplassene. Her og der begynte flekker av varme høstfarger å komme til syne, men selv nå, på den nest siste dag av september, virket landskapet fortryllende sommerlig i lyset fra den synkende sola. Likevel, høsten hadde erobret atmosfæren, og lufta var kald og forfriskende i lungene. Snart ville makrellsesongen være over, og taretorsken ville begynne å padle inn på grunnene i ly av mørket.

Med hodet fullt av tanken på nye fiskehistorier rev jeg meg løs og pakket sekken med et hastverk som kunne ha forledet den uinnvidde til å tro det var et tog jeg skulle rekke. Selv etter et firesifret antall fisketurer var spenningen og forventningen sterkere enn noensinne, og hjertet hamret av opphisselse og fiskefeber. I sinn og sjel var jeg allerede på Jeløyas vestside, der sjøen lå blankstille under himmelen. En velbrukt ståltermos med svart kaffe ble lagt på plass mellom slukbokser og senespoler, likeså noen solide blingser grovbrød, et speilreflekskamera, en hodelykt, sitteunderlag og krokbryne.

I en polstret bag hadde jeg selve juvelen blant multiplikatorsnellene mine, en ett år gammel Daiwa Millionaire CV-Z 300A, kjøpt i Australia i 2002, og fortsatt like gullblank og skinnende som da den var ny. Den liknet ikke så lite på den mer velkjente Shimano Calcutta, men

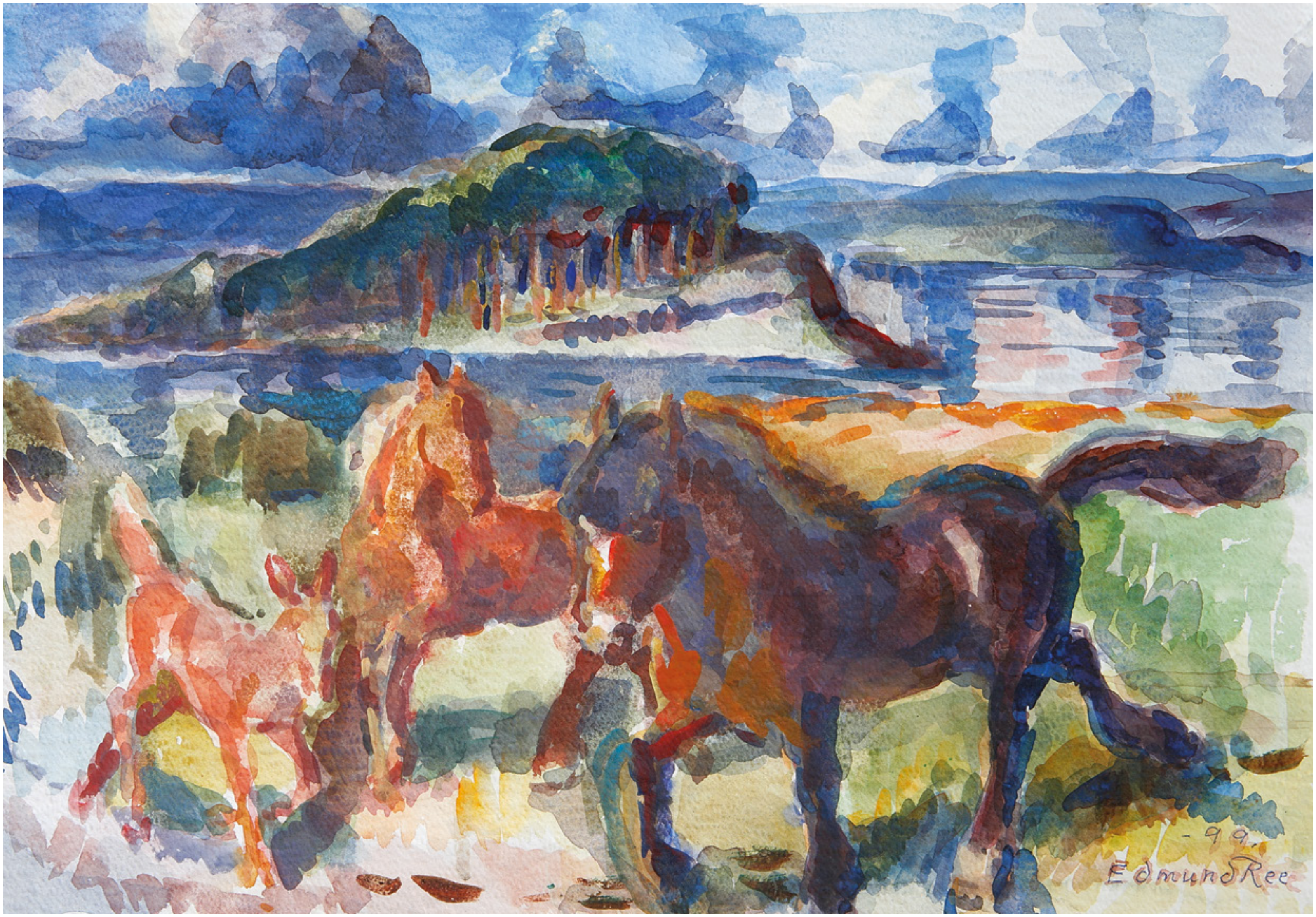

Hester ved Jeløy Radio
Edmund Ree hadde et eget forhold til hester, og på markene ved Jeløy Radio kan en av og til se store flokker av dem. Bakenfor ser vi furuskogen på Gullholmen. Akvarell, 1999.

det var også en rekke forskjeller. Snøreføreren var i metall, gikk helt opp til ”snelletaket”, og var nesten identisk med den på Abu sine sneller. Sena ville aldri sette seg fast i snøreføreren ved backlash, noe som kunne være et problem med Calcutta-serien. I tillegg kom en genial løsning for åpning. Den venstre siden kunne skrus av med et enkelt håndgrep, noe som sikret lynrask tilgang til brems og spole, og eliminerte fikling med skruer og skrujern. Det skadet heller ikke at gangen var eksemplarisk, og at bremsen var fin og myk. Videre var denne ”snellenes snelle” utstyrt med både tommeltangent, knarr og seks kulelager. Eneste ulempe var at den vakre, gylne overflaten kunne få selv den mest uvørne til å bekymre seg for riper og hakk. Men brukes skulle den. Et par hundre meter med 0,35-sene lå jevnt og ryddig på spolen, og lagrene hadde akkurat fått noen velfortjente dråper olje. ”Gullsnella” var nok en gang klar til aksjon.

I hånda tok jeg en gammel traver, en tifots Shimano Stradic for vekter fra tjue til seksti gram. Den hadde vært en trofast følgesvenn helt siden jeg gjorde mine første, prøvende kast med multiplikator i 1995. Korken hadde for lengst mørknet, og lakken ved noen av ringene hadde slått sprekker, men ennå kunne den sende sluken som en pil mot horisonten, ennå kunne

Alene ved solnedgangen
Så fargesterke solnedganger som den over er sjeldne, men på våren og høsten er det gjerne atskillig flere av dem enn ellers på året. Da er den lange, vestvendte stranden ved Gullholmsundet et utmerket sted å oppholde seg. Her har undertegnede fotografert seg selv mens han prøver seg på sjøørreten. Kvelden var oktobers siste, og vinden sterk og kald, men opplevelsen var en kilde til varme i lang tid etterpå.

den stagge det meste av fisk i fjorden. Likevel, det var lenge siden den hadde fått selskap av nyere slukstenger fra Berkeley, og snart ville den måtte finne seg i et roligere liv som pryd på en av veggene.

Tynget ned av utstyr vraltet jeg ned til bilen ikledd grønne, pustende membraner og velbrukt superundertøy. Selv et omslag til stiv kuling skulle ikke sette kveldsfisket på spill. Gummistøvler og kamerastativ var også blitt med på lasset. Så, med alt i trygg forvaring i stasjonsvogna, rullet jeg ned gjennom byen og over til Jeløya, ned forbi Tronvik og bort til parkeringen ved gamle Jeløy Radio. Ved bommen stoppet jeg bilen og la i vei ned mot sjøen. En ideell destinasjon for en rask kveldstur. Ute på jordene beitet flokker av hester mellom stolper og master, og stien ned til fiskeplassen var strødd med løv i gult og rust. Fred og stillhet hvilte over landskapet.

Etter få minutter sto jeg nok en gang på Hesteberget. En lett bris kruset den stille overflaten, og partiene med strøm i vannet avslørte seg som blanke, meterbrede bånd. Som veier mot ukjente mål svingte de seg utover fjorden. Et godt tegn, det visste jeg av erfaring. Dessuten var det bare et par timer til full flo, og vannstanden var allerede høy. Med en kopp kaffe satte jeg meg ned og speidet etter tegn til aktivitet. Kvelden før hadde det vært mye liv i overflaten. Store vak, det ene etter det andre, så kraftige at vannspruten sto og lydene av plask og gulp var lette å høre. Så hissig hadde makrellen vært på å få tak i sild at en kunne følge jakten som en stripe i overflaten. Det hele var over på minutter, men jeg hadde da rukket å lande to feite makreller på oppunder kiloen.

Jeg hadde også brukt ultralett utstyr, noe som hadde gjort opplevelsen virkelig minneverdig. Det begynte jeg fisket med også denne kvelden, selv om en lomvi var det eneste som vaket. En fjærlett nifots haspelstang ble påsatt en liten haspelsnelle med 0,20-sene. I enden av snøret festet jeg en femtengrams sluk, en sølvblank ”Viking Herring” med grønn stripe. Den skulle igjen få æren av å friste fisken til hogg. Makrellen er sjelden kresen når det gjelder sluker, men i bakhodet hadde jeg tanken på en viss sølvblank fisk. Mange fine sjøørreter har møtt sin bane på vestkysten av Jeløya. Jeg reiste meg opp, lot sluken rive sene av spolen, og så den lande med et lite plopp et godt stykke ute. I tilfelle det gikk fisk i de øvre vannlag, startet jeg innsveivingen nesten umiddelbart, og igjen brukte jeg mine innøvede, rytmiske bevegelser. Noen raske omdreininger på sveiva, deretter et kort stopp og et bestemt nøkk med stangtuppen. Svært ofte er det når sluken stopper opp og synker vinglende nedover i vannet, at fisken velger å ta.

Men selv om jeg prøvde å konsentrere meg om fisket, kunne jeg ikke la være å beundre landskapet og himmelen. I nord, kanskje femten kilometer unna, fant øyet de skogkledde åsene på nordenden av Jeløya, og i nordvest lå høydedragene på Hurumlandet. Tvers over fjorden så jeg Løvøyas karakteristiske profil, og litt lenger sør var lysene i Horten begynt å komme på. Vendte jeg blikket sørover, var det lett å peke ut den krokete furuskogen på Gullholmen. På Hesteberget er det lite som stenger for utsynet, og på stille kvelder kan solnedgangene være som hentet fra et eventyr. Aldri er de like, og ofte er det skyer, dis og regnbyger som gir det flotteste fargespillet. Som denne kvelden, da sola skinte ned gjennom sjakter i det blåfiolette skylaget, og de tydelige strålene av lys fikk fjerne områder av fjorden til å lyse opp og glitre i det begynnende mørket.

Etter rundt en halvtimes fiske uten resultater bestemte jeg meg for å skifte til det tyngre utstyret. Kanskje fisken gikk dypere? Jeg gravde fram ”gullsnella”, rigget opp utstyret og satte på en tjuefemgrams ”Jensen Sild”. Så, mens sluken fikk synke, la jeg plutselig merke til mengder av små ”regndråper” i vannet, de fleste bare et par meter fra land. En hel stim av småsild hadde funnet veien opp til overflaten. Kunne det være at noe hadde begynt å jage etter sild der i dypet utenfor, og at den derfor søkte tilflukt ved land?

Femten sekunder senere begynte jeg endelig innsveivingen. Det er langt ned til bunnen på vestsiden av Hesteberget, og selv kompakte sluker kan ofte bruke mer enn tjue sekunder på ”nedturen”, naturligvis avhengig av strømforholdene. Vel, etter en rekke rykk og sveivestopp kom sluken inn til land igjen, og full av iver kastet jeg straks ut på nytt. Spolen var frikoblet, og sena fulgte sluken ned i dypet som ledningen til en miniubåt. Så skjedde det. Plutselig ble snøret slakt etter bare kanskje ti sekunder. Det ante meg hva det betydde, og jeg svarte med et kraftig mothogg. Jo da, visst var det noe i den andre enden. Noe der ute bøyde stanga i bue med tunge, kraftfulle drag, og bremsen slapp ut sene for å avlaste presset. Var det makrell? Snart kom fisken inn mot land, og jeg flyttet meg forsiktig i retning landingsstedet mens jeg sveivet som en gal for å holde snøret stramt. De veldige kreftene fikk det til å hvine av belastning der det skar gjennom vannet, ennå hadde kroken tak. Så, akkurat idet jeg ante glimtet av makrell, ble snøret slakt. Finnes det noe verre for en sportsfisker? Men det var ikke tid til å ergre seg. En makrell kommer sjelden alene. Med hamrende hjerte løp jeg tilbake til standplassen og hev ut på nytt. Sluken fikk synke, innsveivingen begynte. Brått var det velsignede draget der igjen. Jubel og herlighet, denne måtte jeg ikke miste, både middagsmat og ære sto på spill.

Denne andre kampen ble minst like spennende som den første, men nå trakk fiskeren det siste stikket. Det gikk et ras av lettelse gjennom ryggmargen da en flott kilosmakrell måtte finne seg i å bli trukket opp på berget. Den ble lynraskt avlivet og lagt i en dam med kjølig vann, og så var det på 'n igjen. Nok en gang hogg makrellen, denne gangen like ved land. Enda en kilosfisk med grønn rygg og buk av perlemor. Men med det var havet svart igjen. Så hadde det da også begynt å mørkne for alvor. Nattsynet var i ferd med å ta over, og landskapet var blitt en verden av blågrå fargenyanser og uskarpe konturer.

Tiden var inne for å forflytte seg litt, for å prøve inne på det grunne vannet i Gullholmsundet. Jeg heiv sekken på ryggen og la i vei sørover. Ved et lite tre brukte torsken å bite, der fikk sluken fare utover i mørket. Det var ikke lenger mulig å se den lande, men jeg kjente snellas lynne, visste når jeg skulle bremse spolen med tommelen. Grunt var det også, så jeg holdt stanga høyt hevet og sveivet sluken inn med bare de korteste stopp og pilkenapp. En uventet nøkking i stanga rev meg ut av tankene, og tilslaget kom nesten automatisk. Jeg gledet meg over motstanden i den andre enden, men kampen ble kort og udramatisk, og en liten torsk på rundt kiloen kom til syne i fjæra. Sluken satt bare i leppa, og den fikk raskt friheten tilbake. Så var det da heller ikke sesong for koketorsk riktig ennå. Jeg var fornøyd med dagen, lot lungene fylles av den salte lukta av tang og sjø. Lufta var frisk og kald, og de første stjernene begynte å komme til syne mellom skyene. I et svakt øyeblikk vurderte jeg nattfiske, men det fikk være til en annen gang. Det var på tide å komme seg tilbake og krype under dyna igjen.

Likevel, mer enn én gang tok jeg et "siste" kast utover det stille, svartnende vannet. Som alltid på slike fredfulle kvelder var det lite fristende å legge vekk utstyret. Med lengsel i blikket stirret jeg ut i den begynnende natten. Langt i vest kunne jeg ennå ane et skjær av gult, og i nord gled små lysende prikker av rødt og grønt gjennom mørket, lanternene til småbåter på vei mot havn. Den knapt hørbare summingen fra motorene forsterket bare den nesten hypnotiserende stemningen, følelsen av noe tidløst og uendelig, av sagaer og eventyr, verdensrom og drømmer.

Tvers overfor meg, lenger ut enn jeg kunne ha håp om å kaste, fant blikket det uklare omrisset av Gullholmen. Som en kjær venn lå den vesle øya der, trofast og pålitelig, alltid til stede. Nå var den i ferd med å absorberes fullstendig av det krypende mørket, men ennå var det liv der ute. Lyden av måker og ærfugl bar langt i fraværet av grov sjø. Om ikke lenge ville de igjen få fjorden for seg selv. Dovne dønninger skylte sukkende innover stranda, holdt den fine grusen under føttene mine i stadig bevegelse. Jeg tok et mentalt bilde av øyeblikket, sveivet inn for siste gang og lette opp sekken i lyset fra lommelykta. Det var på tide å rive seg løs.

Stien opp fra sundet var som en stripe av ullent grått i det stadig dypere mørket. Noen gresshopper spilte fortsatt ivrige mellom doggvåte strå, uvitende om frosten som snart ville få engene til å stilne. Nok en fin høstkveld var kommet til en ende. Med en blanding av tilfredshet og vemod trasket jeg opp forbi hestehagen og de gamle mastene, forbi hekker og beitemarker, lykter og lysende vinduer. Noe var passert for aldri å komme igjen, men foran meg var håpet om nye fiskedager, om friske morgenstunder og lune kvelder, om nye drag i stang og snøre.

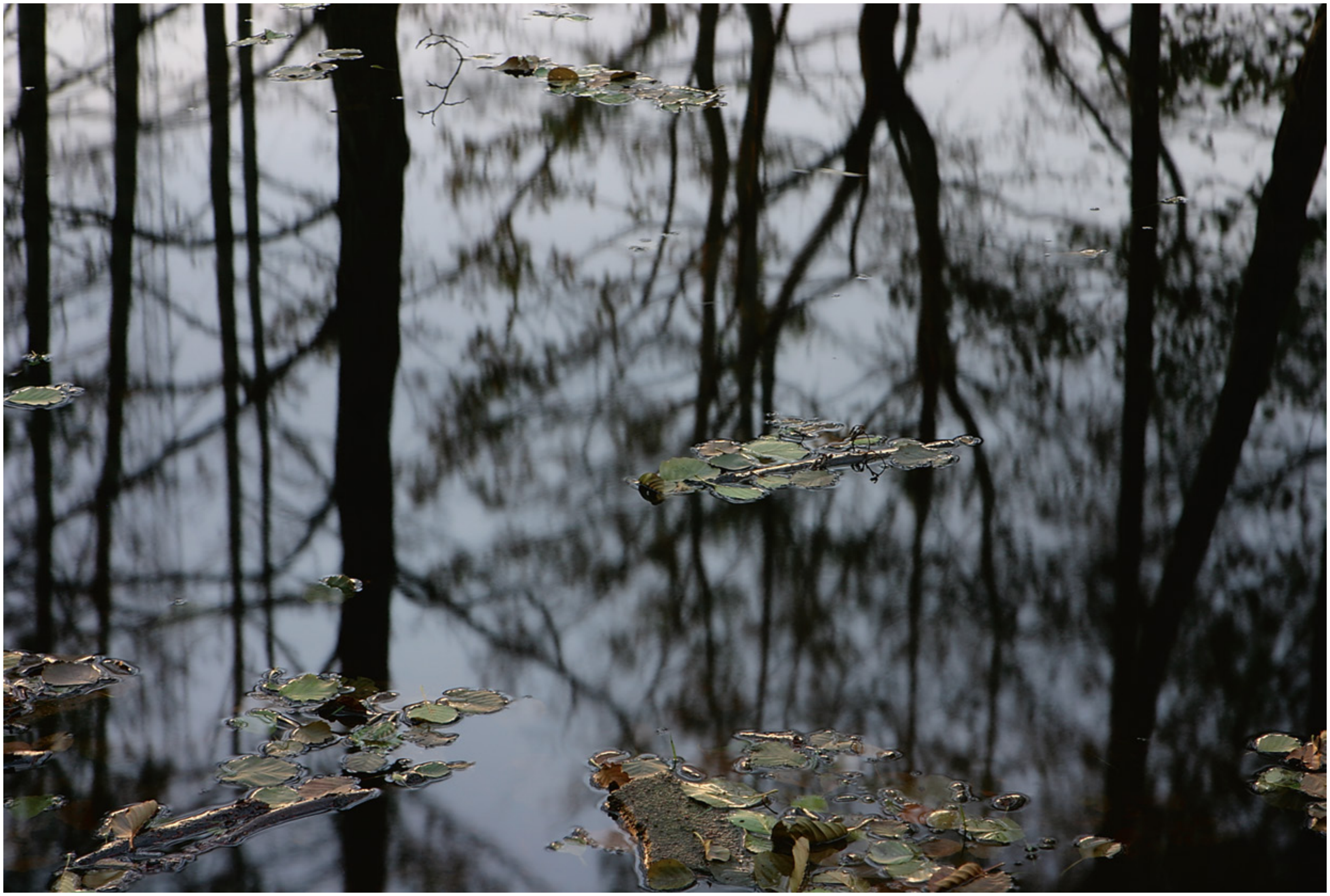

Kveld i oreskogen
Fra et av skogholtene ved Jeløy Radio. Oretrærne speiler seg i en vannansamling. Når en stirrer inn i et slikt speilbilde, er det som om bildet blir levende, at det har to dimensjoner, speilbildet selv, og det som flyter i det.

To tårn over skogen rager

Kapittel XIII: Ila–Refsnes–Svartskjær

Folkeparken Refsnes

Mye av det som er sagt i kapittelet om Rosnes, kunne også sies om Refsnes. Det er smertefullt å skrive om noe enestående når det er tapt, å leve seg inn i bilder og beretninger som en gang beskrev virkeligheten, og så bli minnet på at de skildrer et sted som ikke lenger eksisterer, som er blitt revet i sund og aldri kan bli brakt tilbake. Enda tyngre blir det å tenke på når det er åpenbart at tapet kunne ha vært unngått, at en smule politisk framsynthet kunne ha avverget det hele, eller i alle fall ha ført til et kompromiss. At tapet ikke ble forårsaket av tidens ubarmhjertige gang eller hendelser utenfor myndighetenes kontroll, men av en rystende respektløshet og likegyldighet. Overfor en historie på tre århundrer, overfor et sted det ikke fantes maken til. Ja, overfor alle de mennesker som var knyttet til dette stedet, og alle de av våre etterkommere som kunne ha gledet seg over dette stedet i framtiden. Grådigheten fikk fare fram uhindret, gikk løs på stedets skjøre legeme med motorsag og bulldoser, til det lå vansiret og ugjenkjennelig på valen.

Ja, når jeg ser for meg de enorme lindetrærne i den intakte alleen, de to spirene som stakk opp over skogen, blomsterprakten ved inngangen, når jeg husker maleriet til Signe Walle, tegningene til Edmund Ree, de bleknede, men talende fotografiene til en ukjent fotograf, da kjenner jeg sinnet bryte seg fram, tårene presse på i øynene, da får jeg lyst til å spørre, rope av full kraft til de ansvarlige: Hva har dere gjort, dere som kastet dette vekk? Hva tenkte dere på, dere som hadde makten i hendene, men aldri løftet en finger? Men det er ingen å rope til, de har tatt ansvaret med seg i graven, de kommer aldri til å måtte svare for sine handlinger.

Men jeg spør likevel, slynger en fakkel ut i mørket: Hvor mange steder som Refsnes fantes det vel på Jeløya, i kommunen, i landet? Måtte dere virkelig utvide byen til akkurat dette stedet, og når dere så, på tross av alle protester, besluttet å gjøre nettopp det, var det virkelig nødvendig å ødelegge helheten i alleen, å bygge ned parken til bare flekker var igjen? Var det bevisst, var det for å markere modernismens endelige seier over romantikken, arbeidernes seier over overklassen? Sendte dere ikke et uskyldig offer til giljotinen? Drepte dere ikke et sted som hadde vært tilgjengelig for alle, og som også i dag kunne vært til glede for allmennheten? Var det bevisst, eller var det likegyldighet, ufølsomhet, plantegninger på et bord, økonomiske kalkyler? Falt det dere i det hele tatt inn at Refsnes kunne ha blitt en turistattraksjon, et hotell eller museum uten like noe sted i landet? Har ikke senere eiere av godset sett de samme bildene som meg, tenkt de samme tankene, men fortiet dette skandaløse kapittelet i stedets historie?

Nei, det er ikke med glede jeg skriver dette, men jeg gjør det likevel, både fordi jeg frykter at mange av ordene, når min tid er omme, eller før, vil komme til å gjelde også de gjenværende perlene på øya, og fordi min kanskje naive optimisme leder meg til å håpe, ja, tro, at i alle fall noen vil beveges av disse ordene, at de vil ta seg mer i vare, tenke seg mer om enn de ellers ville ha gjort, være mer årvåkne enn de ellers ville ha vært, at de vil føle seg egget til trekke sitt sverd i forsvar for alt som ennå er godt og vakkert.

Med dette velger jeg å si at nok er sagt om utbyggingen fra min side, det er på tide å se nærmere på det som en gang gjorde Refsnes så storslått og romantisk, å hente inn noen første-

Kapittelinngang, venstre side:
Stranda ved Svartskjær sett fra Dragonfjellet. Lysene til venstre tilhører tettbebyggelsen på Refsnes. Et fint boområde, men noe helt annet enn det Refsnes som ennå eksisterte i 1950-årene.

Kapittelinngang, høyre side:
Øverste bilde viser godsets vestside sett fra enden av lindealleen som fører ned mot sjøen. Under til venstre er et bilde av eldre dato der vi kan se porten som sto ved Bergersborg. Bildet til høyre er tatt fra godsets sørside. Godset er i dag et av Moss' beste hoteller, men hvilket hotell det kunne ha vært ... Nesten ingenting er igjen av de en gang så vakre og fredfulle omgivelsene.

håndsberetninger fra mennesker som faktisk opplevde det gamle Refsnes.

En fortvilt appell

Først skal jeg la Jens Thornton, en jeløygutt som valgte å utvandre til USA, få ordet. Han ble født omkring 1890 og vokste opp på Hopperstua, og derifra var ikke veien lang til Bergersborg og Refsnes. I oktober 1954, like etter at han hadde besøkt sin mor, Konstance Thorstensen, på hennes 85-årsdag og sett sin barndoms øy igjen for første gang på 33 år, sendte han et åpent brev til avisene fra sitt oppholdssted i Boston, et brev han også sendte kopier av til Karen Asting, Ørnulf Ree og sine slektninger på Reier gård. Det følgende utdraget sier vel det meste om situasjonen på Refsnes i 1950-årene:

”Så kommer vi til slutt til Refsnes, den vakreste og mest avholdte gård på øya. Jeg kunne gråte! Her kunne vi komme og gå som vi ville, her var det i virkeligheten folkepark. Her ble Kongen underholdt, her hadde arbeidsfolk sine utflukter. Her badet vi, her hadde vi våre båter. Vi sto på ski i den lille Refsnesbakken, vi ryddet hoppbakke i skogen. Vi kunne hogge ned en tørrgran til brensel. Eierne respekterte oss, og vi respekterte dem og ødela aldri en ting. Refsnes var jo vårt! Men når unge villgutter likevel brøt i stykker benkene i alleen, satte søte, snille fru Boeck dem opp igjen. Og hvis du ikke har tatt en tur i Refsnesalleen og sittet på ”Høida” og vært forelsket, da er du ikke jeløymann.

Men hva hendte? Fagforeningen, Jeløy kommune, Moss by, alle somler, og så kommer det herlige herresete i hendene på en fremmed uten stedsfølelse, en kelner fra Oslo som gjør stedet om til en drikkeplass, med velkjente sørgelige resultater.

Og hvordan ser det ikke ut? Porten i ruiner, hus på begge sider av alleen, engen på Krona vanskjøttet. De veldige bjerkene og furutrærne som Thorvald Meyer fredet, er borte. Svære grustak på Høida og i bakken. [...] Den vakre fontenen borte, kjøkkenbygningen revet ned. Verandaen med de vakre slyngrosene fjernet, og en fjøsinngang satt inn i det ene tårnet. Haven med de mange sjeldne trær og frukter en jungel. Gulvet i ”Lysthuset” i Lunden falt sammen. Nye hus i Lunden og langs stranda. Og så nekter til og med denne nykomlingen folk å gå der de har ferdes fritt i hundre år!

Du (Arne Magnussen) er jo egentlig Mossemann og forstår kanskje ikke riktig hvor glade vi er i øya vår – den som jeg kanskje aldri ser igjen. Du nevner at kommunen har tatt over andre gårder [...]. For øyas, byens og folkets skyld, forsøk å redde det som er igjen av Refsnes, men gjør det fort! Da Jeløy ble overtatt av Moss by, oppnådde byen ikke bare økte inntekter og utgifter og et større virkefelt for de politisk ærgjerrige, men også Jeløyfolkets stemmer ved valget. Ikke bare retten til å avertere med Jeløya som ”Oslofjordens perle”, men også en forpliktelse til å vedlikeholde perlen. Men hvordan går det med perlen når den blir hakket og skrapet?”

Før utbyggingen

Siden Refsnes i dag er så forandret, kan det kanskje være til nytte for leseren med en klar beskrivelse av hvordan området faktisk så ut i årene rundt 1920. La oss begynne ved Hoppern. Fra Hoppertoppen gikk veien ned til Bergersborg og villaen til kunstmaleren Jacob Sømme. Det såkalte Sømme-huset står der fortsatt i dag, men den gang fantes knapt noen annen bebyggelse i området. Et av de nærmeste husene var ”Nordheim” ved nedgangen til Kubberødalleen, i 1920 hjemmet til den nyfødte Edmund Ree og hans foreldre, Ørnulf og Ebba. Rett på østsiden av Sømme-huset begynte Refsnesalleen med sine imponerende lindetrær, og noen meter lenger borte sto porten. De to portstolpene var av lysegul murstein, omkring to meter høye, og de to delene som utgjorde selve porten, var laget av grener som var flettet i hverandre. Alleen passerte den gamle Bergershytta på nedsiden og fortsatte bort til den alltid friske og sildrende Refsnesila, og i den løvkledde skråningen bak lå Refsneshula, godt skjult for fremmede, velkjent blant de lokale. Ved ila delte veien seg, Refsnesalleen fortsatte ned til godset, mens en annen vei svingte til venstre og gikk vestover, forbi den idylliske enga kalt Krona, omgitt av prektig eikeskog, og videre ned til slettene og ferjestedet ved Tronvik. Fulgte en derimot alleen ned til godset og videre ned til sjøen, kom en til Refsnesstranda og den gamle ferdselsveien fra Ramberg. I nord hadde en da som nå løvskogen og bergene ved Svartskjær, i sør kunne en se over til villaen på "Stupet", Tronvikstranda og den nyanlagte Torpedostasjonen.

Med denne beskrivelsen som en ledetråd for de bildende evner til vårt indre øye kan det passe å gå videre til det jeg rakk å hente inn av erindringer fra Edmund Ree, noen morsomme, men fåtallige glimt fra det mystiske Refsnes som neppe representerer mer enn hint om hva han faktisk kunne ha fortalt, hadde vi bare fått litt mer tid. Men det er verdifulle hint, de gir god næring til forestillingsevnen, og når hans stemme nå har stilnet, er det den evnen vi må bruke for å gi historiens antydninger liv og kraft, det gjorde han også selv ved utallige anledninger.

Refsneshula besøkte han allerede som gutt, den var ett av de mange magiske elementene i hans barndoms rike. Flere ganger fortalte han historien om den gangen han og en kamerat, muligens den underlige Erling "Lettvinten", hadde tatt turen inn i hula og kommet over noe han kjente igjen som en øks fra steinalderen. Men akkurat da fikk kameraten det innfallet at han skulle kaste etter en fugl han hadde fått øye på. Dermed grep han like godt den fine steinøksa og kylte den ut av åpningen i retning ila, og siden kom den aldri til rette igjen.

Senere bidro Ree til at Refsneshula ble registrert som fornminne og mulig boplass av Kulturhistorisk museum, og han syntes forståelig nok det var trist å se kommunen ignorere Refsneshulas historie og tillate boligbygging bare få meter ovenfor. Slik ble Refsneshula, et uvanlig fornminne og et sentralt element i den lokale folkloren, skjendet og til og med privatisert. En skulle tro at noen ville ha grepet inn og sikret Refsneshula og skogen omkring som et friområde, men det var å forlange for mye, viste det seg. Dermed er vi tilbake ved sakens kjerne. Refsnes kom i hendene på spekulanter uten følelser for natur og historie, og myndighetene ble sittende som tilskuere. "Vandalisering" var et av ordene Ree benyttet seg av. Til dem som hevder at dette er en overdrivelse, er det ett å si: Bruk litt tid på å studere det Refsnes Ree opplevde og husket. Det er mot den bakgrunnen en må forstå hans uttalelser.

Ree fortalte videre om en mystisk hest, en "stor, baus brande", som hver torsdagskveld viste seg ved godset, og Svartskjær var det også noe rart ved. "Kjerringa på Svartskjær" var for han et begrep. Kanskje hadde hun bodd på den vesle plassen der bekken fra åssiden renner ut i sjøen. Et skjevt ansikt, et vanskapt barn, noe uhyggelig, en historie jeg aldri helt fikk tak i.

Fra historiens tåke

Ree satt også inne med mange av de samme kunnskapene som hans far benyttet seg av da han forfattet *Varna skipreide*. Ørnulf Ree var ikke noe mindre opptatt av folklore enn sønnen, og brukte mye tid på å hente inn opplysninger fra dem som fortsatt hadde kjennskap til den lokale tradisjonen. Det var vel to klare årsaker til dette. For det første følte han nok som den fortelleren han var, at folkloren hadde en verdi som var uavhengig av det verifiserbare, for det andre antok han som rimelig var, at den kunne ha en sammenheng med stedets faktiske historie, og i *Varna skipreide* finner vi flere fascinerende henvisninger til lokale sagn og fortellinger med tilknytning til Refsnes-området. I mange av disse hadde Refsneshula en sentral rolle. Hula hadde vært mye større før, ble det sagt, og skulle ha fått sin nåværende form etter et ras som stengte nedgangen til de dypereliggende kamrene. Dersom vi tillater oss å anta at hula virkelig var større før, noe som jo slett ikke er umulig, blir det straks lettere å forstå bakgrunnen for den helt spesielle plassen den hadde i folkeminnet. I sagatiden skulle den ha fått besøk av ingen ringere enn Olav den hellige, og både postrøvere og falskmyntnere skulle ha benyttet den som skjulested. Noen påsto til og med at de indre delene ble voktet av et uhyre med ildrødt gap, og at gangene kunne følges helt til Torderød eller Orkerød.

I dag er Refsneshula av relativt beskjeden størrelse, men den er likevel en av de mer romslige hulene på øya. At den kan ha blitt brukt som skjulested, er vel ikke usannsynlig, særlig ikke når en tar i betraktning at ila ved foten av skråningen ville ha gitt utmerket tilgang på ferskvann, og at ferdselen til ferjestedet på Tronvik passerte bare noen timeter eller hundremeter unna.

Vi får også høre om bakgrunnen for navnet Eremitten. Like ved Krona lå det før rester av en jordhytte, det uvanlige tilholdsstedet til en lokal original og einstøing som gikk under navnet Johan Krona.

Men hva med navnet Krona? I *Varna skipreide* spekulerer Ree (1947, s. 66) på om dette merkverdige stedsnavnet opprinnelig kan ha pekt på en mystisk steinsirkel som allerede på 1800-tallet var forsvunnet fra Jeløyas overflate. Denne steinsirkelen er nevnt i flere skriftlige kilder, men den opprinnelige er sannsynligvis et brev fra amtmann Baltzar Sechmann Fleischer til det Danske Kanselli datert 15.05.1745 (Røgeberg 2003, s. 181). I 1743 hadde kanselliet iverksatt en omfattende skriftlig spørreundersøkelse blant rikets embetsmenn, der det ble spurt etter en "saa tilforladelig som fuldstendig fortegnelse" over "alle heldst merkverdige kilder i amtet, af hvad natur de ere, og hvorheldst de ere beliggende". Fleischer var blant dem som sendte inn en fyldig innberetning, der han blant annet opplyser om følgende: "Paa Gieløen findes een stor owalkretz av 24ve temmelig store steene ordentlige sadt, og een stor steen i mitten, hvor der maa i gammel tiid, været holden rætt, steden er artig at see, og har en smuk cituation" Altså en oval ring av steiner med pen beliggenhet. Antakelsen om at den skulle ha markert et sted der det ble holdt rett, er neppe riktig, i dag vet vi at ringer av denne typen egentlig er skipsgraver, det vil si graver der formasjonene av steiner symboliserer konturene av skip. Noe annet er det at slike graver kan ha vært steder folk samlet seg ved av religiøse årsaker, og kanskje var Ørnulf Ree likevel inne på noe da han i *Varna skipreide* la fram sin teori om eksistensen av en førkristen kultplass på Jeløya (Ree 1947, s. 61–66). Uansett får vi gjennom besvarelsen til Fleischer et uventet spennende glimt av den tidlige historien til Refsnes-området.

Et eldorado for barna

En annen kilde, jeløydamen Frida Bråthen, født i 1918 og i likhet med Jens Thornton oppvokst på Hoppern, var også mye på Refsnes i sin barndom og ungdom. Det følgende er noen utdrag fra hennes herlige beretninger om en svunnen tid.

– Det var et gammelt ordtak som sa at når gjøken har galt og torna (tordenværet) har slått, da kan en gå barbeint, smiler Bråthen.

– Men godseier Boeck på Refsnes var pålitelig som en klokke, han kom på samme tid hvert år, og derfor pleide vi å si at når gjøken har galt og torna har slått og godseier Boeck er ankommet til Refsnes, da kan en gå barbeint, ler hun, og legger til at det alltid gikk folk og raket i alleen før godseierens ankomst. Det kunne ikke ha vært mer fornemt ved kongens slott.

Minnet om den første gangen hun så Boeck ankomme til Refsnes, står ennå klart for henne. Vogna var en landauer hun aldri hadde sett maken til, rund som en bolle, med polert

Buene til båtforeningen
En positiv overraskelse venter den som tar turen innover i løvskogen nord for Refsnesstranda, rekker av grønne naust, godt tilpasset omgivelsene, småbåter dratt opp på land mellom trærne, en sjarmerende scene, et hyggelig eksempel på at det ikke alltid er pengene og betongen som får bestemme utviklingen.

mahogni og blankpussede lykter, og foran gikk to nydelige hester, like som to dråper vann, og med samme farge som mahognien. Så steg de ut, Boeck og hans frue, og hun var hvitkledd, og hadde en stor sommerhatt med slør for ansiktet.

Selv om Refsnes var i privat eie, kunne folk i stor grad komme og gå som de ville. Det gjaldt både alleen, paviljongen og strendene. Den åttekantede paviljongen på Refsnes lå ovenfor selve godset, mellom parken og Krona, med utsikt til fjorden og solnedgangen, og var en yndet destinasjon for forelskede.

– Den var godt besøkt av elskende par, skal jeg si deg. Det var kjærlighetspaviljongen framfor noen, smiler Bråthen.

– Det var ingen mangel på hjerter på veggene, kan du tro, og mellom to av vinduene hadde bror min, Arthur Olsen, laget et nydelig maleri av en tiur i spill, legger hun til.

Hun husker også hvor vennlige Boecks var, ikke minst mot barn.

– Nedenfor godset var det en lang badehusbrygge, og når klokka var elleve, kom herskapet for å bade, så sant det var vær. Når de så oss, ropte de gjerne "Bare bad, barn!", men vi ventet alltid til de var ferdige, såpass respekt hadde vi da. Boecks var søte mennesker. Det finnes dem som er høyt oppe, men som er mennesker likevel, konstaterer hun.

Bråthen peker på at hele grunnlaget for den vellykkede kombinasjonen av privat eierskap og allmenn tilgjengelighet var respekten for andres eiendom.

– Det var virkelig en fredelig tid, det er ikke bare jeg som sitter og mimrer. Visst fantes det rampegjenger da òg, men de brukte å samle seg på "Børsen" ved Hoppertoppen, og det var en slags uskyldighet over det hele, understreker hun.

Området øst for alleen, ved skråningene der det i dag ligger blokker, var kanskje det beste stedet for bringebærplukking på hele søndre Jeløy.

– Det var litt "uren luren" der, men for et eldorado det var. Hele Hoppern kom dit for plukke bringebær, sier hun ivrig. I den fine sandjorda nedenfor ble det alltid dyrket gulrøtter, til stor fryd for ungene ...

Bråthen kan også fortelle om tradisjonene knyttet til Krona.

– Det var en gammel danseplass for ungdommen, det. Jeg husker faren min spilte der. I skogen like ved lå forresten Thaulow-villaen. Et stort, toetasjers hus i grågrønn farge som tilhørte familien Thaulow. Jeg og en venninne av meg var borte ved steingjerdet mellom villaen og Krona da vi ble invitert inn og servert kaker og drikke, sier "ho Frida" med barndommens eventyrglans i øynene. Thaulow-villaen var et lukket sted som de færreste hadde sett innsiden av, og som ble betraktet med den største ærbødighet.

Brottet, den gamle plassen ved Svartskjær, er vel den eneste av idyllene fra Bråthens Refsnes som fortsatt er i noenlunde god behold.

– Når du går skogstien nordover, kommer du til en fin slette, og dit hendte det vi dro på tur. Jeg husker de gamle kameratene til pappa kom inn fra sjøen med sjektene sine, og så kokte vi fisken i fjæra og åt markjordbær med fløte til dessert. Tenk å sitte der på en stein i den tidlige morgensola og se båtene gå forbi på fjorden. Det er romantikk, det, smiler Bråthen.

Ja, hun har mye godt å tenke tilbake på, gamle Frida. Kanskje kan det passe å avslutte vår vesle reise i tid nettopp der ved sletta på Svartskjær, i et område som nå blir sikret som naturreservat. Det hjelper ikke å sørge mer over det som er borte. Nå er tiden inne for å kjempe for det som er igjen, og møte framtiden med visjoner for nye tiders skjønnhet og storhet.

Fra de eldste tider

Kapittel XIV: Ramberg–Rambergåsen–Fuglevik

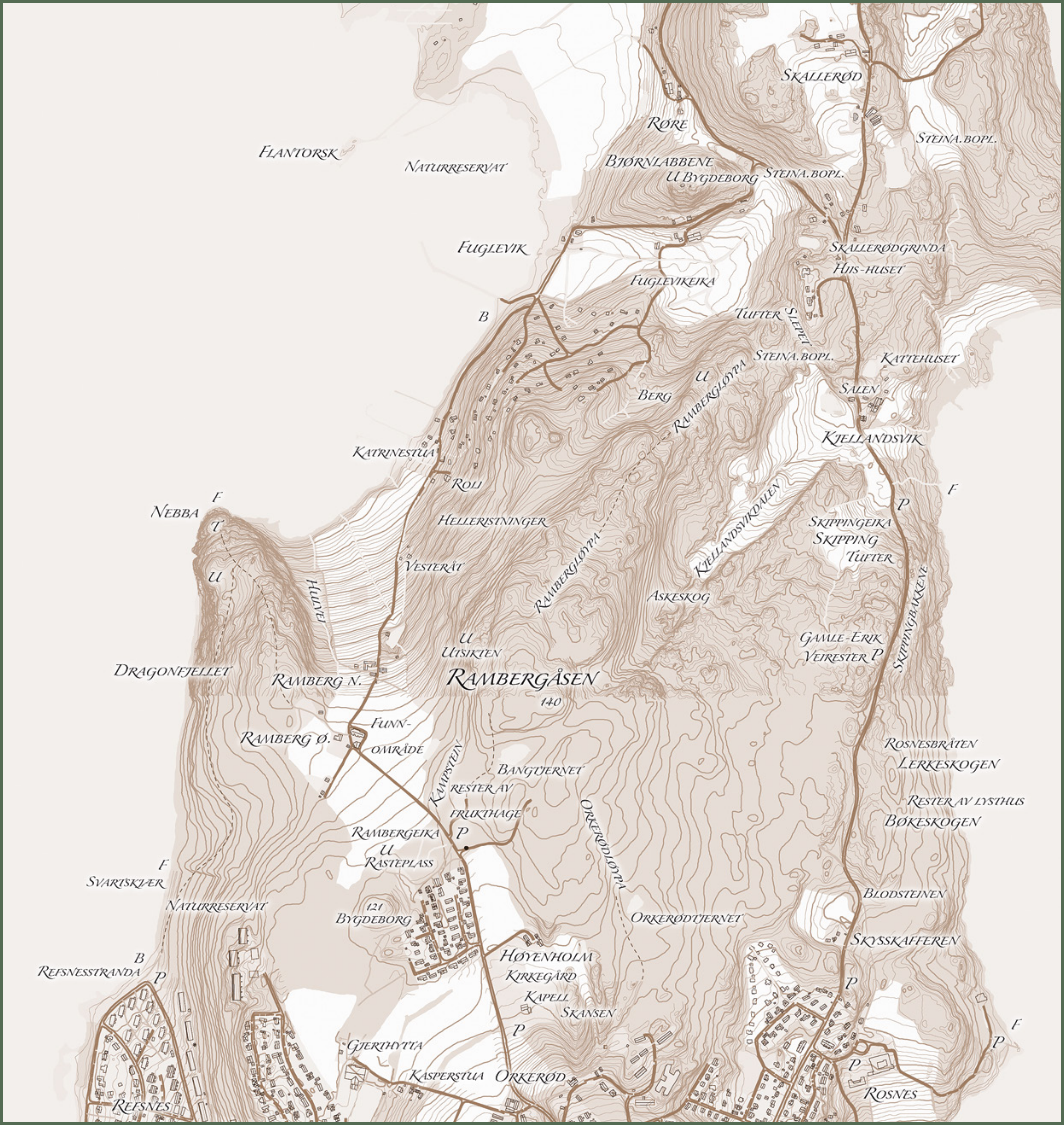
Skallerød
Røre
Steina.bopl.
Flantorsk
Naturreservat
Bjørnlabbene
U Bygdeborg
Steina.bopl.
Fuglevik
Skallerødgrinda
Hjis-huset
Fuglevikeika
B
Tufter
Sleppet
Steina.bopl.
Kattehuset
U
Berg
Ramberløypa
Salen
Kjellandsvik
Katrinestua
Roli
F
Nebba
F
T
Helleristninger
P
Skippingeika
Skipping
Kjellandsvikdalen
Tufter
Vesteråt
U
Hulvei
Ramberløypa
Askeskog
Skippingbakkene
U
Utsikten
Gamle-Erik
Veirester P
Dragonfjellet
Ramberg N.
Rambergåsen
140
Funn-
område
Ramberg Ø.
Rosnesbråten
Lerkeskogen
Kampstein
Bangtjernet
Rester av
frukthage
Orkerødløypa
Rester av lysthus
Bøkeskogen
Rambergeika
P
U
Rasteplass
F
Svartskjær
Naturreservat
Blodsteinen
121
Bygdeborg
Orkerødtjernet
Skysskafferen
B
Refsnesstranda
P
Høyenholm
Kirkegård
Kapell
Skansen
P
P
F
P
Gjerthytta
P
Kasperstua
Orkerød
Rosnes
Refsnes

I Oslofjordens Hardanger

Minnene fra ungdommen er ennå klare, på sykkel reiser jeg gjennom en midtsommernatt, lun og lysnende som optimismen selv. Brisen er full av dufter, svarttrosten synger fra en trekrone, et slør av dis henger over åkeren ved Høyenholm. Alt er rolig, soloppgangen er mer enn en time unna, men jeg har hastverk, fiskekameratene venter på Rambergnebba, makrellen er i farvannet. Utallige ganger har jeg listet meg ut av døra hjemme og lagt ut på slike nattlige eskapader når lengselen etter eventyret ble for sterk. Like fullt er denne morgenen som den aller første, hjertet banker av forventning, blodet bruser, hjulene kan ikke gå fort nok rundt.

Min rullende mustang må vise hva den er god for, setet rister, og styret knirker, jeg setter utfor Rambergbakkene så steinen spruter, men fiskefeber til tross, idet landskapet åpner seg mot fjorden, kan jeg ikke la være å stoppe. En fager utsikt er det som åpenbarer seg, og i denne stunden er den vakrere og mer forlokkende enn noen annen jeg har sett.

Dagen er ennå dunkel, avdempet, forsiktig med fargene, den tegner med varsom hånd, det grønne, raslende kornet som kler jordene ved Ramberg øvre, det hvite hovedhuset, kastanjetreet, den røde låven der svalene bor. Nedenfor, ved kronen av en diger ask, klorer Ramberg nedre seg fast, terrenget er brattere der, bare takene er synlige. Under ligger Rambergbukta og Fuglevik, et herlig strekk av speilblankt vann der flyndre padler omkring på grunnene og hegre fisker i sivet, og bortenfor stikker Neslandet ut i fjorden, skogkledd lengst ute, men med store gårder der Bjørnåsen hever seg fra flatene og krummer rygg mot soloppgangen. Bare nå ved midtsommer begynner dagen så langt mot nord, den gløder i gult og rødt bak åsryggen, som om alt av energi var samlet der, i en palett som skal gi liv til hele det vide utsynet, og denne gløden speiler fjorden der den flyter inn og ut mellom landformene på vei mot Drøbak, forbi Bile og Bevøya, Hurumlandet med Tofte og Filtvedt, Akershus med Hvitsten og Emmerstadbukta, stadig smalere, som en flod av lys og farge i det mørke.

Dragonfjellet venter, jeg vandrer vestover, inn i skogen og nedover mot Nebba, på den samme stien som i skoddekledd fortid ledet en ridende soldat mot avgrunnen, men det tenker jeg ikke på nå. En råbukk bykser ut av krattet, en bokfink synger sine triller i silhuett mot himmelen, naturens under ligger for mine føtter. I denne morgenstunden er verden som født på ny, det vonde er forvist til glemsel, mulighetenes Soria Moria henger skinnende over fjerne blåner.

Kapittelinngang, venstre side:
Fjorden sett fra stien ned til Rambergnebba i slutten av juni. Så lyst, så stemningsfullt kan det være i ett-tiden på Jeløya når nettene er på sitt korteste, himmelen sitt klareste og sjøen er fri for vind. En intens, dyp blåfarge frister sinnet til å tenke at magien, den som vanligvis bare anes i små glimt, endelig, endelig har steget ned og brakt verden nærmere drømmene. Universet er her, ikke der ute, men omkring oss, og det er godt, og hele tiden ligger det langs horisonten en rand av oransje, en havn for blikket og et løfte til sjelen.

En rytter i natten

Sagnet som har gitt Dragonfjellet dets navn, er et av de mest seiglivede av alle de bleknende blader i Jeløyas en gang så rike samling av folkeminner. Det er ennå levende i mange besteforeldres bevissthet, og finnes sågar i to versjoner. Den ene ble sannsynligvis først nedtegnet av Ørnulf Ree (1947, s. 373–374), den andre er neppe nevnt i skreven form tidligere.

I førstnevnte kommer en dragon ridende nedover bakkene mot det som i dag er Ramberg øvre, han har dragonkvarteret på Nes som sitt mål, men han er sliten etter et langt ritt, om-

Juninatt ved Ramberg nedre
Utsikten fra de nordvendte jordene ved Ramberg-gårdene har neppe sin like noen sted i Oslofjorden. I juni og juli er Ramberg selve orkesterplassen for den som vil oppleve de lyse sommernettene og den tidlige soloppgangen. Til venstre på bildet ser vi Hurumlandet, så følger Jeløya med Neslandet og Bjørnåsen. Litt lenger nord ser vi Bile og Bevøya.

tåket, hans dømmekraft er svekket, og dette, i kombinasjon med hastverk, skal bli hans bane.

I tillegg er han ukjent i området, og mørket er i ferd med å senke seg, det er høst, rått og kaldt, vinden river i tretoppene, tåke driver inn fra fjorden. Han hutrer i salen og forbanner tilværelsen, hjemme har han kone og barn, hvorfor måtte han få en slik ordre, det er hinsides all fornuft, og nå er han også forsinket, han setter sporene i hesten, best å få det overstått.

Nede ved gården nøler han, den smale, steinete veien deler seg i to, og foran seg ser han skog i alle retninger, for Ramberg nedre er ennå ikke ryddet. Venstre eller høyre, fram eller til siden, han husker ikke hva han ble fortalt. Hesten vrinsker og løper i sirkler, og inne i hovedhuset går folk bort til vinduene, de skygger for lyset med hendene og lurer på hva som er på ferde, men regnet renner som tårer over glasset, og mørket er dypt og gapende, det er ikke godt å se noe. Likevel får de et glimt av noe der ute, en hest, en rytter i uniform. Hvem er ute i slikt vær, og så sent på dagen, mannen må være gal, husbonden griper en øks og tramper ut på tunet. Noen forklaring får han ikke, han roper ut i natten, men intet svar kommer, han skutter seg og går inn i varmen igjen, kanskje var det fanden sjøl som hadde vist seg, ja, det måtte det ha vært.

Inne i den svarte skogen rir dragonen videre, han kunne ha forhørt seg på gården, dumt kanskje, men skitt, han vil ikke avsløre sin uvitenhet, og nå husker han dessuten veiforklaringen, ja, det tror han i alle fall. Han driver hesten videre, alt er vått, buksene klistrer seg til låret, det skal bli godt å komme seg i hus.

Hesten bremser ved toppen av en bakke, det går bratt nedover, han synes det stemmer med beskrivelsen. Så er han likevel på rett vei. Gud være lovet for det, men hodet er som et blylodd, det flimrer for øynene, han er så trøtt, så trøtt. Et godt mål mat hadde gjort seg nå, og en seng, et lunt leie med kona ved hans side. Kvister og bar slår mot huden og risper opp den nye uniformen, men han enser det ikke, alt kan være det samme, bare han finner sitt bestemmelsessted.

Bakken varer ikke lenge, terrenget flater ut igjen, men overalt står trærne og stenger for utsynet, det er en forbasket jungel han har havnet i, en gang må den vel ta slutt? Videre bærer det, det kan ikke være langt igjen nå, og plutselig åpner skogen seg, men ikke som han hadde tenkt. Alt forsvinner ut i intet, hesten sklir på det glatte berget, hovene er uten feste, og så faller de, hest og rytter sammen, de faller og faller gjennom mørket. En iling av redsel farer gjennom den unge soldaten, men han rekker ikke å tenke, de treffer bølgene og begynner å synke. Foten har hektet seg fast i noe, han kjemper i panikk mot vannet, det smaker så salt, han husker barndommen ved sjøen, sol og varme svaberg, ikke som dette, så svartner det for han, dypet svelger sitt offer.

De finner han neste dag, strømmen har ført han inn på grunnene i Rambergbukta. Håret er utslått og levende, lange, lyse lokker vaskes fram og tilbake i vannet, men øynene stirrer ut i ingenting, store og skrekkslagne, og kinnene er like hvite som de bleknede sandskjellene på stranda.

I den andre versjonen av historien er dragonen også på vei til Nes, men med et brev som for enhver pris ikke må falle i gale hender, og han er forfulgt, han rir mot Ramberg så det dirrer i jorda, for like bak kommer røverne.

Skjebnen vil at han tar feil av veien videre fra Ramberg, det er ingen tid til å tenke seg om, først da det er for sent, skjønner han at det bærer galt av sted. Foran han stuper berget ned i sjøen, og forfølgerne tar innpå, han må overgi seg eller styrte hesten utfor stupet. Valget faller enkelt, han er da en mann av ære, og brevet må forbli hemmelig. Hesten spores til en siste innsats, han tvinger den utfor der ingen vil kunne følge etter. Røverne rekker akkurat å se han forsvinne over kanten, de blir stående målløse igjen på toppen til skikkelsen forsvinner mellom skumtoppene langt der nede. De korser seg, slikt mot har de aldri før sett, selv de mest garvede må beundre slikt, men samtidig går det kaldt nedover ryggen på dem, de har drevet en mann i døden, bøddel og øks venter dersom noen kjenner dem igjen.

Selve fjorden går heller ikke fri for historier i folkeminnet. Mangt er svunnet hen med dem som nå er borte, men Rambergkrakken er ennå husket. Først og fremst som en gammel fiskegrunne, men også som et sted der draugen hadde tilhold, og tok uværet til å ruske, da skulle en vokte seg vel for å komme i nærheten. Kanskje ble noen dratt ned i dypet nettopp der, hvem vet, Dragonfjellets nærvær maner i alle fall til ettertanke når skyene svartner og regnet får tåkedisen til å krype nedover fjellsidene.

En del av landskapet

Om disse historiene fra tidens tåke er inspirert av en virkelig hendelse, vil vi nok aldri kunne si med sikkerhet. Men slike fortellinger ville vel neppe ha oppstått av seg selv, og de fleste sagn er jo som kjent spunnet rundt en kjerne av sannhet.

Samtidig kan sagnet om dragonen tolkes som et uttrykk for den dramatiske naturen i dette området. At landskapsformer i seg selv setter fantasien i sving, er ikke noe ukjent fenomen. Bratte åssider, mørke, forrevne berg, stup som ender i sjøen, her er villskap og kraft for den som er åpen for å se.

Én ting kan vi vel i alle fall slå fast, nemlig at slike historier gir en rikdom til et landskap som gjør det til mer enn det vi kan oppfatte med det blotte øye. En kunnskap, eller i alle fall en anelse om fortiden, får steder til å vokse i vårt indre, vi ser dragonen i uniform, hører hovene dundre mot bakken, og med ett har området fått sjel, vi har kommet et skritt nærmere dets indre vesen. Slik lyset fra en soloppgang kan hente fram det fulle potensial i framtoning, slik kan også kunnskap om tradisjonen ha en avgjørende innvirkning på oppfattelsen av et sted. Historiene er vinger som løfter fantasien mot nye høyder, historiene gir noe å gruble på og undres over.

For noen er dette åpenbart, men for mange finnes de gamle fortellingene bare som trykksverte på et papir. De er som utdødde språk som ingen lenger husker, de vaskes ut i sanden av tidsplanlegging og frysetørket underholdning. Det er for mye bry å ta barnet på fanget og fortelle, trykk heller på en knapp, tilsett bare vann, og hundreårige tradisjoner råtner på rot.

Fra steinalder til nåtid

Da sola står i senit, vender jeg tilbake. Lufta er varm og stille, landskapet forvandlet, makrellskyer trekker over himmelen. Ved Ramberg øvre står enga full av smørgul, duftende maure, jeg setter meg i gresset og lar humla suse. Høyt over meg, ute av syne, henger en sanglerke, den ustoppelige kvitringen kiler i ørene, den kommer tilsynelatende ingensteds fra, som summingen fra visse andre bevingede vesener, men hører liksom slike dager til, det er endelig sommer i mer enn navnet.

Kanskje satt det noen her og nøt sommeren allerede for mer enn 8000 år siden. Da var Rambergåsen en øy, ved den nordre gården lå strandkanten, og i nord stakk bare de øvre delene av Bjørnåsen opp av havet. Da Edmund Ree frekventerte dette området, gjorde han i alle fall funn som gir grunn til å tro at det var boplasser på Ramberg alt i eldre steinalder. Igjen finner vi at det i stor grad er Rees ustoppelige entusiasme og møysommelige avsøking av terrenget vi har å takke for at vi har fått et innblikk i denne tidlige perioden av menneskets historie på Jeløya.

Forsommer ved Ramberg øvre
Gården Ramberg øvre sett fra utkikkspunktet vest for toppen av Rambergbakkene en kveld i slutten av mai. Den klare kveldssola får det nye kornet til å gløde som rav mot skyggene. Det hvite hovedhuset er fra 1700-tallet. I silhuett mot sjøen ser vi låven og et stort kastanjetre. Skogen bakenfor er den som fører ned til Dragonfjellet og Rambergnebba. På den andre siden av fjorden ligger Tofteholmen, Hurumlandet og den vesle byen Tofte.

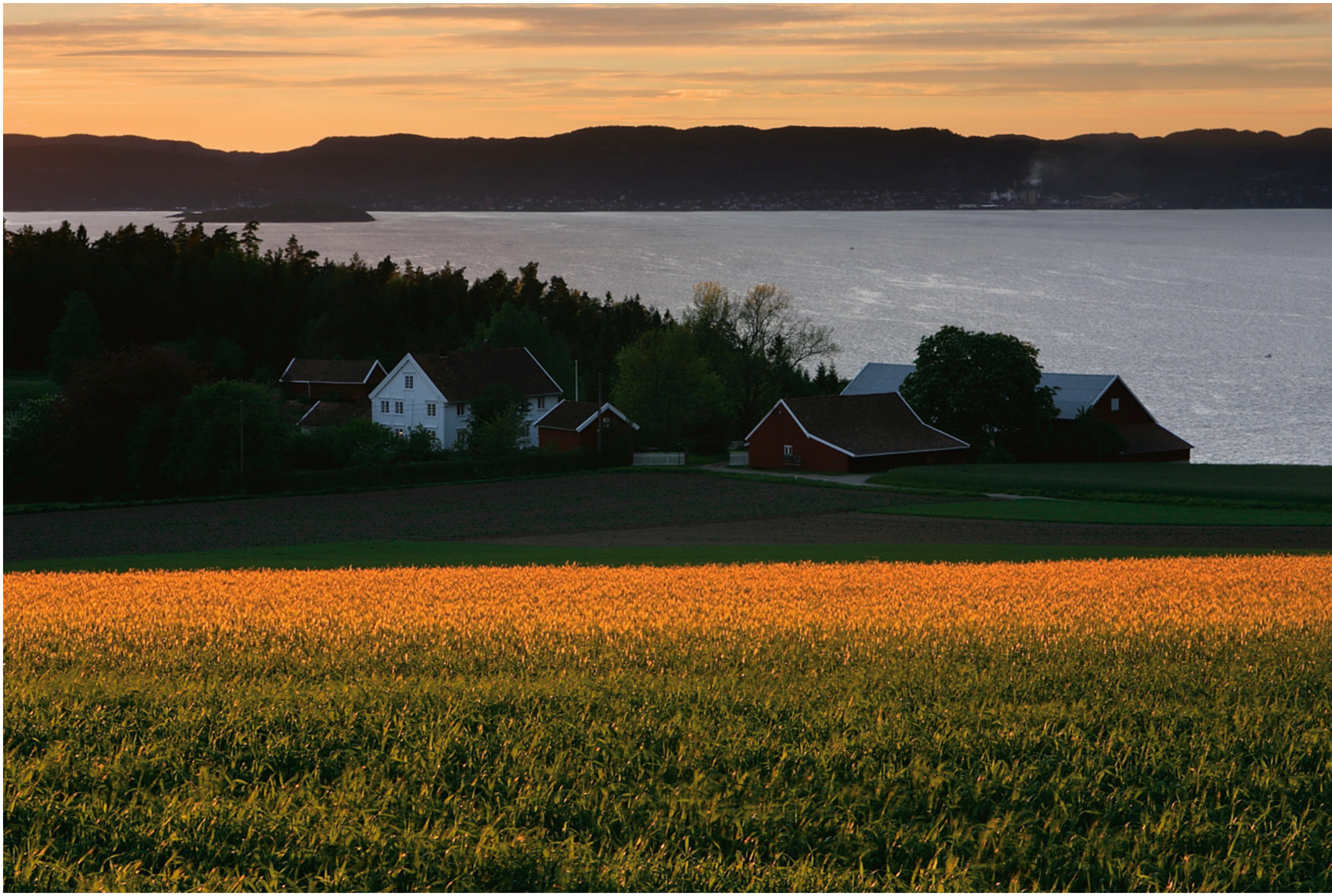

Brødrene Otterstad på Ramberg nedre har også gjort flere funn av steinalderobjekter på og ved jordene. I tillegg oppdaget de i juli 1990 et felt med helleristninger inne i skogen mellom Vesteråt og Fuglevik, trolig fra bronsealderen. På et nordvendt svaberg er intet mindre enn trettién båter risset inn i steinen, dette ifølge Ree, som besøkte feltet i lag med arkeologen Erling Johansen før deler av det ble ramponert av en guttunge som ville pynte litt på det med en stein. Men de opprinnelige båtene er fortsatt synlige, spesielt i etterkant av regnvær. De er imidlertid altfor eksponert for naturens eroderende krefter. Noe må snart gjøres for å beskytte dem, ellers vil de gradvis bli tæret vekk. Myndighetene må spandere et passende vern mot elementene, et som ikke hindrer besøkende i å betrakte dette enestående kulturminnet der det hører hjemme.

Videre er Ramberg-området rikt på minner fra jernalderen. På den skogkledde kollen bak det populære utkikkspunktet med benkene finnes restene av en bygdeborg, opprinnelig registrert alt på slutten av 1800-tallet, men siden glemt og så gjenoppdaget av hobbygeolog Egil Jensen. Nær kantene av høydedraget, delvis skjult av den tette vegetasjonen, ligger en mengde store steiner som ikke kan ha havnet der på naturlig vis. Da borgen ble ferdigstilt, noe som sannsynligvis skjedde i folkevandringstiden, formet de trolig en sammenhengende mur som befant seg umiddelbart innenfor et ytre forsvarsverk av palisader. Muren bidro etter alt å dømme til å holde pæleverket på plass, og ga forsvarerne noe å plassere føttene på. Treverket er for lengst borte, men konturene av muren er fortsatt synlige, selv om mange av steinene har flyttet på seg som følge av utallige runder med frost, tøvær og erosjon.

Menneskene kan også ha bidratt til at lite av borgen er bevart. I middelalderen ble mange fornminner ødelagt fordi de ga assosiasjoner til tidligere tiders gudedyrkelse, og det var heller ikke uvanlig å hente stein fra slike steder til rent praktiske formål.

Likevel, noe overlevde, og med bakgrunn i ovennevnte viten er det mulig å forestille seg høydedraget slik det kan ha framstått på 400-tallet, nakent og gresskledd, og med hundrevis av spissede påler som en ring rundt toppen. Der ville folk på Ramberg ha kunnet forskanse seg i år med ufred, men om de noensinne fikk bruk for borgen, får vi nok aldri vite sikkert.

Når det gjelder gjenstander, har jordet på nordøstsiden av veien ned mot gårdene fått ry som et viktig funnsted. Der har det dukket opp flere spennende objekter, deriblant en ringnål av kobber fra vikingtid, og restene av et sverd fra 1100-tallet. 1200-tallet er representert med en sølvmynt, og fragmenter av en tallerken er datert til ca. 1300. Fra middelalder generelt er det funnet flere spinnehjul av bly, fragmenter av en malmgryte og et kar, samt diverse nagler. I tillegg er det framkommet en mulig blybarre og noe som kan være en vektskål. Fra det attende og nittende århundre foreligger det mynter av tysk og fransk opprinnelse. Hoveddelen av funnområdet er nå registrert som kulturminne av Kulturhistorisk museum, og det er dermed lagt ned forbud mot videre leting. Forbudet begrunnes med at det antakelig eksisterer flere gjenstander i intakt form under pløyelaget, og at disse bør letes fram av profesjonelle. Problemet er bare at museet tydeligvis mangler de ressurser som er nødvendige for å igangsette en utgravning.

I samme område er det også funnet en ganske stor, avlang og gråhvit stein formet som en fallos, et svært interessant funn fordi dette etter alt å dømme er en av historiens ”hellige, hvite steiner”, skulpterte etterlikninger av det mannlige lem som ifølge forskningen stammer fra 400- eller 500-tallet (Steinsland 2005, s. 143–151, 338), altså noenlunde samme tidsepoke som den nevnte bygdeborgen. I førkristen tid var falloser symboler på kraft, fruktbarhet og nytt liv, og de hvite eller gråhvite steinene settes ofte i forbindelse med dyrkelse av den gamle vaneguden Njord, som i norrøn mytologi er far til søskenparet Frøy og Frøya. For øvrig er en rekke av disse steinene funnet på, i eller ved gravhauger, noe som kan ha sammenheng med at en forestilte seg døden som en form for erotisk omfavnelse, at en håpet at den døde gjennom sin posisjon kunne sikre fruktbarhet blant de levende, eller at en rett og slett tenkte på døden som et naturlig ledd i slektens og livets fornyelse. Uansett, fallossteinen fra Ramberg gir en fascinerende ledetråd til religion og gudedyrkelse på Jeløya for mer enn tusen år siden.

Like vest for fjøset på Ramberg øvre finnes dessuten en grunnmur av ukjent opprinnelse, og ved den kom den ene halvdelen av en diger middelaldernøkkel av bronse for dagen. Men ikke nok med det. Sør for hestehagen, skjult under en busk, ligger det som muligens er restene av en åpnet gravhaug. Nærmere hovedhuset er det funnet flere vevtyngder, det vil si lodd som ble brukt i forbindelse med veving, noen av dem med en dekorert overflate. Ved grøftegraving i området ble det i en dybde av en knapp meter oppdaget rester av eldgamle bålplasser.

Høstfarger ved Rambergtoppen
Veien til Ramberg øvre en ettermiddag i slutten av oktober. Skogen til høyre består hovedsakelig av eik og lønn, og det er lønnebladene som står for de klare, sitrongule fargene. I denne løvskogen ligger det Egil Jensen kaller en kampsteinsplass, et lite geologisk eventyrland der han har funnet hele tjueto forskjellige bergarter. Fortsetter en innover, kommer en de vemodige restene av hagen til Bangvillaen. Til venstre på bildet ser vi Ramberg øvre og den store blodbøken i gårdens hage. Jordet til høyre for veien er registrert som et viktig funnområde av Kulturhistorisk museum.

Går vi så ned i skogen på nordsiden av fjøset, kommer vi inn på en hulvei, en oldtidsvei som er blitt slitt ned i terrenget av kontinuerlig bruk gjennom uminnelige tider. Den passerer minst to mulige gravhauger, og munner ut ved tre mystiske grøfter som ifølge arkeolog Frans Arne Stylegar kan indikere forhistoriske tufter av båtnaust, et relativt vanlig fenomen på Vestlandet, men sjeldent i Oslofjorden. Stylegar arbeider i dag som fylkeskonservator i Vest-Agder, men er oppvokst på Jeløya, og nekter ikke for at han fortsatt har et nært forhold til barndommens løyndomsfulle Jalund.

Allerede før noen satte de merkverdige fordypningene i forbindelse med båtnaust, fant hobbyarkeolog Aage Olsen tre skipsnagler på stedet som uten tvil er autentiske. Grøftene ligger dessuten om lag ti meter over dagens havnivå, noe som i henhold til Stylegar stemmer med forholdene i eldre jernalder. Han understreker at det skal veldig mye til at en finner slike skipsnagler ved en tilfeldighet, og at Olsens funn gjør det enda mer sannsynlig at det ble reparert båter ved Rambergbukta i jernalderen. Stylegar uttrykker begeistring for Ramberg som område.

– Det enestående ved Ramberg er helheten. Vi har spor av kontinuerlig bosetning fra eldre steinalder til i dag. Vi har steinalderfunnene, helleristningene, bygdeborgen, den intakte hulveien mellom gårdene og Rambergbukta, de mulige tuftene av båtnaust, gravhaugene. Alt dette i et landskap som er lite berørt av moderne inngrep, sier Stylegar.

Den historieinteresserte Egil Jensen sier seg enig med Stylegar, men framhever også de geologiske aspektene. Han legger stor vekt på behovet for bevaring av særtrekk som kampsteinsplassen inne i skogen ved den gamle frukthagen til Bangvillaen. Der har han funnet tjueto ulike bergarter.

– Kampsteinsplassen på Ramberg, avsatt av breen ved slutten av siste istid, er den fineste i fylket. I utlandet blir slike områder bevart og brukt til undervisningsformål. Her reguleres de til boligtomter, sier han hoderystende, og avslutter med en kraftsalve:

– Området fra Ramberg til Kjellandsvik er det mest interessante i vestre Østfold, både når det gjelder geologi og historie. Årsakene til at det ikke er vernet, er rent politiske, mener Jensen, og sikter til at det hittil har vært vanskelig å få aksept for at det skulle være behov for mer enn ett landskapsvernområde på én og samme øy, hvor riktig det enn måtte fortone seg sett med fagmannens øyne.

For enkelte kan kanskje ideen om å verne et kulturlandskap som i tusener av år er blitt påvirket av mennesker, virke som et paradoks. Det er jo nettopp menneskelige inngrep som har gitt slike områder en særskilt karakter. Men i vår tid innebærer inngrep ofte at et område forandres til det ugjenkjennelige. Istedenfor tidligere generasjoners ofte små og langsomme endringer, begrenset av de enkle teknologiene, kommer store og voldsomme. Dermed blir kontinuiteten brutt, sporene av historie i landskap og folkeliv blir visket ut, den givende opplevelsen av nærhet til fortiden forsvinner for alltid. Som ved en utbygging, når et område plutselig blir brutt opp av elementer uten noen forbindelse til det som har vært, når jorden blir borte under veier og villaer, og et landskap som var lett tilgjengelig for enhver besøkende, blir et lappeteppe av private tomter. Når et eldgammelt kulturlandskap blir gjenstand for moderne inngrep, blir det sjelden noen ro igjen til ettertanke, den skjøre stemningen som leder til innlevelse, blir revet opp og ødelagt, atmosfæren av historie forsvinner like fort som perler av dugg under en brennende sol.

Det flammende hjertet

Returnerer vi til fortiden, finner vi at Ramberg har også mye spennende historie å by på fra nyere tid, og da spesielt 1800-tallet. Ramberg øvre fikk en rekke fornemme besøk, kjærlighetserklæringer ble risset inn i vindusglasset, og eidsvollsmenn fra Sibbern-slekten hadde et tett forhold til denne gården. Det var også her at grunnlaget ble lagt for slektskapet mellom familiene på mange av gårdene på nordre Jeløy, og til og med eventyrsamleren Asbjørnsen besøkte ofte Ramberg. I det følgende skal vi hente fram noen glimt fra denne innholdsrike tiden.

Hovedhuset på Ramberg øvre stammer sannsynligvis fra 1700-tallet. Om bare veggene kunne snakke, hva ville en vel ikke da fått høre av øyeblikk fra langt tilbake. Men det håndblåste glasset i et av de vestvendte vinduene i første etasje forteller i alle fall to slike historier. Der er det tegnet inn et brennende hjerte, og i omrisset av dette er det skrevet: ”Rynning og Kajamieia”. Datoen er også med: ”13/7 1817”.

Rynning hadde vært sogneprest i Moss siden 1813, og må ha risset inn inskripsjonen da han besøkte Ramberg sammen med sin hustru Kaja på nevnte dato (Vogt 1949, s. 146). Han var neppe noen typisk representant for kirken på sin tid, og skal ha blitt husket lenge etter sin bortgang for sitt omgjengelige og muntre vesen. Sin hustru kalte han ”mi eia” for å skille mellom henne og pleiedatteren deres, Kaja Sandberg, som også er kjent som ”gamle fru Wankel”. Ifølge beretningene skal han ofte spøkefullt ha sagt at han hadde ”to Kajer” eller ”tokayervin”, som han kalte det.

Like ved siden av Rynnings lystige kjærlighetserklæring er enda en dato og flere andre navn risset inn. Den 18. juli 1817 må Ramberg ha fått nok et fornemt besøk, denne gang av Henriette Sommerhjelm, Alette Huitfeldt og Fred Huitfeldt. Sommerhjelm antas å ha vært ”conferensrådinne” på Tomb herregård i Råde, mens Huitfeldtene var i slekt med vertskapet.

Søster Huitfeldt

I 1778 ble Søster Huitfeldt, datter av generalmajor Huitfeldt til Elingård, giftet bort til major Georg Sibbern. Han var hele 28 år eldre enn henne, og skal ha vært en streng og innesluttet herre. Huitfeldt gråt neppe så veldig mange tårer da Sibbern gikk bort, og hun endelig fikk mulighet til å velge ektefelle selv (Huitfeldt-Kaas 1890, s. 50–54).

I 1802 giftet hun seg med sin utkårede, premierløytnant Hans Larsen, som var bare ett år eldre enn henne. Dette var ikke det mest passende parti for en dame av hennes stand, siden Larsen, slik familien påpekte, var ”bondefødt”, og dessuten hadde ”en tarvelig utdannelse” (Huitfeldt-Kaas 1890, s. 57–58). I den første tiden etter giftermålet var det nok betydelig misstemning i familien, men etter hvert må forholdene å ha bedret seg.

Ramberg på Jeløya ble stedet de bosatte seg. Da som nå var nok Ramberg et fredfullt sted med ren luft og enestående vakker utsikt. Larsen skal ha vært en tapper og godmodig mann, og begge var sannsynligvis lykkelige i ekteskapet. I 1818 ble han dessuten forfremmet til krigskommissær, med den status det medførte. Hans eneste last skal ha vært ”en tilbøyelighet til sterke drikker” på sine eldre dager.

Huitfeldts eldste sønn fra første ekteskap, Valentin Christian Wilhelm Sibbern, skal ha vanket mye på Ramberg, og også sønnen Henrik Frederik Arild Sibbern må ha hatt et godt forhold til sin mor og hennes ektefelle. I sin selvbiografi skriver oberstløytnant H.F. Arild Sibbern om hjemkomsten til Norge i 1810 etter tolv års fravær. Mer enn noe higet han etter ”at naae gaarden Ramberg på Jeløen, mine forældres hjem, og endelig stod jeg i gaarden, hvor gamle Ingeborg imidlertid underrettede meg om, at forældrene var i selskap på nabogaarden Næs, hvorhen jeg da ilede og endelig med inderlighed og glæde favnede min saa længe savnede moder og min kjære stefader capitain Larsen”. Valentin og Arild Sibbern er begge kjent som eidsvollsmenn.

Stamfaren Gudmund Olsen

Etter Larsens død i 1824 ble Ramberg delvis overtatt av innflytteren Gudmund Olsen fra Våler (Ringdal 1989, s. 353–356). I løpet av de kommende årene gjorde han flere kjøp, og i slutten av 1830-årene eide han både Ramberg, Fuglevik og Aas søndre. Han skal ha vært en driftig, men stridbar mann, som stadig var involvert i ulike tvister og rettssaker.

Det var i Gudmund Olsens tid at Ramberg ble delt i to gårder. Den opprinnelige, høyest beliggende gården ble hetende Ramberg øvre eller søndre, mens de bratte, nordvendte liene nedenfor ble ryddet for å skaffe jord til det som ble Ramberg nedre eller nordre.

Ved kjøpekontrakt av 22. september 1852 overdro han alle sine eiendommer til sine fem sønner. Aas søndre gikk til hans eldste sønn, Ole. Hans yngste sønn, Johan, og hans nest eldste sønn, Mads, samt hans nest yngste, Olaves, tok over Fuglevik. Ramberg øvre gikk til Christian, hans tredje sønn. Dermed var grunnlaget lagt for tette bånd mellom gårdsfamiliene på nordre Jeløy. Men hva med Ramberg nedre? I 1854 overdro Olaves sin andel i Fuglevik til Mads, og senere finner vi han som eier av nettopp Ramberg nedre.

Siden har samtlige av de fire gårdene i større eller mindre grad fulgt familie og slektninger, og på Ramberg øvre finner vi i dag ekteparet Gerd og Tore Thonstad. Gerds bestefar var Henrik Skallerød, den kjente ordføreren, og Gerds bestemor var datter av Christian Gudmundsen. Gerd er altså en direkte etterkommer av Gudmund Olsen. Med ektemannen har hun to barn, sønnen Knut Arild og datteren Merete, og kontinuiteten skulle vel dermed være sikret.

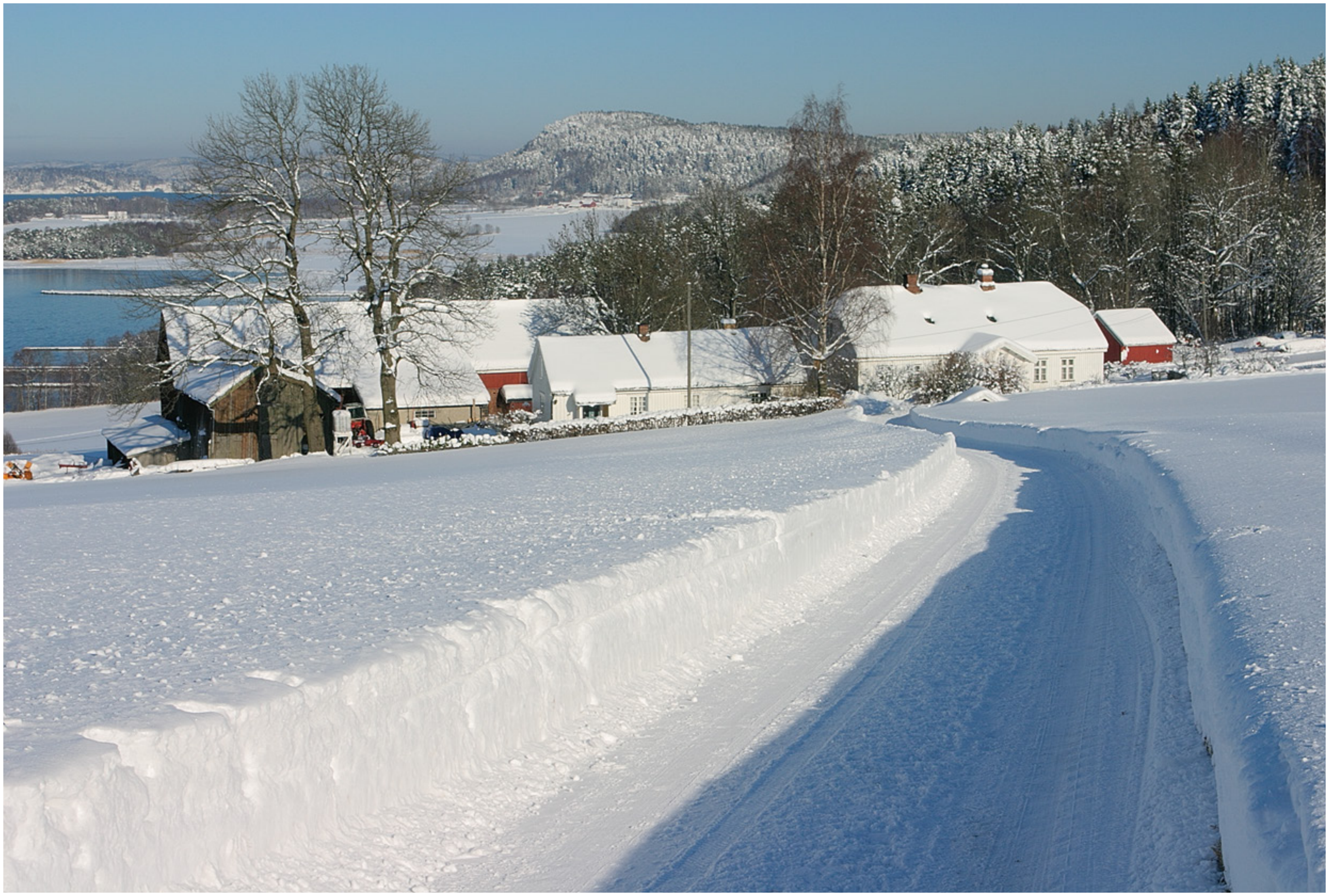

Vinterdag ved Ramberg nedre
Februar 2006 brakte uvanlig store snømengder til Jeløya. På Ramberg var alle bygninger kledd i vinterens kritthvite drakt. Fra venstre ser vi den gamle låven som Edmund Ree mang en gang brukte som atelier, de to store asketrærne, den nye låven, det utvidede bryggerhuset som er boligen til Harald Otterstad, og hovedhuset der broren Arne bor. Bortenfor begynner skogen som kler vestsiden av Rambergåsen, og i nord ser vi Aas-gårdene og den karakteristiske profilen til Bjørnåsen. Ute på det flate Neslandet kan vi ane hovedhuset på Nes vestre.

Brevene fra Asbjørnsen

I de gamle stuene hos Gerd og Tore er arven fra fortiden tatt vel vare på, og for en del år tilbake kom de over åtte brev fra eventyrsamleren Peter Christen Asbjørnsen i et gammelt skatoll. Antakelig hadde de ligget der helt siden slutten av 1800-tallet uten at noen i familien tenkte videre over det, men funnet bekrefter nok indirekte det Gerd ble fortalt av sin far, nemlig at Asbjørnsen ofte skal ha kommet på besøk til Ramberg i Christian Gudmundsens dager. Av brevene framgår det nemlig at Asbjørnsen hadde skaffet sin tante Sara losji på Ramberg øvre, og at han betalte for hennes underhold. Denne lite kjente tanten var en uekte datter av Dorothea Wielsgaard, P. Chr. Asbjørnsens farmor, og halvsøster av Asbjørnsens far. Men selv om hun kalte seg Asbjørnsen etter Dorothea Wielsgaards første mann, var hennes far en helt annen. Da hun kom til verden i 1791, var det sannsynligvis som en følge av et heller kortvarig møte mellom moren og "en gevorben soldat Bjørn Thoresen". Som et uekte barn, og uten far, stilte hun svakt i datidens samfunn, og hun ble da heller aldri gift. De færreste ville vel ha protestert om nevøen hadde holdt seg unna henne og unnlatt å hjelpe henne. At han likevel tok seg av henne og støttet henne økonomisk, sier ikke så rent lite om P. Chr. Asbjørnsens omtenksomme vesen, og bekrefter vel bare det inntrykket vi har av han fra før som en varm og omgjengelig kar.

I et brev datert 2. juni 1874 skriver Asbjørnsen det følgende til Christian Gudmundsen: ”Jomfru Sara Asbjørnsen [...] har sagt at hun har Dem meget at takke for den Godhed og Venlighed, som De og Deres Hustru ved mange Leiligheder har vist hende [...]. Idet jeg takker Dem for dette saavel som for alt hvad De for øvrig har gjort for den Gamle, legger jeg min Bøn til hendes, om De, dersom hun skulde falde fra, vil have den godhed at sørge for en anstendig men tarvelig Begravelse og gjøre de fornødne Udlæg dertil, som efter Deres Regning skal blive dem erstattet av mig. [...]” Asbjørnsen var mye på reisefot, og var altså bekymret for at han ikke ville kunne være til stede dersom tanten skulle gå bort. Nå høres ikke en ”tarvelig” begravelse særlig omtenktsomt ut i våre ører, men den gang betydde ”tarvelig” rett og slett ”enkel”.

Hos Otterstad-brødrene

Ramberg nedre har i en mannsalder vært eid av brødrene Arne og Harald Otterstad, etterkommere av Olaves Gudmundsen, og det skal godt gjøres å finne fram til noe i gårdshistorien eller landskapet som ikke dette solide og vennlige tospannet allerede kjenner til. Spesielt Harald har interessert seg sterkt for lokalhistorie, og han er derfor den av de to undertegnede har snakket mest med.

Å låne litt varme

Heller ikke på Ramberg nedre kommer vi utenom de utallige besøkene til Edmund Ree, og Otterstad-brødrene har mange interessante og underholdende historier om denne trofaste kunstnerens gjøren og laden. Ree sluttet aldri å la seg fascinere av motivene i dette landskapet som jeløygutten Arnulf Johannessen en gang så treffende benevnte ”Oslofjordens Hardanger”. På kalde dager spurte han på sitt høflige og velartikulerte vis om han kunne få ”låne litt varme”, og varme fant han, i mer enn én forstand, for Ree kom alltid godt overens med Otterstad-familien, som sjelden lot seg irritere over den ivrige kunstnerens ofte langvarige nærvær. De lot han få traske rundt på gården som han ville, og låven var nærmest for et atelier å regne. ”Her er en rest av det gamle Jeløen,” sa han en gang til Harald. Der, i det særegne, dunkle lyset, og varmet i sjelen av den rambergske gjestfrihet, malte han flere av sine hestebilder, dit tok han med seg elever, og det var i forbindelse med dette at gamle Otterstad en gang bemerket, kanskje en smule oppgitt, at ”Du har jammen meg gjort mye mer penger på den merra mi enn jeg har!”

Det var også en gang Ree hadde bestemt seg for å forevige gamle Anders Otterstad før det var for sent. Han var lei seg for at han ikke hadde fått gjort det samme med alle de eldre på de andre gårdene, og bad Otterstad om å sitte modell. Flere ganger kom han til Ramberg nedre for å arbeide på dette portrettet, men disse besøkene førte også til et annet bilde som slett ikke var planlagt, noe Harald vet å fortelle om. Synet av kunstneren som plutselig fikk ånden over seg og på helt spontant vis begynte å arbeide, ble et uforglemmelig minne.

– En dag han kom hit satt broren min og han far inne på kjøkkenet i hovedhuset og ”skjena skjæl”, som vi sier, de hadde vært nede i bukta og hentet blåskjell som de åpnet med kniv og tok ut innmaten av, for den brukte vi til å agne krokene med når vi skulle fiske med line. Da ’n Edmund fikk se de to som satt der og jobbet, bøyd over bøtta med skjell, da glemte han helt at han skulle fortsette på det bildet av han far. Han tegnet dem isteden, han. Det gjorde han nokså fort, men det ble utrolig fint, det må jeg si. Han tok dem helt på kornet. De satt ikke med ansiktene mot han, det var kroppsbygningen han gikk etter, men han tok dem akkurat slik de var, sier Harald imponert.

Om fisket med line er det å si at de ferdig agnede krokene ble lagt klare i en stamp, slik at lina eller "bakka" bare kunne slippes over ripa etter hvert som båten ble rodd utover. Det ble gjerne gjort om kvelden, slik at redskapen kunne stå ute natten over.

– Jeg husker den første gangen vi hadde dette ute, det var vel i 1950-årene, og jeg syntes det var veldig spennende. Vi fikk ikke så mye, men vi fikk pigghå, fire stykker, og det hadde jeg aldri sett før, forteller Harald.

Pastelltegningen av blåskjellrensingen ble solgt kort tid etterpå i forbindelse med en utstilling på Hoppern skole, men Harald har et annet bilde på veggen som også vekker minner.

– Her har han skrevet bakpå: "Jeg husker Anders Otterstad og hans and." Han hadde en nydelig håndskrift, han Edmund. Dette laget han da far hadde vært død i nesten to år. Vi hadde en and som fulgte etter han far som en bikkje. Det er malt etter hukommelsen, men det er så likt han far at det er rart å se på, sier Harald undrende.

Da portrettbildet til slutt ble ferdig, var ikke modellen helt fornøyd med resultatet. Men Ree konstaterte med den største oppriktighet: "Ja, men det er slik du ser ut i mine øyne" … Likevel, det skulle mer til enn et bilde for å rokke ved forholdet mellom Ree og Otterstad.

Familien lot seg heller aldri friste til å selge unna jord til utbyggingskåte spekulanter, så på dette viktige punktet var Otterstadene og Ree i stor grad på bølgelengde. Harald tar åsen ved Høyenholm som eksempel. Da vanntårnet ble satt opp, og vann og kloakk kom til området, varte det ikke lenge før et byggefirma banket på og ville ha en avtale.

– Vi kunne bare sette navnene våre på et papir, og da var det ikke måte på hvor fint det skulle bli der oppe. Men vi sa nei, og de måtte dra med uforrettet sak, smiler Harald.

Ree kom også til Ramberg på grunn av de mange funnene av redskaper fra steinalderen, og Harald husker en episode som illustrerer den arkeologiinteresserte kunstnerens nesten synske teft for oldsaker:

– Vi drev og harvet like ovenfor hagen ved hovedbygningen, og akkurat da kom han Edmund, for han var selvfølgelig ute og ruslet, vet du. Ja, så spurte han pent om han kunne få lov å komme ut der vi holdt på, og se om han fant noe, og han hadde ikke gått mer enn ti meter før han sto med et prakteksemplar av en steinøks i hendene. Mange reagerer ikke på slikt i det hele tatt, men han Edmund hadde en egen evne til å legge merke til ting, og slik var det også med far, forteller Harald.

– Om vinteren drev forresten Edmund og faren hans med isbading nede i bukta. Noen ganger var det så kaldt i lufta at badebuksene de gikk og bar, var helt stivfrosne når de kom tilbake hit, ler han.

Glimt fra julestria

Mens broren bor i hovedhuset, har Harald tilhold i det ombygde bryggerhuset. I den eldste delen står fortsatt en diger bryggerpanne i jern, en levning fra årene da bryggerhuset spilte en sentral rolle i livet på gården, ikke minst i julestria. Da kom slakteren til gårds for å ta seg av de utvalgte grisene, og Harald var med og så på helt fra han var liten gutt. På den tiden ble slakting på gårdene sett på som noe helt naturlig og selvfølgelig, og det ble også regnet som en selvfølge at barna viste interesse for gårdsarbeidet og hjalp til det de kunne.

– Kalver og sauer tok far seg av selv, men når det var gris som skulle slaktes, da sendte vi bud på en av slakterne. Det var flere slike som reiste rundt på gårdene, men vi brukte særlig en som het Tollefsen. Det var vel først i desember at grisene ble tatt, og det var et styr, kan du tro. Først måtte de få grisen ut av fjøset, og den skrek og hylte noe forferdelig. Når den så var ute, lukket de døra og satte trynetom på den. Det var en rennesnare som gjorde det lettere å styre den i riktig retning. Da kunne den avlives, og blodet ble tappet over i et kar som noen måtte stå og røre i helt til det ikke lenger var fare for at blodet skulle levre seg. Så bar det over i bryggerhuset. Der kokte det i bryggerpanna, og slakteren tok varmt vann og helte på skinnet slik at busten lettere kunne skrapes av. Jeg husker godt hvordan jeg kom inn i rommet med den stramme lukta og bare så vidt kunne skimte slakteren der inne i dampen et sted, erindrer Harald med et smil.

– Jeg var nysgjerrig, vet du, og jeg ble aldri holdt borte fra det som skjedde. Det var helt normalt at ungene var med, og det har fulgt meg hele livet, det synet at slakting er en del av naturens gang, påpeker han.

Når arbeidet var utført, var det skikken at slakteren fikk en liten dram eller to som ekstra påskjønnelse. Innvollene tok de vare på og vannet ut i gamle eikefat som var kappet i to, og kotelettene ble brunet i panne, surret i en diger kjele og hermetisert på store glass. Farse fikk de laget hos Ertnes nede i Krossern, og etterpå var det å steke kjøttkaker til den store gullmedalje og vel så det. Det siste tok kusinen til faren seg av, for moren til de to brødrene var gått bort allerede i 1941, da Harald var bare tre år gammel. Bakes skulle det også, og Harald fløy og stjal deig og smakte på slag som fattigmann, goro, peppersnipper og sandkaker.

Fra selve julekvelden husker Harald spesielt hvordan bestefaren, Anders Christian Rørvik, kom inn i stua med en svær bibel og en alvorlig mine for å lese fra Juleevangeliet.

– Det gjorde inntrykk. Da skulle det være stille, og så uttalte han ordene med dialekten fra Flekkefjord: ”Og det skjedde i de dager ...” Nei, jula var ingen spøk. Jeg husker kirkeklokkene i Moss ringte inn til jul klokka fem, og den klangen bar helt til gården. Det var mye mindre bakgrunnsstøy den gangen. Vi ungene fløy gjerne rundt og lekte, men når vi hørte klokkene ringe, da stoppet vi opp. Da gikk folk ut for å lytte, og da fikk vi for alvor følelsen av høytid, smiler Harald.

Slakting på gården var for øvrig en del av julestria til et eget slakteri ble åpnet i Værftsgata. Inntil da hadde gårder som Ramberg nedre tatt hånd om sine dyr fra fødsel til død. Etableringen av slakterier markerte slutten på tradisjoner som gikk hundrevis av år tilbake i tid, og begynnelsen på en ny fase i industrialiseringen der kjøtt ble et ferdigpakket og behagelig ublodig ”produkt” og avstanden mellom menneske og dyr, mat og opphav, livsførsel og død, ble større enn noensinne. I dag gjør regelverket det vanskelig eller umulig å slakte hjemme, og dyrene venter på sin skjebne i lastebiler.

Middag og hestehvil

Døgnrytmen på gården var også sterkt påvirket av husdyrholdet. Senest klokka seks sto de opp, annenhver dag for å kjøre melk

Vinterdvale
Denne gamle folkevogna skulle neppe brukes med det aller første ... Ettermiddagsstemning fra sørsiden av låven på Ramberg øvre. Den lave vintersola skapte en tiltrekkende kombinasjon av lys og skygge på den gamle låveveggen. De tre vinduene, og mørket innenfor, bidrar til å framkalle en stemning av mystikk og nostalgi. Hvem har bilen tilhørt? Hva skjuler seg bak de rustne sprossene?

til byen, for dette vekslet de på med Ramberg øvre. Frokost spiste de mellom halv ti og ti, og så dro de ut for å jobbe. Men hestene trengte å hvile, så halv to var det middag og middagshvil. Et måltid klokka seks markerte avslutningen på dagen.

– Vi måtte følge klokka veldig nøye da vi hadde dyr. Da nyttet det ikke å sjonglere med tidspunktene. Var du så mye som et kvarter for sent ute, begynte dyrene å protestere, smiler Harald. Dyrene var en stadig kilde til både glede og opplevelser.

Med lys og lystergaffel

Harald er også en av dem som ennå kan fortelle om hvordan det var å lystre fisk i Rambergbukta nattestid. Det var før det ble forbudt å benytte seg av kunstig lys, og siden de ikke hadde batterier, brukte de en stor "Petromax" parafinlampe som lyskilde. Den bar de med seg i en hank ned til båtplassen ved Nebba, og når den var tent, hang de den foran baugen med en skjerm rundt, slik at lyset ble rettet ned i vannet. Så rodde de ut i mørket med lystergaffelen klar, og det er ikke vanskelig å forestille seg hvor spennende det må ha vært å gli utover i bukta og iaktta livet på sjøbunnen. Når fjorden lå rolig og bare lyden av årene brøt stillheten, var det en helt spesiell stemning av forventningsfylt fred. Men en måtte samtidig være våken og klar til å reagere, for plutselig kunne fisken komme inn i lyskjeglen.

– Det beste stedet for lystring var grunna mellom båtplassen og Flantorsk. Men det hendte også at vi prøvde nærmere Nebba, for der gikk det ofte storfisk, forteller Harald. Det var imidlertid ikke fritt for at Otterstad-guttene ofte fikk konkurranse.

– Jeg husker spesielt Kåre Kristiansen. Han bodde på Katrinestua, og var fenomenal til å fiske. Det var nesten umulig å komme før han ned i bukta, og når vi fikk kastet loss, var selvfølgelig han allerede i gang med å fiske av det beste området. Da hørte vi bare hvordan han stakk fisk og la den sprellende opp i båten, sier Harald, og rister smilende på hodet. Stort sett var det torsk og flyndre som utgjorde fangstene. Sjøørreten var for var til at de klarte å komme innpå den med gaffelen. Ikke sjelden for den bare som en strek forbi båten. Men i sjøgresset ved skjæret på Flantorsk kunne det ofte stå ål.

– Den var jo et problem å få tak i når vi hadde fått den opp i båten, ler han. Men med en striesekk til hjelp gikk det. Så tok faren den med til Ertnes, som tok seg av røykingen.

– Da det ble forbudt å bruke lys, var det en del som prøvde å skjule det ved å montere en batteridrevet lampe under båten. Men de fleste ble fort tatt av oppsynsmannen, og på én måte var det vel bra at det ble slutt på det. Du skadet en del fisk når du stakk feil, påpeker Harald.

– Men jeg må også nevne den gangen jeg hadde med en tremenning av meg, Toralf Dehli. Han var bare gutten, og hadde veldig moro av å være med ut i båt. Det var en fin formiddag da vi rodde ut, helt blankt på fjorden, og da vi var kommet ut i bukta, fikk vi plutselig øye på en diger piggvar. Men vi hadde ikke med lyster, vi var bare ute for å se på livet på bunnen, og da sier jeg til Toralf at nå ror vi i land, og så stikker jeg opp og henter lystrestanga. Han ventet ved båten mens jeg sprang opp og hentet utstyret, og da vi kom ut igjen, lå den der ennå. Vi fikk den også, og det var en flott fisk på flere kilo, smiler Harald, og viser tykkelsen med hendene.

– Han gutten er voksen og prest inne ved Oslo nå, men samme når jeg treffer han, nevner han den piggvaren. "Husker du det, Harald, husker du det?" spør han. Den dagen står ennå for han som en stor opplevelse, legger Harald til.

I Wennerstens barndomstrakter

De sjarmerende villaene og stuene i skogbrynet nedenfor Ramberg øvre har også historier å fortelle. Den første som fanger blikket, er staselige Vesteråt, også kalt "Villaen". Som i en scene fra et eventyr står den rød og hvit under Rambergåsens mørkegrønne kulisser, der skodda oser i gråhvite strimer fra brattene på våte vårdager. Ved den vesle sletta begynner tømmerveien som passerer helleristningene, og krysser en jordet på den andre siden av veien ved det gamle bekkefaret, kommer en ned til bukta ved Rambergnebba. Vesteråt skal ifølge Harald ha blitt bygd av en marineløytnant Sandberg rundt år 1900, og dette stemmer godt med opplysningene i en kjøpekontrakt av 20. august 1890. Der bekrefter Olaus Gudmundsen Ramberg salget av "et stykke skogbevokst mark" med strandrett til marineløytnant Christen Sandberg. Dette må være den samme Christen Sandberg som i flere år residerte på Kubberød gård på søndre Jeløy (Schulerud 1960, s. 478–488). Senere ble Vesteråt testamentert til en menighet i Oslo som benyttet det som feriested. Men redaktør Rolf Thommessen i Verdens Gang skal også ha holdt hus på Vesteråt en tid, og som Margrete Kjær (1950, s. 198) skriver i sine erindringer: "[…] og om Rolf Thommessen kan trygt sies at elskverdigere, flottere, romsligere mann aldri har sittet i noen redaksjon i hovedstaden." Akkurat når Thommessen bodde på Ramberg, er imidlertid uvisst.

Den neste eiendommen vi kommer til, er Roli, en lun liten idyll med frukthage ned mot sjøen på venstre side av veien, og selve huset beliggende på høyre side, rammet inn av steingarder og skog. Der tilbrakte Inger Wennersten, byens fargerike diktoppleser og kulturpersonlighet, en rekke av sine barne- og ungdomsår. Inger kom dit med sine søsken og sin mor, Borghild Karoline Svendsen, da hun var tretten, det vil si i 1947, og Roli var siden hennes hjem like til hun fylte tjue og giftet seg med urmakeren og jazzmusikeren Kitten. Før flyttingen til Roli hadde hun bodd på gården Høyenholm, som hadde vært i familiens eie, men faren, Svenn Svendsen, hadde ikke funnet seg til rette der da han vendte hjem etter krigen, han var først og fremst sjømann, og ønsket å bo nærmere fjorden. Dermed ble Rambergbakkene en nødvendig del av den daglige skoleveien. Inger har ingen vanskeligheter med å huske de mange turene opp og ned den bratte kjerreveien med stiletthæler under føttene og vippeskjørt rundt midjen, og var det forelskelse på gang, ble turene fort enda flere. Likeledes husker hun vennlige Anders Otterstad, og hvordan han hilste henne velkommen med sin sedvanlige replikk: "God dag, frøken Svendsen, pent vær i dag." Det var ikke så mange ordene de sa til hverandre, men hun følte alltid at de var på bølgelengde. Utsikten kan hun heller ikke glemme, den var alltid der som en lise for sjelen, ikke minst når livet var tornefullt.

I dag bor Inger som enke høyt oppe i den spennende gamle bygningen som er Torvgården i Moss, men de mange årene i byen har ikke dempet hennes sterke følelser for Jeløya. Hun nøler ikke med å svare da jeg spør om hun kan prøve å sette ord på disse følelsene.

– Jeløen er så romantisk. Der kan du gå for deg selv og drømme, og finne gjenklang for poesi. Det er utrolig vakkert der, og du kan oppleve det vakre alene, du må ikke alltid ha noen i nærheten. Variert er det også, både vinter og vår og sommer og høst er det tusen nyanser å oppleve. Du får lyst til å male, jeg skulle så gjerne ha kunnet male selv. Når du ser noe vakkert, får du lyst til å fange det i et bilde, slik at andre kan få oppleve det samme. Jeløen har gitt meg så mye. Jeg tror de fleste som har bodd der, har et eget forhold til den. Jeg vet ikke sikkert hva det kommer av, men er det ikke det at det er så skjønt der, og at vi alle bærer på en lengsel etter skjønnhet?

Tredje stopp er Karlsro. Der bodde det en gang tre søsken, Karl, Constance og Marie Brynildsen. To ganger i uka hentet de melk og andre nødvendigheter oppe hos Otterstad, og på sommeren fisket de hvitting som de tørket på grener i skogen og laget tørrfisk av.

Så står vi ved Katrinestua, som også ligger mellom veien og sjøen. Den ble i sin tid testamentert til Moss menighetspleie, som brukte den som feriehjem for slitne husmødre. På Katrinestua fikk de alle måltider servert av en innleid kokke, og ellers hadde de stedet for seg selv.

Men hvem var Katrine? Svaret finner vi sannsynligvis i folketellingen av 1865, der Katrinestua er oppført som en husmannsplass kalt "Rambergnebba". Folketellinger er kanskje ikke det en vanligvis forbinder med underholdende lektyre, men i dette tilfellet finner vi informasjon som gir både morsomme og bevegende antydninger om hvem vi ville ha møtt, og hva vi ville ha sett, hadde vi lagt turen om Katrinestua på midten av 1800-tallet. Det ble dyrket både korn og poteter på stedet, og på tunet spankulerte nok et utvalg fjærkre. Frukthage hadde de også. Av beboere finner vi Olaus Kjær, "musiker, tidligere ved Marinen, nå kun leilighetsvis musikant", Elvine Jansen, som "går som sykepleier omkring i husene", og endelig en kvinne med fornavnet Katrine, nemlig Katrine Marie Henriksen, som "lever av sine midler". Litt av en samling av personligheter, og så to ugifte kvinner og en ledig marinemusiker i samme bolig …

De siste to husene vi passerer, er Bergershytta og Simavik. Noen kunne kanskje la seg lede til å tro at navnet "Simavik" har noe med sjø å gjøre, men nei, det er dannet av "si" og "ma", de første to bokstavene i fornavnene til ekteparet Bakke, de som først bygde den nå utvidede og riktig så herskapelige boligen.

En annen pussighet som Harald kan opplyse om, er at Orkerød har hatt baderett på Ramberg i flere generasjoner. I bukta nedenfor gården var det både badehus og brygge, og på 1800-tallet tilhørte dette den velbeslåtte Gerner-familien, som jo den gang eide både Orkerød og andre eiendommer i distriktet. Senere, da Frimurerlosjen gjorde Orkerød om til barnehjem, dro unger og bestyrere til Ramberg opptil flere ganger i uka sommerstid. Guttene marsjerte nedover bakkene på rad og rekke så en nesten kunne tro at det var 17. mai, og vel nede i bukta kastet de av seg klærne og stupte fra tuppen av brygga, for den gikk så langt ut at vannet var dypt nok til slike aktiviteter.

Sopper ved Granli
Like ved stedet der det en gang lå en husmannsplass kalt Granli, kan en om høsten observere disse merkelige soppene. Den ildrøde fargen på hattene danner en voldsom kontrast mot den løvkledde skogbunnen. Men også mønsteret i bladene er interessant. Fuktigheten fra en regnskur bidrar også til de sterke fargene.

Villaen ved Bangtjernet

I denne sammenhengen er det også naturlig å nevne Bangvillaen. Den lå lunt og idyllisk til inne i skogen sørvest for toppen av Rambergåsen, med oppkjørsel der grusveien til Ramberg-gårdene begynner. Der det nå er en parkeringsplass, sto en diger og ikke så lite forseggjort port av grove, krokete grener som var flettet inn i hverandre. Innenfor begynte en fantastisk hage som en ennå kan se rester av i dag. Der var det både epler og pærer, plommer og moreller, jordbær og bringebær, foruten en syrinhekk og diverse blomster. Bortenfor lå selve villaen, et stort, bordkledd og hvitmalt tømmerhus i to etasjer som for ikke så mange år siden ble påtent og brant ned til grunnen. Men før Bangvillaen ble bygd, på 1800-tallet, var det en husmannsplass på denne eiendommen, Rambergbråten, som da hørte inn under Ramberg. Tjernet rett østenfor antas å være naturlig, og utgjør sammen med myrene og hellingene rundt et viktig leveområde for flere sjeldne og truede arter.

Forsvunne Granli

I tillegg kan det nevnes at det har eksistert en husmannsplass i området mellom vanntårnet og Høyenholm. Det viser en kjøpekontrakt av 6. juli 1897, der Olaus Gudmundsen Ramberg bekrefter salget av vel ett mål av Rambergs eiendom til Edvard Simensen for den nette sum av 600 kroner. I handelen var innbefattet "de på parsellen stående hus", men hva slags hus det egentlig var snakk om, vites ikke. Vi kan vel imidlertid slutte oss til at historien til "Granli" går lenger tilbake enn til 1897 ...

Et tapt monument

Det ville heller ikke være riktig å utelate et avsnitt om Rambergeika, en av det gamle Jeløys store attraksjoner. Den hadde sitt voksested like ved begynnelsen på Rambergbakkene, og var et tre av monumentale dimensjoner, et av de største som fantes i landet. Men den 25. mai 1932 ble den påtent av pøbel og ødelagt av flammene. Bare en veldig stubbe ble stående igjen, en stubbe med et hulrom i sitt indre som var stort nok til at en hel liten ungeflokk kunne leke der.

Ødeleggelsen av selve eika var imidlertid bare innledningen til en forferdelig utnyttelse av området som var Rambergtoppen. Brannen kom nesten mistenkelig beleilig, den banet veien for etablering av et digert grustak i et av Oslofjordens vakreste landskaper, og en dag ble til og med restene av Rambergeika fjernet med kran og kjørt av gårde. Det er noe grusomt, noe hjerteskjærende respektløst, ved hele scenen, ved bildet av den gamle, mishandlede stammen som rives ut av jorda der den har hatt røtter i tusen år. Så lempes den over på et lastebilplan og fraktes vekk for alltid. Da den var borte, kunne grusuttaket fortsette. Ingenting ble spart, ikke engang jorda eika hadde vokst i. For slik er tankegangen til en del forkvaklede sjeler: Hvorfor ta vare på noe når en kan få penger for det? Så mye grus tok de at landskapet ble forandret for alltid, og ingen vet hvor mange fornminner som også forsvant i maskinenes sluk.

Etter dette hadde det bare manglet at hele området var blitt bygd ned med terrasseblokker. Men overraskende nok lot en det være. Grustaket ble plantet til med trær og gitt tilbake til naturen. I dag er området i stor grad restituert, og et par steder vokser det sågar eik. Får stedet bare utvikle seg i fred, vil det kanskje en dag i framtiden stå en ny tusenårseik her ved en av Oslofjordens flotteste utsikter.

Makrelltid på Nebba

Returnerer vi til sjøen, kan vi nesten ikke unngå å støte på Rambergnebba, den tilsynelatende utilgjengelige og ugjestmilde forlengelsen av Dragonfjellet. Dette er en fiskeplass med tradisjoner som går mange generasjoner bakover i tid. Her rastet og overnattet fiskere på vei til Munken ved øyas nordspiss den gang årer og seil var eneste framkomstmiddel, her kunne det stå folk i flere "etasjer" når sesongen nådde sitt klimaks, og fortsatt kan det her være folk på rekke og rad på avsatsene fra midten av mai og fram til sankthans, i de herlige forsommerukene når makrellen fyller fjorden og de lyseste nettene ennå er i vente. Da kommer de luskende eller klatrende alt i grålysningen, ofte de samme fiskerne som i fjor og året før, en fast gjeng av fiskerbrødre som bare treffes på dette ene stedet i disse korte, men i minnet evigvarende ukene.

Viseren har så vidt passert fire da det skjer. En smekker stang heves til mothogg og tegner

Makrelltid
Rambergnebba i begynnelsen av juni. Klokka har knapt passert fire, men de fleste av de "faste" fiskerne er allerede på plass, og i sjøen utenfor går stimer av makrell. Bildet ble tatt med håndholdt kamera og rask lukkertid for å få skarpe silhuetter og unngå oppmerksomhet. Det var en sjelden mulighet til å fange stemningen på denne tradisjonsrike fiskeplassen. Alt klaffet, det var fullt "oppmøte", stille vann og en spektakulær soloppgang.

I mai og juni er Nebba utvilsomt et av de fineste stedene for sjøfiske fra land i hele mossedistriktet. Da vender den nesten rett mot soloppgangen. Mai står i seiens tegn, mens juni tilhører makrellen. Sjøørret forekommer også, og en og annen stortorsk er ikke uvanlig. Vannet inne i Rambergbukta er svært grunt, men utenfor søndre del av Nebba er det ingenting å si på dybden.

en etterlengtet bue mot den lyse østhimmelen. Snøret river opp den stille vannflaten og leder blikket bort fra skyggene på land og ut på den blanke fjorden. Et digert, skummende vak fanger oppmerksomheten og gjør det tydelig hva som er på ferde. Snella går tyngre nå. Stanga må heves og senkes for å vinne omdreininger på spolen. Et sugende, dirrende drag spenner karbonfibrene. Nok en gang piskes overflaten til skum av illsint energi, men nærmere land denne gangen. Så, uten varsel, blir motstanden borte. Men erfarne hender løfter stanga i fornektelse, og tar inn snøre så raskt det er menneskelig mulig.

Etter to sekunders evighet kommer bekreftelsen. Det sugende draget er der ennå, men like innunder fjellet nå. I rasende fart skjærer nylonet sideveis gjennom vannet. Runde strømvirvler avslører kreftene som utfolder seg i den andre enden. Men ubønnhørlig bærer det nærmere tang og tørt land. Det glimter til i sølvblanke kropper. Med et siste løft kanes den sprellende fangsten inn på det flate berget. Fire pene makreller, én på den blanke sildesluken og resten fordelt på røde opphengerfluer, samles i en fjæredam. Fiskeren kan tillate seg et fornøyd flir og en eggende bemerkning til de ennå fiskeløse kameratene rundt. Han har halt i land årets første knippe med "striper", og har for en stakket stund det psykologiske overtaket.

I nordøst smyger sola seg forsiktig nærmere den skogkledde Bjørnåsen, og i den store bukta innenfor Nebba vasker dønninger fra fjerne båter innover grunnene. En flokk terner ytrer sine karakteristiske skrik i jakten på noe spiselig, og der fjæra går over i skog, plystrer svarttrosten sine fyldige, melodiøse fløytetoner. Den har funnet seg en reirplass et sted der inne mellom ask, or og lind, i et belte av storvokste stammer som strekker seg helt inn i den lune sørvika. Der vokser Nebba bratt og mørk ut av Dragonfjellet, med nesten loddrette vegger som kaster seg ned i sjøen under, og bak skogen, høyt oppe i de nordvendte bakkene, ligger de gamle Ramberg-gårdene og skuer utover fjorden mot Hurumlandet. Der begynner en liten bekk sin ferd ned gjennom det frodige kulturlandskapet, en bekk som i all beskjedenhet sildrer ut i bukta langt nedenfor og lokker skrubbe og sjøørret med lukten av ferskvann.

En av Nebbas veteraner
Erik Martinsen er en av dem en kan være nesten sikker på å møte på Nebba når makrellen er kommet. Han har vært trofast mot øya og Nebba hele sitt liv, og er en av dem som virkelig fortjener betegnelsen jeløygutt. Nå nærmer han seg pensjonsalderen, men han står fortsatt opp klokka to eller halv tre for å rekke fram til sin kjære fiskeplass før soloppgang.

Mer enn ti fiskere har funnet veien til Nebba denne tidlige sommermorgenen. Erik er der, nevøen Rune likeså, og bortenfor står Tom og Eilert, Bengt og John. Noen kom ruslende nordfra langsmed sjøen, andre valgte stien fra Ramberg eller fra bebyggelsen på Refsnes i sør, og kom klyvende ned den bratte åssiden. Flere listet seg bort allerede i tussmørket for å sikre seg de beste standplassene. På den brede hylla av fjell der Nebba møter sjøen, markerte de revir med stanga og satte seg oppe i berget for å drikke kaffe, ta en blås og speide utover fjorden. Andre med mer søvnbehov kom ruslende så sent som halv fire, og smatt stille og rolig inn der det var ledig plass.

Nå står de oppstilt side ved side, den samme gjengen av fiskefrelste som i fjor og året før, med stang under armen, multiplikator på snellefestet og forventning i blikket. Som mørke silhuetter mot den rødmende himmelen følger de sine innøvde rytmer, sikre og rutinerte. Blikket hviler på fiolette horisonter, men det indre øyet følger slukens gange gjennom vannet. Sveiving, sveivestopp, et rykk med stangtuppen. Når som helst kan hogget komme.

Så føres stengene bakover og spennes til dyst på nytt. En lynrask bevegelse, og den summende lyden av roterende metall gir gjenlyd i stillheten. Det lyner i sluken der den farer som en pil utover fjorden, først opp i de tidlige solstrålene, så ned mot vannet. Et fjernt dunk, og nok et kast er fullført. Teknikken ligger i ryggmargen, slik den gjør etter et femsifret antall timer med aktivt fiske. En ny innsveiving begynner. Spenningen ligger i lufta. Tankene flyter gjennom livet og evigheten. Før de rives ut av drømmene av et rop.

– Der satt ’n jaggu mæ igjen, kommer det fra Erik. Jo da, visst er stanga i spenn. Sekunder senere lemper han opp en fisk på over kiloen. Den spreller som gal. Makrell, selvfølgelig.

– Det var litt av en døljær, konstaterer Tom. Han har fortsatt ikke fått noe.

– Ja, det er nok en tjuekakers, det her, gliser Erik. Det mangler ikke nystekte fiskekaker hjemme hos Erik i makrellsesongen. Rogn og melke tar han også vare på. Bra for potensen, antyder han.

Høyt over Nebba har soloppgangen satt skyene i brann. Som i langsom film, med fjorden som speil, viser naturen sitt fyrverkeri. Lag etter lag med farge blusser opp i glødende gull, når sitt klimaks og forsvinner. Snart gløder morgensola varm og gyllen over landskapet.

Med ett kommer den serien av hogg som alle har ventet på. Som på signal settes stang etter stang i bue. Et sted der ute passerer en av sommerens første store makrellstimer de vinglende slukene. Heldige var de som hadde snøret ute i rett øyeblikk. De som hadde tatt seg en pause, livner til. Røyken stumpes, og kaffekoppene tømmes. Snart kan stimen være passert. Men alle som kaster ut, får kjenne det samme vidunderlige draget. Den slumrende meditasjonen er bare et minne, nå er det øyeblikket som gjelder. Spøk og latter fyller lufta. Mange har fått full hekle. Overalt spreller fisk kledd i perlemor og grønne striper. Makrelltiden har begynt.

August i Fuglevik

Fra Rambergnebba er Fuglevik lett å skue, og bare en halvtimes sedat gange unna, følger en sjøen og strendene. Vi dro dit en kveld da rimfrost var nærmere enn hvitveis, nakne grener nærmere enn knopper, vemod nærmere enn lek. Juni, én dag forbundet med den neste av et glødende løfte over fjerne eventyr, hadde returnert til drømmenes verden for å hente krefter, og en gang dukke fram igjen fra is og snø i et annet liv langt der framme. Nå var skumring skilt fra morgengry av et stadig fyldigere mørke, trollene hadde vunnet nettene tilbake, men det hadde også stjernene, som høyt hevet over stormene skulle minne om håpet på vandringen som ventet.

Men ennå vernet sommeren om sitt rike. Sola lå varm og gyllengul på ås og eng, og fargene glødet med en ny intensitet i denne siste av dagens timer. I en sving fant øynene den første lyseblå flik av stille sjø, så kom Fuglevik oss i møte med all sin lune, skjermede trygghet. I hvert åndedrag var en ange av blomstrende hundekjeks, fyldig og rund som røkelse. De stolte, høyreiste urtene sto overalt omkring oss, en mosaikk av grønt og hvitt der glimt fra usynlig spindelvev bar vitne om livet i det skjulte.

På et strå som alt var gult av elde, satt et lite sneglehus, gjennomlyst og nesten transparent i den lave sola, et kunstverk i miniatyr. Et lite område var mørkere enn resten, det var vel de vitale organer. Hva følte den vesle skapningen der inne i det skjøre, men livsnødvendige skallet? Da det ennå var fuktig og levelig for en liten snegl, hadde den lagt ut på langtur, kanskje lokket av hva strået kunne by på i den andre enden. Men da varmen ble for sterk, måtte den trekke seg tilbake til huset og forsegle åpningen for å beskytte seg mot tørke. Nå lå den vel der og slumret i aftensola og ventet på natten og svalheten, på å få raspe i seg litt av markens grøde og drikke langsomt av en perle dogg. Langsomt, for det kunne så fort være over. Et fuglenebb, et pinnsvin, et ubetenksomt tråkk. Én sommer til å leve. Så fryktelig, og så fantastisk.

Nede ved stranda var bare brygga og bukta og det vide utsynet, med Rambergnebbas bratte profil i sør, og det flate Neslandet i nord. En forsiktig hvisken fra vannet, den dempede mumlingen fra ærfugl et sted på fjorden, det var alt av lyd, det var lyden av stillhet. Inne på grunnene ved Flantorsk gikk gravender og gråhegrer, uforstyrrede i sine søk etter føde. Slik var Fuglevik, en fredens og refleksjonens havn, åpen for beskuelse av det uendelige. Fra Fuglevik betraktet vi solnedgangens gate av glitrende gull til kilden dukket ned bak jordas krumning, og bare skyene bar budskap om ferden videre. I en siste symfoni av lys fylte de himmelen med farge, så kom natten med viskelær og kullstift og tegnet dagen over til selv den siste rest av kveldblå glød var borte, slik at landskapet enda en gang skulle kunne fødes på ny ved neste morgengry.

Carl Schøyen og Einar Sandberg

Landskapet ved Fuglevik sto også Edmund Rees hjerte nært. ”Her er det lite ødelagt. Vi må inderlig håpe at det vil forbli slik,” sa han i en beveget tone da vi en vinterdag i desember 2004 gikk ned til stranda ved Katrinestua. Han ville så gjerne kjenne litt sjøvann i ansiktet, og jeg måtte holde han støttende i armen. Den gamle idrettsmannen og friluftskjempen var i ferd med å utkjempe det siste slag i kampen mot alderdommen. Senere fant vi en kopi av hans utmerkede artikkel (Ree 1970) om kunstnere på Jeløy, "Gude, Munch, Kittelsen og Sømme", der han tegner et nydelig bilde av livet på Fuglevik:

"[...] Einar Sandberg var i flere år gjest hos Carl Schøyen og frue den gang de bodde på Fuglevik på Jeløy. Vi som husker det sarte og elskelige ektepar, kan godt forestille oss den intime hygge der ute i deres hjem. Schøyen selv var en følsom naturelsker, hans frue et rikt og varmt menneske, og de virket nok med til at sommeroppholdene her ble særlig vellykkede for maleren Einar Sandberg. Fra denne tid har han laget sitt mesterverk fra Neslandet med de store enerne og gløttet ut mot sjøen som henger i Lillehammer Sparebank. Et fremragende bilde, fyldig og rikt malt, så helt i pakt med de gode, gammeldagse sommere den gang menneskene hadde tid til å nyte livet. [...]"

Stedet der ekteparet Schøyen og Sandberg tilbrakte så mange sommerkvelder, var etter alt å dømme "Fuglevikvillaen", det brunbeisede huset med blå vinduskarmer like ved bekken som kommer ned fra Fuglevik-jordene. Der blomstrer fioler og syriner i rikt monn om våren, der renner den sårbare lille vannstrømmen inn i en hemmelighetsfull tunnel av oretrær og ormetelg. Til slutt forsvinner den i sivet, den vislende massen av blader og stengler som former overgangen mellom grønt land og saltstenkte grunner.

Kveld ved Flantorsk
Grunnene ved Fuglevik en kveld i begynnelsen av mai. Sola er gått ned, men er kommet fram igjen bak åsene på Hurumlandet, og gir skyene et drag av rosa. Skjæret midt på bildet bærer navnet Flantorsk, og er en del av Rambergbukta naturreservat. De store, langgrunne mudderområdene er fulle av liv i form av muslinger, fjæremark og andre smådyr, og danner en viktig rasteplass for mange fuglearter.

En ubøyelig jeger

Hadde Ree vært i live i dag, ville han helt sikkert ha fortalt oss at Fuglevikvillaen var barndomshjemmet til den en gang viden kjente Kaare Hiis. Knapt noen av Jeløyas uvanlige personligheter har gitt opphav til flere saftige anekdoter enn Kaare Hiis, og fortsatt har de fleste av øyas gamle innfødte en idé om hvem han var. Langt fra alle historiene om han er sannferdige beretninger, men når tradisjonen hevder at han var en jeger og skarpskytter av enestående format, da er den nok helt i tråd med virkeligheten. Vi kan nok også slå fast at han hadde en uhyre sterk vilje, at han ikke var redd for å bevege seg på kanten av loven, og at han hadde en lidenskap for livet under åpen himmel som gjorde det vanskelig for han å akseptere samfunnets normer og regler. Det finnes også rykter som gir grunn til å anta at han med rette følte seg både sveket og bedratt, men det har liten hensikt å komme inn på dem her.

Kaare Hiis ble født den 28. november 1897, og av folketellingen for 1900 ser vi at foreldrene het Andor og Klara Mathilde Hiis, at han hadde en søster, Astrid Mathilde Hiis, og at familien var bosatt på ”Lien” under Fuglevik. Sin første skolegang fikk han på ”Hødal-skolen” på Aas, men der hadde de ikke annet enn katekismus og salmebok, skal Hiis ha fortalt. Omtrent på samme tid, i sju- eller åtteårsalderen, fikk han sitt første salonggevær, og fra da av øvelsesskjøt han nesten daglig.

Hva han gjorde i sin ungdom, er lite kjent, men som voksen, i 1928, dro han på hvalfangst, og var blant annet stasjonert på Sør-Georgia (Enger 1988). Etter hjemkomsten i begynnelsen av 1930-årene bygde han seg en liten bolig mellom Kjellandsvik og Skallerødgrinda, det lave, røde huset som en fortsatt kan se inne mellom trærne på sørsiden av Nesveien. Der hadde han en badstu’ som under bruk gjerne kom opp i en temperatur på 85 røde grader, og etter en stund der kunne han fare naken ut i snøen for å lage ”engler”. På baksiden av huset, i retning Fuglevik, var det dessuten en fjellkule som han brukte når han skjøt på blink, og det sies at han skjøt så mye mot det fjellet at det til slutt ble en hel liten hule i steinen bak blinken. Ellers vakte det betydelig oppsikt da han fikk tak i en lastebil og bygde en komplett hytte oppe på lastebilplanet. Det var nok en av Jeløyas første ”bobiler”, og dermed slapp han å bekymre seg for overnatting når han skulle på langtur.

Den voldsomme jaktiveren førte til at han etter hvert fikk et rykte på seg for å være krypskytter, og det er nok sant at Hiis ikke alltid brydde seg så mye om det offentliges reguleringer. ”Loven leser jeg som fanden leser Bibelen,” skal han ha uttalt med et smil. Likevel omtaler de færreste Hiis som en forbryter. Hans ettermæle har nok snarere en klang av barsk romantikk. Det er noe fascinerende, noe forfriskende respektløst, ved en person som melder seg ut av det etablerte samfunnet slik Hiis på mange måter gjorde. Det krever både mot og standhaftighet. Kanskje kunne en best beskrive han som en stolt og ubøyelig reinkarnasjon av en av det uoppdagede Nord-Amerikas pionerer. Han var stolt av sin frihet, og holdt fast ved sin lidenskap til det siste, og kanskje er det først og fremst det Kaare Hiis bør bli husket for. Det var et av Jeløyas sterkeste og mest vindskeive trær som gikk i bakken da Kaare Nikolai Fuglevig Hiis døde, 93 år gammel.

Malerisk og ikke

Ree fortalte ellers flere ganger om episoder fra hans egne vandringer i området. Som da han satt og malte et bilde av potetkjelleren på Fuglevik gård, den som befinner seg like på oversiden av veien og har en solid grunnmur av grove steiner. Etter en stund kom bonden forbi og lurte på hvorfor Ree hadde valgt noe så gammelt og forfallent som motiv. ”Dette er den fineste bygningen på gården,” svarte Ree da, og det var da også hans oppriktige mening. ”Nei, nå må du jammen meg gi deg,” sa bonden oppgitt, snudde på hælen og gikk …

Et annet år spurte bonden om ikke Ree ville male et bilde av hovedbygningen på gården. ”Jeg synes ikke den er noe malerisk,” sa Ree avvisende, noe han i ettertid innrømmet var uklokt, for han skiftet jo mening senere. Men bonden ble så fornærmet at han ba Ree ryke og reise, og det på røde rappen …

Et historisk hjem

I dag danner det staselige våningshuset med mansardtak og glasert takstein hjemmet til de yngre generasjoner av familien Navestad, mens Jakob, enkemann og gårdens eldste, bor i kårboligen like nedenfor. Jakob Navestad, født i 1923, ble bofast på Fuglevik i 1953. Da giftet han seg med sin Margrethe, datter av daværende eier, Reidar Hiis. Sistnevnte var i en periode forpakter på Kullebund, men overtok Fuglevik i 1934 etter sin onkel, Christian Fuglevik.

Det fornemme hovedhuset stammer etter all sannsynlighet fra 1866, det er i alle fall årstallet som er risset inn i de metertykke grunnmurene. Men det fantes nok et respektabelt hus på Fuglevik allerede på 1700-tallet. Da var gården ved de store, sivkantede grunnene kjent for sin begrensede, men veldrevne tekstilproduksjon. Det kan virke pussig at det var et idyllisk sted som Fuglevik, som på 1700-tallet lå enda lenger unna byen enn i dag, som fikk øyas eneste tekstilfabrikk, men slik ble det altså. Her var vevemaskiner i bevegelse i en periode på et halvt århundre, kanskje mer. I dag er dessverre alle spor av denne virksomheten borte, men den var ennå husket som en ullen tråd i fortellinger da Edmund Ree snakket med de eldre her ute i sin ungdom. Ree foreslo at tekstilproduksjonen kunne ha hatt en forbindelse med antatt militær aktivitet på Nes, og at den kunne ha levert stoffer til blant annet uniformer. Senere er denne tidlige tekstilproduksjonen blitt grundig studert av Nils Johan Ringdal (Ringdal 1989, s. 50–51). Fabrikken ble etter alt å dømme etablert av David Schiøth, som i 1741 fikk kongelig privilegium på driften. Da hadde han allerede gjort en innsats for å forbedre kvaliteten på distriktets saueull gjennom import av noen potente værer fra Storbritannia som brakte friskt blod til besetningene. Dermed var leveransene av råvarer sikret. Det var imidlertid ikke noen veldig store kvanta han trengte, for tekstilproduksjonen under Schiøth ble aldri særlig omfattende. Men i 1760-årene ble både gård og produksjonsfasiliteter overtatt av en prokurator Lund gjennom giftermål. Dette var en driftig mann som tok det Schiøth hadde etablert, et par skritt videre, og i 1782 sikret han seg både et fornyet privilegium og et årlig driftstilskudd på ti blanke riksdaler. Men til slutt ble nok økonomien likevel preget av mer skrik enn ull. På ett eller annet tidspunkt stilnet i alle fall vevstolene i den vesle dalen på Jeløyas midte.

Det er for øvrig ikke umulig at en hadde fått vite mer om både veveriet og annet av det som foregikk i egnen, hadde noen bare gjenfunnet den protokollen som Edmund Ree en gang nevnte at tidligere generasjoner av bønder hadde skrevet forskjellige beretninger i. Denne mystiske og sporløst forsvunne notatboka inneholdt visstnok opplysninger som går igjen i flere av de gamle muntlige overleveringene. Ett eksempel skal ha vært den merkelige historien om at

Vinter i Rambergbukta
Rambergnebba og bukta innenfor sett fra toppen av Bjørnlabbene i februar. Vannet er dekt av isflak, som reflekterer lyset fra solnedgangen. Vinterstid er det sjelden fiskere på Nebba, siden den da ligger i skygge det meste av dagen. Men det bryr ikke torsken seg noe om …

Tordenskjold en gang ankret opp i Rambergbukta og fortøyde i en diger eik, et annet påstanden om at det ble trukket båter over landet mellom Fuglevik og Kjellandsvik.

Bergsåsen og Bjørnlabbene

Jakob kan for øvrig fortelle at det i en skyggefull og nordvendt helling oppunder en forlengelse av Rambergåsen kjent som Bergsåsen fortsatt finnes rester av en husmannsplass kalt Berg. Der kan en observere gamle tufter og rydningsrøyser, ja, til og med stikkelsbærbusker. At noen kunne finne på å bosette seg på et sted der snøen ofte ligger til langt utpå våren, sier vel sitt om fattigdom og kummerlige kår, og kanskje har skjebnene satt sine spor. Det var i alle fall ved Bergsåsen at jordnære Jakob en gang for mange år siden fikk en sterk fornemmelse av at han ikke var alene …

Dette er utvilsomt det samme Berg som kan gjenfinnes på et kart fra år 1800. På et kart fra 1808 kalles den imidlertid ”Skaugen” (Hoel 2004, s. 255–256). Kan det være at dette Berg eller ”Skaugen” har en forbindelse med middelalderens ”Skoghen indræuæghen j Jolund” (Hoel 2004, s. 266)? Kanskje, men ikke nødvendigvis på den måten en først kan ledes til å tro, nemlig at stedene er identiske med hverandre. Det finnes flere øde tufter i skogen mellom Fuglevik og Rambergåsen, og den klart største av dem ligger like ved bunnen av Rambergløypa, ved den høyeste delen av det gamle eidet mellom Fuglevik og Kjellandsvik. Er dette restene av 1300-tallets ”Skoghen”, en gård som siden ble liggende øde, og er ”indræuæghen”, altså ”indrevegen”, en gammel ferdselsvei fra Kjellandsvik til Ramberg? Det mente i alle fall Edmund Ree.

Fuglevik sett fra Rambergåsen
Gården Fuglevik slik den kan fortone seg fra nordre del av Rambergåsen en morgen i slutten av august. Bakenfor har vi Bjørnåsen, og til venstre for den, Nes og Bevøya. Nes Camping er så vidt synlig mellom trærne nede ved bukta i vest.

Et annet spesielt sted er Vogtåsen, det vesle høydedraget mellom Fuglevik og Røre. På toppen, åtti meter over havet, ligger Vogtehytta, etter sigende bygd av konsul Vogt en gang i 1930-årene. Vogtåsen er for øvrig identisk med Bjørnlabbene, som sannsynligvis er det eldre og mer opprinnelige navnet på denne markerte terrengformasjonen som for den fantasifulle kanskje kan minne om labber som går ut fra Bjørnåsen. Utsikten er i alle fall vel verdt turen opp, for nordsiden viser Røre og store deler av Neslandet i fugleperspektiv, og på våren og høsten byr berget ved Vogtehytta på stemningsfulle solnedganger over den lett gjenkjennelige profilen til Rambergnebba.

Men det er ikke alt. Bjørnlabbene har sannsynligvis fungert som en bygdeborg. På østsiden av den litt avlange høyden, der terrenget ikke er fullt så bratt som ved de andre tre himmelretningene, finnes det flere mulige spor av gamle forsvarslinjer. I juni 2004, da Frans Arne Stylegar og Egil Jensen besøkte midtre

Jeløy for å registrere fornminner, slo de fast at også Bjørnlabbene må ha vært brukt i forsvarsøyemed i jernalderen. Dermed er det så langt registrert hele tre bygdeborger på Jeløya. Én ved Ramberg, én mellom Fuglevik og Røre, og én på toppen av Rødsåsen.

”Løklunden” var et navn familien Ree selv fant på. Det er skogen mellom Fuglevik og Røre, og navnet ble til da de en gang gikk på tur der og kom over et parti med store mengder viltvoksende gressløk.

Jeløyas Dovre

Men hva så med Rambergåsen, dette Jeløyas dypgrønne hjerte som løfter sine skoger mer enn 130 meter mot himmelen? Et hjerte av sølv og jade, av doggperler i lange skygger og greners hvelv av lysende gjennomskinnelighet og ensom fortryllelse. Skulle vi nøye oss med å betrakte den på avstand? Nei, i en bok som dette ville det være et svik, ja, et forræderi, å utelate en nærmere omtale, når en vet hva som står på spill, og hvor lett det kan gå tapt.

En kan elske et sted for alt det har gitt av opplevelser og minner, for alt det har tilført ens liv av lærdom og mening, men så kommer dagen, da båndet blir satt på prøve, da det er stedet som trenger deg. Da må du treffe valget, om du vil se en annen vei, si at du intet vet, eller forsøke, etter beste evne, å gi noe tilbake. Men når samvittigheten krever et svar, kan det allerede være for sent. Bedre er det å foregripe begivenhetenes gang, å forebygge, istedenfor å avverge.

Her berører vi naturvernets store dilemma, for mange vil mene at en må være varsom med hva en sier, unnlate å nevne det som kan bli forstyrret av økt interesse. Men områder som ikke omtales og gjøres kjent, som bare et fåtall vet om og setter pris på, kan også lettere utnyttes. I folkelig engasjement og oppmerksomhet ligger en beskyttelse som kan være av stor betydning i pressede områder, og ingen bør være i tvil om hvilken kategori Rambergåsen og Jeløya tilhører.

Kjernen i området er den mektige ryggen som strekker seg fra Ramberg-gårdene i vest til Kjellandsvik i øst, men denne er en naturlig del av et langt større areal som i sør har den historiske Orkerødparken som sin storslåtte portal, og som i nord bare avgrenses av flatene ved Fuglevik. Dette er øyas største gjenværende område av sammenhengende skog, og det er fortsatt nesten uberørt av hyttefelt og veibygging. Edmund Ree sammenliknet det en gang med Nordmarka, men de store skogene nord for Oslo er ikke hva de var. Utallige stier er tapt under brede og støvete skogsbilveier, hogstflatene er store og skjemmende. Det er visst det som er utvikling, at selv den stillferdige og løyndomsfulle skogstien blir et sjeldent og forsvinnende fenomen. Sett mot denne bakgrunnen framstår Rambergåsen som mer verneverdig enn noensinne. Det store nettverket av intakte stier gjennom et frodig og mangfoldig skogslandskap gjør dette til et turområde med verdier som burde påkalle oppmerksomhet både lokalt og i en regional sammenheng.

Men Rambergåsen er mer enn fravær av store inngrep. Rambergåsen er ravnenes berg, trollenes siste skanse, hyllet inn i en unik aura av klangfulle navn, uvanlige naturforhold og spennende historie. Dette er Jeløyas Dovre. Skulle den dagen komme at Rambergs grønne kappe slites i sund av kapitalkreftene, da bør skammen senke seg over kommune og myndigheter. Faller Ramberg, vil øyas helhet være ugjenkallelig splittet opp og ødelagt.

Dette er det som driver meg i forsøket på å bygge en bru av ord til mine tanker, til det land i erindringenes hav som ble til ved et lite menneskes møte med skogens sjel. Det er min plikt, fordi jeg har fått muligheten til å prøve, fordi jeg har fått innblikk i en vev av liv som trenger hver stemme den kan få. Byggverket er skjørt, ja, utilstrekkelig, det kan ikke fylle sitt formål fullt ut, og slik må det være, mine egne og ordenes begrensninger tillater ikke mer. Men jeg håper at det likevel vil anspore noen til å følge meg til min pasjons opprinnelse, til å se de sider av en skog og et sted som så sjelden kommer fram i offentlig debatt, og at de med sin forståelse vil styrke og bygge videre på det som her er påbegynt.

Dersom alvoret i disse setningene faller deg tungt for brystet, husk da at det er overlevelse det handler om, liv eller tilintetgjørelse, for utallige levende vesener, for et mangfold og et opplevelsespotensial som en gang ble sett på som noe selvfølgelig, men som i dag er mer uvanlig og dyrebart enn noensinne. En skog er ikke en åker av tømmer, den er en organisme, en helhet som blir til i et tidsrom utenfor menneskets. I vår tid er langt de fleste åser i Østlandets lavland for lengst strippet for sin opprinnelige skog. De er blitt skamklipt og redusert til voksesteder for det som best tjener de økonomiske interesser. Av det som i en egentlig skog bare er ett av mange elementer, er plantasjer blitt til, penger på rot som bare venter på maskinene.

Men bare den selvopplevde glede, den som springer ut av den genuine kontakten mellom skog og menneske, kan gi forståelse for dette alvoret, og denne gleden, minnene om øyeblikkene der livets mirakel blir uendelig mer enn tomme ord, er selve drivkraften i mang et utrettelig engasjement. Uten dette perspektivet blir naturvern redusert til sterile diskusjoner rundt prosenter og statistikk, en uspennende og heller underlig øvelse sett med øynene til utenforstående.

På Rambergåsen finnes ennå skog i ordets rette betydning, og denne er det som fyller erindringene, mange av dem fra tiår tilbake, men ennå levende og gyldige i dag. Ved Bangtjernet, der buormen slynger seg gjennom gresset og glir ut i vannet, er nøkken like virkelig som i Kittelsens velkjente verk, og der begynner stien som går opp på åsen, opp mot himmelen, inn i storskogen.

I de åpne hellingene kommer eimen av solvarm tyri stigende mot nesa, og nede på bakken er mauren i gang med å bygge bo. Hundrevis av flittige kropper strever seg fram over skogbunnen, over nåler og kvister og grener og gresstrå, setter kjevene i det de finner verdifullt, og sleper og snubler seg tilbake til sitt kjegleformede hjem. En tue er i ferd med å ta form, og like ved ligger allerede en annen og større, en snau halvmeter i høyden. De er naboer, disse to koloniene som bare er atskilt av noen meter med rufsete røsslyng, men som holder fred med hverandre likevel. I grunnen bemerkelsesverdig, for maur fra forskjellige tuer vil ofte angripe hverandre med dødsforakt, omtrent som tyskere og franskmenn i de mer usiviliserte perioder av historien, men disse to nasjonene her ved skogstien lever i fred og fordragelighet med hverandre, den ene sterk og veletablert, den andre ung og fremadstormende. Det er de første i en serie av selvstendige monarkier som strekker seg langt innover i Rambergåsens sakrale verden av gran og gjøksyre, lys og skygge, puslende ekorn og trommende flaggspett. Monarkier, for hver eneste tue har sin dronning, en mektig enkemor som pleies og beskyttes i år etter år. Omgitt av en stadig voksende festning er det lite de trenger å frykte, men det finnes et unntak, grønnspetten, Nordens bevingede maursluker. Den er ikke fremmed for å bore både nebb og hode inn gjennom murene når magen ber om påfyll.

Jeg er kanskje åtte da jeg ser dem for første gang, disse Rambergåsens forunderlige byggverk av barnåler, så tallrike og så imponerende i størrelse at det å telle dem og holde rede på deres posisjoner blir en sport i seg selv. Fem, innover flatene på åsryggen, ti, forbi den lysende blåveisen, femten, begeistrede rop gjaller gjennom et univers av varme solstrimer og kjølig mørke.

Skogen åpner seg, Bringebærdalen ligger foran oss, en gammel hogstflate der de meterhøye buskene skjuler større bær enn noe annet sted utenfor hagene, men ikke ennå, bladene skal vokse til, blomstene skal blomstre, biene skal bestøve. Så kommer juli, spannene dingler i hendene, vi begir oss inn i krattet, blir nesten borte, strekker ut nevene og samler tre druestore duftende mellom fingrene. De glir lett av festet og fort ned i magen, men selv en guttepjokk blir mett, og så fylles spannet, først i bunnen, så helt til randen og over den, til håndflatene er like røde og sukrede som bærene selv.

Bortenfor tar skogen over igjen, den store, tunge, herskende, der svarttrosten, en kullsvart skikkelse med gult nebb, synger sine triller fra en gren. Stor parasollsopp, en merkelig vekst, like høy som støvlene, har brutt fram fra jorda og foldet ut sine skjellbesatte paraplyer, og den gråhvite, klumpete fåresoppen, gammelskogens skjulte allierte, har også kommet til syne. To velsmakende matkilder som få vet om og enda færre høster.

I dette avsnitt er det gutten hører ringduenes dype, melodiske spill, en lyd som hentet fra skogens indre strenger, og han faller for å prøve å etterlikne den, folder hendene foran munnen og utforsker luftveienes muligheter, leter etter dybden og finner den nesten, føler seg som indianerne han har lest om, et menneske i ett med Wakan Tanka, naturens ånd, det hellige og ufattelige.

Rambergåsen har få egentlige utkikkspunkter, den er sin egen verden, skjermet fra det som er omkring, men det finnes i alle fall ett med skjønnhet og dybde. Skogen blir lysere, stien begynner å gå nedover, og så, et lite tråkk som tar av til venstre og leder vandreren bort til stupet. Der kommer åpenbaringen, en herlig utsikt til den staselige hovedbygningen på Fuglevik gård, voktet og vernet av Bjørnsåsens krumme rygg, og bortenfor, Bevøyas lovede land, der fjorden flyter forbi og leder blikket hen mot Buskeruds rødfiolette blåner.

Stien kunne følges videre til Båtdalen og Fuglevik-jordene, men i dette hukommelsens øyeblikk er det et annet gjensyn som frister mer. Tilbake, til venstre og til venstre igjen, og vi er inne på den heller anonyme ruta som leder ned til stupet ved Kjellandsvikdalens forglemte lønnkammer. Bratte skråninger der skogen sjelden har sett øks eller sag, kløfter av krokete lin-

Kjellandsvikdalen i tåke
Den mystiske Kjellandsvikdalen sett fra sørsiden av Rambergåsen. Tåka bidrar til å tydeliggjøre avstanden mellom forgrunnen og trærne som stikker opp fra dalbunnen. Dette er et av de fineste naturskogområdene på øya. Granskogen dominerer de bratte dalsidene, mens asken stortrives på den lune og fuktige dalbunnen.

deskog og steiner i mosegrønn drakt, vi tar oss god tid på veien, lar oss villig forføre av eventyret. Så kommer den til syne, den dunkle avgrunnen der stolte stammer stiger opp mot lyset fra et ukjent og skyggelagt dyp, og i skrekkblandet fryd fantaserer vi om hva som ville skje skulle vi snuble, trille, falle ned i dette usette, fremmede, skremmende. Stien er smal og smuldrende, nesten hasardiøs, og desto bedre, for bevisstheten har en lengsel i seg etter å møte dette farlige, etter å kjenne nærværet av tusser og troll og drager som puster ild og får jorda til å beve, alt det som mennesket har forvist og stengt seg ute fra, men som ennå kan anes på steder som dette, i de rester av omgivelser som ikke er temmet og behersket.

Vi kommer forbi også denne gang, og idet stien blir til et kryss, er en sirkel nesten sluttet. Nede mellom trærne skimrer Bangtjernet i solgangsbrisen. Men føttene fortsetter sørover, og her er det med høsten at de sterkeste minnene flammer opp. En dag med den søte, krydrede duften av regnvåt september, og den vemodige klangen fra klokka på Høyenholm gjennom disen. Skattejaktens forventning sitter som en pil i brystet, og ved et kjennemerke begir vi oss ut i geografien. Blikket må omstilles og tilvennes, dets sedvanlige overflatiskhet duger ikke når det stilles overfor en løvdekt skogbunn, men straks øynene begynner å se, kommer funnene. Høylytte bekjentgjørelser følger, og posene fylles med gyllen piggsopp, for kurv har vi ikke, og stilkene bryter vi av med bare fingrene, ingen sak, vevet er ennå sprøtt og delikat, og hjemme venter en stekepanne, godt smør, løk, bacon og fløte.

Orkerødløypa går videre, likeså et mylder av andre stier og tråkk, for dette er et område som blir brukt, men menneskene er aldri påtrengende mange, de forsvinner i skogens velde, alle med ulike planer for dagens tur. Variasjonsmulighetene er nesten uendelige for dem som har lært åsen å kjenne, her kan en vandre dag etter dag uten å følge de samme rutene.

Et lite tjern, det som har fått navn etter Orkerød, blir neste stoppested. En råbukk kommer for å drikke, så ligger det atter stille og alene, mørkt og mystisk der grenene henger utover vannet, skinnende og livfullt der sola bryter fram og gir glans til libellenes vingeslag.

Noen hundre meter til, og Orkerødparken blir til, et herlig sted der århundrene er lite mer enn en laber bris gjennom løvet. Hovedbygningen står der som selve kongsgården i eventyret, fortsatt et prektig syn, selv om glansdagene for lengst er forbi, og på høydedraget bak ligger Skansen, et minne om krigen som aldri kom. Vi nærmer oss veis ende, og hvilket bedre sted å avslutte enn skogen ved Skansen i april? Vidunderlig lys og lett er stemningen under trekronene, der heggen står med nyutsprungne blader og hvitveis stråler som lysende stjerner på skogbunnens mørke teppe. En diger kastanje der nøttene fra året før fortsatt ligger uforstyrret i de piggete hamsene, en rislende bekk som leter seg fram mellom røtter og vindfall, det finnes ikke kjedsommelighet i en skog som denne. Så grusom kan ikke framtiden være at den skal frarøve oss også dette. Vekst og utvikling er ikke nødvendigvis av det gode, og slett ikke uunngåelig, men et resultat av politiske beslutninger. Vi må velge om vi vil forsøke å bevare juveler som Rambergåsen og Orkerød for dem som kommer etter oss, eller om vi vil tillate kortsiktighet, likegyldighet og kynisme å snike seg til seier.

Fra kullmiler til konglomerater

Med Harald Otterstad som veiviser og kjentmann er blikket sikret å falle på enda noen blader fra Rambergåsens løyndomsfulle verden. Under en havblå sommerhimmel begir vi oss innover til Bangvillaen fra parkeringen på Rambergtoppen. Eller rettere sagt tomten, for selve huset er for lengst borte. Men sporene er der fortsatt. Vi stopper ved en kraftig eik som det tilsynelatende ikke er noe mer spesielt med enn at den står litt for seg selv ved en lysning i skogen.

John Werner Caspersen (1944–2005)

Sommeren 2005 tok med seg en av de mest trofaste av jeløygutter. Torsdag 21. juli tapte John Werner Caspersen sin langvarige kamp mot kreften og sovnet inn med familien ved sin side. Han ble 61 år gammel.

Caspersen tilbrakte mye av sin barndom og ungdom på Ramberg, der han først bodde på Vesteråt, senere i Bangvillaen, det gamle toetasjers tømmerhuset som den gang ga tak over hodet til intet mindre enn fire familier. Han ble tidlig kjent med Otterstad-familien på Ramberg nedre, og var det noe på gården som skulle fikses, var det bare å spørre Caspersen, for han var uvanlig flink med hendene, og kunne ordne det meste.

Som voksen jobbet han i en årrekke på Rockwool AS, den såkalte “Steinulla”, i Moss, men han hadde også interesser som lå fjernt fra maskiner og industri. Han var en utmerket tegner, han samlet sommerfugler med den største varsomhet, og han hadde i det hele tatt stor sans for natur og dyreliv.

Men det var som sportsfisker mange av oss kjente han best, og sportsfisker var han av hele sitt hjerte. Få var mer ivrige enn Caspersen. Sommer eller vinter, solgangsbris eller sludd, han var ute, uansett, og han var heller ikke redd for å gå. Ofte gikk han fra Refsnes til Stalsberget og tilbake igjen i løpet av noen morgentimer, andre ganger klatret han ned fjellet til Nebba. Han visste også å holde utstyret i orden. Det var ikke så mye han kostet på seg av materielle goder, men han kjøpte seg gjerne en ny fiskesnelle nesten hvert eneste år, og hjemme i leiligheten hadde han et helt skap med blanke og velholdte multiplikatorer. Fiske var en av hans store gleder i livet, og det skulle mange hester til for å holde Caspersen hjemme når fiskelysten meldte seg. Det visste vi, og da han begynte å utebli fra fiskeplassene, varte det ikke lenge før vi skjønte at noe var alvorlig galt.

Nå er han altså borte. Det er ennå vanskelig å forstå. Strendene og svabergene har ikke lenger selskap av hans gemyttlige, grønnkledde skikkelse. Nok en gang minnes vi om menneskelivets flyktighet.

Caspersen var en ivrig fisker i sin ungdom, men som voksen satte han av ulike årsaker fiskeutstyret i skapet, og der ble det stående til han i moden alder lot seg overtale av sin Turid til å hente det fram på nytt. Men da han først kom i gang igjen, ble fiske en uslokkelig lidenskap, og etter mange år med krevende arbeid hadde han tenkt å gå av med en tidlig og velfortjent pensjon, og nyte fisket og friheten. Slik gikk det dessverre ikke. Etter bare 61 år i denne verden ble han tvunget til å kaste loss og forlate sin familie og sine fiskekamerater. Men han rakk å ta en av de største sjøørretene som noen gang er tatt på sportsfiskeredskap ved Jeløya, og han rakk å prøve seg på laksefiske, slik han drømte om, og om år fra nå er det nettopp den muntre, dyktige og alltid tilstedeværende fiskeren vi skal huske og tenke på.

Men dette er eika som for en halv mannsalder siden sto rett ut for et av kjøkkenvinduene på villaens østside, og ganske riktig, der lysningen slutter og krattet tar over, påviser vi restene av grunnmuren. Noen meter bak tar løvskogen over helt, og der, mellom støvlene våre, er jorda full av glemte rester, de som flammene ikke klarte å fortære, og som siden ble skuffet inn hit. Halvsvidde trefliser, fragmenter av teglstein, glass og metall, dette er villaens siste hvilested. Vi fortsetter innover, og plutselig står vi ved en ring av steiner som omgir en dam av ukjent dybde. Det er brønnen til villaen, en svulmende pøl av jernfarget vann der ferske spor i gjørma avslører at rådyr kommer for å drikke. Her ligger den altså, skjult for mennesker, men til desto større glede for dyrene.

Bortenfor sletta like østenfor hilser tjernet oss med sitt blinkende vannspeil, det som ifølge Harald fortsatt gjemmer digre stokker av eik i sin forråtnelsesfrie favn. Der gikk de på skøyter som barn, han og kameratene, på en flate som var langt større enn noen vinter kan framskaffe i dag. Nå er store deler erobret av den stadig framrykkende vegetasjonen.

Fra Bangtjernet begir vi oss opp til Orkerødløypa og ned i et myrlendt dalsøkk like sør for øvre del av Kjellandsvikdalen. Der, innunder noen grantrær ved en berghammer, peker Harald ut en svak forhøyning i terrenget og graver vekk barnålene med nevene. Sekunder senere har han funnet centimeterstore biter av trekull. Den trebevokste forhøyningen er en eneste store kullmile, et minne fra årene da ovnene på Moss Jernverk sto glødende av flammer som slukte sin svarte føde med ustoppelig hunger, og knapt noen skog i distriktet gikk fri for kullbrennerens rykende virksomhet.

Da vi fortsetter, bemerker Harald hvor forandret skogen er blitt siden beitedyrene forsvant. Den gang kyrne fikk sette sitt preg på utmarka, kunne en se langt innover mellom trestammene. Han savner den mer åpne og frodige framtoningen, og henter fram historier fra en annen tid, den da kyrne kunne få smaken på sopp og glemme å returnere til gården, og bjellekua var så stolt av sin stilling at hun ble dødelig fornærmet om en prøvde å henge bjella på en annen.

Han husker også hvordan han en gang i 1950-årene skremte opp et helt kull med storfuglunger på åsen ved Høyenholm, og hvordan lyden av tiur og orrhane var noe nesten dagligdags i spillsesongen. I dag er disse storskogens lyder borte. Teoriene om hvorfor er mange. Ny bebyggelse, mer trafikk, løse hunder, for hard hogst. Sikkert er det i alle fall at vandreren står fattigere tilbake.

Like ved siden av den midtre delen av Rambergløypa leter Harald seg fram til nok en skjult kullmile. Etter tiår med slik virksomhet må skogen ha stått temmelig utarmet tilbake. Men utbygging var ikke blant truslene, trærne fikk komme tilbake, og tiden fikk lege skadene. I dag er det vel i stor grad Otterstad-brødrenes tilbakeholdenhet vi kan takke for at skogen framstår så vidt naturlig og variert som den gjør. De har unnlatt å bygge permanente skogbilveier, og hogstflatene har aldri vært så store i areal at de virkelig har forringet helheten i landskapet. Likevel, sett med naturvernerens og dikterens øyne hadde det vært ønskelig at mer av skogen fikk lov til å utvikle seg til gammelskog, og da kanskje særlig den langs de høyereliggende partiene av Rambergløypa.

Så, etter noen minutters gange vestover, trekker skogen seg til side, og foran oss ligger et berg med praktfull utsikt til Ramberg-jordene og fjorden. Hvor vi befinner oss? På ”Utsikten”, selvfølgelig. Harald smiler.

– Se så fint du ser indre havn i Horten, og Gullholmen og ferjene. Ja, her har jeg vært mye. Var du i skogen, så måtte du innom Utsikten, og skulle det fotograferes, var det gjerne hit opp

Minnene fra årene med John er mange, ja, utallige, det er vanskelig å skille dem fra hverandre, de ligger som lysende bilder i bevissthetens dyp, øyeblikk fra en nå forgangen tid. Men noen stråler sterkere enn andre, og ett av dem er dette, en tidlig morgen på Nebba den 08. mai 1998, da vi allerede har fisket i fire timer, og de fleste av dem som kom i grålysningen for å prøve seg på makrellen, har pakket sammen utstyret og dratt. Men John og jeg står der fortsatt, kaster og småprater og kaster ut igjen, og mange ganger skulle jeg fleipe med at vi hørte til ”den harde kjerne”, de som aldri gir opp. Ofte sto vi slik, jeg og John, og ofte var fangstene heller små, men denne dagen ble en av dem som får sportsfiskeren til å fortsette, trass i all motgang, for plutselig hører vi måkenes løfterike skrik fra et sted der ute i disen, og lyden kommer stadig nærmere, og snart ser vi fuglene stupe og fisken bryte overflaten bare meter fra bergene. Ja, John, den dagen var det ”bare velstand”, for aldri fikk vi mer sei på Nebba enn denne velsignede morgenen i mai, og lite visste vi om framtiden.

I heldigste fall skjenkes fiskeren noen få slike dager i løpet av et år. De fleste får bare noen få slike øyeblikk i løpet av et liv, og likevel er det slike stunder som betyr noe, det er de som teller med når livets regnskap skal gjøres opp. De vonde minnene viskes ut, likeså hverdagens strid, og tilbake står bare soloppgangene, de lykkelige timene da freden rådet og himmelen våknet til live, da fjorden lå som et speil under vinrøde slør, og evighetens lys skar igjennom mørket og tente en gyllen optimisme i forventningsfulle hjerter.

Vi er mange som vil savne ”han John” og hans lune, fredelige vesen, som på fisketurene var gjennomsyret av en stillferdig entusiasme og en beundringsverdig standhaftighet. Måtte vi treffes igjen der hver dag er en morgen, der brenningene alltid bryter og fisken vaker i stille vann.

Edmund Schilvold
24. juli 2005

Lindekløft på Rambergåsen
Oppe på toppen av Rambergåsen finnes flere bortgjemte kløfter der det sjelden ferdes mennesker. De store steinene, det frodige, intakte mosedekket og de krokete lindene skaper scener som er som hentet rett ut av en eventyrfilm.

de gikk. Som da mor og far var nygifte, erindrer han, og beveger seg bort til en kløft i berget som leder rett ned til gården.

– Da vi var yngre, klatret vi ned her, og nedi der var det veldig ofte hi. Jeg husker vi så revungene fløy og lekte. Ja, vi holdt på i disse steinurene uten at noen bekymret seg for oss av den grunn. Men det var mer åpent her før. Nå har det grodd til noe veldig, påpeker han.

Nedenfor den fredfulle ”Utsikten” sto lenge en diger gammel osp som det gikk an å nærme seg fra gården. Den ga i mange år husvære til sjeldne og spennende fuglearter, og Harald fulgte med på utviklingen helt fra begynnelsen. Først kom svartspetten. Den hakket seg et riktig så romslig reirhull i den myke ospeveden, og siden kunne Harald mang en gang se hekkende gjertrudsfugler fly til og fra skogbrynet på sin lett gjenkjennelige måte, halvt flygende, halvt i glideflukt. Senere flyttet en kattugle inn i det gamle treet, i boligen som bare hakkespetten kunne ha laget for den. Da varte det ikke lenge før det ble klekket ut et lite kull av små ugleunger der oppe i reirhullet til svartspetten, og en dag Harald kom vandrende forbi, satt alle ungene pent og pyntelig ved siden av hverandre på en gren og stirret vaktsomt ned på han med sine store, gule øyne.

– De var jo så rare, smiler Harald fascinert, og forteller at ingen av de grå nøstene var like i størrelse, og at da han begynte å gå videre, ja, da snudde de langsomt på hodene sine uten å røre kroppen, og slik fortsatte de å følge han med øynene helt til nebbene nærmest satt på ryggen istedenfor over magen.

Den siste beboeren av reirhullet ble kvinanda. Da ungene var klekket ut, hoppet de ut av hullet og ned i steinura flere meter under, og vraltet så videre gjennom en ny og ukjent verden helt til de kom ned til gårdsdammen ved sommerfjøset. Der fant de endelig sitt rette element i lag med moren.

Slik kunne Harald observere bruken av et aldrende tre fra begynnelse til slutt. Et eksempel som sier mye om betydningen av å ta vare på en del av de gamle trærne. Ikke bare for artsmangfoldets skyld, men fordi en levende skog også er en rikdom for menneskene som opplever den.

Den siste ”severdigheten” vi stopper ved, er av den geologiske typen. I en bratt skråning i skogen nedenfor stien ligger en enorm blokk av et konglomerat. Utallige små steiner, kittet sammen som rosiner i en deig, danner en merkverdig, grå koloss. Vi spør oss hvor den kom ifra, og hvorfor den ble liggende nettopp her, helt for seg selv, på en avsats i berget som er akkurat stor nok til å holde den på plass. Så klatrer vi opp til stien igjen og kommer ned der åsen møtes av Bangtjernet. En opplevelsesrik rundtur er over, vi takker for oss og begir oss ned til gården der takene stiger opp av åkeren og fjorden snor seg sommerblå mot optimismens horisonter.

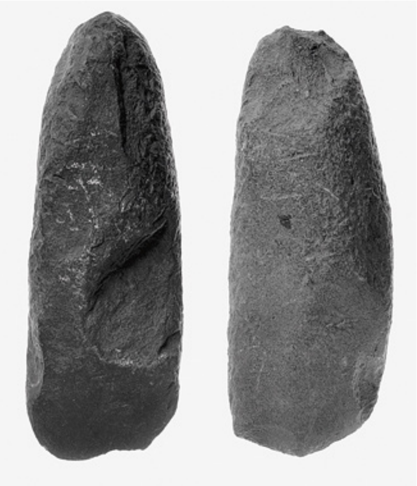

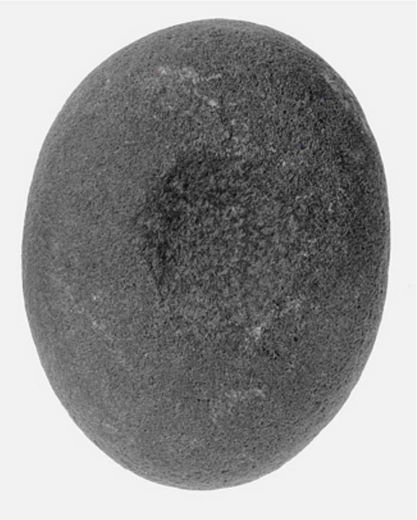

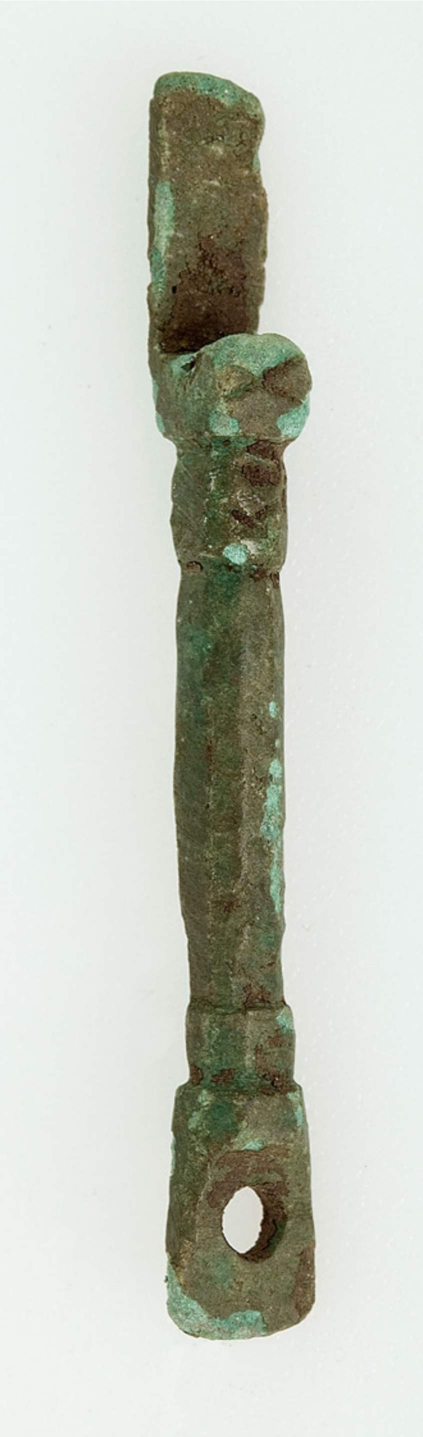

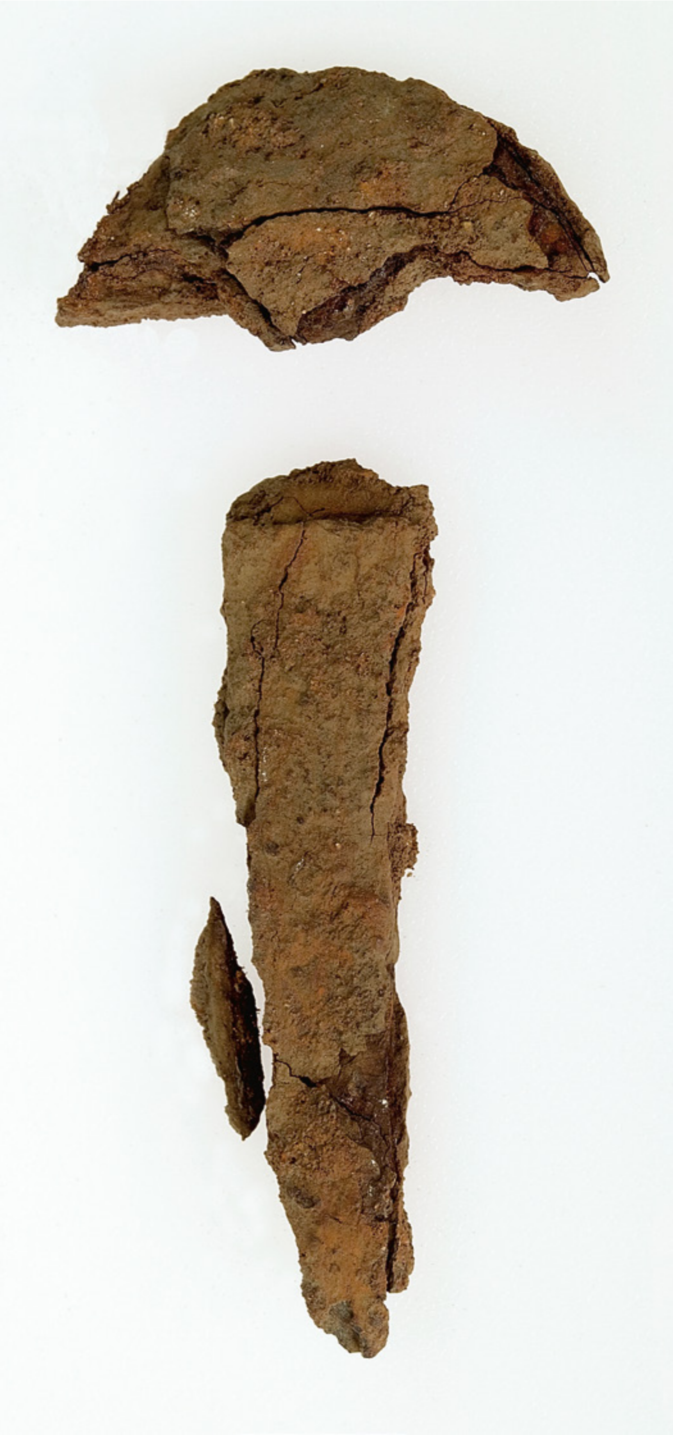

Gjennom tusener av år

På Ramberg er det registrert fornminner fra både steinalder, bronsealder, jernalder og middelalder. Ingen andre steder i Moss kommune er det funnet bevis for menneskelig aktivitet over et så langt tidsrom. Ramberg er et av de viktigste historiske landskaper i mossedistriktet, og må bevares som friluftsområde.

Bildet lengst til venstre viser den ene halvdelen av en bronsenøkkel, datert til middelalder. Den virkelige lengden er på litt under åtte centimeter. Til høyre for nøkkelen ser vi fragmenter av den øvre delen av et sverd datert til 1100-tallet. Kanskje stammer det fra en forsvunnet gravhaug. Funnet av Aage Olsen. Foto: Ann Christine Eek, Kulturhistorisk museum.

Bildene over viser to prikkhogde trinnøkser og et ovalt køllehode fra steinalder, funnet av Edmund Ree. Køllehodet lå i eplehagen på Ramberg nedre, trinnøksene rett sørøst for hovedbygningen, på jordet. Foto: Eirik Irgens Johnsen, Kulturhistorisk museum.

Det tapte Rosnes

Kapittel XV: Rosnes

Ødeleggelse til ettertanke

I historien om forvaltningen av Jeløya er det mange eksempler på feilgrep som kunne trekkes fram. Ett av de største er raseringen av Rosnes. Ja, rasering er et sterkt ord. Men også det eneste rette i denne sammenhengen. Rosnes var en av Jeløyas gamle idyller, en av dens historiske perler, og på slutten av 1800-tallet var dette et sted som strålte med den samme glans og verdighet som slike praktgårder som Alby, Røed og Grønli. Rosnes var også det eneste i denne rekken av majestetiske hjem som befant seg på øyas lune østside, bare noen hundre meter fra Mossesundets skjermede bredder. Men det ble like fullt tilintetgjort. Alle bygninger ble jevnet med jorda, den ene etter den andre. Av det en gang så imponerende parkanlegget gjenstår kun noen ynkelige rester av alleene. Hvorfor? Det var ikke gamle fru Petersons ønske at alt skulle bli revet, da hun testamenterte Rosnes til det daværende Jeløy herred. Tvert imot. Hun ville riktignok at eldre skulle få glede av stedet, at det skulle opprettes et gamlehjem. Men hun så vel for seg en ansvarlig forvaltning av den eiendommen som i mange tiår hadde vært en kilde til stolthet i familien. Hun var dessverre for optimistisk. Med kommunens overtakelse begynte forfallet, og steg for steg kom ødeleggelsen snikende.

Det var så sørgelig unødvendig. Hadde bare planleggingen blitt gjort med en smule følsomhet og estetisk sans, da kunne en ha bygd opp et enestående eldresenter og samtidig tatt vare på de historiske bygningene og i alle fall hoveddelen av parkanlegget. Men slik gikk det ikke. Bit for bit gikk Rosnes tapt. Den prektige hovedbygningen, murbygningen med det særpregede, nesten sakrale biljardrommet, låven, parken og frukthagen, litt etter litt ble det alt sammen utslettet. I dag er det opprinnelige Rosnes bare en hårsbredd fra fullstendig glemsel.

De som ikke aner hva Rosnes var, vil kanskje spørre hvorfor jeg på denne måten dveler ved noe som for lengst er tapt, og de som vet, vil kanskje hevde at jeg ripper opp i gamle konflikter som nå burde begraves. Men selv om tiden vel er inne for tilgivelse, vil det aldri være riktig å glemme det som skjedde. Når slike bedrøvelige hendelser som dette forsvinner fra erindringen, da mister vi også det grunnlaget som gjør det mulig å se vår egen tids saker i et riktig perspektiv, og uten et slikt korrekt perspektiv vil det være så altfor lett å la seg forlede av dem som stadig søker å forvrenge eller retusjere deler av historien slik at den bedre passer deres personlige agenda. Det kan bli fatalt for det gjenværende Jeløy når dagene igjen krever avgjørende valg.

Ja, skulle vi komme dit hen at et navn som Rosnes kan passere over alles lepper uten å utløse selv den minste antydning til sorg eller forargelse, da vil de destruktive kreftene ha vunnet sin endelige seier. Dersom også minnet om Rosnes skulle bli henvist til en stille død i bortgjemte arkiver, da vil de som lot Rosnes gå til grunne, ha sluppet så altfor lett unna. Blir heller ingen lærdom hentet når den videre kurs skal stakes ut, da vil de grådighetens gribber som uten opphør sirkler over oss og bare venter på beslutninger i sin favør, ha oppnådd akkurat det de ønsker.

For gribbene slutter aldri å lete etter nye anledninger til fråtseri, og aldri trives de bedre enn når ingen spør seg hvor de er. Så snart vi lukker øynene, er de igjen på vei ned fra skyene. Slik lar vi de svarteste av historiens udyr få dra på stadig nye røvertokt. Andre perler på Jeløya

Kapittelinngang, venstre side:
Hovedbygningen på Rosnes slik den tok seg ut tidlig på 1900-tallet. Eføy kler store deler av veggene.

Kapittelinngang, høyre side:
Øverste bilde viser den store murbygningen som lå like øst for hovedbygningen. Under til venstre ser vi en av dammene i parkanlegget, omgitt av et gjerde av grove kvister "flettet" inn i hverandre. Bildet til høyre viser en av dokkestuene.

Samtlige bilder er hentet fra et fotoalbum merket "Rosnæs 1908" og "Karen og Momme". Fotografens navn er ikke kjent. Originaler i svart og hvitt, tint påført av undertegnede.

er i ferd med å lide den samme triste skjebne som Rosnes, og steder som ikke allerede er direkte truet, kan raskt komme til å bli det. På den ene siden står kunnskapsløshet, likegyldighet og mangel på handlekraft, på den andre venter utbyggingsinteressene. Hva blir det neste Rosnes? Hva vil vi ha mistet om ti eller femti år? Alby, kanskje? Det lune og idylliske Kjellandsvik? Eller den vidunderlige utsikten på Ramberg? Dersom vi lar steder som det tapte Rosnes bli trukket ned i hukommelsens mørke, da må vi også regne med å miste de perlene som fortsatt kan reddes. Bit for bit vil alt det ved Jeløya som en gang inspirerte diktere og malere, svinne hen eller bli oppslukt.

Derfor kan vi ikke tillate oss å glemme. Fortidens synder må aldri få hvile i fred. Håpet må være, selv om det er aldri så skjørt, at kunnskap om det som alt er mistet, kan føre til bedre forvaltning av det vi har igjen. Det er ikke slik at det ikke allerede er blitt inngått store kompromisser til fordel for ødeleggende innsparing og inntektsgivende utbygging. Det er ikke slik at ikke vesentlige deler av det som gjorde Jeløya så elsket og hyllet, allerede er blitt neglisjert til forråtnelse eller solgt til spekulantdjevelen for raske penger. Det burde være nok å nevne alle de gårdene som i dag kun er navn fra en tapt epoke. Helgerød, Krabben og Krossern er for lengst borte. Torderød er omringet av boliger, og rundt hovedbygningen på Grimsrød er det knapt pusterom igjen. Vårli, Søly, Framnes og Bråten er gått over i historien. Eller hva med de mange andre gamle perlene som er blitt privatisert eller i beste fall forringet av utbygging? Striden om Varden, det gamle Fürst, endte med salg av nesten alt som kunne selges. Reierskogen på nedsiden av steingjerdet ved Hoppern ble presset ut av forslaget til landskapsvernområde og overgitt til motorsagene og bygningsarbeiderne. Slik kunne vi fortsette. Utsikten fra Refsnesåsen er så grundig blokkert for allmennheten som det var mulig å få til. Det som før bare kostet en spasertur, krever i dag en konto fylt til bristepunktet. Men det kanskje verste eksempelet på hemningsløs nedbygging ligger nedenfor. Rundt Refsnes Gods er det ingenting igjen av den en gang så magiske atmosfæren. Kunne en ikke i det minste holdt bebyggelsen på en respektabel avstand? Nei, den skulle like opp til dørtrammen. Nå står eventyrslottet tilbake som en anakronisme, på alle kanter stengt inne av det moderne, og med tilbygg så utilpassede og malplasserte at det nesten må vekke latter.

Håpet om lærdom

Ett kan det ikke være tvil om. Det er mange år og enda flere utbyggingssaker siden år null i historien om urbaniseringen av Jeløya. Men med hver generasjon skyves grensen for den allmenne hukommelsen framover. Det som eksisterer fra en barndom av, tas så altfor lett for gitt. Likevel er det tendenser som dette vi må kjempe imot. Det er ikke slik at alt vi ser, alltid har vært til, heller ikke at vi har rett til å ta det for gitt. Noe annet og verdifullt var der før. En lund av eik fra middelalder, en allé av hundreårig lind, et inspirerende utsyn, en duftende eng, en hulvei eller gravhaug, et tjern med salamander, en urørt strand. For hvert boområde som ble vunnet, måtte noe annet vike. Det kunne ikke gå annerledes når en valgte å plassere store boligfelt og institusjoner på et sted så velsignet med skjønnhet, naturrikdom og historisk sus som Jeløya. Et lettvint, men effektivt trekk av dem som tilba vekst som en hellig gral, for de enestående kvalitetene ved denne fjordens sagnomsuste perle var aldri vanskelige å markedsføre. Ja, slik fristet Jeløya at mange ble forbitrede og misunnelige da kommunen i alle fall for en stund besinnet seg. Skulle ikke de også få slippe til? Hvordan kunne kommunen la en eksentrisk gammel kunstner få hindre utnyttelse av slike utsøkte boligtomter? De innså kanskje ikke at de ved å flytte til stedet de drømte om, ville bidra til å opprettholde det ødeleggende presset på nettopp de kvalitetene de var ute etter å oppleve, og at hvert nye byggeprosjekt ville innebære en ytterligere erodering av det som fortsatt gjorde øya attraktiv? Eller var det rett og slett den simpleste form for misunnelse som gjorde seg gjeldende, den som dikterte at når noen heldige allerede hadde fått slippe over brua, da skulle de i alle fall ikke få sitte der med øya si i fred? I bunn og grunn en ren egoisme, et barnslig primitivt ønske om sjøutsikt fra stuevinduet fordi det gir prestisje, uttrykk for et sinn der uselvisk omtanke for øyas store biologiske og kulturhistoriske verdier var like fraværende som kildevann i Gobi.

Nå er selvfølgelig ikke målet å gi alle dem som etter hvert har fått bosted på Jeløya en følelse av dårlig samvittighet. Det som allerede er skjedd, tilhører historien, og ansvaret for feilgrep ligger først og fremst hos tidligere myndigheter og arealplanleggere. Men vi bør innse og huske på at noe faktisk ble ofret, at noe måtte vike da bebyggelsen kom, og kanskje kan en slik erkjennelse gi både grobunn for ettertanke og inspirasjon til den videre utviklingen av boområdene. Fører den også til et nærere forhold til lokalmiljøet, samt respekt for dem som argumenterte imot utbyggingene, vil mye være vunnet. Likeledes dersom flere innser at det som i dag kalles utvikling, ikke er noe naturgitt og ustoppelig, men et resultat av politiske beslutninger, at den såkalte utviklingen er drevet av pengebegjær, ikke av faktiske behov, og at vi er kommet til et punkt der utvikling ikke lenger leder til høyere livskvalitet, men snarere til det motsatte, til at vi utvikler oss bort fra nærhet og skjønnhet, bort fra det menneskelige og inn i en urban ørkenspredning, en verden der individet er alene i mengdene og naturens mangfold og varme er erstattet av teknisk ensretting og kulde, der ungdom forakter det de er født inn i og lengter etter noe de aldri har fått sjansen til oppleve. I en tid der til og med De forente nasjoner advarer mot følgene av en verdensomspennende urbanisering, burde flere og flere innse at Edmund Rees årelange kamp for bevaring av det grønne i vårt nærmiljø ikke var bakstreversk jamring fra en håpløs romantiker, men framsynte advarsler fra et edruelig og modig sinn som våget å sette seg opp mot alle dem som var beruset og besatt av økonomenes definisjon av vekst.

Når jeg nå skal forsøke å hente noe av det gamle Rosnes fram i lyset, er det disse tankene som ligger bak, at tidligere feilgrep kanskje vil kunne tjene som en advarsel til nåtiden, at det egentlige Rosnes ikke helt skal dø, om det så er kun i ord at det kan leve videre, og at det ordene formidler, kanskje vil kunne tjene som inspirasjon til konstruktive prosjekter i framtiden.

Det vil selvsagt være mulig å innvende at det Rosnes som her skal beskrives, er et Rosnes som aldri er opplevd av forfatteren selv. Det er et Rosnes slik det ble sett av et barn og husket av et menneske i den siste fase av et liv. Noe fullstendig bilde av stedet er det ikke, snarere en sammenstilling av de barndommens sanseinntrykk som faktisk hadde maktet å holde stand i hukommelsen gjennom mer enn åtti lange år. Men er ikke opplevelsene til et barn like riktige og gyldige som dem til en voksen? Om barndomsminner kan være sløret av et langt liv, kan minner fra voksen alder være vel så sløret av en blasert og stivnet livsholdning. Intet sted har kun ett ansikt, det skifter med betrakteren og lyset, årstiden og omgivelsene. I gløden fra dagens forventningsfulle barndom eller vemodige alderdom viser et sted en ganske annen side enn ved middelaldrende stabilitet, og ingen av disse sidene er nødvendigvis mer riktige enn andre, de gir alle en oppfatning av virkeligheten slik den fortoner seg i et bestemt øyeblikk og en særskilt sinnstilstand. Men en kan likevel argumentere for at det lave, rolige og ydmyke solskinn som ofte preger morgenen og kvelden, er det som best framhever form, tekstur og atmosfære, og slik i størst grad lar stedets vesen, den essensen av et sted som lett kan bli overstrålet i middagstidens skarpe flomslys, slippe til, og det derfor er nettopp disse tidlige og sene stundene som lar stedet uttrykke seg med den største grad av sannhet.

Det siste vitne

Min bestemor, Astrid Alfhild Janson, var en av de aller siste som hadde opplevd det gamle Rosnes i egen person, og som kunne fortelle fra det som om ingen tid var passert. Petersons Rosnes hadde en stor plass i hennes hjerte, og derfor sørget hun også sterkt over Rosnes' vanskjebne.

”Lillemor”, som hun gjerne ble kalt av sin familie, bodde på Rosnes fra hun ble født, til hun var elleve og et halvt år, med andre ord fra september 1917 til april 1929. Moren var Magda Hansen, datter av Oscar og Elise Hansen, som hadde leilighet i den karakteristiske ”Murgården” ved Kanalen fra 1900 til 1918. Oscar Hansen eide for øvrig både denne og flere andre eiendommer på Jeløya. Han var en altmuligmann og eventyrer, en venn av Munch, med en oppsiktsvekkende sans for reising. Som tjueåring overlevde han et forlis i Nordsjøen med barken ”Pieter”, og i godt voksen alder foretok han reiser til både Afrika og Australia.

Faren til Lillemor var Alf Henrik Janson, gårdsbestyrer på Rosnes og sønn av Lars Eric Janson og Julie Caspersen. Sistnevnte var i likhet med Oscar Hansen en slektning av Reier-familien, men det er en annen historie. Janson kom fra Stora Mellösa i Sverige, hvorfra han senere brakte med seg et anselig lass med møbler som fortsatt er i familiens eie. Han ble enkemann allerede i 1916, og bodde fram til 1929 sammen med sin sønns familie på Rosnes. Senere flyttet han opp til Kasperstua nordvest for Orkerød, der han ble boende til sin død i 1934.

Verdig en keiser

Da Lillemor kom til verden i 1917, var Rosnes for lengst etablert som et luksuriøst sommersted for Peterson-familien (Kittilsen 1935, s. 224, 229–230, 234–241). I 1869, etter seks års ekteskap med Sara Margrethe Caroline Thorne, kjøpte konsul Theodor Peterson en heller beskjeden gård ved Mossesundet for 7000 spesidaler, og gjorde store investeringer i bygningsmasse og parkanlegg. Th. Peterson var da blitt den fjerde i rekken av ledere for den framgangsrike familiebedriften M. Peterson & Søn, og hadde vel tilgang til de nødvendige midler. Slottsgartneren Kaiser fikk ansvaret for planleggingen av utearealene, og det ble heller ikke spart på pengene da hovedbygningen skulle innredes. En av Petersons døtre, gift Rosenqvist, skrev senere at ”Man må si at gartner Kaiser var heldig, en stort vakrere hage enn Rosnes' ser man sjelden. [...] Det indre av huset var meget vellykket. Mye arbeid var også lagt på det – alt det treverk i spisestua – i salen ovenpå – alle de utskårne dører, alt dette arbeid var utført hos treskjærer Borgersen i Christiania, og materialene var på vinterføre kjørt ned til Moss”.

Videre forteller hun at ”Da Rosnes så sto i sin nye skikkelse flyttet vi ut, og så begynte da vårt sommerliv å utfolde seg. Det er ikke få gjester som i tidens løp har kunne takke mamma og pappa for et uforglemmelig sommeropphold. Christian og jeg hadde hver sommer Dikka og Einar Juel som gjester – og av voksne var jo bestemor Thorne og tante Jetta selvskrevne – Edle Michelet og mange andre. Men vi var ikke få i oss selv heller – foruten guvernante hadde vi husjomfru, kokkepike, stuepike, ja da de andre barna kom, sågar to barnepiker”.

Rosnes må ha nådd en herskapelig standard på relativt kort tid, for allerede i 1878 kunne Sara og Th. Peterson ta imot svensk-norske kong Oscar den andre med kronprins Gustaf og prinsene Karl og Eugen. Dette på bakgrunn av at dronning Sophie hadde behov for litt rekreasjon i landlige omgivelser, og derfor bevilget seg noen ukers ferie på det minst like herskapelige Orkerød. Petersons så nok på det kongelige besøket som en stor ære, og sikkert også en anerkjennelse av alt de hadde gjort for å heve Rosnes fra anonymitet til skjønnhet. To år tidligere hadde de dessuten fått en sønn, Hans Blom, og Rosnes' framtid må ha virket lysere enn noensinne.

Det sier vel ikke så lite om forholdene på Petersons nye landsted at kongen ikke hadde med seg stort annet enn sin seng, og grunnen til dette var ikke at Rosnes manglet senger, men at kongen var uvanlig lang. Han tok nærmest over andre etasje i hovedbygningen, brukte salen til arbeids- og mottakelsesrom, og i gjesterommet og barneværelset hadde han sin adjutant og sin kammertjener. Kronprinsen lå i hagestua nedenunder, og de to andre prinsene lå i kaminværelset. En fjerde prins, Oscar, var kadett og bodde om bord i seilskipet "Saga", det lå for anker nede i Mossesundet sammen med skipet "Vanadis" og det norske kadettskipet "Sleipner". For Petersons ble sommeren 1878 naturlig nok stående som et av de store høydepunktene i Rosnes' historie.

Men alt i 1888 døde Th. Peterson, og Sara ble sittende som enke med den store eiendommen. Hun valgte imidlertid å beholde Rosnes helt til det siste, og ble etter hvert bare omtalt som "gamle fru Peterson". Hun oppholdt seg gjerne på Rosnes i sommermånedene, men trakk inn til byen når høsten kom.

Inn i eventyret

Omkring 1900 kom Jansons inn i bildet som herskapskusker og gårdsbestyrere, og da Lillemor åpnet øynene for første gang, hadde faren allerede hatt oppsynet med Rosnes i en årrekke. Både foreldrene og farfaren bodde da i en stor og uhyre særpreget hvit murbygning som lå like øst for selve hovedhuset. Foruten en dagligstue, en "bestestue" og diverse soverom var det her en sal med stor takhøyde som gikk under navnet "biljarden". Der var det rekker av høye buevinduer som kunne gi besøkende en sterk følelse av høytidelighet, og dette helt spesielle rommet fortsatte ut i et halvsirkelformet utbygg som ofte ble sammenliknet med koret i en kirke, også det med store buevinduer der lyset flommet inn. I "biljarden" hadde forresten de kongelige, også dronningen, inntatt sine lunsjer under besøket i 1878, noe som er lett å forstå når vi vet hvilke majestetiske proporsjoner det var utrustet med.

Over "biljarden" kom så et slags loft forsynt med samme type vinduer som etasjen under, bare i atskillig mindre format. En del av dette loftet var stengt for barna, men det ble sagt at Petersons brukte det til å oppbevare dokker og andre lekesaker.

Hovedhuset, stedet der fru Peterson bodde om sommeren, var på to og en halv etasje, bygd i tre, med en stor veranda på forsiden. På plenen nedenfor var det anlagt et basseng med fontene, og litt på oversiden av bygningen lå "Skovhytta". Noe lenger borte, på en forhøyning eller jordvoll, sto "Prinsehytta", egentlig en dokkestue med komplett kjøkken, stue og terrasse. Der skulle den godeste kronprins Gustaf ha boltret seg under det berømte kongebesøket.

Omkring alt dette var et parkanlegg som gjorde inntrykk på de fleste, et eventyr av skjønnhet og frodighet som holdt intet mindre enn tre "havekoner" beskjeftiget, i alle fall i sommerhalvåret. Lillemor husket spesielt hekkene av hassel og rosebusker, valnøttreet og treet med en frukt kalt bergamott, samt rekkene med fersken og aprikoser som sto og modnet seg på den solvarme sørsiden av et av gjerdene. Men hun kunne også erindre to nydelige dammer, samt en bru med kunstferdig utformede rekkverk.

I tilknytning til den nevnte murbygningen lå dessuten et langt drivhus der det sto digre vinranker som angivelig var flere titalls år gamle. De grønne og blå druene ble like store og søte som dem en kunne få utenbys fra, og var en kilde til stor glede for barna. Lillemor og barndomsvenninnen Lilias var ofte i drivhuset for å forsyne seg, for selv om de var små, kunne de klatre opp på en hylle og derved få full tilgang til de saftige herlighetene. Vinterstid hadde de dessuten hønene å leke med, for de ble sluppet inn i drivhuset straks det begynte å bli kaldt i været. Der slapp de å fryse, og der kunne de gå og hakke og sparke rundt vinrankene og leve lykkelige hønedager. En gang la en av dem et egg akkurat mens Lillemor sto og så på, og da måtte hun straks springe opp til moren for å fortelle hva som hadde skjedd. Slike begivenheter var store for en liten jente.

Men paradiset stoppet ikke med drivhuset, for på jordet nedenfor sto et imponerende antall epletrær. Lillemor mente å huske tallet fire hundre. På høsten var det epler nær sagt overalt, eksempelvis på biljardbordet i "biljarden" og på bordene i hovedbygningen.

– Mye av frukten ble solgt, og mye ble sendt til familier fru Peterson kjente. Men en god del spiste vi opp, det var bare å forsyne seg. Jeg husker hvordan jeg og Lilias klatret opp i trærne og smakte på alle de forskjellige sortene. Det var en overflod av frukt, og de eplene som ikke falt i smak, kastet vi bare på bakken. Jeg husker farfar ble så ergerlig på oss, fortalte Lillemor med et smil.

Den lange bjørkealleen var også litt av et syn. Store, hvitstammede hengebjørker rammet inn det meste av veien fra parkanlegget til Rosnestangen.

Like nord for murbygningen lå fjøset og stallen, sistnevnte med de to hestene Tor og Dokka. Tor var stor og litt lunefull, Dokka en rolig og snill fjording. Lillemor likte seg godt hos disse hestene, og var både titt og ofte på visitt i spiltauene.

Ved fjøset lå dessuten isbingen, også denne klart erindret av Lillemor. Siden det ikke fantes elektriske kjøleskap, brukte en store skap med isblokker for å holde maten frisk, og på Rosnes ble blokkene lagret i sagmugg i nettopp denne isbingen. Der kunne de utrolig nok holde seg til langt utover sommeren.

Grisehytta er også verdt å nevne. Den befant seg ved jordet nord for selve gården, men ikke lenger unna enn at den var innenfor synsvidde, og rommet opprinnelig bare et og annet svin. Men etter en storbrann i Krossern ble Grisehytta utvidet til en lang brakke som siden tjente som tilfluktssted for noen av de menneskene som hadde mistet alt de eide. Lilias Brevik, Lillemors bestevenninne i de første barneårene, bodde på Grisehytta sammen med fire eller fem andre barn. Grisehytta var dessuten bostedet til "Jenny med lappen", en av områdets store originaler. Hun gikk alltid med en lapp for det ene øyet, men slett ikke alltid det samme øyet, en kilde til stor undring blant ungene. Ektemannen hennes var den sagnomsuste "Gjertitten", og ved Skysskaffer-jordet bodde kameraten hans, Hjalmar "Trollet".

Byturer var en ukentlig foreteelse. Hver fredag dro faren inn til Moss for å handle, sommerstid med hest og vogn, vinterstid med slede, og Lillemor var gjerne med. Vel framme ble hestene satt inn i stallen til Andersen & Bang, en forretning øverst i Dronningens gate. Men Lillemor husket best tilbaketurene om vinteren.

– Da var det ekstra morsomt å kjøre hest og slede. Vi hadde bjørneskinnsfell over fanget, og det gikk i full fart nedover bakken til Rosnes så snøspruten sto høyt til værs, erindret hun.

Søndagsturer var også en viktig del av livet på Rosnes, og Lillemor husket særlig turene gjennom skogen om våren med tydelig entusiasme. Noen ganger gikk de til Skipping eller Kjellandsvik, andre ganger helt til Røre. På våren var det store mengder blåveis å se, og på sommeren var det slett ikke uvanlig å komme over nattfiol.

Usynlige krefter

Men Rosnes hadde også mørkere og mer mystiske sider. Beretningene om spøkeriet i hovedbygningen er så mange og detaljerte at det neppe er riktig å avfeie dem som fantasier. Lillemor husket for eksempel hvordan hundene nektet plent å bli tatt med inn. Isteden ble de stående utenfor og knurre eller ynke seg. Likeledes var det velkjent at en av hushjelpene, et kraftig og vanligvis jordnært menneske, hadde besvimt av skrekk oppe på loftet. Der hang det lange rekker av klesplagg i det dunkle lyset, så det er ikke vanskelig å forestille seg at stemningen var uhyggelig. Men hushjelpen var ikke den som brydde seg om slikt. Likevel, en dag hun skulle hente noe, kom hun ikke tilbake. Da de andre gikk opp for å se hvor hun ble av, fant de henne liggende bevisstløs på gulvet.

Foreldrene til Lillemor opplevde også fenomener som gjorde et uutslettelig inntrykk. Som da de hadde satt seg på verandaen utenfor den tomme hovedbygningen, og fikk en uforklarlig fornemmelse av at de ikke var velkomne. Så hørte de begge et forferdelig rabalder innenfra, som om møblene ble kastet rundt i rommene. Alf var imidlertid en nøktern type, så han ville gå inn og se, sa han til Magda. Hun ba han la være, var engstelig for hva som kunne skje, men han gikk inn likevel. Da ble det plutselig stille, og i salen var det ingen spor å se. Alt sto rolig og urørt, til og med eplene lå uforstyrret på bordene.

En annen gang hørte Magda tydelig at noen spilte på pianoet. Hun trodde da at Alf eller noen andre spilte henne et puss, for hovedbygningen sto som vanlig tom når ikke Peterson var på besøk. Men det viste seg snart at Alf var et helt annet sted, og at ingen de visste om hadde oppholdt seg i hovedbygningen da Magda gikk forbi.

Heller ikke Rosnes' omgivelser gikk fri for slike merkelige fenomener, og som jeg skal komme inn på i senere kapitler, har Nesveien nord for Skysskaffer-jordet helt opp til våre dager markert et område en nødig beveget seg inn i når måneskinn tok over for daglys. Her skal jeg nøye meg med å gjengi en historie knyttet til området ved Rosnestangen, slik den er beskrevet i boka *Firmaet og Familien: Peterson – Moss*. I 1716, da svenske styrker hadde inntatt Moss, dro de rundt i bygdene for å kreve inn sin illegitime skatt, og til Rosnes kom de med båt over sundet. Eieren hadde imidlertid fått nyss om hva som var i gjære, og da svenskene steg i land på neset, hadde han gjemt alle sine penger unna ved å grave dem ned på ukjent sted. Da okkupantene skjønte at de var blitt snytt, ble de så ergerlige at de arresterte mannen og la han i jern, men på et eller annet vis klarte han å rømme. Han flyktet inn i skogen nord for Rosnes, og kom aldri mer tilbake. Kanskje omkom han av kulde eller utmattelse, og i årene som fulgte, mente folk å kunne høre hvordan han slepte seg omkring i mørket med lenkene rundt beina. Men hva med de nedgravde pengene? De kom heller aldri til rette, men noen mente at de måtte ligge ved Sandmælen nord for tangen. Der ble det stadig sett tre underlige lys, og i folketroen markerte slike uforklarlige lys gjerne skjulte skatter, det hevdet i alle fall i tradisjonen også andre steder på øya.

Med denne kunnskapen i mente blir det lett å forstå at Magda helst hadde med seg en av gårdens store hunder når hun skulle spasere mellom Rosnes og Krossern. Den gang var Rosnes ennå skilt fra bebyggelsen i Krossern av flere hundre meter med skog, og lå altså langt mer for seg selv enn i dag.

Så vidt vi vet, var det imidlertid aldri noen som ble fysisk skadet av de merkelige kreftene som huserte på Petersons Rosnes, og da som nå var det vel slik at mange mennesker hadde et dobbeltsidig forhold til det uforklarlige. Selv om de fryktet det, følte de seg også tiltrukket av det, og nettopp denne blandingen av skrekk og fryd var nok en viktig årsak til at også de mest uhyggelige av historier kunne leve på folkemunne i generasjoner. Men mens 1800-tallets mennesker kunne føle seg omringet av mørket, er situasjonen nå snudd på hodet, vi er omgitt av en flombelysning som blir stadig mer vanskelig å unnslippe. Vi er snart kommet dit at det å kunne oppsøke mørke og mystikk i vårt nærmiljø må anses som et privilegium. De frodige skogene nord for Rosnes, og deres enestående plass i folkloren, gir oss en uvanlig mulighet til å fylle noe av det dypet i menneskets natur som gjør at vi aldri riktig slutter å lengte etter det uoppklarte og eventyrlige. Det er en utrydningstruet mulighet i vårt moderne samfunn, en mulighet som må være verdt å ta vare på for framtiden.

Blåveispikens avskjed

Likevel, for Lillemor var Rosnes først og fremst en blomstrende og solfylt idyll der hun opplevde en trygghet og skjønnhet som skulle følge henne resten av livet. Rosnes sluttet aldri å bety noe spesielt for henne, og da hun besøkte stedet for siste gang like før murbygningen ble revet, var det med tårer i øynene at hun vandret forbi de sørgelige ruinene av barndommens paradis. Det skammelige forfallet gikk sterkt inn på henne, og siden var gleden som kunne strømme på fra minnene, alltid blandet med den hjerteskjærende sorgen over at ingenting av det gamle var bevart.

Begynnelsen til slutten for Lillemors Rosnes kom med gamle fru Petersons bortgang den 15. juli 1928. Bare noen dager etter at fru Peterson hadde feiret sin åttiårsdag på Rosnes og returnert til sitt oppholdssted i hovedstaden, kom meldingen om at hun var død. Da hadde Magda nettopp fortalt at hun så tydelig syntes hun hadde sett fru Peterson i hagen, hun kunne ikke forstå det, for fru Peterson var jo i Oslo.

Lillemor fortalte for øvrig at hun alltid syntes så synd på gamle fru Peterson, og om våren plukket hun ofte buketter med blåveis til henne. ”Blåveispiken min” brukte fru Peterson å kalle Lillemor, og etter hennes død fikk Lillemor et gullhalsbånd av familien som minne.

I kjølvannet av fru Petersons død ble det snart klart at Jansons og de andre ville måtte flytte. Arvingene ønsket å skjenke Rosnes til Jeløy herred som gamlehjem, en epoke var over. I 1930 ble det offisielt, og da Det petersonske gamlehjem ble åpnet den 8. februar 1931, ble det beskrevet som det vakreste i landet. Hans Blom Peterson mente han hadde handlet slik foreldrene ville ha ønsket, og ordføreren hevdet at overrekkelsen var en av de mest gledelige begivenheter i Jeløys historie. Ville de ha sagt det samme, hadde de sett Rosnes slik det er i dag?

Langs Jeløyas eventyrvei

Kapittel XVI: Skysskafferen–Bøkeskogen–Skipping–Kjellandsvik

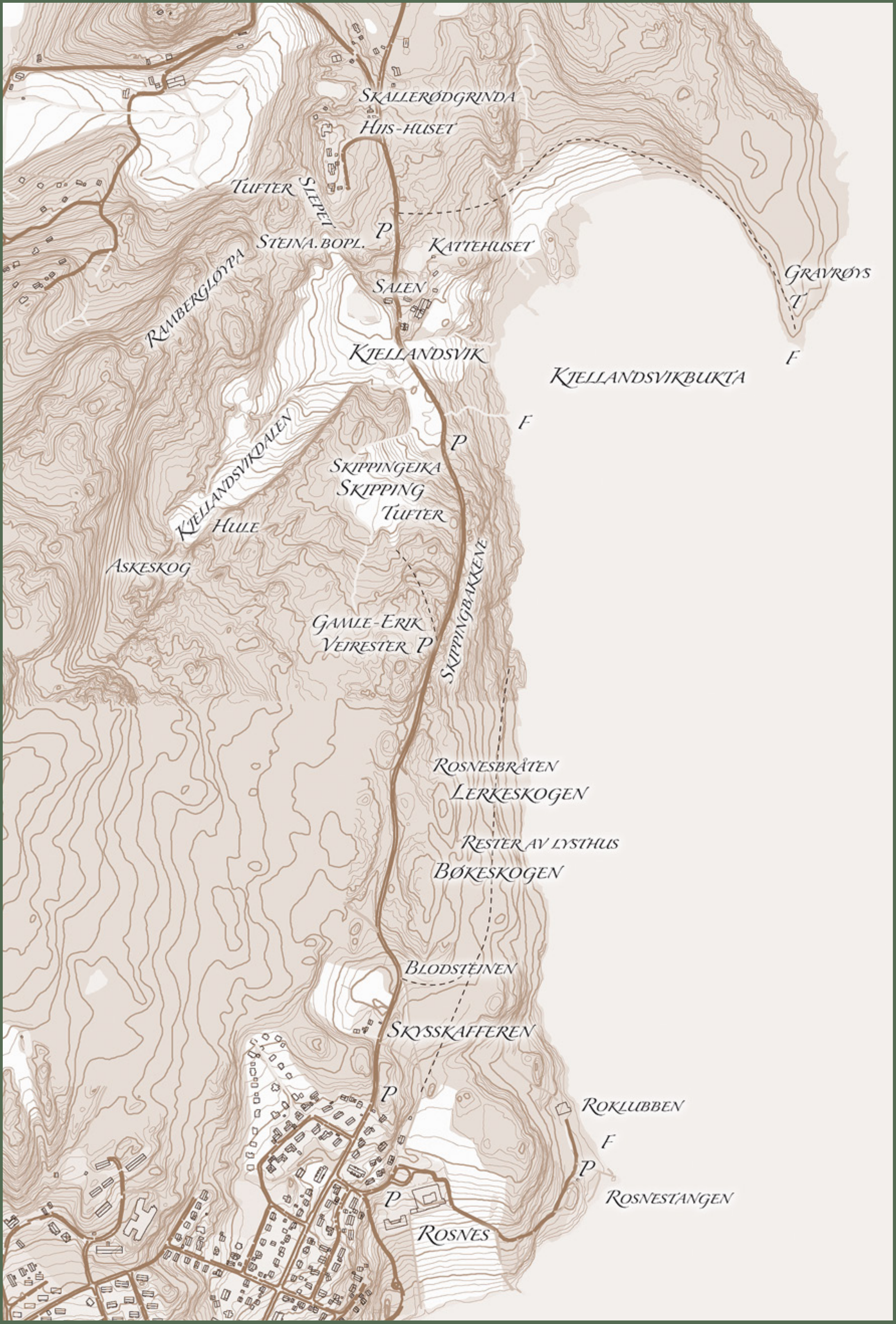
Skallerødgrinda
Hiis-huset
Tufter
Slepet
P
Steina.bopl.
Kattehuset
Gravrøys
T
Salen
Rambergløypa
Kjellandsvik
F
Kjellandsvikbukta
F
P
Kjellandsvikdalen
Skippingeika
Skipping
Tufter
Hule
Askeskog
Skippingbakkene
Gamle-Erik
Veirester
P
Rosnesbråten
Lerkeskogen
Rester av lysthus
Bøkeskogen
Blodsteinen
Skysskafferen
P
Roklubben
F
P
P
Rosnestangen
Rosnes

Fra Skysskafferen til Kjellandsvik

Nord for Rosnes, der bebyggelsen ender og skogen tar over, der Nesveien begynner på sin ferd mot Kjellandsvik og nordre Jeløy, ligger et område som mange drar rett igjennom, men som like fullt har mye å by på. De som kjenner disse traktene og alle historier som er knyttet til dem, all folklore de rommer i sitt indre, vil neppe være uenig i at dette er en del av Jeløya som fortjener å bli mer besøkt. Litt enkel tilrettelegging i form av et par mindre parkeringsplasser og noen informative skilt ville kunne gjøre den skogkledde kystnaturen nord for Rosnes til et av øyas høyest verdsatte turområder.

Vår oppdagelsesreise begynner ved Skysskaffer-jordet, den vesle åkerlappen som ligger omkranset av skog på veiens vestside. Her skiftet reisende hester når de skulle nordover, derav det merkverdige navnet, og i dette området sto det fra gammelt av en grind der ungene fra Krossern brukte å sette seg og vente på at noen skulle komme kjørende. Da fikk de fem eller sågar ti øre for å åpne.

På motsatt side, der Nesveien gjør en sving og begynner på en liten bakke, er det ennå mulig å se spor av en gammel kjerrevei. Dette er restene av Skippingveien, gamleveien som førte ut til Skipping gård sørvest for Kjellandsvik. Skal en tro de gamle fortellingene, er ingen annen vei på Jeløya så hjemsøkt som denne.

Ett eksempel er steinen som ligger der gamleveien begynner, bare noen meter fra svingen, men skjult av krattet. Tilsynelatende er det ingenting spesielt med den. Ikke er den særlig stor, og ikke har den noen markert form. Den er som kampesteiner flest, taus, anonym og mosegrodd. Men dette er Blodsteinen, og før var dette navnet, kanskje helst sagt med lav og illevarslende stemme foran peisen i mørke høstkvelder, nok til å gi folk frysninger. Alle eldre i området ved Rosnes visste hvor Blodsteinen lå, og alle hadde de hørt de skrekkelige historiene, den ene verre enn den andre. Mer om disse i kapittelet om Skallerød.

Min egen bestemor, som bodde på Rosnes til hun var elleve, kunne også fortelle litt av hvert om Skippingveien. På dagtid var området lyst og fredelig, men som andre småjenter var hun livredd for å gå forbi Blodsteinen om kvelden. Oppe i bakkene var det heller ikke hyggelig å gå i mørket. Folk som var ute sent, kunne høre lyden av vogner med kusk og hester og det hele komme nærmere og nærmere, før det brått ble stille. Andre ganger var vognene synlige, de kom rullende ut av mørket, for så å forsvinne i det tomme intet.

Paranormale fenomener eller ikke, tidligere tiders trafikk har satt seiglivede spor. Ennå bærer enkelte furuer merker der virkelighetens vogner slo borti stammene under uvøren kjøring.

Et truet unikum

Av en langt mer hyggelig natur er opplevelsene som venter inne i skogen ned mot Mossesundet. Like før den omtalte svingen går en sti østover, den passerer den klukkende lille Skysskafferbekken og møter en annen sti som begynner nede ved Rosnes. Det gjelder å fortsette på stien som går nordover, for den leder inn i et område som gjør inntrykk på de fleste. Først fører den inn i en praktfull bøkeskog, den eneste av noen størrelse på Jeløya. Den er usynlig fra veien,

Kapittelinngang, venstre side:
Åkerholme med lønn like vest for hovedhuset på Kjellandsvik gård. Bakenfor ligger Kjellandsvikdalen. Bildet er tatt ved soloppgang i oktober.

Området mellom Roklubben og Kjellandsviktangen har en nesten urørt kystlinje, og ville være en selvfølgelig del av et eventuelt Midtre Jeløy landskapsvernområde. Problemet er at store deler av naturen mellom Rosnes og Kjellandsvik eies av Selvaag, alias Mallin Eiendom. Her har Selvaag en enestående sjanse til å vise at selskapet ikke bare tenker på profitt ... Men la folk slippe det gamle våset om "tilrettelegging" av bøke- og lerkeskogen i bytte mot storstilt utbygging på oversiden av Nesveien. Bøke- og lerkeskogen kan en med letthet nå ved å sette bilen på Rosnes og følge stien nordover. Enda lettere ville det bli å nå den dersom Mallin Eiendom fjernet sitt parkering forbudt-skilt ved Skysskaffer-jordet ...

Kapittelinngang, høyre side:
De tre fotografiene viser et vektlodd, en hestesko og støteren til en morter. Samtlige gjenstander ble funnet på Skipping av Aage Olsen. Vektloddet har en bredde på omtrent to centimeter, hesteskoen en bredde på opptil ti centimeter. Støteren er om lag sju centimeter lang. Foto: Ellen C. Holte, Kulturhistorisk museum.

skjermet som den er av knauser og høydedrag. Overalt står de slanke, glatte stammene med sine horisontale grener, og bakken er et teppe av rødbrunt, rustfarget løv. Opp gjennom årene har nok tallrike forelskede par og andre turgåere tilbrakt tid her, for risset inn i barken på mange av trærne er utallige navn og datoer, inskripsjoner som skogen godt kunne ha vært foruten, men som like fullt er en del av områdets historie.

Den andre store overraskelsen kommer i nordenden av denne bøkeskogen. Her står noen av de desidert største trærne på øya, enorme lerketrær som strekker seg mot himmelen, som grønnes om våren og drysser gule nåler på skogbunnen om høsten. Jeløyas lille ”redwoodskog”, som fotograf Helge Eek har kalt den, og i Norge er den sannsynligvis unik. Lerk er et sjeldent syn selv på Jeløya, for dette er en tretype som vanligvis ikke forekommer i vill tilstand i Norge, og som stiller høye krav til lys- og næringsforhold.

Et av spørsmålene som melder seg, er om denne bøke- og lerkeskogen har oppstått på naturlig vis. Sannsynligvis er svaret nei. Nærheten til Rosnes, som for hundre år siden rangerte blant de mest praktfulle av alle gårder på søndre Jeløy, taler for at dette kan ha vært en park anlagt av Peterson-familien. Det samme gjelder sporene etter det som skal ha vært et lysthus, like ved en bergknaus med utsikt utover sundet. Kanskje var det en forekomst av bøk i området fra før, som så ble gjort dominerende ved at en ryddet vekk andre tresalg. Lerk, som sikkert ble ansett for å være et vakkert og eksotisk treslag, ble så plantet i den nordre delen av parken for variasjonens skyld.

Men det er også mulig at bøke- og lerkeskogen ble anlagt som en park langt tidligere, i storhetstiden til Moss Jernverk. På begynnelsen av 1800-tallet var Rosnes eid av den danskfødte Lars Andersen Semb (1775–1822), som forvaltet jernverket for den sagnomsuste adelsmannen Bernt Anker (Vogt 1949, s. 109–110). Semb kom til Moss med lite annet enn to tomme hender, men klarte etter hvert å bygge opp en ikke ubetydelig formue, og mot slutten av sitt liv ble han sågar slått til ridder av Dannebrog for sin innsats i forbindelse med produksjonen av kanoner benyttet under Napoleonskrigen. Var det kanskje Semb som sørget for at bøke- og lerkeskogen ble til, slik at han i livets høst kunne ri omkring som ridder under mai måneds vidunderlige flor av lysegrønne blader og nåler?

Uansett, så enestående er denne skogen, så ærefryktinngytende er mange av trærne, at

Vår i bøkeskogen
Parti fra bøkeskogen nord for Rosnes. Aldri er den skjønnere enn i mai, når knoppene brister og et nesten uvirkelig lysegrønt flor brer seg ut i rommet mellom stammene.

Mot himmelen
Fra bøkeskogen nord for Rosnes. Et knippe store bøker streber mot himmelen. Sola er på vei ned bak Rambergåsen, men de vårgrønne kronene rekker ennå opp til lyset.

opplevelsen i seg selv kunne forlede den tillitsfulle vandrer til å tro at vern i slike tilfeller kommer som en selvfølge. Men dessverre, slik er ennå ikke samfunnet innrettet. Verken bøke- og lerkeskogen eller noen annen del av områdene nord for Rosnes har noe vern utover det som står og faller med kommunens skiftende reguleringsplaner. Men det er ikke det verste. I juni 1966 begikk datidens eiere av traktene mellom Rosnes og Skipping et hårreisende feilgrep. De solgte et område på nærmere 900 dekar til bolig- og eiendomsselskapet Selvaag. Hadde selskapet fått gjennomslag for sine planer om hundrevis av nye boliger, ville det for lengst ha vært bygd ned til det ugjenkjennelige. Men hittil har den nødvendige tillatelsen fra kommunen uteblitt. Flere ganger har planene befunnet seg på bordet til politikerne, og like mange ganger er de blitt lagt tilbake i skuffene igjen. Forhåpentlig er de nå lagt på is en gang for alle. Stadig flere får øynene opp for hvilke immaterielle verdier slike områder som det nord for Rosnes faktisk representerer. Men til sjuende og sist er det bare et formelt vern som fullt ut kan desarmere den udetonerte bomben som ligger i at et utbyggingsselskap som Selvaag sitter med eiendomsretten til en så vital del av Jeløyas gjenværende naturområder.

Ved tuftene på Skipping

Forflytter vi oss videre nordover på Nesveien, til punktet der det begynner å gå bratt nedover mot nye jorder, vil den oppmerksomme se at gamleveien dukker fram igjen, denne gangen på Nesveiens vestre side. Også her forteller den lokale folkloren om merkelige fenomener og mørke makter. Der gamleveien er støttet opp med stein, lå før et gapende hulrom, laget for å drenere vekk vannet. Der ble det sagt at selveste Gamle-Erik hadde tilhold. Dette var i alle fall det barna fikk høre av sine foreldre og besteforeldre, og helt opp til vår tid var det folk som tenkte seg om mer enn én gang før de gikk eller syklet forbi denne fandens hule i skumringen. Nå er den ikke så synlig lenger, overgrodd og sammenrast som den er. Men det er vel flere enn undertegnede som vil si at bare det å kjenne til slike fortellinger setter en ekstra spiss på turen, ikke minst når månen henger gul over åsene og hundene på Skallerød uler mot stjernene.

Denne siste delen av Skippingveien følger det som var en naturlig ferdselsrute den gang Skipping gård ennå eksisterte. Tar vi gamleveien oppover, inn i den skyggefulle skogen, kommer vi over eldgamle, grønnkledde steingjerder, og ved enden av denne kjerreveien, der gresskledde voller brer seg mot jordene, står de gamle tuftene. På bestemors tid lå de ennå i dagen, bare og lette å se, men nå er de lite mer enn forhøyninger i terrenget. Den veldige Skippingeika, en antydning om hvordan den en gang vidgjetne Rambergeika kan ha tatt seg ut, er den eneste åpenbare arven fra fortiden.

Likevel, noe av Skipping gård lever videre. Utsynet fra de gressbevokste tuftene er vidt og vakkert, og det første som fanger blikket, er Kjellandsvik gård og bygningene der. I 1905, da Skipping gård var nedlagt, ble den ene av bygningene utrolig nok tatt ned og bygd opp igjen på Kjellandsvik. Slik har det seg at den eldste halvdelen av hovedhuset på Kjellandsvik er så å si identisk med hovedhuset som på 1800-tallet sto på Skipping.

En annen levning fra den forsvunne gården er en gravstein eller minnestein som er støpt inn i grunnmuren til det som før var bryggerhuset. I 1962 måtte bryggerhuset vike for den rødmalte kårboligen, men grunnmuren er fortsatt den samme, og deler av gravsteinen er ennå synlig. Et enkelt kors øverst, under til venstre tallet 1848 og noe som er skjult av muren, og til høyre for dette en vertikal strek, årstallet 1876 og to gotiske bokstaver, trolig initialer.

Ørnulf Ree er en av flere forfattere som har spekulert på hva som egentlig ligger bak navnet Skipping. Det eneste som er sikkert, er at gården i et brev fra 1224, nå oppbevart i

Riksarkivet, er nevnt som ”Skæphæimum i Jolund” (Ree 1947, s. 99–112). Men en regner med at gården er betydelig eldre enn som så. I likhet med Kjellandsvik skal den ha blitt ryddet før år 800.

Både ved Skipping og ved Kjellandsvikdalen gjorde Edmund Ree flere funn fra yngre steinalder. Som så mange andre steder på Jeløya kan den varsomme ane et historiens sus som strekker seg tusenvis av år tilbake i tid.

Fredfulle Kjellandsvik

Nedover liene bærer det, ned mot den store, røde låven som titter fram av skogen, endelig er jeg ved Kjellandsvik igjen. Den ligger så trygt og lunt til, denne gården, skjermet av Rambergåsen, jeg skimter hovedhuset mellom eik og lønn, to røde stuer, unger som leker i kveldssola. Nedenfor modnes bringebær på rekke og rad, store, saftige frukter som snart vil ligge myke og duftende i kurvene til forventningsfulle sommergjester.

Videre, bak et belte av trær, ligger vannet, hviskende og skimrende, en halvmåne av stillhet der hvite svaner glir gjennom skyggene og ørret tegner ringer i den blanke overflaten. På den andre siden skiller en tange den vidstrakte bukta fra sjøen utenfor, den peker sørover mot byen i det fjerne, og furuskogen på rabbene er badet i de gylne strålene fra sola som stryker langs tretoppene i vest. Utenfor stryker brisen forbi fra nord, men innenfor er det blikk, og stedsnavnet henger da også sammen med det gamle ordet for rolig og stillfarende, kyrr. Av dette har gården fått sitt nåværende navn, også fredfullt lydende, om enn av nyere opprinnelse (Hoel 2004, s. 270–274).

Styrke i arven

I fire generasjoner har Kjellandsvik blitt drevet av familien Dyhre. Den nåværende eieren, Petter Johan Dyhre, overtok gården i 2001, og er oppkalt etter sin oldefar, Petter Pettersen Dyhre, som opprinnelig kom fra et lite gårdsbruk i Tomter. Etter noen år i Rygge kjøpte han i 1902 Kjellandsvik av konsul Peterson, som på den tiden hadde store eiendommer på Jeløya. Da var for øvrig Kjellandsvik et yndet utfluktssted, og en søndagsskole benyttet seg av ”Salen”.

– Min kjære oldefar var en dreven handelsmann. Etter hvert kjøpte han jord av både Skipping, Ramberg nedre og Skallerød, forteller Dyhre. Oldefaren var en mann som aldri unnlot å benytte seg av muligheten til å gjøre et godt kjøp.

– Han var litt av en kar. En gang kjøpte han en hest på øvre torv i Moss, og den solgte han allerede før han var kommet til jernbanetorget. Så kjøpte han seg en ny der. Andre ganger kom han hjem uten hest i det hele tatt, smiler Dyhre.

Petter Pettersen Dyhre fikk fem barn. Det ene døde av spanskesyke, de andre arvet hver sin gård. Eldstemann, Olaf, arvet Kjellandsvik.

– Bestefar var en skogens mann. Han var veldig glad i skogen, og blinket nøye ut hvert enkelt tre som skulle hogges, forteller Dyhre, som var mye sammen med bestefaren som gutt. Han mener han var heldig som fikk vokse opp på Kjellandsvik, på et sted der flere generasjoner levde sammen.

– Når jeg tenker tilbake, ser jeg at mange kunne være misunnelige på den oppveksten.

Andre minner fra barndommen er sene kløverdamkvelder som bestefaren arrangerte for kamerater fra de andre gårdene. Da måtte ungene holde seg unna. Kortspill var for voksne karer.

Men bestefaren holdt alltid søndagen hellig, og gikk alltid i kirken. Pertentlighet manglet det heller ikke på. Hver gang familien skulle til byen, var det fram med finklærne. Et bybesøk var noe ekstra, noe det var knyttet stor forventning til.

Det var også mye annet som var annerledes. Gården hadde en rekke tjenestefolk, og i byen hentet bestefaren løsarbeidere som han ga kost og losji og én krone dagen i lønn.

– Ting har forandret seg veldig. Den gangen var en gård et helt samfunn. Med dagens lønnsnivå er det ikke mulig å drive på den måten, påpeker Dyhre.

Av bestefarens tre sønner var Terje Johan Dyhre den eldste, og det ble Terje som førte gårdsdriften videre, og som med tiden ble far til Petter Johan Dyhre. En kan trygt si at han fant kjærligheten på et uhyre tidlig tidspunkt.

– Min far traff mor da hun var på sommerferie her. Da var de ikke mer enn tre-fire år gamle. Foreldrene hennes hadde leid den ene delen av Salen som ferieleilighet, men så ble moren hennes syk, og for å skjerme henne fra det som skjedde, spurte faren om hun kunne få tilbringe natten inne hos bestemor og bestefar. Dermed ble hun lagt i samme seng som min far. Det er nesten som om det var forutbestemt at de skulle gifte seg. De holdt sammen helt til voksen alder, og til slutt ble det dem, smiler Dyhre.

Sammen med sin Grete tilbrakte faren det meste av livet på gården, og de ble de siste i Dyhre-familien på Kjellandsvik som hadde gårdsdriften som eneste levebrød. Han var for glad i stedet til å ville noe annet.

– Min far hadde ikke noe behov for å reise noe særlig. Han var veldig knyttet til Kjellandsvik. Selv lengter jeg alltid tilbake hit. Jeg har ikke funnet noe sted hvor jeg kan slå meg mer til ro enn her, sier Dyhre.

Dyhre har fire sønner, to fra et tidligere ekteskap og to med sin nåværende kone, Liv. Han er opptatt av at de alle skal vokse opp på gården og oppleve barndommen der, slik han selv gjorde.

– Det er viktig å se på det landlige og ubebygde som noe verdifullt. Jeg husker hvor stolt min bestefar var av dette området. Han ville ikke selge en centimeter av Kjellandsvik, sier Dyhre med beundring i blikket. Bondens ansvar som forvalter er noe som opptar han sterkt.

– Bønder er mer enn mottakere av subsidier. Som bønder har vi en plikt til å ta vare på naturen og holde landskap og bygninger ved like, både for samfunnet og for kommende generasjoner.

I skogen er dyrelivet blitt påvirket av nye tider. I Dyhres oppvekst var det mye skogsfugl i området. Flere ganger var han med faren på orrhanejakt. Tiur var det også en del av, og ville fasaner var slett ikke noe uvanlig syn. I dag er både orrfugl, tiur og fasan borte. Mer trafikk og mer folk er den mest sannsynlige årsaken.

Rev var det så mye av at hønene knapt kunne gå ute. Men så kom reveskabben og reduserte bestanden til nesten null. Da gikk bestandene av rådyr og hare kraftig opp. Nå er reven på vei tilbake, og bestandene av byttedyr har gått tilsvarende ned.

Husdyr var for øvrig et vanligere syn enn i dag. Fjærkre var representert med både ender, gjess, høner og kalkuner, og fram til 1968 var det også melkekyr på gården. Avlingen besto i stor grad av mais og poteter, i dag satses det mest på bringebær og korn. Gården har rundt femten mål med bringebærbusker, og inviterer til selvplukk hver sommer, vanligvis i slutten av juli og begynnelsen av august.

Kunstnerens andre hjem

Av personer utenfor familien Dyhre var Edmund Ree en av dem som var tettest knyttet til

Kjellandsvik. I løpet av sitt nær 85-årige liv lærte han hele tre generasjoner Dyhre å kjenne, fra gamle Olaf til Terje Johan og Petter Johan, og han kom godt overens med dem alle. Utallige var de gangene han stakk innom på besøk, og Ree og Terje Johan delte mange gode samtaler. I 1979 skrev han følgende ord til minne om Terje Johans far:

”Så er altså trauste og trofaste Olaf Dyhre vandret bort, gårdbrukeren på Kjellandsvik på Jeløy. Vi vil huske ham som den hedersmann han var, en stø og solid mann, streng og rettferdig, men også blidlynt og spøkefull. Det var alltid hyggelig å slå av en prat med ham, enten man traff ham på gårdstunet, eller ute i marken på en inspeksjonsrunde på den fine eiendom. [...]

Han var i ett og alt bonde, og hele hans verden var nok familien og gården. Han var så karakteristisk med sin skyggelue, den blekblå busserull og vadmelsbuksene. Til hverdags brukte han i all tid gammeldags skjorte med knapp i halsen, uten krave, og en lett jakke slengt utenpå busserullen eller skjorten.

Stemmen var djerv og munter, med en egen klang i tonen. Hele sitt liv hadde han bodd på Kjellandsvik, og han husket så godt det liv som hadde vært levet der på stedet med de gamle originaler. Dem kunne han minnes med et muntert klunk i stemmen.

Han var selv en stor original i ordets beste forstand, en mann som helt ut var seg selv. Synd bare at vi ikke er flinkere til å bevare minnet om slike selvstendige og uvanlige mennesker i form av film og lydbåndopptak.

Det er sjelden å finne en bonde i vår tid som i den grad er det, til ytterste konsekvens. Der på gården ble ingen tomter solgt, intet utleiet av gårdens grunn. Selv ikke en campingvogn var å se der. Dermed var det for alle turgåere en stor opplevelse å komme til Kjellandsvik. Alt var i god stand, veldrevet og vedlikeholdt, og i god vekst. Han var jo en utmerket forstmann.

De færreste tenker vel over hva det betyr for oss alle å ha slike folk rundt på gårdene. Vi kan glede oss med dem over at eiendommene ser pene og velstelte ut. Opplevelsesverdien av natur skyldes ikke minst grunneiernes utrettelige arbeid. Vi har flere av samme sorten på nabogårdene, og dette er da også årsaken til at midtre Jeløy er den best bevarte. Kjellandsvik er fullstendig intakt fra gammel tid, og her ligger noen av Jeløys beste kulturminner, helt urørt. [...]”

Slik hedret Ree den gamle gårdbrukeren. En kan undres om han reflekterte over at han selv var en av Jeløys originaler, ja, kanskje den største av dem alle. Klart er det i alle fall at han elsket Kjellandsvik og beundret menneskene der for den ansvarlige driften. På det siste besøket hos Petter Johan og Liv var det nettopp det han la vekt på:

– Her er stedet og historien tatt vare på med hjerte og ømhet, og den som klarer å bevare tradisjonen, bevarer noe levende ved hele gården, påpekte han.

Skjenkestue og båtslep

Mye spennende historie er knyttet til bygningene på Kjellandsvik. ”Salen”, den røde stua bak hovedhuset, består egentlig av to deler. Den vestre delen er en gammel, laftet tømmerkoie, og der var det skjenkestue for reisende fram til midten av 1800-tallet, sier fortellingene. Den andre delen ble lenge brukt til dans og festligheter.

Ifølge Edmund Ree skal den sjarmerende vesle stua ha vært knyttet til en gammel post- og ferdselsrute mellom Kambo på fastlandet og Tronvik på søndre Jeløy. De reisende ble rodd over Mossesundet til Kjellandsvik, der de kanskje stoppet for en rast eller for å overnatte. Så red de over Rambergåsen, kom ned ved Ramberg, og fortsatte sørvestover gjennom skogen til Refsnes. Derifra var veien kort til ferjestedet ved Tronvik gård.

Men ikke nok med det. Lokale tradisjoner antyder også at det skal ha blitt trukket båter

Vintermorgen ved Kjellandsvik
Kjellandsvik gård en tidlig morgen i november. Når snøen kommer på Jeløya, blir den sjelden liggende i mer enn noen få dager. Fotografen får kanskje bare én eneste morgen til å fange den inn før den begynner å smelte. Så er den plutselig borte, og neste sjanse ligger en måned eller et år fram i tid.

over fra Kjellandsvikbukta til Fuglevik da landet lå lavere. I dette området er Jeløya både smal og lite kupert selv i dag, så det er ikke utenkelig at dette faktisk kan ha skjedd. Ree hevdet dessuten å ha funnet spor etter nettopp en gammel slepe i terrenget. Dersom en slik trafikk virkelig eksisterte, ville Kjellandsvik gård allerede da ha vært det naturlige stedet å stoppe for en pust i bakken. Det er lett å forestille seg hvordan karene som dro båtene, forberedte seg på det siste stykket bakke med noen dugelige drinker og et skikkelig mål mat.

Selv fortalte Ree at han ble oppmerksom på den mulige eksistensen av et gammelt drag allerede i 1965. Foranledningen var at han kom i snakk med en fru Lolland, som var oppvokst i området, og hun fortalte at strekket mellom Kjellandsvik og Fuglevik fra gammelt av ble kalt for Slepet. Da han nevnte dette for familien Dyhre, fikk han høre at Slepet også ble kalt Båtveien, og at det var et navn som hadde vært i bruk i uminnelige tider.

Dette var selvfølgelig noe som gjorde Ree uhyre oppglødd, han var jo allerede da en ivrig hobbyarkeolog, og det er lett å tenke seg hvordan han marsjerte hjem den dagen med én tanke i hodet, nemlig å returnere til det aktuelle området med spett og spade.

I løpet av de påfølgende årene fant han en rekke gjenstander fra steinalderen der Rambergløypa kommer ned mot Slepet, og etter hvert fikk han bekreftet at han hadde lokalisert en gammel boplass. Dette var naturligvis oppmuntrende, selv om boplassen ikke hadde noen tilknytning til den aktiviteten som var erindret i stedsnavnene. Vel hadde navnene et sikkert fundament i den lokale tradisjonen, men overleveringer fra steinalderen kunne de umulig være. Ree funderte på om de kunne stamme fra tidlig middelalder, og la fram teorien om at Kjellandsvik på den tiden hadde spilt en viktig rolle som havn. Ideen hentet han naturlig nok fra sin fars bok Varna skipreide. Han gjorde imidlertid aldri noen funn som kunne bidra til å sannsynliggjøre at Kjellandsvik skulle ha vært en havn av slik betydning.

Men muligheten er i seg selv nok til å få fantasi og fascinasjon til å spire i bevisstheten, og det er nettopp når vi ser et prektig langskip gli gjennom vannet, og fortiden blir levende for vårt indre øye, at vi kanskje kan forstå betydningen av en uhyre viktig, men akk så undervurdert effekt av Rees utrettelige arbeid. Gjennom sine klare skildringer i ord og bilde, sine guidede turer og sine inspirerte penselstrøk, og drevet av en særskilt innlevelsesevne og en trang til å kommunisere, bidro han til å vekke interessen for vår historie. Hans påstander var ikke alltid av de mest solide, og det var nidkjære sjeler som søkte å korsfeste han for det. Men han visste å løfte tanken, heller enn å trekke den ned, å animere det forgangne, istedenfor å lamme det. Visst trenger vi de faglige diskusjonene og den grundige etterforskningen, men vi trenger også kunstnerens bevingede perspektiv. Uten det risikerer selv den mest omhyggelig utgravde framstilling å bli liggende som begravet utenfor en snever sirkel av innvidde.

Samtidig tenkte han seg at det i yngre steinalder ble dratt båter fra boplassen og over det eidet som da ville ha ligget som en landbru mellom Rambergåsen og Skallerød. Det er det ikke vanskelig å slutte seg til. I den perioden var ikke landhevingen kommet lenger enn at dette strekket av Jeløya må ha framstått som en uhyre fristende snarvei mellom det beskyttede sundet og den åpne fjorden, der det kanskje var fiskeplasser eller annet av betydning.

Mye senere, da Mossesundet ble lukket i sør av landhevingen, kan muligens et drag ha hatt strategisk betydning. Dersom Kjellandsvik virkelig var en havn av betydning, og en fiende kom inn Mossesundet nordfra for å angripe, ville de som kontrollerte Slepet, ha kunnet dra båter over til den andre siden ubemerket. De ville så ha kunnet seile rundt øya for å falle fienden i ryggen, og angriperen ville da ha blitt stengt inne.

Ree nevner for øvrig i et notat fra 1981, laget i forbindelse med en registrering av krigsminnesmerker for heimevernet i Moss, at det ved Skipping finnes en lang, vannrett ”grav” på 15 meter som ikke er undersøkt. Den nøyaktige beliggenheten er dessverre ukjent, men arkeolog Frans Arne Stylegar ser ikke bort fra at Ree, dersom han med ”grav” sikter til en grøft eller fordypning i bakken, kan ha kommet over spor av et båtnaust fra jernalderen. Som nevnt i kapittelet om Ramberg, er det kanskje allerede funnet slike fornminner ved Rambergnebba.

I nyere tid var ”Salen” hjemmet til gårdens siste sveiser, den store originalen ”Fisker-Tora”. Petter Dyhre vokste opp mens denne spesielle personligheten ennå hørte til på gården, og husker henne som en omfangsrik og godt voksen dame med et særlig saftig språk. ”Fisker-Tora” var dessuten en lidenskapelig fisker, og Dyhre ble ofte med henne ned til Kjellandsviktangen for å prøve fiskelykken med bambusstang og agn.

Fra utedo til våpenlager

Den store, røde låven står på en slags pyramideformede støtter av stein, noe som ifølge Dyhre skal representere en relativt uvanlig byggeskikk. På hjørnet ligger inngangen til utedoen, som ennå er i bruk.

– Inntil nylig hadde vi ikke noe annet enn utedo. En fin ”treseter”, ler Dyhre.

Det er også mye annet å fortelle om området rundt gården. I bukta var det i gamle dager saltutvinning, og på jordet som skjærer seg vestover inn mot Kjellandsvikdalen, er det funnet rester etter tjærebrenning og kullbrenning. Når jordet er nypløyd, er det lett å se den svarte jorda, restene etter mila. På Kjellandsvik kalles stedet ennå Kølabonn, så her finner vi den samme navneformen som på nordspissen av øya, der det også heter Kølabonn.

Vest for dette jordet, i en kløft i berget der ingen ville tenke på å gå, ligger nedgangen til Kjellandsvikhula, et av stedene der Jeløygruppen, den lokale avdelingen av Milorg, lagret sine våpen under andre verdenskrig (Lindman og Ree-Pedersen 1999, s. 247–249). En litt kraftig voksen må virkelig legge godviljen til for å komme seg ned gjennom åpningen, men belønningen er et overraskende stort og tørt rom der det lar seg gjøre å gå på kne nesten ti meter innover.

Siden den var velegnet som våpenlager, fikk Kjellandsvikhula en sentral rolle i det farefulle sjansespillet som flere ganger preget motstandsbevegelsens forberedelser til frigjøringen. En gang på ettervinteren i 1945 ble anselige mengder våpen, ammunisjon og sprengstoff hentet ut av en hule i Mosseskogen, og da alt var flyttet over i en lastebil, la en liten håndfull frivillige ut på en livsfarlig ferd gjennom Moss by og over kanalbrua. Det var ennå lyst, de regnet med at det var større fare for å vekke mistanke etter mørkets frambrudd, og de kom seg inn på Nesveien og nådde fram til Skippingbakkene uten å bli oppdaget. Der sto mannskaper klare til å hjelpe til med lossingen, og den blytunge lasten ble gjemt unna i skogen og fraktet bort til lagringsstedet så fort det lot seg gjøre.

Historien om våpnene i Kjellandsvikhula blir ikke mindre fascinerende når en tar med i betraktningen det faktum at tyske tropper brukte jordene ved gården som eksersisplass, og at de dermed oppholdt seg bare noen steinkast fra inngangen til hula. Helge Dyhre, bror av Terje Johan, kan nemlig fortelle at tyskerne drev eksersis på jordene hver eneste vinter mens krigen pågikk, og i 1945 okkuperte de jordene så lenge at familien ble tvunget til å utsette våronna, det vil si til ut i april eller begynnelsen av mai. Inntil fire hundre mann på én gang, ifølge Helge Dyhres beretning. Dersom lageret hadde blitt oppdaget, kunne det antakelig ha fått alvorlige følger for familien Dyhre, som tyskerne da ville ha kunnet hevde hadde unnlatt å orientere dem om eksistensen av en potensielt viktig lagringsplass på gårdens eiendom.

I dagene før frigjøringen, da det var klart at krigen gikk mot slutten, lå dessuten hele den 105 mann store Jeløygruppen skjult i skogen mellom Skipping og Orkerødløypa, og heller ikke dette visste tyskerne om. Det var da bestemt at Jeløygruppen skulle marsjere til Tronvik og ta kontrollen over Jeløy Radio så snart de mottok klarsignal fra ledelsen, og det er ikke vanskelig å tenke seg at mange av de 105 var både spente og nervøse. Ingen visste jo sikkert om tyskerne ville overgi seg eller ikke. Kanskje ville det bli kamper, kanskje ville menn dø.

For familien Dyhre skulle de siste to dagene av krigen bli de mest nervepirrende av alle. Når eksersisen pågikk, hadde tyskerne en vaktpost stående på trappa ved hovedhuset, og den tyske kapteinen hadde avtalt med familien at de straks måtte gi denne vaktposten beskjed dersom telefonen inne i spisestua ringte. Det var nemlig den tyskerne benyttet seg av når de skulle kommunisere med basen på Tronvik. De kom til Kjellandsvik på morgenen, gjennomførte sine øvelser, og marsjerte så tilbake til Tronvik på ettermiddagen. På dagtid befant det seg altså en tysker bare centimeter fra husveggen, en tysker som når som helst kunne finne på å komme inn i huset. Så, natt til 6. mai, banket det plutselig på et av kjøkkenvinduene. Tre menn fra Milorg ba om å få komme inn, og proklamerte at de måtte beslaglegge rommet med telefonen. De var nemlig avhengige av å ha tilgang til denne telefonen for å få beskjed om når de skulle innta sine poster. Men morgenen etter kom tyskerne slik de pleide, og de to mennene som var blitt igjen, måtte gå i skjul under en av divanene. Slik gikk både 6. og 7. mai. Motstandsmennene lå musestille under divanen, tyskeren sto utenfor døra eller kom inn for å ta en samtale. Men motet til de to som lekte gjemsel med vaktposten, blir enda mer beundringsverdig når Helge forteller at de hadde sykler stående skjult i kjerret på nedsiden av hagen, og at de snek seg ut verandautgangen midt på lyse dagen og syklet opp til toppen av Skippingbakkene da det kom en beskjed som måtte overbringes befalet. Hadde vaktposten oppdaget at menn fra Milorg befant seg bare meter fra støveltuppene hans, ville de neppe ha behandlet familien Dyhre med silkehansker. Men frigjøringsdagen opprant, og ingenting skjedde, tyskerne kapitulerte på fredelig vis, og våpnene fra Kjellandsvikhula kom heldigvis aldri i aktiv bruk.

Tangen er heller ikke uten hemmeligheter. Like ved stien som krysser selve ryggen, ligger tre små jettegryter, så perfekt sirkelrunde i formen at det nesten er vanskelig å tro at de er av naturlig opprinnelse. Dit kom trollene for å drikke, ble Dyhre fortalt da han var gutt.

– Bestefar trodde fullt og fast på både nisser og troll, og det var ikke noe han spøkte med. Det er ikke så rart som det kanskje virker. Jeg har jo selv bodd på gården da det var mindre lys, sier Dyhre.

Har en først gått ut på tangen, ville det være for galt ikke å besøke Jeløyas største registrerte bronsealdergrav, også den funnet av Edmund Ree. Like ved spissen av tangen, godt skjult av brisk og furu, ligger nemlig en diger gravrøys, nå mosegrodd og glemt, men en gang staselig og lett og se, for i bronsealderen ville den ha befunnet seg bare meter fra vannkanten.

Da slakteren fikk følge

Historien om Skippingdjevelen hører også med i enhver beretning om Kjellandsvik. Edmund Ree fortalte om en slakter som en gang kom gående ned mot gården i mørket da han med ett så at han hadde fått følge av noen. Slakteren lot seg ikke skremme så lett, han tenkte det kanskje var en reisende på jakt etter husvære, og fortsatte ned mot hovedhuset, der han hadde et ærend. Men da de kom inn i lyset fra døråpningen, kastet han et engstelig blikk på den tause skikkelsen som nå sto like ved siden av han, og oppdaget til sin forskrekkelse at den ene foten var en hestehov. Han sprang da inn og skapte stor oppstandelse blant folket på gården, men ingen så noe mer til fanden den kvelden. Dette var imidlertid ingen enestående hendelse, og Skippingdjevelen var et velkjent begrep blant folk på nordre Jeløy helt opp til våre dager. Det var i det hele tatt mer mellom himmel og jord ved Skipping og Kjellandsvik enn de fleste andre steder. Kanskje er de gamle overleveringene et slags kodet, forvansket minne om virkelige hendelser. Eller kanskje er det faktisk her noe utenom det vanlige som rører seg i det usette. Bare en måneskinnstur til gamle Skipping gård kvalifiserer til et svar …

Enestående fiskeplasser

Likevel, til tross for all historie og folklore, for undertegnede vil navnet Kjellandsvik alltid stå som synonymt med fiske. Kjetil, min gode kamerat og allierte i så henseende, var den som viste meg stiene til Kjellandsviktangen, og det var nettopp fiskelysten som ansporet meg til videre utforskning av området.

I dag, snaue ti år etter disse innledende, noe famlende eskapadene i det som da var nye og ukjente trakter, er det ingen overdrivelse å si at jeg er mang en erfaring rikere. Jeg har etter beste evne avsøkt så godt som alt av kystlinje mot Mossesundet som gir muligheter for å finne fotfeste. Men ble jeg spurt, ville jeg aldri nøle med å betegne Kjellandsviktangen som selve juvelen i kronen blant fiskeplassene på Jeløyas østside.

Naturen på tangen er like herlig avkoblende som fisket i sjøen utenfor er utfordrende og adrenalinframkallende. Den vestre siden er til dels bratt og forreven, med store, krokete furuer som leter etter fotfeste mellom naken stein og tuer av røsslyng, og fra stien langs den øvre kanten kan øyet ta inn hele den vide Kjellandsvikbukta, likeså beltet av jomfruelig skog som strekker seg ubrutt og frodig like ned til Rosnestangen, som ligger nesten to kilometer lenger sør.

Nedenfor dette bratthenget byr tangen på flere utmerkede standplasser, og ved tuppen flater den ut og framskaffer rikelig med alburom til selv de mest plasskrevende av fiskerelaterte aktiviteter. Samtidig opprettholder den en levegg av lava som er akkurat høy nok til at en kan nyte kaffen i fred for nordavinden.

Innenfor, på hele den ytre delen av tangen, er landskapet et av åpne, solgule gressbakker mellom slanke, rødbrune furulegger. Et mer idyllisk sted for telting finnes ikke ved Mossesundet. Drikkevann må riktignok medbringes, men i skogen bak er det rikelig med tørrved til leirbålet. En natt under teltduk eller stjerner på Kjellandsviktangen er så nær ekte villmarksliv som det er mulig å komme i kystområdene mellom Moss og Son.

Men det er først og fremst terrenget under vannflaten som gjør Kjellandsviktangen til slik en spennende fiskeplass. Omkring hundre meter utenfor stikker den vesle Eggholmen opp av sjøen, og mellom dette skjæret og spissen av tangen løper en fjellrygg som også fortsetter et stykke sørover, og som slik skaper en klar grense mellom sundet og bukta innenfor. En del av ryggen er lett synlig ved fjære, men ved flo er den en stadig kilde til fortvilelse for slukfiskere som ikke er lokalkjente.

På utsiden av denne ryggen stuper bunnen ned til det mørke og nesten skremmende dypet som fyller store deler av Mossesundet, men på innsiden ligger Kjellandsvikbukta med sitt grunne, beskyttede vann og sine store flater av mudder og ålegress. Dette er det fantastiske med Kjellandsviktangen. En kan avsøke begge disse ytterpunktene, og den ofte strømfulle overgangen mellom dem, innenfor en sone på bare noen timeter. Det finnes knapt noe annet sted som dette i mosseregionen. På Jeløya er det bare Rambergbukta som tilbyr liknende forhold, men den er vestvendt, og langt mer åpen og vindutsatt.

Fra tangen tas det hvert eneste år både torsk og sei, makrell og horngjel. Til og med den ellers så eksotiske havabboren, en sølvblank, storvokst og varmekjær utgave av sin mer kjente ferskvannslevende slektning, er en fast gjest i disse lune farvannene.

Men den store attraksjonen er sjøørreten. Dette er fiskeslaget som til tider får hele skarer av fiskelystne til å vrenge bilene inn i skog og kratt og marsjere ned til bukta med alt fra polariserende solbriller til stolsekker og stangtuber. Spesielt på våren kan en ofte se mellom fem og ti fiskere posisjonert på strategiske steder på tangen og inne i bukta. Noen sverger til sluker av forskjellig slag, men flertallet er garvede fluefiskere med kasteteknikken i ryggmargen og bindestikke på hjemmekontoret.

Sistnevnte kategori har for lengst oppdaget at vadere utvider auksjonsradiusen betydelig, ikke minst på et sted som dette, der gruntområdene er så veldige at enhver ivrig sjøørretfisker må føle seg lokket til å prøve. Å binde seg til land blir nesten som å utforske prærien uten hest, og de fleste av flueentusiastene er da også kledd i neopren eller Gore-Tex til godt opp på brystet. Ikke for det, i grålysningen og når det skumrer, kan ørreten ofte observeres bare meter fra fjæresteinene, og det er et velkjent faktum at en på slike tider av døgnet helst bør vente med å vasse uti til en har prøvd noen kast med føttene på det tørre.

Lett slukfiske kan også fungere utmerket, men mitt inntrykk er at det er enklere å få ørret på flue. Denne formen for fiske gjør det mulig å benytte kunstige agn som er langt mindre enn de fleste sluker, og slik kan en kanskje få flere av de skeptiske individene til å ta. Fluer synker dessuten langsommere, og setter seg ikke så lett fast når de føres over grunnene.

Jeg vil imidlertid ikke skape noen illusjoner. Sjøørreten er ikke noen tallrik fiskeart, og uansett hvordan en velger å jakte på den, er det en utfordring å få den til å bite. Likevel er det ikke tvil om at teknikk spiller en viktig rolle. Enkelte får ørret ofte, andre bare en gang iblant, og noen kommer aldri i kontakt med den i det hele tatt. Det kan være av avgjørende betydning å snakke med andre fiskere for å få et innblikk i hva som fungerer. Når innsatsen så gir resultater, og kroken finner feste i den store, er en sikret en opplevelse for livet.

Den første våren

Blant mine egne minner fra turene til Kjellandsviktangen er det et av de første som skinner sterkest. Det er tidlig, doggfrisk morgen, vi setter bilen på en slette ved Skallerød og legger i vei. To fiskere med stenger i hendene og sjumilsstøvler på beina, for vi vet hva som venter. Idet vi kommer ut av skogen, ser vi Kjellandsvikbukta foran oss i all sin herlighet, et speil av stille vann, rødt som vin under den rødmende himmelen, og bortenfor, furuene på tangene, svarte silhuetter mot soloppgangens blendende farger.

Kjetil, min forbundsfelle gjennom hundrevis av timer med til dels intens utøvelse av den edle sport som på engelsk så fint kalles angling, leder an. Snart ser vi ned på bukta og bort på Kjellandsvik gård, der låven så vidt er synlig mellom trærne, og landskapet gjenoppstår fra natten i morgensolas glødende briljans. Jeg synes jeg ser ørret gli over grunnene der tangen kaster skygge på det grønnklare vannet, men jeg avfeier det som drømmer og fortsetter, det haster med å begynne fisket, overalt rundt oss folder morgenstunden ut sin prakt. Fiskefeberen er som maur i kroppen, hjertet banker, og hendene svetter, verden ligger åpen og muligheten er nå, forventningen bruser gjennom blodet med all sin oppvekkende kraft.

Ute i bukta ligger ennå en hinne av is på vannet, det er april, og fortsatt frost i natten. Men det er ikke for kaldt for ørreten, og der vannet er holdt åpent av strømmen, ser vi vakene, umerkelige bevegelser som blir til store ringer i den blanke overflaten. Vi prøver oss på presisjonskasting med slukene, men nappene uteblir, ørreten er som et spøkelse, den glir gjennom vannet som en ånd, et vesen som viser seg og så forsvinner, og ikke lar seg fange med krok og snøre.

I sør ser vi røyken fra cellulosen som en søyle i lufta, der ligger byen, men det er en annen verden nå, den er en hildring i horisonten, hører ikke hjemme i dette øyeblikket av skjønnhet og virkelighet.

Jeg sveiver, gjør et kort opphold, sveiver igjen, kommer inn i den rytmen som nesten ikke krever tankens kraft, som bare er der etter en uendelighet av øvelse. Sola stiger og sprer sitt glimmer på sjøen, jeg kjenner lyset som varme mot kinnene, den første solvarmen på lenge, og i det fjerne summer et fly. Jeg glemmer meg selv og tiden og bare er, suger dette øyeblikket inn i mitt indre. Så inderlig godt det kan være å leve, så mye glede kan et menneske hente i en morgenstund.

Men jeg kan ikke tillate konsentrasjonen å glippe helt, hvert sekund kan bli det som krever reaksjon, og ganske riktig, plutselig slår noe på. Mothogget kommer som en ren refleks, så oppfatter jeg hendelsen og fester grepet om stanga. Det rykker faretruende hardt i stangtuppen, det sitter ørret i den andre enden, det er det eneste som er sikkert.

Kampen som følger, blir kort, men akkompagneres av et hamrende hjerte. Min første ørret på Kjellandsvik farer gjennom vannet, spreller og spretter og prøver å komme seg av kroken. Så kaner jeg den opp på land, et fint eksemplar på kanskje fem hundre gram, ingen kjempe, men like fullt en sjøørret. Den er skjønnheten selv, en smekker skapning med skimrende skjell og

Knoppsvaner i Kjellandsvik
Vinterstid samler det seg ofte store flokker av svaner i Kjellandsvikbukta. Saltet og strømmen i vannet gjør at det tar lang tid før isen legger seg, og dybden er ikke større enn at de kan rekke ned til bunnen med halsen. Der gror det rikelig med ålegress som de kan fylle magen med. De vanligvis så stolte og grasiøse fuglene blir temmelig komiske når de ligger med bakenden i været i påfallende lang tid. Men mat teller mer enn ære, og fotografen var nok et minst like komisk syn der han sto med isvann like opp til støvelkantene og strevde med å posisjonere stativ og kamera …

svarte tegninger i skinnet.

Til venstre for oss dukker en fluefisker opp, han vader ut på en grunne, sender snøret opp i grasiøse buktninger, lar det samle moment og skyter det ut mot holmen. Himmelen skifter, fugler kommer og går, så ser jeg med ett noe skje. Fluesnøret strammer seg, og fiskeren gjør mothogg, vannspruten står idet meter etter meter rives opp fra vannflaten som i langsom film. Ørreten har tatt streameren, men kroken finner ikke feste, det hele er over på sekunder.

– Den var pen, sier han tappert. Han blir stående litt for å komme seg, så pløyer han inn til land. Han må sette seg litt, prøver å smile, men raser i det stille. Først gleden og opphisselsen ved det første skikkelige nappet denne våren, så skuffelsen ved slakt snøre. Vi kjenner slike sinnsbevegelser så altfor godt. Men uten risiko, ingen spenning. Uten faren for å miste, ingen glede ved å få.

– Vi får ta ’n vi, da, sier vi i en ertende, men vennskapelig tone. Han må jo egges til ny innsats, kan ikke få sitte med fortvilelsen i ensomhet. Det fungerer. En svart kaffe skyller ned klumpen i halsen, så reiser han seg. Han bryner kroken som en kriger, glir ut i vannet og tier, henter sitt håp i sjøens hemmelighetsfulle hvisken.

Over oss glir sola vestover. Nok en dag glir ut av våre hender. Men nye dager og nye sjanser vil komme, for oss selv, og for andre. Eller vil de det? Hva slags landskap vil sola skinne på i framtiden? Jeg står tilbake med et kjølvann av inntrykk, skuer utover bukta og kystlinjen og åsene i vest, alt jeg er blitt så glad i. Her kan en finne fred, her finnes skoger som skjuler bøk og lerk, nattfiol og misteltein, myter og oldtidsminner, og videre nordover ligger kysten nesten like jomfruelig som her. Hvilken kontrast til byen, til industriens groteske anlegg ved Kambo og de svulmende byggefeltene ved Brevik og Son. Hvor unikt og bevaringsverdig i en region der ubebygd, skogkledd kyst som dette er et nesten ukjent fenomen.

En vis mann uttalte en gang at naturvern også er menneskevern. Sannere kan det ikke sies. Ett er derfor klart: Naturen må beskyttes mot mennesket. For mennesket må beskyttes mot seg selv. Men hvem kan gjøre det, om ikke mennesket?

Der dragoner rider over markene

Kapittel XVII: Nes–Aas–Røre

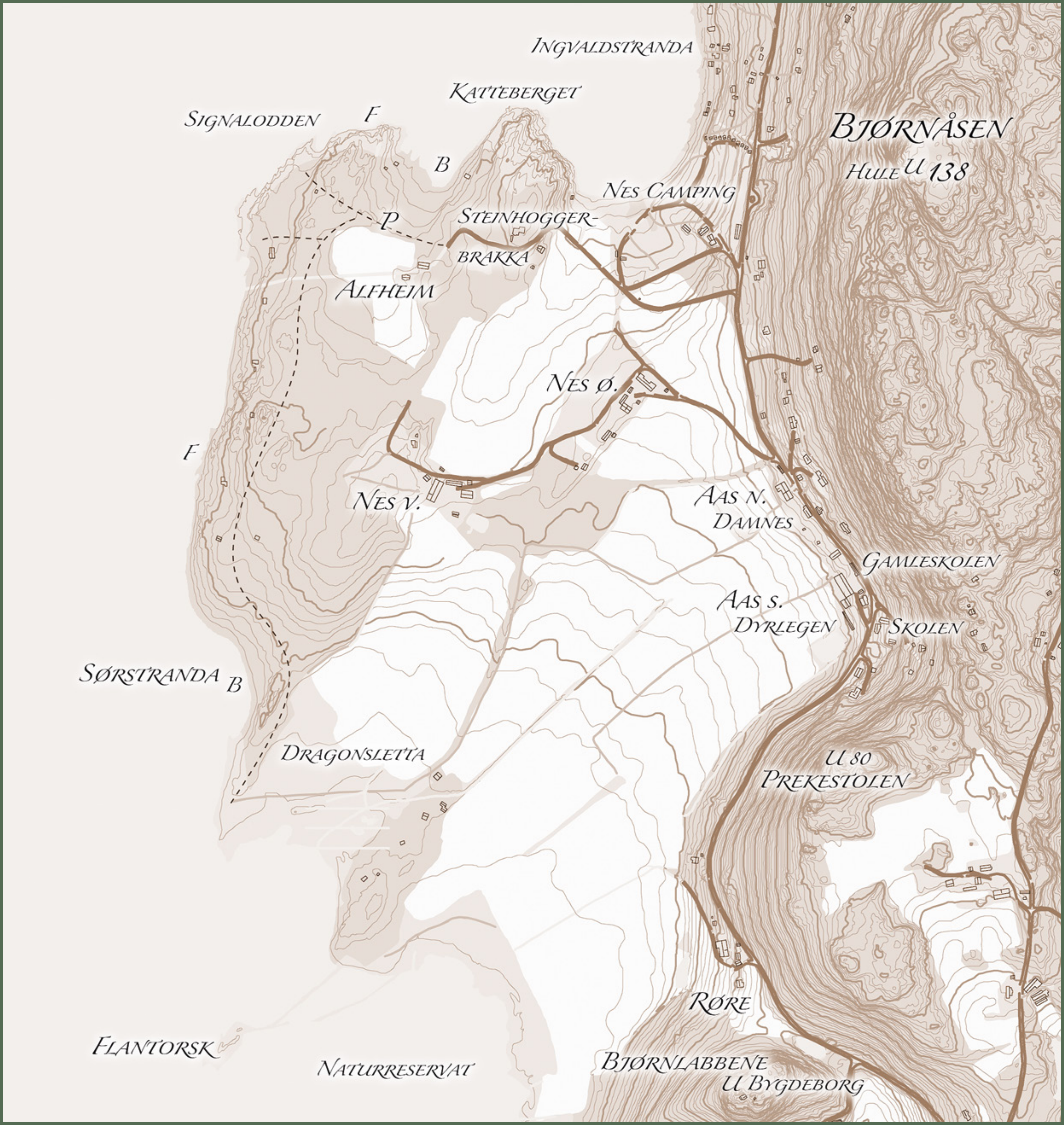
Ingvaldstranda
Katteberget
Signalodden
F
B
Bjørnåsen
Hule U 138
Nes Camping
P
Steinhogger-
brakka
Alfheim
Nes ø.
F
Nes v.
Aas n.
Damnes
Gamleskolen
Aas s.
Dyrlegen
Skolen
Sørstranda
B
Dragonsletta
U 80
Prekestolen
Røre
Flantorsk
Naturreservat
Bjørnlabbene
U Bygdeborg

Slettelandet mellom ås og fjord

Nesten som en halvøy smyger Neslandet seg ut i fjorden, stort, flatt og fruktbart. I nord ender det ved Nesbukta, der Katteberget minnes forne tiders kongebesøk, og Signalodden lokker fiskere til ensom innsats. Nedover på vestsiden, ut mot sjøen der neste stopp er Hurumlandet, ligger Hellebergene, fulle av spor etter glemt og navnløst slit, og i sør glir landet varsomt ut i det langgrunne vannet ved Dragonsletta og Sørstranda, Flantorsk og Fuglevik.

Innenfor et skjermende belte av skog finner vi de første gårdene, den store Nes vestre, den mindre Nes østre, og bortgjemte, beskjedne Alfheim. Fra dem fører vidstrakte jorder og beitemarker østover til Aas nordre og Aas søndre, store og velholdte gårder begge to. Der er det plutselig slutt på de rolige flatene. Bratte, skogkledde skråninger hever seg høyt over husene, og leder øyet opp til utkikkspunktet Prekestolen og toppen av den mektige Bjørnåsen. Men gården Røre skal heller ikke glemmes. Den ligger helt i sørøst, der Bjørnlabbene setter et endelig punktum for det åpne landskapet.

Den første bosetningen på Nes kom etter alt å dømme i jernalderen. Selv flere tusen år etter at Bjørnåsen og Rambergåsen for lengst var steget fram av havet, og det meste av Jeløya lå tørrlagt og skogkledd, var Neslandet et sted der flyndre kamuflerte seg i sanden og eremittkreps lette etter tomme sneglehus. Mennesker kan tidligst ha slått seg ned i området ved dagens Nesgårder på 300-tallet, for da sto havet ennå rundt ti meter over dagens nivå. Det er imidlertid verdt å merke seg at det ved Røre var en boplass alt i yngre steinalder. Bakketoppen ved Røre formet da et eid, med en lun vik på sørsiden av Bjørnlabbene, og en mer åpen bukt mot nord.

Kongen og Heyerdahl

Nes vestre er den største og eldste av de to Nes-gårdene, og eies i dag av familien Beckholt. På morssiden stammer familien fra Heyerdahl-slekten, og August Waldemar Heyerdahl er et navn som ennå huskes av de fleste eldre i området. Både skogen og den idylliske bukta ved Katteberget er oppkalt etter han. Heyerdahl var offiser i hæren og venn av kong Olav, de hadde gått i samme klasse på Krigsskolen, og da de ble eldre, var kongen ved flere anledninger gjest på Nes vestre. Når han kom kjørende, sto folk langs veien for å hilse, og karene hadde selvfølgelig lua eller hatten i hånda. Det var stort den gangen, å få et glimt av Hans Majestet. Kong Olav vinket tilbake fra førersetet, for på veien ut foretrakk han å kjøre selv. Men på tilbakeveien lot han klokelig nok sin sjåfør ta seg av rattet, blir det sagt med et smil. Kongen skal imidlertid også ha kommet sjøveien til Nes og ankret opp ved Katteberget, og det er vel ikke usannsynlig, han elsket jo seiling. I etterkant av slike visitter pleide visstnok Heyerdahl å bli med inn til Slottet, der de to kameratene nøt en bedre middag sammen med familie og venner.

Nes skal for øvrig ha fått fornemt besøk lenge før kong Olavs tid. Ifølge Per Gjelstad på Alfheim, født i 1923, sier nemlig tradisjonen at keiser Wilhelm II fra Tyskland en gang før første verdenskrig ankret opp i Nesbukta, gikk i land og tok seg en spasertur innover mot Nes-gårdene. Der traff han på en jente som må ha bedåret han, for til minne om det keiserlige besøket

Kapittelinngang, venstre side:
Sommergrønne jorder på Neslandet sett fra toppen av Bjørnåsen. Gården nederst til høyre er Nes østre. I sør ser vi Rambergåsen og Ramberg-gårdene, og i sørøst kan vi så vidt ane en flik av fjorden utenfor Moss.

fikk hun en vakker tysk mynt. En historie som utmerket godt kan være sann, Wilhelm II gjorde jo som kjent en rekke reiser langs norskekysten, og hadde nok en drøm om å få Norge innlemmet i Tyskland.

Tollerne på Alfheim

Nes østre, en atskillig mindre gård enn Nes vestre, hørte på 1800-tallet til familien Næs. Men i 1909 døde den siste Næs, ugift og barnløs, og en nevø, Lauritz Brevig fra Brevik nordre ved Son, var den nærmeste til å overta. Han skulle bli bestefar til nålevende Bengt Brevig, født i 1933, og oldefar til sønnen Halvor. I dag er det Bengt som er gårdens eldste, og på Nes østre er han også den eneste gjenværende representant for sin generasjon. Bengt er derfor en av dem det er en selvfølge å oppsøke når en ønsker å vite mer om Neslandets historie, og en forstår fort at hans kunnskaper om lokalmiljøet er betydelige, om enn ikke i alle tilfeller helt eksakte. Men det kunne vanskelig ha vært annerledes, sett i lys av at de mest interessante erindringene, i alle fall for utenforstående, skriver seg fra første del av et liv som nå spenner over mer enn sytti forandringsrike år.

Én av disse erindringene er en som riktignok ikke er opplevd av han selv, men som likevel lå svært nær sin opprinnelse i tid da den først ble overlevert til han fra faren. Den stammer fra den sagnomsuste "forbudstiden" fra 1916 til 1927, da et landsomfattende forbud mot omsetning av alkohol gjorde det til dels svært lukrativt å være spritsmugler. En naturlig del av ruten for mange av dem med illegal last førte dem inn fjorden forbi Jeløya, og det var nok ikke få liter med forbudte drikker som passerte strekningen mellom Nes og Hurumlandet i de første årene av forbudstiden. Men etter hvert som smuglingen økte i omfang, ble også tollvesenets forsøk på å stoppe den mer omfattende og utspekulerte, og det kan ha vært i denne fasen av striden om spriten at tollere fra Moss etablerte en form for vaktpost på eller ved Alfheim. Kanskje hadde de også en hurtiggående patruljebåt liggende ved Katteberget. Da Bengt vokste opp, fikk han i alle fall flere ganger høre at det hadde vært tollere stasjonert på Alfheim, og at bestefaren Lauritz hadde kjørt hele billass med spritkanner til byen på oppdrag for øvrigheten.

En presentasjon av disse opplysningene for den historieinteresserte Vidar Vestereng i Oslo, en mann som blant annet har finstudert beretningene til den berømte smugleren og forfatteren Arthur Omre, og som vet mer enn de fleste om forbudstiden i Oslofjorden, resulterer i hans fulle støtte til påstanden om at tollvesenet skal ha hatt en vaktpost på Nes. Vestereng forteller at det slett ikke var uvanlig at tollere leide seg inn på forskjellige steder langs fjorden for lettere å kunne holde oppsyn med båttrafikken, og hvilket sted kunne vel ha vært bedre egnet til et slikt formål enn nettopp området ved Alfheim på Nes? Fra vestsiden av Neslandet har en uhindret utsikt i en vinkel på nesten 180 grader, og innenfor, ved Katteberget, former Nesbukta en av de beste vestvendte havner mellom Larkollen og Drøbak. Båter som vil passere fjorden utenfor, kan vanskelig gjemme seg bak noe i det vidåpne farvannet, og veien over fjorden er relativt kort. Jo, dersom tollvesenet skulle etablere en vaktpost på Jeløyas vestside, da ville nok Nes ha vært deres selvfølgelige valg.

Var det en vaktpost på Nes, da kan det ha vært en tollbåt derifra som ble observert av Arthur Omre da de dro ut fra Son med slepebåten Inus en kveld i januar (Omre 1999, s. 91):

"Utenfor Bævøya passerer vi en skygge på vannet, en mann står med kikkert på oss i mørket, en toller eller en som venter på ildvann. Han står ikke med kikkert uten videre."

For folk i dag kan det kanskje virke underlig at noe som strengt tatt var kriminalitet, faktisk ga opphav til utallige historier fortalt med smil om munnen og glimt i øyet. Da må vi huske på at forbudstiden og smuglingen skapte spenning og eventyr i en ellers traurig mellomkrigshverdag, og er det ikke fortsatt slik at mange av oss innerst inne lengter etter å oppleve litt ekte eventyr, å bryte noen regler og gjøre noe annerledes? Når vi så vet at forbudsårene forløp nesten uten tap av liv, og at det i flere tilfeller hersket en nesten gemyttlig holdning mellom smuglere og lokale myndigheter, er det ikke så vanskelig å skjønne at forbudsårene, lovbrudd til tross, ble en periode som for ettertiden fikk en sjelden glorie av skurkeromantikk og måneskinnsforventning.

Da arbeidere brøt heller

En annen i dag lite kjent side ved historien til Nes og Katteberget er uttaket av stein, som faktisk pågikk over en lang rekke år. I 1930-årene skjedde det i regi av Ole Aas, oldefar til Ruth Anne på Aas søndre. Han leide grunn og drev steinhoggeri og helleuttak, derav navnet Helleberge-ne. Ved veien bort til Alfheim sto en hytteliknende brakke på to etasjer der steinhoggerne bodde med sine familier, og der var det også en liten smie. På Katteberget var det dessuten et knuseverk, og restene av dette, en støpt firkant med fire digre skruer, er ikke vanskelige å få øye på.

Beliggenheten ved en god havn var naturligvis en stor fordel. Det naturlige den gang var å hente steinen ut sjøveien, og det var det jakter som tok seg av. Bengt Brevig er en av få som ennå kan fortelle noe om denne for lengst forsvunne virksomheten.

– Jeg husker godt hvordan vi som guttunger så jaktene legge til ved Katteberget for å hente stein. En gang vi satt der, skulle de ha tak i gamle Ole Aas, og vi skulle få fem kroner i belønning hvis vi løp opp og hentet han. Det var jo en svimlende sum for oss den gangen, så vi gjorde som vi ble bedt om. Men vi fikk naturligvis ingenting, og følte oss litt lurt, sier han med et smil.

Per Gjelstad kan ennå erindre et og annet fra da han var ung, om hvem steinhoggerne var.

– Christian Sandå og Juliussen, det er de to jeg kan huske. Men det bodde jo steinhoggere der før dem også, blant annet en som het Jeremiassen. Christian var ugift og hadde husholderske, Juliussen var enkemann. Jeg kjente best Christian, han var altmuligmann og jobbet med mange ting, og han var flink i sjakk. Jeg spilte mot han, men som regel tapte jeg. Juliussen tror jeg var svært kristelig, sier Gjelstad ettertenksomt.

En annen som tilbrakte mye av sin barndom på Nes mens steinhoggeriet fortsatt var i drift, er Ragnar Henriksen. Han ble født i 1931, og er i dag bosatt i en enebolig nær Fuglevik sammen med sin kone, Astrid.

Heyerdahl-gården
Mellom fine aske- og lønnetrær, langt ute på det fredelige Neslandet, ligger det sjelfulle hovedhuset på Nes vestre. Det stammer fra midten av 1800-tallet. Fra hagen har en fin utsikt sørover til Ramberg-gårdene. Et belte av skog, et friluftsområde med fine turveier, gir le mot vestavinden fra den vidåpne fjorden.

Rose ved Sørstranda
Like etter soloppgang i juni kom jeg over et område med blomstrende Rosa rugosa der både kronblader og blader glitret av doggperler. Tiden var knapp, snart ville varmen fra den stigende sola få fuktigheten til å fordampe. Jeg tok fram et makroobjektiv og gikk så tett på som mulig for å skape et bilde med både gjenkjennelige og abstrakte trekk.

– Som gutt satt jeg på med Juliussen når han kjørte til og fra helleuttakene og jaktene med hest og vogn. Han var en steinhogger av den gamle typen, smiler Henriksen.

– Juliussen var så glad i blomster. Han kunne navnene på dem alle. Jeg husker han viste meg ”bevende hjerter”, skyter kona inn.

Henriksen nøler ikke med å bekrefte at Sandå var en mann av få ord. Som liten irriterte han seg over at mannen var så fåmælt. En gang utbrøt han, i Sandås påhør:

– Pappa, kommer ikke politiet snart og tar den mannen som bare sier ”jasså”?

Som voksne merket både Henriksen og kona noen uforklarlige fenomener på Steinhoggerbrakka:

– Jeg vet ikke hva det kan ha vært, jeg har aldri trodd på spøkelser. Men det hørtes faktisk ut som om noen gikk opp og ned i trappa midt på natta, forteller Henriksen.

Kanskje begynte uttaket av stein på Hellebergene allerede på 1700-tallet. Vi kan i alle fall slå fast at steinen var ansett som verdifull så tidlig som på begynnelsen av 1800-tallet. Ifølge opplysninger samlet av Ørnulf Ree ble det i 1803 utstedt en panteobligasjon på gården Nes til kjøpmannen Iver Prydz i Moss. Men Halvor Kiugsrød, den daværende eieren, og hans partner,

Sjøørret
En erfaren fluefisker leder en fin sjøørret inn i håven fra sin standplass på Signalodden. Neslandet er omgitt av store gruntvannsområder med sand- og mudderbunn, her kommer fiske med flue virkelig til sin rett. Det kan blåse kraftig her ute, men vinden roer seg nesten alltid ned når det lir mot kveld. Ørret er nok den høyest skattede fangsten, men det tas også torsk og ulike flatfisker. Undertegnede fikk dessuten sin første havabbor her ute, men den er ennå mer en omstreifer enn en fast gjest. I bakgrunnen aner vi den skogkledde øya Mølen.

Anders Rustad, passet på at steinbruddet ikke ble med i det som ble pantsatt. Det viste seg å være et klokt trekk, for i 1805 anså Prydz obligasjonen for misligholdt, og gården fikk en ny eier, Hans Holmsen. Disse hendelsene førte til at det lenge var andre enn eierne av Nes som satt med skjøtet på steinbruddet.

Lange militære tradisjoner

Historien til Neslandet rommer nok imidlertid atskillig mer enn det som hittil er nevnt. De fleste som besøker Nes, aksepterer navnet Katteberget, og skjenker ikke opprinnelsen en tanke. Det virker jo så enkelt og ordinært. Men Edmund Ree hevdet alltid at det egentlige navnet var Kadettberget, og til denne tolkningen knyttet han en fortelling fra for lengst svunne tider om en kadett som var blitt sveket av kjæresten, og som gråt så inderlig sårt på nettopp denne fjellknausen. Gårdsdammen ved Nes vestre hadde dessuten hett Kadettdammen, mente han å vite.

Mye kan tyde på at Ree hadde rett. Vi vet med sikkerhet at Nes har en militær historie som går flere hundre år tilbake i tid. Navn som Dragonsletta, ennå levende blant de lokale, gir klare hint om fordums aktivitet. Betydelige styrker skal ha garnisonert her ute på 1700-tallet, da Nes var et dragonkvarter, og på 1800-tallet fungerte området som et øvelsessted for både kadetter fra Krigsskolen og ”borgervæbningen” i Moss. Dette siste var det også Ørnulf Ree som hentet fram fra glemselen.

Noen fåtallige, men spennende funn har bidratt til å gjøre historien mer levende også på Nes. Ved Sørstranda fant Edmund Ree en øks fra vikingtid og en såkalt reimfordeler av bronse. På Dragonsletta kom den nå avdøde Ragnar Aas, en bror av Ole Aas på Aas søndre, over en kårde, og ved en fjellkule i samme område er det oppdaget ansamlinger av hjemmesmidde blykuler. De gamle kulene er antakelig havnet der i forbindelse med øvelsesskyting i regi av militæret. På en av gårdene i området oppbevares det dessuten ennå gamle våpen av munnladningstypen.

Med denne bakgrunnen i mente forstår en at det var neppe tilfeldig at Nes vestre i 1831 ble kjøpt av en mann med tette bånd til nettopp militærvesenet. Christopher Fremming Heyerdahl (1799–1860) var artillerikaptein og hadde samme år giftet seg med Fredrikke Mathea Heiss (1803–1885) fra Drøbak. Kanskje hadde denne Christopher vært ute på Nes allerede i sin ungdom, som kadett? Akkurat det får vi vel aldri vite noe sikkert om. Men i 1831, eller muligens noe senere, kom altså det første ekteparet Heyerdahl til Nes. I 1840-årene lot de oppføre en stor og prektig hovedbygning av tømmer, og denne står fortsatt.

Siden overtok sønnen August Anker Heyerdahl (1845–1935) Nes vestre. Han giftet seg til slutt, i 1885, med Louise Henrikke Zwilgmeyer, men hun døde bare fem år senere. I 1902 giftet han seg på nytt, da med Lina Olava Gjelstad. Den ene av hans sønner, August Waldemar Heyerdahl, ble til slutt premierløytnant i festningsartilleriet. I dag drives gården av hans datter, Britt Wenche, og hennes ektemann, Per Beckholt.

Ingvald og Ludvigsen

Flytter vi oss til nordre del av bukta ved Nes østre, der sanden glir over i svaberg og rullestein, kommer vi til et område der det så lenge noen kan huske, har hett Ingvaldstranda. Dette er nok et eksempel på et stedsnavn som rommer så mye mer enn det de fleste av yngre generasjoner kjenner til. Det representerer det siste minnet om et menneskeliv som en gang var, et liv som aldri ble brettet ut på førstesidene eller forgyllet med medaljer, men som for alle med evne til innlevelse var breddfullt av den enkle storhet som ligger i overlevelsen selv.

Ingvald Gundersen, som han het, var den ene av to fiskere som hadde tilhold ved Nesbukta da Bengt Brevig vokste opp. Ingvald bodde for seg selv i et lite, hvitt ”sørlandshus” omgitt av en frukthage, bare noen meter fra sjøen, og dette huset er det fortsatt lett å dra kjensel på fra sjøen. Kollegaen Lars Ludvigsen hadde bolig og brygge ved Katteberget.

– Det var beskjedne kår, ja. De hadde sjekter som de rodde ut med når de skulle fiske, og så dyrket de litt poteter og grønnsaker til husbruk. Men Ludvigsen greide å få fram to gutter med utdanning, forteller Brevig. Den ene av sønnene, Øivind, ble rektor på Søndre Jeløy skole.

Noe av det mest utrolige ved disse to karenes liv som fiskere var at de av og til gikk til fots helt til byen for å selge fangsten. Noen ganger kunne de sitte på med melkekjøreren, men ikke alltid.

– De hadde litt av et strev, det er sikkert. Når de kom inn, la de fisken i store trau som de slengte over aksla, og med det bega de seg inn til Moss, supplerer Per Gjelstad.

– Vi husker Ludvigsens kone som gikk med to bøtter i åk på skuldrene for å hente vann i en brønn ved Steinhoggerbrakka, Ludvigsen på brygga og Ingvald som satt og ordnet med garnene sine. Ingvald fikk mye spetteflyndre og hummer, og om sommeren solgte han moreller. Ja, den gang var det virkelig en egen atmosfære der ute, legger Henriksens til.

Laksefiske var for øvrig en viktig tilleggsnæring for gården, og i Pinnebukta ble det fisket etter laks med not. Selv mange år etter at det ble slutt på slikt fiske, kunne en finne klumper av tjære på strendene, for det brukte fiskerne til impregnering av redskapen.

Pinnebukta og Singelbukta

Videre nordover fra Ingvaldstranda ligger de idylliske buktene som perler på en snor. Kuskjærbukta, Pinnebukta, Mellombukta og Singelbukta. Navnet Pinnebukta stammer etter alt å dømme fra tiden da det var vanlig å frakte tømmer sjøveien. Mye av det som løsnet, kom rekende i land i Pinnebukta.

– Drivved var en ressurs før. Folk var ofte ute og samlet. Dessverre var det så mye salt i veden at ovnene etter hvert ble ødelagt, humrer Brevig, som også kjenner historien til Singelbukta.

– Der hadde Mathias Eriksen fra Hesteløkka en innretning som han sorterte singel med. Han var litt av en skrue, men jeg likte han godt. Ofte kom han kjørende i en lastebil som var blitt etterlatt av tyskerne. Den dro på seks hjul, og med den kom han seg fram overalt. Men i 1960-årene var det slutt. Det siste jeg hørte om han, var at han drev et hønseri i Hølen, smiler Brevig.

Mathias Eriksen var sønn av skinnhandler E.M. Eriksen i Moss, og etter alle vitneutsagn en av nordre Jeløys store originaler. En kan nok trygt si at verken faren eller sønnen nøt den helt store anseelsen i lokalmiljøet, og blant folk på nordøya ble de kalt henholdsvis ”Gamle-Erik” og ”Vesle-Fanden”. Om dette var berettiget, er vanskelig å bedømme i ettertid, men flere gamle øyboere husker i alle fall at de som barn syntes Mathias Eriksen var en usedvanlig mystisk skikkelse. Lenge bodde han på småbruket Hesteløkka nedenfor Renneflot, i et hus som opprinnelig var ment å skulle fungere som en direktørbolig for et lite båtverft nede ved Kongshavnbukta. Nordre Jeløys verft ble imidlertid aldri noen levedyktig virksomhet, og takk og lov for det, får vi vel si. Da ville nok fredelige Kongshavn ha sett atskillig annerledes ut. Isteden ble villaen bostedet til Eriksen, og i og omkring den drev han med alle mulige merkelige aktiviteter, inkludert demontering og istandsetting av store mengder gamle bilvrak.

Men en dag var han plutselig forduftet. Han hadde ikke engang tatt seg bryet med å lukke døra, og da en nysgjerrig besøkende våget seg inn, fant han Aftenpostens aftennummer og en halvspist middag på spisebordet. Noen uker senere var scenen fortsatt den samme, og fortsatt hadde ingen kommet tilbake for å lukke døra. Slik sto den gamle direktørboligen i månedsvis, til den en dag ble påtent og ødelagt av flammene. Slikt blir det historier av …

En av dem som faktisk kjente Mathias Eriksen, er Torger Kase, sønn av den sagnomsuste jegeren Kaare Hiis. Han er antakelig den som vet mest om hvem denne forunderlige Hesteløkka-boeren faktisk var.

– Mathias Eriksen, ja, han husker jeg godt. Vi var på elg- og rypejakt sammen, erindrer Kase, og forteller at Eriksen egentlig var agronom, og at han etter tiden på Hesteløkka dro videre til en gård i nærheten av Mørk. Men den ble aldri hans egen, han bare disponerte den for faren. Til slutt endte han opp på Maderas i Hølen, et digert hus med hønseri i andre etasje.

Kase har også forklaringen på hvordan Eriksen fikk tak i bilene sine. Eriksen visste å utnytte mulighetene som bød seg etter den tyske okkupasjonen.

– Han var en tusenkunstner når det gjaldt bil, han kunne skru og mekke som få andre. Etter krigen reiste han oppover i landet et sted og plukket av de vitale delene på slike sekshjulinger, og så pakket han delene i kasser og sendte dem hjem til Moss med jernbanen. Når bilene så sto der, uten de livsviktige delene, kunne han komme tilbake og kjøpe dem for en slikk og ingenting. Så sendte han også bilene hjem til Moss, satte tilbake delene han hadde tatt vekk, og dermed hadde han kjøretøy i mange år, humrer Kase.

Nes-mesterskapet

Tradisjonene knyttet til sletta ved Alfheim skal heller ikke glemmes. Før var dette en samlingsplass for folk fra gårdene, og på sommerkveldene var det vanlig at ”gamlekara” møttes for å spille crocket. Dette kalte de spøkefullt for ”Nes-mesterskapet”. Men nå er det lenge siden crocketkulene rullet over gresset ved Heyerdahlbukta. Ragnar Henriksen er en av bare en liten håndfull nålevende som har observert crocketspillingen på Nes med barneøyne.

– Vi ungene moret oss storlig over de voksnes påfunn. Både Gjelstad, Juliussen, Øivind Ludvigsen og Sandå var med, likeså en som het Leif Andresen, og han hadde en bror som het Louis. Gamle Gjelstad var ”regelfilosof”, og det var det virkelig behov for, for de hadde utviklet noen helt spesielle og utrolig innfløkte regler. De hadde dessuten alle mulige tilnavn på hverandre. ”Den siste mohikaner”, ”Unkas”, ”Sitting Bull” og så videre. Forberedelsene var et kapittel for seg, det var ikke måte på hvor mye tid de brukte på å gjøre seg klare til slag. Da var det alvor, kan du tro. Sandå var flink, husker jeg, han la seg nesten på bakken når han skulle sikte. Louis og damene satt ofte og så på, og når karene spurte om han ville være med, sa han spøkefullt: ”Nei takk, jeg har en tête-à-tête med fru Gjelstad. ”Jo da, det var et eget miljø der ute, en egen atmosfære. De ivrigste holdt på til langt utover høsten, og når det begynte å bli tidlig mørkt, spilte de i lyset fra medbrakte Petromax-lamper. Bøylene ble gjerne stående ute hele vinteren, smiler Henriksen. Han legger til at det var enda flere deltakere i ”mesterskapene” enn de som er nevnt, men at det er vanskelig å huske alle navnene.

Til Aas-gårdene

Drar vi så sørøstover, varer det ikke lenge før vi kommer til en hel liten grend, veien blir en del av et gårdstun, og en låve dukker fram på sørsiden, men like bortenfor ligger det vi legger mest merke til, et høyt og avlangt og ikke så lite prektig våningshus med den nordre langsiden mot forbipasserende og den søndre mot jordene, sjøen og himmelen. Dette er gården som øyas eldre ofte kaller Damnes, en levning i talemålet fra mange tiår tilbake, da Aas nordre var bostedet til skipperen Nils Damnes. Han arbeidet blant annet på de tidlige Bastøferjene, og skal ha vært en ruvende skikkelse i både figur og væremåte, godmodig og respektert av alle. Damnes’ hustru het Axeline, hun hadde arvet Aas nordre av sine foreldre. Nils og Axeline Damnes hadde to døtre sammen, Birgit og Lilly, og da Axeline gikk bort, ble gården overtatt av Birgit. Ved hennes død gikk den til sønnen til Lilly, Nils Jegersberg, som er den som eier gården i dag. Han har datteren Annicken og sønnen Nils Fredrik.

Lilly bodde for øvrig på gården i flere tiår, og er husket som et enestående hyggelig og elskelig menneske. Mange sørget over hennes bortgang da hun døde i 2004, for med henne forsvant en av de siste representantene for det gamle samfunnet på Neslandet. Men fortsatt er det en opplevelse å sykle eller spasere forbi den gamle Aas-gården i begynnelsen av juni, når de solvarme rabbene ved veikanten tryller fram sine årvisse kaskader av røde tjæreblomster.

Oktobermorgen ved Røre
En fin høstmorgen ved gården Røre. Nattefrosten har nettopp sluppet taket, men rimet ligger ennå hvitt i de lange skyggene. På jordene ligger gresskar og venter på å bli høstet. I nord kan vi skimte bygningene på Nes østre og vognene på Nes Camping. Utenfor ligger Bile og Bevøya. Bildet er tatt fra toppen av Bjørnlabbene, der det trolig har vært en bygdeborg.

Flytter vi oss enda litt sørover, kommer vi til en gård der tunets østside flankeres av en lang og lav rødmalt trebygning med mosegrodd teglsteinstak og tre gamle skorsteiner. Gården er Aas søndre, og den gamle bygningen er en av de eldste gjenværende skolestuene i mossedistriktet. Ikke langt bortenfor, på motsatt side av Nesveien, der en grusvei går bratt opp mot Bjørnåsen, ligger dessuten enda en gammel skole, men av en del nyere dato enn den første, et høyt og hvitmalt hus med sjarm og verdighet, og veien som fører opp til jordene ved Skallerød, bærer fortsatt navnet Skolebakken.

Det var ingen tilfeldighet at også denne skolen ble lagt til Aas søndre. Opprinnelig var det snakk om å bygge en ny skole for nordre Jeløy ved Kjellandsvik, men da protesterte familiene på Kølabonn, Bevøya og Bile. De var opptatt av at barna ikke skulle få en unødvendig lang skolevei, og det beste alternativet for dem var derfor Aas søndre.

En sving inn på tunet bringer oss forbi den hvitmalte kårboligen, et forholdsvis nytt hus som ble bygd rundt den gamle potetkjelleren. Den hadde av en eller annen grunn et tak som ble holdt oppe av jernbanesviller, og disse svillene er fortsatt lette å få øye på når en vender blikket oppover i stua.

På motsatt side av tunet ligger den store, ombygde låven som i dag huser en av landets mest moderne dyreklinikker. Der utføres kirurgi på både hjerte, rygg og øyne, der finnes en MR-maskin for dyr og et eget svømmebasseng for firbente rehabiliteringspasienter.

Ved enden av tunet, bortenfor et solid og prektig asketre og noen frodige blomsterbed, står hovedhuset, der den eldste delen skal ha en alder på mer enn tre århundrer. Hovedhuset ble i en årrekke benyttet som valglokale, og mange av de eldre på nordre Jeløy har avgitt stemme på Aas søndre.

Bruken av hovedhuset som valglokale kan ses som en videreføring av eldgamle tradisjoner, for Aas skal, som Edmund Ree ofte pekte på, ha vært et samlingssted for folk i distriktet helt fra tidlig middelalder av. Han så for seg at nærheten til fjorden og de store flatene gjorde Neslandet spesielt velegnet til dette formålet, og illustrerte sine tanker om denne mytiske fortiden med flere spennende og vel utførte tegninger.

Helene Aas, født Hals i 1931 og enke etter Ole Lauritz Aas, født i 1926, er nå den eldste gjenlevende av den eldre garde. Hun kom til Aas søndre da hun giftet seg med sin Ole i 1956, og opplevde Neslandet mens gårdene her ute ennå formet et relativt avsondret samfunn. Som innflytter var hun redd for at hun ville bli oppfattet som en fremmed, men bekymringen viste seg å være grunnløs. Hun ble godt mottatt, både av sine svigerforeldre, Johan og Ruth Aas, og av bestefaren til Ole, den gamle Ole Aas.

I årene som fulgte, delte Helene og Ole hovedhuset med bestefaren, som hun beskriver som en streng, men fin kar. Han hadde delen som vendte mot sjøen, og husholdersken Gunda Gunnerød tok seg av det huslige.

– Gunda var en institusjon. Hun gikk for øvrig aldri på polet, med unntak av de gangene da bestefar ba henne kjøpe akevitt. Da gikk hun. Om akevitten brukte bestefar å si: ”One drop in the morning is better than two in the evening.” Han kunne engelsk, smiler Helene.

Hun fikk snart erfare at de eldste hadde en veldig autoritet, og bestefaren var ikke noe unntak. Men han var også svært gjestfri. Hovedhuset kunne være et svært så folksomt sted i bestefarens tid, og storstua var innredet for selskaper. Der hang det langpiper som gikk på omgang mellom de besøkende, der sto det spyttebakker i messing for dem som tygde skrå. Den gangen var det mer kontakt både innad i familien og mellom gårdene. Helenes svigerfar, Johan, spilte ofte kløverdam på kveldene sammen med Olaf Dyhre fra Kjellandsvik, Einar Aas fra Skallerød og en mann ved navn Karl Hellerud som arbeidet i skattevesenet.

Bestefaren visste å si ifra når det var noe han ville ha gjort. Da dunket han kraftig med stokken sin i gulvet, og da han døde, ble stokken stående på sin faste plass inne i hovedhuset. Men etter en tid måtte Helene betro seg til ektemannen: ”Du Ole, jeg tror du må ta vekk den stokken. Jeg hører den om nettene.”

– Det kan jo ha vært bare innbilning. Jeg hadde tross alt hørt den stokken i sju år, smiler Helene.

Hennes generasjon ble den siste som kunne leve av gårdsdriften alene. I dag er det Ruth Anne Aas og ektemannen Halldor Skålnes som har overtatt. Dyreklinikken er den nye og mest betydningsfulle næringen, men jorda holdes fortsatt i hevd, og Ruth Anne peker på ansvaret de har som forvaltere av et viktig stykke kulturlandskap:

– Når en arver en slik gård, overtar en den for å disponere den i en viss periode. En eier den ikke, mener Ruth Anne bestemt.

Hos gamle Johan Christoffersen

Fra Aas bærer det sørover gjennom et skogholt til Røre, den morsomme lille gården med grønne vinduskarmer og gresskar på jordet. I første del av oktober er den litt av et syn sett fra toppen av Bjørnlabbene. Da bugner jordene rundt hovedhuset av de gule og oransje grønnsakene, og overraskede bilister svinger innom for å prøve seg på ”selvplukk”.

Navnet har neppe hatt noe med tilstandene på gården å gjøre, langt mer sannsynlig er det at det henger sammen med beliggenheten nær de store sivgardene av takrør ved Fuglevik. På 1800-tallet gikk for øvrig den delen av eiendommen som ligger nærmest Aas søndre under navnet Tolderløkka, uvisst av hvilken grunn.

Den muntlige tradisjonen knyttet til familien på Røre forteller om en Hans Røre som gikk hen og giftet seg med en jente fra Son. Det kan ha vært i begynnelsen av 1840-årene, for i 1847 fikk de en datter som ble døpt Janette. Men Hans døde ung, og moren til Janette giftet seg senere på nytt med en bonde fra gården Vegge i Vestfold. Der fikk moren flere sønner med sin nye ektemann, men Janette klarte likevel å holde på arveretten til sin fars gård på Jeløya. Senere ble hun gift med Johan Christoffersen fra Borre, og i 1870-årene en gang flyttet de til Røre. Da hadde gården lenge stått ubebodd, den var kun blitt brukt til produksjon av høy som ble ført med båt over fjorden fra Flantorsk til Vestfold. De fikk sønnene Øivind og Carsten og døtrene Borghild, Aagot og Constanse, og dermed var kontinuiteten sikret. Janette ble forresten 93 år gammel, og sønnesønnen Johan, født i 1930, er den eldste på Røre i dag. Han er gift med Else, og de har sønnene Øivind, Tor Arne og Morten. Øivind er den som driver gården videre, og med sin Turid har han datteren Linn Janette. Hun er, ikke overraskende, oppkalt etter sin sterke tippoldemor, kvinnen som tok Røre tilbake.

Røre er ikke et sted som forbindes med historiske begivenheter, men den som tar seg tid til å snakke med de eldre, vil også her oppdage en morsom flik av Jeløyas historie. På Røre ble det i en periode på over tjue år holdt dyrsku’, får en vite, og det er noe Johan Christoffersen kan fortelle mer om, for han var sju år da det første dyrskuet ble arrangert i 1937. Samme år ble nordre Jeløy okseholdsforening stiftet. Målet var å bedre kvaliteten på besetningene av melkekyr på gårdene ved å sørge for innkjøp av gode avlsokser. Dyrskuet var en form for utstilling som ga bøn-

Gresskar i blomst
Slik kan det se ut på jordene på Røre i juli. At blomster som dette gir opphav til gresskar på mangfoldige kilo, må sies å være et av hverdagens mirakler.

dene anledning til å få dyrene bedømt av dommere fra fylkeslandbrukskontoret, men det var også en slags bygdedag, en begivenhet som trakk folk, og som det var knyttet atskillig spenning til. De fineste kuene fikk premier i form av sløyfer, og det var selvfølgelig gjevt å få et av sine dyr kåret til det beste.

Det er ikke vanskelig å forestille seg atmosfæren ved Røre når det var tid for dyrsku'. Fra de fleste gårdene på nordøya kom det fe så vel som folk, likeså fra gårder på søndre Jeløy. Til og med Biørnstad på Alby sendte kuer til dyrsku' på Røre. Dyrene fra søndre kom gjerne i lastebil, mens de fra gårdene i nærheten ble drevet etter landeveien. Så ble de samlet der jordet går ned mot gårdsdammen på østsiden av bakketoppen, der var det den gang beitemark. Det var det forresten også nede ved bukta, der til og med sivet gikk ned på høykant blant sultne rødkoller.

– Det skjedde en voldsom utvikling i løpet av de årene det var dyrsku'. Besetningene gikk fra å bestå av lite attraktive dyr til å bli samlinger av virkelig fine melkekyr, forteller Johan.

I styremøteprotokollen til okseholdsforeningen finner vi blant andre Anders Otterstad fra Ramberg nedre, Olaf Dyhre fra Kjellandsvik, Einar Aas fra Skallerød, Reidar Hiis fra Fuglevik, Øivind Christoffersen fra Røre, Johan Aas fra Aas søndre og Damnes fra Aas nordre, så det er tydelig at de fleste gårdene i området var med. I 1959 var det imidlertid slutt. Noen år senere var det knapt et dyr å se på gårdene. Myndighetene hadde lyktes litt for godt med sin landbrukspolitikk. Men fortsatt lever minnet om dyrskuet på Røre, nordre Jeløys fesjå.

Klart for selvplukk
Suppe, syltetøy eller kanskje en lykt til Halloween? Et gresskar fra Røre kan brukes til mye, og i oktober inviteres gjerne forbipasserende til selvplukk.

På Bjørnåsens aksler

Kapittel XVIII: Skallerød–Hestefallet–Bjørnåsen–Fjellheim

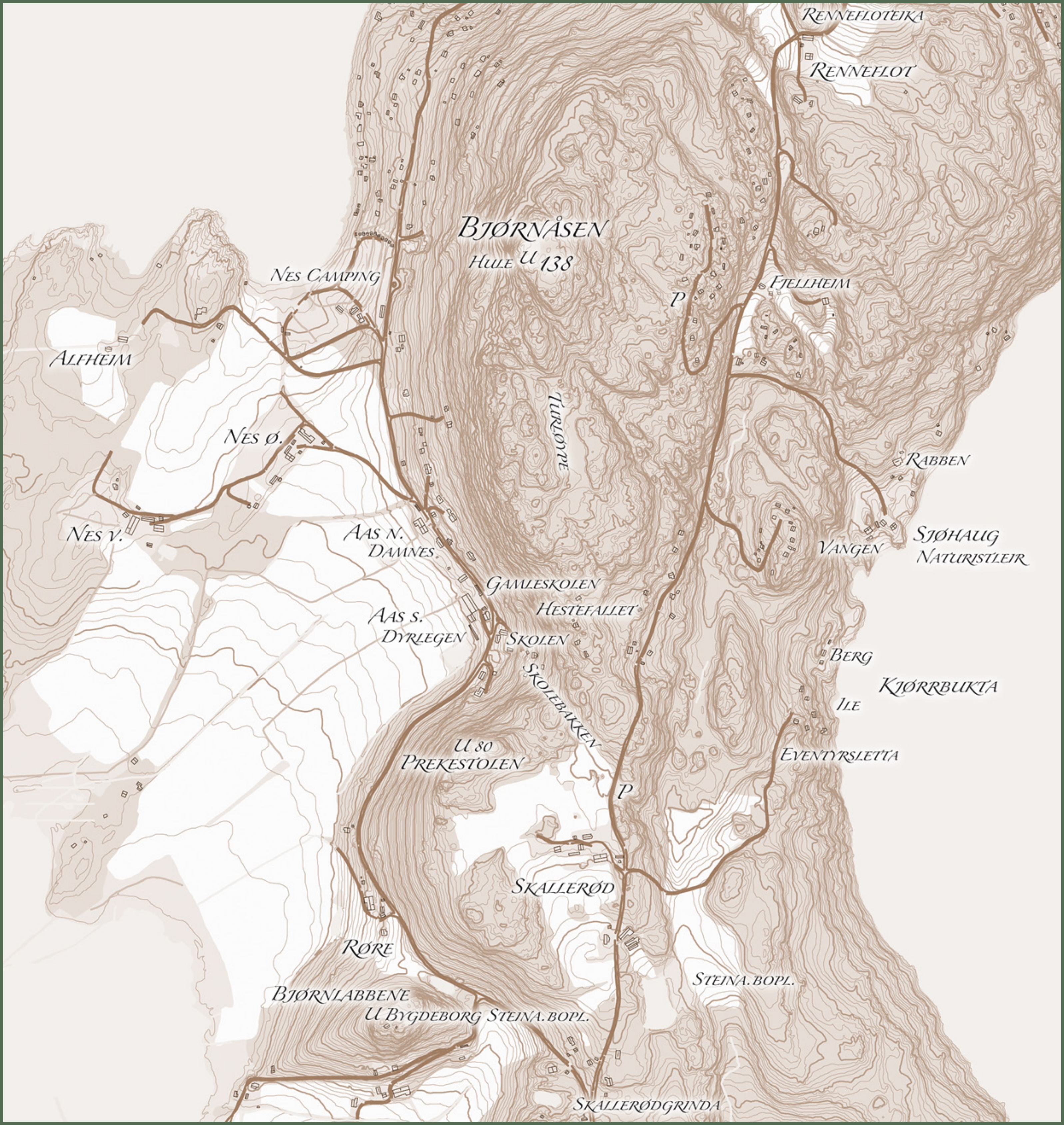
Renneflotеika
Renneflot
Bjørnåsen
Hule
U 138
Nes Camping
Fjellheim
P
Alfheim
Turløype
Nes ø.
Rabben
Nes v.
Aas n.
Damnes
Sjøhaug
Naturistleir
Vangen
Gamleskolen
Hestefallet
Aas s.
Dyrlegen
Skolen
Berg
Kjørrbukta
Ile
Skolebakken
Eventyrsletta
U 80
Prekestolen
P
Skallerød
Røre
Steina.bopl.
Bjørnlabbene
U Bygdeborg
Steina.bopl.
Skallerødgrinda

Fra ulvehyl til troll i stein

En sen ettermiddag i juli begir vi oss nordover fra Kjellandsvik. Ikke lenge etter står vi ved det viktige veidelet der det fortsatt heter Skallerødgrinda. Tar vi til venstre, kommer vi til Nes og øyas åpne vest, drar vi til høyre, venter Skallerød og det hemmelighetsfulle øst. Vi velger høyre, og med god grunn, for i den lave sommersola er Skallerød på sitt fineste. Ved det første jordet flankeres veien av unge hengebjørker, stammer som skinner gulhvitt av begynnende kveld, løv som spiller i brisen. Ute på åkeren lever grønnsakene det gode liv, en vannspreder skjenker dem nødvendig væske, og i strømmen av dråper brytes lyset som i en regnbue. Jorda dufter av fuktighet og varme, men skyggene kommer krypende fra skogbrynet. Snart vil sola være skjult bak tretoppene ved Prekestolen, gårdens gamle og en gang så besøkte utkikkspunkt.

Ved låven står en rekke av eiker og kaster lange striper av svalhet over gresset, vi fortsetter videre og møter steingarden som følger nordenden av jordene. På innsiden går en sti som forsvinner inn i skogen, et gammelt tråkk som fører inn i noe av det beste av turterreng på nordøya. Stien deler seg der inne i det dunkle, den ene grenen går bratt ned Skolebakken til Aas-gårdene, den andre følger Bjørnåsens søndre rygg like til øyas høyeste punkt.

Faller valget på den siste, passeres etter kort tid noen hytter, og så, en form for lysning ved en bergskrent. Det er stedet med det gåtefulle navnet Hestefallet. Hva kan det ha vært som brakte hester opp hit? Navnet synes å utelukke en forklaring som baserer seg på beite alene. Ligger opphavet i en enkeltstående, dramatisk hendelse, eller er forklaringen mer komplisert? Det skal ha eksistert en tradisjon som antydet at Hestefallet hadde vært et offersted. Kan det tenkes at det her skjedde ofringer som var erindret i muntlige fortellinger like opp til våre dager? Førkristne riter som overlevde inn i middelalderen? Det eneste vi kan slå fast, er at navnet savner en sikker forklaring.

Lenger oppe smalner stien av og går gjennom noe nær en kløft, så bringes en inn i den mørke, lukkede skogen der visse vil fortelle om et trykkende nærvær, om noen som står bak deg, men ikke er der likevel. Var det skogguden som pustet dem i nakken? Et gjenferd på evig leting? Eller det stumme minnet i steiner og stammer om noe uhyggelig, men glemt? Edmund Ree valgte av en eller annen grunn å lage et bilde fra denne strekningen, fra et sted som aldri har hatt noen åpenbare visuelle kvaliteter. Kanskje følte også han noe av den mystikk som er blitt beskrevet av besøkende.

Men er ikke det herlige med Jeløya at veien mellom kontraster aldri er lang? Skog som fra en urtid, og så, nesten uten forvarsel, himmelen og fjorden og menneskenes eldgamle bosteder. Den som våger seg på avstikkere til åskammens kant, belønnes med betagende glimt av Aas-gårdene og Neslandet, og kanskje synet av en hønsehauk på vei til reiret i en av de utallige trekronene under stupet. Når opplevelsen av det frie og uhemmede har fått tid til å sette seg, da kan turen gjennom skyggene gå videre. Vi trenger begge deler, både det synlige og det usette, det åpne og det lukkede, det befriende og det fryktinspirerende. Uten adgang til det ene blir det andre en tvangstrøye for sinnet, et rom uten verdi. I dette ligger det saliggjørende i naturen og

Kapittelinngang, venstre side:
Rekke av eiketrær ved gården Skallerød. Det er kveld, og snart vil sola gå ned bak skogen på Prekestolen.

dens vekslinger. Det bærer videre mot toppen. Der venter trollet, så sier i alle fall sagnet …

Sammen med Rambergåsen var Bjørnåsen den første av landformene på Jeløya som reiste seg fra havet etter istiden. Disse to åsryggene må da ha ligget som øyer i en fjord som var langt, langt bredere i utstrekning enn i dag. Nest etter Ramberg er det Skallerød som representerer området med den eldste bosetningen på Jeløya. Like sørøst for gården gjorde Edmund Ree rike funn av det som viste seg å være pilspisser og redskaper fra siste del av eldre steinalder. Det er altså hevet over tvil at det bodde mennesker ved det nåværende Skallerød selv for 6000 år siden. Men den gangen vasket bølgene innover landskapet der det i dag er jorder med grønnsaker, og mennesket levde av jakt og fiske, ikke av landbruk.

Gårdsbruket Skallerød er av atskillig nyere dato. Sammenliknet med mange av de andre gårdene på Jeløya er Skallerød for en nykomling å regne. I likhet med Røre ble den sannsynligvis ryddet en gang på 1100- eller 1200-tallet. Før den tid sto nok skogen tett hele veien fra Kjellandsvik til Aas.

Visitt hos familien Aas

Den nåværende familien på Skallerød har hatt hånd om eiendommen siden mellomkrigstiden. Gårdens eldste, Bjarne Aas, ble født i 1928, da faren Einar fortsatt var forpakter på Rosenbergs Grønli. På begynnelsen av 1900-tallet besto Skallerød av to atskilte gårder, men i 1929 ble den søndre kjøpt av Einar Aas, og i 1931 kjøpte han også den nordre. Han slo da de to gårdene sammen, og i 1937 flyttet han til Skallerød med familien.

Alt fra han var gutt, tok Bjarne del i gårdsarbeidet, slik det var vanlig at ungene gjorde på den tiden. Da Bjarne vokste opp, var det kyr og hester på hver eneste gård, også Skallerød, og det var nok å henge fingrene i. Skolegangen begynte med den nye skolen på søndre Jeløy, og dit fikk ungene på nordre Jeløy skyss. Tidligere hadde folket på nordøya hatt sin egen lille skole ved Aas søndre, men den var da blitt lagt ned.

Når de hadde fri, hendte det ofte at Bjarne og de andre guttene samlet seg ved Skallerødgrinda for å vente på at noen skulle komme kjørende. Da fikk de fem eller ti øre av sjåføren for å åpne, og dermed tjente de litt lommepenger. I 1930-årene var det grinder som skulle åpnes og lukkes ved så godt som alle gårdene langs Nesveien, for dyrene var mange, og biltrafikken ubetydelig. De mer makelig anlagte av de reisende slengte nok mer enn gjerne noen øre til guttene ved grinda for å slippe bryderiet med stadig å stige inn og ut av sine komfortable kjøretøy.

Den mest dramatiske hendelsen i Bjarnes oppvekst kom under krigen, nærmere bestemt på kvelden den 28. desember 1944. Allierte fly var ute på bombetokt, og noen foretok et nødslipp eller feilslipp av den livsfarlige lasten. Pilotene mente selvfølgelig ikke å ramme sivil bebyggelse, og det må vel ha vært nedblendingen og værforholdene som gjorde at de ikke så gården før det var for sent. Først kom tre mindre bomber, så en større på rundt et halvt tonn. Til alt hell rammet de ikke husene direkte, men skadene var likevel store. Familien befant seg i et kjellerrom.

– Eksplosjonene var så kraftige at vi ikke kunne stå, og da vi kom ut, var det ikke vinduer eller takstein igjen på noen av bygningene. På låven var den ene veggen borte, og hestene hadde sprunget ut. På jordene fant vi digre splinter, forteller Bjarne.

Våningshuset på gården var lenge merket av det som skjedde. Der fantes det inntil nylig flere vinduer med såkalt kriseglass fra krigen som ikke var blitt skiftet ut. Dette var ujevnt, nærmest hjemmelaget glass som i mangel av noe bedre ble brukt til å reparere de ødelagte rutene.

I 1956 giftet Bjarne seg med sin Inger, og sammen fikk de sønnen Einar Kristen og datteren Marit. Siden er det blitt mange somrer og vintrer på gården ved Prekestolen. I dag har Bjarne og Inger flyttet over i kårboligen på nedre del av gården, det hvite huset nærmest veien, slik at Einar Kristen og hans store kjærlighet Heidi kan regjere for seg selv i hovedhuset. Einar Kristen og Heidi begynte å forpakte gården i 1993, og kjøpte den i 1998. De utgjør et usedvanlig driftig ektepar, et som i skrivende stund kan feire sølvbryllup, og som hører til den lille håndfullen av yngre gårdeiere som har valgt å sette alt inn på å forsøke å livnære seg av landbruksproduksjon alene. På nordre Jeløy er de nesten alene om å være bønder på heltid. For bare en generasjon siden var det regelen, heller enn unntaket, at bøndene kunne leve av gårdene sine. I våre dager er situasjonen snudd på hodet. Samfunnsutviklingen og landsbrukspolitikken har ført til at knapt noen gård på Jeløya er stor nok til å kunne brødfø sine eiere. For Einar Kristen og Heidi er de 140 målene med dyrket mark på Skallerød for lite til at gårdsdrift kan gi et akseptabelt utkomme. Derfor leier de i tillegg jorda på Kubberød sør på øya.

Som ulingen fra en kennel full av huskyer gir et hint om, har hunder og hundekjøring vært en nesten livslang lidenskap for dem begge, og det var takket være denne interessen at de først traff hverandre. Det skjedde i forbindelse med et arrangement i regi av Moss trekk- og brukshundklubb. Den noe forsinkede bryllupsreisen ble naturlig nok lagt til Alaska, et land de fleste hundekjørere har en drøm om å få oppleve, og i bagasjen hadde de en sønn på ni måneder. I dag har de i alt tre gutter, Thomas, Andreas og Kristian.

Einar Kristen kan vise til flere utmerkelser fra sin periode som konkurransekjører, deriblant førstepremien fra både norsk og nordisk mesterskap i sledehundkjøring i 1987. Både han og Heidi var aktive utøvere fram til 1996, og mot slutten av denne perioden arrangerte de også en lang rekke opplevelsesturer for turister i blant annet Nordmarka.

For Einar Kristens del ble interessen for friluftsaktiviteter satt i bevegelse av flere år med aktiv deltakelse i speider'n. Det nære forholdet til hunder begynte å spire da han fikk en liten strihåret vorstehervalp å ta seg av. Ellers hadde han en variert oppvekst med blant annet fisketurer på fjorden med familien. Da han var liten, ble han for sikkerhets skyld bundet fast til tofta, det var datidens ”redningsvest” ...

”Ulvehylene” fra Skallerød har vært en del av lydbildet på nordre Jeløy i en årrekke, og mange er turgåerne som har stoppet opp og spisset ørene, og lurt på hvor lydene kommer ifra. Forklaringen er at Einar Kristen og Heidi inntil ganske nylig drev oppdrett av huskyer og vorsteher i en innhegning vest for hovedhuset, og fortsatt har de en del hunder der. Når de firbente skal spise, blir det alltid mye bjeff og annet leven, men etter måltidene roer de seg ned og ”takker” for maten med de langtrukne, mystiske sangene som så lett gir assosiasjoner til fjerne villmarker og dype skoger.

– Jeg husker en sommerkveld da to amerikanere var på besøk her og gikk tur på Bjørnåsen. Da hørte de den ulingen, og da følte de seg hjemme, smiler Heidi.

I dag er det gårdsdriften som tar det meste av oppmerksomheten. Den krever nesten alt de har av tid og energi. Men så er også Skallerød blitt øyas store ”grønnsaksgård”. Dyrkingen av asparges har bidratt sterkt til omtale i mediene, men betyr lite for den totale omsetningen. Atskillig viktigere er produkter som brokkoli, salat, poteter, løk, knollselleri og agurker til sylting, samt pyntekål.

– En må ha flere kryss i margen, forskjellige produkter til forskjellige deler av året. Å dyrke grønnsaker er nesten tipping, en vet aldri helt hvordan avlingene blir, påpeker Heidi.

– Dessuten er det viktig for jorda med omløp. En kan ikke dyrke de samme vekstene på

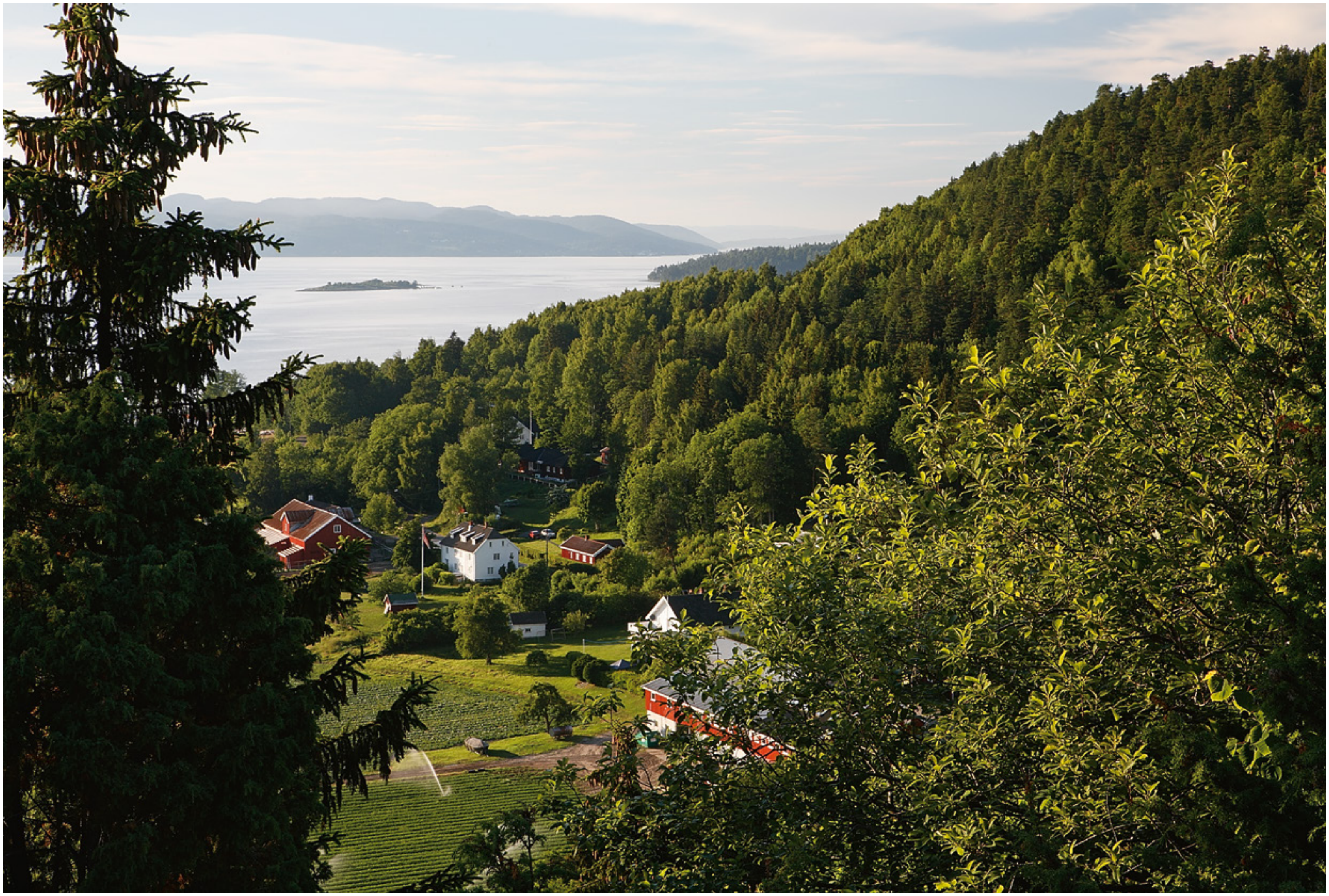

samme jorde i år etter år, da blir jorda etter hvert utarmet, forklarer Einar Kristen.

Som i gamle dager er det mange arbeidere på gården. Forskjellen er at de ikke kommer fra Moss, men fra land som Bulgaria, Latvia og Ukraina. Det er ikke lenger mulig å drive en noenlunde lønnsom landbruksproduksjon uten å importere arbeidskraft fra utlandet. Lønnsnivået i Norge er blitt for høyt. Men for østeuropeerne er lønnen de får på Skallerød, helt utmerket når de bare kan spare det meste av den til bruk i hjemlandet. Einar Kristen og Heidi prøver derfor å gjøre oppholdet i Norge så billig som mulig for dem ved å tilby dem husvære på gården og legge til rette for selvhushold. Fjorten årsverk har de på gården per i dag.

Selv med nøysomme hjelpere fra Øst-Europa, kan det imidlertid være vanskelig å få endene til å møtes. De får riktignok inn noen kroner ekstra ved å utføre oppdrag for folk på hyttene, men både Einar Kristen og Heidi er enig i at de føler seg som idealister når de mottar likningspapirene.

- Du må innrette seg temmelig spesielt for å kunne leve av å drive gård i dag. Du har bare ikke råd til å ha det slik som folk i byene. Men vi er jo hjemme for ungene, og det betyr jo også mye. Vi synes vi har et godt liv, men vi må ofte ha is i magen, smiler Heidi.

Utsikt fra Prekestolen

Aas-gårdene sett fra Prekestolen ved Skallerød en kveld i slutten juni. Låven nærmest huser dyreklinikken på Aas søndre, og bak stikker hovedhuset fram. Den hvite bygningen til venstre på bildet tilhører Aas nordre. Begge gårdene er godt skjermet mot nordavinden av den mektige Bjørnåsen. Legg merke til skogen som kler skråningene opp mot toppen, dette er noe av den fineste gjenværende naturskogen i Oslofjorden.

– Så er det viktig å kunne jobbe med noe som du faktisk liker, og som du synes er meningsfylt, påpeker Einar Kristen.

Huset bærer tydelig preg av denne idealismen, uten at det nødvendigvis betyr noe negativt. Gamle, men velfungerende løsninger er fortsatt i bruk. Vedovner står for det meste av oppvarmingen, og på kjøkkenet er mye av det eldre interiøret i behold. Et "kjøleskap" fra tiden før elektrisitet erstattet is, fungerer som et helt vanlig skap. Spiskammerset benyttes fortsatt til oppbevaring av diverse mat.

– Vi kunne ha kjøpt ny kjøkkeninnredning og gjort det mer moderne her. Men hvorfor ha det som alle andre? spør Heidi. Ja, hvorfor? Hjemmet til Heidi og Einar Kristen formelig oser av sjel, historie og trygghet, og det har nesten ikke kostet noe.

De mangler ikke kjennskap til nærområdene, selv om Einar Kristen mener at det nok er foreldregenerasjonen, Bjarne og Inger, som sitter med de tyngste lokalkunnskapene. Han tar ofte treningsturer opp til toppen av Bjørnåsen, og på nyttårsaften tar de gjerne en tur bort til Prekestolen. Der hadde de også et stort "milleniumsbål" i år 2000.

Nord for gården har de på eksemplarisk vis laget en turparkering for dem som vil sette fra seg bilen litt og benytte seg av turstiene. Jo, med Einar Kristen og Heidi som forvaltere skulle Skallerød kunne se framtiden lyst i møte.

Motorstopp ved blodsteinen

Som så mange andre av deres generasjon kan Bjarne og Inger fortelle mye merkelig om Skippingveien og gårdene på Jeløyas østside. Ifølge Bjarne kom bestefaren ofte med historier om spøkeriet langs Skippingveien, og minst fem eller seks forskjellige steder var så hjemsøkte at folk virkelig kviet seg for å passere dem, især nattestid. Det mest kjente av disse stedene var Blodsteinen ved Skysskafferen.

Da Inger ble gift med Bjarne og flyttet inn på Skallerød i 1956, hadde ingen fortalt henne om alle hendelsene knyttet til denne beryktede veistrekningen. Likevel, allerede første gangen de kjørte utover til Skallerød, kjente Inger håret reise seg da de passerte Skysskaffer-jordet og kom inn i svingen der gamleveien ennå er synlig som en sti innover i skogen.

– Har det skjedd noe her, spurte Inger, som allerede da visste at hun antakelig hadde en egen følsomhet overfor paranormale fenomener. Nå gikk det iskaldt nedover ryggen på henne.

– Nei da, her er det ingenting å bekymre seg for, svarte Bjarne, som ikke hadde lyst til å uroe Inger med gamle spøkelseshistorier. Men også han hadde selvfølgelig hørt fortellingen om sjalusidrapet ved Blodsteinen, den knapt synlige kampesteinen like ved veikanten.

Siden opplevde Inger den samme følelsen av uhygge hver gang de passerte dette stedet. Til slutt måtte Bjarne ut med det. Han fortalte det han visste, at en kvinne etter sigende var blitt drept like ved veikanten på den tiden ferdselen fulgte gamleveien til Skipping, og at blodet skulle ha preget steinen så sterkt at en rødlig flekk var synlig i mange år etterpå.

Da Inger endelig fikk vite hva som hadde skjedd, følte hun seg beroliget, og den ekle følelsen ga seg. Skippingveien ble rutine, også for henne. Hun kjørte mange ganger alene mellom Moss og Skallerød uten at noe skjedde. Men så kom kvelden da hun hadde vært på besøk hos noen venninner og skulle dra tilbake til gården.

"At du tør å kjøre hjem på Nesveien i mørket," hadde noen av venninnene sagt, slik de hadde gjort flere ganger før. Det var ingenting spesielt med denne kvelden. Likevel, da Inger kom inn i svingen, sloknet plutselig motoren. Ikke ville den starte igjen heller. Inger var på den tiden blitt en erfaren bilfører, og det var ingen grunn til at noe slikt skulle skje akkurat der. I flere minutter ble Inger sittende i bilen, midt i den beksvarte skogen, uten å vite helt hva hun skulle gjøre. Men hun hadde opplevd uforklarlige hendelser før, så hun forholdt seg rolig og tente en røyk. Skulle noe skje, fikk det bare skje, hun var rede.

Men alt forble stille, og etter en stund startet motoren igjen. Inger kunne puste ut og fullføre hjemturen. Hva årsaken enn var, hun opplevde aldri igjen noe liknende i svingen ved Blodsteinen.

At det er en kjerne av sannhet bak historiene om Blodsteinen, kan det ikke være tvil om. Ifølge Edmund Ree, som hørte historien av sin far, Ørnulf Ree, var det en steinhogger fra Sverige som myrdet kjæresten sin på dette stedet fordi han mente at hun ikke hadde vært tro mot han. Selv husker jeg godt at min bestemor nevnte Blodsteinen i forbindelse med hennes barndom på det gamle Rosnes. Hun og andre småjenter var den gangen livredde for å gå forbi dette stedet på kvelden. Blodsteinen var ikke noe å spøke med.

Gamle Johan Skallerød

Heller ikke gården har gått fri for aktivitetene til spøkefulle skrømt. Før Bjarne og Inger rev det opprinnelige huset på Skallerød søndre og bygde det de bor i nå, var det paranormale en del av hverdagen. Hver kveld klokka kvart på tolv kunne Inger høre lyden av at noen gikk ut av stua og opp trappa til kvisten. Men det var aldri noen å se. Etter hvert kom Inger til at det måtte være gamle Johan Berthold Skallerød, en av dem som hadde eid gården før familien Aas tok over, og som hadde trukket sitt siste sukk i 1920-årene. Da Inger kom til Skallerød, sto ennå senga til Johan oppe på kvisten.

– Han var en lang mann, Johan Skallerød, for han hadde ikke endefjøl på senga, og der føttene lå mot veggen, var det slitt hull, smiler Inger. Hun var aldri redd for de rare lydene, for spøkelset var harmløst og fredelig og gjorde aldri noen sprell, akkurat som gamle Johan Skallerød.

Men Bjarne var skeptisk. Han mente det var noe tull og tøys alt sammen, og Inger visste at det ville bli vanskelig å overbevise han om noe annet. Etter de første gangene sluttet hun derfor å si noe, selv om hun fortsatt hørte skrittene akkurat som før.

Så kom en kveld da Bjarne og Inger hadde et ektepar på besøk, og klokka nærmet seg midnatt. Plutselig sa mannen at han hørte noen gå ute i gangen. Da skjønte Inger at han hørte det samme som henne.

– Det er bare han gamle Johan Skallerød som går og legger seg, forklarte Inger.

– Tøys og tull, sa Bjarne, for han hadde som vanlig ikke hørt noe. Men nå hadde Inger skaffet seg et uavhengig vitne.

I 1998 ble et nytt hus i samme stil bygd på grunnmuren til det gamle. Da ble soverommet på kvisten gjort om til bad, og gamle Johan forsvant.

– Han sluttet vel å komme da han ikke fant senga si lenger, ler Inger.

Men istedenfor gamle og fredelige Johan begynte noen å romstere i kjøkkenet på nettene. Ingers beskrivelse får en til å tenke på de underjordiske i folkeeventyrene. Først da Inger en natt gikk ned og demonstrativt satte seg ved kjøkkenbordet, ble det slutt på alt bråket.

Bjarne og Inger kjenner for øvrig mange av de gamle stedsnavnene som nå er i ferd med å bli glemt. Vest for gården ligger som nevnt Prekestolen. Dit dro de ofte på søndagene for å nyte utsikten. Navnet Kastebråten stammer fra tiden da tømmer hogd på Bjørnåsen ble lempet utfor stupet. Slik kunne vi fortsette. Bjarne og Inger er noen av de siste representantene for en tid da slik grundig lokalkunnskap var allemannseie. En generasjon som deres kommer nok aldri noensinne igjen.

De seks på vakt

I slutten av 1930-årene besluttet militæret å etablere nøytralitetsvakt på Bjørnåsen. Det ble bygd en hytte oppe på toppen av åsen, komplett med radio- og telefonforbindelse, og seks mann ble satt til å holde utkikk. Dette forandret hverdagen til familien Aas fullstendig, for militæret forlangte at Skallerød skulle stå for kosten. Dermed ble det til at gården hver dag i rundt to år fikk besøk av fem sultne karer som skulle ha mat. Fem, for det var alltid én igjen som skulle passe på.

– De hadde kosten hos ho mor, ja. De kom ned hit og spiste middag i spisestua sammen med far, mens vi andre spiste på kjøkkenet. Etterpå dro de opp igjen med mat til den som var på vakt, forteller Bjarne.

Var ikke de seks i god form fra før, tok det nok ikke lang tid før de ble det. Stien opp til Bjørnåsen begynner ved steingjerdet nord for gården, og går opp noen bratte kneiker før den flater ut og følger åskammen et godt stykke nordover. Til slutt går det igjen bratt opp til den store, flate toppen, der det høyeste punktet ligger på 138 meter.

Etter all sannsynlighet var de seks karene oppe på Bjørnåsen også natt til 9. april. Det er ikke umulig at de kan ha ant konturene av fremmende skip nede på fjorden, og at de rapporterte om dette til hovedkvarteret. Men da det ble klart at invasjonen var i gang, la de på sprang.

– Da de fikk høre at tyskerne kom, fikk de fart på seg. Siden så vi aldri noe mer til dem, sier Bjarne ettertenksomt. Han fikk aldri vite noe mer om hvem de var.

Storslagen utsikt

At en nøytralitetsvakt ble lagt til nettopp Bjørnåsen, vil ikke komme overraskende på den som har tatt turen opp til toppen og beundret den storslagne utsikten. I sørøst aner en kysten av Rygge og en flik av sjøen utenfor Moss, deretter følger Rambergåsen og gårdene der. Bortenfor stuper Dragonfjellet bratt ned i sjøen, og sør for det stikker landet ved Tronvik ut i fjorden. Utenfor flyter den vesle Gullholmen, og like under horisonten går den langstrakte, todelte profilen av Bastøya. Så kan en følge den vidstrakte fjorden med øyet hele veien fra Horten og Løvøya til Hurumlandet og Oscarsborg, og under åsen, som fra et fly, ser en det flate, fruktbare Neslandet. Det utrolige panoramaet er årsaken til at Bjørnåsen også gikk under det spøkefulle navnet "Fattigmannsgeilo". Jeløyfolk som ikke hadde råd til å dra langt av lei på påskeferie, gikk isteden opp på øyas høyeste "fjell". Var de heldige, fikk de både sol og skiføre, og på riktig klare dager kunne de nyte appelsinene og sjokoladen med Gaustatoppen i kikkerten.

De fleste som besøker Bjørnåsen, legger også merke til den enorme kampesteinen som ligger like ved stien bort til utkikkspunktet. Den hører liksom ikke helt hjemme der oppe, der den ligger for seg selv på det flate berget. Ifølge sagnet var det trollet på Hurum som kastet denne steinen over fjorden for å vekke trollet på Bjørnåsen. Det likte trollet på Bjørnåsen dårlig, og da enda en stein kom susende gjennom lufta, kastet han den tilbake, slik at den landet på Tofte. Så la han seg til å sove igjen. Det hører med til historien at det den dag i dag skal ligge en stein på Tofte som er nesten helt lik den på Bjørnåsen.

På Bjørnåsens vestside

Men Bjørnåsen har mer å by på av opplevelser. En aldri så liten hemmelighet venter på den som er lett på foten og lysten på eventyr. Men den er uvanlig godt skjult. Om en så legger seg på magen og titter over kanten, skal det godt gjøres å se noe mer enn trekroner og bratte skråninger. Hvem skulle vel tro at det ligger en hule der nede under stupet, og at det slett ikke er så vanskelig å komme ned?

Den første turen til hula på Bjørnåsen gjorde jeg en morgen i februar da varmen var tilbake i solstrålene og kjøttmeisen sang om vår. Snøen fra januar var blitt jaget inn i skyggene av dager med mildvær, og markene lå bare og forventningsfulle. Men fra sjøen ved Nes studerte jeg den steile bergveggen som stiger opp av skogen og markerer åsens høyeste punkt, og der, i en revne i fjellet, hang en hel liten elv av is, som om en foss hadde brutt fram fra ingenting og kastet seg loddrett utfor stupet, for i samme øyeblikk å bli fanget i tid av frost og kulde.

Kunne jeg bare komme meg opp dit, der istappene skinte i sola, store som krigerkongers sverd, ville jeg helt sikkert finne fotomotiver, og det var bilder jeg var på jakt etter denne dagen, for kameraet lå som et blylodd i bunnen av sekken. Med litt hell kunne jeg kanskje også lokalisere hula jeg hadde hørt om, den sagnomsuste ”Bakerovnen”, som ifølge gamle skrøner skulle kunne romme intet mindre enn femti lubne sauer.

Dermed la jeg i vei oppover den skogkledde lia, selv om det var mer enn 130 høydemetere til målet, for dette var et område jeg aldri før hadde besøkt, og eventyret trommet i brystet.

Noen steder måtte jeg klamre meg til trestammer for å komme videre, andre steder måtte jeg klatre over vindfall. Hele tiden bar det oppover, men opplevelsen var verdt hvert eneste pust og pes. Skogen ble snart herlig trolsk og urørt, og høyt over meg, som bølger over havbunnen, rusket vinden i trekronene. Det sildret i en liten bekk, noen sopper lyste gult mot morken ved, mose lå grønn og fuktig over steinene.

Langt om lenge dukket en enda brattere skråning fram mellom trærne, full av stein og løsmasser, slik terrenget gjerne er der et skred har feid nedover og til slutt falt til ro. For hvert

Vinterkveld på Bjørnåsen
Utsikt fra Bjørnåsen i januar. Til venstre på bildet ser vi Ramberg-gårdene og den lett gjenkjennelige profilen til Rambergnebba. Skyggene blir blå og lyset stadig mer rødlig idet dagen nærmer seg slutten.

Mønster i ved
Dette nesten abstrakte bildet ble til da jeg stoppet ved stammen til en diger gran nær stien opp til Bjørnåsens høyeste punkt. Et kraftig regnvær hadde gjort fargene langt mer mettede enn de vanligvis er, og framhevet de bølgende linjene i veden. Det er å håpe at i alle fall en del av skogen på Bjørnåsen vil bli skånet for hogst og få utvikle seg naturlig, til glede for turgåere og dyreliv.

steg skled jeg litt tilbake, men over meg så jeg bergveggen reise seg, skremmende og lokkende på samme tid, og jeg fortsatte oppover til en stor, flat avsats bød på hvile.

Helt inn til foten av berget gikk denne avsatsen, men berget stakk langt ut over meg, og derfor hadde jeg aldri fått øye på den fra toppen. Nå innså jeg imidlertid at det var fullt mulig å komme seg ned til dette stedet ved å ake seg ned gjennom skogen sør for utkikkspunktet, for der tok stupet slutt, og selv om terrenget var bratt, var det med litt varsomhet temmelig ufarlig.

Like ved enden av avsatsen fant jeg hula, eller snarere hulrommet, for den var ikke større enn at jeg måtte krype inn på kne, og den gikk neppe mer enn fire eller fem meter innover. Den kunne godt ha vært litt større, tenkte jeg med meg selv. Men at den en gang, slik spekulasjonene antyder, kunne ha fungert som bjørnehi, det virket ikke usannsynlig. Hvor mye mer vilt og utilgjengelig må ikke dette stedet ha vært for fem hundre eller tusen år siden, da de eneste menneskene på nordre Jeløy var de som bodde på gårder som Aas og Nes?

Under Den store nordiske krig (1700–1721) skal det mulige bjørnehiet ha blitt brukt som skjulested av en mann som var på flukt fra svenskene. Folket på Aas forsynte han med mat, og til slutt måtte forfølgerne gi seg.

Snart var jeg ute igjen. Over meg hang fjellet tungt og truende, som om det hvert øyeblikk kunne komme til å sende nye ras nedover skråningene. Ferske bruddflater viste at hele stykker av berg ganske nylig måtte ha løsnet og tumlet med dumpe drønn mot undergangen. Det er den vemodige skjebnen til alle stolte formasjoner, å langsomt forvitre i sol og frost og føres bort med regn og vind, for så en gang å gjenoppstå som nye fjell i framtidens ukjente land.

Men jeg kjente også tilfredsstillelsen ved endelig å ha nådd dette stedet der trollet flekker tenner mot fjorden, og overalt var den forløsende lyden av vår, av sildrende, dryppende smeltevann og fuglesang som bar mot himmelen.

Selv der isen ennå kledde fjellet i gjennomskinnelig glasur, var det bevegelse og liv. Under et skall av frost lette vannet seg flommende og levende gjennom intrikate labyrinter i sølv og svart. Andre steder hang istapper, like storslagne som grottenes stalaktitter, og klare som det fineste krystall i dette tiningens øyeblikk, fra utspringene, og felte langsomme tårer over vinterens endelikt og verdens forgjengelighet. Det er nok sant, det som er sagt, at den sterkeste skjønnhet er den som ikke varer, den som stråler i spenningen mellom gleden over dagen og vissheten om nattens komme.

Til Fjellheim etter første snøfall

Til slutt skal vi dra videre fra gården med grønnsakene og fattigmannens Geilo, for veien nordover fra Skallerød er en vei med identitet. Smal og svingete fører den sin besøkende til sjarmerende små bosteder i skogen på åsens østside, full av den gode beskjedenheten som preger veier uten hastverk eller oppblåste ambisjoner. Den tar en bil om gangen, gjemmer den bort mellom trærne og lar grenene nærme seg vinduene. Jo, dette er en god vei å følge, men vi skal vente til naturens skiftninger lar også landskapet på denne strekningen vise seg fra sin skjønneste og mest minneverdige side.

For plutselig, i en halvmørk time da drømmene er over, er alt blitt annerledes. Idet du gløtter ut mellom gardinene og klemmer nesen mot det kalde glasset, ser du at det hvite endelig er kommet. Da aner du et bilde fra nattens barndom, noe glitret så stillferdig i det ensomme skinnet fra en lykt, og siden ble det lysere like inn i søvnen, og ditt indre øye betraktet de merkelige flakene slik du hadde sett dem en gang før. De kom i myriader ut av intet, festet seg i vippene og smeltet på kinnene, kilte seg nedover huden og ble til vann på tungespissen, kom og kom uten tanke for pause, som om deres opphav lå i en kilde av uendelighet, i et rike høyt der oppe som drysset sine budbringere ned på jorden. Da du våknet, var verden for lengst svøpt i snø, og nå henger månesigden i det dype blå og lover sol. Du må dra eller angre for alltid, en sjanse ligger foran deg, den kommer aldri igjen i den samme drakt.

Da Kjellandsviktangen glir forbi mellom trærne, flyter solrødmen fram over landskapet, skogen på åsene stråler rødhvitt mot den klare himmelen, det gnistrer av silkeføre langs de uberørte jordene. Vi er på vei til nordre Jeløy, på vei inn i morgenen, Bjørnåsen venter, og verden er ny. Ingen lykke er større enn den som utløses av å være underveis, av å ha fått det privilegium å kunne sette kursen mot et selvvalgt mål og følge den, og ingen mål er bedre enn dem som aldri lar seg nå fullt ut, som bare lar seg høste i porsjoner og aldri opphører å overraske, som aldri helt kan bestiges eller overvinnes, men som lar sin pilegrim berikes av hvert eneste skritt.

I hver solfylte morgen anes et slikt mål, og i den anelsen ligger morgenstundens lykke, stemningens oppildnende virkning, kraften som gjør skjønnheten til mer enn et spill av farger. Hver soloppgang er som et dryss av snøfnugg, med hell og innsats kan en makte å fange noe unikt før det er borte, før det er smeltet og forsvunnet, og i hvert nye skuespill av lys tilkjennegis en bakenforliggende storhet, slik hver nye krystall er bærer av et budskap.

Men ingen soloppgang gir mening uten en passende arena, et sted der lyset kan utfolde seg for øyet i alle sine nyanser, vise mennesket sitt fulle potensial. Hvor ligger så dette morgenens forjettede land? Det befinner seg der betrakteren kan oppleve på nært hold den livskraft og de livsformer som er blitt til over uminnelige strekninger av tid i nettopp soloppgangens lys, og som øyet er blitt finstemt for å fange opp, det stiger fram der mennesket kan stå omgitt av en levende natur, ikke som en herre, men som en ydmyk gjest. Når menneskesinnet ikke lenger blir avledet av menneskenes støyende påfunn, når det kan konsentrere seg om det som er utenfor menneskenes sfære, da har det funnet morgenens arena, da kan soloppgangen by på sitt vidunderlige glimt av det aldri helt oppnåelige, for bare i det miljø som er utenfor menneskenes fulle kontroll, kan mennesket komme i kontakt med de ledetråder som fører hen mot en virkelig og stadig tilbakevendende lykke.

Denne morgenen er det Jeløyas vennlige mangfold i landskap og natur, satt mellom det rødmende fjell og den vidåpne himmel, mellom fjord og fjordarm, som danner denne arena. Hvor mange ganger har ikke Jeløya fylt denne rollen, for oss og for andre, og hvor mye fattigere ville ikke livet ha vært uten en slik øy innen rekkevidde, en øy som ingen annen i fjord eller land?

Ta fra oss Jeløya som soloppgangens land, la dens karakter forandres til det ugjenkjennelige av menneskenes installasjoner, og den blir bare nok en flik av en forstad til en by, enda et stykke land med sjelen lagt i grav av samfunnets manglende evne til å begrense seg selv og sitt begjær. For oss som har sett Jeløya med mer enn et overflatisk blikk, er dette et hellig land. Ikke i den forstand at den ikke skal kunne besøkes og oppleves, eller i en behersket grad dyrkes og beboes, men ved at dens helhet og verdier skal respekteres og forvaltes med ydmykhet. Uten Jeløya blir vi som ennå lever for naturens skiftninger, like forlorne som en gartner uten hage, en dikter uten penn, en munk uten kloster. Frarøv de oppvoksende barn kontakten med steder som Jeløya, og et hull vil åpne seg i deres bevissthet, et gap de ikke selv kan vite om, men som like fullt vil sette retningen for deres liv. En kilde som kunne ha flommet, vil være fraværende, en stimulans til refleksjon og moderasjon, en åker for opplevelse og lykke vil være tapt.

Nord for Skallerød tetner skogen til slik den sjelden gjør langs en vei i våre dager, og nå henger grenene tunge av snø, vi kjører som i en tunnel gjennom det hvite, stopper opp og ser. Hver eneste kvist som før var naken, er skjult og samtidig framhevet av vinteren, de er forvandlet til et utall av hvite bruer som går over i hverandre i uendelige variasjoner, danner rom og ganger, labyrinter og passasjer og leder blikket innover i et rike av ro og renhet, glitter og eventyr. En liten fugl lander i stillhet og utløser et dryss av snø, av tusenvis av krystaller som lyser opp og funkler idet de siles igjennom en stråle av kremgul sol. Uten en hørbar lyd forsvinner de i skyggene, men det er som om tanken likevel kan sanse det skjøre, rislende inntrykket av hvert eneste korn i fall.

Visst var det riktig, det du ante gjennom søvnen, at vinteren var kommet til Jeløya, og nå ligger den foran deg, så oppslukende rolig og på samme tid så flyktig, for på øya mellom fjord og fjordarm får frosten sjelden noe tak, og snøen er like flyktig som sommermorgenens doggperler på villrosene. I noen timer, eller i heldigste fall noen døgn, kan den nytes, snømenn bygges og får gulrøtter til nese, skiene stryker gjennom skogen under skinnende kroner, og så er sjansen borte, den siste før et år, eller kanskje all din tid, er omme.

På en glenne i denne skogen møter vi et stort og rødmalt hus, det er den gamle hovedbygningen på småbruket Fjellheim. I dag brukes den som bolighus av Erik Martinsen, en jeløygutt og fiskerveteran av beste merke. Vi skulle gjerne banket på, men det er ennå morgen i lyset, utsikten fra Bjørnåsen lokker. Dalen forsvinner under oss, det knaker i det ferske snødekket, spor etter spor blir til i det jomfruelige hvite. For en følelse det er, å være i en ny dag, i denne stunden som aldri er den samme, men som så ofte lar oss føle den livets storhet vi lengter etter. Glitrende draperinger under nytent himmel, hvert øyeblikk av synsinntrykk er et mål som lokker oss videre. Aldri, aldri skal vi oppgi å være underveis.

Christoffer ”Boa” Huitfeldt

På Fjellheim bodde en gang en mann av den fornemme Huitfeldt-slekten, en kar av nesten adelig herkomst som slo seg til ro med det enkle liv på et småbruk, og blant de eldre i området er han ennå husket som en av Jeløyas minneverdige personligheter. I sin samtid var han viden kjent under tilnavnet ”Boa”, men hans rette navn var Christoffer Huitfeldt. Hvordan hadde så en Huitfeldt havnet på en avsidesliggende plass på nordre Jeløy, og hvor kom det merkelige tilnavnet ifra? Det var spørsmål som lokket meg til å kontakte hans etterkommere, de to døtrene Natalie og Beathe, og fostersønnen Gunnar Birger von Hald.

Ifølge Gunnar, som er den av de tre som tilbrakte flest år sammen med Boa, hadde tilnavnet fulgt han helt fra barndommen av. Men historien bak, den kjenner ikke engang Gunnar. Én sak synes imidlertid klar: Boa brukte aldri sitt egentlige fornavn. Han var stolt av klengenavnet sitt, han likte det og følte at det var en del av hans identitet.

En liten anekdote som illustrerer hvor kjent dette tilnavnet var, og som sannsynligvis er sann, er den om at Boa en gang under krigen hadde gitt husvære til en mann fra Ungarn som var på flukt fra tyskerne. På Fjellheim fantes det et loft med skjult inngang, og som en måtte ha stige for å komme opp i, og der hadde Boa latt mannen få gjemme seg. Rømlingen kom seg helskinnet over til Sverige, og må senere ha nådd sitt hjemland i god behold, for flere år senere fikk Boa et kort fra denne mannen der han takket Boa for hjelpen under krigen. Mannen hadde ikke hatt noen adresse å sende sin takksigelse til, men han husket at han hadde vært hos Boa, og at det var et sted i nærheten av Moss. Derfor hadde han rett og slett skrevet ”Boa, Moss” i til-feltet, og det var nok til at kortet kom fram.

Fjellheim så for øvrig ganske annerledes ut på Boas tid enn i dag. Det var litt mer stil over huset den gang, mener Gunnar. Fargen var hvit, formen var en annen, og på taket lå det teglstein. Inne i finstua hang malerier av alle de kjente Huitfeldtene, de som på forskjellig vis hadde utmerket seg, og veggen over peisen var dekorert med gamle våpen. Interiøret var i det hele tatt alt annet enn fattigslig. Fra vinduene kunne en dessuten se ut på en eplehage på minst tjue trær, og Natalie husker også et par kjempestore gråpæretrær. For en liten jente var frukthagen enorm.

Stedet bar dessuten preg av at det var et småbruk. De hadde hester, en ku og noen griser, og grønnsaker på jordlappene. I én periode hadde Boa til og med et hønseri, senere gikk han over til å drive kennel.

At huset inneholdt en del interessante og verdifulle gjenstander, overrasket neppe noen, Boa var jo tross alt sønn av respekterte og velstående foreldre. Hans far het Gustaf Huitfeldt og var overrettssakfører i Moss, moren gikk under navnet Natty, og var en av byens kjente kvinner.

Da Boa var gutt, gikk det etter sigende litt på halv tolv med skolegangen, men sterke kvinner som tante Agnes Birch grep inn og sørget for at han fikk seg en skikkelig utdanning. Han ble til slutt agronom, og kunne etter hvert vise til flere stillinger som gårdsbestyrer rundt om på Østlandet, især i traktene rundt Mjøsa. Dette var nok relativt sorgløse dager for Boa, han kunne ride på sitt huitfeldske etternavn, og i moden alder kunne han vente seg en anselig arv.

Men en gang i mellomkrigsårene gikk noe veldig galt for familien Huitfeldt i Moss. Natalie tror det er sannhet i historien om at Boas far kausjonerte for en venn, med det resultat at betydelige deler av familieformuen gikk over styr. Dette påvirket også Boa, og denne økonomiske miseren var antakelig årsaken til at Boa måtte nøye seg med et avsidesliggende lite småbruk da han skulle stifte familie.

Før han ble bofast på nordre Jeløy, hadde Boa til tider levd det glade bohemliv i Son, ja, det var i alle fall det inntrykk Gunnar fikk når Boa fortalte om kunstnermiljøet i den vesle kommunen ved utløpet av Såna. Han kjente alle de berømte og beryktede navnene, de rare historiene, interiøret i de originale hjemmene. En av de frihetselskende sjelene han kanskje hadde stiftet personlig bekjentskap med, var Dørnberger, maleren som hver morgen sendte en skuddsalve opp i taket med en av sine revolvere for å signalisere til datteren at han forventet frokost. Da svarte det inne fra kjøkkenet: "Ja da, pappa, jeg kommer snart ..."

Muligens var det under et lystig lag i Son at Boa inngikk et veddemål med en kamerat som det gikk frasagn om i lang tid etterpå. Akkurat hva veddemålet gjaldt, er det ingen som husker, men viktigere er det at Boa var så sikker på å vinne at han lovet å ri inn på Theatercafeen på Hotel Continental i Oslo dersom han tapte. Utfallet av veddemålet ble imidlertid ikke som Boa hadde regnet med, men som den adelsmann han var, sto han ved sitt ord. Det er ikke vanskelig å forestille seg oppstandelsen da en hest med rytter kom stampende inn i de herskapelige lokalene. Oppvisningen ble av naturlige årsaker forsøkt stoppet av personalet, men Boa lot seg ikke drive ut før det var hevet over tvil at han hadde holdt sin del av veddemålet.

– Boa var nok en friskus som hadde gjort mye rart, sier Natalie. Mange år senere fikk hun og Beathe historien om besøket på Theatercafeen bekreftet av en som hadde vært på jobb der nettopp da Boa kom ridende.

Kan hende var det også under festlige omstendigheter at han traff sin kone, og selskapelighetene fortsatte i noen grad på Fjellheim.

– Mamma hadde en vakker sangstemme, hun var en av "nattergalene" i Moss, og det tror jeg pappa var litt stolt av. Det var ikke sjelden kvelder med musikk og sang, forteller Natalie.

Som det berømte veddemålet kunne tyde på, hadde Boa en lidenskap for hester, og den kom også klart fram på Fjellheim. Til tider levde han nærmest i ridebukser og ridestøvler. Gunnar tror interessen kan ha oppstått da han som gårdsbestyrer brukte hest for å dra rundt og inspisere.

– Ja, han var glad i dyr og red mye, og i sine yngre år hadde han visst også trent ridehester på oppdrag, legger Natalie til.

Hva utseende angikk, peker Gunnar på at han absolutt hadde visse "aristokratiske" ansiktstrekk. Det mest spesielle var den berømte "Huitfeldt-nesa", den la en merke til med én gang en traff han.

– Men hans væremåte var ikke aristokratisk. Han snakket med alle, og han var aldri hoverende. Han jobbet til og med som arbeider på cellulosen i en periode, og han kunne håndtere sag og hammer og bygde flere av hyttene på nordre Jeløy, fortsetter Gunnar.

Et annet trekk ved Boa var at han tok livet med knusende ro. Ikke i den betydning at han dovnet seg, men at han ikke lot seg stresse eller provosere. Omgivelsene syntes nok av og til at han gikk litt vel langt i å være avslappet, men slik var Boas natur.

– Han hadde nok vokst opp med en trygghet på hvem han var. Han følte ikke behov for å bevise noe, og hadde ingen sosiale ambisjoner. Dessverre hadde han heller ingen karriereambisjoner, sier Natalie. Ellers husker hun faren som en snill og mild mann som var høflig mot alle, ”fra svinerøkter til konge”, og som så det som sin plikt å hjelpe andre mennesker. Han var også en fritenker, uten at det hindret han i å ha venner innenfor geistligheten.

Dette var velkjente sider ved Boa, men ikke alle visste at han manglet luktesans. Det var riktignok en stående vits at Boa ikke kunne lukte, men mange trodde nok det bare var en spøk. Ifølge Gunnar var det imidlertid sant at han ikke kjente lukter, noe som skyldtes en skade han hadde pådratt seg en gang i ungdommen ved et fall med sykkelen. Senere kjørte han motorsykkel i en periode, gjerne med en sikspens bak fram på hodet, og bil hadde han både før og etter krigen. Men ofte brukte han heller en lett og elegant ”jaktvogn” med en ponni foran, ikke minst når han skulle inn til byen for å handle, og vinterstid benyttet han en liten slede.

Ragnar Henriksen, oppvokst i Krossern, husker for øvrig hvordan Boa sørget for skoleskyss til barna på nordre Jeløy. Det var under krigen, da det ikke gikk noen buss.

– Han Huitfeldt hadde en gammel førkrigsmodell av en bil, det var bare det at den var utstyrt med karbidgenerator, og det smalt som av skuddsalver hele veien når han kom kjørende. Vi ungene i Krossern var nesten redde for å komme nær den bilen, det smalt noe så inderlig, men vi hadde jo moro av å høre lyden av den på mange hundre meters hold. ”Nå kommer guttene fra nordøya,” smiler Henriksen.

Var så Boa en original? Kanskje må svaret bli både ja og nei. Han var en intelligent mann, og visste hva han gjorde. Gunnar mener han likte å framstå som litt spesiell, og at han beundret mennesker som våget å være annerledes.

– Jeg ser han for meg som en figur fra den engelske landsbygda. Aldri sossete kledd, men en gentleman til fingerspissene, sier Natalie.

Hun vil også gjerne understreke at Boa var en trofast venn som aldri snudde ryggen til noen. Folk visste at de kunne stole på Boa, og mange kom til han når de trengte hjelp og støtte. Det var ikke snakk om penger, og det hadde Boa uansett lite av, men det var en kjent sak at Boa hadde en viss innflytelse i kraft av sin person.

– Han var rolig, tenksom og beskjeden, og når slike mennesker hever stemmen, blir de ofte hørt. Folk lyttet til Boa, sier Natalie.

For Gunnar ble Boa den farsfiguren han i flere år hadde savnet, og i dag, etter et langt og innholdsrikt liv, føler han fortsatt at årene med Boa var viktige.

– Han kunne bli sint når noen gjorde ugagn, og barna på feriekolonien var litt redde for han. Men egentlig var han en veldig snill mann. Jeg har mange gode minner fra årene med Boa. Han var en dannet mann, en gentleman av den gamle skolen, og han var veldig sosial når han først kom sammen med folk. Da tente han på pipa og satt og pratet i timevis, og det var utrolig hva en da kunne få høre om. Han var flink til å fortelle historier, og han kunne hele byhistorien. Ikke den formelle historien, men den sett fra ”gateplan”. Jeg ser tilbake på barndommen med han som en god skole for livet, en ballast som har vært god å ha med seg, og jeg har mang en gang tenkt tilbake på de årene med han og sagt til meg selv at ”Jo, jeg lærte mye av Boa”.

For Gunnar er en ring nå i ferd med å sluttes. Etter Boas død arvet han en del av hagen på Fjellheim, og i disse dager har han fullført byggingen av en hytte like ved stedet der han vanket med Boa for snart et halvt århundre siden.

Det mystiske nordøst

Kapittel XIX: Kjørrbukta–Sjøhaug–Kippenes

Ensomme lys ved skogkledde bredder

Ved låven på Skallerød tar den av, Kjørrbuktstien, en smal, grusdekt hyttevei som i navnet ennå vekker minner om tiden før apostlenes hester ble fortrengt av bilene. Den snor seg ned forbi jordene og inn i skogen, passerer de spredte restene av et steingjerde, og munner ut der Mossesundet glitrer mellom tretoppene.

Videre nedover bærer det, til veien blir akkurat så dårlig at selv den dristige fristes til å snu, men likevel lar seg lokke videre. På høyre hånd står trærne påfallende tett, der lå en gang enga som var kjent som Eventyrsletta, men som i dag er plantet til med gran. Noen meter til, så er kjøreturen over, veien ender ved en lysning i skogen, og mellom fuglesang fra hengebjørk og furu og lyden av sjø og båtliv, en steinete rabbe, og på den, et hvitmalt hus i eldre stil, det gamle Berg, hjemmet til familien Wang, fra den gang ”Greven” var hersker i Kjørrbukta.

Bak værbitte vindusrammer, glass og spindelvev, en gardin fra falmede bøker, noen tekanner på en karm, et kjøkken der stråler av morgensol faller inn i dunkelheten. En verden for seg, et lite paradis av solgul nostalgi og løyndomsfulle skygger, lukket i stillhet. Bare en og annen ferie åpner dørene nå. Det er lenge siden en ungeflokk på ti lekte mellom veggene.

Foran hovedhuset brer mosen seg gjennom gresset, den fortsetter opp på to forvridde frukttrær, unge, kanskje, i ”Grevens” velmaktsdager, nå skulpturer av elde, men med knopper som snart vil briste i blomst, og ved siden av disse, hekker av syriner, der friske skudd lover vårens etterfølger velduft.

På nordsiden finner blikket redskapsskjulet, en avlang, rødmalt pussighet med værhane på taket, og i enden, et lite avlukke for livets mer nødvendige ærend. På den andre siden står bryggerhuset med rommet der en mor stelte i stand til sankthansfeiring, i de årene slike festligheter var en kjent og kjær foreteelse. Nå hviler bare en velsignet ro over stedet, den som kommer når en gjerning er vel utført, og aldringen kan møtes med verdighet.

Utsikten er stor, nå som løvet ennå er ungt, og lite mer enn et gjennomsiktig slør av grønt. I sør fører skogen til Kjellandsviktangen, i nord til husene på Sjøhaug og Kippenes, og utenfor er det skimrende sundet, en liten fjord i seg selv.

En trapp leder ned til neste avsats, og nedenfor denne gror morelltrærne, som om bare noen dager vil prise mai med sitt flor av blendende hvitt. Så, en strand under oretrær, Nordens mangrover, de står med røtter i den salte fjæra og bærer ufortrødent fram sine rødfiolette rakler. Noen skritt til, og en brygge frister til fiske, og bak, en solvarm slette flankert av lind og selje.

Nordenfor, en fredfull vik under mektige kroner, prakteksemplarer av ask og or som siler lyset mellom grenene og lar det spille i langsom flyt over hvelvede båter og grønnmalte naust. Fred, ikke som fravær av lyd, men som tilstedeværelse av lykke.

En idyll med historie

Kanskje var det nettopp denne vika som en gang i norrøn tid inspirerte en sjøfarende til å hente fram ordet ”kyrr”, et gammelt adjektiv for ”rolig” (Hoel 2004, s. 257). Sannsynligvis henviser det til farvannets beskaffenhet, men det kan også ha blitt brukt i mer overført betydning. Ti-

Kapittelinngang, venstre side:
Den gamle bygningen ”Vangen” på Sjøhaug, et minne om tiden da stedet var en feriekoloni.

Kapittelinngang, høyre side:
Sonskilen og nordenden av Mossesundet sett fra jordene ved Renneflot. I skogen nedenfor disse jordene står restene av det gamle småbruket Hesteløkka. I øst ligger Kippenes fyr. Øya med den uvanlige formen er Gjøva, og litt nærmere Son ser vi Sauholmene. En kan lure på hvordan denne utsikten vil se ut om femti år, særlig med tanke på de hårreisende planene som sirkulerer i maktens irrganger i Vestby ... Vil sankthansnatten ennå være som dette, med et mørke av fløyel og en ange av spirende liv, og landsbyen ved Såna i det fjerne? Eller vil alt ha blitt revet i filler?

Under en nyperose med doggkledde blader og det gamle hovedhuset på Berg ved Kjørrbukta.

dene skifter, men ikke menneskets grunnleggende følelser.

Senere ble uttalen slappere, og ”kyrr” ble til ”kjørr”. Slike overganger finnes det mange eksempler på i språket. Det kan også være verdt å huske på at det bare noen hundre meter lenger sør finnes et annet navn med rot i ”kyrr”, det gamle Kyrrlætisvik, dagens Kjellandsvik. Så at Kjørrbukta henger sammen med ”kyrr”, regnes av navneforskere som den mest sannsynlige forklaringen på dette merkverdige stedsnavnets tilblivelse, et navn som fortsatt uttales med kort ”ø”, og ikke lang, som enkelte skilt kan antyde.

Alt i vikingtiden kan Kjørrbukta ha vært kjent som et stoppested for fiskere og andre som ferdes langs kysten. I dalsøkket bak hovedhuset renner en bekk som sjelden tørker ut, og noen meter fra utløpet springer det fram en kilde som i generasjoner har vært kjent for sitt kalde og klare vann. Nå er ikke iler og bekker noe ukjent fenomen på Jeløya, men det er få av dem på øyas østside. Vannet i Kjørrbukta kan derfor ha vært ettertraktet selv da det var råseil og årer som drev skipene inn fjorden.

Men folk gjorde mer i Kjørrbukta enn å hente ferskvann. Dokumenter fra 1700-tallet forteller om et saltbrenneri som flere av gårdene på øya hadde del i, og denne virksomheten var inntil nylig erindret i navnet Saltbua, en plass som også gikk under navnet Olastua (Hoel 2004, s. 269).

I dag ligger Kjørrbukta langt fra allfarvei, men slik var det ikke før, da sjøen hadde en helt annen rolle som ferdselsåre. Først i slutten av 1950-årene ble det mulig å kjøre til Kjørrbukta med bil.

Sjøen var da også av stor betydning for familien Wang, som flyttet til Kjørrbukta tidlig på 1900-tallet. Tvillingene Astrid og Karin Wang, søsteren Elsie og deres to brødre, Bjørn og Odd, kan fortsatt fortelle om hvordan det var å tilbringe somrene her ved Mossesundets skogkledde bredder. Deres far var Ole Kristian Wang, sønn av Iver Marinius Olsen, som tok navnet Wang da han og hans hustru Karoline bodde på stedet Sundvang i Krossern. Iver Wang hadde intet mindre enn ti barn å forsørge, og han arbeidet både som byggmester og som skipper på jakter som seilte frakt mellom fjordens mange byer og ladesteder. I hans tid lå det stadig skuter fortøyd i Kjørrbukta, og det gjorde det også senere, for Ole Kristian Wang valgte de samme yrkene som sin far.

Etter flyttingen til Berg lå nærmeste skole på Aas søndre, og om morgenen måtte de av ungene som var i skolepliktig alder, gå opp til Skallerød og følge steingarden nord for jordene til de kom til Skolebakken. Der, nedenfor den bratte, skogkledde lia ved Bjørnåsen, ventet skolestua, og det gjaldt å være på plass før timen begynte, for lærerne var ikke å spøke med. Trygve Wang, den yngste i flokken, fikk føle deres vrede ved flere anledninger, og det skal ha vært lærer Hødal som i et av sine mindre beherskede øyeblikk tok et godt tak i luggen hans og rykket ut en hel håndfull med hår …

Med familien Wangs ankomst fikk Kjørrbukta sin legendariske ”greve”. Den godeste Ivar Wang følte seg neppe spesielt beæret over å bli omtalt i slike skjemtende vendinger, for hans nye og pådyttede tittel henspilte på ganske andre faktorer enn adelig herkomst. Men det er å håpe at han stort sett tok slike utslag av folkelig humor med godt humør, for da tilnavnet først hadde festet seg, var det fint lite han kunne gjøre for å bli kvitt det. Han levde i en tid da samfunnet var mindre og mer gjennomsiktig, da folk kjente til og lot seg fascinere av hverandres attributter. ”Halve Moss” hadde tilnavn den gangen, så noe uvanlig fenomen var det ikke, og seiglivet kunne det også være. De mest betegnende og underholdende navnene kunne følge slekters gang i generasjoner. Slik var det også med ”Greven”, en betegnelse som gikk i arv fra far til sønn. Den første "greve" i Wang-familien skal ha vært Andreas Olsen, far til Iver Wang. Han arbeidet på Orkerød i denne gårdens storhetstid, da Johan Fredrik Gerner var eieren av de herskapelige herlighetene (Berg 1991, s. 179–180). Så skjedde det en dag at en av oksene slet seg, men takket være Olsen ble beistet brakt under kontroll. Det var i forbindelse med denne modige dåden at Gerner gjorde ære på Olsen og kom med sin spøkefulle, men kanskje også løfterike bemerkning: "Fra denne dag er du adlet." Dermed var det ingen vei tilbake. Andreas Olsen ble kjent som "Greven", og da hans etterfølger dro til Kjørrbukta, fulgte tilnavnet med på lasset.

Hovedhuset i Kjørrbukta fortjener også en nærmere granskning. Det opprinnelige huset på Berg lå sør for bekken og den nåværende eiendomsgrensen. Men så ble det flyttet, bit for bit, og forhøyet med én etasje. Slik fikk det sin nåværende form og plassering. De gamle tuftene eksisterer nok fortsatt, men i dag vet bare trærne hvor det en gang var liv og leven, kyr og poteter. Glemte liv, gleder og prøvelser, lukket i skogens tause visshet.

Familien Wang var ikke de eneste som slo seg ned i Kjørrbukta. På sletta nede ved vannet hadde tre fiskere sine mer eller mindre provisoriske hjem. Fisket i Mossesundet var både godt og viktig, og i området ved Kjørrbukta var det særlig Helgegrunnen som hadde betydning for slike aktiviteter. Plasserte en seg slik at fyret på Kippenes lå mot Laksa i Son og flaggstanga på Sjøhaug mot vinduet i andre etasje, da var torskemiddagen nærmest sikret. Men det var heller ingen mangel på annen fisk, og om sommeren var det aldri noe spørsmål om en ville få makrell eller ikke. Da var bare å slippe ned et snøre, dra opp og slippe ned igjen, og slik kunne en drive på i timevis.

Sankthansfestene bidro også til å gjøre Kjørrbukta kjent både i Son, på Kambo og i Moss. Fra nær og fjern kom båter pyntet med bjørkeløv og norske flagg, og hos familien Wang var alle velkomne, det var alltid en sitteplass til. Når mørket så falt på, ble det tent lykter i trærne, i buskene lyste det av sankthansormer, og ved stranda var det levende musikk, bål og dans. Så høyt ansett var sankthansfeiringen hos Wang at det en gang under Sonsdagene i 1950- eller 1960-årene ble skrevet og framført en egen sang om gjestfriheten i Kjørrbukta.

Floraen i Kjørrbukta bør heller ikke forbigås i stillhet. Karl Wang, eldste sønn av Iver Wang, må ha vært utstyrt med grønnere fingre enn de fleste, for han stelte i en periode fylkesmannshagen på Bellevue, og i forbindelse med arbeidet der byttet han til seg en lang rekke planter. Mange av hans yndlinger fikk anledning til å slå rot på Berg, og en del av dem har ganske sikkert etterkommere i Kjørrbukta den dag i dag. I juni når blomsterprakten sitt høydepunkt.

Skogen i området er heller ikke uten botaniske severdigheter. Den som velger seg april, vil kunne observere blåveis i nyanser av både blått, lilla og rødt, og, utrolig nok, hvitt. Senere kan en, dersom fru Fortuna står en bi, oppleve nattfiolen, en orkidé så sjelden at bevisstheten ikke riktig aksepterer den som virkelighet, men heller ser den som en illusjon, et utslag av fortryllelse, like flyktig som lyden av alvenes vingeslag i lune timer av tussmørke og himmelglød.

Det skjermede Sjøhaug

Nordenfor Kjørrbukta sitter det gulmalte "Sjøhaug" og soler seg på berget, og bakom ligger rødmalte "Vangen", stort, underlig, nesten litt skremmende med sine tomme, stirrende vinduer og knirkende, klagende bord. I hinterlandet lever noen bobileiere sigøynerlivet, eiendeler av ymse slag er strødd utover i gresset, men ennå er det tidlig, ingen er å se, de sover under blomstrende dyner og sager tømmer så det høres gjennom veggene. Hvorfor er ikke vanskelig å skjønne, for nede på stranda ryker det av en glohaug, restene av bålet fra kvelden før. Det var et lysende punkt i det blå mørket, et varmende samlingssted der munnspill og gitar fostret toner av vemod til langt ut i nattens stjernespekkede timer. I det lengselsfylte rommet mellom to blad på livets tre, ett gulnet og på vei mot jorda, et annet rede til å folde seg ut, der hadde bålet sin kraft. Nå trekker glørne sine siste åndedrag, nakne i den nye dagens åpenhet. Scenen er den samme, og likevel ikke, med lyset kom en annen verden, sansene ser et annet skuespill enn i dets fravær.

Videre, oppe ved skogbrynet ovenfor sletta, står røde og hvite "Rabben", det tredje og siste av de gamle husene på Sjøhaug. De deler en historie av skrik og latter, gråt og drømmer, lek og ambisjoner, for alle stammer de fra tiden da Sjøhaug var en feriekoloni. Ved sankthanstider kom de, flokkene av barn og unge, noen oppstemte og ivrige, andre fulle av hjemlengsel, og alle var de spente på hva ferien ville bringe. Mange stiftet nok bekjentskap med Jeløya for første gang idet transporten svingte inn på Nesveien, andre var gjengangere og hadde planlagt sine første spillopper allerede måneder i forveien. Men i forhold til personalet stilte de likt, disiplinen var streng og rutinene klare, i alle fall i de første tiårene av feriekoloniens historie. Slik måtte det vel også være, for kombinasjonen av gutter og jenter i ulike aldrer kan ikke ha vært bare enkel å håndtere. Det var også grunnen til at sengene var fordelt på tre forskjellige hus. De mindre barna fikk rom på Vangen, de større jentene ble innlosjert på Sjøhaug, og guttene måtte re opp på Rabben.

Men før de kom så langt, var det et fast ritual som skulle gjennomføres med nesten militær disiplin. Bussen stoppet ved Skallerød, så den korteste gangveien til feriekolonien gikk via Kjørrbuktstien, og det var også ruta som ble brukt. Men det var ikke nok å gå den på vanlig måte, nei, den skulle marsjeres. Søstrene Wang husker godt hvordan både barn og personale kom skrittende over Eventyrsletta på rad og rekke. Likeledes marsjerte de tilbake igjen når festoppvisningen og avslutningen var over.

Feriekoloniens historie som selvstendig eiendom går tilbake til 1909, da et område ble skilt ut fra Aas søndre. I 1919 fikk stedet nye eiere i form av Oslo Betalende Feriekolonier, og det må vel ha vært omtrent fra da av at det ble tatt i bruk som feriested for barn og ungdom fra hovedstaden. Dermed var det duket for mange år med sommerlig liv og lurveleven på den vesle sletta ved Mossesundet, og ifølge lokalkjente var feriekolonien i drift helt fram til 1970-årene. Men i 1982 var det definitivt slutt. Fra da av står Sjøhaug aksjelag som eier, og i dag er det ingen hemmelighet at området er overtatt av de ytterst lettkledde. På grunn av den bortgjemte beliggenheten ble det en naturistleir som avløste feriekolonien. I vinterhalvåret er det lite som vitner om avkledde fornøyelser. Men skiltet "Rumpa Bar" gir et megetsigende hint om hva den

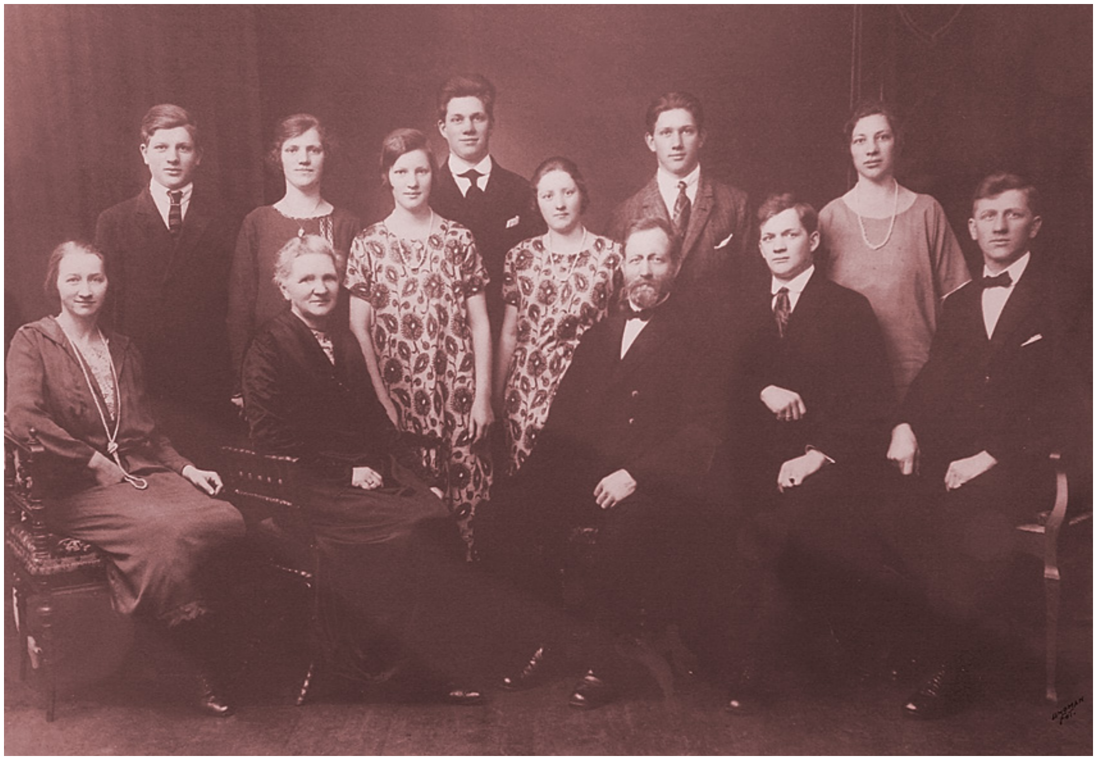

Familien Wang i 1930-årene
I midten sitter "greven", Iver Marinius, og hans kone, Karoline. Hun var født Kristiansdatter. Omkring dem er barna. Ytterst til venstre sitter deres eldste datter, Dagmar, og ytterst til høyre sitter eldste sønn, Karl August. Lengst bak står Trygve Marinius, Gudrun, Ole Kristian, Gudmund Monrad og Signe Elise. Bak foreldrene har vi tvillingene Ingeborg Kristine og Sofie Josefine. Til høyre for faren sitter Einar Fridtjof. Bildet ser ut til å være merket "Unoman fot." Årstallet er ukjent, men etterkommerne mener bildet må ha blitt tatt en gang i 1930-årene.

Karl August jobbet som altmuligmann for fylkesmannen, som på den tiden hadde sete på Bellevue, den gamle Krosser gård. Hovedbygningen på Bellevue var omgitt av et stort parkanlegg som strakte seg like ned til Gimleveien. Parken er for lengst blitt fylt med villaer, men området kalles ennå for "fylkesmannshaven".

På "snippen" mellom Nesveien og Rambergveien står fortsatt "Blekkhuset", den lett gjenkjennelige boligen Karl August bygde til seg selv og sin kone. Eldste sønn av "greven" må ha vært en uvanlig mann, med evner på mange områder. Han ble bare 38 år gammel, men rakk å prøve seg som både byggmester, gartner, skipper og sjåfør. Flere av de litt "forseggjorte" husene ved Gimleveien er bygd av Karl August Wang.

besøkende kan forvente seg i badesesongen. Når temperaturen stiger, er det imidlertid få andre enn naturistene selv som drister seg til å besøke Sjøhaug, og de avkledde er forståelig nok lite glade for påkledde spioner i buskene. Men utenfor går båttrafikken sin uhindrede gang, og lokalkjente med sans for humor nøler ikke med å påpeke at mang en propell snurrer påfallende langsomt når Sjøhaug skal passeres ...

Didrik Walboms erindringer

Et lite stykke lenger nord, i skogen like ved vannet, ligger en hytte med en historie utenom det vanlige. I fire år var den barndomshjemmet til Didrik Walbom, en av ytterst få nålevende som har vært fastboende i området mellom Sjøhaug og Kippenes. Walbom ble født i 1938 og tilbrakte sine første barneår i Krossern, men like etter krigen besluttet hans foreldre, Didrik Schad og Edle, å kjøpe en hyttetomt av gårdeier Nils Asting på Renneflot. Til å begynne med brukte de hytta kun på somrene, men i 1948 orket de ikke mer av bråket fra verftet. Klinkingen av båtene skapte et forferdelig spetakkel, og de bestemte seg for å flytte til mer fredelige omgivelser. Hytta ved Sjøhaug ble gjort om til helårsbolig, og slik gikk det til at familien Walbom fikk nordre Jeløy som adresse. Sommertid var området en ren idyll, men vintrene var strabasiøse. Det var ingen brøyting på sideveien, og når snøen blokkerte atkomsten, måtte folket på Renneflot komme med treplog og hester for å hjelpe til med å åpne den igjen. I 1952 flyttet familien til Moss, villmarkslivet ble for tungvint og vanskelig.

Men årene på nordre Jeløy hadde allerede satt et sterkt preg på den unge Walbom. For en gutt som satte pris på fiske og friluftsliv, var det villmarkspregede området ved Mossesundet det rene paradiset. Sjøen var full av fisk, og den avsidesliggende skogen yret av liv. Oppe på Renneflot var det fortsatt kyr, så dit kunne de gå og handle melk. Skoleveien var ikke den korteste, det nærmeste busstoppet lå mellom Skallerød og Kjellandsvik, men til gjengjeld var det alltid spennende å treffe på lokale berømtheter som ”Boa” Huitfelt og Kaare Hiis.

Fiske var en av Walboms kjæreste beskjeftigelser. Faren hadde en liten sjekte som sønnen fikk lov å disponere, og det gikk ikke mange dagene mellom hver gang Walbom var ute for å væte snøret. Motor hadde han ikke, men det var heller ikke nødvendig. Kjørrbukta i betydningen området mellom Kippenes og Kjellandsviktangen bød på utmerkede fiskemuligheter, så et par årer var alt han trengte.

– På sommeren var det mengder av hvitting der. Av den kunne en dra opp så mye en bare orket. Det samme gjaldt makrellen, erindrer Walbom.

Det neste han forteller, er av en art som virkelig får øyebrynene til å heve seg. Utrolig nok var det ikke så uvanlig at hele stimer av makrellstørje fant veien inn i sundet. Gigantiske fisker på over hundre kilo jaktet på makrell og andre byttefisker.

– Størjene skjøt ut av vannet og seilte gjennom lufta. Det var et imponerende syn, smiler Walbom. Han måtte nøye seg med å betrakte på avstand, redskapen han hadde,

Blomstrende selje
De vakre raklene til et seljetre. April er en god tid for et besøk i skogen ved Kjørrbukta, siden området da er langt mindre folksomt enn på sommeren.

var altfor spinkel til at han kunne ha noe håp om å få slike kjemper opp i båten. Men i begynnelsen av 1950-årene bodde det en vaktmester på feriekolonien som hadde dorgeutstyr av den grovere typen …

– Han hadde faktisk hellet med seg, og en av gangene han var ute, fikk han en størje som var så diger at det ikke var mulig å få den opp av vannet. Til slutt visste han ikke annen råd enn å slepe den ned til Moss. Der hadde de utstyr til å heise den opp på brygga, og så fikk han solgt den til en fiskehandler, beretter Walbom. En tankevekkende historie, for i våre dager reiser sportsfiskere til utlandet og betaler tusenvis av kroner bare for å komme i kontakt med "tuna". Hadde bestanden blitt bedre forvaltet, kunne folk på Jeløya fortsatt hatt stimer av makrellstørje bare noen kastelengder fra stuedøra.

En annen kilde til ståhei var brislingfisket. Det foregikk helst utpå sommeren en gang, og da kunne det ligge et dusin fiskeskøyter bare i Kjørrbukta. Noen kom helt fra Larkollen eller Onsøy.

– Da var det liv og røre. Det var virkelig moro å se. De satte nøter rundt stimene og snurpet dem sammen slik at brislingen ble fanget, og så fikk den stå og gå i vannet i noen dager. Den skulle "bli ren", som de sa, forklarer han. Ikke så hyggelig for brislingen, men dermed forsvant mageinnholdet. I dag har brislingen lidd samme skjebne som tunfisken. Men med en mer framsynt fiskeripolitikk er det kanskje håp om at den en gang i framtiden vil returnere.

Kanskje var også vannkvaliteten bedre i årene like etter krigen. Giftige blåskjell var et nærmest ukjent fenomen, og å koke blåskjell i en pøs på bålet var like naturlig som å plukke bær i skogen. Det var aldri noen som snakket om forgiftningsfare eller blåskjellvarsel, og ingen av dem Walbom kjente, ble noen gang dårlige av et måltid skjell i fjæra.

Vinteren førte med seg helt andre forhold enn den gjør i vår tid. Sundet frøs til i slik grad at bare en smal råk kunne holdes åpen for skipstrafikken, og sportsfiskere dro ut på isen "en masse" for å pilke torsk. Kommer vi noen gang til å få oppleve Mossesundet slik igjen?

Det rike dyrelivet i skogen omkring bidro også til å fylle dagene med opplevelser. Rev og hare var et nesten dagligdags syn, likeså pinnsvin og ekorn. Det var heller ikke uvanlig å observere orrfugl, og om våren kunne de høre den spille. Gamle fru Asting hadde til og med sett tiur. Rådyr fantes det imidlertid ikke, de dannet ikke noen fast stamme på Jeløya før flere år senere.

Men var det naturens ro som dominerte i vinterhalvåret, var det til gjengjeld ingen mangel på lekekamerater i skolenes sommerferier. Feriekolonien lå bare noen få minutters gange fra dørtrammen, og Walbom tok ofte turen til Sjøhaug for å treffe ungene der. Bading i sjøen hørte med til dagsordenen, men slike aktiviteter måtte skje til faste tider slik at personellet kunne ivareta sikkerheten. Ellers brukte de mye tid på fotball og andre ballspill. På kveldene var det bål på stranda.

At feriekolonien ble lagt ned, var det vel flere årsaker til. Men Walbom tror én av dem kan ha vært at de mer voksne guttene og jentene ble litt for vanskelige å holde fra hverandre. Det begynte å gå historier om hva som foregikk i buskene på varme sommerkvelder. Uansett, til slutt ble altså feriekolonien stengt for godt, og siden fikk gresset gro til Naturistforbundet kom inn i bildet.

Den særegne personligheten "Boa" Huitfelt bidro også til å sette farge på tilværelsen. Alle visste hvem "Boa" var, han bodde i et hus ved Kastebråten, og Walbom ble en av hans nære venner.

– "Original" er kanskje ikke det rette ordet, men han var ikke noe dusinmenneske heller.

Han hørte til den kjente Huitfelt-slekten, og hadde en gammel kapteinhatt i sin besittelse. Det var en artig fyr, gjorde ikke en katt fortred. Han ble aldri kalt for noe annet enn "Boa", men hvorfor vet jeg ikke, forteller Walbom.

Kaare Hiis kom han aldri så tett innpå, men den beryktede "helårsjegeren" hadde en hel del våpen i sin ringe bolig like sør for delet mellom Nesveien og Renneflotveien, og slikt var selvfølgelig spennende for en unggutt som Walbom. Ved minst én anledning besøkte han Hiis av ren nysgjerrighet.

– Han ble innkalt til politiet noen ganger, men egentlig var han vel nokså harmløs. Det ble sagt at han hadde eid Skallerød søndre, og at han hadde fått rumpa full av hagl etter at tyskerne hadde forfulgt han, smiler Walbom.

Ved Kippenes fyr

Fortsetter vi turen i nordlig retning, kommer vi ut på det store, butte neset som kalles Kippenes. Før lå det her et idyllisk lite småbruk, i dag er Kippenes dessverre blitt et sted der hyttebyggingen har fått gå litt for langt. Sett fra sjøen eller fra Brevik ved Son fortoner bebyggelsen seg som en kunstig ansamling av nesten identiske hus som prøver å framstå med en viss gammelmodig verdighet, men som bare i liten grad klarer det. Verre er det imidlertid at Kippenes, som en følge av denne utbyggingen, ligger som et glasskår i øyet når en betrakter den ellers grønne og relativt uberørte kystlinjen som særpreger vestsiden av Mossesundet. Hittil er det meste av Jeløyas skogkledde østside blitt spart for storstilt hyttebygging, noe som i dag gjør dette til en nesten enestående kyststrekning i Oslofjorden. Det som tross alt finnes av bebyggelse, glir relativt godt inn i landskapet. Kippenes er dessverre et unntak. Neset er blitt et skoleeksempel på hva en må prøve å unngå av utbygging i framtiden. Ikke bare stikker hyttene seg altfor sterkt ut i landskapet, en del av dem ligger nesten nede i vannkanten. I praksis er det meste av Kippenes ugjenkallelig privatisert, i alle fall i sommermånedene. I tillegg står hyttene så tett at det knapt er plass til hager og treklynger som kunne ha myket opp bebyggelsens bastante framtoning. Men eventuelle trær ville vel uansett ha blitt saget ned etter hvert som de ulike eierne begynte å krangle om sol og utsikt ...

Det finnes imidlertid formildende omstendigheter. Én er det faktum at Kippenes allerede hadde vært brukt som feriested i flere tiår da de nåværende hyttene ble bygd, en annen at de til en viss grad erstattet annen bebyggelse som ikke representerte noen særlige historiske eller estetiske verdier.

I spørsmålet om hvorvidt stedet fortjener omtale eller ikke, er det vektige argumenter som taler for et ja. Våningshuset fra småbrukets tid er ennå bevart, og for båteiere er Kippenes det eneste stedet mellom Moss og holmene ved Son der lyset fra en fyrlykt leder dem gjennom mørket. Det skader heller ikke at Kippenes byr på flere spennende fiskeplasser. Om vinteren, når hytteeierne er borte, danser sportsfiskerne på brygger og svaberg.

Drister vi oss inn på navneforskningens arena, blir Kippenes enda mer interessant. Kippenes er etter all sannsynlighet en forvanskning av stedsnavnet Kaupanes, nevnt allerede omkring år 1400. Kaupanes henger sammen med verbet å kaupa, altså å kjøpe eller handle. Det samme ordet finner vi igjen i kaupang, en betegnelse mange kjenner fra bøker om vikingtid og middelalder. Tenker vi oss så ordet kjøpnes som et utviklingens mellomledd, blir det lett å forstå hvordan navnet Kippenes har oppstått. Det opprinnelige Kaupanes har antakelig betegnet en handelsplass for folk på gårdene nær Mossesundet, kanskje også for mer langveisfarende.

Så sent som ved inngangen til det nittende århundre var neset som i dag kalles Kippenes, ubebodd, det kan vi se av Klokker Horns kart fra 1797. Men i 1865 bodde det en selveiende bonde og fisker der. Hans navn var Johan Pedersen, og han hadde en kone, Julie Jensdatter, og en fostersønn, Adolf Andersen. De hadde to hester og to kyr, og dyrket litt havre, bygg og poteter. Senere skjedde det flere eierskifter, og under andre verdenskrig var det ekteparet Einar og Hjørdis Edvardsen som bodde på Kippenes. Fra 1942 av hjalp de flere mennesker på flukt fra tyskerne med å komme seg i sikkerhet.

Med støtte fra ekteparet Edvardsen ble det dessuten i mars 1944 etablert en hemmelig radiosender i en bergkløft oppe i åsen ovenfor neset (Lindman og Ree-Pedersen 1999, s. 290–292, 489). Den hadde kodenavnet "Uranus", og ble satt opp og drevet av 24 år gamle Erik Bern, en heltemodig ung mann som hadde utdannet seg til fallskjermjeger og radiotelegrafist i England. Fra Bjørnåsen og høydedraget ved Kippenes kunne han holde oppsyn med den tyske skipstrafikken, og det ble sendt en rekke viktige meldinger til London fra "Uranus". Da Einar Edvardsen så ble syk og døde, steppet Nils Asting på Renneflot inn som assistent. Etter noen uker ble imidlertid tyskerne illevarslende nærgående. Ved overgangen til juli ble "Uranus" flyttet til Gravskogen i Våler, og en stund virket det som om faren var over. Nils og radiotelegrafisten dro over Mossesundet med båt når de skulle sende, og da Nils måtte ta en pause i den illegale virksomheten for gårdsdriftens skyld, var det Hjørdis som stilte opp. 22. juli ble hun og Erik Bern omringet og overfalt av tretti tyske soldater. Erik Bern kjempet seg ut med bare en pistol, men vendte tilbake for å bringe Hjørdis i sikkerhet. Det ble hans bane. Hjørdis var alvorlig såret, men overlevde, og måtte senere igjennom harde forhør. Ekteparet Asting måtte flykte til Sverige, og så seg nødt til å etterlate sin to år gamle sønn, den nålevende Nils Asting, hos mormoren. Slik endte historien om "Uranus". Erik Bern fikk etter sin død Sankt Olavsmedaljen med eikegren.

I begynnelsen av 1950-årene skjedde det store forandringer på Kippenes. I 1950 søkte Askim Kjemiske Arbeiderforening kommunen om konsesjon for ervervelse av gårdsbruket. Foreningen ønsket å gjøre Kippenes til et ferie- og rekreasjonssted for arbeidere og funksjonærer ved Askim Gummivarefabrikk og Askim Lysfabrikk, i alt rundt 2 400 personer. Bebyggelsen besto da av et våningshus, et hønsehus, en låvebygning med stall og fjøs, og to sommerhytter. Konsul Hans Blom Peterson ved M. Peterson & Søn mente imidlertid at han hadde vært først ute med sin henvendelse om kjøp, og at eiendommen burde gå til Moss cellulose- og papirarbeideres fagforening. Men eieren av Kippenes ville utelukkende selge til foreningen i Askim, og Askim Kjemiske Arbeiderforening fikk dermed innvilget sin konsesjonssøknad året etter. Fagforeningen til cellulose- og papirarbeiderne fikk senere feriehjem på Kongshavn.

Historien om Kippenes som feriehjem for fabrikkene i Askim er noe Eric Stenberg, født i 1944 og bosatt i Moss med sin kone Vivi, kan fortelle mer om. Han kom til Kippenes i 1957, da foreldrene overtok vaktmesterjobben. Da var han ennå ikke ferdig med folkeskolen i Askim, og pendlet mellom Kippenes og Askim hver helg. Var det åpent vann i sundet ble han rodd over til Brevik, men når isen la seg, måtte han gå til busstoppet ved Skallerød. Det måtte han også da han begynte på yrkesskolen. Så lenge det var lyst, kunne han ta "snarveien" langsmed Kjørrbukta og opp forbi huset til Wang, men når vinteren kom, ble den ruta for mørk og kronglete. Da var det bedre å gå opp bakkene til Renneflot og følge veien til Skallerød derifra, selv om det alternativet innebar nesten en times marsj selv for en spretten tenåring.

– Skoleveien kunne være litt slitsom, men det var ingen andre muligheter, og som gutt var en jo så lett på foten, påpeker Eric.

I 1950-årene må det for øvrig ha rådet en langt mer positiv innstilling til bruk av apostlenes hester enn i våre dager, for det var ikke uvanlig at turgåere spaserte helt fra Moss til Kippenes og tilbake igjen i løpet av en søndag. Men hvorfor ble akkurat Kippenes et populært turmål? Det hang sammen med at det ved etableringen av feriehjemmet også ble bygd en restaurant. Den var tilgjengelig for alle, og det var ikke få som stoppet på Kippenes for å spise lunsj eller middag.

Utbyggingen var imidlertid ikke gått så langt at en ikke fortsatt kunne se at eiendommen hadde vært en gård. Låven og hønsehuset var ennå i behold, selv om de innvendig var gjort om til gjesterom. I tillegg kom noen mindre, selvstendige hytter. I hovedhuset bodde Eric og familien. Faren hadde ansvaret for både generelt vedlikehold og for driften av fyret, moren var blant annet bestyrer på restauranten fra den åpnet ved påsketider, til den stengte på høsten.

På den tiden var Kippenes fyr ennå ikke automatisert, og lyset var avhengig av parafinfyring og veke. Varmluft fra forbrenningen drev innretningen som fikk fyret til å blinke, og tanken krevde stadige påfyll av ny parafin. Faren pumpet da opp en passende mengde fra et av de store fatene som hvert år ble byttet ut av Fyrvesenet, og slik ble flammen holdt i live.

De færreste kunne fortelle noe om gamle dager på Kippenes da Eric bodde der, men ryktet sa at det spøkte der. Eric så aldri noe, men han opplevde en annen type hendelse som gjorde inntrykk:

– Jeg husker vi ble vekket midt på natta. Vi hadde jo bikkje, og den sto og knurret som rakker'n, og da vi åpnet døra til gangen, reiste den bust og fortsatte å knurre mot trappa opp til etasjen over. Men den torde ikke å gå opp, smiler han.

Somrene på Kippenes står i et spesielt lys for Eric. Hver uke kom det nye familier for å tilbringe noen dager på feriehjemmet, og han og andre jevnaldrende levde et fritt liv med massevis av lek og moro. På kveldene kunne det være bål og festeligheter på Hesteløkka.

– Hesteløkka var et yndet utfartssted. Der var det et feriehjem som tilhørte møllearbeiderne i Moss, og det var nok møllearbeidernes forening som sto for festene. Det ble fort hørt og spurt når det skulle skje noe på Hesteløkka, og vi fløy mye der borte, forteller Eric.

På høsten ble det mer stille etter hvert som alle feriegjestene dro hjem, men i november hadde gjerne isen lagt seg på sundet, og den førte med seg mye spennende.

– Før snøen la seg, gikk vi på skøyter, og utover vinteren kunne du se isfiskerne som små, svarte skikkelser mot det hvite. Noen tok toget til Kambo, fisket hele dagen og dro hjem igjen når det ble mørkt. Vi brukte også isen til å gå til for eksempel Brevik, men noen ganger kom isbryteren før vi var tilbake. Den kjørte så vassføyka sto, og det var ikke alltid vi rakk over sundet før den var passert. Da krysset vi råka ved å hoppe bortover på isflakene. Jeg husker mannskapet dro i fløyta når de fikk øye på oss gærninger, flirer Eric. Han ble boende på Kippenes til han dro i militæret i 1964.

Vi kunne fortsette til Sagtomta, feriestedet til jernbanearbeiderne, fortelle mer om Hesteløkka eller beskrive cellulosearbeidernes feriehjem på Kongshavn, men det ville føre for langt. I denne omgang skal jeg nøye meg med å slå fast at nordøstre del av Jeløya rommer mange bortgjemte perler som burde være av interesse både for turgåere og sportsfiskere.

I grenseland

En lang dag går sin ende i møte, men det finnes et sted der sola ennå skinner, der en kan se den synke ned mot fjorden i det siste gylne øyeblikket før mørket faller på. Tiden er inne for å forlate denne hemmelighetsfulle strekningen av Jeløyas østside, jeg fristes som så ofte før av det frie og åpne vest, men noe holder meg tilbake. Ikke så mye at jeg ikke drar, men nok til at jeg stopper opp og snur meg, venter, nøler. Det er noe annerledes ved Jeløya der den flankeres av Mossesundet, noe annerledes, men likevel verdifullt. En annen stemning, en følelse av noe glemt og lukket, avskjermet og mystisk, men også trygt, et siste tilfluktssted for det skjeve og rare, pussige og underlige. Mørke skoger og bratte berg som forsvinner ned i stille vann, ned mot svimlende, uutgrunnelige dyp der havets skapninger glir med flimrende finner over usette vidder, virvler opp skyer av mudder som bare uendelig langsomt faller til ro. Dette er en annen kyst enn den i vest, mer dunkel, mer ensom, nesten med et drag av uhygge, men her og der med små idyller, flekker av gressgrønt rammet inn av villmark.

I bevisstheten ligger et bilde av Kjørrbukta og Sjøhaug fra tiden da jeg ennå var ukjent i dette området, da jeg betraktet disse avsidesliggende stedene fra en standplass nord på Kjellandsviktangen. Jeg husker et hus fra fortiden som bare halvt trådte ut av den skyggelagte kysten langt der borte, mens landet på sundets østside lå badet i brennende kveldssol. Det var som om hele sinnet ble fylt av denne kontrasten mellom det mørke og det solfylte, og jeg lengtet etter det gylne lyset som jeg visste fantes på den andre siden, men følte også en dragning mot det rolige kveldsmørket der innunder åsene, det lyset som ikke kjente noen hast eller ende, bare en begynnelse, en duft av fuktig natt og morken ved.

Ja, der inne lå en verden der ord som Brønnjulstua og Freidighytta kunne kretse rundt leirbålet og sende drømmer ut i et stjernespekket mørke med de flygende gnistene fra flammene. Drømmer om beboere som liksom ikke hørte til i et åpent landskap, som bare kunne leve i dunkle dalsøkk mellom åsene. Skjeggete, raggete, fillete eksistenser med plirende øyne under skyggeluer og hattebremmer, eksentriske, forvirrede, kanskje litt gale, men ikke dumme, beregnende, vitende, selvsikre eremitter som grodde poteter på en jordflekk ved rønner og skur holdt sammen av tau og leire. Ut i mørket så jeg gnistene fyke, opp mot en himmel der menneskets satellitter gled forbi konstellasjonene som vesener fra en annen tilværelse, en gjennomteknifisert og overurbanisert planet like fjern og uviktig som den svinnende putringen fra en lanterne på vei til Son.

Inn i dette var det jeg så og fortsatt lengtet i solnedgangens øyeblikk, inn i et bilde der ikke engang strimer av oransje aftensol fant veien inn mellom trestammene, og der det usette liv allerede var gått fra fantasi til animert eksistens i mørkets fargetappede, halvt usynlige verden. Der inne skulle alvene danse under hengende graner i de blå timene mot midnatt, og mennesker skulle samles mellom lutende trestammer og glinsende vann, og ved bålets hypnotiserende glød bli ett med en verden ved oppfattelsens grense.

Det lovede land

Kapittel XX: Renneflot–Kullebund–Bevøya–Bile

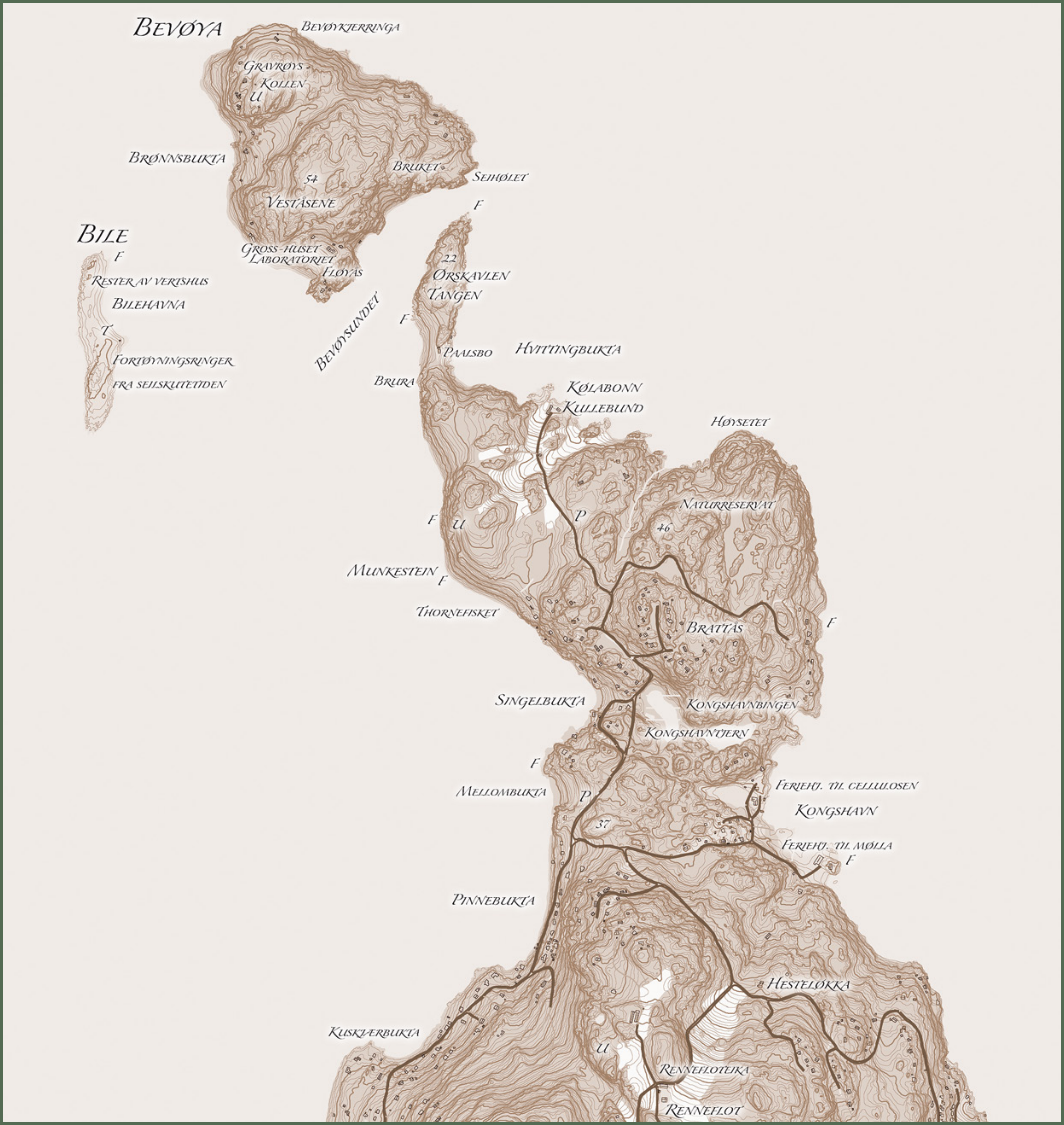
Bevøya
Bevøykjerringa
Gravrøys
Kollen
U
Brønnsbukta
Bruket
Seihølet
54
Veståsene
F
Bile
Gross-huset
Laboratoriet
Fløyås
F
22
Ørskavlen
Rester av vertshus
Tangen
Bilehavna
Bevøysundet
F
T
Paalsbo
Hvittingbukta
Fortøyningsringer
fra seilskutetiden
Brura
Kølabonn
Kullebund
Høysetet
Naturreservat
P
F
U
46
Munkestein
F
Thornefisket
Brattås
F
Singelbukta
Kongshavnbingen
Kongshavntjern
F
Feriehj. til cellulosen
Mellombukta
P
Kongshavn
37
Feriehj. til mølla
F
Pinnebukta
Hesteløkka
Kuskjærbukta
U
Renneflotjeika
Renneflot

Med svartspetten til Floras fristed

Kunne vi, en klar septemberdag på toppen av høyreiste Bjørnåsen, ta til vingene og fly nordover, ville vi se hvordan Jeløya for alvor begynner å smalne av og krumme seg. Her ligger landet som omrisset av en knyttet venstre neve, med håndbaken opp og pekefingeren utstrekt. Ut for lillefingeren ligger den vesle øya Gjøva, den eneste på Jeløyas østside, og her åpner Mossesundet seg mot farvannet ved Son. Vest for tommelen møter fjorden langstrakte, vennlige Bile, og ved siden av pekefingeren ligger den forrevne Bevøya, så tett opptil Jeløya og så lik den i framtoning at den fra Nes og Refsnes ikke ser ut som en atskilt øy i det hele tatt, bare enda en krum rygg i rekken av blånende høydedrag.

Men idet vi forlater gammelskogen på Bjørnåsen, kommer vi først inn over de bratte, nordvendte hellingene ned mot Hesteløkka, der jordene på gården Renneflot lyser opp som brede far av gyllent korn, omgitt av skogens gulnende frodighet. Det er endelig høst, en langsom ild brer seg gjennom løvet.

Ved bakketoppen ved Renneflot må vi gjøre et øyeblikks stopp, for like ved det villvinkledde skjulet står en ask, en av de største vi noen gang har sett, og inne i skogen på den andre siden av veien er det mulig å se restene av Rennefloteika, en av øyas virkelige kjemper. Den nedre delen er ennå et utrolig syn, og to store grener holder fortsatt stand mot tiden, henter sevje til de grønne bladene fra det tynne, men levende laget mellom barken og et tomt indre. Fire, kanskje fem, voksne menn kunne få plass i den innhule stammen, og der kan et menneske stå, i treets hellige rom, omgitt av en skapning fra et annet milleniums begynnelse, betrakte den smuldrende veden og undre seg over livet. Det sies om slike eiker at de vokser i tre hundre år, står i tre hundre år og bruker tre århundrer på å dø. Rennefloteika er nok inne i det siste av alle sine århundrer, men kanskje hadde den ennå hatt sin veldige krone i behold om ikke gudene hadde tvunget den i kne. Den hadde sett himmelens skiftninger i tusen år, tronet som sjømerke siden middelalderen, men en dag i det tjuende århundre kom tordenværet som ble dens bane. Lynet slo ned i nettopp den, i treet som var en spire da helgenkongen falt, og lot bare en levning stå igjen. En ruin, men en ruin med verdighet, som restene av en borg i Caledonias høyland.

Med svartspettens ånd flyr vi videre. Få steder er den gamle, kullsvarte eventyrfuglen med rød flekk på issen så ofte å se som over skogene her. En serie raske vingeslag tar oss litt høyere, så får musklene hvile litt. I en langstrakt bue daler vi mot tretoppene, så kommer nye vingeslag og nye store utsyn.

Under oss ser vi håndleddet til den digre, skogkledde neven som holder så mange skatter og så mye historie i sine rynkete, værbitte folder. Ved de gamle, hvitmalte husene på Kongshavn gjør Mossesundet et solid innhogg, og på den vestvendte siden tar Pinnebukta, Mellombukta og Singelbukta solide biter av landet. Noen fiskere prøver lykken fra bergene, og inne i skogen skinner bortgjemte Kongshavntjern, en gang en kunstig dam der is ble fraktet i renne over til Singelbukta, nå en liten oase for frosk og salamander, like naturlig som lindeskogen i de løse, sørvendte skråningene.

Snart hever terrenget seg igjen, slik det gjør så mange steder her på Jeløya. Denne gangen

Kapittelinngang, venstre side:
Et herlig kveldslys strømmer inn under regntunge skyer idet en fisker sender sluken langt utover vannet fra sin standplass på bergene ved sørenden av Bevøysundet. De to høydedragene i sørøst er Bjørnåsen og Rambergåsen.

er det Brattås som reiser seg mot himmelen, ikke med de største ambisjonene, men den er likevel den høyeste ryggen nord for Bjørnåsen. Hyttetak stikker fram mellom trekronene, inngrep skogen godt kunne ha vært foruten. Stillheten er ikke like fri for støy som før, og de mest folkesky artene har nok måttet flytte videre. Var det nødvendig å selge tomter her, midt i skog som aldri hadde sett annet enn plukkhogst, midt i et av de mest jomfruelige og artsrike områdene i hele fjorden? Myke stier er blitt humpete grusveier. Terrasser og balkonger, fremmedelementer i et landskap som dette, bryter opp teppet av skog.

Det kunne imidlertid vært verre. De fleste hyttene har for lengst rukket å bli gamle. Dersom bare flere av eierne var villige til å ofre litt utsikt og la skogen rundt få lege seg, ville mye være gjort. Så lenge det ikke bygges mer, er inngrepene til å leve med. For videre nordover, mot Jeløyas ulendte, nordøstre hjørne, finner vi ennå skogen intakt. Målt i kilometer er området lite, men det biologiske mangfoldet er stort. I et område der vannet samler seg, har sumpskogen vokst seg dunkel og hemmelighetsfull, en sjeldenhet i dagens kontrollerte og drenerte verden. Nede i lune kløfter står krokete, varmekjær løvskog, og i østkanten av den nordvendte Hvittingbukta trives oreskogen. Det intakte arealet mellom hyttene og Hvittingbukta er blitt beskrevet som et botanisk skattkammer, men hovedårsaken til at ikke også dette er blitt lagt ut til fritidsboliger, er nok en ganske annen, nemlig den nordvendte og ikke så attraktive beliggenheten. Nå er imidlertid vern endelig på vei, mye takket være Fylkesmannens miljøvernavdeling.

Idet vi kommer over mot denne nordligste av Jeløyas bukter, avsløres en perle av et kulturlandskap. Brattås ligger bak oss, landskapet har flatet ut og åpnet seg, og slake jorder leder ned mot sjøen ved det vesle gårdsbruket Kullebund, det som på folkemunne også går under det røffere navnet Kølabonn. Det lukter litt mer kull av dette sistnevnte, og den som smaker

Renneflot eika

Restene av den veldige Rennefloteika. Dette var antakelig, nest etter Rambergeika, den største eika på øya, men for noen tiår siden ble treet rammet av et lynnedslag. Det at en del av det fortsatt står og er i live, sier ikke så lite om eikas overlevelsesevne.

på det, lever seg inn i det, kan raskt føle seg hensatt til en fortid da det luet rødt i trevirke og oste surt fra store glohauger. Men det ene navnet er ikke nødvendigvis mer riktig enn det andre. Kølabonn bringer en nok nærmere i stemning de forhold som var rådende da gården var ung, det bærer i seg en eim av harde dager og mørke, ildopplyste kvelder, en eim som nesten lar en stå der og se svetten perle seg i ansiktet til kullbrenneren. Kullebund, derimot, er mer fjernet fra denne tiden av sot og slit, det har en klang av noe trygt og hyggelig og utviklet, noe etablert og litt forfinet, og samtidig nesten lekent. Det skaper assosiasjoner som i våre dager stemmer atskillig bedre overens med stedets karakter enn det andre, derfor skal jeg i det videre, med visse bevisste unntak, holde meg til Kullebund.

Vi har nådd det nordligste bruket på Jeløya, her ender veien, i alle fall nesten, her ved en liten og beskjeden idyll bare få meter fra vannet, en oase av ro med storslått utsikt mot Son fra smårutede vinduer, der den mystiske Bevøya vokser fram bak øyas nordspiss. Et lite gult hovedhus og noen røde uthus, et hjerte i en dør for viktige ærend, det er det hele. Her var det nok små kår i svunne dager, men med Hvittingbuktas beskyttede havn, og rike fiskeplasser på fjorden, kan det ikke ha vært så ille likevel, og i gode øyeblikk må den salte og frie naturen ha fått selv de fattigste til å føle at de hadde like mye rikdom som borgere i byen.

Men ennå er det mer å utforske. Opp fra gården flyr vi, opp til vi ser hele denne siste delen av Jeløya. På sørsiden av skogen bak jordene går det bratt ned til rullesteinsstranda ved Thornefisket, og litt lenger opp ligger odden der det heter Munkestein. Det er da vi ser at noe er annerledes på eiendommen til Kullebund. Her finnes ingen hytter, bare åpen, urørt strandlinje, flankert av et jomfruelig belte av skog. Digre, stolte furuer med hasselbusker mellom føttene, ask og or, einer og villrose. Slik fortsetter det hele veien opp til den lange pekefingeren som lyder navnet Tangen. Der sitter det gulmalte Paalsbo, enda en liten idyll, og stikker taket fram mellom trærne, omgitt av kirsebær og villkaprifol. Som huset på Kullebund har Paalsbo vært en del av landskapet her ute i generasjoner, og det synes, stedet er i besittelse av de i vår tid akk så sjeldne kvalitetene som får det menneskeskapte til å berike et landskap, heller enn å framstå som et fremmedelement.

Kanskje var det en gang et lite bruk for seg, et hjem for en familie der pater familias var fiskerbonde, og der en jordlapp mellom frukttrærne sørget for poteter til torsken. Få steder ville det vært skjønnere å bo enn her, på dette Jeløyas Skagen, med sjø på to sider og utsikt mot både øst og vest, mot soloppgangen ved Son og solnedgangen ved Bile.

Til slutt bærer det utover på Tangen, den som også kalles Ørskavlen, den siste ryggen av Jeløya før landet stuper ned til mer enn tretti meters dyp ved enden av det trange Bevøysundet. På den ene siden ligger Bevøya med sitt bratte fjell og sine rekker av tretopper, på den andre siden glitrer det skjermede farvannet mellom Jeløya og Son. Et takkete skjær markerer den siste meteren av tørt land, så kaster også dette seg ned i det grønnmørke vannet, kler seg i tang og forsvinner. Utenfor er strømmen sterk og tydelig, fjorden stiger, og en gulhvit måne skuer ned på Sonskilen. Vi er på Jeløyas nordligste spiss, og kjenner at det er et godt sted å være, et sted for tanker og drømmer, eventyr og framtidstro, for kirsebær, kjølt av kvelden, knasende skjell på kanten av det ukjente, gylne morgener i duggvått gress.

Kartet på kistebunnen

Jo, her kommer tankene lett, som dem om livets underlighet, og hvor sterke bånd menneskesinnet ofte knytter til de steder en utforsker i barndommen. Uten anstrengelse, uten analyse, makter barnet å fange den stedets essens som vi senere i livet så lett springer forbi. Nysgjerrigheten er ennå ung og vital, åpenheten uten forbehold, og fantasiens vidstrakte marker er frie og uten stengsler, fulle av den fruktbare mold som får selv det minste frø til å spire og gro.

Helt siden min tidlige barndom har nordre Jeløy hatt en særskilt plass i min bevissthet. Et kart i bestefars kiste, det var alt som skulle til for å sette fantasien i sving. Det var langt fra noe skattekart med kryss og sirlig skrift, bare en gammel lefse som så vidt hang sammen i brettene. Teknisk sett var det også av enkleste type, med Jeløya som et omriss fylt med grønt og gult, dekorert med små karikaturliknende tegninger på steder tillagt interesse. Noen kjente jeg igjen, men det var de ukjente som fascinerte, og for mitt indre øye ble de enkle strekene på kartet til komplekse, levende bilder. Aller mest spennende var den øverste fliken av kartet, den med nordre Jeløy og øyene like utenfor. Navnene der virket like gåtefulle som geografien. ”Bile”, ”Bevøen”, ”Kullebund”, ingen hadde noen gang fortalt meg noe om disse stedene, og aldri hadde jeg vært i nærheten av dem. Det var noe fjernt og mystisk over nordre Jeløy, og for hver titt på kartet vokste spekulasjonene og tankekonstruksjonene seg større.

Så, noen år etter, sto jeg for første gang i dette lovede land med mitt fysiske jeg. Takket være bestefar skulle jeg endelig få oppdage med kroppslige sanser noen av de stedene som et stykke slitt papir hadde gitt meg slike vidunderlige visjoner av. Vi var like ved grinda ovenfor Kullebund, den som markerer en grense for allmenn biltrafikk og slutten på området med hytter, og da jeg full av iver løp nedover på veien som skulle føre meg til gården ved vannet, var det første som møtte meg, et jorde fullt av blomster.

Siden ble det utallige turer ut på ”nordenden”, som vi sa, først med bestefar til Bevøysundet, der vi stekte pølser og fisket småfisk ved begynnelsen på Tangen, siden til Munkestein med kamerater for å friste ørret. Men Bile og Bevøya lå ennå uutforskede der ute mot solnedgangen. Kunne livet bare alltid være slik som i stundene på nordre Jeløy, hyllet inn i en bejaende følelse av stadig nye blåner bak dagens horisont, stadig nye land bortenfor det kjente.

Besøk hos Kåre Nilsen

Som gård har Kullebund en historie som i alle fall går tilbake til tidlig 1700-tall. I 1740 nevnes den av historiske kilder, og sannsynligvis har det vært bosetning på stedet også før den tid. Navnet skriver seg fra perioden da gården drev med kullbrenning, og selv om produksjonen av kull må ha opphørt på slutten av 1800-tallet, skal det ennå være mulig å observere spor etter kullmila. Når jordet ovenfor gården pløyes, dukker det fram et glinsende svart parti, akkurat slik som på Kjellandsvik. Kullebund leverte kull til jernverket i Moss inntil det ble lagt ned i 1875 (Opstad 1950, s. 254), og dette uhyre viktige brennstoffet til ovnene må da ha blitt skipet ut fra Hvittingbukta, for den gang dannet fjorden og Mossesundet fortsatt den eneste fornuftige transportruta for slike store og tunge laster. Men Kullebund hadde uansett lite å stille opp med av alternativer. Sannsynligvis var det så godt som umulig å frakte noe særlig over landjorda i det hele tatt, for mellom Kullebund og Nes var det i beste fall bare en dårlig kjerrevei. Et kart fra 1805, laget for Det Ryggiske Compagnie, viser denne ruta som en delvis stiplet linje, og ikke en fullverdig vei, og vi må ikke glemme at en kjerrevei på 1800-tallet var noe ganske annet enn en hyttevei på 2000-tallet ...

Nede i det gule huset ved bukta treffer jeg Kåre Nilsen, den første selveiende bonde på Kullebund siden begynnelsen av 1900-tallet. Han er sønn av Arne W. Nilsen, grunnleggeren av firmaet som i dag er kjent som Norrønavask, og som har sin base på Festelandet sør for Moss. Arne W. Nilsen startet sitt yrkesaktive liv som gartnerlærling på Reier gård, men i 1924 begynte han i en ny jobb på et renseri i Stockholm. Siden gjorde han en strålende karriere innenfor farging og renhold av tekstiler. I moden alder giftet han seg for andre gang, da med Kari Kaasen, som hadde arvet Kullebund av sine foreldre, Paal og Sigrid Kaasen. De hadde kjøpt eiendommen av firmaet Nordisk Eksport og Import Kompani i 1923, bygd om det eksisterende huset på Tangen og døpt det Paalsbo, og siden brukt det som et sted å trekke seg tilbake til sommerstid. At valget falt på akkurat Kullebund, var neppe noen tilfeldighet, for Paal Kaasen var lidenskapelig opptatt av seiling, og i 1928 tok han en olympisk gullmedalje. Mange var nok treningsøktene med utgangspunkt i nordre Jeløy.

Arne W. Nilsen fikk for øvrig Kongens fortjenestemedalje i gull for sin banebrytende virksomhet, og han er også æresmedlem i Norges vaskeri- og renseriforening. I skrivende stund nærmer han seg en alder av hundre år, men han er likevel i stand til å fungere som en faglig rådgiver for familien.

Siden eierne av Kullebund i en lang periode nesten utelukkende benyttet seg av Paalsbo, og da hovedsakelig som et feriested, måtte gårdsdriften settes bort til andre. Derfor har en rekke forpakterfamilier hatt sitt hjem på Kullebund. Noen av de mest kjente er Lødeng, Hiis, Svendsen og Lund.

Går vi tilbake til 1800-tallet, var imidlertid Kølabonn eid av bønder i flere generasjoner. I folketellingen av 1865 finner vi Abraham Hansen som gårdbruker og selveier, og i 1900 ser vi at sønnen Martin Abrahamsen, født i 1835, har overtatt. Hans sønn, Hans Kristian Abrahamsen, drev med ”Jordbrugsarbeide og Fiskeri”.

Først i 1954 kom strømmen til Kullebund. Da var det ennå ikke laget noen bilvei mellom gården og Singelbukta, den kom ikke før to år senere, i 1956. Tankevekkende nok er det altså ikke mer enn vel femti år siden de fastboende på Kullebund måtte klare seg uten både elektrisitet og veiforbindelse.

Hovedhuset er et kapittel for seg. På Kullebund finnes det ikke noe ”sveitserhus”, slik som så mange andre gårder har. Økonomien var nok for trang til at en kunne tillate seg å bygge noe nytt. Men dermed har det opprinnelige huset fått stå i fred.

– Dette huset er i alle fall fra 1700-tallet, og kanskje er det enda eldre, sier Kåre Nilsen, som har brukt et stort antall timer på restaureringsarbeider. Han peker opp på det lave taket i ”finstua”, der folk bare gikk inn på søndager. Det er langt fra flatt, det buler snarere utover og nedover. I kjøkkengulvet var det slitt dype spor etter mye tungt slit og slep.

– Vi hadde en ordentlig runde for å få fram det gamle. Men vi har vært nokså forsiktige med å gjøre noe utover det. Huset er ganske skeivt, det er det ikke tvil om, smiler han, og mener at det likevel er ”godt for øyet”.

Paalsbo, sommerboligen noen hundre meter bortenfor, ved den vestre siden av bukta, er som nevnt oppkalt etter Paal Kaasen. Opprinnelig var dette huset nesten identisk med det på Kullebund, men i 1923 ble det bygd om av byggmester Oscar Onsaker, etter en tegning av arkitekt Backer. Onsaker likte visstnok det nye huset så godt at han bygde en kopi til seg selv i Vardeveien på søndre Jeløy.

– Paalsbo er nok like gammelt som huset her på Kullebund. Men etter ombyggingen ble det et flott sted i forhold til dette, med dører og peis i jugendstil, forteller Nilsen.

”Gamle fru Kaasen” og ”Thorvald Klepper’n”

Edmund Ree kunne knytte pussige og humørfylte historier til nær sagt hvert eneste sted på sitt elskede Jeløy. Så også Kullebund. Den enestående beliggenheten til Paalsbo likte han å illustrere med en historie om ”gamle fru Kaasen”. Om henne ble det sagt at hun kunne ligge på sofaen og se østover og nyte soloppgangen ved Son om morgenen, og når ettermiddagen kom og hun ville se vestover, snudde hun seg bare rundt, og dermed kunne hun se hele veien over til Holmestrand.

Ute på Bevøya skal en kar ved navn Thorvald, med tilnavnet "Klepper'n", ha hatt tilhold. En kortvokst liten skikkelse med en forunderlig, huskende gange og hendene plantet i bukselommene. – Å, det var en morsom fyr, fortalte Ree ofte med sitt sedvanlige glimt i øyet. En gang Ree hadde dratt ut til Bevøysundet, hadde han lyst til å se om "Klepper'n" var hjemme. "Thorvald!" ropte han høyt og tydelig. "Thorvald?". Da gikk døra opp i en stue på den andre siden. "Jeg kommer," svarte det.

– Så rodde han over, og vannet lyste så vidunderlig av morild der båten kom inn. Det har jeg aldri sett der verken før eller siden, sa Ree med blikket hvilende på fjerne horisonter, og det særegne uttrykket i øynene som vitnet så gripende om et klart og dypt sinn, breddfullt av minner fra en annen tid.

Novemberkveld ved Paalsbo
Det idylliske Paalsbo får noe mystisk, nærmest drømmeaktig over seg idet vintersola nærmer seg horisonten. Paalsbo er det nordligste huset på øya, og ligger på det smale landet ved Tangen, med sjøutsikt på både østsiden og vestsiden. Stedet har trolig vært bebodd siden 1700-tallet.

I de årene da Ree var ung, var det ikke uvanlig å treffe folk som trodde på både det ene og det andre, særlig på nordre Jeløy. Ved en anledning kunne ikke Ree dy seg for å spørre om Thorvald hadde sett noe til nissen på Kølabonn. Da sa han med en alvorlig stemme, som ikke var så lite hes og skurrende, for han hadde visstnok hatt strupekreft: "Ja jøss ... og han er køla svart ... !"

Thorvald bodde også i mange år med sin kone Hedvig på Kongshavnbingen, et beskjedent lite bruk nord for Kongshavn, der et digert morelltre kastet skygge over husene. På Kongshavnbingen hadde han hatt sitt hjem siden han ble født en gang på 1880-tallet, og da Ree ble kjent med han, husket han ennå en merkelig episode fra sin tidlige barndom. Han satte sine runde, stirrende øyne i tilhøreren og begynte å fortelle. Det var i desember, snøen lavet ned, og hans mor hadde sin fulle hyre med å bake kaker, for hun var ansatt på Nes, og der var ikke jula noe en forbigikk i stillhet. Så var det en kveld at han og moren skulle gå tilbake til Kongshavn. Skogen sto snøtung og stille i måneskinnet, og alt de kunne høre, var lyden av sine egne, knakende steg gjennom det glitrende hvite. Men da de kom til en liten lysning, skvatt de til, begge to. Like foran dem passerte en stor, hvit hest med rykende ånde og skarpe øyne, og på ryggen satt den skjønneste unge jente med duskelue på hodet og hår som flommet nedover skuldrene. Thorvald selv ble som trollbundet, og moren tok et godt tak i neven hans, og slik ble de stående til både hest og jente var ute av syne. Så skyndte de seg hjem for å fortelle om hva de hadde sett. Morgenen etter lot faren seg overtale til å bli med til den vesle lysningen for å se etter spor, men hvor mye de enn lette, fant de ikke et eneste avtrykk etter hover. Med unntak av de plogende fordypningene etter deres egne føtter, lå snøen like slett og urørt som da den var ny. Denne historien inspirerte Ree til å lage flere tegninger og akvareller av et møte med en hest under månen.

De underjordiske maktet heller ikke å unnslippe Thorvalds sanser. I pinsen hadde han mang en gang hørt dem spille inne i berget ved Kongshavntjern, den mystiske dammen mellom Kongshavn og Singelbukta. Ja, det påsto han i alle fall.

– Det var så mye godt humør i folk før i tiden, og så mange slike som en husker, fortsatte Ree nostalgisk.

– Nå er de fleste borte. Plutselig er man begravet. Jeg lever igjen som et slags unikum, sa han stille. Dette var i desember 2004.

Sommerkveld på Munkestein

Mørkegrønt løv, lummer luft, svellende skyer på dypblå himmel. Et fly summer i det fjerne, solgangsbrisen hvisker i ørene. En lang og doven sommerdag glir over i ettermiddagens såre melankoli. Juli er over, august har nettopp begynt, og vi er i ferd med å begi oss til Munkestein for første gang denne sommeren, jeg og Kjetil, min drosjekjørende fiskekamerat. Han var den som viste meg odden mellom Singelbukta og Bevøysundet i slutten av 1990-årene, siden har vi tilbrakt mange solvarme ettermiddager der borte mellom rullesteinene, ofte uten å kunne vise til de helt store fangstene. Likevel kommer vi gang etter gang igjen. For oss er det turen og naturopplevelsen som teller. Rykende kaffe og salt sjø, vind gjennom håret, en horisont av uendelighet. Til dette der ute lengter vi alltid tilbake.

Grusen trommer mot karosseriet, bilen går i slalåm mellom hullene. Vi har passert Pinnebukta og aner Singelbukta mellom trærne, men vi skal videre, opp bakken over Brattås, forbi hytteveien til Endelig og ned til den siste av de to utkjørslene før grinda som tilhører Kullebund. Fiskestenger og andre av livets nødvendigheter hentes ut av bagasjerommet, sekkene slenges på ryggen, og støvlene styres vestover, ikke ned mot gården, men over utkanten av jordet og inn i den svale skogen. Et lite tråkk leder oss inn mellom osp og hassel, over knitrende, løvbrun skogbunn der blåveisblader ligger grønne og ventende. I april var dette skogens gulv i noen dager som forvandlet, ved alle stammer strødd med blomstrende blått, nå strever plantene i stillhet, forbereder seg på neste års vår, samler krefter fra denne sommerens sol til enda en blåkledd feiring av forårets nye liv.

Men avstandene blir aldri særlig store her på Jeløyas nordre tunge. Et gammelt, mosegrodd steingjerde, en grensemarkering fra en fjern fortid, bekrefter at vi er på rett vei. Det er flere av disse minnene om glemte grenser her ute, slik det også er på andre deler av øya, flere menneskeskapte strukturer som plutselig kan tre fram fra skogens dunkelhet. Å se dem i det solstekte fri kan aldri bli det samme, de må oppleves i omgivelser som dette, langt inne i skyggene fra trekronene, der århundrenes ro har drapert dem i mose, dypgrønn og dryppende etter regnvær. Her, omgitt bare av skogen, har de den stillheten de trenger for å fortelle sin historie, her har naturen skjult dem i sitt velde og gjort dem til skatter av mystikk og vemod, skatter som kan oppdages av hver enkelt vandrer, igjen og igjen.

Vi følger stien gjennom en åpning og får noen meter til på flat mark, så faller landskapet bratt ned mot sjøen. Her er skogen eldre og mer åpen. Kraftige, ranke furulegger løfter sine buskete kroner mot himmelen. Mellom dem står store klynger av hassel, den har det godt i disse lune, sørvendte hellingene.

Sjøen kommer mot oss med sin krusete, glitrende overflate, så er det slutt på skogen, og steiner og strandrug overtar. Vi har nådd ned til stranda der det heter Thornefisket, men vi skal enda litt videre før vi er framme, så vi hopper og skritter fra stein til stein til vi ser ”djevelen” på Munkestein rett i øynene. Gamle-Erik, Dracula eller noe annet lite hyggelig, for det virker heller tvilsomt, det noen hevder, at det er fjeset til en munk som pryder forsiden på den digre kampesteinen mellom skogen og odden. Selve steinen kan på avstand minne om en munk i brun kutte, men figuren vekker andre assosiasjoner. Den har vært der siden 1930-årene, denne mystiske graffitien som for flere ser ut til å avbilde en skikkelse med horn på hodet og vinger på kroppen. Da skal John Gudmundsen, en fisker fra Son, ha brukt tjære til å male den første ”munken” (Gudmundsen 2002, s. 225). Minst et par ganger siden er figuren blitt frisket opp, men da med hvit maling. Nå har Nilsen på Kullebund planer om å føre den tilbake til opprinnelig utseende.

At figuren skulle ha blitt brukt som merke av folk i båt, virker lite sannsynlig. Like utenfor Munkestein ligger riktignok en gammel gromplass der fiskere har samlet seg til dyst hver eneste sommer i generasjoner, men steinen er synlig nok i seg selv, og at noen skulle ha tatt seg bryet med å gå i land og male figurer, virker underlig. Det som er kjent, er at Munkestein markerte en kasteplass for landnot, og så sent som i Gudmundsens tid hendte det etter sigende at folk gjorde opp ild der om kvelden, slik at fisken skulle bli lokket inn mot land av lyset. Kanskje var det på en slik kveld, da karene satt ved bålet og slappet av, en flaske dukket fram fra en lomme, og skyggene danset over steinene i gløden fra flammene, at noen ble inspirert til å male det merkelige fjeset som for noen er en munk og for andre noe annet.

Med sola midt imot kaster vi så langt ut fra odden som vi makter. Førti, kanskje femti meter ute lander slukene med dempede dunk i det gnistrende vannet. I noen sekunder får de synke mot dypet, men ikke lenge, snøret strammes opp, og det skinnende metallet vingler innover gjennom vannet, stadig nærmere, til det hentes opp til overflaten og møter stangtuppen. Så hviner det i kastebremsene igjen, og snøret som rives av snellene, sender skyer av saltvann opp i lufta. Det hele går uanstrengt, nærmest automatisk, å kaste er blitt like naturlig som å gå, flere tusen fisketimer har satt noen spor i kroppen.

Utsikten er vid og vakker, slik den er på så mange steder langs Jeløyas vestside. Utenfor kasterekkevidde ligger noen båter med dreggen på bunnen og agnsild på snøret, de prøver makrellen slik som oss. I nordvest går en og annen yacht inn Bevøysundet, den trange, strømrike passasjen der vi også har brukt mange ettermiddager. Båtene blir små mot den søndre delen av Bevøya, denne nesten jomfruelige, skogdekte øya der en og annen hytte klorer seg fast i de bratte skråningene.

Litt lenger sørover, bare noen hundre meter ut fra Munkestein, møter blikket Bile, Bevøyas rake motsetning. Stort flatere og smalere kan ikke en øy bli. Likevel var det på Bile at det lenge lå et vertshus for sjøfarende. Bak stiger åsene på Hurumlandet opp av disen, og lenger ned aner vi Mølen og landskapet ved Horten. På Jeløy-siden møter fjorden det flate, fruktbare Neslandet, og lenger inn ligger Rambergåsen som en fjern blåne bak Bjørnåsens skogkledde krone.

En kaffepause, så bryter vi opp og følger rullesteinsstranda nordover til vi får fjell under føttene. Vi halvt klatrer bortover berget til vi når neste fiskeplass, en hylle der sjøen utenfor er dyp og lovende. Jeg tar av meg fottøyet og lar huden få kontakt med geologien, den er gjort varm og tørr av sommerdagens solstråler, er også behagelig slett, for akkurat her består landet av sandstein, og ikke av den rødlige, ruglete porfyren som er så vanlig visse andre steder på øya. Men denne sandsteinen er ikke noe mindre spennende enn lavasteinen, for der biter av berget

Bile ved solnedgang
Like utenfor nordre Jeløy ligger den vesle øya Bile, umåtelig populær som rasteplass for båtfolk i sommermånedene, men også et viktig sted for sjøfugl. I seilskutetiden fikk den skjermede østsiden en viktig rolle som havn, og ved nordspissen ble det etablert et vertshus. Ennå sitter det noen digre fortøyningsringer i de østvendte bergene. Dette bildet ble tatt i juli, fra høydedraget mellom Munkestein og Tangen.

en gang har løsnet, er de gamle bruddflatene spekket med de merkeligste samlinger av huller, ganger og fordypninger, slik at de mest av alt minner om store stykker av særlig hullete sveitserost, etterlatt av overmette kjemper og gjort til stein av lyset fra soloppgangen.

På det neste berget vi kommer til, det siste før Bevøysundet, slår vi oss til ro for kvelden. Kjetil er heldig og drar et par makreller på land, naturligvis mens jeg har satt fra meg fiskeutstyret og dratt av gårde for å sanke blåskjell. Et øyeblikk vurderer jeg å springe tilbake og prøve et kast til, men jeg lar det være, stimen kan allerede ha passert, og det jeg nå har tenkt å lage til, fortoner seg vel så fristende som fisk. Snart knitrer det friskt i tørrkvist og kongler. En velfylt gryte plasseres forsiktig på bålet, i den skal skjellene få stå og godgjøre seg. Duften er lun og krydret, en blanding av tang og tyri. Går det an å ha det bedre?

Oppe i skogen glir det siste, rødlige lyset over bark og ved. På sitt rolige, sommerlige vis lister sola seg ned mot Hurumlandet, stille og varsomt, uten dramatikk. Den drar bare motvillig, ruller i det lengste over rekkene av tretopper, setter skyene i brann, dveler ved avskjeden. En ringdue ytrer sine dype kurr fra det skumrende grå, bare de høyeste trekronene står i lyset nå. Så må også de gi slipp på dagen, og mørket faller over landskapet. Men i vest ligger et løfte om en ny morgen, sommernattens blågule glød, speilet i den blanke fjorden. Idet alt omkring oss svinner hen, er det dette ene som blir værende, det løfterike lyset i nordvest, lyset fra det veldige glassmaleriet i en katedral uten ende.

Blåskjellene har åpnet seg, vi setter oss vel til rette, plukker fram de gule plommene, nyter smaken av salt og sjø. Som Helge Ingstad skrev om sine ungdomsdager på Hardangervidda, her ute, under den frie himmelen, ved en leirild under stjernene, er vi så rike som noe menneske kan håpe å bli. Mangt og mye ligger foran oss i livet, det kan vi håpe og frykte, men dette evighetens øyeblikk vil alltid være med oss, og skulle vi få ende våre liv på en kveld som denne, da skulle vi trekke vårt siste sukk med et smil om munnen.

Så, nettopp mens vi sitter slik med vår salte aftens og vår spøkefulle småprat, kommer noe til syne i sjøen utenfor. En stripe av kjølvann i det vinrøde vannet, en ryggfinne som ploger gjennom vannet. Det tar noen sekunder før vi oppfatter hva som skjer, så griper vi fiskestengene og stormer ned til vannet. I begeistrede vendinger diskuterer vi hendelsen. Kanskje var det ørret, kanskje var det storfisk. Vi kaster til bålet blir en glohaug, vi kaster til vi knapt kan se, men draget i snøret uteblir. Natta er kommet for fullt, vi tenner en lommelykt, legger kysten bak oss og oppslukes av skogens mørke. Sekkene er slunkne, det store nappet kom ikke, men vi føler ikke noe nederlag, for midt i mørket lyser glimtet av en finne i en vinrød fjord. Kanskje var det likevel et hell at kvelden endte slik den gjorde, med en finne og ikke med en fangst, ja, kanskje var det akkurat slik det var tenkt ut, at dette synet for alltid skulle forbli bare et syn, at det i kraft av sitt uforklarte vesen skulle slå rot i og vokse videre i hukommelsen, og langt der inne, i dens uransakelige irrganger, bli en eviggrønn spire til viltre visjoner og vågende liv.

Thornefisket

Thornefisket, området vi passerte på vei til Munkestein, var lenge bare enda et av de gamle stedsnavnene som jeg aldri hadde funnet noen sikker forklaring på. Lykkelig var jeg da det viste seg at Arne W. Nilsen, faren til Kåre Nilsen på Kullebund, var i stand til å kaste lys over tilblivelsen. En sommer etter at han og Kari Kaasen hadde giftet seg, fikk de besøk av noen etterkommere av den kjente Thorne-familien, den som sto bak en i sin tid verdenskjent hermetikkfabrikk kalt Thornes Preserving. Både Nansen og Roald Amundsen skal ha hatt med seg hermetikk fra Thornes Preserving på sine ekspedisjoner.

– De kom og hilste på oss ute ved Paalsbo, og fortalte da følgende historie: I hermetikkens absolutte barndom hadde familien startet en virksomhet på drammenssiden, men der var tilgangen på grønnsaker for dårlig, så de flyttet over til Moss og skaffet seg en eiendom i Storgata. De kjøpte også Kullebund, for de hermetiserte mye sild, og hadde behov for et sted som egnet seg for bruk av landnot. Så de kjøpte hele Kullebund og skilte ut en eiendom som de døpte Thornefisket, der ryddet de stranda for stein slik at det ikke skulle være noen hindringer for bruk av fiskeredskapen, og senere solgte de den gjenværende delen av Kullebund til andre, og beholdt bare Thornefisket. Kullebund ble til slutt kjøpt av fru Kaasen i Oslo, og jeg tror ikke hun ga mer enn vel 20 000 for hele eiendommen. Så gikk årene, og da Thornes Preserving ble nedlagt, ringte disponenten Kaasen og fortalte at Thornefisket skulle selges. Kaasen sa seg interessert i å kjøpe det, og dermed ble Thornefisket igjen en del av Kullebund, forklarte Nilsen.

Drama over Bevøya
Skogen på Bevøya sett fra Bevøysundet. Kveldssola bryter fram ved undersiden av en veldig tordensky, og tåkedis kommer drivende med sønnavinden. Vimpelen tilhører en av hyttene. I dette bildet ligger noe av det essensielle ved Bevøya som sted, det mystiske, ville og utilgjengelige.

Et lite Jeløy

Bevøya hører på mange måter med til Jeløya. Der Bevøysundet er på sitt smaleste, er det bare rundt tretti korte meter mellom Tangen på Jeløya og bergene på Bevøya, og like ved går det en terskel tvers over sundet som ville ha dannet en naturlig landbru mellom de to, hadde havnivået bare vært noen meter lavere.

Geologisk sett er likhetene store. Bevøya består også for en stor del av vulkanske bergarter, selv om én av disse, osloessexitt, er av en type som ikke finnes på Jeløya. Osloessexitt ble dannet der glødende magma fra jordas indre brøt fram i dagen via såkalte vulkanrør, så Bevøya må ha blitt til som en direkte følge av vulkansk aktivitet. Selv på Bevøya har imidlertid den kuriøse essexitten et svært begrenset territorium, og den som vil vite hvordan den ser ut, må begi seg til det nordre av de to markante høydedragene på øya.

Boligen til Gross
Det staselige "Hovedhuset" og det gulmalte "Laboratoriet" en tidlig morgen i mai. Begge bygningene ble reist av tyskfødte Court Gross tidlig på 1900-tallet. Gross må ha vært en svært uvanlig mann, og historiene om han er så mange og merkelige at en lett kunne ha fylt en hel liten bok bare ved hjelp av dem.

Vegetasjonen minner også mye om den på Jeløya, og er stedvis enda mer spennende hva artsmangfold angår. Den varierte topografien har lagt forholdene til rette for et fascinerende konglomerat av forskjellige biologiske miljøer innenfor et relativt lite område, og slik sett kan Bevøya sies å være et Jeløy i miniatyr. Mellom de to høydedragene finnes en frodig granskog som gir assosiasjoner til Rambergåsen, på toppene holder de nøysomme furuene til, og i lune kløfter og solvarme dalsøkk trives lind og villkirsebær. Men det er ingen klare grenser mellom de forskjellige skogtypene, de går hele tiden over i hverandre, og den varmekjære løvskogen er på frammarsj. Sett under ett likner skogen på Bevøya svært mye på den vakre og varierte blandingsskogen på søndre del av Reieråsen, men med ett unntak, nemlig et bemerkelsesverdig stort innslag av gamle og grasiøse hengebjørker, særlig i øst og nord. Dersom en skulle velge ett enkelt tre til å representere Bevøya, måtte det bli en av bjørkene, en av de mer enn hundre år gamle kjempene som kler seg i et slør av lysegrønt om våren og en kappe av gull om høsten, og som hele året hilser vindene med en veldig krone av myke, duvende grener.

Bevøya kan dessuten by på noen utsøkte botaniske sjeldenheter. Her finnes den internasjonalt truede mosearten grønnsko, den eneste forekomsten av levermosen Asterella gracilis i oslofjordområdet, Østfolds eneste kjente voksested for fagerrogn, og en livskraftig bestand av nattfiol. Fakta som dette, kombinert med den uvanlige geologien, gjør det underlig at ikke i alle fall en del av Bevøya er blitt vernet mot inngrep.

Øya er også spesiell fordi den i generasjoner har vært på hendene til private. Dermed er trafikken av folk blitt begrenset til eierne av de mellom ti og femten hyttene og noen gjester, og i vinterhalvåret får øya bare unntaksvis besøk av mennesker. Hyttene ligger dessuten i all hovedsak ut mot sjøen, og øyas indre deler er en blanding av gammelt kulturlandskap og urskogsliknende naturskog som er lite berørt av tekniske inngrep. Så sent som under andre verdenskrig ble deler av øya brukt som beitemark for kyr, og i visse områder er skogen ved flere anledninger blitt tynnet ut, så noen villmark kan en ikke snakke om, men det er likevel ingen tvil om at Bevøya i våre dager må sies å være en oase av biologisk mangfold i en region som blir stadig mer utarmet og urbanisert.

Undersøkelser gjort i 1990-årene av botanikeren Odd Stabbetorp, bekrefter at Bevøya er en naturforskers paradis. Her finnes intet mindre enn 309 forskjellige arter bare av karplanter, og insektfaunaen er knapt nok undersøkt. I tillegg kommer de uvanlige landskapsmessige kvalitetene, som de bratte bergene mot Bevøysundet. Likevel, i 2004 besluttet Direktoratet for naturforvaltning (DN) å oppgi planene om vern fullstendig, muligens på grunn av press fra interesser som planlegger å føre strøm ut til hyttene via luftstrekk gjennom skogen.

Strøm eller ikke, at myndighetene så langt har unnlatt å gi naturen på Bevøya noen effektiv beskyttelse, kan ikke kalles annet enn et grovt feilgrep, en avgjørelse som er tatt på tvers av fagpersoners klare anbefalinger, og som får tanken til å lete fram ord som feighet og korrupsjon når den burde ha stoppet ved begreper som mot og integritet. DNs oppførsel i ”Bevøysaken” er uforståelig. Men hva med kraftselskapet? Fortum utfører riktignok et oppdrag, og det er kanskje for mye å be om at en kommersiell aktør skal bruke tid og penger på miljøvennlige løsninger av egen fri vilje. Men hadde selskapet virkelig villet, kunne de ha dempet både konfliktene og skadevirkningene knyttet til ilandførsel av strøm ved å gå inn for utstrakt bruk av sjøkabel. Det er vanskelig å skjønne at en slik løsning skulle være så teknisk umulig å gjennomføre som visse personer har hevdet.

Bruken av Bevøya som feriested er et relativt nytt fenomen, men det betyr ikke at mennesket ikke har en historie også her. Fram til begynnelsen på 1900-tallet hadde det antakelig vært mer eller mindre kontinuerlig bosetning på Bevøya i flere hundre år, kanskje helt siden middelalderen. I år 1900 bodde det en Anders Larsen med kone, to sønner og fire døtre her ute, han var både oppsynsmann, fisker og forpakter av et stykke jord, og i folketellingen av 1865 er det nevnt en Ingebret Ingebretsen, selveiende bonde og fisker. Han hadde en kone ved navn Severine Bernhardsdatter, tre sønner, hvorav én var fisker og to var matroser, samt tre døtre. Gårdsdriften omfattet en gamp og gris, to kyr og fem sauer, samt dyrking av litt havre, bygg og potet.

Akkurat hvor disse menneskene bodde hen, er usikkert, men de eldste intakte husene på øya, ”Bruket” og ”Gamlestua”, er uten tvil bygd på 1800-tallet eller tidligere, og det finnes flere gamle grunnmurer rundt om i terrenget. Like ved sundets søndre del, der stien kommer opp fra brygga, står for eksempel restene av et hus som for lengst er borte. Dette skal ha vært det gamle ”Hovedhuset” på øya. I dag brukes denne betegnelsen om et nyere hus rett i nærheten.

Hvordan de egentlig hadde det på Bevøya, disse menneskene som nå er bare navn, er det vanskelig å si noe sikkert om. Men de var nok slett ikke så isolert som en kanskje skulle tro, siden sjøen spilte en langt viktigere rolle som ferdselsåre. Kanskje fikk de besøk av folk fra vertshuset på Bile, kanskje kunne de gå inn til Son på isen om vinteren. Noen rik gård fikk de nok aldri, men med kyr i fjøset, poteter i jorda og fisk i fjorden led de neppe noen nød heller.

Kanskje fikk Bevøya besøk av mennesker allerede i bronsealderen, tidsepoken som begynte for snart 4000 år siden. Ved ryggen på den sørøstre delen av øya ligger flere skogbevokste hauger som kan se ut til å være menneskeskapte, og helt på toppen av det bratte høydedraget i nordvest finnes en gravrøys på over tolv meter i diameter. Røysen er et bekreftet fornminne, og selv om havet sto atskillig høyere da den ble bygd, må det ha kostet mye slit og svette å frakte de mange hundre steinene opp på dette øyas høyeste punkt. Kanskje er det en gammel høvding som er gravlagt under de mosegrodde blokkene, for slik var det folk ble hedret. De fikk en grav som krevde innsats, som ville bestå til tidens ende, høyt og fritt i landskapet, så de selv i døden kunne skue utover sitt rike, og alle farende folk ville forstå når de kom forbi, at der, der var et stort menneske stedt til hvile.

Besøkende vil for øvrig legge merke til noe pussig, nemlig at røysen i nordvest er påfallende flat på toppen. Forklaringen er den ble jevnet ut og brukt som fundament for et utkikkstårn da deler av Bevøya ble tatt i bruk til militære formål på begynnelsen av 1900-tallet. Basen på Bevøya sorterte under signalavdelingen på Oscarsborg festning, og skulle sørge for tidligst mulig varsling om eventuell fiendtlig aktivitet. Foruten utkikkstårn ble det bygd en brygge og en brakke for overnatting, men i dag er alt dette borte. Den militære aktiviteten på Bevøya ble avsluttet i mellomkrigstiden, og senere ble både utkikkstårn og brakke revet eller påtent. Men ett minne om Bevøyas rolle i festningens varslingskjede eksisterer fortsatt, det er stedsnavnet ”Soldaterstranda”, som grunneierne fortsatt bruker om en av strendene på øyas nordside.

Navnet ”Bevøya” kommer sannsynligvis av et gammelt ord for reir eller leie, ”bedja” (Indrebø 1929, s. 162–163). Kan det være mulig at dette sikter til bosetning? Uansett, navnet nevnes i alle fall i sagaen i forbindelse med at kong Håkon Håkonsson la til i Bevøysundet da han var på vei inn fjorden med hæren for å ta opp kampen mot hertug Skule (Tordsson 1963, s. 226–227). Sturlas kvad sier litt om stemningen denne dagen:

> Havskip skreid under høvdingen
> inn i botnen på Oslofjorden
> der dei heiderstore Skules menn
> hadde fylka seg til strid

Kong Kristian den andre av Danmark-Norge skal også ha oppholdt seg en stund ved Bevøya. 11. juli 1532 utstedte han et brev ”ex portu Beffweswnd”, og ”Beffweswnd” er vel en misforstått utgave av ”Bevøysund” (Hoel 2004, s. 259).

Ved nordenden av Bevøysundet, på en liten slette mellom gran og hengebjørk, står det vesle rødmalte ”Bruket”, feriestedet til havforskeren Lars Føyn og hans kone Bente. Føyn er i likhet med alle de andre nåværende grunneierne i slekt med ekteparet som kjøpte Bevøya i 1926, Øystein Guderud og Aslaug Gasmann Guderud. De fikk aldri barn, og da Aslaug, som levde lengst, døde i 1958, ble øya delt mellom arvingene i de to slektene. Dermed oppsto to sameier. Det nordre tilhører ennå etterkommerne på Øysteins side, mens det søndre tilhører Aslaugs familie. Føyn arvet sin del av sin mor, Reidun, som var Aslaugs niese. Hun kom til Bevøya for første gang i 1926, da hun var seksten år gammel, og siden tilbrakte hun og familien så godt som alle helger og ferier mellom april og oktober på Bevøya.

Føyn var også mye på Bevøya i oppveksten, og i 1942 bygde familien den gule hytta som ennå står inne mellom trærne ved Brønnsbukta på sørsiden av øya. Som navnet antyder, var denne bukta kjent for en brønn som lå nesten nede i fjæresteinene, en brønn som aldri tørket ut. Den gang det var vertshus for sjøfarende på Bile, dro folket der over til Brønnsbukta for å hente ferskvann når regnmangel tømte reservoarene på Bevøyas mer tørkeutsatte ”lillebror”.

Kyr på beite var et ganske vanlig syn på Bevøya da Føyn vokste opp, og sør for ”Bruket” er det ennå mulig å få øye på restene av et fjøs. Bak det vesle våningshuset lå dessuten en diger låve, men i dag står bare grunnmuren igjen. Den siste som benyttet seg av låven, var Nikolai Astrup, ikke den kjente, men en etterkommer. Han bodde på Bruket med sin kone Eva fra høsten 1958 til våren året etter, et opphold som vakte såpass oppsikt at det ble slått opp i Arbeiderbladet som ”Robinsonade i Oslofjorden” (Blom 1958). Astrup jobbet da med kobberetsinger som skulle brukes til å dekorere fasaden på et nybygg i Dronningens gate 8 i Oslo, og hevdet han skulle tilbringe vinteren på Bevøya av rent praktiske grunner, noe journalisten åpenbart hadde vanskelig for å forstå, siden stedet manglet både strøm, telefon og innlagt vann. Men Astrup sto på sitt. Det var god plass i låven, og med skøyta de hadde liggende i sundet, var det også kort vei til Moss, der platene skulle få en nødvendig spesialbehandling på Glassverket. Dette var nok det siste som ble utført av arbeid i låven på Bruket før den i 1960-årene falt sammen i en vinter med uvanlig stort snøfall.

Den sagnomsuste Gross

Før Føyns slekt kom inn i bildet, var Bevøya eid av Court Gross, en mann det går mange underlige historier om blant dagens grunneiere. Gross var den som bygde det nåværende ”Hovedhuset”, det store, laftede huset i rødt, hvitt og brunt som ligger så lunt og fint til i en gresskledd bakke på øyas sørside. Ved siden av satte han opp det såkalte Laboratoriet, et gult tilbygg som lenge skal ha vært fullt av slikt utstyr som navnet indikerer. Førstnevnte sto ferdig i 1912, sistnevnte tre år senere. Noen meter bak bygde han dessuten ”Maskinhuset”, der et digert aggregat skaffet strøm til eksperimentene. Det andre huset like ved, ”Gamlestua”, ble også kalt ”Major Saxelunds hus” og skal være det eldste på hele øya, mens ”Badstua”, et lite hus litt lenger mot vest, er bygd av Guderud-familien.

Av alt det som fortelles om Gross, er kanskje historien om gullutvinning den mest forunderlige. Ifølge en historie som verserte på Universitetet i Oslo, og som ble plukket opp av Føyns far, skal Gross ha invitert en hel rekke professorer i kjemi til å besøke han på Bevøya for å bivåne historiens første anlegg for utvinning av gull fra sjøvann. Om det var Gross’ overtalelseskunstner eller utsikten til et solid avbrekk fra hverdagen som virket mest lokkende på professorene, vites ikke, men de troppet nå opp, alle de høye herrer fra Kjemisk institutt. Gross hadde etter sigende installert et sinnrikt system av forskjellige bad og rør, og jammen kom ikke gullet ut som han hadde beskrevet. Uheldigvis for Gross var noen litt for nysgjerrige, og snart ble det brakt på det rene at et helt lite lager av gullkorn lå på vent i kjelleren. Om Gross virkelig trodde han kunne overbevise noen til å investere penger i prosjektet, eller om han rett og slett var litt av en skøyer, skal være usagt. Professorenes visitt på Bevøya den dagen på begynnelsen av 1900-tallet er i alle fall blitt en udødelig del av den lokale folkloren.

Men dette var slett ikke hans eneste ”prosjekt”, skal vi tro de gamle muntlige overleveringene. Nei, han prøvde også å konstruere en lettmetallakkumulator som aldri akkumulerte noe av verdi, samt en evighetsmaskin, en perpetuum mobile, som ikke var noe i nærheten av så evigvarende som Gross ville ha det til.

Yvonne Jacobsen, en av Gross’ døtre, tilbrakte flere av sine barneår på Bevøya. Hun avviser imidlertid historiene om gullutvinning og evighetsmaskiner. Men hun bekrefter at faren eksperimenterte med blant annet radioinstallasjoner og akkumulator. Han forsøkte ikke å svindle noen, eksperimentene gikk bare ikke som han hadde håpet, hevder Jacobsen.

Gross eide fortsatt Bevøya da første verdenskrig brøt ut, og etter hvert begynte det å gå rykter om at han spionerte for tyskerne. Det er ikke vanskelig å se for seg den merkverdige mannen som en skygge bak vinduet i "Hovedhuset", med kikkerten rettet mot båttrafikken ute på fjorden. Om det var noe i slike rykter, er det vel ingen som kan si noe sikkert om. Men vi kan i alle fall slå fast at han ved flere anledninger inviterte marineoffiserene i Horten til fester på Bevøya. Tradisjonen vil ha det til at han dynket sine gjester i champagne, kanskje i håp om at de ville forsnakke seg i løpet av kvelden ...

Det blir også sagt at Gross satte opp en kanon, hva nå i all verden han skulle med noe slikt. Kanskje hadde han lyst til å imponere de besøkende med en salutt i ny og ne? Salutter ble det i alle fall med andre og lettere typer våpen, som han heller ikke nølte med å bruke for å holde uvedkommende på en avstand han fant passende. Blant folk i Son blir det blant annet fortalt at Gross nesten skremte vannet av to fiskere som hadde lagt seg til i nærheten av Bevøysundet. De hadde akkurat bevilget seg et lite kaffeslabberas i det fine været da kanna på bordet plutselig fikk slagside og gikk over ende. Den etterlengtede drikken flommet utover gulvet, og i kanna oppdaget de et kulehull. Da så de forskrekket på hverandre og skjønte at det var sant det de hadde hørt om den skyteglade Gross på Bevøya. Sjelden har to fiskere fått mer fart på seg ...

Fra Arne W. Nilsen kommer dessuten en erindring om Gross og den velkjente maleren og eksentrikeren Dørnberger, som på den tiden var bosatt i Son.

– Gross og Dørnberger var venner, men ikke bedre venner enn at begge hadde en revolver liggende ved siden av seg på stolen når de spiste kveldsmat sammen, smiler han, og fortsetter:

– Dørnberger hadde for øvrig en datter som het Bulle, og så var det en kontorsjef ved konservfabrikken som gikk på frierføtter hos henne. Det likte ikke Dørnberger, så en dag den stakkars frieren kom roende, skjøt Dørnberger på han og traff, og det ble det jo rettssak av. Da så forsvareren skulle holde sitt innlegg, ba han om å få gjøre retten oppmerksom på at Dørnberger aldri hadde hatt til hensikt å drepe frieren. "Hans hensikt var kun å gjelle ham," skal forsvareren ha sagt. Men heldigvis for den tiltalte var ikke frieren alvorlig skadet, så Dørnberger var snart på frifot igjen, humrer Nilsen.

Her skal vi nøye oss med disse glimtene fra et persongalleri som aldri kommer tilbake, fra en tid da både Son og Jeløya var atskillig mindre velfriserte steder enn i våre dager. Ikke med tanke på de fysiske omgivelsene, men på menneskene. Jo mer en studerer slike gamle samfunn, dess mer kan det synes som om dagens tro på individets frihet er en overdrivelse, kanskje til og med en illusjon, at menneskene faktisk var vel så frie den gang. Friere til å utvikle særegenheter, til å være seg selv til ytterste konsekvens. Er det egentlig ensrettingen som har vunnet fram, den som flimrer med stadig sterkere kraft over skjermene, og som forsøkes kamuflert under et sukkerlag av betalte, hjernevaskende prekener om identitet og frihet?

I midten av 1920-årene endte Gross' eventyrlige tid med en veritabel krasjlanding. Han ble slått konkurs og måtte se på at øya og alt han hadde bygd opp, ble konfiskert og solgt til ekteparet Guderud. Ifølge historiene var bankene og de andre som hadde investert penger i påfunnene til Gross, så flaue over hva de hadde vært med på, at de gjorde alt de kunne for å dysse saken ned. Guderud ble spurt hvor mye han kunne tenke seg å betale for en øy i Oslofjorden med et og annet beboelig hus, og etter å ha sett noen bilder fra stedet tok han sin beslutning. Slik gikk det til at Bevøya tilfalt Guderud og Gasman.

Boka *Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940–1945* (Lindman og Ree-Pedersen 1999, s. 453–454) gir en rekke mer nøkterne opplysninger om hvem denne mystiske originalen egentlig var. Hans fornavn var Court, også skrevet Kurt, og han ble født i Magdeburg i Tyskland i 1885. Til Norge kom han en gang rundt 1910, og han hadde da ingeniørutdanning fra både hjembyen, Frankfurt og Russland. Han var spesialist på flymotorer, og i Norge fikk han mange oppdrag av motorteknisk art. I tillegg var han usedvanlig radiokyndig, og det bidro nok sterkt til ryktene om at han var spion for Tyskland. Det ble neppe noe bedre av at han bosatte seg med sin familie på et så avsidesliggende sted som ”Bevøen”, og dertil oppførte radioinstallasjoner der ute. Både under og etter første verdenskrig hadde han Bevøya som base. Senere ble han skilt og gift med Ingrid Nyquist, og fra 1929 til 1937 bodde han med sin familie i Nyquist-gården i Moss, den store tregården ovenfor Kransen som for noen år siden ble pusset opp og satt i stand igjen. Han ble kjent som en virtuos fiolinist og en dyktig kunstmaler, og fikk mye oppmerksomhet fra sine lokale medborgere. Etter nok en skilsmisse forlot han imidlertid Moss, men han var ofte i byen likevel, og i kjølvannet av den tyske invasjonen i april 1940 spilte han, til stor skade for seg selv og familiens navn, en framtredende rolle som aktivist for tyske interesser. Men tyskerne var heller ikke så begeistret for Gross’ frivolske opptreden, og til slutt ble han arrestert og sendt til Grini, og derfra videre til Tyskland. Da han i 1945 returnerte til Norge, ble han nok en gang arrestert, denne gangen for sin tyskvennlige virksomhet. Selv hevdet Gross at han ikke gikk god for tysk politikk, og han skal også ha forsøkt å hjelpe folk som kom i vanskeligheter under krigen. Sønnen Cyril reddet for øvrig livet til jegeren Kåre Hiis da den eksentriske jeløyboeren ble overrumplet av nazipoliti i Mossemarka. Det kan vel trygt sies at Gross hadde beina i flere leirer samtidig, og sannsynligvis følte han vel lojalitet til både Norge og sitt fødeland.

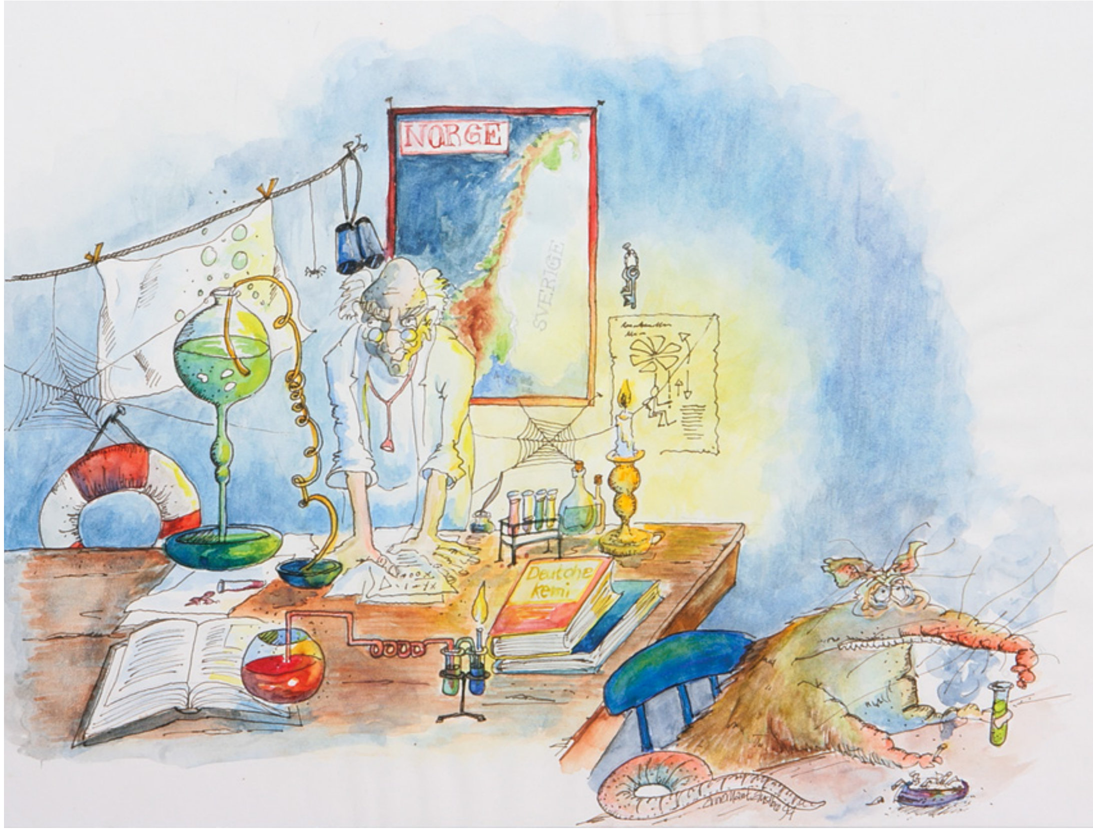

Gross i laboratoriet
Denne artige tegningen sier litt om hvilken legendeposisjon Court Gross har fått i den lokale folkloren. Originalen henger i glass og ramme i ”Maskinhuset”, hytta til ekteparet Klaus og Lene Madsø, og ble laget av Anne Marit Austbø i 1994.

Men hvorfor kom han egentlig til Norge i sin ungdom, og hvorfor bosatte han seg på et sted som Bevøya? Det er et mysterium som kanskje aldri blir helt oppklart. Han giftet seg riktignok norsk etter å ha truffet sin Lydia i Paris, men var han en spion med en hemmelig agenda? Et lyst hode med store ambisjoner? Eller en skøyer og en lurendreier? Gross kan i alle fall glede seg over å ha blitt en av de utvalgte personligheter som får leve videre i folkeminnet, mye takket være den fascinerende aura av mystikk som han selv bidro til å skape rundt sitt navn.

Returnerer vi til nåtidens Bevøya, er sjansen stor for å treffe på Reidar Grøstad, en annen representant for den omtalte ”bevøyslekten”. Grøstad er eier av huset til Gross, har nesten aldri feriert noe annet sted enn på den vesle øya ved Jeløyas nordspiss. Men han elsker Bevøya, og angrer ikke.

– Jeg er nesten født her, kom til verden i mai 1938 og hit ut i juli samme år. Fra barndommen husker jeg hvordan vi pleide å ro bort til Kølabonn for å hente melk og poteter og grønnsaker, det var da Svendsen bodde der, under krigen. Jeg var dessuten med på å rydde opp i "Laboratoriet". Alt som var igjen da, var noen reagensrør, forteller Grøstad.

– Siden har jeg vært her nesten hver eneste sommer, og nå begynner jeg og broder'n her ved påsketider og holder på til ut i november. Vi har lagt mye arbeid i å få huset i orden, vi har skiftet flere vinduer, panelt om veggen foran, lagt om taket og skiftet ut bjelker, fortsetter han.

– Vi har et veldig hyggelig miljø her ute, alle som oppholder seg her, er jo mer eller mindre i familie med hverandre, og det at en må bruke båt for å komme hit, gjør at en kutter et mentalt bånd til hverdagen og omverdenen, legger han til.

Tussebryllupet på Bevøya

Den virkelig nysgjerrige vil nok saktens kunne finne mer å berette om menneskets historie på Bevøya enn det som her er nevnt, men det vil neppe falle lett. Mye er allerede tapt i tidens mold, og de historiene som ennå står, er like værbitte som de vindskjeve, forvridde furuene som for lengst er strippet for bark og bar. Uten annet enn naken, sølvgrå ved holder de stand mot elementene, men til slutt kommer stormene som feller dem, én etter én, til bare de unge og grønne er tilbake.

Slik skyves grensene for vår felles hukommelse stadig framover i tid. For hver nye generasjon går en annen inn i glemselen. Men der det sikre og verifiserbare ender, begynner sagnet, denne forunderlige legeringen som finner sin form i møtet mellom erindring og fantasi. Et minne fra tider som ikke lenger huskes, spunnet inn og bevart i drømmenes ulne silke.

Likevel, i modernitetens flombelyste øyeblikksverden er selv sagnet et truet fenomen. Bare skriften har kommet det til unnsetning og sikret muligheten for at framtidige mennesker vil kunne oppleve den gleden og forståelsen det gir å lese det som en gang ble hvisket foran ilden og var levende i folket.

Ofte kan det synes som om selv de mest livskraftige sagn snart vil være forvist til en eksistens av papir og trykksverte alene. En skribent gir dem asyl i bokstaver på en side, slik forskere forsøker å gi døende arter en sjanse ved å konservere deres arvestoff i en genbank. Når ingen krok er mørk og intet sted er stille, når ingen tanke kreves og fantasien aldri utfordres, hva er da tilbake for dimd og draug og dulde liv? Kanskje er det sant, at sagnets tid er ugjenkallelig forbi.

Men den må ha et blod av is som ikke føler en aldri så liten skygge av det uutsigelige ved synet av Bevøysundet i skumringen. Så lenge det finnes steder som dette, må det også være rom for sagn. Det er noe sterkt og stort ved hele Bevøyas vesen som løfter selv de

Vivendel
Få steder på Jeløya er det så mye vivendel som på Tangen. På sene, stille sommerkvelder i juli er duften av de elegante blomstene nær sagt overalt. Vivendel er en plante i kaprifoliumfamilien. Om nettene betjenes de av nattsommerfugler.

mest jordnære tankestrømmer mot himmelen.

Jeg ser det for meg, Bevøysundet, en flod av stille vann ved Bevøyas mektige krone, og høyt, høyt oppe, mot skyer i fyr og flamme, fjerne tretopper, og over disse, et bevinget vesen, en ensom måke i stille glideflukt på vindene.

Likeledes ser jeg Bevøya fra båt en aften i august, da en regnbue av tindrende farge synes å stige opp fra skogen på dens indre, og tordenskyer tårner seg opp under verdens tak så buldringen fra bukkehover og brakene fra Hammeren får sjøen til skjelve. Men midt imot dette drama, bratte, fjellstø koller, kledd i purpur av dagens farvel.

Minst ett sagn med tilknytning til Bevøya er ennå kjent, det sto en gang på trykk i tidsskriftet til forfatteren Ørnulf Ree, det gamle "Mosse-jul" (Sundsvik 1953), og stammer fra den tiden da motordur var ukjent og bygd og by ble visket ut av nettene. Da var menneskene aldri helt alene, og de visste det godt, for utallige var de som hadde sett og hørt mer enn det som hørte denne verden til.

Så også med en gammel krok som levde som en eremitt i skogen på Bevøya. Der hadde han overtatt en liten hytte med bord og brisk. Han hadde en børse og noen fiskesaker, skjøt skogsfugl og hare og rodde en tur på sjøen iblant med et lite skall av en båt.

Folk i Son hadde nok hørt om han, men de fleste holdt seg på avstand. Han var ikke helt riktig i hodet, ble det sagt. Ikke så rart, kanskje, for det var visst så at han hadde mistet kona si i sine yngre dager, hun var blitt bergtatt av de underjordiske, og ingen hadde sett henne siden. Det hadde skjedd da de bodde på en gård langt inne i de dype skoger, og da hun ikke kom til rette, hadde han forlatt både bruk og bygd, for kjærligheten mellom dem hadde vært sterk, og sorgen drev han til å dra så langt vekk han kunne komme. Til slutt hadde han kjøpt seg en båt av en fisker i Sonskilen og dratt ut til Bevøya, for der bodde det ikke folk lenger, hadde han fått vite, og der kunne han livberge seg.

Julekvelden kom, og hytta lå mørk og stille. Den stakkars mannen hadde ingen glede av jula, og hadde lagt seg til å sove. Men han greide ikke å få blund på øyene, for det var så fryktelig stille mellom de gamle veggene, og lyset fra fullmånen strålte inn gjennom det vesle vinduet. Han ble liggende og lytte til sine egne hjerteslag, og under skinnfellen trykte han børsa mot brystet. Den sov han alltid med, ladd og klar til bruk, for etter tapet av kona hadde han aldri følt seg trygg.

Time for time sneglet kvelden seg av gårde, men stillheten ble bare verre, det var som om den hvert øyeblikk kom til å gå av i et skudd. Plutselig skvatt han til, han hørte den knakende

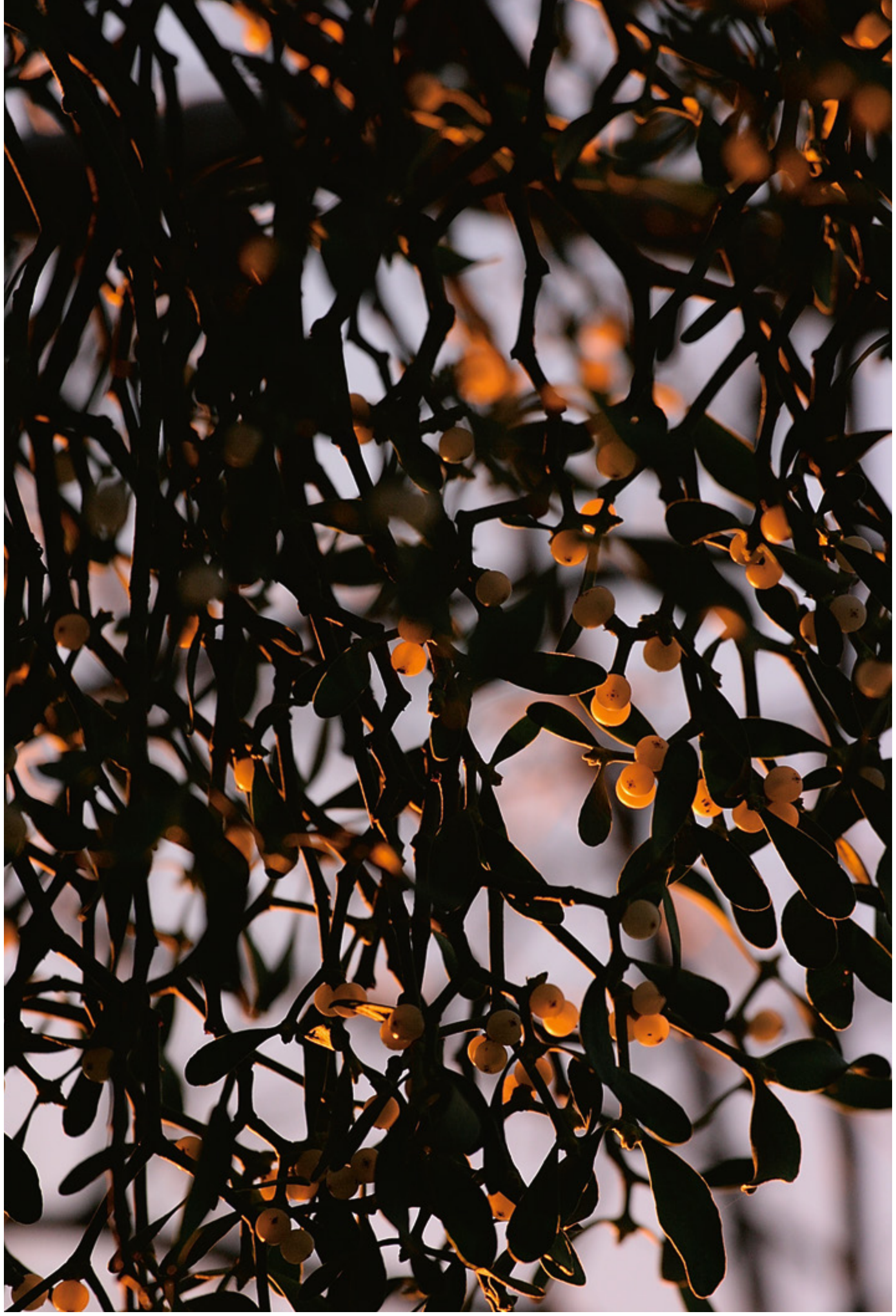

Misteltein
En gang i tiden var misteltein et vanlig syn på Jeløya. Plukking har ødelagt mye. Men på nordre Jeløy er det fortsatt litt igjen.

lyden av tunge skritt i nysnøen, og så en merkelig mumling utenfor veggen, og noe som hørtes ut som gråt. Han gjemte seg under fellen, holdt pusten og stirret stivt mot døra. Sekunder etter fløy den opp med et brak, og inn kom noen underlige, blåkledde karer med store kister mellom seg. Bak dem gikk en ung mann, tydelig kledd til fest, for det glimtet av sølv i knapper og spenner, og bak han igjen kom flere kvinner, den ene av dem bruden.

Mannen under fellen var som lammet av skrekk, for han skjønte hva slags folk det var, det var tusser som skulle feire bryllup. Men da månelyset falt på bruden, ble han mer rasende enn redd, for han kjente henne igjen, det var hans kjære hustru, jenta han aldri hadde trodd at han skulle få se igjen, og hun var ikke et år eldre enn han husket henne.

Da skrek han ut, rettet børsa mot brudgommen og trakk av. Smellet gjallet utover fjorden, og selv i Son var det noen som syntes de hørte noe. Men først flere uker etter ble mannen funnet. Da lå han død på brisken med børsa i hendene, og overalt i rommet var et tykt lag av møkk. Da forsto folk hva hadde skjedd, for alle visste at tussene av og til holdt bryllup ute på øyene, og ble de forstyrret, ble alt av stas til lort. Mannen ble stedt til hvile på ukjent sted, og siden har ingen med forstanden i behold oppholdt seg på Bevøya på julekvelden ...

"Bi litt, stå litt, rugge på og gå litt"

Ute på vesle Bile er forholdene ganske annerledes enn på Bevøya. Her er det ingenting som skjermer for vinden, for geologisk sett er Bile lite mer enn et stykke sandstein. Her finnes ingen lavaformasjoner, ingen bratte skråninger eller lune kløfter. Men tidlig på sommeren viser Bile seg fra sin beste side. Blomstrende enger under blå himmel, fuglekvitter i buskene, vide utsyn mot sene solnedganger. Ikke så rart at mange da bevilger seg en natt i telt eller lavvo der ute på "Bileholmen". På fine dager smiler den åpen og inviterende til alle som passerer på vei til Son, og havna byr på smult vann og godt ankerfeste.

Den gode havna er ganske sikkert årsaken til at det en gang i seilskuetiden ble etablert et vertshus for sjøfolk på nettopp Bile. For vann måtte de hente i Brønnsbukta på Bevøya. Vertshuset på Bile sto helt til det ble flammenes rov i 1920-årene.

– Min mor fortalte at det var en stor bygning på Bile, en diger skysstasjon, da hun kom til Bevøya første gang. Den gangen var sjøen en viktig ferdselsåre, så det var behov for et sted der folk kunne overnatte og få seg mat. Men ikke lenge etter brant alt ned, og siden har det ikke vært noe der ute, forteller Lars Føyn, eieren av "Bruket" på Bevøya.

Den mest kjente personligheten fra Bile er skuespilleren Hans Bille. Han ble født på den vesle øya i 1878, som sønn av gjestgiveren, og tilbrakte de første seks årene av sin barndom på den utsatte idyllen.

– Jeg husker måkene, havskvulpet, den evige sangen av vær og vind, og jeg husker at det kom folk, skal han ha fortalt.

I noen tiår på slutten av 1800-tallet var det til og med et småbruk på den vesle øya, drevet av familien Aulie fra Kongshavn. De hadde ganske sikkert kontakt med folkene på Bevøya og på Kullebund.

Bile har også vært fiskerens venn. Bilerumpa, det vil si sørenden av Bile, mot jordet på Filtvedt i Hurum, er et gammelt med for Marihølet, en fiskeplass det knytter seg lange tradisjoner til i Son. Når Bevøysundet lukker seg i øst, er det bare å hive ut dreggen. På bunnen lurer både koketorsk og grov hvitting.

Navnet henspiller muligens på formen. "Bile" er jo også et gammelt ord for øks. Men Edmund Ree hadde utvilsomt den mest attraktive tolkningen av navnet.

– Bi litt, stå litt, rugge på og gå litt, smilte Edmund Ree hver gang Bile ble nevnt. Det er ikke vanskelig å forestille seg at dette var en populær frase blant sjøfolk i fjorden, den gang vertshuset ennå var i drift. En kan bare tenke seg de mange lange og lystige kveldene som må ha utspilt seg på "Billeholm". Gamle sjøulker med velfylte glass og glimt i øyet, sang og skåling, skrøner og eventyr til langt på natt.

"Isfiske" i Bevøysundet

Et annet kjært minne fra disse traktene stammer fra en ettermiddag i medio februar. Snøens lysende hvite er borte, røvet vekk av noen tidlige mildværsdager, og bergene ned mot sjøen ligger nok en gang nakne. Men vinteren kom tilbake, og nå søker den revansj. Steinene sitter gnistrende glatte av frost, og i skjermede viker er fjorden i ferd med å fryse til.

Jeg og Kjetil står med fiskestengene i hendene ved sørenden av Bevøysundet, vi kunne ikke dy oss, selv om kuldegradene tilsa at vi burde holde oss innendørs. Nå betrakter vi isflakene som på rekke og rad driver sørover med strømmen mellom de bratte, skyggelagte klippene på Bevøya og de solbelyste fururabbene på Tangen. Som en invaderende hær erobrer de stadig mer av det frie og åpne vannet. Men en fin dag er det likevel, sola skinner inn på oss fra en stadig lavere posisjon over horisonten i sørvest, og sjøen der ute er lyseblå og stille, og sola spiller sitt gull på de vage antydningene til dønninger fra fjerne skip. Vi har ingen særskilte forventninger til fisket, nyter bare øyeblikket, varmer oss ved et flammende bål, men det skal vise seg å bli en dag vi aldri opplevde maken til, en dag da Bevøysundet viste en side vi kanskje aldri får se igjen.

Kastene våre svarer til mer enn to tredjedeler av avstanden til den andre siden, og vi sikter oss inn på partier med åpent vann, men isen driver for tett til at vi kan unngå den helt. Noen ganger lander sluken med et smell på et isflak vi ikke la merke til, slik at den spretter bortover og til slutt blir liggende i ro på sin nyfunne flåte, og vi må ta inn snøre for å få den ned i det våte element. Andre ganger er vi mer heldige med hivet, men kommer likevel i ufrivillig nærkontakt med isen når vi blir tvunget til å trekke sluken over et av flakene for å bringe den tilbake til land. "Isfiske" med kastesluk, en ny opplevelse, men også en syssel forbundet med atskillig risiko. Snøret blir faretruende svekket av den stadige skrapingen mot de skarpe iskantene, og ikke bare ytterst mot svivelen. Skulle vi greie å få fisk på, vil utfallet av striden være mer usikkert enn noensinne.

Plutselig hører vi et vak. Den umiskjennelige lyden av fisk som bryter overflaten, et sted i retning Bile. Vi var på nippet til å ta en ny pause i den livgivende varmen fra bålet, men nå våkner vi til og leter febrilsk med blikket etter alt som kan minne om befinnede vesener i aktivitet. Jo da, visst var det fisk vi hørte. Et par hundre meter sør for inngangen til sundet ser vi

Blomstrende knollmjødurt
Ved sankthans blomstrer den vakre knollmjødurten flere steder på og ved Tangen. Knoppene er som små, rødlige erter, mens de utsprungne blomstene danner store "dusker" i enden av de høye stilkene. Mot kvelden duver de forsiktig i den svinnende havbrisen, og lyser gulhvitt mellom de lange skyggene.

Familiefiske ved Bile
Farvannet mellom Jeløya og Bile er mye brukt av båtfolket. I dette tilfellet slapper både gammel og ung av med litt håndsnørefiske, mens hunden om bord ser ut til å være mer opptatt av måkene. Ute på Bile blomstrer den gulhvite mjødurten.

noe ploge gjennom det blanke vannspeilet. Sei? Sjøørret? Eller en hyperaktiv torsk? Hva det enn er, den er på vei innover. Så blir det stille. Men stillheten varer ikke lenge. Sekunder senere vaker det igjen, mye nærmere enn i stad, og på flere steder samtidig. På et øyeblikk er den kommet innenfor kastehold, det plasker mellom isflakene i sundet, måkene kretser over tretoppene. Det må være en seistim, selv om seien sjelden viser seg så høyt i vannet før i mai. Jeg hiver ut så det hviner i snella, får sluken til å ta vannet bare centimeter fra de jagende kroppene. Like etter sitter den der, drar til så jeg nesten mister taket i sveiva. I to hissige utras river den snøret av spolen, så lar den seg motvillige buksere innover. Men et flere meter langt isflak stenger veien, og jeg ser ingen annen mulighet enn å prøve å dra fisken over. Det går akkurat, og en underlig, nesten komisk scene utspiller seg idet en sei på kanskje to kilo seiler bortover flaket som en skøyteløper og deiser ned i vannet på riktig side. Kjetil lander tre seier mens jeg bakser denne ene, men til slutt klarer jeg å lure den på land der sjøen skyller innover i en lomme i berget.

Da jeg kaster ut igjen, har stimen dratt videre. Som ved trolldom dukket den opp og ble borte, nå fortsetter den sine uransakelige vandringer i skjulte farvann. Men bildet av den sprellende seien oppe på isflaket i Bevøysundet skulle bli et av de dyrebare øyeblikkene som selv mange år etterpå trer klart fram i hukommelsens opprørte hav. Likeså denne magiske februardagens løfterike avskjed, den vinrøde glansen i vann og is, det siste drag av fiolett før mørket, den svinnende profilen av Bevøya i vinterens svartnende kulde.

Kverning ved Marihølet

Fisket fra båt er et kapittel for seg, og mange opplevelser på sjøen utenfor Jeløya kunne ha fortjent en nærmere omtale. Men enkelte står klarere fram enn andre. Som den jeg nå har i tankene, da en varm ettermiddag i mai er i ferd med å gli over i kveld, og jeg fyrer opp min grandonkels gamle totakter, løsner fortøyningene og putrer spent ut av havna i Sonskilen. Det er en vår da jeg for første gang er båteier, og jeg nyter, fryder meg over den forfriskende følelsen av salt frihet.

Noen prangende farkost er det ikke, men med romslige sytten fot, gyngende stødighet og kalesje mot elementene passer den perfekt til mitt bruk. Vannet glir forbi skroget med den sildrende lyden av en fjellbekk, og en stamp og en kasse med fiskesaker står klare til bruk på dørken. Et svakt nordadrag leker seg med hårrøttene, smilet presser seg fram, og jeg innser at jeg befinner meg i et av de få, men evige øyeblikk som er så ladet av en jublende, spontan glede at selv det mest bevisste forsøk på å opprettholde en stolt og erfaren maske må mislykkes.

Borte ved Sauholmene lyser noen hvite seil i motlyset, det er seilskolen som er på tur. Jeg styrer utenom og vestover, forbi oddene på Laksa, der noen fluefiskere frister lykken med imitasjoner av fiskeyngel. Mang en ørret har latt seg lokke inn i vikene av ferskvannet fra Stavenesbekken og Hølenelva. Så, med litt mer fres på motoren, passerer jeg Blåstua og setter kurs for

Bevøya. Som en festning vokter den innseilingen, forreven og mektig i kveldslyset, med spisse trekroner i silhuett mot den lave sola.

Noen minutter senere ser jeg Bevøysundet åpne seg mot sør. På den ene siden ligger Ørskavlen, den skarpe åskammen som former nordspissen av Jeløya, og på den andre stenger de bratte skrentene på Bevøyas østside. En trang, pittoresk passasje, der fjordbunnen hever seg til en terskel før den igjen kaster seg ned i det hemmelighetsfulle dypet.

Uten å gå inn i sundet stopper jeg båten et øyeblikk for å gjøre klart til dorging. Jeg er tent på å fiske meg nedover langs utsiden av øya, der seien hogg på sist jeg var ute, og ser allerede for meg hele stimer av blanke, svartryggede skikkelser i hastig flukt gjennom vannmassene.

Utstyret jeg henter fram, er av enkleste type. En harpe med gummimark og blinker og en spenstig, meterlang bambusraje, det er det hele. I bagasjen har jeg både stang og snelle, men den lar jeg få hvile. Det er en avslappet sjarm ved de gamle og ukompliserte fiskemetodene, og kontrasten til glossy kataloger og overfylte forhandlerhyller kan vanskelig bli større. Når utstyrsprodusentene tordner fram med sine høyteknologiske anbefalinger, gir det atskillig tilfredsstillelse å kunne konstatere at noe så banalt som et stykke nylon med kroker fortsatt kan gi stor fiskeglede.

Med ”putrepetter” på laveste hastighet mater jeg snøret ut i kjølvannet og slår et halvstikk rundt kjeppen. Den krummer seg svakt idet snøret strammer seg opp, og med et halvt øye på denne avanserte nappindikatoren lener jeg meg tilbake og trekker inn den friske sjølufta. Det er bare å holde kursen, slippe fantasien fri og se hva som skjer.

Ferden går videre, forbi den mørke, skyggelagte nordsiden, der vulkanske klipper stuper ned til dyp på mer enn tretti meter. Her heter det fra gammelt av ”Bevøykjerringa”, kanskje på grunn av formasjonene. Så kommer jeg over på den solfylte vestsiden, der villskapen må vike for odder og rullesteinsstrender. Noen hundre meter lenger sør ligger avlange, gresskledde Bile, den vesle stripen av en øy som i seilskutetiden var viden kjent for sitt vertshus. Nå er den bare en fredelig plett for sjøfugler og sommergjester.

Midt mellom disse to geografiske personlighetene hører jeg plutselig et rykk i pinnen. Jeg hiver meg bort og griper tak i snøret. Øyeblikkelig kjenner jeg den tunge, kraftfulle motstanden som signaliserer pen fisk. Med noe av den samme følelsen som når en bråvåkner om morgenen og oppdager at en har forsovet seg, begynner jeg å hale inn det som kjemper imot i den andre enden. Slik snøret strammer i hendene, kan det ikke være annet enn sei. Pen størrelse må det være på den også, tenker jeg oppglødd.

Flere ganger blir motstanden nesten borte. Men så kommer den

Perlemor
Nyfisket makrell fra farvannet ved Munkestein. Slik ser du den sjelden i butikken ...

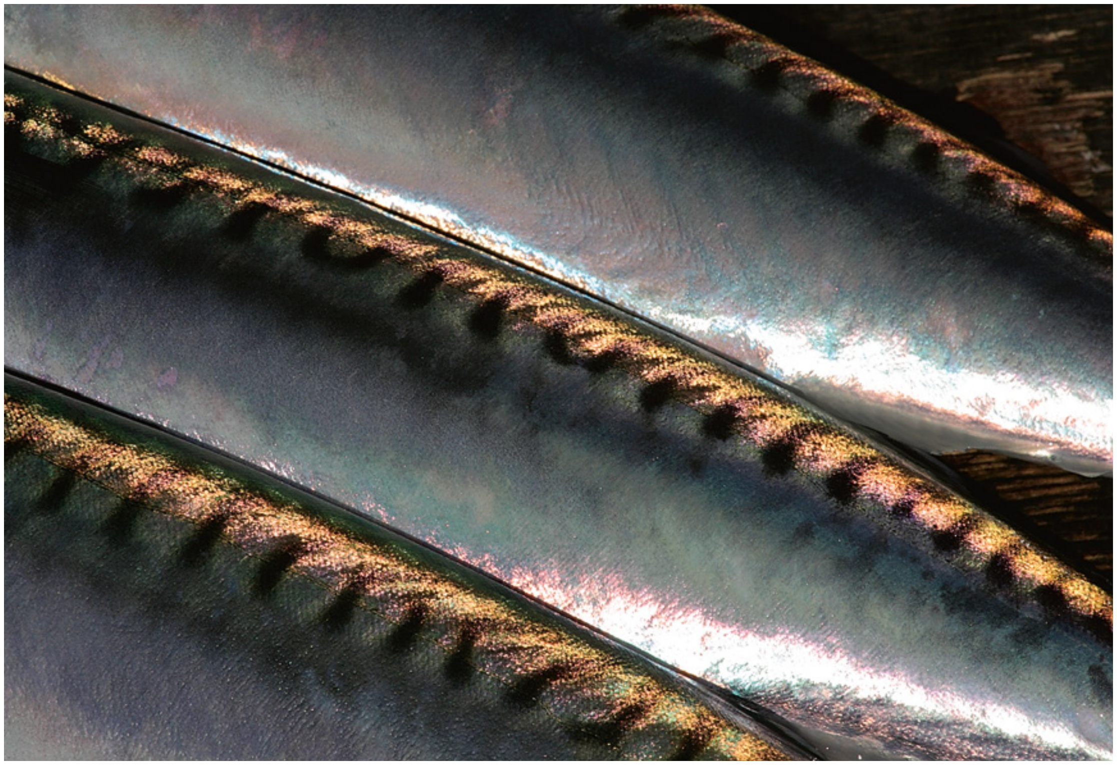

Marianøkleblom
Primula veris er et herlig syn når den slår ut i blomst i begynnelsen av mai. På Bevøya finnes det fortsatt noen fine bestander av dette relativt sjeldne vårtegnet.

tilbake igjen for fullt. Fisken svømmer vekselvis mot og bort fra båten, og jeg drar inn så raskt jeg bare makter. Får fisken en slakk, kan kroken fort falle ut av festet.

Så kommer endelig den sølvblanke fangsten til syne. Først lemper jeg én sei om bord, så en til. Begge er fine eksemplarer, runde over ryggen, med svulmende mager, og ingen av dem er et gram under to kilo. Jeg beundrer nyansene i skinnet, vel vitende om at de snart vil tape seg. Fisken er aldri så vakker som i sekundene etter at den er kommet opp av vannet.

Ikke lenge etter er snøret igjen ute, og nå vokter jeg pinnen som en løve med blikket, klar til å kaste meg over den så snart nappet kommer. Men fem minutter går, og ingenting skjer. Etter ti minutter uten livstegn blir jeg en anelse urolig. Var det virkelig bare et par slengere jeg fikk? Jeg snur og går tilbake dit det først hogg til, vender båten igjen og går ned forbi Bile mens jeg spekulerer på hvor fisken ble av. Alle mulige spørsmål melder seg. Dorger jeg på riktig dyp? Har jeg passe fart? Husket jeg å kvesse krokene?

Selv langt ute på fjorden har brisen gitt seg, og bare dønningene fra skipstrafikken får båten til å gynge. En gyllen forventning hviler over landskapet, i vest henger en søyle av røyk over fabrikken på Tofte, og bak troner åsene på Hurumlandet, skyggelagte nå i kveldslyset. I øst ligger buktene på den millange Jeløya. Jeg har så vidt rukket å slå meg til ro med en kaffekopp og gli inn i tanker, da jeg blir var noen måker flere hundre meter lenger sør. De er nesten helt inne i bukta ved campingen på Nes, og for langt unna til at jeg kan se hva som foregår, så jeg speider etter båter for å få bekreftet at det bare er fiskesløying som er årsaken til oppstyret. Men det er ingen båter å se.

Da jeg nærmer meg, oppfører måkene seg på en måte som får alle bjeller i hodet til å ringe. I både større og mindre flokker flyr de fram og tilbake over vannflaten, snart speidende, snart stupende, og hele tiden skrikende, disse fiskerens kjære hjelpere og følgesvenner.

Idet jeg dorger forbi de første ekstatiske fjærkreene, våger jeg ennå ikke helt å tro at jeg har funnet det jeg har vært på jakt etter så lenge, en stim av sei som jager sammen sild og presser den opp mot overflaten slik at måkene bare kan forsyne seg. Men denne kvelden blir eventyret virkelighet. Plutselig hogger noe til så det knaker i bambusfibrene. Jeg setter ”putrepetter” på tomgang og haler inn det jeg makter. Denne gangen drar det kraftigere, men snart lander enda et par lubne seier i stampen. Det gjelder å utnytte tiden, plutselig kan stimen være borte.

Men ikke før er snøret tilbake i vannet, så sitter det fisk på igjen. Nok en gang slenger jeg to sprellende seier over ripa. En av dem kommer seg løs og spretter rundt i båten så det smeller i dørken. Men det gjør ikke noe. Det er fest, det er fryd, det er sirkus og kaos og karneval, og jeg fryser av glede over endelig å få oppleve det jeg har ventet på gjennom en lang og torsketung vinter.

I løpet av den neste timen blir båten åsted for et fiske lik ingenting annet jeg har opplevd tidligere. Jeg hiver ut, haler inn og hiver ut igjen, og prøver så godt det lar seg gjøre, å holde følge med måkene. Gang på gang sitter fisken på allerede før båten er tilbake i dorgefart. Stampen fylles til helt til randen med fisk, og da sola takker for seg i et fyrverkeri av karmosin og purpur, anslår jeg fangsten til nærmere tretti seier, de fleste på halvannen til to kilo. Jeg velger å gi meg selv om kalaset ser ut til å fortsette i samme heseblesende takt lenger ute, og som en enslig skygge mot solnedgangen begynner jeg på hjemveien. Takket være måkenes skarpe sanser ble en tilfeldig båttur til et fiskeeventyr av uforglemmelige dimensjoner.

Vårkveld på Bile
Forfatteren ved et nytent leirbål nordøst på Bile. Dette er den delen av øya som er best egnet for telting og bålbrenning. Men bruk bålplasser som allerede er etablert. Husk også å legge båten på svai, ikke inntil brygga, eller kan du få deg en ubehagelig overraskelse når dønningene fra skipstrafikken gjør seg gjeldende ...

Mennesker jeg møtte

Forfatteren ønsker å takke de følgende personer for deres assistanse og velvilje. Uten dem kunne dette verket aldri ha fått sin nåværende form.

Aage Olsen
Arne Otterstad
Astrid Wang
Beathe Huitfeldt
Bengt Brevig
Bengt Eriksen
Bente Føyn
Bjarne Aas
Bjarne Roksvåg
Bjørn Angell
Bjørn Ivar Kase
Bjørn Wang

NOR
NOR
9861
1988
NOR
NOR
9861
1988

Britt Wenche Beckholt
Edith Ree
Edmund Ree
Egil Jensen
Egil Reier
Einar Kristen Aas
Else Christoffersen
Eric Stenberg
Erik Martinsen
Erik Næsje
Finn Oddvar Johansen
Frans Arne Stylegar
Frida Bråthen
Frode Gross
Gerd Thonstad
Gunnar Birger von Hald
Hans Torer Mamen
Harald Otterstad
Heidi Aas
Helene Aas
Henning Fries Børke
Håkon Kase
Inger Aas
Inger-Lise Næsje
Ingrid Landmark
Ingrid Mamen
Jakob Navestad
Jan Egil Fjørtoft
Jan Sommerseth
Jens Eilert Jensen
Johan Christoffersen
Karl Dybvik
Kim Erik Dybvik
Kirsten Kopperud
Klaus Madsø
Knut Arne Grøstad
Knut Christen Mamen
Knut Lindman
Knut Mamen
Kåre Nilsen
Lene Madsø
Mariann Mamen
Marlene Mamen
Natalie Huitfeldt
Lars Føyn
Nils Asting
Odd Eriksen
Olav Berg
Olav Berge
Lars Norman
Lennart Fløseth
Liv Dyhre
Odd Olavsen
Odd Per Ottesen
Odd Stabbetorp
Peer-Richard Neeb
Per Beckholt
Per Gjelstad
Per Harald Vasstveit
Petter Johan Dyhre
Ragnar Henriksen
Reidar Grøstad
Sonja Kase
Søren Valle
Tore Thonstad
Tor Holmsen
Tor Schmedling
Trond Skovdahl
Trygve Måleng
Viggo Ree

Kilder og videre lesning

Andressen, Leif T. 1984, *Moss bys historie. Frem til 1700*, 1. bind, Moss kommune, Moss

Berg, Frank 1991, Byoriginaler og andre kjentfolk i Moss, Valdisholm Forlag, Rakkestad

Blom, Anton 1958, "Robinsonade i Oslofjorden", *Arbeiderbladet*, 08.11.1958

Bjørkhaug, Birger og Sven Poulsson 1986, *Norges fyr. Fra svenskegrensen til Stad*, 1. bind, Grøndahl & Søn Forlag, Oslo

Enger, Rolf 1988, "Mesterskytter og eventyrer", *Moss Magasinet 1988*, s. 54–55

Falleth, Eva Irene 2002, Forvaltning av bruks- og verneinteresser på Søndre Jeløy, notat 2002:119, Norsk institutt for by- og regionforskning

Fløseth, Lennart 1996, Landskapsendringer ved Østfoldkysten, *Ressurs- og miljøgeografi*, nr. 11, 1996, Geografisk institutt, Universitetet i Oslo

Folketellinga 1865 for 194 Jeløy, Registreringssentral for historiske data, Universitetet i Tromsø, 5. mars 1990

Folketellinga 1900 for 194 Jeløy, Registreringssentral for historiske data, Universitetet i Tromsø

Fylkesmannen i Østfold 2005, *Verneplan for Østfold-kysten. Vern av viktige naturområder rundt Oslofjorden og Telemarkskysten. "Oslofjord-verneplanen". Utkast til verneplan for Østfold. Høringsforslag*, Fylkesmannen i Østfold, miljøvernavdelingen, rapport nr. 6, 2005

Fylkesmannen i Østfold 2005, *Verneplan for Østfold-kysten. Vern av viktige naturområder rundt Oslofjorden og Telemarkskysten. Supplerende verneplan for sjøfugl. Delplan for sjøfuglhekkeområder i Østfold*, Fylkesmannen i Østfold, miljøvernavdelingen, rapport nr. 2, 2005

Gudmundsen, Ivar 2002, *Son Leksikon*, Vestby Historielag

Hoel, Kåre 2004, *Bustadnavn i Østfold*, 5. bind, Seksjon for navnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo

Huitfeldt-Kaas, H.J. 1890, *Efterretninger om familien Sibbern*, J. Chr. Bogtrykkeri, Kristiania

Indrebø, Gustav 1929, *Stadnamn fraa Oslofjorden*, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II, Hist.-Filos. Klasse 1928, No. 5, Oslo

Kittilsen, Ingolf 1935, *Firmaet og familien Peterson – Moss. Et bruks og en slekts historie 1793–1933*, Fabritius & Sønners Boktrykkeri, Oslo

Kjær, Margrete 1950, *Nils Kjær og hans samtidige. Erindringer 1895–1924*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Krog, Ola Wergeland 2003, *Biologisk mangfold i Moss, Rygge og Råde*, Naturkart AS

Lasson, Bokken 1940, *Livet og lykken*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Liestøl, Knut 1984, *P. Chr. Asbjørnsen. Mannen og livsverket*, Tanum-Norli, Oslo

Lindbæk, Sofie Aubert 1929, *Gamle minder fra Christiania og Jeløen. Fru Sofie Volds erindringer*, H. Aschehoug & Co., Oslo

Lindman, Knut og Ree-Pedersen, Erling 1999, *Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940–1945*, Hjemmefrontens Venner, Moss

Molden, Gunnar og Heidi Arild 2003, *Fortuna. Tidsskrift for historie, teknologi og kultur med tilknytning til de gamle norske jernverkene*, nr. 1, 2003, Næs Jernverksmuseum

Nore, Torleif 1941, *Jeløy kommunes utredning angående spørsmålet om eventuell sammenslutning av Moss og Jeløy kommuner*, Moss Boktrykkeri

Nyman, Eva 2000, *Nordiska ortnamn på -und*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXX, Studier til en svensk ortnamnatlas 16, Uppsala

Omre, Arthur 1999, *Smuglere*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Opstad, Lauritz 1950, *Moss Jernverk*, M. Peterson & Søn, Moss

Paludan-Müller, Carsten og Grete Gundhus 2005, *Kulturminner. En ressurs i tiden*, Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo

Pedersen, Ellen Anne, Frans-Arne Stylegar og Per G. Norseng 2003, *Østfolds historie*, 1. bind, Øst for Folden, Østfold fylkeskommune

Ree, Edmund 1970, ”Gude, Munch, Kittelsen og Sømme”, *Moss Avis*, jubileumsnummer, s. 49

Ree, Ørnulf 1947, *Varna skipreide mot bakgrunn av almen norsk historie*, Oslo

Ree, Ørnulf 1954, ”Gammelt om Torderød gård”, *Moss Avis*, 27.02.1954, s. 7–8

Ree, Ørnulf 1976, ”Falskmyntnerne på Kubberød”, *Moss Avis*, 24.01.1976, s. 8 og 11

Ree, Ørnulf 1987, ”Drapsmannen på Jeløy”, *Moss Magasinet 1987*, s. 64–65

Reneflot, Trygve 1986, ”Om to svartebøker funnet på Jeløya”, *Moss Magasinet 1986*, s. 55

Ringdal, Nils Johan 1989, *Moss bys historie. 1700–1880*, Moss kommune, Moss

Røgeberg, Kristin M. og Riksarkivet 2003, *Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli*, 1. bind, Solum forlag, Oslo

Schnitler, Carl W. 1916, *Norske haver i gammel og ny tid*, 2. bind, Cammermeyer, Kristiania

Schulerud, Mentz 1960, *Norsk kunstnerliv*, J.W. Cappelens forlag, Oslo

Schulstad, Per 1968, *Alby. Trekk fra gårdens historie*, Moss

Schwenzen, Hjalmar Fries 1935, *Godseier Per*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Steinsland, Gro 2005, *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*, Pax Forlag, Oslo

Sturluson, Snorre 1997, *Snorres kongesoger*, Det Norske Samlaget, Oslo

Stylegar, Frans-Arne 1994, ”’Jeløy-skibets’ merkelige skjebne”, *Moss Dagblad*, 06.08.1994, s. 14–15

Sundsvik, Jul. 1953, ”Tussebryllupet på Bevøy”, Mosse-Jul, 1953, s. 43–44

Tordsson, Sturla 1963, *Soga om Håkon Håkonsson*, Det Norske Samlaget, Oslo

Vogt, Adler 1949, *Personalia fra det gamle Moss*, Cammermeyer, Oslo

Vogt, Jørgen Herman 1946, *Fra småbylivet i Moss. Spredte trekk fra byen i gamle dage*, A.S. Moss Boktrykkeri

Diverse materiale

Anne Marit Austbøs karikaturtegning av Gross fra 1994, oppbevares av ekteparet Madsøe

Bystyredokumenter fra 1950-, 60- og 70-årene, kommunearkivet, Moss rådhus

Fotografier fra Oscar Pedersens tid, oppbevares av familien Reier

Edmund Rees dagbøker fra 1939–1940 og 1986, 1987 og 1988, i familien Rees varetekt

Edmund Rees to håndlagede bøker. Den ene finnes i to like eksemplarer, hvorav ett befinner seg i dokumentsamlingen til Moss Heimevernforening, mens det andre oppbevares av familien Ree. Den andre boka finnes bare i ett eksemplar, og oppbevares av familien Ree.

Geologisk museums internettsider om Oslo-riften

Jens Thorntons åpne brev til rådmann Arne Magnussen i Moss, datert 19. oktober 1954, skrevet i Boston, USA

Julie Schwenzens dagbok, i Henning Fries Børkes varetekt

Ole Conrad Reiers artiumsoppgave om historien til Reier gård, oppbevares av Egil Reier

”På klassetur til Gullholmen”, hefte, noen eksemplarer hos Tor Schmedling, Moss

Kart over jeløydelen av ”Rygge Sogn”, oppmålt i 1776 og 1799, kopi hos Astrid Wang, Moss

”Vej Kart over Det Ryggiske Compagnie District” fra 1805, ”forfærdiget af Ejler Rosenwinge, Compagnie Cheff”, kopi hos Astrid Wang, Moss

”Historie og navn – kart over Moss” fra 1970, laget av Erling Bakke, godkjent som suvenir av komiteen for Moss bys 250-årsjubileum

Into the Twilight

Out-worn heart, in a time out-worn,
Come clear of the nets of wrong and right;
Laugh, heart, again in the gray twilight;
Sigh, heart, again in the dew of the morn.
Thy mother Eire is always young,
Dew ever shining and twilight gray,
Though hope fall from thee or love decay
Burning in the fires of a slanderous tounge.
Come, heart, where hill is heaped upon hill,
For there the mystical brotherhood
Of hollow wood and the hilly wood
And the changing moon work out their will.
And God stands winding his lonely horn;
And Time and World are ever in flight,
And love is less kind than the gray twilight,
And hope is less dear than the dew of the morn.

William Butler Yeats (1865–1939)

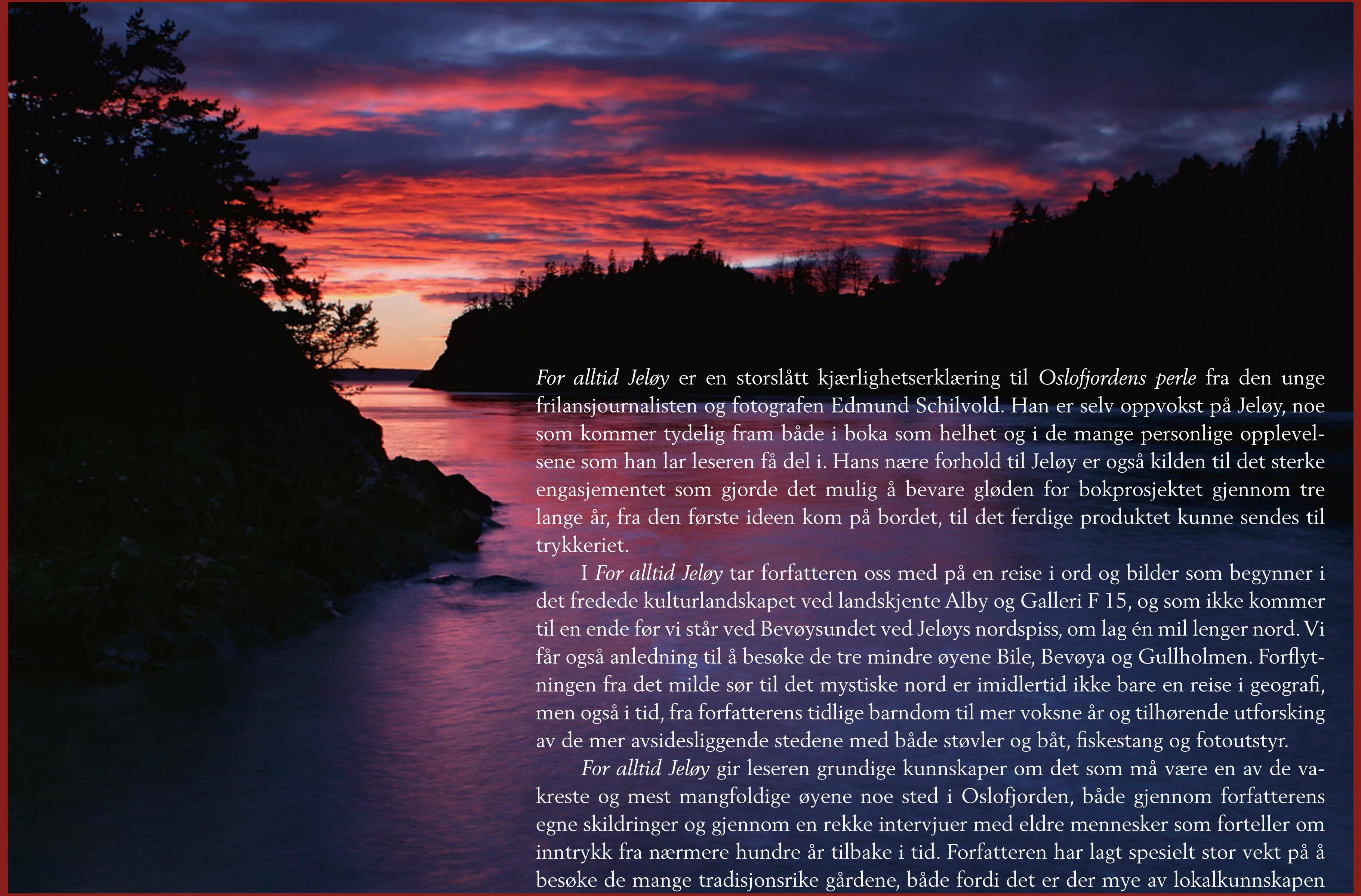

For alltid Jeløy er en storslått kjærlighetserklæring til *Oslofjordens perle* fra den unge frilansjournalisten og fotografen Edmund Schilvold. Han er selv oppvokst på Jeløy, noe som kommer tydelig fram både i boka som helhet og i de mange personlige opplevelsene som han lar leseren få del i. Hans nære forhold til Jeløy er også kilden til det sterke engasjementet som gjorde det mulig å bevare gløden for bokprosjektet gjennom tre lange år, fra den første ideen kom på bordet, til det ferdige produktet kunne sendes til trykkeriet.

I *For alltid Jeløy* tar forfatteren oss med på en reise i ord og bilder som begynner i det fredede kulturlandskapet ved landskjente Alby og Galleri F 15, og som ikke kommer til en ende før vi står ved Bevøysundet ved Jeløys nordspiss, om lag én mil lenger nord. Vi får også anledning til å besøke de tre mindre øyene Bile, Bevøya og Gullholmen. Forflytningen fra det milde sør til det mystiske nord er imidlertid ikke bare en reise i geografi, men også i tid, fra forfatterens tidlige barndom til mer voksne år og tilhørende utforsking av de mer avsidesliggende stedene med både støvler og båt, fiskestang og fotoutstyr.

For alltid Jeløy gir leseren grundige kunnskaper om det som må være en av de vakreste og mest mangfoldige øyene noe sted i Oslofjorden, både gjennom forfatterens egne skildringer og gjennom en rekke intervjuer med eldre mennesker som forteller om inntrykk fra nærmere hundre år tilbake i tid. Forfatteren har lagt spesielt stor vekt på å besøke de mange tradisjonsrike gårdene, både fordi det er der mye av lokalkunnskapen befinner seg, og fordi det i stor grad er gårdene og kulturlandskapet som representerer de verdiene som har gjort Jeløy så kjent.

Vel så sentralt som fakta står imidlertid det poetiske og filosofiske. Med *For alltid Jeløy* forsøker forfatteren å si noe vesentlig om Jeløys sjel. Hva er egentlig Jeløy, hva har stedet betydd for menneskene som har opplevd det, og hvordan bør det forvaltes i framtiden? Dette er spørsmål forfatteren prøver å besvare.

De poetiske skildringene, de filosofiske betraktningene og ikke minst de stemningsfulle bildene gjør For alltid Jeløy til noe mer enn en bok om en øy i Oslofjorden. Med Jeløy som et utgangspunkt og et eksempel, setter forfatteren ord på tanker og problemstillinger som har gyldighet i en betydelig videre kontekst enn det geografiske området navnet Jeløy er forbundet med. *For alltid Jeløy* er en bok som bør interessere alle som verdsetter natur, kultur, friluftsliv og den frie tanke.

www.schilvold.com

ISBN Ebok: 978-82-997398-2-5
ISBN Papirbok: 978-82-997398-0-1

Edmund Schilvold

For alltid Jeløy

For alltid Jeløy

En hyllest til Oslofjordens perle

Natur Kultur Folklore

Edmund Schilvold

Du har nå en bok i hånden som er mer enn en vanlig bygdebok. En bok full av intens og brennende kjærlighet til en liten del av Mor Norge, men med et budskap som på mange måter er stedsuavhengig fordi det formidler hvor viktig det er å ta vare på kulturen, og kanskje spesielt kombinasjonen av kultur og natur.

Jeløy utgjør ikke mer enn en tjuendedels promille av Norges areal (når Svalbard medregnes), men har likevel alle de store utfordringene et moderne Norge og en supereffektiv verden må forholde seg til. Kampen mellom natur, kultur og såkalt utvikling er en kjempeutfordring mange, ja, kanskje de fleste lokalsamfunn står overfor, og forfatterens stemme formidler et sterkt og viktig budskap.

Vi som ikke har vært mye på Jeløy får lyst til å reise dit, og dere som kjenner Jeløy fylles av stolthet, og litt dårlig samvittighet over ting som kunne ha vært gjort annerledes, men først og fremst en intens lyst til å bevare det enestående kulturlandskapet som fortsatt er igjen.

Dette er ikke hovedsakelig en dokumentarbok, men en kjærlighetserklæring til et lite stykke Norge. Sjelden har kjærligheten til stedet, til naturen og ikke minst til kulturen fått så vakker tolkning. Kritikken mot det moderne og overfladiske er lett å være enig i, og den er så velformulert at en blir lykkelig over at en slik stemme finnes i vårt moderne Norge. Det moderne menneske tåler ikke stillhet, sier forfatteren, det må hele tiden skje noe, for livet de fører ville ikke tåle ettertanke, og evnen til iakttakelse overskygges av suget etter billig underholdning.

Følsomheten som kreves for å komme i kontakt med et steds identitet, sier forfatteren videre, for å sette pris på det som ikke prøver å underholde, for å se storhet der andre raser forbi, er en sinnstilstand som de færreste er i trygg besittelse av.

Oppgjøret med den moderne kultur, som etter min oppfatning er bokas viktigste budskap, har betydning langt, langt utenfor Jeløys grenser, og sjelden er dette budskapet blitt formulert på en sterkere måte.

Menneskers lidenskapelige forhold til et sted er dramatisk viktig i en moderne verden, og da blir ord og uttrykk det verktøy som representerer nøkkelen til en ny forståelse. Som når forfatterens opplevelse av midtsommernatten er lun og lysende som optimismen selv, ja, da blir man optimistisk, og mennesket stort og viktig.

Øystein Dahle
10. september 2006
Styreleder i Worldwatch Institute